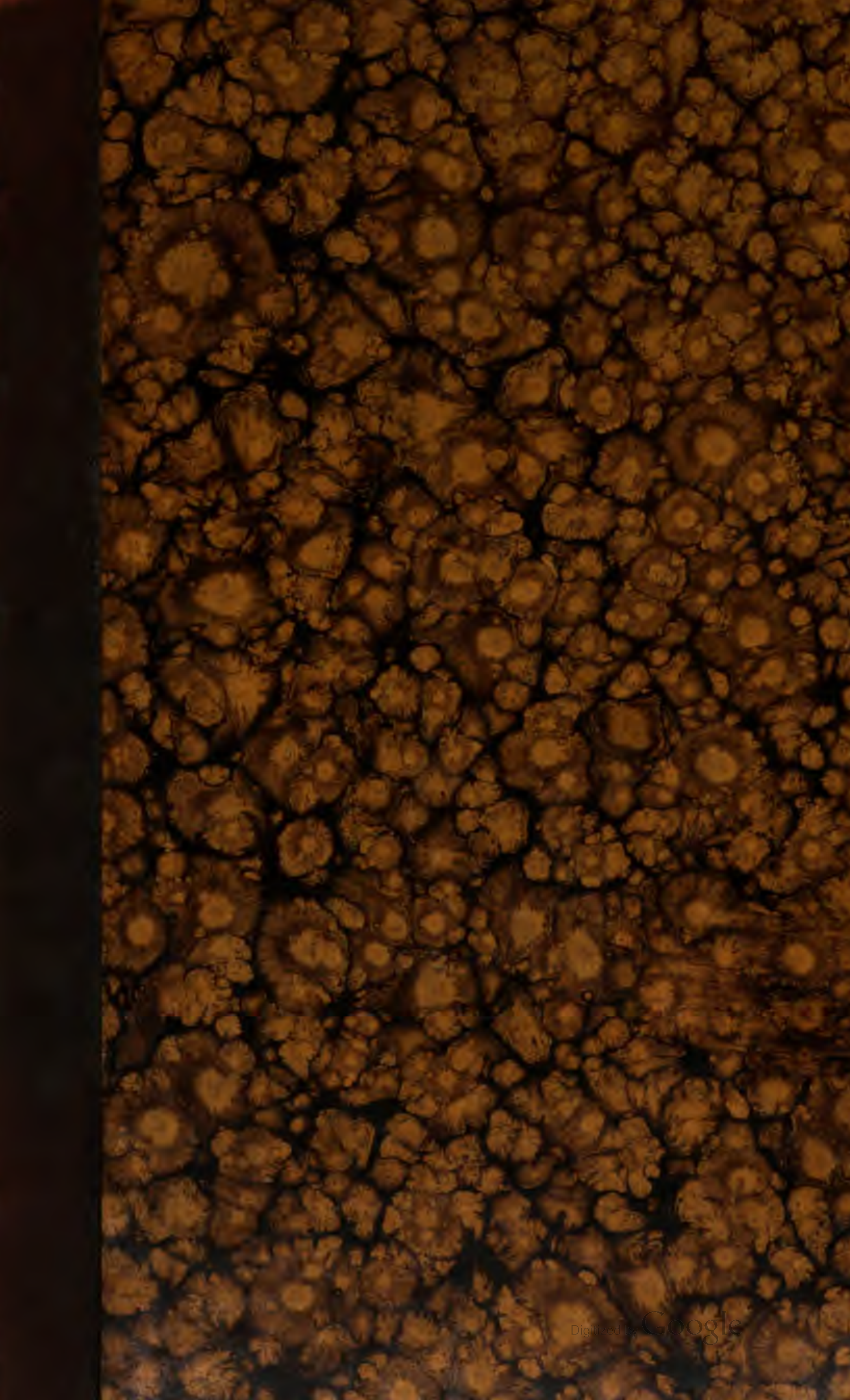
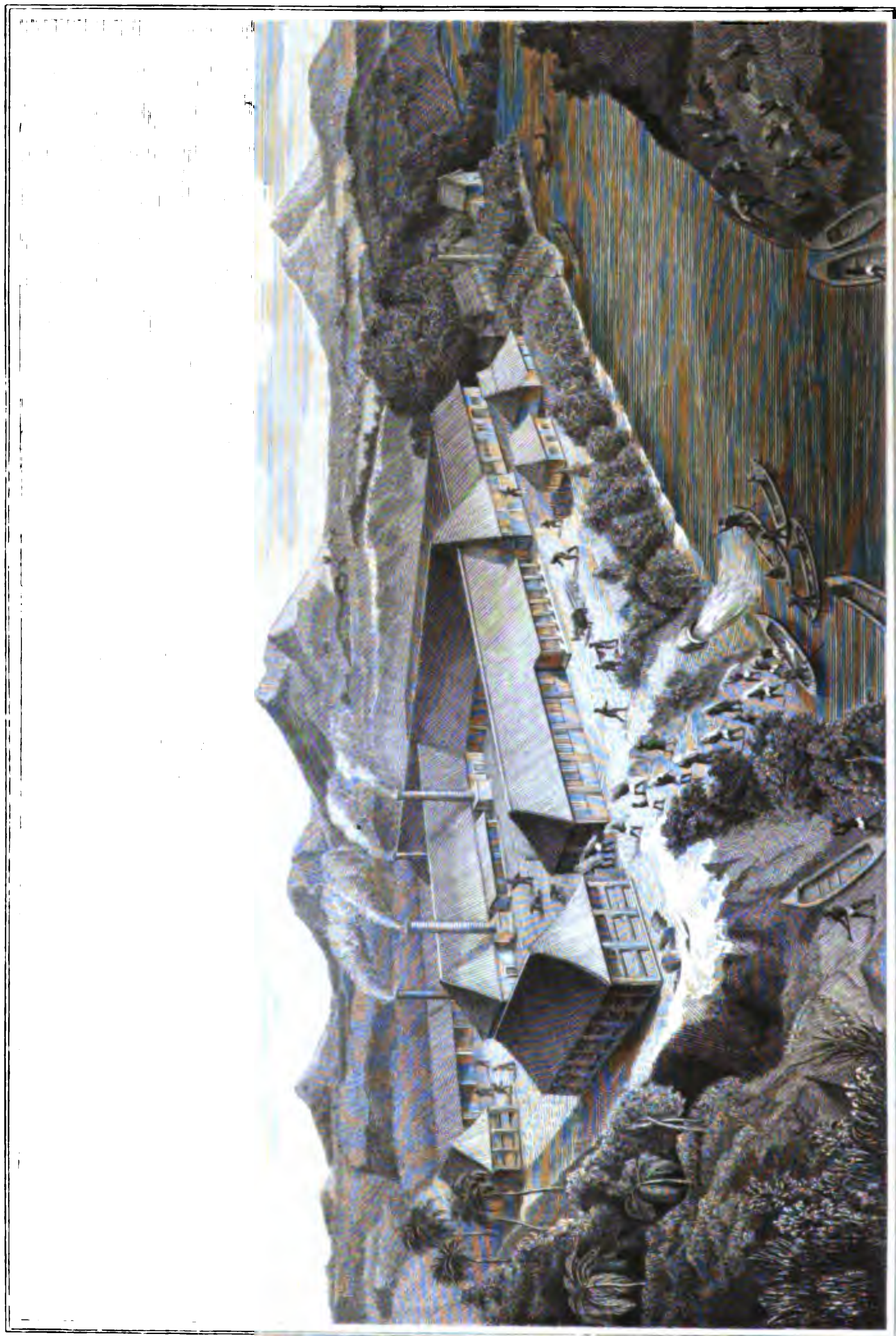


NEDERLANDSCH OOST-INDIË.



NEDERLANDS OOST-INDIË,

OF

BESCHRIJVING DER NEDERLANDSCHE
BEZITTINGEN IN OOST-INDIË,

DOOR

A. J. van der Aa.

VOORAFGEGAAN VAN EEN

BEKNOPT OVERZIGT

VAN DE

VESTIGING EN UITBREIDING DER MAGT VAN NEDERLAND ALDAAR.

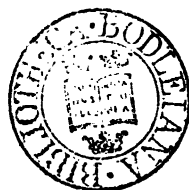
VIERDE DEEL.

MET PLATEN EN KAARTEN.

TE BREDA,
BIJ BROESE & COMP.

1857.





INHOUD.

VAN HET

VIERDE DEEL.

DE RESIDENTIE

BANJOEMAAS.

Geschiedenis.

In vroegere eeuwen bestond hier het rijk *Poerwo tjarito*, onder SRI MOHO-POENGGOENG. Het was het middenpunt der heerschappij over geheel *Java*, en de hoofdzetel was te *Galoe* of *Segaloe*. Sedert dien tijd schijnt de afgelegenheid van het landschap de oorzaak geweest te zijn van de geringe deelneming in de groote gebeurtenissen, en het is onder *Bagelen* begrepen geweest (1).

Eerst in 1565 ontving dit landschap den naam *Banjoemaas*, toen ARIJO-SOERENG-RONO, als hoofd van *Worosobo*, door den Sultan SENOPATI naar *Rangka-Soemarang* (thans *Krawang*) gezonden werd. Reeds vroeger schijnen de Chinezen hier den baas te hebben gespeeld, want de inlandsche hoofden vroegen van KOEDA-LALEJAN, Koning van *Djenggolo*, nazaat van SRI-MOHO-POENGGOENG, ondersteuning en hulp tegen die vreemde listige uitzuigers, en de Koning rukte tegen de Chinezen op, die hij versloeg (2).

In 1680 nestelde SOEROPATI zich alhier, en had eene rooversbende onder zich, die de landstreek teisterde (3), en in het begin der vorige eeuw behoorde zekere landlooper RADEN-PARWATA-SOERI hier te huis, maar deze werd in 1706 verdreven, waarna het land rustig bleef.

---

(1) ROORDA VAN EISINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 79.

(2) Het zelfde werk, t. a. p, bl. 79 en 80

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 80.

Eerst in Junij 1830 kwam deze residentie onder het gezag van het Nederlandsche Gouvernement (1).

Ook deze residentie staat niet zelden aan de verwoestingen van het water ten doel; zoo ontstonden er in de eerste helft van de maand Augustus 1848, ten gevolge van zware regenbuijen, overstroomingen, waardoor de te veld staande gewassen veel te lijden hadden en schade aan wegen en bruggen werd aangebragt (2). In het midden der maand November van het zelfde jaar werd weder door hevigen regen en hoogen waterstand groote schade aangerigt; onder anderen spoelden daardoor twee groote nieuwgebouwde hangbruggen, welke over de *Serajoe* lagen, ter lengte van 37 en 43 ell., en eene over de *Merawoe*, die 28 ell. lang was, weg (3). In Februarij 1850 werd de belangrijke afdamming in de *Pekantjangan* door het water geheel weggeslagen, en traden vele waterleidingen buiten hare oevers, waardoor schade aan het nabij zijnde gewas werd aangerigt; ook was de weg naar het *Karangkobarsche* op verschillende plaatsen door het afstorten van aarde onbruikbaar geworden (4).

Ligging.

Banjoemaas ligt op de Zuidkust van *Java*, en grenst ten N. aan de kruinen van het hooge gebergte der residentie *Tagal* en aan de residentie *Pekalongan*, ten O. aan *Pekalongan* en *Bagelen*; ten Z. aan den *Indische Oceaan* en ten W. aan *Cheribon* (5). De uiterste grenspunten zijn ten O. de *Prahoe* op 127° 39′ 20″ O. L., die ook het noordelijkste is op 7° 10′ 30″ Z. B. Het westelijkste is op 126° 12″ O. L. en het zuidelijkste op 7° 56′ Z. B. (9).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 80.

(2) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 November 1848.

(3) De zelfde Courant, 24 Februarij 1849.

(4) De zelfde Courant, 19 April 1850.

(5) Temminck, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 155.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 66.

Naamsoorsprong.

Ten aanzien van den naamsoorsprong van dit gewest wil men, dat een klein, door de hoofdplaats loopend en in de *Serajoe* vallend riviertje vroeger eenig stofgoud moet hebben opgeleverd, van welke bijzonderheid het den naam van *Kali-maas* verkreeg, welke van *Banjoemaas* (goudwater), in de hoftaal *Tojo-Kentjono*, vervolgens ook allengskens op het geheele landschap is overgegaan (1).

Verdeeling.

De residentie is in vijf afdeelingen of regentschappen verdeeld, als: *Banjoemaas*, *Poerbolinggo*, *Bandjar-Negara*, *Poerwokerto* en *Tjilatjap* (2).

Het regentschap *Banjoemaas*, hetwelk vier distrikten bevat (3), ligt aan den linker oever der *Serajoe* (4).

Poerbolingo, mede met vier distrikten (5), ligt benoorden *Banjoemaas*, ten N. O. van *Poerwokerto*, ten Z. O. van den *Slamat*, en ten W. en N. van *Bandjar-Negara* (6).

Bandjar-Negara, dat insgelijks in vier distrikten verdeeld is, vormt het noordoostelijke deel der residentie *Banjoemaas*, en is ingesloten door *Bagelen*, *Kadoe*, *Pekalongan* en *Tagal*. Het is verreweg het merkwaardigste gedeelte der landstreek. De grond is er veel hooger dan in de regentschappen *Banjoemaas* en *Poerbolingo*, en in het hart van *Midden-Java*. Met eenen scherpen hoek schiet het noordwaarts tot op den *Prahoe* (7).

(1) Kussendrager, bl. 220. — Roorda van Eysinga, t. a. p. — Teenstra, t. a. p. bl. 156.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 67.

(3) Kussendrager, bl. 224.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(5) Kussendrager, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(7) Het zelfde werk, bl. 69.

Poerwokerto bevat zeven distrikten (1), en is gelegen benoorden *Banjoemaas*, beoosten *Tjilatjap*, bezuiden *Poerbolingo* en ten Z. W. van *Bandjar-Negara* (2).

Tjilatjap beslaat het Zuidwestelijk gedeelte der residentie, en tevens het eiland *Noesa-Kambangan* (3). Deze landstreek ligt even als *Tagal* op den overgang van de *Soenda*- naar de *Java*-landen, zoodat de rivieren in het Westelijke gedeelte *Tji*, en in het Oostelijke *Kali* genoemd worden. Zij was vroeger de uiterste grenspaal van het rijk *Mataram*. De Noordwestelijke streken in de distrikten *Djajoe-Loehoer* en *Madoera* zijn nog niet ten volle bekend (4). Het distrikt *Djajoe-Loehoer* in den Noordwesthoek van deze afdeeling, ingesloten door de grenzen van *Tagal* en *Cheribon*, vormde vroeger een afzonderlijk landschap, het bevat vele heuvelen en rivieren, loopt Zuidwaarts laag af, en wordt aldaar door de *Segara-Anakan* bespoeld (5).

De geheele residentie telt 2133 dessa's of dorpen (6).

Bestuur.

Het Hoofdbestuur bestaat uit eenen Resident en vijf Regenten, van welke die van *Banjoemaas* en *Poerworedjo* den rang van *Adipati*, en die der andere afdeelingen slechts dien van *Toemenggong* bekleeden. Voorts heeft de Resident te zijner hulp drie Adsistent-Residenten voor *Poerwokerto*, *Poerbolingo* en *Bandjar-Negara*, eenen Secretaris, die tevens Notaris en Vendumeester is, en eindelijk nog vier Kommiezen en eenige Policiedienaren (7).

---

(1) Kussendrager, t. a. p.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 70.
(3) Het zelfde werk, t. a. p.
(4) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 71.
(5) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 72.
(6) Kussendrager, t. a. p. — Teenstra, t. a. p.
(7) Kussendrager, t. a. p.

Te *Banjoemaas* zijn mede nog een Hoofdfiskaal en een Hoofdpriester, benevens een Luitenant der Chinezen. De departementen en collegiën aldaar gevestigd, zijn: een Landraad voor de afdeeling, die, even als in *Bagelen*, vonnis velt zonder tusschenkomst van eenen ommegaanden Regter. De Europeanen staan onder het regtsgebied van den Raad van Justitie van *Samarang*. Er zijn wijders een Zoutverkoop, drie Controleurs van de Landelijke Inkomsten en Cultures, vijf Opzieners voor de Theecultuur, een Adsistent voor de Kaneelzeven voor de Indigoteelt over de geheele residentie, een Agentschap der Weeskamer van *Samarang*, eene Subcommissie van Weldadigheid voor de Koloniën in *Nederland*, eene divisie Infanterie van linie en eene afdeeling Schutterij. De residentie behoort tot de tweede groote militaire afdeeling, hoofdkwartier *Samarang* (1).

Voorts zijn nog te *Poerbolingo* een Fiskaal en een Priester, in *Bandjar-Negara* een Fiskaal, een Priester en een Hoofd der Chinezen, die te *Bator* woont; te *Poerwokerto* een Fiskaal en een Priester, die onmiddelijk onder het regtsgebied van *Banjoemaas* staan, en te *Tjilatjap* een Landraad voor den inlander, een Zoutverkoop en een algemeen Pakhuis voor den stapel der producten van *Banjoemaas*, die door kustvaarders en ook door Nederlandsche schepen van hier worden afgehaald (2).

Gedaante.

De residentie *Banjoemaas* heeft eene zeer onregelmatige gedaante en eindigt met eene bogtige, smalle landstreek in eene Noordwestelijke rigting tusschen de residentiën *Tagal* en *Cheribon* (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 68.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 68—71.

(3) De zelfde, *Aardrijksb. van Ned. Indië*, bl. 240.

Grootte.

Volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten beslaat deze residentie eene oppervlakte van 97 vierk. geogr. mijlen, of 2343 vierk. palen, en met het eiland *Noesa-Kambangan* 99 vierk. geogr. mijlen of 2339 vierk. palen (1). De uiterste verschillen zijn in de breedte 45½, en in de lengte 87½ Eng. mijlen. De langste wegen zijn binnen het gebied, van *Bator* tot *Tjilatjap* 87, en die van *Banjoemaas* naar *Djajoe-Loehoer* 70 palen (2).

Luchtgesteldheid.

De luchtgesteldheid wordt hier over het geheel voor zeer gezond gehouden, en zoo min de landen, liggende in de nabijheid van den berg *Gedé*, die aanhoudend zware winden doorstaan, als het Zuidelijke gedeelte des lands, dat laag en moerassig, en waar het luchtgestel zeer veranderlijk is, schijnen hierop eene aanmerkelijke uitzondering te maken (3). Vooral binnenwaarts is de landstreek bij uitstek gezond (4). De warmtegraad is er gelijk aan dien van de residentie *Bagelen* (5). Op *Noesa-Kambangan* is het klimaat voor den vreemdeling zeer schadelijk; de lucht is er bedompt en met onzuivere dampen bezwangerd (6).

De bewoners.

In de residentie *Banjoemaas* hebben de volkstellingen zeer verschillende cijfers gegeven. In 1834 leverde de volkstelling

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 156.
(2) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 67.
(3) Kussendrager, bl. 220. — *Handleiding tot de Aardrijksk.* bl. 90.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 74.
(5) De zelfde, *Aardrijksb. van Ned. Indië*, t. a. p.
(6) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 71.

404,871, en daarentegen bij ontwikkeling van bloei en welvaart bedroeg het cijfer in 1838 slechts 316,063 zielen. Volgens de telling van 1844 van het regentschap *Bandjar-Negara* en van 1845 van de regentschappen *Banjoemaas*, *Poerwokerto*, *Poerbolingo* en *Tjilatjap*, beliep het cijfer:

Javanen	399,683
Europeanen	141
Militairen	151
Djajang-Sekars en Pradjoerits	176
Slaven	12
Chinezen	1,677
Totaal	401,840

De Europeanen zijn voornamelijk Gouvernements-ambtenaren van bestuur en cultures; de Chinezen zijn tabakshandelaren in het gebergte, terwijl die van *Banjoemaas* handel in het klein drijven. De inlandsche bevolking geneert zich alleen met den landbouw, een weinig vischvangst en binnenlandschen handel (1).

Karakter.

De bevolking is zeer rustig. In het Oostelijke gedeelte tot de Ooster-Javanen en in het Westelijke tot de Soendanezen behoorende, heeft zij geen afzonderlijk karakter dat haar van de overige bevolking doet onderscheiden (2).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

Behalve de voor het Gouvernement te winnen producten van thee, kaneel en indigo, heeft het land eenen schoonen

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 73 en 74.
(2) Het zelfde werk, bl. 74.

rijstbouw, en in de hoogere streken tabak (1); deze laatste vooral voor den uitvoer (2). Niet zelden levert de teelt van den tabak op de bergvlakten van deze residentie, en op die van *Kadoe*, welke op alle markten van den Archipel zeer gezocht is, 800 Ned. ponden per bunder op. In het distrikt *Karàng-Kobar* verbouwt men zelfs eene soort van Havannah-tabak. Ook neemt de theecultuur hier sterk toe. Insgelijks wordt er veel koffij, rijst, katoen, staartpeper, kaneel en eenige suiker verbouwd (3). Men berekent de opbrengst van den landbouw op 1,160,000 pikols padi, 57,000 pikols koffij, 9000 pikols suiker, 312,000 pond indigo, 52,000 pond thee en 37,500 pond kaneel (4).

Handel en fabrijken.

Afgelegen, van alle handeldrijvende zeeplaatsen aanmerkelijk ver verwijderd en in het bezit van slechts luttel eigene producten, oefent deze residentie geen handel van eenige beteekenis uit, en bepaalt de uitvoer zich enkel tot geringe hoeveelheden tabak, katoen, staartpeper, olie, kleedjes, buffelhuiden, rijst, bruine suiker en *bengkoedoe* of verwstof, terwijl gambier, drooge visch, uijen, olie, grof porselein, fijn aardewerk, Europesche lijnwaden, koper, tin, zijden stoffen, wollen goederen en blaauw Javaasch linnen van elders worden ingevoerd (5). Sinds eenige jaren komen Nederlandsche schepen te *Tjilatjap*, waar koffijpakhuizen gebouwd zijn, om er koffij te laden, en stevenen van daar regtstreeks naar *Europa;* iets dat vroeger langs de geheele Zuidkust van *Java* nooit had plaats gehad (6).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(2) Temminck, *Possessions Neerl.*, T. I. p. 367.
(3) Teenstra, t. a. p. bl. 158.
(4) Temminck, t. a. p. p. 366 en 367,
(5) Kussendrager, t. a. p. — Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 92.

Fabrijken schijnen er in deze residentie niet te bestaan; slechts wordt er eenig zout aangemaakt, waarvan jaarlijks 260 *kojan* gebruikt worden (1).

Visscherij.

De visscherij is er weinig belangrijk, maar toenemende. Ook is daartoe zeer goede gelegenheid in de *Straat van Noesa-Kambangan*, waar ook naar parelmosselen en karetschildpadden gevischt wordt (2).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Men telt er 88600 buffels en 12000 paarden (3). Op *Noesa-Kambangan* wordt veel wild en kruipend gedierte aangetroffen, en *Noesa-Waroe* bevat vogelnestklippen (4). In de zee, die deze residentie bespoelt, treft men veel visch aan, vooral omtrent het eiland *Noesa-Kambangan*, en daaronder de *kakap-balanak* en de *sureng* (5).

Plantenrijk.

De grond levert, zoo als wij gezien hebben, rijst, suiker, koffij, tabak, indigo en kaneel op (6). Hout heeft deze residentie weinig, en het djati-hout, dat hier en daar groeit, is onbeduidend en van eene slechte soort (7).

---

(1) TEMMINCK, t. a. p. p. 367.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Het zelfde werk, t. a. p.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 71.
(5) *Handl. tot de Aardrijksk. van Ned. O. I. Bezitt.*, bl. 91.
(6) Het zelfde werk, t. a, p.
(7) KUSSENDRAGER, bl. 225.

Men zegt dat *Noesa-Kambangan* rijk is aan zeldzame planten en gewassen; onder deze noemt men onderscheidene narcotische planten en de keizersbloem (*djojo koesoemo*), die bij de plegtige inhuldiging des Keizers van *Solo*, door Priesters van den Zuidoosthoek des eilands moet gehaald worden (1). Deze bloem groeit aldaar aan eenen boom, staande op eene kleine rots, die zich tot eene geringe hoogte boven het water verheft. Daar de Javaansche wet medebrengt, dat deze bloem bij de krooning eens nieuwen Keizers aanwezig zij, en die, naar men wil, nergens anders dan op dit eiland wordt aangetroffen, waar zij bovendien niet dan met levensgevaar te bereiken is, gaat het plukken met een aantal voorbereidende plegtigheden en offerhanden vergezeld, en mag niet anders dan door de gewijde hand der Priesters geschieden. Wanneer deze hierin geslaagd zijn en de *djojo kosoemo* gelukkig op den vasten wal overbrengen, wordt zij aldaar door de toegevloeide volksmenigte als een heilig voorwerp met diepen eerbied ontvangen, en onder luid vreugdebetoon in eenen *palankijn* naar de plaats van hare verdere bestemming vervoerd (2). Ook wordt hier de fraaije woekerplant (*lotus*) *rafflesia patma* gevonden, die door de eilanders *kroeboet* genoemd wordt (3). Aan den onvermoeiden ijver van Dr. Blume, Hoogleeraar te *Leyden*, is men de beschrijving van deze reusachtige bloem verschuldigd. Op eene zijner reizen op *Java* in 1824 vertoonde de Heer Baumhauer, Resident van *Cheribon*, eenige drooge bloemknoppen, die hij, onder de benaming van *patma* (eigenlijk *padhmen*), van *Noesa-Kambangan* had medegebragt. In November van dat jaar begaf Blume zich met eenige inlanders naar dat eiland, en vond er na veel moeite de zoo vurig begeerde bloem. Dubbel werd die moeite beloond, toen hij er onderscheidene magtig werd, waaronder er een was, die, geheel geopend, 6 palmen in doorsnede had,

(1) *Handleiding tot de Aardrijkskunde*, t. a. p.

(2) Kussendrager, bl. 227.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 72.

in wier binnenste de prachtige, met uitstekende punten bezette, schijf zich in het levendigste karmozijnrood vertoonde. Deze bloem heeft geene wortels, maar trekt haar voedsel uit den wortel van de *cissus* (door de Javanen *waliran* genoemd), waarmede zij een ligchaam schijnt uit te maken. Zij heeft ook geen stengel of bladeren. Eerst vertoont zij zich als eene gesloten kool, en bij de ontluiking wordt zij door schalen ingesloten, die purperkleurig, lederachtig en meer dan 1½ palm dik zijn; die bloemschalen hebben eene zelfstandigheid als die der paddestoelen, en, vooral wanneer zij oud worden, eene lucht als bedorven vleesch. De bloem vertoont zich vrij vlak en is door vijf van de gezegde schalen omsloten, waarbinnen een zware ring zit, van eene taaije zelfstandigheid. In het hart zitten kiemkorrels, waardoor zij zich, en alzoo niet door eigenlijke zaden of stuifmeel vermenigvuldigt (1).

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

Niet ver van de *Kawah-Tjondro-di-moeko* heeft men kokende zwavelbronnen, in wier nabijheid de grond vunzig is, en wanneer men er eenen stok in steekt, borrelt daaruit kokend water en zwavelmodder op. Langs de randen der wellen hangt de gekristalliseerde zwavel bij trossen neder (2).

De *Telaga-Leri* is eene verzameling van warme bronnen, op 1852 ell. boven de oppervlakte der zee, aan de zijde van *Banjoemaas*. Zij hebben eene temperatuur van 134—178° F. Uit de meesten borrelt een wit vocht op, dat op rijstwater (*léri*) gelijkt. Gestadig stijgen uit de wellen dampen op, en in eene bron ziedt water door hoogere warmte. Sommige wellen zijn heet, andere laauwer. Bij het betreden van den grond in

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. D. I. bl. 64 en 65.

(2) Het zelfde werk, bl. 76 en 77.

hare nabijheid slaat de hitte tegen de beenen op, en de bodem dreunt en trilt onder de voeten (1),

Op *Noesa-Kambangan* is een kokend meer van ½ paal omtrek. Het ligt in het midden der eilands nabij de Noordkust (2).

De grond.

De grond is in het Zuidelijk gedeelte der districten *Adiredjo* en *Djerook-Legi* vlak, nattig en drassig, doch in de overige streken des lands bij afwisseling hoog en bergachtig, het geen in de noordelijke distrikten, en meer bepaaldelijk in die van *Batoor*, *Wonojoso* en *Dajoe-Lohoer* nog allengs toeneemt. Over het algemeen is de bodem door de goede aardsoorten en veelvuldige regens bij uitnemendheid vruchtbaar, en de distrikten *Adiredjo* en *Djerook-Legi* zijn hiervan alleen uitgezonderd (3). *Banjoemaas* is alzoo eene der vruchtbaarste en rijkste provinciën van *Java*, welke uit de natuur alle middelen tot de zoo noodzakelijke bewatering van de *sawahs* (rijstvelden) heeft (4). De kust is langs de geheele residentie zacht afhellend en meestal zandig; alleen het Zuidelijke gedeelte van het eiland *Noesa-Kambangan* is rotsachtig, steil en hier en daar met klippen omzoomd (5).

Bergen.

In deze residentie ligt de *Gédé*, welke, als slechts gedeeltelijk tot deze residentie behoorende, reeds vroeger (Dl. III. bl. 128) door ons beschreven is (6). Ook behooren tot de

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 77, — *Almanak voor Ned. Indië voor* 1844, bl. 23.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 377.

(3) Kussendrager, bl. 221.

(4) Olivier, *Tafereelen en Merkw. uit O. I.*, D. I. bl. 193.

(5) Kussendrager, bl. 223.

(6) Het zelfde werk, bl. 221.

afdeeling *Bandjar-Negara*, de mede reeds (D. III. bl. 304) vermelde bergvlakte *Djeng;* de Z. W. van deze vlakte zich verheffende *Pangerango*, welke 2257 ell. hoog is, en het Zuidelijk gedeelte van den mede vroeger (Dl. III. bl. 261) beschreven *Slamat* (1).

Grotten.

Op het eiland *Noesa-Kambangan* zijn onderscheidene holen en grotten van druipsteen. De beroemdste is de *Messigit-Selo* (*Mesdjid-Selo*) (2). Zij ligt aan de Noordelijke kust, bijna in het midden van het eiland, heeft nagenoeg het voorkomen van eenen tempel, is meer dan 50 passen diep en omtrent de helft zoo breed. In het binnenste van dezen tempel verheft zich een breede steenklomp, waaraan de natuur ten naastenbij den vorm van eene legerstede heeft gegeven, daar naast is een opgehoogd graf, en een weinig verder een derde steen, welke niet kwalijk naar een doopbekken gelijkt, van waar de Javaan dan ook aan een en ander eenige bijgeloovige begrippen heeft gehecht, en het geheel met den naam van *Mesdjid-Selo* of steenen tempel begiftigd (3).

Wegen.

De groote postweg loopt in deze residentie van de grensscheiding van *Bagelen*, westwaarts door de hoofdnegorij *Banjoemaas* en de afdeeling *Poerwokerto*, en verder, in eene Noordelijke strekking langs den Westerrug van den *Gedé*, op de grensscheiding van *Tagal* aan. Hij is 10 ell. breed en zoo veel mogelijk begrind en afgeplat (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 74 en 77. — *Almanak voor Ned. Indië voor* 1844, bl, 23.

(2) Roorda aan Eysinga, t. a. p. bl. 71 en 73.

(3) Kussendrager, bl. 225.

(4) Het zelfde werk, bl. 223.

Uit *Banjoemaas* loopen vijf groote wegen, als: een om de Noordoost (1), door de afdeeling *Bandjar-Negara*, naar de grenzen van *Ledok*, welke vroeger een postrid was, doch thans is ingetrokken en verlegd, daar de post tegenwoordig uit *Bagelen*, in plaats van regtstreeks uit *Kadoe* komt (2); een om de Zuidoost over *Poerworedjo* en *Bagelen* door *Kadoe* naar *Samarang;* een om de Zuidwest (3) naar de negorij *Adiredjo*, nabij de zee leidende, die 7 palen bergachtig, doch voor het overige geheel vlak en goed onderhouden is, en voorts langs de geheele zeekust en op geringen afstand van het zeestrand van de dessa *Djettis* naar *Tjilatjap* loopt (4); een om de Noordwest over *Poerwokerto* en *Adjibarang* bewesten den *Slamat* op *Lebaksioe* en voorts naar *Tagal;* en eindelijk een om de Noord beoosten den *Slamat*, loopende over *Poerbolingo* en *Randoedongkal* (5), langs den Oosterrug van den *Gedé*, tot in het onder *Tagal* behoorende regentschap *Pamalang*. Vermits deze weg nogthans benoorden de hoofdnegorij *Poerbolingo* bergachtig en uiterst bezwaarlijk is, wordt hij zeer zeldzaam gebruikt (6).

Kapen.

Aan de Zuidwestkust heeft men de kapen *Oedjong-Klang* op den Oostelijken oever van de baai *Segara-Anakan* en *Oedjong-Doman* (7).

Rivieren.

De voornaamste rivieren van *Banjoemaas* zijn: de *Tjitandoewi*, de *Kali-Djatis* en de *Serajoe*, alle drie reeds vroeger

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 68.
(2) Kussendrager, t. a. p.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 68 en 74.
(4) Kussendrager, bl. 223 en 224.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 68 en 70.
(6) Kussendrager, bl. 223.
(7) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Ind.*, bl. 240.

beschreven (1). Voorts de *Tji-Donan*, de *Tji-Auwer* en de *Tji-Beurum*.

De Tji-Donan.

De *Tji-Donan* of *Djamboe*, in het Westelijke der residentie, ontspringt in het distrikt *Djerook-Legi*, voert de wateren van de bergen *Koeta-djaja* en *Goeling-badak* in eene Zuidwestelijke rigting af, neemt vervolgens haren loop naar het Zuiden en ontlast zich, na eenen loop van 19 palen bewesten *Tjilatrap* in de zeeëngte tusschen *Noesa-Kambangan* en den vasten wal. Zij is bevaarbaar van de dessa *Djerook-Legi*, omstreeks 12 palen van hare uitwatering (2).

De Tji-Auwer.

De *Tji-Auwer*, *Tji-Awor* of *Tji-Auer*, ontspringt 20 palen van haren mond. Eerst stroomt zij West-, dan Zuidwaarts, ontvangt nabij de uitwatering eenen tak van de *Tji-Beurum*, en stroomt Zuid ten Oosten in de *Segara-Anakan-baai*, benoorden het eiland *Noesa-Kambangan* (3).

De Tji-Beurum.

De *Tji-Beurum* ontspringt uit de *Rawa-Boewaja*, beoosten den Zuidelijksten tak van de *Tjitandoewi*, uit 6 bronnen, die in twee hoofdarmen te zamenvloeijen, zijnde de Oostelijke *Tji-loning* geheeten. Nadat de beide takken zich vereenigd hebben, stroomt zij Zuidzuidoostwaarts naar de *Segara-Anakan-baai*; op 3 palen van het strand zendt zij eenen tak naar de *Tji-Auwer*; stroomt vervolgens zelve Zuidwaarts, en valt, na eenen loop van 20 palen, met drie monden, in zee (4).

(1) Zie D. III. bl. 158 en 465—466.

(2) Kessendrager, bl. 222. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 373.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 373.

(4) Het zelfde werk, t. a. p.

Rivieren van minder aanbelang.

Door de wellen en bronnen, die in niet geringe hoeveelheid op *Noesa-Kambangan* ontspringen, worden verschillende riviertjes gevormd, die soms onder eenen of wel meer bergen, welke meest van middelbare hoogte zijn, langs onderaardsche gangen doorloopen, alvorens hare wateren in zee te ontlasten (1).

Kanalen.

Behalve het vereenigingskanaal tusschen de *Serajoe* en de *Tji-Donan*, hetwelk, hoezeer in het belang der binnenlandsche vaart ondernomen, echter ook bevorderlijk is aan de rijstcultuur, is in deze residentie nog eene waterleiding uit de *Parakhan*, die 2000 bouw land, liggende tusschen *Poerworedjo* en de *Sapi*, welke vroeger weinig opbragten, van loopend water voorziet en in rijstvelden herschapen heeft (2).

Meren.

In het Zuidelijke gedeelte dezer residentie liggen eenige meren of rawa's, welke alle met kreupel- en wild hout bewassen zijn (3).

Baaijen, havens en zeeëngten.

Ten Zuiden van de afdeeling *Tjilatjap* ligt de *Segara-Anakan-baai* of *Kinderzee*, eene ondiepe inham der *Indische Zee*, welke zich als eene binnenzee voordoet en ten Zuiden door

---

(1) *Handl. tot de Aardrijksk.*, bl. 91.

(2) *Utrechtsche Courant* van 19 Augustus 1836.

(3) Kussendrager, bl. 222.

Noesa-Kambangan tegen de *Indische-zee* gedekt is (1). Deze baai heeft ondiepen moddergrond; is bij eb onbevaarbaar en in het geheel ongeschikt voor zeeschepen (2). In de nabijheid vindt men eenige visschersdorpen. De rivieren de *Tji-Auer* (*Tji-Awer*) en de *Tji-Beurum* storten er zich in uit, terwijl de *Tjitandoewi* ten Westen de grens der *Preanger landen* bepaalt (3).

De toegang tot deze baai wordt verleend door twee zee-engten: de *Engte van Noesa-Kambangan* en de *Engte van Noesa-Barong* geheeten. De *Engte van Noesa-Kambangan* begint aan het Oosten, bij den uithoek van het eiland op 7° 45′ N. B. en 126° 46′ 41″ O. L., waar de klip *Karang-Bolang* ligt, die het baken is voor het inzeilen der engte. De kust van *Noesa-Kambangan* is aldaar zeer steil en met riffen omgeven. Bewesten de klip, en 1½ Eng. mijl vandaar, ligt aan den wal van *Java*, de lage landtong, waarop het vlek *Tjilatjap* ligt en die zich met eenen bogt tot bij de kust van het eiland uitstrekt, en vervolgens Westwaarts weder opkrimpt tot aan de *Segara-Anakan* eene ondiepe inham van 4 vademen water. De inham, die gevormd wordt door de opening in het Noordoosten, wordt geheeten *Turtle*-baai. Bij het inzeilen van de *Engte van Noesa-Kambangan* van de oostzijde houdt men regt op de klip *Karang-Bolang* aan, tot voor het zeegat. De diepte is aldaar van 5 tot 8½ vadem graauwe zandgrond. Bij *Tjilatjap* is het vaarwater ½ Eng. mijl breed Bij het inzeilen ontmoet men bij opvolging de kapen *Bempak*, *Balé*, *Toempang*, *Tjibellok*, *Oedjoeng-Ageng*, *Patji*, *Karang-Adja*, *Benoja*, *Sèdan;* deze laatste ligt tegenover de *Tjidonan*, en alle de andere liggen op de kust van het eiland. De westelijke uitgang der engte kromt rondom den hoek van *Bateng-mati* en *Tandjong-Penamboera*, eene smalle, hooge

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Ned. Indië*, bl. 240.

(2) *Handleiding tot de Aardrijksk. van Ned. O. I. Bezitt.* bl. 92.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 71.

landtong, ten westen van welke de *Maurits-* of *Oost-Penandjoeng-*baai op 7° 50′ ligt. Het vaarwater is aan de Oostzijde der landtong 1½ mijl breed en van 6 tot 14 vademen diep, onder den Oostwal klippig. Aan de Zuidzijde van den hoek *Penamboera* is zij smaller. De Westelijke uitgang wordt gesloten door het eilandje *Noesa-Waroe;* benoorden liggen klippen. De doortogt is benoorden en bezuiden, alwaar Zuidwaarts, onder den wal van het eiland, klippen liggen, doch het vaarwater 5 tot 14 vademen diep is. De koers der engte is van de Noordoost af, Zuidwest, West, Noordwest, West, Zuid, Zuidoost, Zuidwest, Noord, West en Zuid. Van *Karang-Bolang* tot *Segara-Anakan* is zij 11, de *Segara-Anakan* 1½ en de bogtige kromme Westelijke uitgang 12 palen, dus te zamen 24½ paal lang. De engte wordt alleen door kustvaarders bezocht (1).

De *Engte van Noesa-Barong* heeft men aan de westzijde van *Noesa-Barong* op 5 mijlen van den wal van *Java,* doch aan den Westhoek is deze breedte eens zoo groot. Nabij den wal heeft men 25 vademen en meer. Benoorden het eilandje is op zulk eene diepte ankergrond, maar zeer digt onder den wal en gevaarlijk, koraalgrond en open voor de West. Het vaarwater is zuiver, behalve dat er beoosten op twee mijlen afstands eenige klipeilandjes in de koers liggen. Deze engte wordt zelden of nooit bevaren (2).

Oudheden.

In de schoone, voor het grootste gedeelte binnen steile rotsen besloten liggende vallei van *Djing* heeft ongetwijfeld in overoude tijden eene groote stad bestaan, want er worden aldaar

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 401—403.

(2) Het zelfde werk, t. a. p.

nog ontzettend vele gemetselde holen en putten onder den moerassigen grond gevonden, zoodat men dezen thans verlaten bodem betredende, de uiterste behoedzaamheid moet aanwenden, om niet bij elken voetstap in eene diepte weg te zinken. Ook zijn te dezer plaatse onderscheidene malen voorwerpen van menschelijke kunstvlijt opgedolven, en daaronder ettelijke van goud en andere metalen, die met zinnebeeldige figuren versierd waren, en zonder twijfel op de godsdienst der Braminen betrekking hadden (1). Volgens de overlevering zou hier eenmaal de hoofdzetel van een magtig rijk gestaan hebben, dat *Astina*, of, naar sommigen willen, *Amarta* heette, onder welke beide namen er in de *Brata-Joedha*, rijken voorkomen. Het plein zou de *aloen-aloen* van het verblijf van Pandoe-Dewo-Noto, den vader van Ardjoena, geweest zijn. In den beginne regeerde Pandoe gelukkig, doch de heerschzucht spoorde hem aan zich boven Bathara-Goeroe te verheffen, en nu werd hij tot straf in den poel *Tjondro-di-moeko*, geworpen. Zijn rijk werd verdeeld, en, tot aandenken aan en boetedoening voor zijnen ongelukkigen vader, bewoonde zijn zoon eenige tijd een der nog aanwezige tempels. Op de vlakte, die gedeeltelijk onder water staat, vindt men vijf tempels, welke bij uitsluiting naar Ardjoena genoemd zijn. Deze staan in het midden op eene lijn, in de rigting van het Noorden naar het Zuiden. Aan de Zuidzijde is een meertje, en de overige oppervlakte ligt bezaaid met steenen. Op geringen afstand van daar staan, aan eenen weg, welke langs digte bosschen loopt, nog vier tempels, die naar Parto genoemd zijn. Eenen paal verder Zuidwaarts staan nog vier tempels van Bimo, van welke reeds één geheel is ingestort. De eerbied voor de hooge oudheid dezer gedenkteekenen heeft er de namen van bewaard.

---

(1) Kussendrager, bl. 226.

De 1e Tempel heet *Gedong*	Samiadji of Derco Wongso, Koning van *Amarto*.
» 2e » » »	Samaar, volgeling van Samiadji.
» 3e » » »	Ardjoeno of Redjoeno, broeder van Samiadji.
» 4e » » »	Sembodhro, vrouw van Ardjoeno.
» 5e » » »	Sri-Kandi, tweede vrouw van Ardjoeno.
» 6e » » »	Praboe-Kresno, Koning van *Dworowati*.
» 7e » » »	Nakoelo en Sadewo, jongste broeders van Ardjoeno.
» 8e, 9e, 10e » »	Bimo of Warkoedoro, ouder broeder van Ardjoeno.

Van twee dezer tempels bestaat geen *legende*, en een is genoegzaam vernietigd.

Uit de beelden, welke alhier van Boedha, Siwa, Doerga, Wisnoe, Gana en Ganesa gevonden worden, veronderstelt men, dat de dienst van Brama, zoowel als die van Boedha, hier weleer gebloeid heeft. De ouderdom der tempels is moeijelijk te bepalen; naar den verouderden staat te oordeelen, kunnen zij reeds duizend jaren tellen (1).

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen dezer residentie zijn: *Banjoemaas*, *Poerbolinggo*, *Bandjar-Negara*, *Karang-Kobar*, *Batoer*, *Poerwokerto*, *Tjilatjap*, *Djamboe*, *Daja-Lohor*, *Madoera*, *Tajam* en *Djeroek-Legi*.

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 75 en 76.

Banjoemaas.

Banjoemaas, de hoofdplaats der residentie en van een regentschap, ligt 62 palen West van *Poerworedjo*, 76 Zuid van *Tagal*, 19 van de Zuidkust, 16 mijlen Zuid ten Oosten van den *Slamat*, op 7° 33′ 45″ Z. B., en 109° 19′ 20″ O. L., en 12 ell. boven de oppervlakte der zee (1), aan den linkeroever der *Serajoe*, 15 palen van haren mond, ter plaatse waar die rivier de *Koelawing* opneemt (2), terwijl zij zich bij de stad met eene sterke bogt van de Oost naar de West Noordwaarts wendt (3).

Banjoemaas is tamelijk goed gebouwd, heeft een fraai paleis of *dalem* van den Regent, een fort met eene bezetting, dat tevens tot woning van den Resident strekt, en ruim 9000 inwoners (4), die bij uitstek gastvrij en gulhartig zijn (5).

De voornaamste dessa's in het regentschap *Banjoemaas* zijn: *Aja* of *Aga*, aan de rivier van den zelfden naam, die, bij *Banjoemaas* ontspringende, in eene Zuidoostelijke rigting naar zee stroomt, *Adiredjo* en *Poerworedjo* (6).

Poerbolinggo.

Poerbolinggo, de hoofdplaats van een regentschap, ligt 11 palen N. N. O. van *Banjoemaas*, aan de Zuidoostelijke helling van den *Slamat*. Over deze hoofdplaats loopt een moeijelijke bergweg van *Banjoemaas* naar *Pamalang*, langs de Oostelijke helling van den *Slamat* (7).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 67.

(2) Olivier, *Tafereelen en Merkw.* D. I. bl. 193. — *Handleiding tot de Aardrijkskunde*, bl. 91.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4) De zelfde, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 221. — *Handl. tot de Aardrijksk. van Ned. O. I. Bezitt.*, t. a. p.

(5) Olivier, t. a. p. bl. 194. — Temminck, *Ned. Overz. Bezitt.* bl. 194.

(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 68; en *Aardr. van Ned. Indië*, t. a. p.

(7) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, bl. 68 en 69.

Op de Zuidwestelijke helling van dien berg ligt het dorp *Serajoe* 338 ell. hoog, en heeft in de nabijheid een waterval, gevormd door de *Kali-Sopo* (1).

Bandjar-Negara.

De hoofdplaats van een regentschap, is gelegen op 32 palen N. O, ten O. van *Banjoemaas*, aan den regteroever, en niet ver van de *Serajoe*. Er bestaat een Landraad en een Detachement Inlandsche Schutterij. Uit deze plaats loopen drie wegen: een naar *Banjoemaas*, een naar *Karang-Kobar* en een naar *Wonosobo* (2).

De aanhoudende regens, welke in den nacht van 9 op 10 Mei 1850 gevallen zijn, hebben, in het regentschap *Bandjar-Negara*, zware *bandjirs* (d. i. overstroomingen of hooge vloeden) in de *Merawoe* en de *Pakatjongan* veroorzaakt, waardoor drie kapitale dammen in die rivieren geheel zijn weggespoeld, en de mondingen der daaraan gelegene waterleidingen met zand en steenen zijn opgevuld (3).

De theetuin *Pegoondangan* in dit regentschap ligt op 1344 ell. boven de oppervlakte der zee (4).

Karang-Kobar.

De hoofdplaats van het distrikt *Karang-Kobar*, dat tot het regentschap *Bandjar-Negara* behoort, ligt op de grenzen van *Pekalongan*, nabij de plaats, waar de *Serajoe* zijnen oorsprong neemt (5), op 1022 palen boven de oppervlakte der zee (6).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 69.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) *Nieuwe Rotterd. Courant*, 19 Augustus 1850.
(4) *Almanak voor Ned. Indië*, 1844, bl. 23.
(5) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 241.
(6) *Almanak voor Ned. Indie*, t. a. p.

In de nabijheid van deze plaats werden de muitelingen, die den omtrek verontrustten, den 12 Januarij 1828, door de Nederlandsche *Barissan* van *Pekalongan* en *Batoer* geheel verstrooid en vernield, bij welke gelegenheid de distriktshoofden van *Karang-Kobar*, Maas-Rongo Mangoon-Diwirio en Maas-Demang Soero-Wedono zich bijzonder onderscheidden (1).

Batoer.

Batoer, *Batoor* of *Bator* ligt 24 palen N. ten O. van *Bandjar-Negara*, 4 mijlen bewesten de bergvlakte van den *Djing* (2), 1632 ell. boven de oppervlakte der zee (3), aan den voet van den *Petarangan*, op een hoog en kaal terrein. Het dorp is geregeld gebouwd, van eene omheining voorzien, en door eene gracht omgeven. Men heeft er houten huizen. Geboomte treft men er niet aan, en de koude is er zeer vinnig. De Chinezen, die het grootste gedeelte der bevolking uitmaken, dragen buizen met schapenvacht gevoerd (4).

In het N. O. van *Batoer* ligt de berg *Pakarnan*. Van de Oost- en Zuidelijke gebergten heeft men het uitzigt op de *Indische Zee*. Op 8 palen van *Batoer* ligt de dessa *Lebak*, alwaar veel tabak verbouwd wordt (5).

Door de zware overstroomingen, welke in Februarij 1844 hebben plaats gehad, zijn in de distrikten *Karang-Kobar* en *Batoer* vijf theefabrijken, twee theepakhuizen, en twee opzienerswoningen geheel vernield en de overige fabrijken zwaar beschadigd, terwijl 170 huizen, welke door het vuur van eene der omgestorte woningen werden aangestoken, in de asch werden gelegd. Enkele personen zijn bij deze ramp omgekomen.

---

(1) Nahuys, *Verzameling van officieele rapporten*, D. III. bl. 43.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 69.
(3) *Almanak voor Ned. Indië*, t. a. p,
(4) Roorda van Eysinga t. a. p. bl. 69 en 70.
(5) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 70.

Poerwokerto.

Poerwokerto, de hoofdplaats van eene afdeeling, is gelegen naar de grenzen van *Tagal* (1), op 10 palen ten N. W. van *Banjoemaas*, aan den Zuidoostelijken voet van den *Slamat*, waaraan het regentschap grenst. De grond helt naar het Zuiden sterk af en is zeer bergachtig (2).

In dit regentschap liggen de groote dessa *Adjibarang* aan de Zuidwestelijke afhelling van den *Slamat*, ten N. van het meer *Pagarakan-Noeka*, in eene schaarsch bevolkte streek, vervuld met luipaarden en panters (3), en *Karang-Loewar*, niet ver van *Poerworedjo* (4).

Tjilatjap.

Tjilatjap, de hoofdplaats van het regentschap van dien naam, ligt op eene landtong, die aan de Oostzijde door de opene zee bespoeld wordt, zich Zuidwaarts tot op eene halve mijl van *Noesa-Kambangan* uitstrekt en aan den Westkant Noordwaart inkrimpt. Deze landtong, wier uiterst zuidelijke punt op 7° 48′ N.B. ligt, is laag en moerassig; aan den Zuidhoek strekt zich eene zandbank tot op den afstand van eene mijl Zuidoostwaarts uit (5).

Deze plaats was in vroegere jaren een zeerooversnest, waardoor *Noesa-Kambangan* verwoest werd. De roovers werden verjaagd en hunne dorpen verbrand (6). Langs eene gegravene vaart, *Kali-Djosso* genaamd, worden hier de producten uit het binnenland aangevoerd en in schepen geladen, die sedert eenige jaren hier eene veilige ligplaats vinden. Ten dien einde zijn er pakhuizen voor koffij, rijst enz. aangelegd (7).

---

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 157.
(2) Roorda v. Eysinga, t. a. p. bl. 70.
(3) Olivier, *Tafereelen en Merk.* bl. 193.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) Het zelfde werk, bl. 70 en 401.
(6) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 91.
(7) Teenstra, t. a. p.

Tevens is bij besluit van den Gouverneur-Generaal van *Nederlands Indië*, d.d. 29 November 1847, de haven van *Tjilatjap* voor den kleinhandel opengesteld, en daarop van toepassing verklaard het bepaalde bij Art. 2 van de Publicatie van 31 December 1825, en alle zoodanige verordeningen, welke nopens de voor den kleinhandel op *Java* opengestelde havens in het algemeen bestaan (1).

Te *Tjilatjap* is een Zoutverkoop en een algemeen pakhuis voor den stapel der producten van *Banjoemaas*, die door kustvaarders en ook door Nederlandsche schepen van hier worden afgehaald. Er is hier een Landraad voor den inlander even als te *Banjoemaas* (2).

De voornaamste plaatsen in deze afdeeling zijn: *Djamboe*, *Daja-Lohor* of *Dajoe-Loehoer*, in eene schaarsch bevolkte streek, *Madoera*, *Tajem* en *Djerok-Legi*, de hoofdplaats van een distrikt (3).

Eilanden.

Noesa-Kambangan.

Noesa-Kambangan of *Noesa-Kembangan* (letterlijk *Eiland van de bebloemde rots*) ontleent zijnen naam van de verbazende menigte struiken en planten, welke sierlijke en welriekende bloemen dragen (4). Dit eiland, hetwelk ook *Noesa-Gedee* of *Poeloe-Besar* (d. i. *Groot-eiland*) genoemd wordt, is het grootste eiland aan de Zuidkust van *Java*, 28 palen lang en 4 breed (5), en heeft eene oppervlakte van 2,30 vierk. geogr. mijlen of 56 palen (6). Het ligt op 7° 25′ Z. B. en 126° 40′ O. L. De Noordoostkust is steil en klippig; bewesten *Sedon* wordt zij laag, maar aan den Westhoek weder

(1) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 Februarij 1848.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 70 en 71.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 73.
(4) Temminck, *Possessions Neerl.* T. I. p. 333.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 71.
(6) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 136.

steil en hoekig tegenover de *Tjitandoewi*. De vulkanische aard van den grond doet veronderstellen, dat het een der laatste brokken is, welke van de Zuidelijke kust van *Java* is afgescheurd (1). Ook moet door eenen geweldigen vloed een gedeelte der oppervlakte zijn weggespoeld (2). Aan de Westzijde is het slechts door eene geul van het eiland *Waroe* gescheiden, alwaar het aan de buitenzijde de *Maurits-baai* heeft. Langs de geheele kust ligt een kliprif. Ten O. ligt de klip *Karang-Bollang* genaamd. Het is klipachtig steil, vol grotten (3), bedekt met middelmatig hooge bergen, afgewisseld door schoone valleijen en vruchtbare vlakten, met eene welige en sterke groeikracht; het Zuidelijke gedeelte is zeer hoog, rotsachtig en met steile bergtoppen bezet (4). Een bergrug loopt van het O. naar het W. over het eiland (5). De *Indische Zee* breekt haar geweld op zijne kust, terwijl het den lagen stranden van *Banjoemaas* tot een natuurlijk bolwerk verstrekt (6). De omtrek van *Noesa-Kambangan* is klippig, en de afstand van de kust der *Preanger-Regentschappen* slechts eene halve mijl. Het eiland vormt met de kust van *Java* twee havens, waarvan de Oostelijke *Tjilatjap*, en de Westelijke de *Kali-Poetjang* (Pinang-rivier) heet. De laatste behoort tot de *Preanger-Regentschappen* (7). Het land is vruchtbaar, doorgaans van zoetwater voorzien, en bespoeld door rivieren, welke voor kleine vaartuigen bevaarbaar zijn (8).

Van de dieren, welke de digte wouden bewonen, zijn ons de namen niet alle bekend; men weet slechts, dat er geene verscheurende noch tweehoevige dieren met eene dikke huid gevonden worden (9). Wild en kruipend gedierte wordt

(1) Temminck, t. a. p. p. 334.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p
(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 398.
(4) Temminck, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 71.
(6) Temminck, t. a. p.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 71 en 72.
(8) Temminck, t. a. p.
(9) Het zelfde werk, t. a. p.

er evenwel alom aangetroffen (1). De was der wilde bijen en eetbare vogelnestjes zijn de voornaamste bekende voortbrengselen, die in den handel kunnen worden gebragt. De zee is er zeer vischrijk (2), en de *Segara-Anakan*-baai is voor de vischvangst van groot belang; de paarlen, welke aldaar gevonden worden, zijn van eene goede kwaliteit (3), en kunnen ook gemakkelijk langs de kust ingezameld worden. Er wordt daarvan dan ook nog al eenig werk gemaakt (4). Men voert er mede onderscheidene soorten van hout om te bouwen, en voor schrijnwerkersarbeid uit, welke men echter alleen kent bij den naam, welken er de inboorlingen aan geven (5). Men treft daaronder een zeer fraai gevlamd hout aan, *kajoe poelet* geheeten (6). De grond is als bedekt met eene verscheidenheid der fraaiste planten en der prachtigste bloemen (7). Onder anderen wordt hier de reeds vroeger door ons vermelde reusachtige woekerplant de *Rafflesia patma* gevonden (8).

Men wil dat dit eiland zeer geschikt is voor de koffij-, de suiker-, de indigo- en de katoenteelt (9). De vlakten worden voor sawah-, de gebergten voor hooge rijstvelden en de kapasteelt geschikt gehouden (10). In de laatste jaren heeft men er zelfs met goed gevolg koffijtuinen aangelegd (11).

Het luchtgestel is voor den vreemdeling zeer schadelijk, de lucht is er bedompt en met onzuivere dampen bezwangerd (12). Men heeft er merkwaardige grotten met kokend water en wellen, waaruit eene doodende stiklucht oprijst (13). Bij de

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 71.
(2) Temminck, t. a. p.
(3) de Wilde, *De Preanger-Regentschappen*, bl. 241.
(4) Olivier, *Land- en Zeetogten*, D. II. bl. 2.
(5) Temminck, t. a. p.
(6) de Wilde, t. a. p.
(7) Temminck, t. a. p.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 72.
(9) Temminck, t. a. p
(10) de Wilde, t. a. p.
(11) Teenstra, t. a. p. bl. 158.
(12) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 71.
(13) Teenstra, t. a. p.

geweezen kampong *Banjar* wordt stofgoud, en dit metaa zelf in zuivere klompjes gevonden, en het strand levert eene verscheidenheid van fraai gesteente (1).

Banteng-mati (doode woudstier) op de West- en *Karang-Bollang* (rots vol gaten) op de Oostkust, zijn de voornaamste dorpen van dit eiland, waar ook schansen liggen, die gewoonlijk eene militaire bezetting hebben (2). Behalve deze schansen heeft men er nog de aarden fortjes *Kali-Poetjang* en *Tjilatjap* (3).

Het eiland is naar evenredigheid van zijne uitgestrektheid en hetgeen het kan opleveren, weinig bevolkt (4). Voor onderscheidene jaren was het door meer dan duizend huisgezinnen bewoond, terwijl op de *Kinderzee* of *Segara-Anakan-baai* meer dan 300 huisgezinnen op het water woonden. In latere jaren zijn die bewoners, even als die langs de boorden van de *Tjitandoewi* en uit de distrikten *Mandala* en *Tjikamboelang* voor een gedeelte door de zeeroovers weggevoerd; de overigen zich door de vlugt gered hebbende, zijn verder aan den vasten wal het gebergte ingetrokken. Toen van wege het Engelsche bestuur in het jaar 1812 het eiland *Noesa-Kàmbangan*, de *Segara-Anakan-baai* en de omliggende landstreek opgenomen werden, waren beide ontvolkt en aan den vasten wal de gehuchten aan het strand verlaten en verwoest. Onderscheidene jaren achtereen kwamen de grootste *balloors* of zeerooverspraauwen de *Baai van Tjilatjap* binnen, herstelden er hunne vaartuigen, plunderden de dorpen, voerden de inwoners als slaven mede, en haalden weg wat zij vinden konden. Ten einde deze zeeschuimers den lust tot wederkeeren te benemen, werd op het eiland een Officier met eenige manschappen en geschut geplaatst en aldaar een klein etablissement aangelegd, hetwelk voldoende was, om de landing van dergelijke gasten in de baai te beletten. Toen in het volgende jaar andermaal de staat van het eiland werd

(1) de Wilde, t. a. p.

(2) Temminck, t. a. p. — Roorda van Eysinga, t. a. p.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 408.

(4) Temminck, t. a. p

opgenomen, vond men alles in goede orde, de bevolking scheen terug te keeren en er hadden zich intusschen verder geene zeeroovers laten zien (1).

Noesa-Waroe.

Het eiland *Waroe*, mede aan de Zuidkust van *Java* in de *Indische Zee* (2), uit rotsen bestaande, is door eene geul van het eiland *Noesa-Kambangan* gescheiden, aan welks Westkust het gelegen is, en belet aan die zijde den doortogt (3). Het is even als *Noesa-Kambangan* rijk aan vogelnestjes. De kusten zijn steil en hoog, in de nabijheid ten N. zijn eenige klippen (4).

(1) DE WILDE, t. a. p. bl. 239 en 240.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardr. van Ned. Indië*, bl, 213.
(3) DE WILDE, t. a. p.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, bl. 398 en 402.

DE RESIDENTIE

SOERAKARTA.

Geschiedenis.

De geschiedenis van *Soerakarta* verliest zich tot in de fabelachtige eeuwen, doch tot in het begin der zestiende eeuw was het aan andere rijken onderworpen (1).

De zetel van het bestuur van *Mataram* was vroeger te *Pasar-Gedé*, dat thans tot het grondgebied van *Djocjokarta* behoort. Na den binnenlandschen oorlog van *Troeno-Djojo* in 1677, bragt Hamangkoe-Rat I den zetel des bestuurs naar *Karta-Soera* over, ten einde meer in het middenpunt van zijn rijk te zijn, terwijl zijn broeder, de *Pangeran* Poeger, zich te *Mataram* (*Pasar-Gedé*) had gevestigd. Destijds strekte *Mataram* zich nog uit van *Banjoe-Wangi* tot aan de *Preanger-landen* en *Batavia*. De eerste afstand van grondgebied was die van *Krawang* in 1677, de tweede die van *Samarang* in 1678. Na den dood van Hamangkoe-Rat I wilde de Hollandsche Oost-Indische Compagnie zijnen opvolger niet erkennen, omdat deze zich zelven tot Keizer verhief en daarvan alleen aan de Compagnie kennis gaf, in plaats van af te wachten wat zij in deze beslissen en wien zij als troonsopvolger erkennen zou. De Compagnie verhief nu den oproerigen *Pangeran* Poeger en sloot met hem in 1703 te *Samarang* een voor haar voordeelig verbond. Zijn zoon en opvolger, Hamangkoe-Rat II, die tot zoon

(1) Roorda v. Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, D. III. B. III. bl. 110, 111

en opvolger had PAKOE-BOEWONO II NGLANGKOENGAN, was zeer ongelukkig; hij had altijd met vijanden en met zijne eigene wispelturige geaardheid te kampen. Beurtelings vriend en vijand van de Compagnie, was hij echter aan haar alleen zijn behoud verschuldigd, hoewel het hem de helft van zijn rijk kostte (1), dat hij in 1749 geheel aan de Oost-Indische Compagnie afstond, waardoor deze zoo niet het werkelijk bezit, dan toch het opperbewind over bijna geheel *Java* bekwam. De Compagnie gaf evenwel onmiddellijk dit Koningrijk, als leen, aan des Soesoehoenans zoon PAKOE-BOEWONO III terug, onder wiens regering het rijk van *Mataram*, ten gevolge van binnenlandsche onlusten, in twee afzonderlijke Koningrijken, dat van *Soerakarta* en *Djoojokarta* gesplitst was. Deze verdeeling werd bekrachtigd door de verdragen van 1755, waarbij bovendien bepaald werd, dat de beide Vorsten hunne rijken van de Compagnie als leen ontvingen, met regt van opvolging voor hunne wettige afstammelingen, onder voorwaarden dat deze zich volgens de inzigten der Compagnie zouden gedragen (2). Het laatste rijk bleef aan den Keizer. Op PAKOE-BOEWONO III volgden PAKOE-BOEWONO IV, V en VI, welke laatste in 1830 verbannen, en door PAKOE-BOEWONO VII in dat jaar opgevolgd werd (3).

In 1811 werd weder aan het Nederlandsche Gouvernement het Noordelijk gedeelte van *Kadoe*, alle de stukjes grond liggende tusschen *Samarang*, *Demak*, *Grobogan*, *Salatiga* en een gedeelte van *Blora* afgestaan; in 1812 *Soerakarta's* aandeel in de landen van *Patjitan*, *Kadoe*, *Blora* en *Wonosobo*; en in 1830 *Soerakarta's* aandeel in de *Montjo-Nogaro*, in *Bagelen* en *Banjoemaas* (4), zoodat nu, na het verdrag, dat in 1830 tusschen de twee hoven, onder bemiddeling van het Gouvernement, gesloten is, het koningrijk *Soerakarta* slechts uit de landstreken *Padjang* en *Soekawati* bestaat (5).

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a, p. bl. 111.

(2) TEMMINCK, *Possessions Neerl.* Tom. I. p. 367 et 368

(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 112.

(4) Het zelfde werk, t. a. p.

(5) TEMMINCK, t a. p. p. 368.

Ligging.

Soerakarta paalt ten N. W. aan *Samarang*, ten N. aan *Djapara*, ten O. aan *Rembang* en *Madioen*, ten Z. aan *Patjitan*, ten Z. O. aan de *Dempak*, die het van *Djocjokarta* scheidt, en ten W. aan *Kadoe* (1). Het strekt zich uit tusschen 7° 4°′ en 8° 10″ Z.B. en 128° 8′ en 129° 1′ O. L. (2).

De grenzen loopen ten Z. 15 mijlen langs *Patjitan*, van daar Noordwaarts op over den top van den *Lawoe* en tot benoorden de *Bengawan-Solo* (Solo-rivier). Voorts 15 mijlen aan *Rembang*, ten Noordoosten. Van het Noordoosten tot het Noordwesten langs *Samarang* kronkelende tot aan den top van den *Merapi*, en van daar tot de grens van *Patjitan* 60 mijlen Z. O. (3).

Naamsoorsprong.

Soero heeft vele beteekenissen, als: dapper, krijgsman, school, aap, arak; *karto*, vrede, bloeijend. Men verklaart de zin der woorden door: bloeijend door dapperheid (4).

Verdeeling.

Deze residentie laat zich het gevoegelijkst verdeelen in Oost-, West-, Noord-, Zuid- en Middelgedeelte, waarvan het eerstvermelde het landschap *Soekawati*, het Westelijk en Zuidelijk *Padjang* en het Noordelijk en Middelgedeelte *Padjang*, en een ander deel van *Soekawati* bevatten (5).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 81. — Kussendrager, bl. 228.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Het zelfde werk, bl. 82.
(4) Het zelfde werk, bl. 81.
(5) Kussendrager, bl. 228.

Gewoonlijk wordt zij echter in twee groote afdeelingen gesplitst, *Padjang* ten Z. en *Soekowati* ten N. *Padjang* bevat vijf distrikten: *Karta-Soera*, *Bojolali*, *Klatten*, *Laro* en *Semboejan*. *Soekowati* bestaat uit dertien distrikten, als: *Soekowati-Wetan*, *Soekowati-Koelon*, *Gagattan*, *Simawalan*, *Ampel*, *Getas*, *Assinan*, *Hongobajan*, *Laban*, *Selo-Kradinan*, *Kadoewang*, *Wiroko* en *Haribojo* (1).

Bestuur.

De regering is hier van tweederlei aard: 1°. Gouvernementaal, 2°. Inlandsch of Keizerlijk. Van wege het Gouvernement is hier een Resident, Minister en Afgezant, tevens Bestuurder der zaken van het Gouvernement en Hoofd der vreemdelingen. Hij heeft onder zich eenen Adsistent-Resident, met de policie belast, twee Kommiezen, een of twee Translateurs voor de Javaansche taal, een Kapitein over de Chinezen, een Hoofdregter en eenen Hoofdpriester (2).

Als hoofd der Javaansche of inheemsche bevolking en als beheerder van den grond is de Keizer, zoo lang hij de contracten naleeft, als eerste persoon te beschouwen. Hij voert nog altijd den ouden titel van Keizer van *Java*, ofschoon hij slechts $\frac{1}{25}$ gedeelte van dat eiland bezit. Gewoonlijk wordt hij *Soesoehoenan* of *Soesoenan* genoemd, dat door *aangebedene* vertaald wordt. Over zijne onderdanen heeft hij zoowel het geestelijk als het wereldlijk gezag, doch bemoeit zich weinig met de regering des lands, laat dit aan den Rijksbestierder over, en wordt door het Gouvernement met den titel van Hoogheid geëerd (3). Hij is leenheer van het Nederlandsche Gouvernement, en noemt den Gouverneur-

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 82.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 83 en 84. — KUSSENDRAGER, bl. 233. — TEENSTRA, *Ned. Overz. Bezitt.*, bl. 179.

(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 84 en 110.

Generaal zijnen Grootvader. Zijn titel is *hingkang sinoehoen, kangdjeng soesoehoenan, pakoeboewono, senopati hingngalogo, ngabdoerrahman, sajidin panotogomo* (hetwelk beteekent: de aangebedene, de doorluchtige, de spil des aardrijks, opperbevelhebber in den krijg, dienaar van den Barmhartige (d.i. van God), de voorname handhaver des geloofs) (1). Zijn rang en titel zijn erfelijk in de mannelijke linie, zonder regt van eerstgeboorte (2). Hij is een onafhankelijk Vorst, die hulptroepen voor het Nederlandsche Gouvernement onderhoudt (3); zijne regering is willekeurig; thans kan hij evenwel geen verminkende straf meer opleggen, en de vonnissen van de Javaansche regtbanken, welke de doodstraf bepalen, kunnen niet zonder bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal ten uitvoer gelegd worden. De Keizer stamt in eene regte lijn af van den eersten heerscher in de eerste eeuw der Javaansche jaartelling (4).

De eerste Minister van den Keizer, die den naam draagt van Rijksbestierder of *Pangeran-Adipati*; wordt, behalve door den Keizer, ook door het gouvernement aangesteld, en als ambtenaar beschouwd (5). Hij is het werktuig van 's Keizers wil, door wiens tusschenkomst alle belangen en wenschen der bevolking tot den Keizer komen. Hoogst moeijelijk en gewigtig tevens is zijne betrekking, moetende hij, ten einde niet in ongenade te vallen, de kunst verstaan, om zijne voordragten smakelijk en aannemelijk te maken bij zijnen ligtgeraakten meester; tevens moet hij het geluk der onderdanen behartigen; niet zelden wordt hij uit zijnen post ontzet en mag zich gelukkig achten, indien het vorstelijk misnoegen zich niet verder dan tot zoodanig eenen maatregel uitstrekt (6).

De vijftig onder den Rijksbestierder staande Toemenggoengs hebben hunne aanstelling alleen van den Keizer.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 100 en 101.

(2) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 110.

(3) Temminck, *Poss. Neerl.* T. I. pag. 363.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(5) De zelfde, t. a. p.

(6) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, bl. 101.

Zij bekleeden de volgende ambten: *acht* zijn Raadsheeren van den *Adipati* en dragen den naam van *Najoko* of *Wedono*. Hun ambt is van drieërlei aard: 1°. raadgevend, 2°. belast met het toezigt over hunne wijk, en 3°. dienst doende in het paleis. Vier hunner zijn *Wedono-djobo*, om de dienst buiten den *kraton* en op den *aloen-aloen* te verrigten, terwijl een van deze vier het hoofd der drie anderen is; de overige vier zijn *Wedono-djero* of *Wedono-lebet*, en verrigten de dienst binnen den *kraton*, en een hunner heeft ook het bevel over zijne drie ambtgenooten. Vijf *Toemenggoengs* zijn *Anon-anon* of bezoldigde dienaren des Keizers; hunne bedieningen, behalve het wijkmeesterschap, zijn verschillend, en zij dragen alzoo ook nog andere namen en titels naar den aard dier betrekkingen, zoo is: *Wedono-Kahoem*, de Hoogepriester met den titel van *Mas-Panghoeloe*, met rang van *Toemenggoeng; Wedono-Djakso* de Regter-Fiskaal des Keizers, met den titel van *Among-Prodjo*, met rang van *Toemenggoeng; Wedono-Paon*, de Hof- en Victualiemeester des Keizers; *Wedono-Gladag* de Opperleverancier in de *Negoro* van koelies en vervoermiddelen; *Wedono-Kalang* de Opperhoutvester en Opzigter over de houthakkers des Keizers. Zes *Toemenggoengs* zijn Regenten over de binnenlanden, buiten de *Negoro*, als: twee te *Bojolali*, twee te *Klatten* en twee te *Soekowinangoon*. Deze heeten *Toemenggoeng-Goenong*. Zij wonen niet in de *Negoro*. Een *Toemenggoeng* is *Opper-Goenoeng*, Hoofd over de Regenten der landschappen, en houdt zijn verblijf in de *Negoro* (1).

Het inlandsch bestuur heeft verschillende takken of afdeelingen.

Aan het hoofd van de eerste afdeeling, *kapatijan* genoemd, staat de Rijksbestierder of *Raden-Adipati*, die 20 *Toemenggoengs*, *Boepaties* of Wijkmeesters onder zich heeft, van welke 8 zijne Raadslieden zijn, die met nog 5 de hoofden zijn van de 13 wijken of *kaboepaten*, waarin de *Negoro* verdeeld is.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 92 en 93.

Deze afdeeling van den Rijksbestierder is van de andere afdeelingen onderscheiden; zij bevat alleen de lagere volksklasse, behalve diegenen, welke later volgen (1).

De tweede afdeeling, *kadhospatèn* of *kadhipàten*, is in handen van den Kroonprins *Pangeran-Adipati-Anom*, die gebied voert over al de leden der Keizerlijke Prinsen en Edelen, bekend onder den naam van *Sentono*. Des Keizers zonen heeten *Pangeran-Poetro;* zijne kleinzonen *Pangeran-Sentono;* zijne achterkleinzonen *Raden-Mas-Rijo*, vervolgens *Raden-Mas*, en in het zesde gelid *Raden-Bagoes*. Des Keizers echte dochters worden *Raden-Ajoe* genoemd; gehuwd zijnde *Ratoe;* de klein- en achterkleindochters insgelijks *Raden-Ajoe;* in het vijfde gelid wordt de titel *Raden-Roro*, en gehuwd zijnde *Raden-Nganten* (2).

De derde afdeeling, *kamisepoehan*, bestaat uit de onechte kinderen en broeders des Keizers, die onder de bevelen staan van den jongeren echten broeder des Keizers, welke ook den titel van *Kamisepoeh* voert. De oudste onechte zoon des Keizers heet *Pangeran-Ngabehi;* de overige onechte zonen heeten *Kangdjeng-Pangeran*. De titel van *Pangeran* eindigt met het derde geslacht (3).

De vierde afdeeling is de *pradjoeritan* of die der krijgslieden, staande onder het bevel van het hoofd van 's Keizers lijfwacht (4).

De vijfde afdeeling, zijnde die der Priesters, *pangoeloen* geheeten, staat onder den Hoogepriester (5).

De zesde, die der Prinsessen, *kapoetren*, bestaat uit de vrouwelijke bloedverwanten des Keizers, zijne vrouwen, bijwijven, weduwen zijner aanverwanten, hare jonge nog ongehuwde dochters en kinderen, waarvan de jongens, zoodra zij besneden zijn, het vrouwentimmer verlaten. Deze afdeeling

(1) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 85.

(2) Het zelfde werk, t. a. p.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 85 en 86.

(4) Het zelfde werk, bl. 86.

(5) Het zelfde werk, t. a. p.

heeft haar verblijf in den *dalem* of het binnenste van het keizerlijke paleis. Geen man mag hier binnenkomen. De dienst is aan vrouwen opgedragen, en zij, die den Keizer binnen in het paleis bedienen, behooren er toe. De bedaagde vrouw, die aan het hoofd dezer inrigting staat, heet *Sedah-Mirah*, heeft den rang van *Mas-Adipati*, en wordt met rijstvelden betaald (1).

De inlandsche ambten of bedieningen verdeelt men in rangen en klassen, als:

1° rang *Raden-Adipati*,
2° » *Toemenggoeng*,
3° » *Kliwon*,
4° » *Pannewoe*,
5° » *Mantri*, en
6° » *Panneket*.

In deze rangen zijn alle klassen van ambten en bedieningen ingedeeld, behalve die der Prinsen, welke van het algemeen bestuur zijn uitgesloten, doch in de afdeeling *pradjoeritan* of krijgslieden, als bevelhebbers in eene reeks van afdalende rangen plaats nemen, zoo heeft de Portierster aan de poort (*Sri-Menanti*) den rang van *Toemenggoeng;* de Hoogepriester, hoofd der *pangoeloen*, dien van *Toemenggoeng*, en is als zoodanig ook hoofd van de *kaboepaten* of wijk; de onder hen staande Priesters zijn: *Ngoelomo*, met den rang van *Kliwon; Ketip* of *Ketieb*, met dien van *Pannewoe; Modin*, met dien van *Mantri*. De Opperstalmeester des Keizers, de *Annalist* of Geschiedschrijver en de *Djaksa* of Fiskaal der *Negoro* hebben den rang van *Kliwon;* dienaren, helpers dien van *Mantri;* policiedienaren en nachtwachten dien van *Panneket* (2).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 86.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 91 en 92.

Vrij en onbezoldigd zijn alle ambachtslieden en kunstenaren, die hun beroep voor eigene rekening uitoefenen, benevens de *Bakoels*, die kleinhandel drijven en marktpacht betalen (1).

De bezoldigden of *Anon-anon* zijn onder eigene hoofden geplaatst, en bestaan, behalve de opgenoemde *Toemenggoengs Wedono's*, uit: De *Najogo* of muzijkanten des Keizers, onder eenen *Pannewoe*, die weder aan eenen *Toemenggoeng* ondergeschikt is; de schrijvers en handwerkslieden, onder eenen *Loerah* of hoofd, met rang van *Mantri* of *Kliwon*, die insgelijks aan eenen Wijkmeester, *Toemenggoeng*, ondergeschikt is, en de *Djoeragans*, schippers of praauwvaarders onder een hoofd met de zelfde ondergeschiktheid. Deze gilden wonen echter niet in bepaalde wijken, noch in de nabijheid hunner hoofden, maar naar verkiezing onder de andere bevolking in de *kampongs* der *Negoro* (2).

Grootte.

Volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten beslaat zij eene oppervlakte van 112 vierk. geogr. mijlen of 1398 vierk. palen (3). De breedte verschilt 66, en de lengte 48 Eng. mijlen. Van de hoofdstad Oostwaarts reikt de grens tot *Gedong-Banteng* 40, Noordwaarts tot de grenzen van *Selo* 30,

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 93.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 93 en 94.

(3) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 157.

Westwaarts tot *Kapjoe-Ton* 27½, en Zuidwaarts tot de *Oepak* of *Oempak* 21 palen afstands (1).

Luchtgesteldheid.

Het klimaat is in dit gewest zeer gunstig, zoodat het verblijf er voor Europeanen, zoowel als voor inboorlingen, doorgaans gezond en aangenaam is, alhoewel er bij de afwisseling van de moessons wel eens koortsen en huidziekten heerschen, die nogthans zeldzaam van eenen kwaadaardigen aard zijn (2).

De bewoners.

In 1834 bedroeg de bevolking 460,000, waaronder 1400 Chinezen en 300 Europeanen en hunne afstammelingen, doch volgens de telling op 1 Januarij 1844 was de bevolking 630,000 zielen (3). In 1845 werd de bevolking geschat op:

Europeanen	900
Javanen	500,000
Arabieren en Maleijers . . .	1,200
Militairen	426
Barisans van Prins MANGKOE-NEGORO	600
Slaven	67
Chinezen	2,000
Totaal	505,193 (4)

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 82.
(2) KUSSENDRAGER, bl. 228.
(3) TEENSTRA, t. a. p, bl. 178.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

Karakter.

De Javaan bezit hier eenen zekeren hoogmoed, die zijnen oorsprong schijnt te hebben uit het denkbeeld, dat zijn Vorst geacht wordt van goddelijke afkomst te zijn; vanwaar hem ook den titel *de aangebedene* gegeven wordt. Hierom wanen zijne onderdanen zich verheven boven de overige Javanen, die niet onder hem staan (1), doch bij wie dit denkbeeld eveneens heerscht, want van deze genieten de onderdanen des Keizers van *Soerakarta* eene zekere onderscheiding (2). In kennis en beschaving staat echter de bewoner van *Soerakarta* bij vele strandbewoners achter, hoewel hij gelooft, dat in dit rijk de zetel van kunde en geleerdheid gevestigd is (3). Hij is vrij arbeidzaam, en oefent velerlei ambachten uit (4).

De bevolking heeft hier geen de minste kennis van huishouding; spaarzaamheid is hun geheel vreemd; uiterst koopziek en kwantselachtig zijnde, kan hij geld noch goed bewaren. De meeste Prinsen en Grooten zijn gewoonlijk diep in schulden verzonken, en laten bij hun sterven eenen berooiden boedel achter. Niets is in staat hunne speelzucht te voldoen, noch door de verhuring hunner landerijen, noch door de maandelijksche toelagen, die zij genieten, kan die bevredigd worden. Door de afpersing hunner ondergeschikten trachten zij zoo veel mogelijk in hunne overtollige behoeften te voorzien. De *Toemenggoeng* eischt de opbrengsten van den *Demang;* de *Demang* van den *Loerah;* de *Loerah* van den *Bekel*, en deze weder van den geringeren man, op wien alles nederkomt. De Gouvernementslanden, waar de onderdaan niet gekneveld wordt, staan voor den Javaan open maar hij heeft eenen zoo onbeperkten eerbied voor zijne Hoofden, dat hij dikwerf liever hunne knevelarijen duldt, dan zijne dessa, waar zijne ouders en hij geboren werden,

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Ned. Indië*, bl. 244.

(2) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 94.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 86.

(4) De zelfde, *Aardrijksb. van Ned. Indië*, t. a. p.

waar hij eene vrouw nam, waar zijne kinderen ter wereld kwamen, en waar hij hoopt begraven te worden, te verlaten; velen beginnen echter reeds hiervan af te wijken (1).

De wetten worden slecht gehandhaafd, en de aanzienlijken gaan het kwaad niet tegen, dewijl zij er anders de voordeelen van moeten missen, en zij beschouwen zich zelve als de ware eigenaars van de eigendommen hunner minderen (2). Niettegenstaande deze overheersching is de Javaan hier kruipend voor zijne Vorsten en gehoorzaamt hen op hunne wenken (3); kust de voeten zijns onderdrukkers en komt blindelings zijne bevelen na, zelfs wanneer die zich tegen het wettige gezag verzet en het vuur van den krijg ontsteekt. De policie is zeer slap en werkeloos, de een ontziet den ander; vandaar die ongeregeldheden, onveiligheid, roof, plundering en moord, waardoor niet dan al te dikwijls het platte land verontrust wordt. Men heeft zelfs binnenslands markten van gestolen goederen gehad, en wil men zich daar niet beroofd zien, dan is het raadzaam er geen rijkdom ten toon te spreiden (4).

Levenswijze en gebruiken.

Onder de bevolking heerscht groote armoede; bij vele Javanen, zelfs bij voorname, ziet men het kenmerk van gebrek aan de schamele kleeding, die, behalve de hoofddoek, dikwerf alleen uit eene gewone, doch gemeenlijk oude sarong bestaat. Op den middag ontdoet de Javaan zich van beide, en zich, te gelijk met de vrouwen, in eene rivier badende, worden die kleedingstukken gespoeld en nat aangetrokken. Zindelijkheid is hier weinig bekend (5).

Even als in vele streken op *Java*, bestaat ook hier bij de Europesche bevolking het gebruik, dat de vrouwen en kinderen op

(1) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, bl. 106.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 244
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III, bl. 104.
(5) Het zelfde werk, t. a, p.

Kersavond in het lange gras tusschen de gedenkteekenen heen, de grafsteden hunner dierbaren opzoeken, en die met bloemkransen behangen of met bloemen bestrooijen, terwijl zij, bij de herinnering aan de afgestorvenen, eenige tranen aan hunne nagedachtenis wijden (1).

Ziekten.

Vele besmettelijke ziekten heerschen onder het gemeen, vooral de *lepra* (melaatschheid of lazarij). Er bestaat wel een hospitaal voor de daardoor aangetasten, maar, aangezien de bediening, bewaring en voeding in deze geheel inlandsche inrigting slecht is, verwijderen de lijders er zich uit, loopen her- en derwaarts om, en smeeken den voorbijganger om eene aalmoes. De melaatschheid, in het algemeen als ongeneeslijk beschouwd, is bewezen voor een geheim middel der *Hindoes* te wijken (2). Dit middel schijnt te bestaan in een *tola* of 105 grein wit rattenkruid (*arsenicum*), dat men, gedurende vier dagen, bij tusschenpoozen, met 630 grein beste zwarte peper, in eenen ijzeren vijzel stampt, en daarna in eenen steenen vijzel met eenen stamper van de zelfde stof tot een ontastbaar poeder vermaalt, met een weinig water vermengt, en er dan pillen, ter grootte van een klein erwtje, van maakt. Dit middel moet men in eene schaduwrijke plaats droog houden. De lijder neemt er 's morgens een pilletje van met een *sirih*-blad, en bij gebrek aan *sirih* of betel, met koud water; doch alvorens het in te nemen, moet hij zich eerst eenig bloed laten aftappen en buikzuiverende middelen gebruiken. (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 90.

(2) Het zelfde werk, bl. 104 en 105.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

Middelen van bestaan.

Landbouw.

Men vindt in deze residentie eene menigte welgestelde Rijksgrooten en leenmannen, welke hier uitgestrekte goederen bezitten en groote *dalems* hebben, met bosschen, tuinen en vijvers omgeven (1). Sedert eenige jaren hebben onderscheidene Europeanen zich in de binnenlanden nedergezet, ter ontginning van landerijen, welke hun, tegen betaling van zekeren pachtschat, door de Rijksgrooten voor eene bepaalde tijd zijn afgestaan, en waarop door hen, met goed gevolg, belangrijke koffijplantaadjen en suikerfabrijken zijn aangelegd (2). Zoodanige pacht kan nogtans alleen met toestemming van het Nederlandsche Gouvernement plaats vinden. Deze bepaling is, vooral uit een staatkundig oogpunt beschouwd, allezins noodzakelijk, en kennelijk in het belang der eigenaren, die op deze wijze tegen misleiding of bedrog gewaarborgd worden, waarvan zij meermalen de slagtoffers zijn geworden (3).

Handel.

Te voren, toen alles meer aandwingelandij en willekeur onderworpen was, en de bewoners der Vorstenlanden minder in aanraking met Europeanen kwamen, bestond hier geen handel hoegenaamd; doch thans nu de Europesche bevolking in talrijkheid is toegenomen, beginnen de Chinezen zich meer en meer daarop toe te leggen. Gedurende de laatste jaren bepaalde de uitvoer zich hoofdzakelijk tot koffij, peper, indigo,

---

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 164.

(2) Kussendrager, bl. 234.

(3) Teenstra, t. a. p.

suiker, rijst, olie en ruwe en gesponnen katoen; terwijl lakens, lijnwaad, goud- en zilver-galon, meubelen, rijtuigen, glaswerken en porceleinen, ijzer, staal, was, specerijen, gedroogde visch, gambier, geestrijke dranken, tabak, paarden en hoornvee worden ingevoerd (1). De markten wemelen van duizenden Javanen, die ze van alle kanten, hetzij met koopwaren of uit nieuwsgierigheid, bezoeken (2).

Fabrijken.

De nijverheid der inboorlingen is zeer gunstig gesteld, zoo dat zij ook de metalen vrij goed bewerken (3). Men heeft in de hoofdplaats tamelijk bekwame ijzer-, goud- en zilversmeden, koper- en blikslagers, geelgieters, geweer- en slotenmakers, schrijnwerkers, timmerlieden, metselaars, wevers, kleer- en schoenmakers, draaijers, zadel- en stelmakers enz. (4). De looijerijen leveren vooral goed lederwerk (5). De Solosche zadels en tuigen zijn bijzonder gezocht en vermaard, terwijl de gelakte kleedjes en doeken van *Solo* alom zeer gewild zijn (6). Tot het verwen der fraaije kleedjes van eene duurzame scharlakenkleur gebruikt men de wortelen van den *wong-koedoe* (*morenda tinctoria*), waarvan men de kleur, door bijvoeging van den bast der *djirak* (*prunus tinctoria*), nog verdonkert. Tot het verwen van lichtrood gebruiken de Javanen de *kasoembo djawa* (saffloer); de kleur is echter niet zeer duurzaam noch levendig. Men weet te *Soerakarta* van rijst en suiker, waarbij de rijstbladeren de hop vervangen, ook een smakelijk bier te brouwen (7).

(1) Kussendrager, bl. 234.

(2) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 121.

(3) Teenstra, t. a. p. bl. 181.

(4) Kussendrager, t. a. p.

(5) Temminck, t. a. p. p. 359.

(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 89; en *Reizen en Lotgevallen*, bl. 120.

(7) Teenstra, t. a. p. bl. 181 en 182.

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Buffels, paarden en andere huisdieren zijn er in menigte; aan boom- en veldvruchten is er overvloed.

Plantenrijk.

Rijst, Turksche tarwe, koffij, tabak, boomwol, peper en suiker zijn de voornaamste voortbrengselen van den grond (1),

---

Bosschen.

Hoewel de bergen, en vooral het Zuidergebergte, veel wild en ook djatihout opleveren, heeft deze residentie geene eigenlijk gezegde djatibosschen, en wordt er door de Javanen alleen timmerhout geveld voor eigen gebruik tot den huisbouw, waartoe meestal djati gebezigd wordt. De uitgestrekte djattibosschen van *Blora*, welke vroeger bij *Soerakarta* behoorden, zijn aan het Gouvernement afgestaan en worden thans tot *Rembang* gerekend (2).

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

Onder de bronnen, aan welke dit gewest zoo rijk is, zijn die van *Kapoeran*, *Ploeming*, *Karang-Geming*, *Tekar*, *Ngoepit*, *Doren*, *Djolotoendo*, *Ngoemboel*, *Halit*, *Tjokio*, *Gedang*, *Derkilo*, *Ngendo*, *Penging*, *Kapat*, *Djemboeng*, *Slamatan* en *Pingok* de voornaamste, terwijl te *Soerakarta*, te *Sangran*, te *Seselok* en te *Karang-Pandang* ook nog rijke zoutbronnen ontspringen (3).

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Ind*, bl. 244.
(2) Kussendrager, bl. 232. — Teenstra, t. a. p. bl. 182.
(3) Kussendrager, t. a. p. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 108.

In het Oosten des rijks, nabij den berg *Lawoe*, heeft men minerale en slijkbronnen (1). Van *Karang-Pandang* af moet men Zuidwestwaarts den berg schuinsch afgaan, om aan het ongeveer 1¾ palen verder gelegen dorp *Djoerang-Djero* te komen. Hier vindt men in eene kleine kloof, door welker bodem een beekje vliet, twee plaatsen, waar zich koolzuur ontwikkelt. De wanden der kloof bestaan uit gebroken basalt, die eene witte kleur en kleiachtige hoedanigheid aangenomen heeft, en den mergel nabij komt. De eene bron sijpelt schuinsch onder eene rots uit. Het water der andere staat stil. Beide zijn met planken omgeven en tot een vierkant bekken gemaakt, dat met een deksel kan gesloten worden. Onmiddelijk boven den waterspiegel ligt eene plank met gaten, boven welke zich de laag van het stikgaz ophoopt. Men werpt er hoenders en eenden in, die spoedig in stuiptrekkingen vallen en sterven (2).

Anderhalve paal van hier, en nog wat dieper gelegen, vindt men onderscheidene bronnen bij het dorp *Pablengan*. Zij ontspringen aan den voet van eenen steilen heuvel, die uit basalt bestaat, dat, zoo ver het bloot ligt, geheel ontaard en in eene half zandachtige, half kleiachtige, brokkelige stof van eene witte kleur is overgegaan. Men treft echter ook werkelijk ligten en weeken zandsteen aan. Eenige der sprongen, die in ruime door muren en trappen omgeven waterbekkens veranderd zijn, hebben eenen eenigzins zoutachtigen smaak en een flaauwen, naar zwavelwaterstofgaz zweemenden reuk. Zij zetten eene geringe hoeveelheid van een geelachtig bezinksel af. De temperatuur is bij eene warmte van 76° Fahr. 19,56 R., en bij eene van 93° Fahr. 27,5 R. (3).

Digt bij deze bron zijn nog eene menigte kleine bekkens, die, hoewel in eene ruimte van slechts 50′ in het vierkant aangetroffen wordende, echter, zoowel ten opzigte van hunne

(1) *Handl. tot de Aardrijksk.*, bl. 99.
(2) Junghuhn, *Reisen duch Java*, S. 318.
(3) Het zelfde werk, t. a. p.

temperatuur, als met betrekking van het koolzuur, dat zij bevatten, alsmede in den smaak, zeer van elkander verschillen. Allen hebben evenwel eenen meer of min zoutachtigen smaak, zetten eene geringe hoeveelheid van geelachtig bezinksel af, en sommigen vormen ook geelachtige, modderige vliezen, die op het water zwemmen. De voorname bronnen, van welke men er een tiental aantreft, zijn in kleine, door planken omgeven, vierkante bekkens herschapen. Eene der hoogste, waarop men, om het wegvloeijen van het koolzuur tegen te gaan, een deksel geplaatst heeft, komt in smaak het Seltserwater zeer nabij, bruischt met Rijnschen wijn op, en heeft eene temperatuur van 86° Fahr (24° R.). Eene andere nabijgelegene bron schijnt deze volmaakt gelijk te wezen, doch is kouder (63° F., 22,66° R.). Eene derde, die men digt onder de voorgaande aantreft, teekent weder 85° Fahr (25,36 R.), en smaakt veel zouter. Eene vierde eindelijk, mede zoutachtig, naauwelijks 1,20 ell daarvan verwijderd, 88° Fahr (24,19° R.). — De plaats aan den voet van den heuvel, op welke al deze bronnen ontspringen, is tamelijk vlak en moerassig (1).

Ook bij het dorpje *Gambing*, aan de Westzijde van den *Lawoe*, treft men in het bosch eene warme bron aan. De rotsen, tusschen welke zij ontspringt, bestaan uit eenen witachtig graauwen kalksteen, welks oppervlakte afgebrokkeld en met gaten doorboord is. Het water is reukeloos, heeft bijna geen smaak, en schijnt geene andere bestanddeelen te bevatten, dan die, welke de rots, door welke het water heendringt, het mededeelt (koolzure kalk) (2).

De grond.

De grond is vruchtbaar en wel bebouwd (3). De Zuidelijke streken des lands zijn een gedeelte van den *Goenoeng-Kidoel*,

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 318 u. 319.
(2) Het zelfde werk, bl. 294.
(3) *Handl. tot de Aardrijksk. van Ned. O. I. Bezitt.*, bl. 100.

een dor, onbewoond, waterloos, kalkachtig en weinig bekend strandgebergte (1).

Bergen.

De geheele residentie ligt als het ware in eene kom van bergen besloten, waarvan de reeds vroeger (D. III. bl. 346 en 425) beschreven *Merbaboe* en *Merapi* ten W., de *Lawoe* ten O. en een uitgestrekte tak van het *Zuidergebergte* ten Z. gelegen zijn (2).

De Lawoe.

De berg *Lawoe*, *Lawhoe* of *Lowas* ligt op de grenslijn van de residentiën *Soerakarta* en *Madioen* (3), 8 u. N. O. van *Soerakarta* (4), op 7° 31′ N. B. en 127° 51′ O. L.

Van *Solo* af loopt in eene Oostelijke rigting, maar om den Noordelijken voet van den *Lawoe* gekromd, een weg naar *Madioen*, die echter zoo slecht is, dat zij zich op sommige plaatsen ten N. van den *Lawoe* in alang-alang verliest. Als men dezen weg opgaat, komt men, een paar palen ten O. van *Solo*, aan de rivier van den zelfden naam, waar men met een vaartuig wordt overgezet. Aan den linker oever dezer rivier strekken zich van *Solo* af onbebouwde streken uren ver naar het N. O. uit. Zij vormen lage, afhellende heuvelruggen, die te meer in het oog loopen, daar men aan de andere zijde niets dan met rijstvelden bedekte vlakten aantreft, welke zich van den *Lawoe* tot aan den regter oever der rivier uitstrekken. Deze heuvelruggen gelijken op Europesche weiden, daar zij slechts met kort gras, met enkele stekelige acaciastruiken en met

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(2) Kussendrager, bl. 228 en 229.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 136.

(4) van Wijk, *Suppl. op het Aardrijksk. Woordenboek*, op *Lawout*

emblica officinalis bedekt zijn. Nabij *Solo* ziet men hier en daar het verblindend wit der Chinesche graven, welketeg ende hellingen aan leunen. De voorname oorzaak waarom deze heuvels onbebouwd blijven, schijnt gebrek aan water te zijn; met geringen kosten zou men echter uit de beken, die van het N. W. naar de *Solo* stroomen, waterleidingen kunnen aanleggen, en alzoo deze schrale woestenij in vruchtbare rijstvelden herscheppen (1).

De grondstof der vlakte, welke aan den regteroever der rivier grenst, onderscheidt zich door eene ligt graauwe, hier en daar bijna witte kleur; vermengt zich met het water dat er op valt, en vormt, als dit opgedroogd is, zeer harde korsten, die den weg zeer hobbelig maken. Zij schijnt hoofdzakelijk uit kleiaarde te bestaan, en, bij vroegere aschuitbarstingen van den *Lawoe* (en de naburige vulkanen), uitgeworpen te zijn. Ook in deze streek tot aan het dorp *Kembang* vindt men slechts weinig rijstvelden, die onder water staan, waardoor de meeste dor zijn, ofschoon het aan geene rivieren ontbreekt, van welke men waterloopen zou kunnen afleiden. Ongeveer 6 palen meer Oostwaarts treft men eene kleine rivier aan, die langs het dorp *Seragan* vliet. Hier gaat de ligt graauwe aschgrond in eene bruinachtige aarde over, welke oneindig beter is voor de koffijteelt; men vindt dan ook hier reeds, niettegenstaande de heete luchtstreek, nieuw aangelegde koffijtuinen, welke eenen Zweed toebehooren, die zich hier heeft nedergezet. Naauwelijks 1½ paal ten O. van *Seragan*, komt men aan dik met gras begroeide wildernissen, die zich bijzonder in het Noordwesten ten Noorden en Noordoosten van den *Lawoe* uitstrekken, en van tijgers en wilde varkens wemelen. De grassoorten, welke hier groeijen, zijn: *alang-alang* en *saccharum klaga*, tusschen welke men hier en daar, of geheel alleen of in kleine groepen staande, kreupelachtige djati- (*teclonia grandis*) en plossoboomen (*butea*

---

(1) Junghuhn, *Reisen duch Java*, S. 290 u 291.

frondosa) aantreft. Het gras is zoo welig opgeschoten, dat het boven paard en ruiter uitsteekt. Zoo strekt zich deze wildernis wijd en zijd uit, zonder echter de *Kali Solo* te bereiken, waarvan zij door eene streek vruchtbare rijstvelden gescheiden blijft, welke men, van het gebergte *Lawoe* af, door hare groene kleur, van de meer roodachtig groene wildernis onderkent. Te gelijk met deze grasbosschen komt men aan eenen anderen grond, wiens kleur van het donker graauwe in de roetkleur, ja in het geheel zwarte overgaat, en doornat zijnde een fijn slijk wordt; doch weder gedroogd zijnde harde korsten maakt, ofschoon minder hard dan de ligtgraauwe aarde van *Kembang*. Op eenige plaatsen is hij werkelijk moerassig en over het algemeen tot de koffijteelt geschikt. In kleine moerassen en modderpoelen vindt men het fraaije Indische wandluiskruid (*æyris indica*), dat men anders hoogst zeldzaam op *Java* aantreft. De hitte bereikt hier eenen hevigen graad, zoodat de thermometer van FAHRENHEIT in de schaduw der plossoboomen op 90° (25,78 R.) staat; en men berekent dat men er slechts 50 of 60 ell. boven den spiegel der zee verheven is (1).

Eerst Zuidwaarts naar den *Lawoe* toe beginnen de heuvelen, hoewel onmerkbaar hooger te worden, en hier begint tevens de wildernis, naarmate men het dorp *Tarik* nadert, meer en meer met rijstvelden en dorpjes te worden afgewisseld, wier fraai groen en slanke kokosboomen het oog aangenaam verrasschen. Tevens maakt de zwarte, zware slijkgrond voor eene bruinachtige aarde plaats, die, hoe hooger men komt, losser en ligter wordt, hetwelk haar in hooge mate tot de koffijteelt geschikt maakt. Het gezigt van deze zijde op de *Lawoe* gelijkt veel op dat, hetwelk men uit het dorp *Oengaran* op den berg van dien naam heeft. Boven heeft hij digte bosschen; zijne middelste hellingen zijn ligt groen (grasvelden), en zijn voet is boven *Tarik* met heuvelen omzet, die met bosschaadjen bedekt zijn.

(1) Het zelfde werk, S. 291 u 292.

Daarbij onderscheidt de *Lawoe* zich daardoor, dat zijn voet zich niet ver uitstrekt, maar de vlakten, die hem omgeven, zeer laag liggen, en hij zich dan met de heuvelen, die er voor liggen, eensklaps verheft. Deze heuvelen komen, als men van *Tarik* ten Zuiden opwaarts stijgt, hoe langer hoe duidelijker voor. Ook aan de andere zijde (ten Oosten) van de *Kali Tarik* verheffen zich nog een aantal heuveltoppen, die als een keten vereenigd en met digt woud bedekt zijn. Maar op de heuvels, welke aan deze zijde liggen, wisselt overal het ligt groen van de *alang-alang* met het donker groen der bosschaadjen af, hetwelk een allerbekoorlijkst gezigt oplevert. Spoedig heeft men het ongeveer 3 palen lange pad afgelegd, hetwelk van *Tarik* door de rijstvelden en koffijtuinen opwaarts geleidt, en komt over eene kleine in rijst-terrassen herschapene bergvlakte te *Gambing*, aan de Noord-Noordwestelijke helling van den *Lawoe*. Van hier bestijgt men de voorgebergten, wier talrijke somtijds zeer spits toeloopende toppen, door als doolhoven slingerende dalen en kloven van elkander gescheiden zijn. Welig opgeschoten gras en hoog *klaga* bedekken eenige heuvelen; op andere treft men woudboomen aan, onder welke eene fijn gebladerde acacia met schermswijze uitgebreide takken. Alles is begroeid, en de bodem bestaat uit eene losse, bruinachtige aarde, waarin de koffijboom zeer goed voortkomt. Slechts op weinige plaatsen vindt men naakte steenen, gedeeltelijk in losse stukken, gedeeltelijk in overeind staande rotsen: en bestaande uit puddingsteen, uit conglomeraten, welke zoo vast met den bodem verbonden zijn, dat men ze even zoo gemakkelijk stuk zou slaan als ze daaruit los te maken. Waaruit men moet veronderstellen, dat alle deze toppen niets dan opgeworpen heuvelen zijn, die of door uit den krater uitgeworpene, of door van den berg afgestroomde lava ontstaan zijn. Is men op de hoogte van die heuvelreeks, welke zich boven *Gambing* verheft, dan ziet men eene kleine bergvlakte voor zich, welke van rondom door dergelijke heuvelen omgeven is. Door koffijtuinen, welke de Zuidelijke helling der zoo even overgeganc

7 *

heuvelen bedekken, daalt men er naar af. Zij is geheel in terrassen, die met rijst beplant zijn, herschapen, en bevat onderscheidene dorpen, onder welke *Djambijang* het grootste is. De vlakte heeft slechts eene geringe helling en loopt zeer zacht naar de ten Z. gelegene heuvelen op, die zich daar aan de steile helling van den *Lawoe* verheffen. Om aan het hoogst gelegen dorp aan deze zijde van den *Lawoe* te komen, beklimt men boven de bergvlakte van *Djambijang* in meer schuine rigting de afhellingen en gaat over twee bergruggen, wier kruin zich in afzonderlijke ongelijke toppen verheft. Zij zijn door diepe dalen, in wier scherp toeloopenden bodem geene rivieren vlieten, van elkander gescheiden. Alles is met *klaga* en woudgewas bedekt; slechts in de diepte der dalen, waar zich hier en daar rijst-terrassen voordoen, ziet men kleine dorpen, omringd door groepen *areng-*, *pinang-* en *kokospalmen* (1).

Nu komt men te *Balong*, dat aan de Noordwestelijke helling van den berg, doch niet meer dan 630 ell. hoog gelegen is. Het ligt op eene kleine bergvlakte, welke van het Z. naar het N. afhelt en, even als die van *Djambijang*, als een ketelvormig dal, rondom door heuvels omgeven is. Eenige zijn nog met bosch bedekt, andere zien er kaal uit, daar men het geboomte dat er op groeide, om er regelmatige koffijtuinen op aan te leggen, nog niet lang geleden uitgeroeid heeft. De Zuidoostelijkste dier heuvelen verheffen zich tot de helling van den *Lawoe*, en doen zich als vooruitspringende, maar afgestorte verlengingsruggen van den berg voor. Drie rivieren doorsnijden dit dal, hetwelk door aanbouw geheel in groene rijst-terrassen herschapen is; van deze is de middelste, in welke de andere uitloopen, de grootste. Zij stroomt van het Z. O. naar het N. W. van den berg af in een diep langwerpig dal, dat twee bijeen liggende ruggen van elkander scheidt en eerst verder naar beneden zoo vlak wordt, dat men het met rijstvelden en dorpen heeft kunnen bedekken. Daar,

(1) Het zelfde werk, S. 292-294.

in het N. W. van den berg, liggen de dorpen: *Torro*, *Totpatti*, *Tawang*, welk laatste misschien slechts 2 palen van *Balong* ligt, en toch eerst na uren lang klimmen, kan bereikt worden. Want daar de kloof, door welke de *Kali Balong* stroomt, te steil afloopt, heeft men eerst Westwaarts, dan Noordwaarts eenen weg moeten banen over de heuvels, die zich in het N. W. van den berg verheffen. Deze heuvelen zijn schilderachtig schoon; eene welige vegetatie van geboomte en gras bedekt hen. Zij vormen honderden van ongelijk hooge nu eens afgeronde dan weder spitse toppen, die naast elkander staan, en door kronkelende met elkander verbonden dalen en kloven gescheiden zijn. Slangswijze loopt het pad tot *Tawang* langs de toppen en hunne hellingen heen, die somwijlen zoo steil zijn, dat men diep onder zich de 90 tot 160 ell. diepe, met geboomte bezette, afgronden ziet. Eerst bij *Tawang* worden de heuvelen en heuvelruggen vlakker, waarvan de Westwaarts gelegene met djatiwouden bedekt zijn. De grond van *Gambing*, *Balong* en *Tawang* is meestal eene losse, ligt bruine, vruchtbare aarde (1).

Van de heuvelen bij *Balong* beschouwt men de hoogste toppen van den *Lawoe* in het Z. O.; de verdere bergtoppen van den *Merapi*, *Merbaboe* en den *Oengaran* echter, die zich aan gene zijde der breede, van den voet dezer heuvelen zich uitstrekkende, vlakte als in rook verliezen, liggen de eerste in het W., de tweede in het W. ten N. en de *Oengaran* in het N. W. ten W. van deze heuvelen; bij *Balong* overziet men het kleine, ketelvormige dal met zijne terrassen, dorpbosschaadjen en rijzige palmboomen, vervolgens de met geboomte bezette toppen, welke het begrenzen, en daarachter de helling van den *Lawoe*, alles door de natuur met onuitsprekelijk groote schoonheid opgesierd. De bovenste helft van den berg verschijnt in duister, onafgebroken woudgroen, terwijl de onderste hellingen, welke tot de heuvelen van *Balong* afloopen, zich in ligt groen voordoen; doch daar waar de woudgrenzen

(1) Het zelfde werk, S. 294 en 295.

beginnen, ontwaart men, tusschen het ijle kreupelhout, slanke regtstammige boompjes (1).

Van hier volgt men, na de rijstvelden van *Balong* te zijn doorgewandeld, den loop der *Kali-Balong* en dringt door eene kloof, die somtijds zoo naauw is, dat men zich genoodzaakt ziet in het stroombed zelf af te dalen. Later komt men langs den rug, door welke de kloof in het W. bepaald wordt, en welke, even als de kloof zelve, bij afwisseling op het weligst met struikgewas, *klaga* en boschboomen bezet is. Vooral de *dadap toeri* der Javanen (*erythrina indica*) wordt hier in overvloed aangetroffen. Hier verbreidt zich de kloof tot eenen diepen dalketel van bijna ronden omvang, die van rondom door rotsachtige ruggen omgeven, in het Z. O. echter, alzoo aan de hoogste zijde, door bijna loodregte afhellingen bepaald is. Daar, in het Z. O., komen ook meer graauwe rotswanden uit het groen der wouden, waarmede de ketel gevuld is, voor. De rug, welke den ketel aan de Westzijde bepaalt, loopt wel aan beide zijden steil af, doch heeft in de lengte (van het Z. O. naar het N. W., en W. N. W.) eene zeer zachte afhelling, zoodat men in korten tijd aan de wouden zou kunnen komen, ware hij niet, even als alle andere bergruggen van den *Lawoe*, op deze hoogte, met eene verschrikkelijke, met *klaga* begroeide, wildernis bedekt. De grond van dezen rug is ligt en los, zwart of donker bruin van kleur, en bestaat voornamelijk uit eene stof, die uit vermolmde stengels en wortelen van de *klaga* gevormd wordt. Als men de ketelvormige kloof door is, verbreeden zich de ruggen, en vormen ruime, naar bergvlakten gelijkende uitstekken, die bergafwaarts slechts zeer zacht afloopen. Hier maakt de wildernis plaats voor de oorspronkelijke wouden, wier grenzen daar beginnen, en hier doet zich het eerst de tjemoroboom met paardstaartvormige bladeren (*casuarina equisetifolia*) voor, in kleine groepen, die eerst nog tusschen het gras, en later tusschen de bosschen verspreid staan. De grond dezer bosschen is slechts somtijds kaal en

1) Het zelfde werk, S. 295.

met afgevallen drooge takken bedekt, dit heeft vooral plaats aan zeer steile afhellingen en daar, waar de grond steenachtiger en drooger is, meestal echter is hij bedekt met 1,50 tot 2 ell. hoog *alang-alang* of met eene vochtige bosschaadje van onderscheidene struikgewassen, waaronder beziesoorten, en hooger op meel- en sindoroboompjes het meest voorkomen (1).

Hoogerop, den berg beklimmende, komt men aan bosschen, waar men vooral de pruimachtige eik (*quercus prunosa*) en onder het struikgewas de kliervormige palm (*areca glandiformis*) met hare roode druiven ontmoet. Braambeziën, boomvaren en palmriet komen veelvuldig voor. Later treft men laurierssoorten en *thibaudiën* aan. De weg door het kreupelhout, welke men zich met kapmessen banen moet, is zeer dikwijls door omgestorte boomstammen belemmerd (2). Het woud is hier duister en hoog, zoodat men er naauwelijks een plekje vindt, waar men er de lucht door zien kan, en de stilte wordt er niet afgebroken dan door het geruisch eener rivier, de *Kali Tarik*, die Oostwaarts van hier zijnen weg door eene diepe kloof naar onderen neemt. De tjemoroboomen (*casuarinae*), waarvan men hier eene enkele op zich zelf staande, tusschen andere boomen vindt, worden hier wel 30 ell. hoog; hunne takken zijn echter kaal, en dragen meer eikenmos (*usnea*) dan bladeren; slechts aan het uiteinde der hoofdtakken hangt een klein boschje bladeren af. De temperatuur is in dit bosch vóór zonnenopgang 47° Fahr. (8,33 R.). Van hier beklimt men eenen steilen rug, die somtijds zoo smal wordt, dat men in de diepe kloven, welke ter wederzijden liggen, kan afzien. Later wordt hij weder breeder, allengs verschijnt een st. janskruid (*hypericum*) eene soort van ranonkel (*thalectrum*) eene naar den ranonkel gelijkende *podestaurus thatistroides*, eene soort van gentiaanwortel (*swertia*), digt ineen gegroeid walstroo (*galium*), en eindelijk weegbree (*plantago*) en leeuwenvoet (*alchimilla*). Nu nadert men eene hooge

(1) Het zelfde werk, S. 296—298.
(2) Het zelfde werk, S. 300.

kruin, wier helling gedurig steiler wordt, en ten laatste met een hoek van 50° tot 60° oploopt, zoodat hij niet te beklimmen zijn zou, ware hij niet met plantgewassen begroeid, waaraan men zich kan vasthouden. Hier wassen bij uitsluiting tjemoroboomen. Loodregt loopen zij tegen den schuinen wand op, waarvan de grond droog en met afgevallen naalden bedekt is. De kloof, welke ten W. aan dezen rug paalt, is nog met bosch bezet; ten O. echter doen zich sindoroboompjes (*gnaphalium*) voor, wier groenachtig witte bladerkroonen, van rondom met sneeuwwitte bloesem bedekt, fraaije bosschaadjen vormen. Op den top dezer bergkruin groeit het zelfde gras, dat de kruin van de *Merbaboe* bedekt (*festuca nubigena*), en welks 5 tot 6 palm hooge boschjes kleine eilanden vormen, waar tusschen smalle kanalen heenloopen. Zijne bleek graauwe of geelachtig graauwe verw geeft deze hoogte een eigenaardig aanzien. De kruin zelf heeft eenen ronden omvang en eene doorsnede van 30 ell. Zij is in het midden vlak, naar de zijden echter, vooral naar het O., zacht afhellend en in haren omvang met verspreide tjemoroboomen (*casuarina*) begroeid, die hier een geheel ander aanzien dan in de lagere streken hebben, zij zijn lager, zelden hooger dan 6 tot 9 ell., hunne stammen zijn minder dun en hunne takken spreiden zich wijder uit. Op het midden der kruin vindt men eene vierkante ruime diepte, wier rand vroeger eenen muur schijnt te hebben uitgemaakt, die alzoo blijkbaar door menschenhanden gevormd is. Overigens is de oppervlakte der kruin zeer beperkt, en de hellingen, welke haar van de nabijzijnde heuvelen scheiden, zijn zeer steil, vooral in het N. en N. N. W., waar zij bijna loodregte wanden vormen (1).

Hier gekomen, ontwaart men eenen tweeden nog hoogeren top, welke zich aan de andere zijde van een tusschenliggend diep dal steil verheft, doch voor het overige met het zelfde bleeke gras, het zelfde struikgewas en verspreid staande tjemmoroboomen

---

(1) Het zelfde werk, S. 301 u 302.

als de eerste, bedekt is. De vlakke, maar slechts smalle grond van het tusschenliggend dal ligt ongeveer 220 ell. onder den eersten top; is kaal, slechts met bosjes gras begroeid, en strekt zich naar beide zijden in eene kloof uit, van welke de eene in eene meer regte rigting ten W. van den berg afloopt, terwijl de andere zich eerst naar het N. O. en vervolgens naar het N. om den eersten top kromt, eer zij aan de Noordwestzijde van den berg afloopt. Haar bovenste gedeelte scheidt den eersten top van de zacht afhellende bergruggen, die van den tweeden top afloopen, en die men in het O. en O. ten Z. op schijnbaar gelijke hoogte ontwaart. De ruggen worden, eer zij tot de diepere afhellingen overgaan, kleine effene vlakten, die met een grastapeet bedekt, tusschen zachte oploopende hoogten liggen, op welke zich schilderachtige groepen van tjemoro-boomen verheffen. De kloof echter is met meer lommerrijk bosschaadje begroeid, haar grond loopt smal toe en helt steil van den berg af, eene spleet vormende, welke ten Noordoosten van den eersten top het diepste en steilste schijnt (1).

Aan de steile afhellingen van den tweeden top doen zich, terraswijze vele afgebrokkelde rotswanden voor, vooral in het N. O. en Z., waar zij onbeklimbare, bijna loodregte wanden vormen. Deze top is nog smaller dan de eerste, doch in de rigting van het N. naar het Z. meer in de lengte uitgestrekt en met boomachtig struikgewas, voornamelijk met *thibaudia vulgaris*, begroeid. In de schaduw dezer struiken treft men een klein standelkruid (*thelymitra angustifolia*) aan, welks rozenroode bloemen den grond versieren. Ook op dezen top zijn sporen van menschelijken arbeid zigtbaar, en het grootste gedeelte van de vlakke kruin is in het vierkant door eene hoogte omgeven, welke uit op elkander gestapelde ruwe onbewerkte steenen gevormd was. Ook vindt men er een paar rotsblokken, waarin ronde gaten gehouwen zijn, in welke het regenwater zich opzamelt (2).

(1) Het zelfde werk, S. 302.
(2) Het zelfde werk, S. 303.

Van hier ontwaart men weder aan de overzijde van eene breede, diepe maar zacht uitgeholde tusschenruimte eenen derden nog hooger top. Daar deze nu in het Z. Z. O. ligt, volgen de drie toppen van den *Lawoe* elkander, in eene van het N. N. W. naar het Z. Z. O. getrokken lijn, op. De derde top loopt naar het W. in eenen minder hoogen rug uit, wiens rand nu eens afloopt, dan zich weder tot kleine spitsen verheft. Deze top, waarop men geene tjemoro-boomen meer bespeurt, heeft een kaal, winterachtig aanzien. De met steenbrokken bedekte afhellingen zijn met kreupelachtig struikgewas begroeid. Hij is met de bleeke kleur van de sindoro-boompjes en van de grasboschjes bedekt, uitgezonderd eenige steenachtige plaatsen, die geheel woest liggen. Naar de Oostzijde is het dal tusschen den tweeden en den derden top het hoogste, en vormt eene slechts zacht afhellende bergvlakte, wier Noordelijke rand aan de Oostelijke helling van den tweeden top paalt. Het wordt van eene kloof doorsneden, die van de Noordelijke helling des derden tops afkronkelt, in den beginne slechts eene kleine voor is, aan den Zuidelijken voet des tweeden tops echter reeds zulk eene diepte en steilte heeft, dat hare rotswanden niet meer te beklimmen zijn. Om deze kloof te vermijden, neemt men den weg door de Noordelijke en Oostelijke streken van het dal, welke zeer zacht afloopen. Ten N. hangen zij met de lager liggende ruggen te zamen, die eveneens kleine vlakten tusschen zich insluiten (1).

Bij het beklimmen van de Noordelijke helling van dezen top, die uit steengruis en kleine steentjes bestaat, en voor het overige, slechts weinige geheel naakte en onvruchtbare plaatsen uitgezonderd, met het gewone struikgewas van deze hoogten bedekt is, treft men weder door menschenhanden gevormde terrassen aan, die evenwel slechts door ruwe opeengestapelde steenbrokken omgeven zijn, en zich niet geheel tot op de kruin uitstrekken. De hoogste kruin van dezen bergtop vormt eene vierkante, door menschenhanden vlakgemaakte

(1) Het zelfde werk, S 503 en 504.

ruimte, ongeveer 5 ell. breed, alzoo naauwelijks zoo groot als de vlakke inhoud van eene kleine kamer. Zij is echter met eenen, uit ruwe op elkander gestapelde steenen bestaanden, 15 palen hoogen, muur omgeven. Er staat daarop een klein, uit geheel ruwe planken opgeslagen huisje, dat inwendig zoo veel ruimte heeft, om er regtuit in te kunnen liggen. Het neemt evenwel de grootste ruimte van den top in, tusschen welks muur en het huisje slechts een smalle gang overblijft; welriekende bloemen, welke men er aantreft, en uitgebrande kolen, welke men bij offerhanden gebruikt heeft, maken het waarschijnlijk, dat deze plaats het verblijf van eene Godheid geweest en den Javanen heilig is. Men is hier 3269 ell. boven de oppervlakte der zee. Het water kookt er reeds bij eene temperatuur van 193° F. (71,56 R.). In den naasten omtrek van de kruin wassen nog onder de struiken: kamalandingang (*inga montana*), modussan (*gnaphalium javanicum*), manis ridjo (*thibaudia vulgaris*), Javaansch st. janskruid (*hypericum javanicum*), en onder de planten: harige leeuwenvoet (*alchemilla villosa*), groote weegbree (*plantago major*), door de Javanen *daun ottot* genoemd, een duizendknoop met trosvormige bloemen (*polygonum corymbosum*), door de inlanders *daun tanggang* geheeten, en dat aan bosjes groeijend gras, hetwelk de Javanen *toekiwomo* noemen. De Oostelijke afhelling bestaat uit terrassen, welke door smalle trappen met elkander verbonden zijn, en, even als de randen, die ze als een muur omgeven, uit ruwe, hoekige, op elkander gelegde steenen bestaan, waaraan geen spoor van behouwing kenbaar is. Ook nog dieper naar beneden aan de Oostelijke helling, ongeveer 300 ell. onder den top, treft men zulke terrassen met nog juist zulk een huisje aan. Het gezigt, dat men op dezen bergtop geniet, is aan de eene zijde even zoo aangenaam en heerlijk, als het van de andere zijde woest en verschrikkelijk is. Hier ziet men van de Noordelijke afhelling af, die met de sierlijkste struiken bewassen is, daar verheffen zich bloeijende thibaudia's, fijngevederde acacia's en bleeke sindoroboompjes

8 *

(*gnaphalia*) met ronde bladerkroonen. De wasdom dezer boomen schijnt zeer ter neder gedrukt, zij zijn kort en hunne stammen zijn met eikenmos behangen en daarom niet minder schoon, en de purperroode bloemen der thibaudia's even als de gele druiven der acacia's, doen zich nog glansrijker voor, naarmate zij tusschen het eikenmos verscholen zijn, welks bleeke kleur, door de ligte schakering van de gnaphaliabloemen overtroffen wordt. Lager ontwaart men dan de zacht afhellende hoogte met de bleekgele schakering van het wolkvormige gras (*festuca nubigena*) bezet en slechts met enkele plekjes donker struikgewas afgewisseld; maar het aangenaamste gezigt van alles verschaffen die kleine, bergvlakten, welke zich, trapsgewijze onder elkander, naar het N. en N. N. O. uitstrekken. Hare grastapeeten liggen tusschen heuvels, welke met schilderachtige groepen tjemoro-boomen (*casuarina*) bezet zijn. In het Zuiden echter ziet er alles wild en woest uit. Hier ligt digt onder den top eene ketelvormige vlakte van ruwen omvang, die volmaakt op eenen uitgewoeden krater gelijkt (*Telaga-Koening*). Haar midden is geheel kaal, geelachtig graauw van kleur en draagt blijken, dat zij op zekere tijden met water bedekt is, naar de zijden loopt de grond, slechts hier en daar met bosjes gras begroeid, allengs zacht op, om eenen vlakken rand te vormen, die haar bijna in een cirkel omgeeft, en die met aan deze hoogte eigenaardige bosschaadjen bezet is. Deze rand van den *Telaga-Koening* steekt ver naar het Z. uit en verbergt alle lager gelegene afhellingen voor het gezigt; slechts een ver afgelegen, met bosch bezette, bergtop, welke tot den *Lawoe* behoort, steekt in het Z. boven den rand uit. Maar in het Z. W. ziet men onder zich eene diepe, woeste kloof, want van den hoogsten top strekt zich een bergrug eerst naar het W. uit en buigt zich dan naar het Z. om, ten einde in het Z. W. in eenen steilen top uit te loopen; zijn rand loopt dan eens lager af, dan verheft hij zich weder in hooge takken. Naar buiten vormt hij eenen steenachtigen, met dwergachtige

struiken bezetten bergwand, die in de kloof, welke den tweeden en den derden bergtop van elkander scheidt, afloopt. Naar binnen echter helt hij schielijk af, en vormt steile, naar den *Telaga-Koening* gekeerde rotswanden, welke er volkomen als een kratermuur uitzien. Zij bestaan namelijk, ten minste boven naar den rand toe, uit over elkander liggende lagen, die naar binnen uitsteken, en zich in scherphoekige terrassen boven elkander verheffen, naar buiten echter flaauwer af hellen, zoodat het is, alsof hier eens vloeibare of ten minste beweegbare stoffen naar buiten over den rand gestroomd zijn. Zoo ontstaat, tusschen dezen halfronden muur en de Noordelijke afhelling van den *Telaga-Koening*, eene groote kloof, waarvan de grond, met kreupelbosch aangevuld, gedurig steiler toeloopt, en zich aan den muur aansluitend naar het Z. altijd meer afdaalt, zoodat men hare diepte daar niet meer met de oogen volgen kan. In het Z. W. steekt de rotswand er ver boven uit, die in eenen pilaar uitloopt, welke zich Zuid- en Oostwaarts loodregt hoog in de lucht verheft (1).

Geen enkel viervoetig dier, noch ander levend schepsel schijnt deze woestenij te bewonen; duister en verlaten ligt de kleine ketel van den *Telaga-Koening* daar, slechts nu en dan hoort men het kweelen van kleine gele vogeltjes, eene soort van vinken (*fringilla*), die eenzaam door het struikgewas fladderende eene schuilplaats zoeken (2).

Om de Zuidelijke streken van het gebergte te leeren kennen, klimt men den Oostelijken rand van den *Telaga-Koening* af, waar de helling minder steil is dan in het Zuiden en Westen. De oppervlakte van den *Telaga-Koening* schijnt 160 à 220 ell. lager dan de hoogste top te liggen. Zoodra men den uitersten rand bereikt heeft, ziet men in een kratervormig uitstek van den berg af, van hetwelk men slechts

(1) Het zelfde werk, S. 304—306.
(2) Het zelfde werk, S. 307.

door eenen rotswand gescheiden is. De Westelijke streken van dat voorgebergte zijn met donkergraauwe steenblokken bezaaid. Door de Oostelijke loopen echter diepe voren en kloven, tusschen welke steile, getakte rotstoppen hoog uitsteken. Eenige daarvan, die uit zwavel, of door zwavelachtige dampen aangeslagen steenen bestaan, zijn geel- of witachtig en doen zich als ijsgebergten voor; anderen zijn harde onveranderde lava, wier zwarte kleur bij de witte rotstoppen afsteekt; weder anderen schijnen uit opeengepakte kittelsteentjes en steengruis te bestaan. Aan gene zijde van den Oostelijken rand van dezen krater loopt eene groote bergkloof af, die haren oorsprong neemt tusschen de hoogste bergkruin en den Oostelijken rand van den *Telaga*. Hier beneden scheidt deze kloof den kraterrand van den steilen top, waarin de, eenen halven cirkel vormende, wand des *Lawoes* uitloopt; digt bij den voet van dezen bergtop loopt zij, naar het Zuiden, steil van den berg af en vormt eenen verschrikkelijken afgrond, uit welks diepte onderscheidene onregelmatige toppen en rotspunten steken, die, naar het schijnt, bij de uitbarsting, welke hier eens plaats had, de volslagene vernieling ontgaan zijn. Ja, nog dieper naar beneden, uit een gedeelte der kloof, dat veel dieper dan die bergtop schijnt te liggen, verheft zich een rotsklomp tot eene ontzaggelijke hoogte. Zij vormt eenen buitengewoon grooten pilaar, welks hoofd nog met bosch bedekt is, terwijl aan zijne kale wanden stukken rots hangen, die er zich ieder oogenblik dreigen van af te scheiden en in den afgrond te storten. Van den Zuidelijken voet van dezen pilaar of rotstoren, uit eene diepte, welke het oog van hier niet bereiken kan, stijgen dampen op, welke de zuil tot op eene zekere hoogte als in eenen nevel hullen; terwijl de top daar boven uitsteekt als een in de lucht gebouwd slot. Het is niet mogelijk het schrikbarende van deze streek af te schetsen; zij doet zich zoo veel te akeliger voor, uithoofde van het verschil van deze woeste streek met het aangename groen van het land en met de door de zon beschenen

wouden, van welke men eenige aan de benedenste afhelling des bergs aan gene zijde van den kraterwand ontwaart. In het W. is eene plaats, waar men kan afklimmen. De rots vorm hier een trap, die met struikgewas begroeid is. Spoedig is men aan den Westelijken rand des kraters genaderd, uit welke tusschen de steile bergtakken onderscheidene kloven afloopen, met geelachtig witte, ook wel geheel gele stukken gevuld, die of uit enkel zwavel bestaan, of uit steenklompen, die geheel van zwavel doortrokken, doch geenszins opgelost, maar vast en zeer hard zijn. Verder omlaag ziet men rotswanden, die geheel geel zijn en waarschijnlijk voor het grootste gedeelte uit zwavel bestaan (1).

De Oostelijke gedeelten van den krater, ofschoon overal met steenblokken bedekt, zijn toch veel meer met struiken bewassen, dan de Westelijke. De voorname kloof, welke beide van elkander scheidt, loopt in het voorste gedeelte van den krater in eene naauwe, maar diepe, rondom door rotsen omgeven bogt uit. De Zuidelijke rand des kraters is geen ketel, maar een bergterras, dat vooruitspringt. Zijn achterste, als een muur naar den *Telaga-Koening* opstijgende rand is de steilste. Van voren loopt het tamelijk steil naar de Zuidelijke helling des bergs af. De Zuidelijke afhellingen van den *Lawoe*, die men van den rand van dit terras duidelijk overziet, zijn met het aan dergelijke streken eigenaardige struikgewas bedekt ofschoon zij op onderscheidene wijzen afgebroken, en met zwartachtige, zonderling gespletene en verbrokkelde rotsblokken als bezaaid zijn; lager af zijn deze rotsblokken voor het oog verborgen, aangezien er zich daar schaduwrijke wouden op verheffen. De grootste kloof loopt in eene regte rigting Zuidwaarts den berg af, bevat aan den voet de reeds vermelde hooge pilaar de eenige nog werkende plaats van den vulkaan, waaruit rookwolken opstijgen. Van dezen rand ontwaart men, dat het *Lawoe*-gebergte ten

(1) Het zelfde werk, bl. 307—309.

Zuiden met eene bergketen te zamenhangt, die zich in eene schuinsche rigting van het O. naar het W. uitstrekt en zich in tallooze met woud bedekte toppen verheft. Deze bergketen is met den *Lawoe* verbonden, door eenen smallen den vorm van een zadel hebbenden tusschenrug, of liever door een ongelijk hoogland, tot in welks midden, van het wederzijdsch gebergte de wouden afloopen. Overigens is hij slechts met het ligtgroene tapijt van alang-alang bedekt, en slechts aan zijne Oostelijke en Westelijke hellingen ontwaart men bebouwde streken. Op de eene zijde in het Z. W. van hier, niet veel lager dan de hoogste binnendeelen des rugs, bespeurt men de bruine rij van hutten, die het dorp *Gondosoeli* uitmaken, en op de andere in het Z. Z. O. ziet men, bijna op de zelfde hoogte, een ruim meer, *Telaga-Pasir*, welks spiegel zich zeer aangenaam tusschen zachte grazige hellingen vertoont. Van het aan den oever van dit meer gelegen dorpje *Saraga* loopt over den tusschenrug een weg naar *Gondosoeli* (1).

De geheele Zuidelijke zijde van den *Lawoe*, van den rand des kraters af tot laag naar beneden in den tusschenrug, bestaat uit niets dan rotsblokken, die zoo op elkander gestapeld zijn, dat er 1 tot 4 ell. breede spleten tusschen openblijven. De grootte dezer blokken, welke uit basalt en basaltachtige lava bestaan, wisselt af van 1,50 tot 3, ja tot 8 ell. Zij zijn onregelmatig van vorm, de zijden zijn vlak of gerimpeld, de hoeken en kanten echter scherp. Het schijnt, dat zij eens uit den krater zijn opgeworpen en in millioenen afzonderlijke stukken verstrooid. Zij bedekken nu de geheele Zuidelijke helling des *Lawoes* en liggen op eene schrikbarende wijze opeengehoopt, somtijds zoo, dat zij als een toren 50 tot 60′ in de hoogte steken, en dat een hooger gelegen blok de lager liggende naauwelijks op een paar punten aanraakt, als moesten zij bij de minste beweging der aarde naar beneden storten.

(1) Het zelfde werk, bl. 309 en 310.

Dat de gebeurtenis, door welke die blokken ontstaan zijn, niet in latere tijden heeft plaats gehad, ziet men aan de oude bosschen, welke men er op aantreft. In de hoogere streken zijn het de bekende alpenboompjes, sindoro (*gnaphalium*), thibaudia, en vooral meelboomsoorten (*viburnum*), wier drie palm dikke knoestige stammen uit de kloven opsteken en de blokken met hunne taaije takken omwoelen. In de middelstreken is het voorname gewas *inga montana*, waaronder de braambeziesoorten groeijen, door wier met doornen bezet kreupelgewas moeijelijk heen te komen is; hiermede wisselen de buigzame struiken der driekantige balsaminen (*dodonaea triquetra*) af, en nog meer naar onderen heeft men schaduwrijke eikenbosschen, met groepen vrolijk ruischende tjemoroboomen. Zeer menigvuldig komt in het kreupelbosch onder deze boomen tot laag naar beneden eene soort van beerenklaauw (*strobilanthes hirta var. elata*), wier houtachtige, aan de geledingen knobbelachtig opgezwollen stengels 3 tot 5 ell. hoog regtop groeijen, zonder zich in takken te scheiden, doch daarbij zoo digt opeengedrongen naast elkander staan, dat men er uiterst moeijelijk kan tusschen doorkomen. Alles is met planten begroeid, en boomstammen van eene belangrijke dikte, verheffen zich uit de spleten der rotsen. Zonder de hulp der boomen en struiken zou het niet mogelijk zijn deze hellingen af te klimmen, aangezien men door menige kloof van 17 tot 18 ell. breed zou verhinderd worden, indien niet toevallig boomstammen, als natuurlijke bruggen, over de afgronden hangen, over welke men schrijlings er opzittende moet heenglijden, want de slibberige mos, welke er op ligt, maakt dat het onmogelijk is, om er over te gaan. Andere smalle kloven zijn zoo digt met struiken en saprijke planten aangevuld, dat men zonder gevaar over haar elastiek tapijt gaan kan. Het vordert daarom veel inspanning, om deze wildernis door te komen. Nu eens moet men over de losliggende blokken heenklauteren dan weder er onder heenkruipen door de spleten, van welke vele met vermolmde boomstammen opgevuld zijn. Men treft hier geen droppel water aan, en het schijnt, dat al het

vocht, hetwelk door het nederslaan der wolken of door de nachtelijke uitwaseming ontstaan, en hetgeen, naar de hoogte van het gebergte en den rijkdom aan wouden te berekenen, niet onbelangrijk zijn moet, door de steenkloven heenzinkt en onzigtbaar langs onderaardsche wegen wegloopt, en doordien het zich daar, waar de grond vaster wordt en geene kloven meer heeft, ophoopen moet, tot het ontstaan van het schoone bergmeer *Telaga-Pasir* bijdraagt (1).

Op eene hoogte van 900 tot 1100 ell, beneden de kruin des bergs ziet men rookwolken, die, onder hevig bruischen, uit de diepte eener spleet voortkomen en zich als een nevel uitbreidende, alle hooger liggende plaatsen voor het oog verbergen. Lager dan deze rookende plaats vormt de spleet, die loodregt afloopt, een stroombed, in hetwelk men echter dikwijls geen droppel water vindt, en wier wanden wederzijds met plantgewas bezet zijn. Nog altijd bevindt men zich hier tusschen steenhoopen, met bosch overschaduwd. De rotsblokken, welke hier liggen, zijn derwijze gespleten en door ineenloopende kloven zoodanig in afzonderlijke, losliggende en toch nog met het geheel zamenhangende stukken gescheiden, dat het schijnt, dat de spleten door het geweld van den val ontstaan zijn, op den oogenblik, dat het blok op den grond nederkwam, daar het anders bij het nedervallen in de lucht had moeten uiteenspatten. Of waren deze blokken gloeijend, en ontstonden de spleten eerst toen zij koud werden? Weldra bevindt men zich nu aan het onderste gedeelte van de kraterspleet, waarvan de grond hier zeer smal en met stukken van allerlei grootte bedekt is. Velen daarvan bestaan uit harden basalt, of zijn meer of min vergaan, eenigen zijn wit van kleur, anderen roodachtig, weder anderen geel als zwavel, daarbij echter zeer hard. Men treft eindelijk eene kleine beek aan, met zeer helder water, van geen aangenamen smaak, welke plotseling tusschen het zand en steengruis te voorschijn komt, ongeveer 6 ell. ver voortvloeit, doch dan weder tusschen het zand en steengruis verdwijnt.

(1) Het zelfde werk, bl. 311 en 312.

Zoowel boven als onder deze plaats is de kloof droog, ofschoon men aan de gladgewassen oppervlakte, terwijl andere naburige kloven met plantgewas begroeid zijn, zou zeggen, dat hier van tijd tot tijd eene afstrooming van water moest plaats hebben. Als men nu den loop dezer kloof volgt, komt men eerst door alang-alangvelden en vervolgens door een bosch te *Gondosoeli* (1).

In de nabijheid van den berg *Lawoe*, viel in het jaar 1828, een gevecht voor, waarin de muitelingen, onder Kerto-Dardjo en den Pangerang Serang, door den Pangerang Mangko-Negoro, zoodanig werden geslagen, dat het Kerto-Dardjo naauwelijks gelukte te ontkomen (2).

Het Zuidergebergte.

Het *Zuidergebergte* is een breede bergrug, die van het Zuiden naar het Oosten voortloopt, in eene woeste, onbewoonde streek, welke, behalve timmerhout, noch uit het planten- noch uit het delfstoffelijk rijk iets merkwaardigs oplevert. Dit gedeelte des lands is zoo weinig bekend en wordt zoo zelden bezocht, dat Dipo-Negoro zich aldaar in 1829 en 1830 een geruimen tijd ophield, en zich in de onherbergzame wildernis ten volle veilig kon achten (3).

Grotten.

Aan de Zuidzijde van den hoogsten bergtop des *Lawoes* ziet men aan de Oostzijde des kraters in eene naauwe, maar diepe, rondom door rotsen omgeven voor, twee hooge poorten in de rotsen. Door de kleinste, welke veel hooger dan de andere ligt, komt men in eene grot, die in de gedaante van

(1) Het zelfde werk, bl. 313 en 314.
(2) Nahuys, *Verzameling van officieele rapporten*, D. II. bl. 103.
(3) Kussendrager, bl. 229 en 230.

eenen halven cirkel door de basaltrotsen loopt. De grond is met blokken steen bedekt en helt sterk af naar den lageren grond van de kloof, waar zich de tweede deur voordoet. Eene doodsche, akelige eenzaamheid heerscht in deze grotten. Men hoort er niets dan het geruisch van waterdroppels, die in afgemeten tusschenpoozing van het gewelf afvallen, en waarvan het geluid geheimzinnig door de grot weergalmt (1).

Wegen.

De wegen zijn in deze residentie over het algemeen in goeden staat, en behalve de groote weg van *Samarang* naar *Soerakarta*, die vijf roeden breedte en 66 palen lengte heeft, loopen er andere van de hoofdplaats naar de voornaamste afdeelingen en distrikten (2); als: twee om de Oost naar *Ngawi* en *Madioen*, een om de Zuid naar *Patjitan*, een om de Zuidwest naar *Djocjokarta*, en een Noordwest naar *Samarang* (3). Deze laatste is 5 roeden breed en 22 uren lang (4). Ook de rijweg van *Soerakarta* naar *Djocjokarta* is zeer fraai, en van dezen loopen een aantal bruikbare wegen zijdelings het land in, waaronder die naar *Megiri* of de begraafplaats der Javaansche Prinsen wel de voornaamste is (5).

Rivieren.

Uit de verschillende gebergten storten een aantal rivieren in de vallei neder, welke allen voor den landbouw nuttig,

---

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 310.
(2) Kussendrager, bl. 232.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 107.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 180.
(5) Kussendrager, t. a. p.

maar, de groote *Solosche* rivier (*Bengawan*) alleen uitgezonderd, voor vaartuigen ontoegankelijk zijn. De *Denking*, de *Ngloesah*, de *Goendang*, de *Marboeng*, de *Karangwoeni-Nango*, de *Ngladjoen*, de *Djebol*, de *Sangoong* en de *Djemis*, in het *Padjangsche*, en de *Samin*, de *Srojo*, de *Grompol*, de *Mongkoeng*, de *Bonromo*, de *Kedoong*, de *Banting*, de *Serang* en de *Ngaribojo*, welke genoegzaam allen in de *Bengawan* (*Solo*-rivier) uitloopen, worden voor de voornaamste gehouden (1). Van deze rivieren storten die, welke meer Oostelijk uit den berg *Lawoe* ontspringen, eerst hunne wateren in de *Kadoewang* en de *Ongobajang*, en voeren die zoo aan de *Bengawan* toe (2). Alle deze bergstroomen zijn in den Oostmousson bijna droog, doch leveren in den regentijd een overvloed van water op (3). Onder de in de *Bengawan* uitloopende rivieren verdient de *Kali-Tarik* ook eenige melding, wijl deze, gedurende zijnen geheel Noordelijken loop, van zijnen oorsprong in de hoogere bergstreek des *Lawoes* af tot aan zijne monding in de *Solo*, de grenzen tusschen de residentiën *Soerakarta* en *Madioen* uitmaakt. Even als alle bergstroomen op *Java*, liggen op haar bed duizende basaltstukken, waarvan de grootte van het kleinste keisteentje tot het grootste blok opklimt. Het gesteente aan haren oever bestaat daar, waar zij aan de steile afhellingen blootliggen, uit zamengepakte poddingsteen (4). Voorts heeft men nog in deze residentie de *Oepak* (5).

De Oepak.

De *Oepak* of *Oempak* ontspringt ten Z. van den *Merapi*, doorloopt de vlakte van *Mataram*, bespoelt den heuvel *Megiri*, de begraafplaats der Javaansche Prinsen en valt aan het

---

(1) Kussendrager, bl. 230.
(2) *Handl. tot de Aardrijksk.*, bl. 100.
(3) Kussendrager, t. a. p.
(4) Junghuhn, *Reisen duch Java*, S. 293.
(5) Kussendrager, t. a. p.

Zuiderzeestrand in zee, na de grensscheiding tusschen *Soerakarta* en *Djocjokarta* te hebben uitgemaakt (1).

Den 24 Mei 1829 ontwaarde de eerste mobiele kolonne Nederlandsche troepen, onder den Luitenant-Kolonel Sollewijn, bij het overtrekken der *Oepak*, omstreeks *Krotok*, eene vijandelijke troep van drie of vier honderd man, die echter spoedig het Zuidelijk gebergte en het strand trachtte te bereiken, doch dit in zoodanige verwarring moest volbrengen, dat vele muitelingen de wapenen wegwierpen, en door de Huzaren, onder den Luitenant Batowsky, werden afgemaakt, terwijl de vijand op een ander punt door een peloton Infanterie, onder den Luitenant de Jager, ook nog vijf man en een Opperhoofd verloor. Den volgenden dag maakten honderd en vijftig man, aan den linker oever der rivier, op de kolonne een levendig vuur. Intusschen was de Kapitein Hoeksema met honderd man Infanterie, de rivier ongemerkt overgetrokken, en den vijand zoo nabij genaderd, dat onderscheidene bereden muitelingen van hunne paarden werden geschoten, terwijl de andere niet dan met moeite het hooge gebergte konden bereiken en zich alzoo nog reddeden. De vijand, door dezen Officier en de Barissan van Noto Prodjo vervolgens andermaal aangetroffen, had bij die ontmoeting weder eenig verlies te lijden, en wierp zich nu in allerijl in de kloven van het moeijelijke *Zuidergebergte*. Bij die bewegingen, welke met veel eenheid en snelheid volbragt werden, vielen de Pajong van den Pangeran-Bey drie gezadelde paarden, eene pistool, vele pieken en eenige bagaadje van genoemden Pangeran, voorts eenige manden vol met ijzeren voetangels, waarvan zij zich op hunne vlugt gedeeltelijk bediend hadden, door die achteruit te werpen, benevens eene menigte papieren in handen der Soemanapsche hulptroepen (2).

---

(1) Kussendrager, bl. 234.

(2) Nahuys, *Verzameling van officiele rapporten*, D. IV. bl. 71 en 62.

Meren.

Van de meren, welke men hier aantreft, zijn die van *Telaga-Pinijan* of *Pawinian*, *Tenting*, *Klegan*, *Modjogo* en *Kartosono* in het *Padjangsche*, en die van *Nglanson* of *Nglason*, *Pedongan* en *Djembangan*, in het *Soekoewatische* gelegen (1). Zij zijn echter van weinig beteekenis en slechts ter zake van de overlevering of geschiedenis belangrijk (2).

Oudheden.

In deze residentie zijn zulke heerlijke tempels en bouwvallen, dat zij den oudheidkenner met verbazing vervullen; deze tempelen waren in vroegere eeuwen aan de Hindoesche Godheden toegewijd (3). Aan den Westelijken en Noordelijken rug van den *Lawoe* liggen de oudheden van *Soekoe* en *Tjetto;* de eerstgenoemde in de nabijheid van het dorpje *Soekoe*, op eene hoogte van 1006 ell., zijn ongeveer 26 palen Oost van *Soerakarta* verwijderd (4). Zij zijn op eenen vooruitspringenden kalen bergrug gebouwd, welke naar het westen vrij steil afloopt, zoodat men van daar een uitgestrekt gezigt over het lager liggende land heeft (5). Het voornaamste gebouw heeft de gedaante van eene geknotte pyramide, en staat op het hoogste van drie elkander opvolgende terrassen. In de nabijheid ziet men de overblijfselen van twee obelisken, en ter wederzijde van het Westelijke front treft men onderscheidene hoopen puin van gebouwen en beeldhouwwerk aan. De lengte van de terrassen bedraagt ongeveer 48 ell.; het tweede van ruim 12 ell. en het bovenste van ongeveer 43 ell. De toegang is in het Westen

(1) Kussendrager, bl. 232. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 107.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(3) De zelfde, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 246

(4) De zelfde, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III, bl. 108.

(5) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 317.

door drie poorten, van welke alleen de buitenste in redelijk goeden staat is overgebleven, doch er zijn van de tweede en derde nog genoeg bouwvallen over, om te zien, dat zij van de zelfde bouworde geweest zijn. Deze poort is een gebouw van ongeveer 5 ell. hoog en heeft eene pyramidale gedaante. De ingang is 2,30 ell. hoog en 1,20 ell. breed, en prijkt met een tamelijk goed bewaard gebleven Gorgonenhoofd. Men klimt er eerst langs zeven, en vervolgens langs drie trappen in op. De andere zijde van de poort bevat eene menigte figuren van verheven beeldwerk. Aan de regter zijde is een reusachtig beeld van eenen man, die een kind verslindt; aan zijne regterhand ziet men een kind, welks hoofd is afgeslagen, en eenen reiger of ooijevaar bij den stam van eenen boom, op een van welks takken een vogel zit, die veel van eene duif heeft; over het beeld is een andere vogel, die op een valk of arend gelijkt. Boven eene tweede menschengedaante, die den staart van eene slang in den mond houdt, vertoont zich een sphynx met den staart van eene hagedis en klaauwen met zwemvliezen, terwijl het ligchaam, de ledematen en het aangezigt naar die van eenen mensch gelijken. Aan de borsten ziet men, dat het eene vrouw moet voorstellen. Boven het hoofd van dezen sphynx is eene gekronkelde kleine slang of welligt een adder, die uit eenen boom kruipt. Aan de Noordzijde is een ontzaggelijk groote arend met uitgespreide vleugelen, die eene verbazend groote slang, in drie kronkels gewrongen, in zijne klaauwen houdt. Het hoofd der slang is naar den arend gekeerd en met eene kroon versierd. Het is onmogelijk te gissen wat dat beeldhouwwerk beduidt, dat veel betrekking heeft op de oude Egyptische godsdienst. De gedaante van de poort zelve en van alle de bouwvallen is pyramidaal. Het monster, dat het kind verslindt, doet aan Typhon denken, de hond aan Anubis, de ooijevaar aan Ibis, de boom gelijkt op den palm, waardoor de Egyptenaren het jaar aanduiden, de duif, de valk, de verbazend groote slangen zijn allen zinnebeelden van de Egyptische eerdienst (1).

(1) Raffles, *History of Java*, Vol. II. p. 46 and 47.

Op het eerste terras heeft men onderscheidene steenen verspreid gevonden, waarop verschillende zinnebeelden gehouwen waren, sommige met menschelijke gedaanten, een met eenen tijger, waarvan het hoofd afgebroken was, en vele met olifanten en ossen. Op eenen zag men de afbeelding van eenen man te paard, gevolgd door vijf piekeniers en eenen pajongdrager. Op het tweede terras, waar men langs vijf trappen opgaat, heeft men mede stukken van gebouwen en beeldhouwwerk verspreid gevonden. Langs drie trappen naar het derde terras opgegaan zijnde, heeft men het voornaamste gebouw, op eenen afstand van ongeveer 5,80 ell. voor zich, terwijl men aan iedere zijde hoopen puin van onderscheidene andere tempels en gebouwen ziet (1).

Het voornaamste gebouw staat te midden van het terras. De grondslag is een gelijkzijdig vierkant van ruim 12 ell. aan iedere zijde; de hoogte der zijden bedraagt 5,80 ell.; boven loopt er eene soort van kroonlijst bijna 1,50 ell. hoog; het dak heeft van het Noorden naar het Zuiden 6,40 ell. en van het Oosten naar het Westen bijna 6 ell. In het midden ziet men een gedeelte, ongeveer 3 palm in het vierkant, dat hooger is, en waarin een klein rond gat is. Het schijnt bestemd te zijn geweest voor een voetstuk van een of ander beeld, dat vernield is. De zijden of wanden van het gebouw zijn naar de vier voorname hemelstreken gekeerd. De Westzijde heeft eene menigte smalle trappen, op den top ziet men in het front van het gebouw twee slangen, welke gediend hebben tot waterbuizen; behalve deze slangen zijn aan het geheele gebouw geene beelden noch heilige zinnebeelden te zien. De zijden der trappen zijn belegd met platte steenen. De bovenste verdieping of lijst is met meer smaak dan het overige van het gebouw bewerkt. De Oostelijke zijde schijnt het meest van het weder te hebben geleden. Aan elke zijde van den ingang ligt eene steenen schildpad op den grond, die niet minder dan 2,40 ell. lang is, de rug plat, maar het hoofd goed

(1) Het zelfde werk, bl. 47.

bewerkt. Een weinig naar voren in het front ziet men eene derde van de zelfde grootte. Naast deze, aan de Zuidzijde van den ingang, staan de overblijfselen van twee tempels, in eenen van welken men, toen men deze bouwvallen in 1815 eerst ontdekte, een pas uitgebrand vuur vond. Bij onderzoek bleek, dat de naburige dorpelingen van tijd tot tijd *doepa* (1) en andere welriekende stoffen in dezen tempel brandden, en dat zij, wanneer zij onder eenig ongeluk gebukt gaan, of er door bedreigd werden, aldaar eene dusdanige offerande deden, in de hoop van het onheil af te weren. Het gebouw heeft ongeveer 2,10 ell. in het vierkant en aan alle zijden zijn er onderscheidene afbeeldingen op uitgehouwen. Het andere gebouw, hetwelk nog meer Zuidwaarts staat, heeft een terras in het midden, de trappen langs welke men er opgaat, zijn nog in goeden staat. Het gebouw schijnt niets van zijne oorspronkelijke pyramidale gedaante te hebben behouden, behalve aan den Zuidoosthoek (2).

Aan de onderscheidene zijden van deze gebouwen zijn twee opschriften, ieder bestaande uit vier letters, waarschijnlijk jaargetallen. Ten Noorden van het hoofdgebouw en bijna daartegen aan is een langwerpig gebouw, dat zich van het Oosten naar het Westen uitstrekt, daarbij is klaarblijkelijk een laag terras geweest met eenen hoogen muur er op. Boven op dit terras, naar de zijde van het hoofdgebouw, is eene verhevenheid, op welke eene zuil staat, aan alle zijden met onderscheidene zinnebeelden versierd. De spitse top is geschonden. Op het Westelijk front van de zuil is een beeld, ongeveer 1,20 ell. hoog en 9 palm breed. Ter wederzijde van het terras, dat lang en smal is, ziet men, zoowel boven als beneden, onderscheidene voorwerpen in verheven beeldwerk uitgehouwen, zoo als een steenen vat om water in te doen, dat, volgens de overlevering, nooit lediggeloopen is (3).

---

(1) De *doepa* is zamengesteld uit verschillende bestanddeelen; zoo als voornamelijk *kalambok*, *gaharoe* en *benzoin*.

(2) Het zelfde werk, bl. 48.

(3) Het zelfde werk, bl. 48 en 49.

Lager dan het bovenste terras, aan de Zuidzijde, ziet men den grondslag van een langwerpig gebouw met drie breede plekken, waarop allerlei voorwerpen waren uitgehouwen. Op eene ziet men een krisklingensmid, bezig met het staal te smeden. Boven hem ziet men, als in zijne werkplaats, tusschen onderscheidene klingen van onderscheidene vormen, een drietand, een watervat, een paar scharen enz. Op eenen anderen steen ontwaart men een man met eene olifantstand en in zijne hand een hond. Op de derde is een man, die een Javaansche blaasbalg gebruikt. (1).

Dr. JUNGHUHN vond, in het jaar 1838, aan de Westelijke zijde van den middelsten top des *Lawoes*, dergelijke terrassen. Eerst kwam hij aan een terras, waar hij drie uit steen gehouwen beelden aantrof. De steensoort, waaruit zij vervaardigd waren, was eene sponsachtige met gaten doorboorde, basaltachtige lava, juist zoo, als men die bij de bouwvallen van *Brambanan* vindt, en de beelden waren uit een stuk gehouwen. Het grootste had eene knielende houding en onderscheidde zich, bij eene hoogte van slechts 2 ellen, door een reusachtig hoofd, welks doorsnede van den kin tot den schedel 1 el bedroeg. Het gelaat en de oorversierselen waren Javaansch, het geheel echter niet gelijk aan die regelmatige, zachte gelaatstrekken en die fraaije ontleedkundig juiste ligchaamsvormen, die men in de bouwvallen van *Brambanan* en *Boro-Boedhoer* bewondert. Maar de ingevretene oppervlakte der beelden, de aarde, waarmede de poriën van het gesteente is opgevuld en het vochtige mos en plantenweefsel, waarmede alles bedekt is, schijnen eenen hoogen ouderdom aan te duiden. De meesten der beelden waren zoo met mos bedekt en met struikgewas omgroeid, dat Dr. JUNGHUHN die eerst met veel moeite moest uit den weg ruimen, eer hij de beelden onderscheiden kon. Verder voortgaande, vond hij een trap met 12 treden van arduinsteen, langs welke hij op een tweede terras met nog een beeld kwam. Van hier klom hij weder 25 treden op en kwam op eene derde zeer ruime, volkomen

(1) Het zelfde werk, p. 47.

horizontale, vierkante vlakte, geheel met arduinsteen bevloerd, en met eenen ongeveer 2 ell. mede uit arduinsteen opgetrokken muur omgeven. Zij was ongeveer 30 ell. lang en even zoo breed. In het midden verhief zich een altaar op een ongeveer 2,10 ell. hoog grondstuk, dat uit twee terrassen bestond. Het was uit arduinsteen opgetrokken, met mos, plantenweefsel en wolfsklaauw (*lycopodium*) begroeid. Het gesteente was zoo vergaan en de voegen zoo uit elkander gedreven, dat men er naauwelijks eenig beeldhouwwerk aan onderscheiden kon. Welig, fraai, hoog gras, onder hetwelk steenen beelden verstrooid lagen, bedekte geheel de terrassen, en hooge tjemoroboomen, van welker takken zeer veel eikenmos (*usnea*) afhing, vormde er een gewelf over. Hier heeft alzoo eens een volk verkeerd en hunnen Goden geofferd, terwijl thans alle sporen van hunne eerdienst verdwenen en hunne tempelen vervallen zijn. Uren ver door wildernissen van de bewoonde wereld gescheiden, liggen hunne puinhoopen eenzaam en verborgen, en als wilde het woud het verborgene nog meer aan de vergetelheid overgeven, bedekt het deze puinhoopen met zijn duister en stil gewelf; slechts even blaast de wind door de tjemoro-boomen, in wier naauwelijks bewogen takken hij een geruisch doet hooren, dat zich als het gelispel van geesten uit de grijze oudheid voordoet. Een der Dr. Junghuhn vergezellende Javanen noemde deze bouwvallen *Bondentjetto*, het groote terras *Aloen-aloen*, het outaar *Saukar*, en de afzonderlijk staande beelden *Redjo*. Van dit derde terras, *Aloen-aloen*, brengen eenige trappen naar een vierde, op welke zich eene menigte kleine en groote beelden voordoen, allen figuren uit de Godenleer der Hindoes voorstellende (Brama, Genesa, Wisnoe enz.), Op den rand van dit terras staat de stam van eenen uitgebreiden tjemoro-boom, in den vorm van eenen tempel ombouwd. Het zijn even als overal vierkante steenen van basaltachtige lava, welke rondom den stam op elkander gevoegd zijn, met kunstig versierde kanten en uitgehouwen beelden voorzien. Zoodat de stam van den boom in het midden der steenen staat, welke digt tegen hem

aan liggen. Een gedeelte van dezen piramidalen tempel is echter ingestort, de kruin van den boom is evenwel nog groen, ofschoon de stam op eenige plaatsen begint te vermolmen, waaruit onwederlegbaar blijkt, dat de boom overoud is, en dat zijn stam reeds ten tijde toen men den tempel bouwde, ongeveer den zelfden omvang als nu moet gehad hebben. De stam heeft desniettemin niet meer dan 1 el in doorsnede, en de hoogte van den boom is ongeveer 30 ell. Omtrent den ouderdom van deze bouwvallen kan men weinig zekers bepalen. Alle uit steen gehouwen figuren, die men er vindt, hebben zoo in het gelaat als in wijze van bearbeiding eene groote overeenkomst met die van *Soeko*, welke aan den westelijken afhang van den zelfden berg, doch 150 ell. lager liggen. Het gelaat der beelden gelijkt op het Javaansche, is onregelmatig, de ligchaamsvormen zijn ongeëvenredigd, gedrochtelijk. Zoo hebben de steenen altaren figuren in basrelief en beelden van beide plaatsen veel overeenkomst, en doen een gelijktijdig ontstaan vermoeden. Uit een te *Solo* berustende kronijk van dit land schijnt, ofschoon het vol fabelen en mythen is, te blijken, dat *Soeko* en *Tjetto* in het jaar 1330 gebouwd zijn. Een Prins van het lang verdwenen, toen magtige rijk *Madjapahit*, scheidde van zijnen broeder, die destijds regeerde, en trok naar het gebergte, waar hij als kluizenaar geleefd en dien tempel gebouwd zou hebben. Zoo veel is zeker, dat hij, even als *Brambanan* en *Boro-Boedhoer*, voor 1400 moet gebouwd zijn, daar kort na dat jaar het Mohhammedanismus op *Java* ingevoerd is. Stellen wij nu 1330 als het jaar, waarin *Tjetto* gebouwd is, en nemen wij aan, dat die boom toen reeds 100 jaar oud was, hetgeen men uit de toenmalige dikte van den stam (thans nog door de ligging en den afstand van den rondom gebouwden vierhoek aangewezen) kan opmaken, dan moet zijn ouderdom wel tot 600 jaren opklimmen. Op een vijfde terras vindt men weder een altaar, gelijk aan dat op het derde terras, maar grooter in omvang, ofschoon het bovenste ingestort is en het daardoor lager schijnt. Tien trappen

geleiden naar een zesde terras van geringen omvang, m… onderscheidene beelden, alles welig met mos en plantenweel tel bedekt. Nogmaals vijftien trappen, waarvan de leuningen ter wederzijde met steenen beelden voorzien zijn, en nog een trap naar beneden voeren naar een zevende terras, met slechts een beeld, maar met eenige zware rotsblokken, wier vlakgemaakte zijden geheel met figuren bedekt zijn, zeer kunstig in verheven beeldwerk uitgehouwen, en alles met mos begroeid; dan weder eenige trappen op en af naar een achtste, slechts ongeveer 10 ell. in het vierkant beslaand terras, met geheel in het kreupelhout verborgene beelden, Alle deze terrassen zijn met eenen verheven, van vierkante steenen opgebouwden rand omgeven en staan door smalle, naauwelijks 1 el breede trappen met elkander in verbinding, wier treden eveneens uit vierkante steenen bestaan. Dit achtste terras is het laatste en hoogstgelegene; van daar loopen weder eenige trappen op en dan af, tot het bovenste gedeelte van den niet meer in terrassen aangelegden, maar vlakgemaakten en zeer zacht afhellenden bergrug. Deze plaats is met hooge en oude tjemoroboomen begroeid, die verspreid op den grasbodem staan. Zij vormt een bogt, die zich naar boven eenigzins verlengt, en zoowel daar (in haren achtergrond), als ter wederzijden, door eenen zoom van de donkerste, lommerrijkste eikenwouden omgeven is, die zoo frisch zijn, als het Noorden ze naauwelijks aanwijzen kan, eene natuur, wier heerlijkheid en schoonheid niet te beschrijven is (1).

De Oostelijke helling van den hoogsten top des *Lawoes* bestaat dadelijk onder den kruin uit terrassen, welke door smalle trappen met elkander verbonden zijn tot aan het hoogste punt van den berg, op welke een van planken zamen geslagen huisje staat. Zoowel de trappen, die ze met elkander verbinden, als de randen, die hen als een muur omgeven, bestaan uit ruwe, hoekige en op elkander gestapelde steenen, waaraan geen spoor te ontdekken is, dat

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 298—300.

zij behouwen zijn. Nog lager aan de Oostelijke afhelling, ongeveer 300 ell. beneden den kruin, treft men mede zulke terrassen met nog een dergelijk huisje aan. Daar ziet men ook eene menigte stompe piramiden, die uit tamelijk groote steenen bestaan, welke 1,30—2,50 ell. hoog, geheel ruw, opeengehoopt zijn. Deze terrassen en steenhoopen zou men aan eenen Javaanschen Hoogepriester te danken hebben, die eens (wanneer is onbekend) hier als kluizenaar leefde. Het dikke weefsel van struikgewas, dat de steenen bedekt, en de welige struiken, wier knoestige stammen daar op wortel schieten, wijzen echter op eene hooge oudheid (1).

In het gebergte *Merbaboe* zijn onderscheidene steenen, met opschriften gevonden; slechts aan eenen steen is het opschrift leesbaar, en bevat in het Kawi eenige zedelessen. Niet ver van den mond der *Oempak* ziet men de vorstelijke grafsteden, die door de Javanen met heiligen eerbied beschouwd worden (2).

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen zijn: *Soerakarta*, *Kartasoera-di-Ningrat*, *Selo-Bodjolali*, *Klatten*, *Karang-Pandan*, *Gagatan*, *Ampel*, *Kadoewang*, *Gondosoeli* en *Dilangi*.

Soerakarta.

Soerakarta of *Solo*, ook wel *de Negoro* genoemd, is de hoofd- of hofplaats des Keizers. Zij ligt op 7° 29′ 40″ N. B. en op 128° 30′ O. L., 428 palen O. van *Batavia*, 67 palen Z. O.

(1) Het zelfde werk, bl. 305.

(2) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 102.

van *Samarang*, 276 W. van *Soerabaja*, 76 W. ten N. van *Madion*, 66 N. N. O. van *Patjitan*, 44 N. O. ten O. van *Djocjokarta*, aan den linker oever van de *Solo* of *Bengawan*, 20 mijlen W. van den *Lawoe*, en 23 O. van den *Merapi* (1), volgens VAN DER WIJCK 103 ell., volgens JUNGHUHN 91 ell. boven de oppervlakte der zee verheven (2). Deze stad, die eene ontzaggelijke uitgestrektheid heeft, telt eene bevolking van ruim 100,000 zielen (3). Door de benaming *de Negoro* verstaat men eigenlijk de verzameling van steden, gelegen binnen de *rangkah* of stadsgrenzen. Deze grenzen zijn de *Ganggang* ten Oosten, de *Tjemoro* ten Noorden, *Gramet* ten Westen en de dessa *Grogal* ten Zuiden; deze grens heeft eenen omtrek van vijftien palen, en de daarbinnen gelegene hoofdsteden worden *kampong* genoemd, in onderscheiding van de plattelandsdorpen, die *dessa* heeten. De *Negoro*, de eigenlijke hoofdstad, is het rijk in het klein; alle ambtenaren en vassalen des Keizers hebben er hunne woonplaatsen (4).

De geheele *Negoro* kan gevoegelijk in vier wijken worden verdeeld, als: de residentie des Keizers, welke de poort aan de Noordzijde heeft; de wijken der onderdanen op de *Galongans*; de stad der Europeanen, het fort en de wijk der vreemdelingen, en de wijk van Prins MANGKOE-NEGORO (5).

Het paleis van den Keizer wordt *kedaton* of *kraton* genaamd, afgeleid van *ratoe* en *datoe*, welke Vorst en Heer beteekenen (6), zoodat *kraton* eigenlijk *keratoe-an* (vorstelijk verblijf) beteekent (7). Het heeft eene groote uitgestrektheid, en is, volgens de overlevering, eene nabootsing van het paleis van BATHORO-HENDRO, volgens de Javaansche Mythologie den Vorst

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, bl. 106 en 107.
(2) *Almanak voor Ned. Indië*, voor het jaar 1845 bl. 24.
(3) OLIVIER, *Tafereelen en Merkw. uit O. I.*, D. I. bl. 197.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 84 en 85.
(5) Het zelfde werk, bl. 87.
(6) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 95.
(7) TEENSTRA, bl. 180.

van het verblijf der Goden (1). Het staat in het midden van eene menigte gebouwen, die door zijne volgelingen en bloedverwanten bewoond en door verschillende muren, die door pleinen en grachten vaneen gescheiden zijn, omgeven worden. Op de tusschenpleinen vindt men vijvers, waschbakken, tuinen, boschjes en allerlei vruchtboomen, zoodat die pleinen wel toover- of doolhoven gelijken (2). Tot de eerste vlakte nadert men door de poort *Kori-Gladak*; op de vlakte of het plein staan twee *waringin*-boomen als teekens van vorstelijke magt. Op dit plein leidt de poort *Kori-Pamoerakan* tot de *Aloen-aloen*, het groote plein van het paleis. Hier staan weder twee *waringin*-boomen in het midden en aan elke zijde van den *Pagelaran*, de opgang naar de *Sitingil*, insgelijks benevens twee kanonnen, die zeer vereerd worden; het eene, *Njahi-Setomani* geheeten, boezemde in 1745 zoo veel eerbied aan de onder MANGKOE-BOEMI oprukkende muitelingen in, dat zij alleen op het hooren van den naam terugdeinsden (3). Dit plein dient voor openbare vermaken, als tournooien en wedspelen, mitsgaders voor de volgelingen der Edellieden, die, hunne hulde aan den Vorst bewijzende, aldaar door hen afgewacht worden. Na het plein komt men in de paseban, alwaar een verhemelte den wandelaar tegen den regen beschermt, en vervolgens begeeft men zich langs uitgestrekte trappen naar den *Sitingil* (een woord, dat door ineensmelling van *siti hingil*, dat hooge grond beteekent, gevormd is), zijnde eene verhevene wandelplaats, waarop een open luchthuis of *pandopo* staat, waar de Keizer zich bij alle openbare feesten ophoudt (4) en zich aan het volk vertoont. Ter wederzijden van den *Sitingil* zijn poorten, door welke men naar het binnenste van het paleis gaat. Aan de Zuidzijde van den *Sitinggil* komt men door de poorten *Kori-rantong* en *Kori-mangkoe* over een ander plein door de poorten *Kori-brodjonolo*

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(2) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, t. a. p.
(3) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(4) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 96.

en *Kori-kemandoengon* aan de poort *Kori-Sri-manganti* of *menanti*, alwaar de Keizer den Gouverneur-Generaal ontvangt. Door de *Sri-menanti* komt men over een plein in de *Proboyoso*, het eigenlijke keizershof. Regts en links staan de poorten, door welke men naar het vrouwenverblijf gaat (1). De paleizen van den Vorst prijken met fraaije opschriften, en zijn versierd met Europesche meubelen (2). De dalams of woningen der Grooten zijn min of meer naar het model van den kraton ingerigt (3).

In den omtrek van het paleis wonen ongeveer tienduizend Javanen, zoo mannen, vrouwen als kinderen, die beschouwd kunnen worden op de eene of andere wijze, hetzij door bloedverwantschap of dienstbaarheid, tot het hof in eenige betrekking te staan (4).

De inlandsche wijken der *Negoro* zijn stukken gronds, op welke de huizen links en regts zonder orde door elkander staan. Die blokken zijn door lange lanen van hooge, schaduwrijke boomen omgeven, en rondom elk blok is eene sloot of waterleiding, over welke eene menigte bruggetjes liggen. De huizen zijn van bamboes met riet gedekt, enkele zijn van hout of steen (5). Zij staan meestal op eenigen afstand van elkander, en hebben tuinen met heggen tusschen beide, zoodat het geheel veel van een aanzienlijk boerendorp heeft en een zeer aangenaam gezigt oplevert (6).

De Europesche wijk is een groot blok huizen, door drie straten verdeeld, daar langs en achter stroomt de *Pépé*, die alleen in den Westmoesson bevaarbaar is. Voor deze wijk ligt het fort, dat in 1755 door de Oost-Indische Compagnie gebouwd werd; een regelmatig vierkant met vier bolwerken vormt; met een dertigtal vuurmonden van het zwaarste kaliber bezet is, en het paleis des Keizers bestrijkt. Dit fort ligt

(1) Roorda v. Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 87 en 88.
(2) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, t. a. p.
(3) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, bl. 88.
(4) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, bl. 27.
(5) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, bl. 89.
(6) De zelfde, *Reizen en Lotgevallen*, ol. 95.

aan den mond der *Pépé*, ter plaatse waar deze in de *Solo* valt, te midden van een ruim exercitieveld, dat door eene lommerrijke laan omgeven is, die eene schoone wandeling vormt, en langs de huizen der Europeanen loopt (1), onder welke fraaije steenen gebouwen zijn (2). Vroeger stond het residentiehuis in het fort. Thans is daar buiten eene fraaije residentswoning gebouwd, die, door uiterlijk aanzien, meer met de waardigheid van dien ambtenaar strookt, dan wel de eerstgenoemde, die, en door bouwvalligheid en door bekrompenheid, niets van dat uiterlijke had, hetwelk den Javaan een hoog denkbeeld van het Gouvernement doet opvatten (3). Eene fraaije Protestantsche kerk, grootendeels gebouwd uit de bijdragen der gemeente te *Solo*, en waartoe verschillende Javaansche Grooten bijdragen hebben geschonken, is den 24 Augustus 1832 ingewijd. Ook was hier in 1832 opgerigt het Javaansch Instituut, waarin jongelingen van Europesche ouders met de Javaansche zeden, taal en regtspleging werden bekend gemaakt, en zoo doende opgeleid tot Ambtenaren voor de dienst van het eiland *Java*, in staat zich in onmiddelijke aanraking met den inlander te stellen (4), doch dit is later weder vernietigd. Verder vindt men hier eene Gouvernements lagere school (5). De banken zijnreeds grootendeels vervreemd van de taal, kleeding en gewoonten hunner voorvaderen. Zij bestaan ten deele uit de afstammelingen van hen, die alhier weleer op hunnen ouden dag, onder het genot van pensioen, een aangenaam verblijf kozen, wijders uit de Civiele en Militaire Ambtenaren, landhuurders en ambtelooze burgers. De laatstgenoemden zijn in Godsdienstbegrippen, zeden en gewoonten den Javanen gelijk geworden; hun zedelijke en verstandelijke toestand is zeer weinig ontwikkeld, doch zij zouden er prijs op stellen, dien verbeterd te zien (6).

(1) Roorda v. Eysinga, *Land- en Volkenk.* bl. 94. — Kussendrager, bl. 233.
(2) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 101.
(3) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, bl. 94.
(4) *Handl. tot de Aardr.* t. a. p.
(5) Teenstra, t. a. p.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 90.

Het Chinesche kamp ligt aan de overzijde der rivier (1). De wijk van den onafhankelijken Vorst Mangkoe-Negoro beslaat een groot gedeelte van de *Negoro*. Daarin treft men aan: zijn paleis of *dalam*, met eene bijzonder groote *pandopo*, de kazerne van 's Vorsten troepen en de aangrenzende kampongs (2).

Kartasoera-di-Ningrat.

Kartasoera-di Ningrat, bij verkorting veelal enkel *Kartasoera* genaamd (3), is de hoofdplaats van een distrikt van den zelfden naam, met 29,890 zielen (4), in de afdeeling *Padjang*, en ligt 7 palen W. van *Soerakarta* (5), 2 mijlen O. van den berg *Relirang*. Het was van 1678 tot 1741 de hofplaats van den *Soesoehoenan*, en eene groote, doch ôpene stad, waarin men niet veel merkwaardigs dan de dalam of het hof van den Keizer had, dat van eene zeer groote uitgestrektheid was. Aldaar lag gemeenlijk een Hollandsch Kapitein met een zeker getal soldaten, als eene lijfwacht van den Vorst, hoewel hij nog zijne bijzondere Javaansche wacht, zoo van mannen als van vrouwen had. Men vond in deze stad verscheidene duizenden bamboezen woningen, en ook eene menigte fraaije huizen, van de Pangerans, Aria's en Radens, die Prinsen van den bloede waren, alsmede van de mindere Prinsen, Demangs, Ngabehis, Prijajis, Toemenggoengs, Mantri's en Panggawa's, die zich doorgaans aan het hof ophielden. Er waren ook onderscheidene schoone Moorsche tempels en diergaarden, waarin de Keizer zijn huisje had, om de tijgergevechten met zijne Keizerinnen en bijwijven buiten gevaar te aanschouwen, Jagthuizen, markten en eene heerlijk

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 91.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3 Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, D IV. St. I. bl 32.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 83.
(9) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 110.

wijduitgestrekte paseban, waarin alle Maandagen met de lans te paard, door den Keizer of wel door de Prinsen zijne zonen, neven en andere Grooten gestreden werd, om ware het mogelijk elkander uit den zadel te ligten. Men rekende de ingezetenen van deze stad wel op 30,000 huisgezinnen. Men vond er eenen fraaijen hoftuin, anders genaamd Kebon-malad (1). Thans is deze stad veel ontvolkt en een weinig beduidend plaatsje geworden, de paleizen liggen verlaten en der verwoesting ten prooi (2).

Selo.

Selo of *Sello* is een vlek tusschen de hellingen van den *Merbaboe* en den *Merapi* (3) op den verbindingsrug tusschen de twee bergen, volgens JUNGHUHN op eene hoogte van 1585 ell. boven de oppervlakte der zee (4). De Resident heeft er een landhuis. Dit oord heeft eene luchtstreek, welke misschien de aangenaamste van den geheelen aardbol is. De thermometer blijft er, gedurende het geheele jaar, zonder ophouden tusschen 40 en 60° F. Een ander belangrijk voordeel is, dat de stortregens hier niet zoo menigvuldig zijn, als in de overige gewesten van het eiland, omdat de wolken, die van het Zuid-Oosten aandrijven, door de bergen worden tegengehouden. Alle planten en vruchten van *Europa*, met uitzondering van zeer weinigen (waarvan echter de aankweeking nog in het geheel niet, of maar zeer onvolkomen beproefd is geworden), groeijen hier even goed als in hun oorspronkelijk vaderland, en de lucht heeft hier al de veerkracht, die tot het volkomen herstel vereischt wordt van zoodanige Europeanen, wier gezondheid minder dan bij anderen tegen eene voortdurende warmte bestand is geweest. Menigvuldige

(1) VALENTYN, t. a. p.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.
(3) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt*, bl. 181.
(4) *Almanak voor Nederl. Indië* voor 1844, bl. 24.

voorbeelden van verzwakte ligchaamsgestellen, die hier in korten tijd eene volmaakte gezondheid herkregen hebben, strekken hiervan tot een afdoend bewijs (1).

Bodjolali.

Bodjolali, *Bodjololi*, *Bojolali*, *Boejoelali* of *Bejoelali*, (2) is de hoofdplaats van een distrikt, dat 68,980 zielen telt, 4 uren W. van den berg *Merapi*, 6 uren W. van het fort *Salatiga*, in het *Samarangsche* (3). Volgens VAN DER WIJCK op 418 ell. volgens JUNGHUHN op 396 ell. boven de oppervlakte der zee (4). Men heeft er een fort (5).

Klatten.

Klatten is een fort en de hoofdplaats van een distrikt, dat 709,820 zielen telt (6), in de afdeeling *Padjang*, aan den grooten weg tusschen *Soerakarta* en *Djocjokarta*, (7), bijna 3 uren Z. van *Soerakarta* (8), volgens VAN DER WIJCK 180, volgens JUNGHUHN 210 ell. boven de oppervlakte der zee (9). Het is van eene vierkante gedaante en heeft vier bolwerken, grachten en ophaalbruggen; ook is het de woonplaats van twee Regenten (10).

In de nabijheid van deze vesting ligt op den grooten weg eene brug over de *Tingal*, welke den 3 Januarij 1823 met al haar paal- en muurwerk wegspoelde, door eene aanmerkelijke lozing

(1) OLIVIER, *Tafereelen en Merkw.* D. I. bl. 196.

(2) Deze plaats is D. III. bl. 398 abusief in de residentie *Samarang* vermeld.

(3) KUSSENDRAGER, bl. 233.

(4) *Almanak voor Ned. Indië voor* 1844, bl, 25.

(5) KUSSENDRAGER, t. a. p.

(6) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 83.

(7) De zelfde, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 246.

(8) TEENSTRA, t. a. p. bl. 100 en 101.

(9) *Almanak voor Ned. Indie*, t. a. p

(10) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardr. van Ned. Indië* t. a. p., *Handl. tot de Aardrijksk.* t. a. p. — TEENSTRA, t. a. p. bl. 101.

van water en slijk, welke ten gevolge van eene aardbeving plaats vond (1).

In September 1826, toen deze vesting onder de bevelen van Kapitein SAGERMANS stond, rukte de gepensioeneerde Kapitein LE JEAN, met honderd man en een éénponder, uit de vesting, benevens de Solosche hulptroepen, ongeveer vierhonderd man sterk, tegen den vijand op, die op vele plaatsen, maar vooral bij het hoofddorp *Gading*, zoo dapper werd aangevallen en geslagen, dat niet alleen vele omliggende dorpen zich onderwierpen, maar dat het volk daaruit zich bij de onzen schaarde, om de muitelingen weder weg te jagen, zoodat de kolonne, op *Klatten* terugkomende, vijftienhonderd man sterk was. Uitmuntend gedroegen zich bij die gelegenheid de Luitenant STEENBERGEN en de Bombardier LEMENT; eerstgemelde door altijd bij de voorwacht het eerst in het vuur te zijn; de tweede door het stuk, hetwelk hij kommandeerde, zoo goed te doen dienen, en door alle moeijelijkheden van het terrein heen te brengen, terwijl de eer van de geheele uitvoering aan den Kapitein LE JEAN, als bevelhebber, toekwam (2).

Karang-Pandan.

Karang-Pandan is een landhuis van den Prins PRANWEDONO, aan de Westelijke afhelling van den berg *Lawoe*, 655 ell. boven de oppervlakte der zee (3). Op eenen heuvel, die naar alle kanten vrij afloopt, en slechts in het O. met den berg *Lawoe* vereenigd is. Het gebouw heeft slechts ééne verdieping, van planken gebouwd, en met Europesche meubelen voorzien. De kamers liggen ter wederzijde van een middenvertrek, dat voor en achter open is, en met de rondom het

(1) KUSSENDRAGER, bl. 209.
(2) NAHUYS, *Verzameling van Officiele Rapporten*, D. II. bl. 264.
(3) *Almanak voor Ned. Indië*, 1844, bl. 25.

gebouw loopende galerijen in verbinding staat. Men heeft er een uitmuntend gezigt op de rijstvelden, die den voet des heuvels omgeven, en op de menigte dorpen met hunne palmboomen (1). In den omtrek vindt men mineralen en stikbronnen (2),

---

Gagatan.

Het landhuis *Gagatan* of *Gagentan* is de hoofdplaats van een distrikt, dat in 1838 20,335 zielen telde (3). Het ligt 13 palen van *Salatiga*. In het jaar 1826 is dit land, door den Heer Dezentje, in pacht genomen, en sedert zijn door dien landheer, aan de bevolking 300 groote en 300 kleine buffels verstrekt geworden. Drie groote waterleidingen zijn er gegraven, en het land heeft, in plaats van achthonderd, twee duizend hangmatten padi afgeworpen, terwijl de bevolking meer dan verdubbeld is geworden.

Ampel.

Ampel, een landhuis, 9 mijlen ten O. van den top van den *Merbaboe* (4), ligt in de afdeeling *Soekowati*, 640 ell. boven de oppervlakte der zee (5). Het is de hoofdplaats van een distrikt van den zelfden naam, dat 19,893 zielen telt (6).

Niet ver van *Ampel*, aan de Oostelijke helling van den *Merbaboe*, staat het landhuis *Pataram*, op 1266 ell. boven de oppervlakte der zee (6).

---

(1) Junghuhn, S. 316.
(2) Kussendrager, bl. 232.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 83.
(4) Het zelfde werk, p. 109.
[illegible]) *Almanak voor Ned. Indië voor* 1845, bl. 26.
([illegible] Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 83.
(7) Het zelfde werk, bl. 109.

Kadoewang.

Kadoewang of *Kedoewang* is een dorp en de hoofdplaats van een distrikt van den zelfden naam, in de afdeeling *Soekowati* (1), door de *Solo* en de *Madioen* bespoeld en door het gebergte *Damona* van de *Panaragan* gescheiden. De grond is heuvelachtig en tamelijk vruchtbaar (2). Men heeft er vele dorpen en rijstvelden, treft er fraaije paarden aan (3), en telde er in 1838 6752 inwoners (4).

Gondosoeli.

Het dorp *Gondosoeli*, dat aan de Oostelijke helling van den *Lawoe* 1444 ell. boven de oppervlakte der zee ligt, bestaat slechts uit weinige, maar groote en regelmatig in lange rijen gebouwde hutten, en is door velden omgeven, op welke men *bawang* en *prambang* (uijen) bouwt. Geene plant treft men er aan, die aan het klimaat tusschen de keerkringen doet denken, geen rijst, geen maïs, geene palmboomen, geen pisang en geen enkele andere vruchtboom. Dit en de andere in deze streek gelegene dorpen zijn slechts door heesterachtige *sindoro*-boompjes, alang-alang, Indische alsem (*arthemisia indica*), en een paar *djarak*- of wonderboomen (*ricinus*) omgeven; zien er dus zeer kaal uit, en gelijken meer naar Europesche bergdorpen. Behalve hoenderen hebben de inwoners geene huisdieren, dan paarden en geiten, van welke laatste zij slechts de mest tot het vruchtbaar maken van de uijenvelden gebruiken. Alleen op hooge feestdagen wordt eens een van die dieren geslagt. Het gebruik der melk is er onbekend. Hun geheel bestaan hangt van de uijen af,

(1) Het zelfde werk, bl. 82.
(2) van Wijk, *Aardrijksk. Woordenboek*, op *Kadwang*.
(3) Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, D. IV. St. II. bl. 35.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

die zij aan de lager gelegene dorpen verkoopen, van waar zij, ten gebruike van de Europeanen, naar de markt van *Solo* gebragt worden. Daarvoor koopen zij rijst, wol, olie en andere benoodigdheden in. De uijen worden in bedden geplant, welke zich naar den loop des bergs, alzoo halvemaanswijze, uitstrekken, bij eene breedte van 30 tot 60 palm boven afgerond zijn, en kanalen tusschen beide openlaten, welke allen naar willekeur kunnen onder water gezet worden. Zoo gelijken deze bedden, als men ze in de verte ziet, op terrassen die met rijst beplant zijn (1).

De hutten zijn er gedeeltelijk van bamboes, gedeeltelijk van hout; zij krijgen enkel door de opening van de deur licht, en vormen een eenvoudig door een beschot in tweeën gedeeld vertrek. De regter helft is eene kleine verhevenheid, een stellaadje van bamboes (*bali-bali*), op welke groote matten van pandanus-bladeren uitgespreid liggen; dit is de slaapplaats van het gezin. De linker helft bestaat uit stallen, waar, slechts door een paar dwarsliggende balken van het woonvertrek gescheiden, paarden en geiten in eene vriendschappelijke nabuurschap verkeeren. De hoenders hebben overal een vrijen toegang. In het midden van het vertrek ligt een vuur, rondom hetwelk de bewoners uren lang hunnen tijd al kaauwende doorbrengen (2).

Dilangoe.

Dilangoe is een groot, doch zeer onregelmatig dorp, aan den grooten weg van *Djocjokarta* naar *Soerakarta*. Twee riviertjes, welke meest overal doorwaadbaar zijn, stroomen er door.

Den 28 Augustus 1826 werden de Pangeran INGBBEY, die alhier gelegerd was, en te gelijker tijd de zich in de nabijheid bevindende kolonne onder den Majoor SOLLEWIJN aangevallen. Het hoofd der muitelingen, DIPO NEGORO, bevond

(1) JUNGHUHN, *Reisen duch Java*, S. 314 u 315.

(2) Het zelfde werk, S. 314.

zich destijds in het vlek *Djolotoenda*, terwijl de muitelingen, in de omliggende dorpen vereenigd, door de beruchte Raden Maas Papak en Sentot werden aangevoerd. Na een dorp, op een kanonschot van onze troepen gelegen, in brand gestoken te hebben, kwamen zij stoutmoedig onder een woest geschreeuw op de onzen aanrukken. De Nederlanders stonden in bataille geschaard, en terwijl de Majoor Sollewijn bevel gaf van niet op den vijand te vuren, voor en aleer hij zeer goed onder het schot zou zijn, ontving hij eene zware wond aan het hoofd, die hem verpligtte, het bevel aan den oudsten Officier, den Kapitein van Geen, over te geven. Deze gaf daarop dadelijk order aan den Luitenant Rombeek, om zich met een peloton Infanterie op de brug van *Dilangoe* in positie te stellen, en aan den Luitenant Petit om met een peloton voor den regter vleugel te tirailleren; terwijl alsnu een goed onderhouden zoo kanon- als tweegelederen-vuur den steeds voortrukkenden vijand deed terugwijken. Doch de Pangeran Ingebey en de verdere Hoofden, die vroeger dergelijke aanvallen manmoedig hadden afgeslagen, begaven zich bij den eersten aanval ijlings op de vlugt, even als de Luitenant der Pioniers Lehser, een Duitscher, die met een peloton Infanterie bij den Pangeran was gedetacheerd, niet alleen om de bewegingen van den vijand, maar ook om die van de Solosche hulptroepen gade te slaan. Nadat het gevecht eenigen tijd geduurd had, zag men de dessa *Dilangoe* in brand staan. De Luitenant Poland, die bevel kreeg, om met een peloton Infanterie en 100 man piekeniers, eene verkenning derwaarts te doen, bespeurde, na ongeveer 400 passen te zijn voortgerukt, dat er niets meer van den barissan noch van het peloton van den Luitenant Lehser te zien was. Hij ontdekte veel beweging op den grooten weg naar *Kulitan*, en nadat hij met eenige manschappen was vooruitgegaan, om te zien wat het was, werd hij eensklaps door eene hagelbui van kogels begroet, die hem verpligtte op zijnen hoofdtroep terug te trekken; hij liet den Kapitein van Geen hiervan dadelijk kennis geven, die hem nog een peloton Infanterie onder den eersten

Luitenant LE MOINE, ter versterking zond. De kolonne was toen geheel omsingeld, uitgezonderd aan de zuidzijde, alwaar, op eene halve paal afstand, de Toemengoeng van *Dilangoe* met eene kleine magt stond, van wien echter ook geen hulp te wachten was, alzoo hij reeds terugtrok. De muitelingen nu van drie zijden met een woest geschreeuw voortrukkende en de onzen gebrek aan Infanterie-patronen beginnende te krijgen, besloot de Kapitein VAN GEEN, omstreeks 4 ure, den terugtogt langzamerhand naar *Kalitan* aan te nemen, liet derhalve het geschut op den grooten weg brengen, en plaatste zich zelven met alle de Europeanen en een peloton Sumanapsche Infanterie achter, en het overige der kolonne onder den Kapitein LA COSTE voor die stukken. De muitelingen deze beweging ziende, kwamen des te meer onder een hevig vuren, van alle kanten opzetten, hetwelk de onzen echter niet beletten, in de grootste orde buiten het dorp naar den grooten weg te marcheren, op welken zich de vijand reeds met eene vrij sterke magt bevond. Een paar kanonschoten met schroot en een goed gerigt twee gelederen-vuur was voldoende om hen te doen verstuiven, waarna de kolonne naar *Kalitan* oprukte. De vijand kwam alstoen meer en meer op den staart der kolonne aandringen, zoodat de Luitenants ROMBEEK en MONTFOORDT, onderscheidene malen, met hunne pelotons regtsomkeert moesten maken, en door het pelotons-vuur den vijand dwingen uiteen te gaan, hetwelk dan ook telkens voor een oogenblik geschiedde. Op deze wijze verschafte zich de Kapitein VAN GEEN, door eenen schoonen aftogt, eenen doortogt door de vijandelijke benden. Zoodra de Generaal-Majoor VAN GEEN, die te *Kalitan* lag, het geschut hoorde, zond hij den Luitenant DE LATRE met de Djajang-Sekars op verkenning uit. Van dezen ontving hij kort daarop het berigt, dat de geheele Solosche magt op de vlugt was, waarop de Generaal zich zelf met zijne kolonne in beweging stelde, terwijl hij al ras de vlugtende Solosche Prinsen ontmoette, genoegzaam door al hun volk verlaten. Inmiddels sloeg de Luitenant DE LATRE zich door den vijand heen, met zijne brave

Djajang-Sekars, en na drie op de Solosche Prinsen veroverde stukken hernomen, en zich van een vijandelijk vaandel meester gemaakt te hebben, ontmoette hij de kolonne onder den Kapitein VAN GEEN, in de beste orde terugtrekkende. De voorhoede der kolonne van den Generaal-Majoor VAN GEEN, aangevoerd door den Kolonel COCHIUS, ontmoette ook weldra de kolonne van den Kapitein VAN GEEN, die, even voor de aankomst van dien Kolonel, door eenen kogel in het been gewond was, ten gevolge waarvan het kommando was overgegaan op den Kapitein LA COSTE. Aan onze zijde waren, bij die gelegenheid, vijf man gesneuveld, terwijl behalve de zoo verdienstelijke Majoor SOLLEWIJN, de dappere en bekwame Kapitein VAN GEEN, de Kapitein der Sumanapsche Infanterie JOGO JESMITA en de Maduresche Luitenant Raden METTO KESOEMO, zeven Flankeurs, een Kapitein der Sumanapsche hulptroepen, een Djajang-Sekar en eenige anderen, in het geheel 22 man, waren gewond. Het verlies bij de Solosche troepen was aanmerkelijk. De Regent SOSRO NEGORO, broeder van den Soloschen Rijksbestierder, benevens twee van zijne Secretarissen, waren gesneuveld, en een andere broeder van hem gewond; ook waren een aanzienlijk getal Mantri's en andere Hoofden gebleven (1).

(1) NAHUYS, *Verzameling*, D. II, bl. 205 en 206 en 209- 214.

DE RESIDENTIE

DJOCJOKARTA.

Geschiedenis.

Het rijk van *Djocjokarta* is zijn ontstaan verschuldigd aan een opstand, door den Pangeran Ario-Mangko-Boemi, in het jaar 1746, tegen zijnen broeder, den destijds regerenden Keizer van *Mataram*, Pakoe-Boewoenoe II, ondernomen (1). Men geeft als de voorname oorzaak van dezen opstand op, de willekeurige en trouwelooze handelwijze van den Rijksbestuurder Pringo-Logo jegens den Pangeran Mangkoe-Boemi, die door des eerstgenoemden kuiperijen zich eensklaps van alle zijne vruchtbare landerijen in de provincie *Soekawati* ontzet zag; doch het is zeer twijfelachtig, of dit wel de eenige rede van den afval van Mangkoe-Boemi geweest zij; de willekeurige handelwijze van den Rijksbestuurder schijnt veeleer den geslepen en moedigen Pangeran tot voorwendsel gediend te hebben, om zich openlijk tegen zijnen broeder, den zwakken en lafhartigen Pakoe-Boewono, te verklaren, wiens oppergezag hem reeds lang had toegelagchen. Deze worsteling tusschen Pakoe-Boewono II en daarna Pakoe-Boewono III, ondersteund door de Nederandsche Oost-Indische Compagnie ter eener zijde, en de Pangeran Mangko-Boemi, die zijnen schoonzoon Mas-Said tot bondgenoot had, ter andere

(1) Kussendrager, bl. 241.

zijde (1), hield negen jaren aan, gedurende welk tijdverloop de oproerige Prins eenen magtigen aanhang verkreeg, en zoo wel in zijn opzet slaagde, dat hij ten laatste, door tusschenkomst en bemiddeling der Oost-Indische Compagnie, tot Souvereinen Vorst uitgeroepen, en hem de helft van het voorheen zoo magtige Mataramsche rijk toegekend werd (2), terwijl *Djocjokarta* de hoofdstad van het nieuwgevestigde rijk werd (3).

Deze verdeeling, welke in 1755 plaats had, verloste de Compagnie van eenen al te magtigen bondgenoot, wiens afval haar, bij eene vredebreuk, met eene magt bedreigde, welke nadeelig aan haar gezag kon zijn, terwijl er nu twee op elkander naijverige Vorsten bestonden, die bijna gelijk in kracht waren, en op welke zij beter haren invloed kon uitoefenen, wanneer het met hare belangen overeenkwam, om den een of den ander door hare wapenen te ondersteunen (4).

Bij deze gelegenheid erkende de nieuwe Sultan de souvereiniteit der Compagnie, betuigde zijn leedwezen, dat hij zich in 1745 aan het gezag der Compagnie en aan zijnen wettigen gebieder, den Keizer, had onttrokken, en gaf de plegtige verzekering, dat hij, van dankbaarheid en erkentenis doordrongen, zijne verheffing tot de waardigheid van onafhankelijken Vorst altijd als eene onschatbare gunst, en de landen, hem afgestaan, als een leen zou beschouwen, hem door de Compagnie uit vrije gunst en welwillend ter beheering afgestaan. Bovendien verklaarde hij nog, het aan hem toegekende regt van opvolging van zijne wettige erfgenamen slechts in zoo verre aan te nemen, als deze zich, hetzij nu of in het vervolg, wel en betamelijk omtrent de Compagnie gedragen, en zich daardoor die gunst waardig maken zouden; bekrachtigde, voor zoo veel noodig, alle de overeenkomsten, in de jaren 1703, 1733, 1743 en 1749, tusschen de Compagnie en de Vorsten van het Mataramsche rijk aangegaan, en onderwierp

(1) Temminck, *Possessions Neerl.* T. I. p. 132 et 133.
(2) Kussendrager, t. a. p.
(3) Temminck, p. 133.
(4) Het zelfde werk, t. a. p,

zich ten laatste nog geheel vrijwillig aan de bijzondere voorwaarde, dat, indien door hem, Sultan, of door zijne opvolgers, eenige inbreuk daarop werd gemaakt, hij zelf en zijne nazaten alsdan zouden verstoken zijn en blijven van het bezit en beheer dezer landen, provinciën of distrikten, thans aan hem bij wijze van leen afgestaan (1).

De verdeeling van het rijksgebied echter geschiedde niet door de overgave van eene of meer provinciën, maar alle de Prinsen, die den nieuwen Sultan gevolgd waren, bleven, zoowel als deze Vorst zelf, in het bezit der landen, waarvan zij door giften, erfmakingen of koop eigenaren waren, of welke hen in vruchtgebruik waren afgestaan, en die door het geheele rijk verspreid lagen, zoodat bijna alle provinciën, distrikten of landschappen voor een gedeelte tot het nieuwe rijk behoorden, waardoor vooral in den beginne veel verwarring ten aanzien van het regtsgebied ontstond, en het niet mogelijk was in een van beide rijken eene goede policie te vestigen en te handhaven (2).

De Compagnie mogt spoedig de vruchten van hare edelmoedigheid jegens baren geduchtsten mededinger inzamelen; de opregte vriendschap van den nieuwen Sultan en zijne verkleefdheid aan hare zaak waren er het loon van; terwijl de Pangeran Mas-Saïd, een onvermoeid partijganger en onverschrokken krijgsman, zich tot onderwerping genoodzaakt zag, en sedert van bondgenoot zijns schoonvaders de onverzoenlijkste zijner vijanden werd (3).

Het nieuwe rijk nam, ongeacht de zonderlinge verbrokkeling der bestanddeelen, waaruit het was zamengesteld, door de wijsheid, waarmede de Sultan zijne staten regeerde, spoedig in magt, aanzien en bloei toe, zoodat het in 1790, toen de Keizer Pakoe-Boewono IV zich oproerig tegen de Compagnie gedroeg, reeds in staat was, eene aanzienlijke krijgsmagt bij

(1) Kussendrager, bl. 241 en 242.

(2) Het zelfde werk, bl. 242 en 243.

(3) Temminck, p. 133 et 134.

die der Compagnie te voegen, waardoor de muitzieke Vorst dan ook spoedig tot reden werd gebragt (1).

De nieuwe Sultan, die zich onder den naam van HAMANGKOE-BOEWONO I te *Djocjokarta* gevestigd had, bekwam bij zijne inhuldiging den titel van *Hamangkoe-Boewono*, *Senopati-ngalogo*, *Abdoel-Rahman-Sajid'eddin*, *Panoto-gomo*, *Chalifatoellah* (hetwelk beteekent: Die de aarde op zijnen schoot houdt, Opperbevelhebber in den oorlog, Dienaar van den Barmhartigen Heer des Geloofs, Regelaar der Godsdienst, Stedehouder Gods) (2). Hij regeerde zevenendertig jaren, en stierf, door zijne onderdanen algemeen en regtmatig betreurd, in het tweeëntachtigste jaar zijns levens (3).

In gevolge het verzoek, door den Sultan reeds vroeger aan de Compagnie gedaan, werd hij opgevolgd door den oudsten der zonen van zijne tweede vrouw, ADIPATI-HANOEM-MANGKOE-NEGORO. Deze Vorst, die, toen zijn vader nog Pangeran was, RADEN-MAS-SOENDHORO heette, regeerde onder den naam van HAMANGKOE BOEWONO II, hoewel men hem ook vermeld vindt onder den naam van HINGKANG SEPOEH (d. i. Oudste). Bij zijne komst tot den troon, den 2 April 1792, was hij 44 jaren oud (4).

Had HAMANGKOE BOEWONO II de wijze lessen van zijnen vader opgevolgd, hij zou zich veel verdriet en teleurstelling bespaard hebben; doch naauwelijks had hij de regering in handen, of hij gaf zich aan teugellooze wellust en de ongehoordste wreedheden en knevelarijen over, terwijl zijne hevige verbittering tegen alle Europeanen spoedig doorstraalde. Immers, behalve dat hij onzen Resident aan zijn hof de smaadvolste beleedigingen aandeed, schond en verbrak hij ook geheel willekeurig vele der tusschen de Compagnie en den Keizer van *Soerakarta* geslotene contracten, welke door zijnen vader, bij diens verheffing tot Sultan, bekrachtigd waren, door

(1) KUSSENDRAGER, bl. 243.
(2) TEMMINCK, p. 134.
(3) KUSSENDRAGER, t. a. p.
(4) TEMMINCK, p. 136 et 137.

welk een en ander hij een even trouweloos bondgenoot van de Compagnie, als voor den beheerscher van *Soerakarta* een lastig en gevaarlijk nabuur werd (1).

Ten gevolge hiervan trok de Maarschalk DAENDELS, toenmalig Gouverneur-Generaal van *Nederlands Oost-Indië*, in 1810, met een corps van 3000 man naar *Djocjokarta* op, met oogmerk om den wederspannigen Sultan van den troon te stooten; hetwelk dezen zoodanig in het naauw bragt, dat deze zich gedwongen zag, om ten voordeele van zijnen oudsten zoon afstand van den troon te doen (2); voorts een gedeelte der provincie *Kadoe*, eenige distrikten in de residentiën *Samarang* en *Djapara*, en een goed deel der houtbosschen van *Blora* af te staan, alle welke landen, bij contract van 11 Januarij 1811, aan het Nederlandsche Gouvernement werden overgegeven, terwijl daarenboven door den Sultan de onkosten der expeditie, geschat op 196,320 Spaansche matten, werden gedragen, welke som onmiddelijk, terwijl de Maarschalk nog met zijn leger voor *Djocjokarta* lag, werd uitbetaald (3).

De erfprins nam, den 2 Januarij 1811, de teugels van het bewind in handen, onder den naam van HAMANGKOE BOEWONO III, en met den titel van *Kandjeng-Rodjo* (d. i. de Vorst), waarvan hem naderhand den naam van *Sultan* RODJO is bijgebleven. De Sultan SEPOEH was slim genoeg, om tot voorwaarde van afstand te bedingen, dat hij den titel van Sultan behouden zou en in het rijk van *Djocjokarta* mogt blijven wonen, onder plegtige belofte van zich op geenerhande wijze met de leiding der zaken te bemoeijen (4).

Toen echter de Engelschen in 1811 *Java* overmeesterd hadden, oordeelde die geslepene en heerschzuchtige Vorst het oogenblik gunstig, om zich weder meester van het gezag te maken, hetgeen hem te gemakkelijker viel, daar de jonge

(1) KUSSENDRAGER, bl. 243 en 244.
(2) TEMMINCK, p. 150.
(3) KUSSENDRAGER, bl. 244
(4) TEMMINCK, p. 130 et 131.

Sultan uit een aangeboren eerbied, dien de Javanen voor hunne ouders hebben, hem geen wederstand bood. Zijne wreedheden en de vijandelijke houding, die hij tegen de Engelschen aannam (1), waren oorzaak, dat het Engelsch bestuur, in Mei 1812, een leger tegen hem uitrustte, dat den kraton, den 10 Junij, stormenderhand veroverde, waarbij de Sultan zelf gevangen en kort daarna naar *Amboina* in ballingschap gezonden werd, terwijl alle de door hem zoo schandelijk als willekeurig bijeengeschraapte schatten, door sommigen op drie tot viermaal honderdduizend Spaansche matten begroot, den overwinnaars in handen vielen (2).

Sultan Hamangkoe Boewono III kwam nu weder aan het bewind, doch slechts onder voorwaarde, dat des Sultans aandeel in de provincie *Kadoe*, te voren reeds aan den Maarschalk Daendels afgestaan, benevens de distrikten *Patjitan*, *Djapan*, *Djipang* en *Grobogan* geheel aan het Gouvernement zouden vervallen. De regering van dezen nieuwen Vorst, die, in tegenoverstelling van zijnen vader, zachtmoedig en menschlievend was, strekte tot algemeen genoegen; het geheele rijk bleef rust en vrede genieten en de verbindtenissen met het Gouvernement werden getrouwelijk nageleefd. Hamangkoe Boewono III overleed den 3 November 1814, in den ouderdom van 48 jaren, en werd door zijne onderdanen ten diepste betreurd (3).

Zijn eenige zoon was reeds bij zijn leven tot Kroonprins benoemd, welke dan ook, ofschoon nog slechts 13 jaren oud, onder den naam van Hamangkoe Boewono IV, tot Sultan werd verheven (4). Uithoofde van 's Vorsten minderjarigheid werd hij geplaatst onder de voogdijschap van den Pangeran Adipati Pakoe Alam, een man begaafd met een verstand, zoo als het weinig onder de Javaansche Vorsten gevonden wordt; men wil dat de Sultan, door zijn voorbeeld aangespoord, bewijs gaf van een edel

(1) Temminck, p. 155 et 156.
(2) Kessendragker, bl. 245.
(3) Het zelfde werk, t. a. p.
(4) Het zelfde werk, bl. 245 en 246.

karakter, dat hij begaafd was met eenige talenten en goeden aanleg toonde, om de orde in zijne staten te bewaren. De voogd had gestadig te kampen met eene magtige partij, aan wier hoofd zich onderscheidene lieden van hoogen rang bevonden; maar het gelukte hem, ze door zijn geduld en zijne gematigdheid ten onder te brengen, zoodat die oneenigheden geene kwade gevolgen hadden en van geenen invloed op de leiding der zaken waren (1). De jonge Sultan, den 7 Januarij 1820 achttien jaren en dus meerderjarig geworden zijnde, nam de teugels van het bewind zelf in handen (2), en zijn in alles opregt, krachtig en billijk bestuur deed hem de achting en genegenheid zoo van de Javanen als Europeanen verwerven (3). Deze jeugdige Vorst overleed den 6 December 1822, in den ouderdom van 21 jaren, en werd door zijnen, reeds bij zijn leven als Kroonprins uitgeroepen zoon, als Hamangkoe Boewono V, opgevolgd. Door de minderjarigheid van dezen Vorst, die eerst in Januarij 1820 geboren was, moest wederom een regentschap benoemd worden, waartoe zich behalve Ratoe Kentjono, de moeder, en Ratoe Hagoeng, de grootmoeder van den jongen Vorst, nog Pangeran Mangkoe Boemi en Pangeran Dipo Negoro vereenigden, zijnde deze laatste de zelfde persoon, die zich sedert als hoofd der muiters zoo berucht heeft gemaakt (4).

Deze, wegens hem aangedane beleedigingen, eenen onverzoenlijken haat tegen den Resident van *Djocjokarta*, Smissaert, en vooral tegen diens Secretaris Chevalier, opgevat hebbende, wist een dweepzuchtigen Priester, Kiahi Modjo, die door zijne kennis en gewaande heiligheid invloed op de Javanen had, en zijnen medevoogd, den Pangeran Mangkoe Boemi, een man van een zacht en vredelievend karakter, tot zijne partij over te halen, terwijl ook later een dapper zeventienjarig jongeling, Alibassan Prawiro Derdjo, gemeenlijk Sentot geheeten,

(1) Temminck, p. 161.
(2) Kussendrager, bl. 246.
(3) Temminck, p. 162.
(4) Kussendrager, t. a. p.

met hart en ziel de zaak des opstands omhelsde. Aldus verzekerd van zijnen mederegent, door KIAHI MODJO, den Godsdienstbaat der Javanen doende ontvlammen, en in SENTOT een jeugdig held tot voorbeeld en aanmoediging zijner troepen bezittende, begon DIPO NEGORO den oorlog (1).

Te midden van de rust, welke *Java* in 1825 genoot, ontving men in Julij van *Djocjokarta* de onrustbarende tijding, dat er een opstand was uitgebarsten, welke de verwoesting van die stad ten gevolge had gehad. Het oproerige volk vernielde in den omtrek de dalems of paleizen der Vorsten, zonder zelfs dat van DIPO NEGORO te verschoonen. Het Europesche garnizoen van het fort, dat slechts uit 200 man bestond, had naauwelijks tijd, om den kraton en den persoon des jongen Sultans tegen eene overrompeling te beveiligen; het zag zich genoodzaakt herhaalde uitvallen te doen, ten einde den kraton en het paleis van den Pangeran PAKOE ALAM voor eene volkomene verwoesting te behoeden. Destijds bevonden zich het meerendeel der Nederlandsche troepen, onder het bevel van den Generaal VAN GEEN, op het eiland *Celebes*, waar juist de oorlog tegen de Koningin van *Boni*, op eene voor onze wapenen eervolle wijze, geëindigd was. De Luitenant-Gouverneur-Generaal DE KOCK had, bij het uitbarsten van den opstand, slechts 1800 man Javaansche troepen en 800 Europeanen, om op te trekken tegen de menigte muitelingen, die zich reeds tot niet ver van *Magelang*, de hoofdplaats van *Kadoe*, verspreid en den hoofdweg van het eiland bezet hadden. De barissans van den Soesoehoenan van *Soerakarta* kwamen weldra onze strijdkrachten vermeerderen, en allengs bragt men de schutterijen te *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaja* op eenen behoorlijken voet en deze deden belangrijke diensten; ook in andere residentiën werd later deze schutterij ingesteld; allen voldeden aan de oproeping van het Gouvernement, hetgeen deze schoone provinciën voor eenen inval behoedde. De hulptroepen der Sultans van het eiland *Madoera* kwamen

(1) VAN KAMPEN, *De Nederlanders buiten Europa*, D. III. bl. 645—547.

later het leger vergrooten (1), en de Generaal VAN GEEN landde juist op het tijdstip van het grootste gevaar te *Samarang*, met de krijgsmagt, die op *Celebes* de overwinning bevochten, en die, welke op *Borneo* tegen de Chinezen gediend had (2). Van toen af zag men zich in staat, om de opstandelingen naar het midden van het eiland te verdrijven, en het fort te *Djocjokarta* te hulp te snellen; de Opperbevelhebber vestigde dus zijn hoofdkwartier te *Soerakarta*, en de Generaal VAN GEEN kon het dappere garnizoen van *Djocjokarta* ontzetten, toen de regenmoesson een einde aan de vijandelijkheden maakte (3).

In het jaar 1827 vertrok de Gouverneur-Generaal Baron VAN DER CAPELLEN naar *Europa*, en de nieuwe Commissaris-Generaal de Burggraaf DU BUS DE GHISSIGNIES kwam te *Batavia* aan. De Luitenant-Gouverneur DE KOCK, die intusschen *ad interim* aan het hoofd van het bewind gestaan had, kwam nu in het leger terug en nam zijn hoofdkwartier te *Djocjokarta*. DIPO NEGORO had het zijne te *Dikso*, op den regter oever van de *Progo*, gevestigd; maar vermeed zorgvuldig elke beslissende ontmoeting, en scheen de wijze van oorlog voeren der Vendéërs en der Spaansche guérillas te volgen, om namelijk zijne krachten zoo te verdeelen, dat hij zijnen vijand afmatte, zonder zich immer tegenover hem te vertoonen of zijnen aanval af te wachten. Hij legerde zich altijd in dorpen, aan wier namen de Javanen eenig geheimzinnig denkbeeld hechten: zoo als *Salaroeng* (plaats waar men zich afzondert, om den Almagtige aan te roepen), *Dikso* (plaats, welke de ondernemingen doet gelukken), *Negolanggeng* (plaats, van vermaak, waar alles voordeelig gaat), *Pangkoemenang* (waar men rust om te overwinnen) enz. Overal waar de muitelingen zich in een kraton of eene benting nestelden, waren zij spoedig overwonnen, maar zij gaven er slechts zelden gelegenheid toe; de colonnes, door valsche rapporten

(1) TEMMINCK, p. 175 et 176.
(2) VAN KAMPEN, bl 630.

misleid, deden meermalen vruchtelooze ondernemingen of behaalden voordeelen zonder eenige beslissende uitkomst. Van hunnen kant vermoordden de muitelingen zonder uitzondering alle vijanden, die het ongeluk hadden hun in handen te vallen (1).

Het Gouvernement had, van het begin van den opstand af, het regt van den jongen Sultan voorgestaan, volgens het aangenomen beginsel, van geene verandering in de orde van opvolging te dulden. Diensvolgens werden de Vorsten PAMOE-LAN en MORDA NINGGRAT, ter vervanging van de twee in opstand zijnde hoofden, tot voogden van den jongen Sultan benoemd; men huldigde hen plegtig in. Deze nieuwe voogden en onderscheidene andere Vorsten, omgeven van eenen talrijken stoet, hadden de Nederlandsche troepen naar *Dikso* vergezeld, hetwelk DIPO NEGORO had moeten verlaten, ten einde ook daar het oude bestuur te herstellen. Na er eenige weken vertoefd te hebben, keerden zij, den 30 Julij 1826, onder bedekking van 60 man voetvolk en 8 huzaren naar *Djocjokarta* terug (3). Dit vertrek, ter ooren van de muitelingen gekomen zijnde, had tot gevolg, dat die ongelukkigen door eene geweldige overmagt, bij *Linkon*, aan den voet van het gebergte *Grogol*, onverhoeds besprongen en omsingeld werden; alle die Vorsten, hun stoet en het grootste gedeelte van het geleide werden er op bevel van den dweepzuchtigen KIAHI MODJO en van SENTOT, die het plan van dezen aanval ontworpen had, vermoord. De Pangerans ABDOEL SAMSON SOERJA WIDJOJO en twee anderen hadden het behoud van hun leven aan de edelmoedigheid van SENTOT te danken. Dit noodlottig voorval bragt den geheelen kraton van den Sultan in ontsteltenis (4).

Drie dagen te voren liep de Generaal VAN GEEN mede gevaar, het slagtoffer van zijnen moed te worden, want den

---

(1) TEENSTRA, p. 176 et 177.
(2) Het zelfde werk, p. 178 et 179.
(3) VAN KAMPEN, bl. 655.
(4) TEENSTRA, p. 177 et 178.

28 Julij 1826, met een hoop voetvolk, dat men tevens als dragonders te paard gebruikte, benevens eenige ruiters, de *Progo* overgetrokken zijnde, reed hij, op het hooren van eenige kanonschoten, in vollen ren naar de plaats, van waar het geluid kwam, en ontdekte weldra den vijand, die door de onzen verjaagd en teruggedrongen was; daar deze echter de vervolging gestaakt hadden en teruggekeerd waren, zag de Generaal zich met zijn handvol volks weldra door ontelbare scharen van vijanden, wier getal door de dorpbewoners versterkt werd, omsingeld, en het was alleen aan zijne onverschrokkenheid, die hem nimmer aan eene gelukkige uitkomst deed wanhopen, te danken, dat hij zich door deze honderdmaal sterkere magt, met verlies van zeventien jagers en eenige huzaren, heensloeg (1).

Omtrent den zelfden tijd werden sterke detachementen van Prins Mangkoe Negoro, te zamen meer dan 300 man uitmakende, die vooruitgetrokken waren, en met vertrouwen ten Z. van *Djocjokarta*, te midden van eene bevolking, die hij beschermde, post gevat hadden, aldaar vermoord (2). Overal werd de gemeenschap afgesneden, zoodat de bevelhebbers van elkander en van den stand van zaken niets wisten (3).

Alle deze voordeelen vuurden zoodanig den moed der muitelingen aan, dat de zaken plotselijk een onrustbarend aanzien kregen. De onderworpene landen stonden weder op; men zag zich genoodzaakt, onderscheidene punten te verlaten, zoo als de oevers der *Progo* en de provincie *Kadoe*, waardoor onderscheidene vreedzame inwoners het slagtoffer van Dipo Negoro's barbaarsche woede werden (4). De brave Majoor Sollewijn bekwam te *Kitjiwan* de nederlaag, met verlies van 200 man (zoo Europeërs als inboorlingen), twee officieren, waarvan een zich het leven benam, liever dan eenen wreeden vijand in handen te vallen, en drie stukken geschut. De Majoor, op

(1) van Kampen, bl. 656. — Nahuys, *Versameling*, D. II, bl. 168 en 169.
(2) Temminck, p. 178 et 179.
(3) van Kampen, t. a. p.
(4) Temminck, p. 179.

nieuw vooruit getrokken zijnde, werd andermaal aangevallen, zijne inlandsche bondgenooten op de Nederlandsche troepen geworpen, twee bevelhebbers, de Majoor SOLLEWIJN zelf en zijn opvolger, Kapitein VAN GEEN, gevaarlijk gekwetst, en de terugtogt zou zeer moeijelijk geweest zijn, zonder eene tijdige hulp van den Luitenant DE LATRE met een detachement huzaren (1). De troepen, onder de bevelen van den Kolonel CLEERENS, waren uit het Bagelensche teruggetrokken; in die streken toonden de inwoners, die minder onmiddelijk opgestookt waren, zich niet zoo oproerig. De moedeloosheid had zich tot *Soerakarta* uitgestrekt, waar de Opperbevelhebber te juister tijd aankwam, om er de talrijke bevolking te beschermen. De Generaal VAN GEEN kon zich te *Djocjokarta* staande houden. De Panembahan MANGKOE BOEMI, die in 1812 onder het Engelsche bestuur verbannen was, had in 1826 de vrijheid bekomen, naar *Soerakarta* te mogen terugkeeren; deze en de Pangeran POERBOJO vatten met eenige troepen van den Soesoehoenan post te *Bojolali;* de Pangerans NGABEHI ALI NEGORO, BELITAR en NOJOKOSOEMO sloegen zich te *Dilangoe* neder, waar zij een detachement Infanterie, ter hunner ondersteuning, bij zich hadden (2).

Daar DIPO NEGORO te *Kejiwan*, naar den kant van den vulkaan *Merapi*, had post gevat, deed de Generaal VAN GEEN hem er aanvallen door eene kolonne, welke de vijand uiteendreef; het gelukte den muitelingen mede, om de hulptroepen uit hunne kwartieren te verdrijven, en ze met verlies op *Balitan* terug te werpen. De broeder van den Rijksbestuurder en onderscheidene Javanen van rang verloren er het leven. Men begreep toen, dat het leger over eene te groote uitgestrektheid gronds verspreid was, en nam dus maatregelen, om de troepen meer bijeen te trekken (3).

Te midden van zoo talrijke gevaren ging men tot eenen maatregel over, welke reeds in 1825 door den Raad van *Indië* MUNTINGHE was voorgesteld, om namelijk den door de

(1) VAN KAMPEN. t. a. p.
(2) TEMMINCK, Tom. I, p. 179.
(3) Het zelfde werk, p. 180.

Engelschen naar *Poeloe Pinang* verbannen Sultan SEPOEH, die zich sedert te *Amboina* bevond, maar wien de Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN veroorloofd had, te *Soerabaja* te wonen, weder op den troon van *Soerakarta* te plaatsen. De Burggraaf DU BUS DE GHISIGNIES, die den Baron VAN DER CAPELLEN in het bewind vervangen had, deed dien ouden Vorst inhuldigen, niettegenstaande Europeanen en Javanen van ondervinding er tegen waren. Men bepaalde, dat, na den dood van den ouden Sultan HAMANGKOE BOEWONO II, de minderjarige Sultan den troon zou beklimmen, en dat hij intusschen den titel van *Sultan moeda* (jonge Sultan) zou dragen; maar deze maatregel, welke alleen door den onzekeren toestand, waarin men zich bevond, gebillijkt werd, leverde geen heilzaam gevolg op, aangezien zijn hooge ouderdom en ook zekerlijk het besef van alle een weinig nadenkende Javanen, dat hij toch slechts een werktuig in de hand der Nederlanders was, de vruchten, die men van dezen maatregel verwacht had, verijdelden. DIPO NEGORO verwaardigde zich zelfs niet, de voorstellen te beantwoorden, die men hem deed, om zich weder aan het gezag van Sultan SEPOEH te onderwerpen. Eenige andere Hoofden kwamen echter hunne onderwerping betuigen (1).

Tegen het midden van dit jaar kwam er eene versterking van troepen uit *Europa*. Die strijdkrachten, vereenigd met eenige honderden Europeanen, die reeds aan de luchtstreek gewend waren, werden naar *Banjoemaas* en *Kadoe* gezonden, ten einde de communicatie te herstellen. De muitelingen van hunnen kant toonden zich stouter, ofschoon steeds, in alle ernstige ontmoetingen, voor onze troepen vlugtende, waardoor zij deze afmatteden. Het gelukte den onzen evenwel, den weg tusschen *Soerakarta* en *Bojolali* vrij te maken. In October trokken drie colonnes op *Djatihanem* aan, waar de vijand zich zamengetrokken had; hij werd uiteengedreven, maar DIPO NEGORO vereenigde op nieuw zijne krachten te *Gowok* of *Gorrok*, ten Zuiden van *Soerakarta*, waar hij eene tweede nederlaag onderging en gewond werd. Er werden expeditiën

(1) VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 657 en 658. — TEMMINCK, t. a p.

in het *Kadoesche* en *Banjoemaasche* gedaan, welke volkomen gelukten, en de onderwerping van den oproerigen Pangeran MANGKOE DININGRAT, wiens troepen die streken verontrustten, ten gevolge hadden. Met deze gelukkige gebeurtenis liep het jaar 1826 ten einde (1).

In 1827 nam men een ander stelsel van oorlogvoeren aan; kleine forten of bentings werden achtereenvolgens overal, waar het land vermeesterd was, opgeworpen; men bragt acht mobile colonnes bijeen, zamengesteld uit manschappen van allerlei wapenen en een aantal Javaansche hulptroepen; deze werden van twee veldstukken, schansgravers en de noodige bagaadje transport- en geneesmiddelen voorzien. Men wachtte bovendien uit *Europa* eene nieuwe afdeeling van 3000 man (2).

Van zijnen kant verdeelde DIPO NEGORO zijne troepen in veertien kleine mobile cohorten van 800 tot 1000 strijders, onder welke zich 5000 uitgezochte krijgslieden bevonden, zonder te rekenen de hoofden, die als partijgangers werden gebruikt, en de volksmenigte over welke hij beschikte, zoodra hij zich meester van het land zag. Deze mobile benden hadden het voordeel op de onzen van geen ambulance noch leeftogt te moeten verdedigen. DIPO NEGORO beschikte zoowel ten behoeve van zijne Hoofden over de landen van *Djocjokarta* als over die van *Soerakarta*, en trachtte daardoor eenige anderen tot het omhelzen van zijne zaak uit te lokken; ieder Bevelhebber bekwam een bewijsschrift van den grond, die hem was afgestaan. Men verzekert bovendien, dat hij op den oogenblik, dat de opstand uitbarstte, een aantal kostbare voorwerpen bezat, waarover hij achtereenvolgens beschikte, naarmate het zijne Hoofden of zijne troepen aan hulpmiddelen begon te ontbreken (3),

De aankomst van aanzienlijke versterkingen vermeerderde onze krachten, maar het Gouvernement wilde die troepen niet gebruiken, voor zij aan de luchtstreek gewend waren. Het heen en weder trekken der troepen, geveinsde onderhandelingen

(1) VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 658 en 659. — TEMMINCK, t. a. p. p. 181.
(2) VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 659 en 660. — TEMMINCK, t. a. p. p. 181 et 182.
(3) TEMMINCK, t. a. p. p. 182.

en overdrevene eischen hadden geen ander gevolg, dan om de manschappen te vermoeijen, zonder eenige beslissende uitkomst te erlangen (1). Reeds naderde de regentijd, toen een nieuw ongeval in het land van *Madioen* bij *Ploentoeran* plaats had, alwaar de Resident van *Soerakarta* door het Opperhoofd Sosro di Logo, die uit het slot van Sultan Sepoeh ontsnapt was, geslagen werd. Dit had ten gevolge, dat bijna het geheele land van *Rembang* in opstand kwam, *Bentjar* aan de noordkust werd aan kolen gelegd, en de schrik verspreidde zich tot in het belangrijke *Soerabaja*. Er werd met allen spoed eene negende colonne opgerigt, doch deze zou mede zijn bezweken, zonder den moed van haren bevelhebber, den Kapitein van Griesheim. Ook werd *Rembang* even spoedig heroverd als verloren (2), hetgeen ten gevolge had, dat onderscheidene Hoofden zich, met hunne aanhangelingen, kwamen onderwerpen (3), onder welke de in het eerst zoo geduchte Serang, de overwinnaar bij *Damak*, met meer dan 200 zijner aanhangelingen, een zoon van Dipo Negoro, en twee broeders van Mangkoe di Nigrat (4).

De gebeurtenissen van dit jaar eindigden met den dood van den ouden Sultan. Zijne korte regering was van geen gevolg geweest voor de belangen van het Gouvernement. De jonge Sultan Hamangkoe Boewono V volgde hem op, zoo als hij hem voorgegaan was. In den loop van dit jaar had het leger ongeveer 3000 Europeanen verloren, meestal door vermoeidheid en ziekte; 1000 anderen lagen nog in de hospitalen (5).

In 1828 bleef men het stelsel van het vorige jaar volgen; men vermeerderde het aantal fortjes, die over al het land, hetwelk achtervolgens bezet werd, verspreid werden. Het *Padjangsche* en het *Kadoesche* genoten rust, en men zocht de muitelingen tusschen den *Progo* en den *Bogowonto* in te

(1) Temminck, t. a, p.
(2) van Kampen, t. a. p. bl: 663.
(3) Temminck, p. 183.
(4) van Kampen, bl. 663 en 664.
(5) De zelfde, bl. 664. — Temminck, t. a. p.

sluiten. Overal waar de vijand gelegenheid kon vinden, om de rivieren over te trekken, werden fortjes opgeworpen, zoo als te *Komolokko* of aan de *Zwarte Paal*, te *Bligo* en te *Mangir*. Niettegenstaande de pogingen der muitelingen, om dit te beletten, werd er te *Bligo* eene hangende brug van bamboes over de *Progo* geworpen; de vijand werd bij deze ijdele pogingen, door den Overste LEDEL van de vijfde colonne, met een aanmerkelijk verlies teruggeslagen (1).

Inmiddels wilde DIPO NEGORO zich tot Sultan van *Java* doen uitroepen, onder den naam van: *Kandjeng Soeltan'ing abdoe 'llah, Kamiloewo haroe tjokro kobiring, Sajidin, Panoto-gomo, Chalifatoe 'rrasoel'illahi, Senopati ing-ngalogo sabil-loelah* (d. i. Magtige Sultan, getrouwe Dienaar Gods, Bemiddelaar in den opstand, Opperbevelhebber der krijgsmagt. Hoofd der ware Godsdienst, Steun des Geloofs, Opvolger van Gods Profeet, Hoofd van den heiligen strijd voor het geloof). Hierdoor dacht hij de magt, welke tusschen den Sultan van *Djocjokarta* en den Soesoehoenan van *Soerakarta* verdeeld was, in zijnen persoon te vereenigen; de titel van Sultan van *Java* bestond niet meer sedert 1755, maar hij wilde dien aannemen, om meer kracht te geven aan zijn gezag, dat reeds merkelijk aan het afnemen was, de verschijning der colonne van den Generaal VAN GEEN deed echter de vreugdefeesten afbreken (2).

In het gebergte werd door twee dweepende Priesters, IMAM MOERKA en MAS-LOERAK, een brandpunt van opstand levendig gehouden, hetwelk zelfs tot de grenzen der provincie *Samarang* onrust verspreidde, doch door den waakzamen Resident BESIER gefnuikt werd, die overal nieuwe sterkten oprigtte, en daartoe de zevende colonne met Javaansche hulptroepen bezigde. Meer vreedzaam was de taak van den Majoor BUSCHKENS, aan het hoofd der achtste colonne, door den goeden geest, althans de rust, der ingezetenen, waartoe de Regent van *Tagal* veel bijdroeg. De zesde colonne, onder den

(1) TEMMINCK, p. 183. — VAN KAMPEN, bl. 664.
(2) TEMMINCK, p. 183 et 184.

Kolonel Cleerens, daarentegen had met eenen hoogstongunstigen en door moerassen bedekten bodem, die den vijand dekte, te worstelen, en het oprigten van verschansingen ging hier dus niet dan hoogst moeijelijk. In het gebergte ten Zuiden van *Djocjokarta* had de Kolonel Cochius zeer veel werk met de beteugeling van een onvermoeid vijandelijk Opperhoofd, genaamd Djojo Mangolo. Men vorderde nogtans ook hier, door het opwerpen der bentings; met dat alles was de vermetelheid der opstandelingen zoo groot, dat zij dikwerf tot midden in de stad *Djocjokarta* de schildwachten bij het paleis van den Rijksbestuurder vermoordden (2).

Den eersten Mei 1828 hadden alle de colonnes voordeelige stellingen kunnen nemen; de fortjes, ten getale van honderdzestig, beschermden elkander onderling, en nieuwe versterkingen van *Makassar*, *Ternate*, *Boeton* en Alfoeren van *Halmahera*, gedeeltelijk door hunne inlandsche Hoofden aangevoerd, kwamen het gros des legers versterken. Deze volkeren onderwierpen zich gemakkelijk aan de Europesche krijgstucht, en verwierven zich de achting en de genegenheid der Officieren door hun uitnemend karakter en hunne goede diensten; een werpspies, eene bijl en een schild zijn al hunne wàpenen (2). Zij schijnen voor de ligte Infanterie-dienst geboren. en werden bij de colonne van den Luitenant-Kolonel Ledel gebezigd; dikwijls vielen zij den vijand op een onbegrijpelijken afstand met de snelheid der kavallerie aan. In de zelfde dienst onderscheidden zich de Boetonnezen. De Mohhammedanen van *Tidor* en *Gilolo*, die niet de dweepzucht der Javaansche Muzelmannen bezitten, waren ook getrouw, en nog vlugger, maar minder sterk dan de Alfoeren; deze waren met pieken, boog en pijlen, maar ook wel met geweren gewapend (3).

Inmiddels werd het hoofdkwartier van den Generaal de Kock van *Soerakarta* naar *Magelang* overgebragt. Ter eerstgemelde plaatse had men eene gevaarlijke zamenzwering

(1) van Kampen, bl. 665.
(2) Temminck, p. 184.
(3) van Kampen, bl. 667.

ontdekt, en door de gevangenneming der schuldigen, hetwelk door de zorg van den Kolonel Nahuys, den Kapitein Stavers en den Resident Dedel plaats had, verijdeld. De Luitenant-Kolonel Roest, het hoofd van den Staf des Opperbevelhebbers, bedwong nu Sosro di Longo in *Rembang* en *Madioen*, alwaar de rust weder volkomen hersteld was, zoodat men zelfs twee rondtrekkende colonnes van daar verwijderd had, toen eensklaps het gerucht, dat Dipo Negoro zelf zich derwaarts begeven zou, om die landstreken in oproer te brengen, algemeene ontsteltenis wekte. Doch de Resident van Nes, die de kunst verstond om op de gemoederen der inboorlingen te werken, wist, door met beleid genomen maatregelen, hen weldra weder tot rust te brengen, de eendragt onder hen te herstellen, en hen geheel van nieuwigheden afkeerig te maken (1). In het begin van Mei 1828 trokken de colonnes voorwaarts, altijd handgemeen met den vijand, die door den bergachtigen grond begunstigd werd. In het najaar echter bewerkte de onversaagde Sentot eene vermetele wijze van afleiding, daar hij, vergezeld van keurbenden en door eenen stormachtigen nacht begunstigd, midden door de colonnes, plotseling over de *Bogowonto* trok, en zich in de provincie *Bagelen* wierp, zonder dat de cavallerie zijn marsch kon ontdekken, veel minder hem bereiken (2), Hij wekte de dorpelingen, die Dipo Negoro, als voorvechter van het Muzelmansche geloof, ten hoogste vereerden, tot opstand (3). Deze stoutmoedige daad werd noodlottig voor de achtste colonne, onder den Majoor Buschkens, daar het Sentot gelukte, deze door zijne plotselinge verschijning en de hevigheid van zijnen aanval, omver te werpen en te verstrooijen (4). Te vergeefs drong de Majoor, aan het hoofd van het voetvolk, met gevelde bajonet op den vijand in; met de lans vooruit en met onbeschrijfelijke woede stortte zich de Javaan op onze troepen,

(1) van Kampen, bl. 667 en 668.
(2) Temminck, p. 184 et 185.
(3) van Kampen, bl. 690.
(4) Temminck, t. a. p.

die bij den eersten aanval wel ter helfte werden nedergeveld. Nu plaatste zich Buschkens bij de ruiterij, die ook reeds geslagen was, maar waarvan het hem gelukte nog een gedeelte te redden; wat van het voetvolk nog door de vlugt hoopte te ontkomen, werd door de dorpelingen uit den omtrek gedood. Het verlies der Nederlanders en hunne bondgenooten bedroeg hier twee Europesche Officieren en 10 soldaten, benevens 170 inlanders en 2 stukken geschut (1). Deze aanval had echter geene andere nadeelige gevolgen. De ongemeene spoed, waarmede de Kolonel Cleerens twee colonnes tegen de troepen van Sentot aanvoerde, de schielijke marsch der versterkingen van *Batavia* en onderscheidene andere plaatsen gezonden, de talrijke versterkte posten in het *Bagelensche*, welke zich nadrukkelijk tegen deze vermetele poging konden verzetten, deden haar geheel mislukken (2).

Sentot, die den 1 October zulk eene overwinning behaald had, wilde zijnen voorspoed zeven dagen later vervolgen, en had daartoe reeds 3000 man bijeen, Doch de Majoor Buschkens had zich nu met den Kapitein Nauta vereenigd, en de laatstgemelde deed met zijne ruiterij eenen zoo krachtigen aanval, dat Sentot in allerijl de vlugt moest nemen (3).

Deze nederlaag werd gevolgd van die van Kiay Modjo, den dweepzieken Priester, die gedurende bijna drie jaren niet opgehouden had, eenen heilloozen invloed op den loop der zaken uit te oefenen; hij deed vredelievende voorslagen aan het Gouvernement, maar men ontdekte weldra de trouweloosheid zijner voornemens; het gelukte den Luitenant-Kolonel Lebron de Vexela, aan het hoofd der derde colonne, hem op den grooten weg in het dorp *Bandjar* te bereiken, waar hij met de 500 man, die hem vergezelden, werd gevangen genomen. Kiay Modjo werd met zijne Toemenggoengs en eenige Priesters gevankelijk naar *Batavia* gebragt, waar zij tot verbanning werden veroordeeld. Kiay Modjo werd sedert als een staatsgevangene naar *Menado* overgebragt.

(1) van Kampen, t. a. p.
(2) Het zelfde werk, bl. 791.
(3) Temminck, p.115. — van Kampen, bl. 692 en 693.

Een ander Imam of Geestelijke van invloed en eene rustelooze geaardheid, MAS LOERAH, onderwierp zich bij de bedreiging, dat men anders de graven zijner vaderen zou vernielen. Maar de onvermoeide SENTOT behaalde weder een voordeel, door de vierde colonne, bij eene geveinsde vlugt, tot eene vervolging te lokken, waarbij zij zich verspreidde. De inlandsche partijganger viel toen met alle kracht op een gedeelte dezer çolonne, waarbij zich de beste troepen bevonden. Kapitein VAN INGEN sneuvelde dadelijk en de krijgslieden geraakten in verwarring; nogtans schaarde de dappere Majoor BAUER hen spoedig genoeg weder in orde, om den vijand in verwarring op de vlugt te drijven en twee kanonnen te hernemen (1),

In 1829 trachtten de muitelingen, die tusschen de *Progo* en de *Bogowonto* zeer in het naauw gebragt waren, zich er door te slaan; maar die colonne van 3000 man, onder de bevelen van den zoon van DIPO NEGORO, kon, ofschoon door den aard van den grond begunstigd, er niet in slagen, en zag zich tot den aftogt gedwongen. Een ander Hoofd, SOEMO NEGORO, die eene sterke afdeeling aanvoerde, had het zelfde lot. Onze colonnes, toen veertien in getal, verleenden elkander onderling hulp; bovendien kwamen eenige benden Makassaren, onder de bevelen hunner Radjas, onze magt versterken. De muitelingen hadden van hunnen kant de holle wegen bezet, en hadden het voordeel van den grond. Er bleef nog veel over, om hen in dit bergachtige en woeste land geheel ten onder te brengen. In eene van die menigvuldige schermutselingen, waarin het geluk min of meer naar onze zijde oversloeg, mogt de Luitenant-Kolonel SOLLEWIJN er in slagen den oudsten zoon van DIPO NEGORO gevangen te nemen (2), alsmede nog een Javaansche Prins, SOEKER, de zoon van een Oud-Regent van *Samarang*. Deze laatste werd uit *Java* verbannen, doch de zoon van DIPO NEGORO, dien het volk, bij

(1) VAN KAMPEN, bl. 695.

(2) TEMMINCK, p. 185 et 186.

zijne overbrenging naar *Samarang*, alomme de grootste eer bewees, werd aldaar gelaten en zeer goed behandeld (1).

Inmiddels kwam de Generaal Bischoff aan, die ter vervanging van den Luitenant-Gouverneur de Kock tot Opperbevelhebber benoemd was; door den plotselingen dood van dezen nieuwen Bevelhebber bleef echter de Generaal de Kock aan het hoofd van het leger (2).

Destijds was de toestand der beide legers als volgt: eene afdeeling der opgestane Javanen, onder Ingebey, eenen oom van Dipo Negoro, was in het *Djocjokartasche* en in het *Zuidergebergte;* tegen hem voerde de Kolonel Cochius, en onder dezen de Luitenant Kolonels Sollewijn en Lebron de Vexela benevens de Majoor Spengler bevel. Eene andere in *Mataram* tusschen de *Progo* en *Bogowonto* werd bestreden door den Luitenant-Kolonel Ledel, de Majoors ten Have en Bauer; en de derde in *Bagelen*, onder Dipo Negoro zelven, vergezeld van Sentot, had den Overste Cleerens, en onder dezen den Majoor Michiels, tegen zich over. Door den regenmoesson werden de Nederlanders nog in hunne werkzaamheden belemmerd, maar zij bestookten de muitelingen op hunne overstroomde landen met eenige gewapende vaartuigen, die de Kapitein-Luitenant van Blommesteyn, op verzoek van den Kolonel Cleerens, had doen bouwen, en hun veel nadeel toebragten (3).

Ten einde de onzen elders bezig te houden, en door eene afleiding Dipo Negoro uit zijne dagelijks meer knellende verlegenheid te redden, trachtte de vijand gedurig de *Progo* over te trekken. Bijna waren de onzen bij het uittrekken uit een bergpas, door Sentot overrompeld, maar de Majoors Bauer en ten Have, benevens de Bevelhebber der voorhoede Rietveld, dreven hem terug. Inmiddels was Dipo Negoro, niettegenstaande de waakzaamheid van den Kolonel Ledel, langs een anders ontoegankelijk pad, door de inwoners met fakkels van bamboes voorgelicht, de *Progo* overgetrokken, en zwierf

(1) van Kampen, bl. 695.
(2) Tessinck, p. 186.
(3) van Kampen, bl. 695 en 696.

nu in de omstreken van *Djocjokarta* in de bergen en bosschen rond, door de Nederlanders somtijds met vier colonnes te gelijk als een wild dier gejaagd en vervolgd wordende. Telkens wist hij echter door den moed en trouw der zijnen aan de onzen te ontsnappen, die hier met voorbeeldeloos geduld en volharding de grootste moeijelijkheden tartten, vooral aangemoedigd door de gedachte, dat de oorlog zou geëindigd zijn, zoodra men het Opperhoofd vatte, terwijl hij zonder dat nog eene onbepaalde tijd kon voortduren. Nu eens was men op het punt hem te vatten, maar wist hij zijne belagers te ontglippen; dan weder werd hij ontmoet door vervolgers, die of door vermoeidheid of door de plotseling invallende duisternis verijdeld werden hem aan te vallen. Eens had een huzaar reeds de toom van zijn paard gevat en had hem zeker gevangen genomen, ware hij niet door eene lanssteek gewond, die hem noodzaakte los te laten, en DIPO NEGORO deed ontsnappen. Vergezeld van slechts 600 man stelde alzoo het Opperhoofd der muitelingen alle pogingen der Nederlanders te leur, niettegenstaande deze door de lange gewoonte in den bergoorlog reeds meer bedreven waren (1).

Door deze verrigtingen van onze mobile colonnes leed de partij van DIPO NEGORO onophoudelijk; zoo verloor hij zijnen oom INGEBEY en twee der zonen van dezen laatste, even als onderscheidene zijner beste Hoofden, terwijl eenige zijner vrouwen werden gevangen genomen. Eindelijk gelukte het eenige colonnes, onder de bevelen van den Luitenant-Kolonel SOLLEWIJN vereenigd, na eene aanhoudende vervolging, welke meer dan eene maand duurde, en aan onderscheidene dapperen het leven kostte, een hardnekkig gevecht te leveren, hetwelk den schrik onder de muitelingen verspreidde (2).

Deze nederlaag, welke te *Solo* plaats had, had de gunstigste gevolgen voor de ontknooping dezer langdurige worsteling.

---

(1) VAN KAMPEN, bl. 696 en 697

(2) TEENSTRA, p. 186 et 187.

De oude Vorst MANGKOE BOEMI, die DIPO NEGORO als voogd over den jongen Sultan toegevoegd was, vreezende te worden gevangen genomen, bood aan zich te onderwerpen. Hij werd met onderscheiding en als een slagtoffer van de loosheid zijns ambtgenoots ontvangen. Toen hij te *Djocjokarta* terugkwam, ontvingen hem de Vorsten en het volk met de ongehuicheldste blijken van achting en verknochtheid (1).

Weinige dagen later maakte eene colonne, bij eene onderneming in de bergen, de moeder en de dochter van DIPO NEGORO gevangen. Ieder Hoofd zorgde nu slechts voor zijne eigene veiligheid. De jonge en dappere SENTOT, eveneens op de zijnen bedacht, verliet het *Zuidergebergte* en kwam te *Megiri* zich onderwerpen; hij was vergezeld van de twee Prinsen SOEMO NEGORO en ABDOEL SAMSON, en van eene bende ruiterij. De Opperbevelhebber ontving hem met welwillendheid. De onderwerping van SENTOT werd algemeen beschouwd als de gelukkigste gebeurtenis van dezen geheelen oorlog (2).

DIPO NEGORO, nu zijnen grootsten steun verloren hebbende, was alleen op zelfbehoud bedacht, en zocht eene schuilplaats in de wildernissen van *Pandjar* en *Selomanek* (3).

Van toen af werd hij onophoudelijk door de colonnes in de woestenijen van het *Zuidergebergte* nagejaagd, waar hij, zonder plan of bestemming, van het eene punt naar het andere trok. Hij hield zich altijd op eenigen afstand van zijne aanhangers, ter vermijding van niet in handen zijner vervolgers te vallen, terwijl hij niet meer dan drie personen van rang, allen van zijne bloedverwanten, in zijn gevolg had. Zij leidden een ellendig leven (4). Somtijds zag hij niet ver van zich af, terwijl hij met twee anderen achter de bosschen verscholen lag, onze troepen de zijnen vervolgen (5). Daar men

(1) TEMMINCK, p. 187.
(2) Het zelfde werk, t. a. p, — VAN KAMPEN, bl. 698.
(3) Het zelfde werk, p. 188.
(4) Het zelfde werk, t. a. p.
(5) VAN KAMPEN, bl. 699.

reeds ver in den regenmoesson was, werd het den troepen bijna onmogelijk in dit van alle hulpmiddelen ontbloote land, den vijand langer te vervolgen; het was intusschen van het grootste belang, zich van zijnen persoon meester te maken, als zijnde dit het eenige middel, om een einde aan den langen en verwoestenden oorlog te maken (1).

Het jaar 1829 liep echter ten einde, eer men hem in handen kon krijgen. Daar de Opperbevelhebber den oorlog, die maandelijks een halve millioen verslond, ten einde wilde brenhen, zond hij aan DIPO NEGORO eenen in vertrouwelijken toon gestelden brief, waarin hij hem bij spoedige verzoening alles goeds beloofde. Toen nu de Rijksbestuurder (*Adipati*) van den hoofdmuiteling, DANOE REDJO, met twintig man en twee Toemenggongs, zich den 16 Januarij 1830 overgaf, en berigtte, dat DIPO NEGORO, slechts vergezeld van eenen zoon, twee schoonzonen en een klein gevolg, in de woestijnen rondzwierf, droeg de Generaal hem op, om te trachten het Hoofd van den opstand tot onderwerping te brengen. Intusschen had ook deze twee Geestelijken naar den Kolonel CLEERENS gezonden, ten einde hem eerst eene zamenkomst met den Kolonel, en naderhand eene met den Opperbevelhebber voor te stellen. Daar de Opperbevelhebber juist afwezig was, kon de Kolonel niets beslissen, maar nam op zich, om DIPO NEGORO vrijelijk te *Kitjawang* (naderhand in *Minoreh* veranderd) toe te laten, ten einde den Generaal af te wachten, *mits hij het getal zijner volgers niet vermeerderde.* Na eenige onderhandelingen van het Opperhoofd met den Kolonel CLEERENS, kwam de Generaal DE KOCK weder in het hoofdkwartier, en nu had het mondgesprek met DIPO NEGORO plaats, wiens gevolg, gedurende de onderhandelingen, dagelijks vermeerderde, en nu reeds weder tot 800 man was aangegroeid. Aangezien er een godsdienstig feest der Mohhammedanen op handen was, nam het Opperhoofd dit tot voorwendsel, om de onderhandelingen uit te stellen (2). Toen nu de vier weken, welke dit feest

(1) TEMMINCK, t. a. p.
(2) VAN KAMPEN, bl. 699—701.

duurde, verstreken waren, begaf Dipo Negoro zich den 28 Maart 1830 met eenen aanzienlijken stoet naar den Luitenant-Generaal, ten einde, zoo men meende, over zijne belangen te komen spreken. Dit echter was het geval niet, want hij zeide, enkel gekomen te zijn, om een bezoek bij den Opperveldheer af te leggen. Deze bragt hem echter onder het oog, dat er nu een beslissende stap moest gedaan worden, om den oorlog, die reeds lang genoeg geduurd had, te doen eindigen. Na daarover een geruimen tijd te hebben gesproken, eischte Dipo Negoro eindelijk: »het oppergebied over de Mohhammedaansche Godsdienst op *Java*, met den titel van Sultan; latende het overige aan de edelmoedigheid der Regering over." Deze eischen werden niet alleen dadelijk van de hand gewezen, maar aangezien Dipo Negoro, tegen de geslotene overeenkomst aan, zijne volgelingen van 500 tot 1500 man vermeerderd, en zelfs onderdanen der regering uit de residentie *Kadoe* aangeworven had, werd die overeenkomst als verbroken geacht, en de Generaal hield zich geregtigd, den Muiteling als zijnen gevangene te beschouwen. Bij het einde van het feest had men deze uitkomst reeds voorzien en diensvolgens de maatregelen genomen, waartoe den Luitenant-Kolonel Perron, benevens den Majoor Michiels, geheime bevelen gegeven waren. Toen dus Dipo Negoro, na het niet toestemmen van zijnen eisch, stellig verklaarde: »dat hij, hoe men ook omtrent hem mogt handelen, nimmer van dezen eisch zou afzien," werd hem aangezegd, dat hij nu bleek alle vertrouwen onwaardig te zijn, en dat men hem als staatsgevangene tot nadere bepalingen naar *Batavia* zou zenden. Daar de Opperbevelhebber nu ook gezorgd had, dat de 1400 man, die Dipo Negoro, behalve zijn onmiddelijk gevolg, onder zijn bevel had, ontwapend werden, hetwelk zonder tegenstand plaats had, zoo werd hem aangezegd, dat hij terstond met twee zijner Officieren en zoo vele zijner vrouwen, als hem volgen wilden, op reis moest gaan. De Hoofdmuiteling verklaarde liever dadelijk te willen sterven, dan te gehoorzamen; doch toen zijne kinderen en zijn gevolg op de vraag,

of zij hem zouden laten vertrekken, de oogen nedersloegen, moest hij zich aan zijn lot onderwerpen, en werd dadelijk over *Samarang* naar *Batavia*, en van daar als staatsgevangene naar de *Moluksche eilanden* overgebragt (1).

Deze gebeurtenis maakte een einde aan den oorlog, die sedert 19 Julij 1825, dus bijna vijf jaren, geduurd, en meer dan 50,000000 guldens gekost had, terwijl daarin meer dan 15000 strijders, onder welke 8000 Europeanen, gebleven waren. De rust was nu op *Java* hersteld, en bij eene overeenkomst van 30 September 1830, en eene andere van 1 November daaraanvolgende, erkende de Sultan het onmiddellijk oppergezag van het Gouvernement in de rijkste provinciën, welke tot nu toe tot de *Vorstenlanden* behoord hadden. Deze provinciën tellen eene bevolking van meer dan een millioen inwoners, en zijn verdeeld in vier residentiën, namelijk: *Bagelen*, *Banjoemaas*, *Madioen* en *Kediri* (2).

In het begin van het jaar 1840 werden er echter weder sporen van opstand in deze residentie ontdekt, en deze hadden dermate voortgang genomen, dat men genoodzaakt was, eenige krijgsmagt in beweging te stellen. In de eerste dagen der maand Februarij van dat jaar rukte de Militaire Kommandant van *Djocjokarta*, aan het hoofd van 300 man Infanterie, Kavallerie en Artillerie, zeer onverwacht en met snelle marschen uit, naar de distrikten gelegen tusschen de *Progo* en de *Bogowonto;* aldaar bevond zich, aan het hoofd van 800 à 1000 man opgeruide misleide muitelingen, een zekere Goetoekassan, als een aangebeden voorwerp; deze bende was reeds met een deel van onze hulptroepen slaags geweest, en had eenige dorpen in de asch gelegd; dit had ook ten gevolge, dat velen van de bevolking rondzwierven, als zijnde van huis en have beroofd geworden. Op het aanrukken van onze geregelde krijgsmagt namen de muitelingen de vlugt naar het gebergte en de bosschen. De onzen de opstandelingen

(1) Nahuys, bl. 287 en 288. — van Kampen, bl. 701—703.

(2) Temminck, p. 189 et 191.

door eenige marschen en contramarschen, in de omstreken van *Sentolo*, *Panassa*, *Wattas* enz., achtervolgende, zonder hen tot staan te kunnen brengen, kregen evenwel een 70tal muitelingen in handen, en hoewel hun Aanvoerder met de overige het toen nog ontsnapte, viel hij daarna ook in de magt der onzen en werd naar *Djocjokarta* als gevangene opgebragt, waarop de gevlugte en stille bewoners zich van lieverlede weder naar hunne verlatene dorpen begaven, en de rust aldra volkomen hersteld was.

Ligging.

Djocjokarta ligt in de Zuidelijke bergstreken van *Java* (1), wordt bepaald ten Oosten door den grensweg, loopende van het *Zuidergebergte*, bezuiden *Brambanan*, Noordwaarts tot aan den voet van den *Merapi*, ten Westen door het *Kliergebergte* en de rivieren de *Progo* en de *Bogowonto*, welke laatste het van de residentie *Bagelen* afscheidt; ten Noorden door den berg *Merapi* en *Kadoe*, en ten Zuiden door het *Zuidergebergte* en het zoogenaamde *Goenong-Sewoesche* of *Duizendgebergte*, hetwelk het tot aan den *Zuider-Oceaan* van de landen van den Soerakartaschen Prins Pangeran Adipati Mangkoe Negoro scheidt (2). De grenzen loopen van de zee ten Zuidoosten tot aan den top van den *Merapi* 60 mijlen langs *Soerakarta*; van daar tot aan de grens van *Bagelen*, Zuidwestwaarts 36 mijlen langs *Kadoe*, en vervolgens Zuidwaarts 20 mijlen aan *Bagelen*, Zuidelijk 57 mijlen langs den Oceaan (3).

Naamsoorsprong.

Op verschillende wijze wordt deze naam geschreven, als: *Djocjokarta*, *Najoe-djijo-Karta* en *Najoe-djio-Karta*; de ware

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt*, bl. 182.
(2) Kussendrager, bl. 235.
(3) Roorda v. Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 113 en 114.

naam is echter *Ngajogjo-Karta*, van *Jogjo*, Sanskritsch, magtig, bekwaam, en *Karta*, bloeijend, veilig. Men zegt ook eenvoudig *Djokjo*, naar den naam van eene dessa, die voor 1755 lag ter plaatse, waar men tegenwoordig de hoofdstad aantreft (1).

Verdeeling.

De residentie kan in het Ooster-, Wester-, Zuider-, Noorder- en Middengedeelte verdeeld worden. Tot het Oostelijke behooren de landen *Padjang*, *Mataram-wetan* en *Koelon-Progo*, landen gelegen beoosten en bewesten de *Progo;* tot het Zuidelijke het *Zuidergebergte;* tot het Noordelijke de eene, en tot het Middengedeelte de andere helft van het *Mataramsche* (2).

Men verdeelt haar ook in drie hoofdafdeelingen: *Djocjokarta*, *Mataram* en *Segara Kidoel*, ook *Goenong Kidoel* (3). Even als te *Soerakarta*, bestaat er eigenlijk eene verdeeling van de hoofdstad en het platteland. De onderdivisiën of regentschappen zijn: *Sléman*, *Kalassan*, *Sentolo*, *Bantoel-Karang*, *Pengasih* en *Nanggoelan*, allen in de provincie *Mataram*; in het *Zuidergebergte* heeft men: *Awoe-Awoe* en *Semanoe;* aan het hoofd van ieder regentschap staat een *Raden-Toemenggoeng*, behalve dat het laatste onder eenen *Raden-Pandji* staat (4).

Bestuur.

De regering berust bij den Sultan, die in rang minder dan de Keizer is. Hij heeft van wege en met goedkeuring van het Gouvernement eenen eersten Minister Rijksbestierder,

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 113.
(2) Kussendrager, bl. 235.
(3) Teenstra, bl. 183.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 114.

Raden Adipati, onder welken, even als te *Soerakarta*, de *Toemenggoengs* staan (1).

De titels van den Sultan zijn de zelfde als die des Keizers, doch hij noemt zich daarenboven ook nog *Kalipatola* (*Chalifatoe'llahi*) of Stedehouder Gods. Zijn rijk is een leen van het Gouvernement, dat hij bezit, tot het hem weder opgezegd wordt. Zijn zetel is op deze wijze erfelijk in zijne mannelijke nakomelingschap, echter zonder uitsluitende bepalingen. De troonopvolger wordt door den Sultan aan het Gouvernement voorgesteld, hetwelk de keuze goedkeurt. Ieder nieuwe Sultan wordt van wege het Gouvernement bij acte van vasalschap aangesteld (2).

De Sultan heeft even als de Soesoehoenan eene Europesche eerewacht in zijn paleis. De justitie is, voor zoo veel de Javanen aangaat, aan den Sultan verbleven, maar alle zaken, waarin vreemdelingen, Chinezen of Europeanen, betrokken zijn, en in het algemeen alle crimineele zaken, moeten aan de beslissing van het Gouvernement worden onderworpen (3).

Ook hier staat, eveneens als in *Soerakarta*, ieder man ter beschikking van zijnen Vorst, die daardoor in zeer korten tijd eene aanzienlijke legermagt kan op de been brengen (4).

Het grondgebied van *Djocjokarta* is, even als dat van *Soerakarta*, *Madioen* en *Soemanap*, onder de Prinsen en Grooten gesmaldeeld, om daaruit hun onderhoud te vinden. Een gedeelte behoort aan den Prins Pakoe Alam, die onafhankelijk over 7000 Tjatjas het gebied voert. De landen van den Sultan zijn in regentschappen verdeeld, die hem eene bepaalde schatting opbrengen. De Rijksbestierder bezit ook een gedeelte lands, uit welks opbrengsten hij in het onderhoud van bruggen en wegen moet voorzien. Voor de Vorstelijke familie is een gedeelte afgezonderd; eindelijk is er nog eene uitgestrektheid gronds, welke dient tot onderhoud der soldaten en trawanten des Sultans (5).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 117.
(2) Het zelfde werk, bl. 124.
(3) Temminck, p. 370.
(4) Teenstra, t. a. p. bl. 183.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 121.

Het plaatselijk bewind dezer residentie is in handen van den Resident en van den Rijksbestierder des Sultans, onder welken een Adsistent-Resident of Secretaris, een Translateur in de Javaansche taal, een Pakhuismeester, benevens eenige Kommiezen voor het bureauwerk van Gouvernementswege zijn aangesteld (1). De Resident bij dit hof neemt er de zelfde werkzaamheden waar als die aan het hof van *Soerakarta* (2). In de hoofdplaats wordt de Hervormde eeredienst waargenomen door eenen Hulpprediker, in zijne bediening bijgestaan door eenige Onderlingen en Diakenen, welke toezigt houden op het Kerk- en Armenfonds. Wijders is te *Djocjokarta* nog eene Subcommissie van Onderwijs gevestigd, welke met de Hoofdcommissie te *Batavia* in naauwe betrekking staat en het oppertoezigt heeft over de voortreffelijke Gouvernements lagere school, waarin twee Onderwijzers aan 70 kinderen in het lezen, schrijven, rekenen enz. onderwijs geven. Het garnizoen is in deze residentie sedert den laatsten oorlog sterker dan te voren (3).

Grootte.

Vroeger was *Djocjokarta* veel grooter, en nog in 1830 zijn van deze residentie uitgebreide distrikten afgescheiden en aan *Bagelen* en *Banjoemaas* toegevoegd (4). Zij strekt zich uit van 7° 31′ tot 8° 15′ N. B. en van 127° 39′ tot 128° 36′ O. L. (5). De uiterste verschillen zijn in breedte 44, en in lengte 57 mijlen. De weg van *Patjitan* naar *Magelang* loopt over *Djocjokarta* 73, en die van *Solo* naar *Gedong Kebo* 45 palen ver over het grondgebied (6).

---

(1) Kussendrager, bl. 239 en 240.
(2) Temminck, t. a. p.
(3) Kussendrager, bl. 240.
(4) Teenstra, bl. 182.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 113.
(6) Het zelfde werk, bl. 114

Volgens eene zeer naauwkeurige berekening op de jongste hydro-topographische kaarten beslaat zij eene oppervlakte van 75 geogr. mijlen of 1398 vierk. palen (1).

Luchtgesteldheid.

De luchtgesteldheid is hier minder gunstig, dan in het naburige *Soerakarta*, hetgeen waarschijnlijk wordt veroorzaakt door de ligging nabij het Zuider zeestrand. De meer landwaarts in gelegene en aan het gebergte grenzende streken zijn veel gezonder, dan de lagere distrikten aan het zeestrand, waar vooral in het Zuidwestelijke gedeelte, onderscheidene moerassen aangetroffen worden, welke op de temperatuur der lucht eenen merkbaren invloed uitoefenen. In het Noordelijke, zich aan den voet van den *Merapi* uitstrekkende gedeelte des lands teekent de thermometer van Fahrenheit diensvolgens gewoonlijk 75° tot 82°, terwijl hij in de lagere, aan het zeestrand gelegene landen doorgaans eene hitte van 80° tot 90° aanwijst (2).

De bewoners.

In 1755 telde *Djocjokarta* 350,000, in 1815 660,327 zielen, onder welke echter de bevolking dier landen begrepen waren, welke, ten gevolge van den oorlog van 1825—1830, aan het Nederlandsche Gouvernement zijn afgestaan (3).

De bevolking heeft gedurende den strijd tegen Dipo-Negoro veel geleden, zoo door gebrek, honger en armoede, als door het groot aantal gesneuvelden in de verschillende moorddadige

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 156.
(2) Kussendrager, bl. 236.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 116 en 117.

gevechten, die bij en in den omtrek van *Djocjokarta* geleverd zijn. De menigte afgebrande en verlatene kampongs, welke het oog des reizigers allerwege ontmoet, getuigt van de verbazende volkrijkheid, waarop deze landstreek te voren mogt roemen, doch welke door de jongste noodlottige beroeringen en de daaruit voortgevloeide verhuizing van gansche geslachten naar elders, gewisselijk voor meer dan de helft verminderd is. Volgens de opgave van den Resident Valck, op wier naauwkeurigheid men zich veilig verlaten kan, was het getal inwoners van *Djocjokarta*, in den jare 1824, en dus voor den oorlog:

in de hoofdplaats *Djocjokarta* .	60,000	zielen,
in de provincie *Mataram* . .	332,460	»
in de provincie *Goenong Kidoel*	13,220	»
te zamen	405,680	zielen,

terwijl men bij eene, op last van genoemden Ambtenaar, in het begin van 1831 ondernomene telling:

in de hoofdplaats *Djocjokarta* ,	30,697	zielen,
in de provincie *Mataram* . .	161,859	»
in de provincie *Goenong Kidoel*	5,600	»
en dus te zamen	198,156	zielen,

vond, zoodat het rijk van *Djocjokarta*, binnen den tijd van vijf noodlottige jaren, de ongehoorde volksvermindering van 207,524 hoofden ondergaan heeft. Door het terugkeeren van vele gevlugten en uitgewekenen was de bevolking echter, volgens eene opname in 1833, spoedig weder tot een getal van 220,680 zielen aangegroeid, onder welke 376 Europeanen, 785 Chinezen en 56 andere vreemdelingen (1).

Thans telt men er in het geheel 349,166 inwoners, welke onderscheiden worden in onderdanen van het Gouvernement,

(1) Kussendrager, bl. 236 en 237.

onderdanen van den Sultan en onderdanen van de onafhankelijke Vorsten. Onder de onderdanen van het Gouvernement, die 27,141 in getal zijn, telt men 664 Europeanen, 25,359 Javanen, 55 Arabieren, Bengalezen enz , en 1063 Chinezen. De Sultan telt 266,598 allen Javanen; de Pangeran Adipatti Pakoe Alam telt 39,344 en de Pangeran Adipati Noto Prodjo 14,395 onderdanen Bovendien zijn er 691 Europesche militairen, 100 inlandsche Infanteristen en 50 Kavalleristen van Pangeran Pakoe Alam. 800 Pradjoerits van den Sultan en 47 Slaven (1).

Karakter.

De inboorlingen zijn zeer bijgeloovig, verschrikkelijk dom, en niet zeer gedwee, ten gevolge van onderdrukking en knevelarijen, waaraan zij steeds ten doel hebben gestaan; ook zijn zij ligt tot oproer te bewegen (2) en hebben minder lust tot den arbeid dan die in *Soerakarta* (3).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

Er wordt rijst, koffij, suiker, indigo, peper, maïs, tabak en katoen verbouwd, alsmede producten voor de inlandsche markt. Ook verbouwt men op de bergen der Vorstenlanden tarwe (*triticum sativum*), door de Javanen *trigoe* genoemd. Dit graan is hier reeds sedert veertig jaren aangebragt, en nog steeds geheel onverbasterd. Het wordt in Mei gezaaid, en in October geoogst. Bij raming bedraagt de oogst in de Vorstenlanden eene hoeveelheid van 1000 mudden of pikols van 62½ pond (4),

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 114—116.

(2) Het zelfde werk, bl. 116.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Besitt.*, bl. 183. Roorda van Eysinga, — t. a. p. bl. 186.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 187.

De geheele vlakte is tot op zekere hoogte op de bergen met rijstvelden bedekt, in welke de dorpen verstrooid liggen. De dorpen zelve echter ontwaart men niet, maar slechts de bosschaadjen, die haar omgeven, en daar, waar men de kokospalmen uit het andere geboomte ziet uitsteken, is men zeker een dorp te vinden. Want de gelukkige, ligt te bevredigen Javaan omgeeft zijne kleine hut met al wat hij behoeft, bestaande in bamboesriet, waarvan hij zijn huis bouwt, pisangstruiken, wier vruchten hem eene voedzame spijs verschaffen, kokospalmen, uit wier noten hij olie perst, welke hem zoowel dient tot bereiding zijner spijzen, als om in de lamp te branden, benevens eene oneindige menigte van verkwikkende vruchten, die overal in overvloed groeijen, zoo als de broodboom (*artocarpus incisa*), de mangoestan (*garcinia mangostana*), eene soort van nephelium (*nephelium lappaceum*), djamboe- (*eugenia*), manga- (*mangifera*), citroen-soorten (*citrus*) en anderen. Boven het loofgewelf der vruchtboomen, in wier schaduw de dorpen liggen, steken de palmboomen uit, wier gele gevederde bladeren in de verte gezien worden (1).

Drie palen van *Djocjokarta* bestaat eene merkwaardige uitgestrekte plantaadje van salakboomen (*calamus zalacca*), die ter wederzijde van den weg van *Djocjokarta* naar *Brambanan* ligt, door hooge brood- en andere boomen beschaduwd wordt en wier vruchten men voor de lekkerste van den geheelen omtrek houdt (2).

Handel en fabrijken.

De handel en fabrijken zijn, sedert de binnenlandsche belastingen in 1830 hebben opgehouden, in eenen staat van ontwikkeling (3).

---

(1) JUNGHUHN, *Reisen durch Java*, S. 73.
(2) Het zelfde werk, S. 89.
(3) TEMMINCK, *Possess. Neerl. dans l'Inde Archip.*, Tom. I. p. 370.

Langs het Zuiderzeestrand vindt men heuveltjes, in den vorm van eenen stompen kegel, 1,50—2 ell. hoog en opgeworpen om zout te bereiden. Men laat eerst het water verdampen, en giet dan op het drooge, met zoutdeelen bezwangerde, zand zoet water, dat het zout weder opneemt, en in vaten opgevangen wordt. Dit verzadigde vocht doet men in eenen ketel, dien men over het vuur hangt, om het water te laten uitdampen. Ten einde de kristalschieting te bevorderen, werpt men er grashalmen of rijsjes in, en zoo wordt een zuiver sneeuwwit zout gewonnen, dat de Javanen verkoopen. Om aan deze bezigheid deel te nemen, hebben vele arme huisgezinnen zich aan het strand gevestigd. Hare hutten vormen gedeeltelijk een klein dorp (*Patok*), dat op den woesten rug der duinen ligt; geene trotsche palmen steken er boven uit, slechts dorre zandplanten en de struiken van den *pandanus*, te laag om haar dak tegen de zon te beschutten, staan er omheen; gedeeltelijk staan zij op het zand verspreid, tot tegen den vooruitstekenden rotswand aan. De wanden en daken dezer schamele hutten bestaan uit aaneengeregene pandanusbladeren, die door de gestadige vochtigheid zwart geworden en half vermolmd zijn. Anderen zijn door de toenemende ontbinding bijna reeds tot op den grond nedergezakt, die niets anders is, dan het beweegbare zand zelf (1).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Men treft er de op *Java* gewone dieren aan (1). In de uitgestrekte wildernis liggen de tijgers verscholen, terwijl tortelduiven op de takken der boomen zitten te kirren (3). Dertig palen O. van *Pasar Gédé* zijn bij *Rongkob* eenige

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 83.
(2) *Handl. tot de Aardrijksk.*, bl. 97.
(3) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 87.

vogelnestklippen, die onder het opzigt van een Gouvernements Ambtenaar staan (1). De moerassen, welke achter de duinen, op het zuider zeestrand, in de nabijheid der kampong *Depok* liggen, zijn eene schuilplaats van een aantal wilde eenden (2).

Plantenrijk.

De meeste der later te beschrijven bouwvallen van paleizen in den omtrek van *Djocjokarta* worden door het lommer van hoog geboomte overdekt; gekerfde cissus (*cissus crenata*) en andere slingerplanten omwoelen hen als met netten; jonge vijgenboomen (*ficus religiosa*) hebben aan de gladste muren wortel geschoten en dringen de steenen uit elkander, terwijl de voormalige binnenplaatsen aangevuld zijn met onderscheidene soorten van gajare-boomen (*psidium*), met Malabaarsche beziën (*melastoma Malabatricum*), met een aantal varenkruiden (*acrosticum*, *polypodium* en *gymnogramma*), met zeehaagdoornen (*rhamnoidea*), leea-soorten en reusachtige calotropis, planten, die een klein digt ineengeward struikgewas vormen, waar de top van eenen reusachtigen aronskelk (*arum cadaverinum*) of een amorphophallus hier en daar uitsteekt (3).

De moerassen, welke achter de duinen nabij *Depok* liggen, zijn met onderscheidene soorten van biezen (*scirpus*) en papierriet (*cyperus*) begroeid en met schildvormige zeerozen (*nelumbium speciosum*) met rozenroode bloemen bedekt (4).

Op de gebergteruggen achter *Imogiri* treft men hooge grassoorten met standelkruiden (*orchideae*) van eene fraaije kleur en *emblica officinalis* aan. Op de ongelijke bergruggen achter *Imogiri* zijn de uitgestrekte wildernissen mede met hooge grassoorten bedekt, tusschen welke *acacia*-, *emblica*- en *rhamnus*-boompjes verspreid staan. Hier en daar verheft

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 123.
(2) Junghuhn, S. 82.
(3) Het zelfde werk, S. 75 u. 76.
(4) Het zelfde werk, S. 82.

slechts een klein boschje zijn loofgewelf, dat uit de takken van onderscheidene vijgenboomen (*ficus*) geweven, naauwelijks een zonnestraal laat doordringen. De houtachtige strengels van slingerplanten vullen de tusschenruimten der stammen, en vormen een traliewerk, dat men wel omverhakken, maar niet ontwarren kan; tot in de hoogste toppen der boomen slingeren zij zich naar boven, en eerst zeer hoog ontvouwen zij haren bloesem. Voorts is *Imogiri* rijk aan scitamineën-, gember-, amomum- en costus-soorten, met fraai gekleurde bloesems. Ook bedekken talrijke kampernoeljes en groote bekerzwammen (*perra*) den belommerden bodem (1).

De oostzuidoostelijke helling van den *Blitaran* is met uitgestrekte woeste grasvelden bedekt, in welke zich, behalve klein struikgewas, zoo als wegedoorn (*rhamnus*) en anderen, vele djatiboomen (*tectonia grandis*) verheffen. Ofschoon hier de grond zeer droog is, zoo als gewoonlijk in de djatibosschen, en er niets groeit dan dor gras (*alang-alang*), is er toch een groote rijkdom aan varenkruiden, welke op de boomen voortkomen; zoo hangen er schoone niphobolus-soorten (b. v. de *niphobolus ficus*) in menigte van de takken af (2).

Bosschen.

Alleen in de provincie *Goenoeng-Kidoel* vindt men uitgestrekte bosschen, welke zeer goed djatihout opleveren; doch aangezien de bevolking daar ter plaatse, vooral na den verwoestenden oorlog, zeer gering is, zoo is het vellen en leveren der boomen voor de weinige menschen, die daarmede belast zijn, een uiterst zware en afmattende arbeid, te meer daar de beste en zwaarste stammen op de steilste en ontoegankelijkste bergen groeijen, alwaar het natuurlijkerwijze geheel aan rivieren ontbreekt, om ze af te voeren (3).

---

(1) JUNGHUHN, *Reisen duch Java*, S. 87 u. 88.
(2) Hetzelfde werk, bl. 94.
(3) KUSSENDRAGER, bl. 239. — TEENSTRA, t. a. p., bl. 187.

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

Aan het zuider zeestrand, ongeveer 4 palen van den mond der *Oepak*, aan den voet van eenen heuvel, op eenen smallen, met kruiden van allerlei soort bedekten grond, die naauwelijks 6 ell. breed, tusschen de rotsen en de duinen overblijft, ontspringt eene heete bron, door de strandbewoners *Karang-panas*, anders *Karang-wedang* geheeten. Deze bron heeft de Sultan van *Djocjokarta* in een diep, vierhoekig, ongeveer 1,50 ell. in doorsnede breed bekken doen besluiten en van een dak voorzien. Bij het bekken ontspruiten echter nog andere kleine bronnen uit het zand, in welke de thermometer van Fahrenheit tot 135°, die van Reaumur tot 46° rijst, terwijl het water in het bekken 127° F. en 42° R. teekent. Het uitloopende water verzamelt zich in eene kleine beek, welke zich spoedig in het zand verliest. Overal waar dit water heenloopt, laat het een geelachtig graauw los slik achter, dat naar zwavelwaterstofgaz smaakt (1).

De grond.

De bodem is vruchtbaar, doch bevat ook onvruchtbare zandige vlakten, die door de zonnestralen eene brandende hitte doen ontstaan (2).

Bergen.

Van de bergen in dit gewest verdient vooral de reeds vermelde *Merapi* (3) genoemd te worden, over welks kruin de

(1) Junghuhn, S. 83. — Kussendrager, bl. 238.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 248.
(3) Zie D. III. bl. 425.

grensscheiding loopt, zoodat zijne zuidelijke afdeeling alleen tot deze residentie behoort (1).

Bovendien komen nog in aanmerking: de *Goenong-Gambing*, de *Goenong-Brambanan*, de *Goenong-Hidjoe* en de *Goenong-Blitaran*.

De Goenong-Gambing.

Drie palen W. van *Djocjokarta* verheft zich, eenzaam in de vlakte, een hoop woeste, over elkander geworpene rotsen, door de Javanen *Goenong-Gambing* genoemd. Zij liggen aan de overzijde eener kleine rivier, die men doorwaden moet, om er bij te komen. Nog twee andere zulke rivieren doorsnijden de vlakte tusschen de rotsen en *Djocjokarta*, om zich naar de Zuidkust te wenden, en zich met de *Oepak* te vereenigen. Hare oevers zijn groen en met loof bedekt; slechts die der laatste zijn in de nabijheid der rotsen kaal en bestaan uit een beweegbaar zwartachtig graauw zand. Haar water neemt slechts een klein gedeelte van het breed uitgeholde bed in, in welks midden het tusschen bazaltlagen door murmelt. Op vele plaatsen is het geheel droog, en niet zelden in groene rijstvelden herschapen. Heeft men de laatste dezer rivieren doorwaad, aan wier steilen zandoever men afgebrokekene, horizontale lagen ontwaart, dan komt men op kleine vlakten, wier zandgrond met gras en kruipende peulvruchten begroeid is. Buitendien staan er talrijke kleine struiken der *asclepias gigantea* op verspreid, wier groote appelgroene bladeren deze vlakten een niet minder eigendommelijk aanzien geven, dan de *Goenong-Gambing* de geheele streek een zonderling grotesk voorkomen bijzet. Haar aanblik doet aan verschrikkelijke omwentelingen in de natuur denken. Het zijn geweldige huizenhooge rotsen, die hier als overblijfselen van een ingestort gebergte verspreid liggen en in woeste wanorde op elkander gestapeld zijn. Eenigen staan loodregt, anderen

(1) Kussendrager, bl. 237.

liggen dwars of scheef over elkander geworpen, zoodat diepe kloven tusschen hen overblijven en zij menigvuldige holen en belommerde gewelven onder zich openlaten. Zoo vormen zij eenen onregelmatigen hoop, uit welks midden eene naar een toren gelijkende rots omhoogsteekt, als eene kristalzuil, die van kleine opeengehoopte brokken omgeven is. Hij verheft zich loodregt, ongeveer 48 ell. hoog, en helt slechts weinig naar de eene zijde over. Zijne witachtig gele wanden zijn kaal, maar met groote spleten en min of meer diepe gaten. Zijne uitstekken en zijn afgevallen top zijn met welig struikgewas bedekt. Over het algemeen is de geheele verzameling van rotsen, met alle zijne uithollingen, met een zamenhangend weefsel van de weligste struikgewassen en slingerplanten bedekt, die zich van rots tot rots zamenweven, en alle duistere diepten voor het oog verbergen. Het is een dik, ondoordringbaar bekleedsel, waarop zich honderden der ongelijksoortigste bloemen voordoen, en waaruit gestadig dampen in de hoogte stijgen. Inzonderheid is het eene soort van peper, wier stengels het gesteente omvlechten, en wier welriekende bloemkelken over deze rotsachtige plaatsen eene liefelijke geur verspreiden. Takken, zoo dik als een arm, van den *cissus* kruipen tegen de steile wanden op, wier groeven en spleten door saprijke planten van onderscheidene soort, onder welke de trompetbloem (*bignonia*), aangevuld worden. Slaat men zijne blikken van de hoogte eener rots, die men niet zonder gevaar beklommen heeft, op deze verwarde struiken, waardoor slechts hier en daar het witte gesteente heenschemert, en wier zamenhang slechts door eene donkere kloof wordt afgebroken, dan staat men verbaasd over de verschrikkelijk geweldige krachten der planten, die, zoo gering beginnende, zoo onwederstaanbaar aangroeijende en alles overweldigende, meester van het gesteente worden, het met hare wortelen splijten en uiteendrijven, doch het tevens met hare geurige bloesems bedekken. Deze rotsen bestaan uit eenen harden, witten kalksteen, op welks oppervlakte men allerlei kleine groeven en uithollingen ziet, tusschen welke spitse punten en

scherpe kanten uitsteken. Het zijn brokstukken, die van eene groote rots zijn afgevallen. Slechts twee staan nog regtop en verheffen zich loodregt boven de overigen, namelijk de reeds beschrevene, op eenen toren gelijkende zuil, en een ander, slechts 12 ell. hoog, maar even zoo dik stuk, dat zich op eenen kleinen afstand van daar, digt bij het rivierbed, voordoet. Slechts door eene smalle, met gras bewassene diepte worden zij van elkander gescheiden. De toppen dezer rosten zijn afgeknot, vormen kleine vlakten en zijn met struikgewas begroeid, welks takken van de wanden afhangen. Scherp steekt dit fraaije groen bij de kleur der steenen af, die van helder wit in het okergeel en bruin overgaat. De andere rotsblokken liggen geheel onder het plantenbekleedsel verborgen. In den zuidelijken voet der rots ziet men eene groef, waaruit de Javanen kalk breken, die zij in kleine, door karbouwen getrokkene karren verzenden. Ook kalkspathkristallen worden in menigte op het gesteente gevonden (1).

Aan deze rotsen sluiten zich nog twee andere heuvels, die ook wel uit kalksteen bestaan, doch wier kruinen zachter afgerond en met vruchtbare aarde bedekt zijn. De eene ligt op eenen geringen afstand naar het Zuiden, is minder hoog, doch door hooge boomen, onder anderen vijgenboomen (*ficus religiosa*), belommerd. Hij loopt aan de noordzijde steil af, en vormt loodregte wanden, langs welke de wortelen der gezegde boomen afslingeren; zij loopen tot in de diepe groeven en beschaduwde holen af, welke zich aan den voet der rots voordoen, en op welks bodem zich het regenwater verzamelt (2).

Ten Zuiden en Westen van den *Goenong-Gambing* verheffen zich lage, naauwelijks 60 ell. hooge heuvelen, die zich in onderscheidene takken naar het Zuiden en Westen uitstrekken. Hun noordelijke voet ligt bijna op eene gelijke breedte als *Djocjokarta* en de *Goenong-Gambing*; in deze rigting

(1) Junghuhn, S. 76—78.

(2) Het zelfde werk, S. 78.

strekken zij zich tot aan den linker oever der *Progo*, 10 palen van *Djocjokarta*, uit. Zij loopen in het algemeen naar het Zuiden, doch bereiken het zeestrand niet. Zij zijn bijzonder kaal en dor, en gewoonlijk alleen met gras bewassen, door welk dun bekleedsel op vele plaatsen hun wit gesteente doorblinkt. Zij bestaan gedeeltelijk uit kalk, die doorgaans minder hard is, en in welke men geen afdruksel van schelpen vindt, gedeeltelijk uit eenen zeer fijnen brozen zandsteen, die zoo zacht is, dat men hem bijna met het mes snijden kan. Gaat men van den noordelijken voet dezer heuvelen Westwaarts aan, dan treft men, even als 5 of 6 palen van *Djocjokarta*, den fijnen, ligt graauwen zand- en aschgrond (grootendeels uit de uitgeworpene stoffen van den *Merapi* bestaande) aan, welke in de geheele vlakte van *Djocjokarta* de overhand heeft en zich van het zeestrand Noordwaarts tot aan den *Merapi*, Westwaarts tot *Raten* en verder uitstrekt, eindelijk echter ophoudt en door eene donker bruine, vaak geheel zwarte aarde vervangen wordt. Deze aarde vormt in de rijstvelden eene buitengewoon diepe laag, terwijl aan den voet der heuvelen de witte kalkgrond er doorheenschemert; in den regentijd lost zij zich geheel op en verandert in slijk, waar men slechts met moeite doorkomen kan, terwijl zij in het droogc jaargetijde overal openbarst en tallooze spleten en reten vormt (1).

De Goenong-Brambanan.

De *Goenong-Brambanan* verheft zich vrij steil uit de vlakte. Weeke, half verweerde zandsteenklompen, die hier even als overal in de noordelijke of noordwestelijke takken der strandgebergten, van de *Kali-Ojo* af, de overhand hebben, doen zich hier en daar voor. De vlakke rug van het gebergte is bedekt met lommerrijke wouden, die rijk aan tectoniën, palmriet (*Calamus*) en andere slingerplanten zijn; maar eene

---

(1) Junghuhn, S. 79 u. 80.

soort van koraalboom (*erythrina*), de *pohon plosso* der Javanen, voltooit de physionomie van het woud, daar zijne vuurkleurige bloemtrossen uren ver de boschaadje uitblinken; het rood van den bloem is zoo helder en licht, dat men daar, waar zij op den grond liggen, meent vurige kolen te zien (1).

De Goenong-Hidjoe.

Klimt men in eene zuidelijke of zuidwestelijke rigting de berg *Brambanan* af, dan komt men van het dal of de vlakte, welke aan den voet van den *Goenong-Hidjoe* of dat gedeelte van den bergketen ligt, van hetwelk de *Brambanan* in eene schuinsche rigting afkomt. Ook hier, even als overal, schitteren de vurige bloemen van den plossoboom uit de boschaadjen. Onderscheidene bekoorlijke dalen doorkruisen den *Goenong-Hidjoe*, aan welks zachte afhelling hier en daar zware afgeronde brokken zandsteen van graauwe kleur verspreid liggen. Ook komen aan de lagere zachte afhelling van den berg laagswijze afgebroken schijven van dat gesteente te voorschijn; het zijn paralel liggende, slechts zacht gebogen lagen van witachtig graauwe, ja zelfs zwartachtige kleur, die eene loodregte hoogte van 16 tot 25 ellen bereiken (2).

De Goenong-Blitaran.

Acht palen zuidwestwaarts van den *Goenong-Brambanan* scheidt zich een dergelijke tweede bergrug, de *Goenong-Blitaran*, dwars van het hoofdgebergte af. In de ruimte tusschen beide verheffen zich (afgezonderd in de vlakte) vele kleine afgeronde heuvels, die zich meer of min van den voet van het hoofdgebergte verwijderen, en wier steensoort (een weeke, kleiachtige zandsteen van witte kleur) veel voortkomt. De

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 91.
(2) Het zelfde werk, bl. 92.

De *Goenong-Blitaran* vormt eenen ongeveer 170 ell. hoogen bergrug, die zich in de rigting van het Z. Z. W. naar het N. N. O. van het veel hoogere hoofdgebergte verwijdert; hij loopt, altijd smaller en lager wordende, naar den *Goenong-Gompol*, eenen steilen heuvel, welke zich geheel afgezonderd in de vlakte verheft. De westnoordwestelijke zijde van den *Blitaran* loopt steil af; hier vormt zijn bovenste kam eenen 16 tot 24 ell. hoogen rotswand, met parallelle lagen, wier witachtig graauw en zwart bij het groen der omstreken afsteekt, want beneden dezen wand doet zich een welig boschaadje voor, dat slechts hier en daar door alang-alang-struiken afgebroken, zich tot aan den voet van den *Blitaran* uitstrekt. Hier aan den voet des *Blitarans*, tegen welke de rijstterrassen aanleunen, liggen eene menigte rotsblokken verspreid, van welke de grootste 16 ell. lang en 7 ell. breed en hoog zijn. Eenigen bestaan uit eenen meer of min fijnen zandsteen, anderen bestaan uit eenen klomp, in welken stukken bazalt door een week cement aaneengebakken zijn. Zij zijn met netten van onderscheidene soorten van gewas bedekt, en klein struikgewas groeit er rond. Dergelijke rotsblokken van meer of minder weeken, vaak half verweerden zandsteen of uit zamengesmolten klompen treft men aan, als men de met bosch begroeide hoogte van den bergrug beklimt. Hier vormt het gesteente, aan den rand van den naar het W. N. W. afloopenden wand, kleine vlakten door tallooze dwarsche kloven doorsneden, welke, bij eene breedte van 1 tot 1½ ell., 6 tot 12 ell. afzakken, zoodat eenige zich tot aan den voet van den loodregten westnoordwestelijken wand uitstrekken. Klein struikgewas overschaduwt hare randen en uit hare diepte komen de stammen van zware sterculiën te voorschijn, om hare schoone takken daarover uit te breiden. Behalve door deze kloven wordt de zamenhang der zandsteenmassa nog door eene menigte gaten afgebroken, van welke zich twee door hunne regelmatigheid onderscheiden. Van eenen cirkelronden rand, die 3½ ell. in doorsnede heeft, zakken zij 3 ell. in de rotsen af, en verwijden zich beneden als een buik,

zoodat men ze voor kunstige, door menschenhanden vervaardigde regenbakken zou aanzien, te meer daar zij meestal half vol water staan. Wit- en zwartachtige vlegten van lecideën en verrucariën bedekken overal in het rond de half verweerde oppervlakte der rotsen. Van den hoogsten rand des westnoordwestelijken wands overziet men de uitgestrekte vlakte van *Djocjokarta*, met hare rijstvelden en dorpen, tusschen welke zich de zilveren stroom van de *Oepak* heenslingert; zij wordt in het N. door den *Merapi* bepaald, van wiens kruin eenige strepen door de lichte wolken, die hem omhullen, heenschemeren. Slechts in het W. N. W. verheffen zich kleine heuvelreeksen in de vlakte, welke van daar, waar de rots en de *Goenong-Gambing*, ofschoon van dit punt naauwelijks zigtbaar, te voorschijn komen, zuidwaarts naar zee loopen. De hoogere uitgekartelde bergketen, welke zich achter hen verheft, verliest zich reeds in den damp van den bewolkten luchtkreits. Ten Westen overziet men langs den voet van het gebergte de talrijke kleine heuvelruggen, die, met minder verhevene plaatsen er tusschen, zich in de vlakte voordoen. Aan hun voet liggen de rijstterrassen, van boven smal, trapswijze naar beneden toe zich altijd meer verbreedend en uitbreidend. Deze heuvelen zijn kaal, slechts met gras en kleine bosschaadjen bedekt, terwijl het hoofdgebergte, waarvan zij afkomen, met verspreid welig geboomte bezet is. In de diepte, aan den voet des beschouwers, verheffen zich de kokospalmen van het door de *Kali-Oepak* bespoeld dorpje *Blitaran*. In het Oost Noord Oosten ziet men over de met eene menigte dorpen bedekte vlakte tusschen de den vooruitstekenden rug van den *Blitaran*, waarop men zich bevindt, en den *Brambanan* heen. Hier verheffen zich talrijke heuvelen, die aan den top van den *Blitaran* met den *Goenong-Gompol* beginnen, en tot aan den top van den *Brambanan* bijna eene parallellinie vormen, welke de tusschen hem en den voet van het gebergte liggende bogt van de overige vlakte afscheidt. Het is opmerkelijk, dat alle deze heuvelen aan den kant van het gebergte zacht

glooijend oploopen, terwijl zij aan de zijde der groote vlakte naar het Noord Noord Westen veel steiler afloopen. De allengskens zacht afloopende Oostzuidoostelijke zijde van den *Blitaran* is met uitgestrekte, woeste grasvelden bedekt, in welke zich, behalve klein struikgewas, van wegedoornen (*rhamnus*) en anderen, vele djatiboomen (*tectonia grandis*) verheffen. Ofschoon hier op den grond groote droogte heerscht (zoo als gewoonlijk in de djati-bosschen), en behalve dor gras (*alang-alang*), niets wast, treft men er toch eenen grooten rijkdom van varenkruiden aan, die op de boomen voortkomen. Onder anderen hangen prachtige *nephobolus*-soorten (zoo als *fissus Bl.*) in menigte van de takken af. De hoogte boven de oppervlakte der zee kan evenwel naauwelijks 220 ell. bedragen. Aan deze Oostzuidoostelijke helling loopt door steile zandsteenblokken omgeven een dal af, in welks diepte gedurende den regentijd een stroom schijnt te bruischen, want men treft er eene kleine rivierbedding aan, welke trapswijze in den zandsteen uitgehold is. Aan de regter zijde van deze bedding is eene overhangende bogt, aan wier wanden men de onderscheidene zandsteenen laagswijze bespeurt; onder ligt een fijne, ligte, doch tamelijk vaste zandsteen (de zelfde waarin de bedding uitgehold is), dan heeft men een weeker, grover zandsteen en daarboven eene grof korrelige massa, eene verbinding van bazaltbrokken met zandcement te zamen gevoegd. De geheele bogt, welks bodem met ligte zandsteen bedekt is, is met djati-boomen omgeven. Alles in den omtrek is woest struikgewas, waardoor slechts tijgers en buffels zich eenen weg banen (1).

Grotten.

Er zijn op de woeste kust van het *Djocjokartasche* onderscheidene holen of grotten, sommige door de natuur gevormd,

(1) JUNGHUHN, *Reisen durch Java*, S. 92–94.

andere door menschenhanden in de rotsen uitgehouwen (1), waarin merkwaardige stalactiten gevonden worden, onder welke de *Karang-Wedang* en *Karang-Tritis* de voornaamste zijn, als hebbende tot velerlei overleveringen en wonderverhalen aanleiding gegeven; sommige Javanen gaan derwaarts om tijdelijke en heilige afzondering of tot het doen van zekere offeranden. Er zijn ook andere druipsteengrotten, in welke de uit het gewelf nedervallende waterdroppels door den daarin aanwezigen kalk versteenen, en bovenwaarts onregelmatige, zich steeds verlengende punten (even als in *Nederland*, gedurende den winter ijstappen aan de daken der huizen kunnen hangen) vertoonen, onder welke door den afvallenden drop kleine piramides of kegels ontstaan, zoodat de punten van deze conussen dikwijls aan elkander groeijen (2).

Karang-Wedang.

Aan het zuider zeestrand, niet ver van de *Oepak*-rivier, is de befaamde grot *Karang-Wedang* van NJAHI-GEDÉ-SEGORO-KIDOEL. Het is eene door de natuur gevormde, altijd druipende grot, in welke de van het gewelf vallende droppels versteenen en kegelvormige gedaanten aannemen. Deze grot is befaamd als gewaande verblijfplaats der vrouw, die in de geschiedenis van *Padjajaran* bekend is; zij geleidde den eersten stichter van *Madjapahit*, en beloofde hem en zijne nakomelingen haren bijstand. Haar rijk was te *Mantjingan* aan de Zuidkust, en vooral in de grot. De Sultan MANGKOE-BOEMI, de Pangeran DIPO-NEGORO en de Keizer PAKOE-BOEWONO VI hebben deze grot bezocht om, door de voorspraak van den Demang van NJAHI-KIDOEL, hulp en magt te erlangen, doch zonder in dat doel te slagen. Laatstgenoemde Vorst werd in de nabijheid der grot, den 7 Junij 1830, slapende gevonden, en omdat

(1) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 97.
(2) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 184.

hij, strijdig met de contracten, zijne residentie in stille verlaten had, gevangen genomen (1).

Karang-Tritis.

Op eenen geringen afstand van *Karang-Pannas* vindt men eene druipsteengrot, door de Javanen *Karang-Tritis* genoemd. Het is een kleine rotsrug, die van de helling des bergs uitsteekt en niet hooger dan 12 ell. is. Zijne vlakke kruin wordt door *pandanus littoralis* en andere struiken bedekt. Zuidwaarts loopt hij in eenen loodregten wand af, welke naar de zee gekeerd is, en waarin de opening van eene grot is. De ingang is ongeveer 2,20 ell. hoog en breed, en wordt door vruchtboomen, die nog hooger zijn dan de rotsen, overschaduwd. Zij is even als de geheele grot onregelmatig uitgetand. De grot is ongeveer 4,50 ell. lang, 2 ell. breed en, waar zij het hoogste is, 3 ell. hoog. Van het gewelf hangen talrijke druipsteenpunten, in de gedaante van ijskegels, orgelpijpen of kleine pyramiden af. De kleur is wit, naar het blaauw hellende, de klank metaalachtig. De wanden van de grot vormen vooruitkomende pilaren met diepe daar tusschen open blijvende voren, waarin water afzijpelt. Het droppelt ook bestendig van de takken, die aan het gewelf hangen, en maakt de grot tot een natuurlijk druip- of regenbad. Het verzamelt zich in de holligheden van den grond, waar het kleine kristalheldere bekkens vormt, en eindelijk de grot uitvloeit. Tusschen deze groeven en bekkens, waarvan de bodem met los wit steenzand bedekt is, heeft het water door zijn bezinksel kleine trappen gevormd, die in lagen, bijna als terrassen, boven elkander liggen. De thermometer staat in de vrije lucht op 80° F. (21° R.), en valt in het afloopende water der grot en hare kleine bekkens niet lager dan 78° F. (20° R.), ofschoon het water onder het baden zeer koel voorkomt. Twee

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 123.

soorten van varenkruid en eene soort van mos groeijen in menigte aan den ingang van de grot. Uit hun aanwezen aldaar zou men opmaken, dat er in de grot niet altijd water dropt, en dat ten tijde toen zij ontstaan zijn, en tot eene zekere hoogte opgroeiden, geen kalkhoudend water de grot bevochtigd heeft, want zij worden, van den grond af naar boven toe, langs hoe meer omkorst. De stronken der varen zijn reeds met eene dunne schors omgeven, terwijl de bladeren nog groen zijn, vele spiertjes van het mos zijn reeds in vaste kristalklompen te zamen gesmolten, die nog stengel en bladeren laten onderscheiden, anderen zijn van boven nog groen of slechts met een dun overtreksel bedekt, terwijl de stengel reeds eene korst is. Daar het gewelf der grot slechts dun en het bovenste met struiken bewassen vlak van de rots niet meer dan 12 ell. boven den grond verheven is, is het bijzonder opmerkelijk, dat er zoo veel water in de grot afdampt, en dat het zoo veel kalk bevat. Men kan het water, dat uit de grot vloeit, aan het witte bezinksel, dat het achterlaat, nog op eenen belangrijken afstand herkennen. In de nabijheid van de grot vormt het een klein moeras (1),

---

Wegen.

Niet alleen is de kust ongenaakbaar, maar ook de bergwegen naar de omliggende residentiën zijn zeer moeijelijk, uitgezonderd de twee hoofdwegen, de een Noordwestwaarts naar *Magelang*, de hoofdplaats van de residentie *Kedoe*, en de andere Noordoostwaarts naar *Soerakarta* loopende. Van de binnenwegen zijn de belangrijkste: die Zuidwestwaarts naar *Kadilangoe*, en die Zuidoostwaarts naar *Pasar-Gedè* en *Patjitan*, *Mantjingan* en *Megiri* of *Imogiri* bij de *Oepak*, 50 palen van *Solo* loopt. Een andere binnenweg loopt naar *Krapjap* en *Perrat*, twee hoofdgebouwen van den voormaligen

(1) Junghuhn, S. 84.

Sultan Sepoeh, of eigenlijk Hamangkoe-Boewono II, die door overmatige zucht naar weelde zijne onderdanen ten geesel verstrekte. Deze wegen zijn vrij goed onderhouden (1),

De breede berijdbare weg van *Djocjokarta* naar *Brambanan* loopt in eene Oostnoordoostelijke rigting, nu op houten hangende bruggen over rivieren, welke tusschen bazaltsteenen naar het Zuiden heenstroomen, dan weder door rijstvelden, aanplantingen van den wonderboom, indigo- en slingerboomen, of dringt de dorpen in, welker vruchtboomen hem ter wederzijde belommeren (2).

Kust.

De Zuidkust bestaat gedeeltelijk uit kalkrotsen, en heeft eene Zuidoostelijke strekking (3). Ten Westen van den *Goenong-Mantjingan*, den Westelijken top van het Zuider-gebergte, wordt het zeestrand vlak en effen, tot ongeveer op eenen afstand van zes mijlen (aan gene zijde der monding van de *Kali-Progo*) zich de bergen van *Bagelen* verheffen (4). Dit vlakke, eenigzins afloopende zeestrand heeft een zonderling aanzien gekregen door eene menigte zandhoopen, die hem met tusschenruimten van 50 tot 100 schreden bedekken. Het zijn de reeds hiervoor (bl. 128) vermelde heuveltjes, welke opgeworpen zijn, om zout te maken (5).

Het strand zelf biedt iets sombers, doch tevens iets groots aan, de barre, kale, onbewegelijke en onvruchtbare rotsen verwekken niets dan afgrijzen; maar de eeuwig rollende *Zuidzee* breekt met donderend geweld hare onstuimig bruisende en hooggaande golven op de steile klippen (6).

---

(1) Teenstra, bl. 185. — Kussendrager, bl. 239. — Roorda v. Eysinga, bl. 124.
(2) Junghuhn, S. 89.
(3) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 248.
(4) Junghuhn, S. 81.
(5) Het zelfde werk, bl. 83.
(6) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 117.

Rivieren.

Behalve de reeds vroeger vermelde rivieren de *Progo* (1), de *Oepak* (2) en de *Bogowonto* (3) heeft men er geene van eenig aanbelang. De kleine rivier de *Mantjingan*, *Mantjigan* of *Mantjankon*, die bewesten de *Progo* tusschen deze en de *Bogowonto* stroomt, ontlast zich met eenen zuidelijken loop in den *Indische Oceaan* (4). De *Bedok*, en de *Gandjong* worden door de *Progo* opgenomen (5). De *Kali Boentaran*, welke uit het Oosten komt, slingert zich om eene punt van den *Goenong-Blitaran*, en valt bij het dorp *Blitaran* in de *Oepak* (6).

Daarenboven zijn er nog eene ontelbare menigte kleinere rivieren, welke, in het *Mataramsche* ontspringende, eene Oostelijke rigting aannemen, en eindelijk in de *Oepak* vallen. Deze kleine takken zijn echter in het algemeen voor den landbouw van oneindig meer nut, dan de onstuimige groote stroomen, die gewoonlijk, gelijk de *Progo* en de *Oepak*, te hooge oevers hebben, om tot de vruchtbaarmaking der omgelegene landen iets te kunnen bijdragen (7).

Baaijen.

De eenige baai aan de kust dezer residentie, *Sadeng* genaamd, is beoosten de vogelnestklip te *Rongkol*, twee dagen reizens van de hoofdplaats, over het *Zuidergebergte* en *Goenong-Sewoe* gelegen, doch wordt als te gevaarlijk beschouwd, om te worden bezocht (8).

(1) Zie D. III. bl. 435 en 436.
(2) Hiervoor bl. 69 en 70.
(3) Zie D. III. bl. 462 en 465.
(4) Teenstra, bl. 184. — Roorda v. Eysinga, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 249.
(5) Roorda v. Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, dl. 123. — Teenstra, t. a. p.
(6) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 93.
(7) Kussendrager, bl. 238.
(8) Het zelfde werk, bl. 239. — Roorda van Eysinga. t. a. p.

Oudheden.

Het Waterkasteel.

Onderscheidene bouwvallen en half gesloopte of in puin gestorte gebouwen zijn de stomme getuigen van den rijkdom en luister der voormalige gebieders over deze streken. Zoo verheft zich in de hoofdplaats, en wel in de nabijheid van den dalem van den Sultan, het zoogenaamde Waterkasteel, dat, onder de regering van HAMANGKOE-BOEWONO I gebouwd, voormaals een prachtig lustslot is geweest, doch thans in eenen uiterst bouwvalligen toestand verkeert (1) en slechts door vledermuizen bewoond wordt. Het is een amphitheaterswijze op altijd hooger oploopende terrassen opgetrokken gebouw, dat als een eiland door het water omgeven is. De voormalige pracht blijkt nog uit de vergulde balken en vensterstaven, en uit de rijke versierselen van het dubbele portaal. Om er in te komen, moet men 24 trappen afklimmen, wanneer men in eenen ruimen gang komt, die onder water door naar het noordelijke front van het gebouw geleidt; deze gang ontvangt zijn licht door de vensters van vier torentjes, die zich boven het water verheffen. Van een der daken hangen reeds *cissus*-ranken af, en de papaja-boom (*carica papaya*) komt in de hoeken te voorschijn. Op het onderste terras zijn mangistanboomen (*garcinia mangostana*) geplant, die een aangenaam lommer verspreiden. Struikachtige netels (*urticea*), varenkruid en gras groeijen tegen de buitenste muren, terwijl *lemna*-soorten, eene soort van ruiterskruid (*pistia stratiotis*) en de kruipende waterlelie (*ipomoea repens*) den effen waterspiegel bedekken (2).

Met het Waterkasteel hangt een cirkelronde, plat-koepelvormige tempel te zamen, welke men mede slechts onder het water door genaken kan; maar buiten de waterkom is het

(1) KUSSENDRAGER, bl. 248.
(2) JUNGHUHN, S. 74 u. 75.

kasteel ten Zuiden door een doolhof van terrasvormig plantsoen en kleine gebouwen omgeven, wier talrijke, vaak dubbele portalen rijk versierd zijn, en door sphinxen en andere beelden bewaakt worden, terwijl phenixvogelen, met de rijkskroon op het hoofd, zich op eenige gevels voordoen. Koele badplaatsen met diep uitgeholde waterbekkens, rondom door kleine gebouwen omgeven, doen vermoeden, dat zich hier de vrouwen van den Sultan onthielden, zoo dikwijls als hij in het Waterkasteel verbleef; hier ziet men ook eenen ongeveer 16 ell. hoogen toren. Tallooze vruchtboomen en boomen met welriekende bloemen (*uvaria*, *michelia* enz.) verspreiden een aangenaam lommer op dit doolhof van terrassen, welke hier en daar met planten en groote potten prijken (1).

De vroegere lusthoven der Sultans.

Vele andere paleizen, vroeger door Vorsten bewoond, zijn insgelijks verwoest, terwijl het overblijfsel hunner muren tusschen de rijstvelden en dorpboschjes verspreid liggen. Dergelijke bouwvallen vormen de vroegere lusthoven der Sultans BAWARIDJO, BONOSADO, BONOWADRIDJO en RODJOWINANGON, welke drie palen van *Djocjokarta* eene groote vlakte beslaan. Het zijn kleine gebouwen, even als het Waterkasteel door vrucht- en andere boomen omringd en met uitgestrekte, vaak dubbele en driedubbele muren omgeven. Het prachtigste en grootste zijn die van RODJOWINANGON, doch zij staan op het punt van geheel in een te storten, en worden slechts door zwaluwen en vledermuizen bewoond. Bij alle merkt men eene vooringenomenheid met den terrasvormigen aanleg en tot versiering der ingangen op; onder deze versieringen valt bijzonder in het oog een aangezigt, dat de tanden laat zien en de tong uitsteekt, hetwelk men boven de deuren van bijna alle koninklijke gebouwen aantreft (2).

(1) JUNGHUHN, S. 75.
(2) Het zelfde werk. t. a. p.

Brambanan.

In de provincie *Mataram* en tusschen de beide hoofdsteden *Soerakarta* en *Djocjokarta*, bij het dorp *Brambanan*, en op 1½ mijl afstands van den grooten weg, zijn heuvelen, welke ongeveer 2½ mijl van het Oosten naar het Westen loopen (1). Op een dezer heuvelen, ongeveer 30 ell. ten Zuidwesten van het *Bandar's* huis (2), staat

De Tjandi Kobar Dalam.

doch reeds tijdens het Engelsche bestuur zoo bedekt met boomen en struiken, dat men deze eerst ontwaarde, als men hem tot op ongeveer 100 ell. genaderd was. Men vond er geene overblijfselen meer van de oude omheining, maar de plaats waar hij stond, was omgeven geworden door de van den tempel afgevallen steenen. Ongeveer 12 ell. Westwaarts van den tempel, hadden vroeger twee kolossale beelden of *retjas* (3) gestaan, beide toen reeds omvergeworpen, en de eene in tweeën gebroken, deze hadden zeker met het aangezigt naar elkander gestaan, als om den ingang te bewaken. Ieder was, met inbegrip van het voetstuk, van een enkel blok, 2 ell. hoog; het hoofd was 6 palm hoog, het voetstuk had ongeveer 9 palm in het vierkant en eene hoogte van 3 palm 4 duim; de steen was grof gekorreld, en waarschijnlijk de zelfde als waarvan de buitenmuren van den tempel waren opgetrokken. De ingang was 5 ell. wijd en 3 ell. lang, zoodat, wanneer men aanneemt, dat de tijd er 6 palm van gesloopt had, de muren meer dan 3½ ell. dik moeten geweest zijn. Door dezen ingang kwam men onmiddelijk in een vertrek, dat 6 ell. in het

---

(1) Raffles, *History of Java*. Vol. II. p. 7.

(2) *Bandar* is de Chinesche pachter van de heerentollen of van de vervoermiddelen; van daar *bandaran* de plaats of het verblijf van den *bandar*.

(3) *Retjas* noemen de Javanen alle de overblijfselen der oudheid in het algemeen, maar voornamelijk de beelden van hunne vroegere eeredienst.

vierkant had, en welks terras of vloer tot op zekere hoogte bedekt was met stukken steen, die van de muren en het dak waren afgevallen. De toenmalige hoogte van het inwendige des gebouws was ongeveer 8½ ell. Het dak was eene vierkante piramide, ruim 2 ell. hoog, gevormd van steenen, welke de een onder den ander uitstaken, even als een omgekeerde trap. De steen, tot het inwendige van het vertrek gebezigd, is witachtig en fijn gekorreld, en breekt in schilfers bijna als vuursteen. Het geheel is regelmatig bewerkt en net ineengevoegd, alles zonder cement. Het inwendige is geheel glad, het uitwendige kan nimmer anders dan met de eenvoudigste bouwkundige versierselen geprijkt hebben. Behalve de twee *retjas* of portiers, vond men er geene overblijfselen van beeldhouwwerk, maar het is wel waarschijnlijk, dat er nog beelden van de Godsdienst der Hindoes onder het puin begraven liggen. Deze portiers of reuzen schijnen daar gestaan te hebben, om den ingang tot het heiligdom der Goden te bewaken. Hun haar was glad en rondom het hoofd gewonden, op de wijze der Indische Bedelmonniken. Zij hadden groote langwerpigronde oorringen, zoo als die van de Javaansche vrouwen, braceletten en halssnoeren van koralen. Het gordelkoord, dat zeer dik was en bijna tot de knieën reikte, was vastgemaakt met eene ketting van vierkante schakels, en daarin hong aan de regter zijde een kleine kris met vierkant gevest. Tusschen de beenen en onder den gordel liep eene *lungofa kopina* van welke de einden van voren en van achteren afhongen. In de regterhand hielden zij eene achtkante knods, in de linker eene slang, welke de tong uitstak en op de borst kronkelde; kleine kronkelende slangen dienden mede tot armbanden, en eene dier slangen lag in eene schuinsche rigting over den linker schouder, dwars over de borst en den rug, onder den regter arm door, zoodat het hoofd en de staart eene soort van knoop vormden. Het hoofd des beelds was dik, het voorhoofd en de kin kort, maar breed, de oogen geheel rond, groot, vooruitstekende en wild, de lippen dik, de mond open en vertoonende twee groote hondstanden en vier andere in de

onderkaak. Hoe zondrling ook het gelaat was, had het in het algemeen een open, goed, behagelijk voorkomen. De tempels te *Brambanan* hebben geheel uit glad gehouwen steen be aan, zonder de minste tusschenvoeging van gebakken steen, mortel, steengruis of dergelijke zelfs niet tusschen de grootste blokken of om de vloeren en de grondslagen aan te vullen. Zware boomen hebben zich door onderscheidene dier tempels eenen weg gebaand, en geven hun het aanzien van hooge oudheid. Digt bij den weg naar de zijde van *Brambanan* en tegenover het Bandar's huis, vindt men onderscheidene opmerkenswaardige stukken beeldhouwerk (1).

De Tjandi Loro Djongran.

De *Tjandi Loro Djongran*, of Tempels van *Loro Djongrang*, liggen onmiddelijk ten Noorden van het dorp *Brambanan*, en ongeveer 230 ell. van den weg, van waar zij zich voordoen als groote hoopen afgevallen steen, begroeid en op sommige plaatsen bedekt met eene menigte van allerlei boomen en kruiden. In den vervallen staat, waarin de Engelsche Gouverneur Raffles, die overoude gebouwen, vond was het zeer moeijelijk zich een juist denkbeeld van de oorspronkelijke inrigting, uitgestrektheid, of zelfs van hun getal en gedaante te geven. »Die welke er van zijn over»gebleven" zegt hij, »en eenigzins hunne eerste gedaante of »hoogte behouden hebben, zijn tien in getal, staan in drie »liniën en strekken zich van het Noorden naar het Zuiden »uit. Van die, welke in de Westelijke linie staan, welke »verreweg de hoogste en grootste zijn, steekt die in het »midden ver boven de overigen uit, en de daarvan afge»vallene brokken liggen over eene groote opene plaats ver»spreid. Voor zoo veel men kan nagaan, bestonden de tempels »van *Djongrangan* oorspronkelijk uit twintig afzonderlijke ge»bouwen, behalve de omsluiting en de ingang; van deze waren »zes groote en twee kleine tempels binnen den tweeden muur,

(1) Raffles, p. 7–9.

»en twaalf kleine, die elkander volkomen gelijk waren, vorm»den eene soort van vierkant om den binnensten muur. De »eerste tempel, dien men bij het inkomen aantreft, is een klei»ne, ter regter zijde van het voetpad; op een zeer schoon »terras staat het gebouw, dat 7 ell. 16 duim lang en 7 ell. »6 duim breed, en van het dak beroofd, thans nog slechts »1 el 6 duim hoog is. Het langste gedeelte heeft vijf kleine »nissen aan iedere zijde, zeer kwistig versierd, en rustende »tegen kleine pilaren; in iedere nis is een leeuw. De vakken »tusschen die nissen zijn zeer fraai en met veel smaak aange»vuld met zeer kleine pilaren en andere versierselen, terwijl »eene dubbele band het geheel omgeeft. De eene uiterst fraai »gebeeldhouwd met een loofwerk, afgebroken door knoopen »en afhangende linten, waarboven zeer goed bewerkte pape»gaaijen afgebeeld zijn. De andere band met eene denkbeel»dige voorstelling is veel eenvoudiger. Aan de tegenoverge»stelde of Noordzijde was een gebouw, volkomen gelijk aan »dit, doch nu een steenhoop. De grootste tempel, ongeveer »27 ell. hoog, is tegenwoordig een bouwval, zoowel als de »vijf anderen, die er mede verbonden zijn, maar om hem aan »de Noordzijde te genaken, gaat men over eenen grooten hoop »steenen, welke van hem en den derden tempel afgevallen »zijn, op eene hoogte van ongeveer 9 ell. komt men aan den »ingang; het is alles gehouwen steen, in elkander gewerkt, »zonder eenige mortel of cement. Vlak over den ingang staat »het beeld van Loro Djongran, zijnde eene Godes met acht »armen, met de eene hand houdt zij den staart van eenen »buffel, Mahesa genaamd, op welke zij staat; in de tweede »heeft zij het zwaard, *khurg* geheeten; in de derde de *bhulla* »of *janclin*; in de vierde de *tjakra* of radpijl; in de vijfde de »*luna* of de groote zeeschelp; in de zesde het *dhat* of schild; in »de zevende de *djundah* of vlag, en in de achtste het haar van »de Dewi Mahekusor of de persoonlijke voorstelling der ondeugd, »welke, terwijl hij bezig is den gunsteling van Loro Djongran, Ma»hisa te slaan, door de Godin in hare woede gegrepen is. Hij heft »eene *dhat* of schild tot zijne verdediging in de hoogte, en

»eene sabel of dergelijk aanvallend wapen houdt hij in de »regterhand. Het vertrek, waarin dit beeld en eenige andere »gebeeldhouwde steenen gevonden worden, is tot op eene »hoogte van 3 ell. volkomen vierkant en vlak, en daar heeft »het een rijk gebeeldhouwd kroonwerk van vier lijnen, ieder »van eenen enkelen steen. Van hier loopt het dak in eene »vierkante, geheel vlakke of effene pyramide uit, welke 3 ell. »hooger is. Als men over de bouwvallen naar de westzijde »van het gebouw gaat, komt men voorbij een hoekig uitstek, »beurtelings met guirlandes van bloemen of bladen en met »kleine beeldjes, in onderscheidene gedaanten en houdingen, »besneden; daarboven ziet men afbeeldingen van vierkante »pyramiedvormige tempels, volkomen gelijk aan deze, alles bij »uitstek rijk en alle beschrijving te boven gaande. De westelijke »toegang is geheel gelijkvormig aan de vorige, en de doorgang »is lager. Het vertrek is iets meer dan 3 ell. in het vierkant, »oogenschijnlijk meer opgevuld (de vloer is namelijk hooger »dan die van het andere vertrek), maar in andere opzigten »volmaakt het zelfde. Vlak over de deur zit een volkomen »Genesa van gladden of gepolijsten steen, op eenen troon, »geheel uit een enkel blok 1 ell. 65 duim hoog en 9 palm »breed. In zijne handen heeft hij een weegbreeblad, een »ring van koralen, eene bloem en een bakje, waarin hij de »punt van zijnen snuit brengt, eene slang omkronkelt zijn lijf »in eene schuinsche rigting over den linker schouder. Zijne »muts is hoog, met een doodshoofd en liggende halve maan »er voor, en even als zijn halssnoer, gordel, armbanden, »braceletten, enkelringen, en alle zijne kleederen kwistig ver»sierd. De eenige beschadiging, die hij ondergaan heeft, is »het geheel verlies van de slagtanden, behalve de wortels er »van. De Javanen bewijzen heden ten dage nog hunnen eer»bied aan hem en Loro Djongran, zoodat zij gestadig met »curcuma, bloemen, oker enz. bedekt zijn: Zij noemen Ganesa »Raja Demang, Singan Djaja of Gana Singan Djaja. Als men »nog over de hoopen van gevallen steenen naar de Zuidzijde »gaat, heeft men de zelfde moeite, om in het derde vertrek

»te komen, welks ingang bijna verstopt is door de bouwvallen, »en waar het naauwelijks licht genoeg is, om eenen SIVA, »welks beenen afgebroken en verloren zijn, op den grond te »zien liggen. Hetgeen er van over is, is 1 el 45 duim hoog »en 6 palm 5 duim breed. Het vertrek aan de oostzijde is »geheel ingestort, of gesloten, doordien de geheele voor-»gevel omgevallen is. Uit de hooge ligging van de toegangen »tot alle de beschrevene vertrekken blijkt, dat men tot de »meeste eertijds langs trappen opging. De tempel moet, voor »zoo ver men uit de ten Noorden en Zuiden naastbijstaande »kan oordeelen, een volmaakt kruis gevormd hebben, van het-»welk ieder der hier voor beschrevene vertrekken eenen arm »uitmaakte, en de kleine uitstekende hoeken tusschen deze ar-»men kunnen de hoeken geweest zijn van een ruim vertrek in »het midden van het gebouw, tot hetwelk echter geene ope-»ning te vinden of te zien is. De drie groote tempels in de »oostelijke linie lagen geheel in bouwval. Zij schenen zeer »groot en hoog en volkomen vierkant te zijn geweest. De bo-»venste terrassen, juist onder den vermoedelijken ingang, wa-»ren op sommige plaatsen ter hoogte van ongeveer 4 ell. 8 »palm zigtbaar (1)."

Thans zijn van deze tempels niets meer dan vijf puinhoopen van ongelijke hoogte te zien. Uit bazalt gehouwen vierkante steenen van welke de grootste 1 el 25 duim hoog, lang en breed zijn, liggen in wanorde over elkander henen in vormen hoopen, van welke de hoogste ruim 20 ell. zal bereiken. Groote vijgeboomen, die zich half uit de puinhoopen verheffen, breiden er hunnen schaduw over uit en tallooze woekerplanten, cissussoorten, kawoerden (*cucurbitaceae*) en anderen omslingeren ze. Het is alsof die oude tempels door aardbevingen zoo verwoest en in den tegenwoordigen toestand gebragt zijn. Sechts aan een is nog de bovenste helft te herkennen. Het is een vierkant gebouw, dat vroeger in eene pyramidale punt uitliep, en bevat nog vier kleine donkere ruimten,

(1. RAFFLES, t. a. p. p 11—13.

die naar de vier windstreken gerigt zijn en waarin uit steen gehouwene beelden gevonden worden (1).

Tjandi Sewoe,

»De bouwvallen van *Tjandi Sewoe* of de Duizend Tempels," zegt RAFFLES » liggen ruim 760 ell. ten Noordnoordoosten van *Loro-*»*Djongran*, en ongeveer 1230 ell. van den hoogen weg tegen-»over het bandarshuis. Hier treft men twee reusachtige beelden, »in knielende houding en van eene schrikbarende gedaante »aan, welke met opgeheven knods schijnen te dreigen. Deze reus-»achtige deurwachters knielen op de linker knie, met een klein »kussen onder de regter bil, de linker rustende op den regter »voet. De hoogte van het voetstuk is 37 duim, van het beeld »2 ell. 35 duim tot aan de kruin, dus in het geheel 2 ell. 74 »duim. Het hoofd is 4 palm lang, de schouders hebben in »het kruis 1 el 37 duim. Het voetstuk kan juist het knielend »beeld en niets meer bevatten. De aard en uitdrukking van »het gelaat wordt nergens elders aangetroffen, en behooren »noch in *Indië* noch op een der Oostelijke eilanden thuis. »Het aangezigt is vol, rond en doet eene goede gemoedsge-»steldheid vermoeden. De oogen zijn groot, uitpuilende en »rond, de neus is groot en breed, en van ter zijde gezien »schijnt hij spits; de bovenlip is voorzien van geduchte knevels; »de mond is groot en open, met eenen lagchenden trek en »doet twee rijen zeer groote tanden zien; de onderlip is dun »en de kin zeer klein en kort, even als het voorhoofd; de »nek kan men niet zien; de borst breed en vol met eenen »zeer vooruitstekenden ronden buik; de onderste ledematen »zijn even als de wapens bijzonder kort en dik. Doch het »zonderlingste aan deze deurwachters is eene zeer groote pa-»ruik vol krullen, welke schijnt te moeten voorstellen de ge-»wone wijze, waarop de *Moonis* verondersteld worden hunne »haren op te maken; de reusachtige geesten, wier pligt het

(1) JUNGHUHN, S. 90.

»is de heilige verblijfplaatsen der Goden te bewaken, moeten »er zoo verschrikkelijk als mogelijk uitzien. In andere opzig- »ten hebben deze beelden eene Hindoesche kleeding. De »*lungota* gaat tusschen de beenen door, de einden van dit »versiersel, hangen van voren en van achteren af over de »ceintuur, en eene kostbare ketting met vierkante schalmen, »welke het midden omgeeft. Eene slang omslingert het lig- »chaam in eene schuinsche rigting over den regter schouder, »de staart en het hoofd kronkelen op de linker borst. Eene »kleine versierde kris steekt aan de regter zijde in den gor- »del. Eene puntige achtkante knods wordt in de regter hand »gehouden, en rust op de knie; de linkerhand, langs de »zijde nederhangende, vat eene kronkelende slang, welke in »het voorste gedeelte van den linker arm schijnt te bijten. »De halssnoer is fil-de-grainwerk, en de ooren, welke breed »en lang zijn, zijn versierd met zulke groote ronde oorringen »als thans nog door de Javaansche vrouwen worden gedra- »gen. Om de armen zijn slangen gekronkeld, en om de »gewrichten der handen braceletten van kralen. De gordel »hangt tot op de knieën af. Van den midden af naar boven »zijn de beelden naakt. De acht andere paren beelden, die »de andere toegangen tot *Tjandi Sewoe* bewaken, welke op »6 ell. afstands van de buitenste rij tempels, ongeveer 3 ell, »6 palm van elkander staan, zijn volkomen gelijk aan de beide »beschrevene. Alle deze beelden zijn met hare voetstukken »vervaardigd uit één stuk van eene soort van hardsteen, die bij »de bewerking veel zorg moet vereischt hebben. De grondslag »van deze tempels vormt een vierkant, dat 156 ell. lang en »155 ell. breed is. De grootste breedten zijn aan de Oostelij- »ke en Westelijke zijde, naar het schijnt om den toegang tot »de grootere binnenwaarts gelegene tempels wijder te maken, »aangezien aan de Noord- en Zuidzijde de afstand tusschen »de kleine buitenste tempels overal de zelfde is. Er is geen »spoor van eenen buitensten afsluitingswal van eenigerhande »aard. Het buitenste vierkant, dat het geheel in zich bevat, »en vier anderen omgeeft, bestaat uit vier en tachtig kleine

»tempels, twee en twintig aan elke zijde; het tweede be- »staat uit zes en zeventig; het derde uit vier en zestig; »het vierde uit vier en veertig, en het vijfde of het bin- »nenste vierkant uit acht en twintig, in het geheel dus twee »honderd en zes en negentig kleine tempels, in vijf regelma- »tige langwerpige vierhoeken staande (1). Alle zijn even groot, »uitwendig 3 ell. 5 palm in het vierkant, met een klein »voorportaal, ongeveer 1 el 9 palm breed en 1 el 4 palm »diep. Binnen is een vertrek ruim 1 el 8 palm in het vier- »kant, met eenen ingang, welke ruim 1 el 7 palm hoog en »ruim 1 el breed is, en vlak tegenover den zetel of troon »van het beeld, dat in den tempel geplaatst is. De zijmuren »gaan vierkant op tot op de hoogte van 2 ell. 36 duim en »zijn geheel effen; dan loopt het dak ruim 1 el 5 palm meer »in eene vlakke piramide op, en daarboven rijst een 6 palm »hoog, regt opgaand vierkant, waarvan het dak gesloten wordt »met eenen enkelen steen. Het geheele bovenste gedeelte van »elk gebouw moet dus eene soort van onregelmatige piramide »gevormd hebben, zamengesteld uit vijf of zes naar boven »allengs kleiner wordende trappen of stukken, van welke de »drie onderste de gedaante van een kruis schijnen te heb- »ben gehad, tusschen welks armen de twee onderste uit- »stekende hoeken hadden, welke aan het bovenste stuk ont- »breken, dat ook in gedaante van de beide onderste verschilt. »Behalve de reeds vermelde steen, welke op den top van »het geheele gebouw gevonden wordt, schijnen er ook derge- »lijke steenen op de vooruitstekende hoeken van het kleinste »dier trappen te zijn geplaatst geweest; in het geheel zullen »er vermoedelijk dertien dergelijke steenen op onderscheidene »punten van het dak gestaan hebben. Behalve deze heeft »het dak weinig versierselen, maar eene menigte effen kroon- »lijsten, banden, randen of lijnen, welke boven iedere verdie- »ping van het bovengebouw eene soort van kapiteel vormen,

(1) Dr. Junghuhn, die deze tempels in 1836 bezocht, telde slechts 176 tempels in vier rijen of vier hoeken, zoodat in de eerste of buitendste 60, in de tweede 52, in de derde 36 en in de vierde of binnenste 28 tempels waren.

»rustende op kleine vierkante pilaren, van afstand tot afstand »in verheven beeldwerk uitgehouwen (1)." Deze kleine tempels hebben slechts eenen ingang, doch zijn zeer rijk met kunstig bewerkte versierselen en in verheven beeldwerk bearbeide beelden voorzien, (2) Zij schijnen allen naar het zelfde plan gebouwd te zijn, en de uit- en inwendige versierselen allen aan elkander gelijk te zijn geweest, behalve dat in ieder der uitwendige nissen een ander beeld uit de Hindoesche Godenleer geplaatst is (3).

Tot den grooten tempel klimt men van ieder der vier hoofdwindstreken met veertien ruw gehouwen steenen trappen op, nu meest uit elkander en niet meer op hare plaats liggende. Met deze trappen komt men op een terras, welks muren aan iedere zijde van den trap uitsteken, zoodat hij aan drie zijden door het terras omgeven is, hetwelk moet gediend hebben, om aan iedere zijde van elken trap kleine waterbakken er op te plaatsen, ten einde de devotarissen zich konden reinigen, voor zij in het verblijf der Godheid kwamen. Op den derden trap van onderen was aan iedere zijde het beeld van *Hastoe Singh* (of de leeuw zittende in den muil van den olifant). Het terras was ruim 1 el breed, van de muren van den tempel af, en schijnt de hoeken van het gebouw gevolgd te hebben. Het gebouw heeft even als dat te *Loro Djongran* de gedaante van een kruis, met de zelfde hoekige uitstekken tusschen de armen, ten einde ruimte te verschaffen voor het groote middenvertrek. Van de oostzijde ingaande, komt men door een portaal, 1 el 67 duim breed en 1 el 75 duim lang (hetwelk de dikte der muren is), in eenen anderen voorhof, dat 3 ell. 65 duim breed en 3 ell. diep is, en welks muren versierd zijn met eene breede en twee smalle nissen met scherpe bogen en alle de kwistige versierselen van de beeldhouwkunst der Hindoes. In de meeste dezer nissen staan de troonen van

(1) Raffles, t. a. p. pag. 15–18.
(2) Junghuhn, *Reisen durch Java.* S. 91.
(3) Raffles, t. a. p. p. 15—18.

mindere Godheden, van welke laatste er echter thans geen enkele meer aanwezig is. De troonen bestaan over het algemeen uit eenen enkelen steen, aan de voorzijde versierd met eene vaas en eene menigte bloemen, welke de geheele ruimte op eene natuurlijke en ongedwongene wijze innemen. Dit vertrek verlatende komt men door eenen doorgang 1 el 35 duim breed en 1 el 20 duim diep (de dikte der muren), naar eenen tweeden voorhof 4 ell. 5 palm breed en 1 el 32 duim diep. Aan de andere zijde van dezen voorhof is eene deur, welke uitloopt op het terras, dat het gebouw omgeeft. De muren van dit voorhof zijn geheel glad, behalve verheven gedraaide kolommen, die het breede portaal of den ingang naar het middenvertrek omgeven en digt bij den grond eindigen in de afbeelding van den mond en tromp van eenen olifant, eenvoudig in verheven beeldwerk op den muur uitgehouwen, met onderscheidene snoeren koralen, welke van de punt zijns snuits afhangen. De daken der voorhoven van het gebouw, ofschoon geheel vervallen, waren oorspronkelijk naar den Syrischen bouwtrant, dat is puntig en op de bovenste kroonlijst afloopende met eene fraaije dubbele bogt. Het noordelijke gedeelte is een groote hoop dooreenliggend puin, maar de dubbele voorhof aan de oostzijde van den tempel komt, met een zeer gering verschil in de afmetingen, met die aan de zuid- en westzijde overeen, doch in plaats van het groote en ruime portaal in het Oosten zijn er vijf zeer hooge nissen in de muren met puntige Indiaansche bogen, rustende op vierkante pilaren, van welke de dekstukken ondersteund worden door een klein, nedergehurkt menschelijk beeld, dat de armen boven het hoofd houdt. Waarschijnlijk hebben er in de nissen tegen de muren van den tempel aan de noord-, zuid- of westzijde beelden van Godheden gestaan, doch daarvan is niets meer te vinden, en aleen in de middelste nissen zijn de troonen nog aanwezig. Boven de nissen en pilaren ziet men eene zeer diep uitgewerkte vooruitstekende kroonlijst, waarboven weder aan elke zijde vijf afbeeldingen van kleine tempels en onmiddellijk

daarboven de twee krommingen of bogten van het Syrische dak. Aan de oostzijde van het terras, dat den geheelen tempel omgeeft, komt men met eenen trap van acht treden en ten minste 2 ell. 4 palm hoog, in het bovenvermelde ruime portaal, hetwelk 3 ell. 6 palm hoog en binnenswerks 2 ell. 2 duim wijd, en geheel van zware juist vierkante steenen gemaakt is. De diepte van den doorgang of dikte der muren is 3 ell. Het dak van het portaal, dat uitweudig plat of vierkant is, terwijl men er middenop een zeer groot en verschrikkelijk Gorgonenhoofd ziet, gaat allengskens op eene zeer kunstige wijze in den piramidalen vorm over, hetwelk veroorzaakt wordt door het uitsteken der steenen, zoodat het veel heeft van omgekeerde vierkante trappen, welke met eenen enkelen steen aan elkander gesloten zijn. Hier bevindt men zich in het heilige der heiligen, het doel van de moeite en den ijver van menigen afgematten pelgrim. Men vindt daar echter geen enkel spoor der overblijfselen van een *Brahma-* of eenig ander Godenbeeld. Het is een vlak vierkant vertrek, 6 ell. 4 palm lang en ongeveer 5 ell. 5 palm breed, zonder eenig versiersel; 1 el 22 duim van den oostelijken muur of deur is eene verhevene plaats, ruim 1 el hoog, welke van het Noorden naar het Zuiden dwars door het geheele vertrek heenloopt, en waarboven een ver vooruitstekend kapiteel of dekstuk is; om daarop te komen, zijn er, ter wederzijden aan de uiterste einden, twee smalle trappen, ieder van zes treden. De muren van dit heiligdom loopen vierkant en gelijk op, tot op eene hoogte van ongeveer 12 ell., en zijn zamengesteld van vierkante blokken graauwen steen, die allen even groot en zonder cement zeer goed verbonden zijn, daar zij, even als bij alle gebouwen te *Brambanan*, met groeven ineensluiten. Daarboven is eene vooruitstekende kroonlijst van drie of vier steenen, van waar het dak, tot op de hoogte van ongeveer 3 ell. den pyramidalen vorm aanneemt, dan stijgt het loodregt vierkant in de hoogte tot ongeveer 3 ell. hooger, en van hier tot den top loopt het in eene achthoekige pyramide van

ongeveer 4 ell. 6 palm, hetwelk eindelijk gesloten wordt met eenen steen, die ongeveer 1 el in diameter heeft. Uitwendig heeft deze groote tempel eene groote verscheidenheid van bouwkundige versierselen, maar noch menschelijke, noch zinnebeeldige gedaanten, noch zelfs nissen in de muren, zoo als in alle de kleine tempels, die er rondom staan. De dekstukken van de pilaren zijn, even als in de nissen, tegen het ligchaam van den tempel, onderschraagd door de zeer kleine boven beschrevene beeldjes; maar men ontwaart er verder geen aan het geheele gebouw. De bouwtrant en wijze van uitvoering zijn overal ongedwongen, kiesch en fraai, en leggen eene rijke vinding, de meest gekuischte bewerking en ervaring in de kunst aan den dag. Alle de beeldwerken, welke in de nissen der kleine tempels gevonden worden (en er waren dertien in elk der twee honderd en zes en negentig), bevatten eene bewonderenswaardige verscheidenhaid van mythologische zinspelingen, welke allen in de Hindoesche legenden thuis behoorden (1).

Slechts weinige der kleine tempels staan nog overeind, zoodat men daarvan de oude gedaante zien kan, de overigen liggen ter neder geworpen, en zijn niet dan hoopen steen en aarde met struiken en slingerplanten begroeid, welke meer en meer al het graauwe en zwarte gesteente onder hun groen tapeet verbergen (2). Van den derden vierhoek zijn niet meer dan zes groote puinhoopen overgebleven; velden met den kruisboom (*palma christi*), suikerriet en tabak nemen de plaatsen, waar de tempels gestaan hebben, en bovendien nog menig plekje daarnevens. Geen enkele is er nog volkomen in wezen; groote boomen en vele soorten van planten zijn er in opgeschoten en hebben de steenen uit elkander gedroengn. Zij zijn bedekt met het gebladerte, hetwelk hunne verwoesting verhaast of veroorzaakt heeft; de steenen zelven dragen zelfs uitwendig en, waar dit aan het beeldhouwwerk het

(1) Raffles, t. a. p. p. 18—22.
(2) Junghuhn, bl. 91.

meest zigtbaar moest zijn, niet het minste teeken van verval. De geheele verwoesting is veroorzaakt door den weligsten wasdom. Onmiddelijk boven de tempels oprijzende, heeft de *waringin* en de trotsche banaanboom blijkbaar buitengemeen veel schade aangerigt. In het kort, naauwelijks twintig tempels geven een voldoend denkbeeld van hunne oorspronkelijke gedaante en bouwtrant (1). Het is te vermoeden dat de bouwvallen niet lang meer in hunnen tegenwoordigen toestand blijven zullen, daar de planten altijd meer wortelen tusschen de steenen in drijven, welke laatste zich daardoor verschuiven, afvallen en verstrooid geraken. Naauwelijks kan men de tegenwoordige bouwvallen in de afbeelding, door Raffles daarvan gegeven, herkennen (2).

Aangaande het ontstaan der *Tjandi Séwoe* of duizend tempel, welke in het jaar 1018 der Javaansche tijdrekening gesticht zijn, zegt de overlevering het volgende: » Bij de verdeeling » van het groote rijk van Poerwo Tjarito bekwam Râtoe Boko, » de jagervorst, de streek waar *Brambânan* ligt; een' anderen » broeder, Angling Derwo, viel *Pengging* ten deel, dat aan » *Brambânan* grenst. Boko gewan eene dochter, Ratoe Loro » (Roro Djonggrang) en de vorst van *Pengging* gewan eenen zoon, » Bandowoso genaamd. Ten gevolge van twist vermoordde Bando- » woso den vorst Boko, en nu kwam *Brambânan* onder *Peng-* » *ging;* Bandowoso verliefde op Roro Djonggrang, welke van hem » als huwelijksgeschenk eischte, dat hij duizend tempels in eenen » nacht zou bouwen. Bandowoso nam de voorwaarde aan, ging » aan het werk en werd door hoogere magten ondersteund, » zoodat hij des morgens te half vier uren reeds 995 tempels » en beelden vervaardigd had. De staatsdienaar van wijlen Boko, » het huwelijk ongaarne tot stand ziende komen, wilde het » werk verijdelen en liet eenige meisjes een begin maken met » rijst in een houten blok te stampen, een werk, dat gewoon- » lijk tegen het aanbreken van den dag aanvangt. Bandowoso » in den waan gebragt, dat de dag reeds aanbrak, verschrikte

(1) Raffles, t. a. p. p. 22.
(2) Junghuhn, t. a. p.

»en staakte zijnen arbeid; zoodra hij nu bemerkte, dat hij »misleid was, sprak hij eenen vloek over de maagden van »*Brambánan* uit, welke bepaalde, dat zij niet voor haar vijf »en twintigste jaar zouden huwen, hetwelk eene groote schande »was, daar zij gewoonlijk tien jaren vroeger in den echt traden. »Misnoegd begaf hij zich naar Roro Djonggrang, die hem »spottend vroeg of hij de tempels voltooid had; hierop ant»woordde hij ontkennend en zeide, dat zij zelve het ontbre»kende zou aanvullen, en terstond veranderde Roro Dronggrang »in een steenen beeld (1).

Van *Tjandi Séwoe* naar *Loro Djongrang* terugkeerende, vindt men, ongeveer ter halverwege aan de linker zijde, ruim 180 ell. van den weg, de overblijfselen van eene kleine groep tempels, welke moet bestaan hebben uit een klein vierkant van veertien tempels, met eenen grooteren in het midden. Vijf tempels waren aan de oost- en westzijde en vier aan de noord- en zuidzijde, met inbegrip van die op de hoeken. Het eenige onderscheid echter tusschen deze tempels en de kleine van *Tjandi Sewoe* was, dat zij nog kleiner, en de verhevene terrassen, waarop zij stonden, nog hooger waren, zijnde die van *Tjandi Sewoe* geen 3 palm boven den grond, terwijl deze ruim 1 el zijn en een kleine trap met eenen doorgang naar den middelsten tempel hebben. Alle deze tempels zijn uitwendig geheel vlak, behalve eene zeer eenvoudige vierkante pilaar met eene kroonlijst er op. Het middengebouw alleen is volkomen met de zelfde soort van beeldhouwwerk versierd als die van *Tjandi Sewoe*, ongeveer tweemaal zoo groot als de rondom staande tempels, en ter wederzijden 1 el breeder dan die van *Sewoe*, van welke het voorts nog verschilt, doordien het geen portaal heeft. Deze geheele groep staat op eene opene plaats van 24 ell. lengte en 18 ell. breedte; de afstanden tusschen de tempels van dit vierkant zijn gelijk aan de grootte van elk gebouw. Uit slechts negen van de buitenste tempels,

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 119 en 120.

van welke een niets dan een steenhoop is, kan men de vroegere bouworde en gedaante opmaken, doch geen enkel overblijfsel duidt de Godheden aan, ter wier eer zij gesticht zijn, behalve dat verheven beeldwerk in de nissen, die het middengebouw omgeven, waaruit men meent te moeten opmaken, dat zij behoord heeft tot den stam van GOPIA, of die halve Goden en Godinnen, welke men aan de muren van de twee honderd zes en negentig tempels van *Tjandi Sewoe* ziet. De Javanen hebben dezen groep den algemeenen naam van *tjandi* of tempels gegeven (1)."

Overblijfsels van het Paleis van Radja Boko.

Ten zuiden van het gebergte *Brambanan*, te midden van een bosch, rijk aan *teclonia-* en *calamus*-soorten en andere slingerplanten, ontdekt men, geheel in het geboomte verscholen, de overoude bouwvallen van een paleis eens Hindoekonings, RADJA BOKO. Het zijn puinhoopen van de zelfde vierkante steenen, als men bij de tempels van *Brambanan* vindt. Ver liggen zij door het bosch verspreid en getuigen van de groote uitgebreidheid van dit oude paleis; slechts een breed terras en eenige deurstijlen staan nog goed overeind. — Alles is uit bazalt gehouwen, eene steensoort, die men in dit gebergte niet aantreft (2).

Tjandi Tjino.

Tjandi Tjino, ligt bij het dorp *Tjino*, zuidwaarts van *Brambanan* (3) naauwelijks 1000 schreden van den voet des *Goenong Hidjoe*, door bebouwde velden omgeven. Zijne verbrijzelde steenblokken laten niets meer van de vroegere gedaante des tempels herkennen. Zij worden door vijgenboomen beschaduwd, welker reusachtige wortelen, de steenklompen als een netwerk omgeven. (4).

(1) RAFFLES, Tom. II. p. 23.
(2) JUNGHUHN, *Reisen durch Java*, S. 91 u. 92.
(3) ROORDA V. EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III, bl. 121.
(4) JUNGHUHN, *Reisen durch Java*, S. 92.

Overblijfselen te Dinangan of Randoe Goenting.

Als men den weg van *Brcmbanan* naar *Djocjokarta* opgaat, en ongeveer anderhalve mijl van de eerstgemelde plaats verwijderd is, komt men aan eene bogt, welke naar het Zuidwesten draait. Bij deze bogt, omstreeks 55 ell. ter linker zijde van den weg, ontwaart men een zeer groot beeld, vlak aan het daarachter liggende dorp *Dinangan*. Rondom liggen de brokken van vijf andere volkomen gelijke beelden verspreid. Achttien ell. achter het beeld, en juist ten Westen van het dorp, ziet men eenen grooten hoop brokken gehouwen steen (vooral groote langwerpig holle, geschikt om het water te bevatten, dat de Indianen gebruiken, om zich te reinigen), vermengd met aarde, welke doen vermoeden, dat hier eenmaal een bijzonder grooten tempel moet gestaan hebben, die echter reeds lang in puin vervallen is. Het voornaamste beeld noemen de Javanen Bega Minda (1).

Tjandi Kalisari.

Als men ongeveer eene halve mijl verder den weg opgaat dan de gezegde bogt, en men steekt de *Kali Bening*, vroeger *Kali Boehoes* genoemd, over, dan heeft men 110 ell. verder het dorp *Kalisari*, hetwelk zijnen naam geeft aan den tempel, welke men ruim 180 ell. ten Noorden van den weg, ten Zuidwesten van het dorp aantreft. Het is een groot en trotsch gebouw, dat meer het aanzien van een huis met twee verdiepingen of de woning van eenen Radja der Hindoes heeft. Het gelijkt in geenerhande opzigt, zelfs niet uitwendig, op eenen tempel. Het is een langwerpig vierkant gebouw, even als alle bouwvallen van Hindoesche tempels, bestaande uit vierkante bazaltblokken zonder kalk of tras te zamen gevoegd, en regelmatig in drie verdiepingen verdeeld; gelijkvloers heeft het in den voorgevel, die naar het Oosten gekeerd is,

(1) Raffles, p. 23 en 24.

eene breede deur, zijnde de eenige ingang van het gebouw, tusschen twee vensters, en aan de zijden mede twee vensters, even hoog als de andere. De eerste verdieping schijnt, naar de openingen die men er beneden aan ziet, in den voorgevel drie, en op de zijden twee vensters te hebben gehad, en door het gebladerte, dat dit gedenkteeken van voormalige grootheid bedekt en tevens vernielt, ontwaart men hooger onderscheidene kleine sierlijke vensters, doch deze waren loos, want het gebouw heeft slechts twee verdiepingen (1).

Het uiterlijk aanzien van dit gebouw is waarlijk bewonderenswaardig en schoon. De zamenstelling en bewerking van het uitwendige duidt bijzonder veel smaak, scherp oordeel, taai geduld en groote kennis aan. Niets kan de netheid en uitvoerige schoonheid van het beeldhouwwerk overtreffen, hetwelk niet slechts kwistig aangebragt, maar ook buitengewoon keurig bewerkt is, naauwelijks voegende voor het uitwendige van een gebouw, en zoo als men het maar weinig aan de kleinere voorwerpen in pronkkamertjes zou verwachten. Het gebouw staat op een, van 1 el 2 palm tot 1 el 8 palm hoog, terras van groote steenen. Uitwendig is het ruim 179 ell. lang en ruim 10 ell. breed, gemeten langs de muren, juist boven het terras of den oorspronkelijken grondslag, welke klaarblijkelijk in drie deelen is afgescheiden, waarvan het middenste ongeveer 3 palm vooruitspringt (2). De muren zijn 1 ell 5 palm tot 1 ell 8 palm dik (3). De deur in het midden van het gebouw is 1 el 45 duim breed, daarboven ziet men het wijdgapende monsterachtige aangezigt, dat hierboven bij *Tjandi Sewoe* beschreven is, van hetwelk aan elke zijde van het portaal een slangswijze kronkelend touw afloopt, dat bij den grond in eene groote zweep of strik eindigt, terwijl elk eenen opgetuigden staanden olifant omslingert; de ruimte aan de linker zijde is boven zijn achterste gevuld met het gezigt van een

(1) Raffles. p, 24 Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 90.
(2) Raffles, p. 21.
(3) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 90.

munnoek of menschelijk wezen, geheel in den trant van half verheven beeldwerk. Aan de andere zijde van de deur is, zoo ver als het voorportaal zich uitstrekt, het oorspronkelijk bekleedsel van de steenen afgevallen, hetwelk aan de oost- of voorzijde het geheele middenste gedeelte van het gebouw inneemt. In het midden van elk der andere gedeelten is eene opening of venster, van ongeveer 45 duim in het vierkant, hebbende een zeer diep en dubbel vooruitstek, gelijkende naar een lijstwerk, dat op den bovensten rand van het terras rust, terwijl de zelfde eenvoudige uitstekken boven het venster gevonden worden, waarboven een fraaijer en sierlijker ornement van twee olifantshoofden en snuiten, versierd en met den meesten smaak vereenigd, met eenen overvloed van andere ornementen. Ter wederzijde van de vensters is eene kleine dubbele pilaar, tusschen welke eene ruimte is voor eene kleine *Garoeda*, een beeld dat bij de Hindoes zeer bekend is, en tot aan het midden eene menschelijke gedaante, maar het ligchaam, de vleugels en de klaauwen van eenen arend heeft. Aan de andere zijde van de tweede pilaar, ter wederzijde van de vensters, is eene breede nis, welke van het terras tot de kroonlijst of afscheiding tusschen de bovenste en onderste verdieping reikt. De nis is ongeveer 1 palm diep in den muur, en wordt gevormd door de daarnevens loopende pilaren, welke regt naar hunne kapiteelen oploopen; terwijl het bovenste van de nis gevormd wordt door eene zeer fraaije verzameling kromme lijnen, welke zich juist in het midden vereenigen, en alzoo gebogen lauriertakken of bladen van den laurierboom schijnen voor te stellen. Daarboven ziet men eenen vierkanten, uitstekenden band, rakende tot de middenste kroonlijst, die de beide verdiepingen vaneenscheidt. De hoek van het gebouw is van boven tot beneden bedekt met het keurigst bewerkt lofwerk. Ieder die het gebouw binnentreedt, moet overtuigd worden, dat het niet enkel tot een Godsdienstig doel gebouwd of ingerigt is (1). Het is inwendig in drie vertrekken

(1) Raffles, p. 24 en 25.

verdeeld, welke boven koepelswijze zamenvallen en in wier muren men onderscheidene nissen aantreft (1). De geheele inrigting doet vermoeden, dat het tot woning van een Hindoes Opperhoofd of Radja gediend heeft. Het geheele gebouw was, zoo in- als uitwendig, oorspronkelijk bedekt met eene laag van zeer fijne en bijzonder taaije klei of leem (2).

De Tjandi Kali Bening.

Ruim ½ mijl van *Kalisari* ziet men de bouwvallen van den *Tjandi Kali Bening*, welke zich in de zelfde gedaante voordoen, als de groote tempels te *Sewoe* en *Loro Djonggrang*, maar bij een naauwkeuriger onderzoek overtreffen zij deze in de keurige en fijne netheid van bewerking der versierselen. Het is een kruisgebouw, met de daartusschen uitstekende hoeken, om de plaats te vinden voor een groot middenvertrek, waar men alleen van de oostzijde kan binnenkomen. Het gebouw is 22 ell. lang en even zoo breed. De muren zijn ruim 10 ell. 5 palm hoog; en het dak, van hetwelk ongeveer 1½ ell. schijnt te zijn afgevallen, nog 9 meer. Geen enkele gevel of voorportaal is nog in goeden staat. Aan de zuidzijde ziet men eene kleine deur, 1 ell. 7 palm hoog en 3 ell. 15 duim breed, in eene diepe nis, welke mede boven de deur een klein beeld van Sita in eene zittende houding bevat. Bij de deur heeft een klein uitstek vermoedelijk op onderscheidene wijze bearbeide beeldhouwwerken bevat, want men heeft binnen eenen kleinen omtrek eenige zulke stukken gevonden Een zeer groot en wel uitgewerkt hoofd van een monster, dat boven de deur gezien wordt, is door een aantal uitmuntend bewerkte zinnebeeldige figuren omgeven. De nis, welke Sita bevat, wordt behalve het andere bijwerk ondersteund door twee kleine pilaren, op wier kapiteelen te voren onder den naam van *munnoek* beschrevene naakte beelden rusten. Het middenvak

(1) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 90.
(2) Raffles, p. 25.

van deze zuidzijde (welke gevormd wordt door de nis en de deur beneden en het Gorgonenhoofd van boven) eindigt van boven in eene punt, gevormd door eene langwerpig ronde lijn, welke aan beide zijden langzamerhand schuin oploopt. Deze schuine zijden zijn aan iederen kant bezet met elkander opvolgende kleine naakte munnocksbeelden, allen zittende in onderscheidene houdingen op trappen, bestemd om ze te ontvangen (1).

Aan de andere zijde van den doorgang is eene kleine nis, 1 el hoog en 15 duim breed, ondersteund door kleine pilaren en bezet met beelden in verheven werk van de familie van Gopia en zijne voorouderen. Dat hetwelk de nis ter regter zijde bevat, zou, naar men wil, Kresna zijn. Dat Sita boven de deur gevonden wordt, houden de Javanen voor een doorslaand bewijs van den godsdienstigen zin der stichters van dezen prachtigen tempel, welke ongetwijfeld alles wat men nog in *Indië* gevonden heeft, in beeldhouwkunstig schoon en versierselen overtreft. Boven de bogen van alle nissen ziet men eene zeer verhevene en fraaije afbeelding in basrelief van eenen grooten pyramidalen tempel op eene kleine schaal, doch veel grooter en beter bewerkt dan die te *Loro Djongrang* of *Boro Boedo*. Naast deze nissen aan de hoeken van het gebouw treft men eene rij pilaren aan, welke tot de kroonlijst reiken, en den geheelen voorgevel van een vooruitstekend voorportaal dragen. In het midden, juist aan de punt van de nis is een Gorgonenhoofd, met het gewone uitzigt, omgeven door de even vermelde tempels. De buitenzijden van de voorportalen bevatten een uitstek van 3 ell. 7 palm, in welks midden eene nis is, veel breeder en dieper dan die aan de voorzijde, zijnde ongeveer 1 el 8 palm hoog, 6 palm breed en 3 diep, ter wederzijde ondersteund door eene echt Hindoesche platte pilaar, en boven de nis het Gorgonenhoofd en de pyramidale tempels. In ieder dezer nissen waren vroeger beelden, waaronder eene

(1) Raffles, p. 27.

afbeelding van Gopia. Aan iedere zijde van deze eenvoudige nissen waren de zelfde rijen pilaren (drie in getal), welke almede aan de gevels van de voorportalen gevonden worden, van welke de middelste van boven tot beneden met een buitengemeen sierlijk loofwerk versierd is; de beide anderen zijn geheel glad. Eene zeer fijne laag van pleisterkalk, van de allerbeste soort, bedekt de buitenmuren van dezen tempel, en men heeft daarbij de fijnste bijzonderheden van de kunst op de daaronder liggende steenen gevolgd, zoo om de schoonheid van den tempel te beter te doen uitkomen, als om de verbinding der steenen te bedekken. Boven de muren is eene dubbele ver vooruitspringende kroonlijst. Er is noch in den tempel noch in de voorportalen eenig beeld gevonden (1).

Overblijfselen van eene oude gehoorzaal enz. te Kali Bening.

De zoo even beschreven tempel staat bij en ten N. van het dorp *Kali Bening*, dat ten W. van de rivier van den zelfden naam ligt. Honderd twintig ell. van den tempel, ten Z. van het dorp, in eene plantaadje van suikerriet en wonderboomen (*palma christi*) ziet men twee paar van de allerschoonste reusachtige deurwachters, allen met het aangezigt Oostwaarts en ongeveer 3½ ell. van elkander gestaan hebbende. De voetstukken van al deze beelden zijn bijna geheel bedekt, of liever gansch in den grond gezonken. Ieder beeld is van den top tot aan het voetstuk ruim 1½ el hoog en aan de schouders ruim 1 el breed. Zij zijn over het algemeen veel beter bewerkt, dan die men elders op *Java* gevonden heeft. Het aangezigt is veel meer geteekend en er is meer uitdrukking in; de neus komt meer vooruit en is spitser; de wenkbraauwen zijn zeer gefronsd. De haren hangen los in boekels en krullen over den rug, en aan de enkels zijn, in plaats van kralen, kleine ronde belletjes, in

(1) Raffles, p 28 en 29.

Indië onder den naam van *goegoer* bekend. Deze beelden worden *Gogoto* genoemd. Achter het tweede paar wachters of ten Westen van hen is een puinhoop van steenen en kalk, welke bij onderzoek blijkt het overblijfsel te zijn van eene oude gehoorzaal, waarvan het verhemelte gerust heeft op veertien pilaren, omgeven door eene gaanderij op twee en twintig pilaren. De deurwachters stonden juist in het midden van het oostelijke front des gebouws; het paar, dat er het digtst bij stond, naauwelijks 5 ell. daarvan verwijderd. De grootste lengte van het gebouw was van het Oosten naar het Westen. Het binnenste vertrek was, met inbegrip der pilaren ruim 14 ell. lang, en 8½ ell. breed. De galerij, welke de zaal omgaf, was bijna 4 ell. diep. Waarschijnlijk is het huis te *Kalisari* eertijds de verblijfplaats van een of anderen Hindoeschen Radja op *Java* geweest; de prachtige tempel te *Kali Bening* de plaats, waar hij zijne godsdienst oefende en zijne gebeden uitstortte; en deze zaal, een weinig Zuidwaarts van daar, de staatsie- of gehoorzaal, of misschien de plaats van uitspanning, nadat hij zijne godsdienstpligten vervuld had (1)."

Tjandi Kalassan.

Acht palen van *Djocjokarta,* komt men aan het dorp *Kalassan.* Hier ligt op geringen afstand van het dorp, ten zuiden van den weg de *Tjandi Kalassan,* die eene van arduinsteen opgestapelde, twaalfkante pyramide gelijkt. De top ligt in puin en de hoeken zijn beschadigd, doch niet zoo, of men kan er de oude gedaante van het gebouw nog uit opmaken. Een groot vierkant binnenvertrek, waar men slechts door eenen eenigen ingang ten Oosten kan inkomen, is door vier andere, kleinere vertrekken omgeven, uit welke men niet in het grootere komen kan. In alle vertrekken, vindt men altaren om te offeren, en aan de muren van den tempel eene

(1) Raffles, p. 26 u. 27.

menigte nissen, met uit bazalt gehouwen beelden er in. Bovendien zijn alle hoeken en deurposten van versierselen en verheven beeldwerk voorzien. De steenen, waaruit de zoo kunstig gebouwde tempel zonder tras of verbindingsmiddelen is opgebouwd, zijn alle regelmatig van de zelfde grootte en bestaan uit niets anders, dan uit die graauwe, poreuse bazalt, welks gruis men in de bedding van alle, van de *Merapi* afstroomende, beken aantreft. Jonge vijgenboomen hebben op den tempel post gevat, welks zwartachtige, graauwe massa in de verte nog slechts eenen puinhoop gelijkt; hunne wortelen drijven de vierkante steenen altijd meer uit elkander en bevorderen den volkomen ondergang der bouwvallen. Inwendig vormt de naar boven zich versmallende ruimte geen gewelf, maar de vierkante steenen steken met hunne scherpe kanten binnenwaarts, als een omgekeerde trap en buigen zich naar boven hoepelswijze te zamen, zoodat er een gebroken licht in valt. Deze binnenruimte wordt door honderden groote vledermuizen bewoond, die boven aan de steenkanten hangen. Hare mest bedekt 1 el 5 palm hoog den grond van het gebouw en vormt eene breiachtige witte massa, die op eene misleidende wijze, met groene plantachtige stoffen overdekt is (2).

Graven der Keizerlijke familie te Pasar Gedé.

De graven der Keizerlijke familie te *Pasar Gedé* zijn terrasvormig aangelegde, deels met muren van tigchelsteenen omgevene plaatsen, in welke de grafheuvelen onder het lommer liggen van nangasari-boomen (*acacia pedunculata*) en door fraaije planten van allerlei soort, zoo als de granaatboom (*punica granatum*), *sanceviera fruticosa* en anderen omringd zijn. Zij vormen een langwerpig vierkant, naauwelijks 3 tot 5 palm breed, dat of uit steenen gebouwd is, of slechts uit opgehoogde aarde bestaat, terwijl er in het laatste geval een paar in den vorm van traliën verbonden balken opleggen. Aan het

(2) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 89 *u.* 90.

eene einde vindt men ook vele kleine, eenvoudige, ongeveer 1 el hooge grafsteenen, of op de zelfde wijze besnedene planken (1).

De graven der regerende Sultans zelve echter zijn met een houten schuurtje bedekt, hetwelk door daartoe aangestelde beambten zorgvuldig bewaakt en gesloten wordt; zij zijn grooter en hooger dan de overige, en gewoonlijk uit eenen witten kleiachtigen zandsteen gehouwen, dien men in het Zuidelijke strandgebergte vindt. Behalve de hoeken en punten der langwerpig vierkante tomben zijn er geene kunstversierselen of beeldhouwwerk aan de steenen; de meeste zijn door een rasterwerk omgeven, en met een voorhang van gewoon linnen behangen, zoodat zij naar ledikanten gelijken, en men zich verbeelden kan in eene ouderwetsche slaapkamer te zijn (2).

Graven te Imogiri.

Te *Imogiri* is het gemeenschappelijk graf der beide Vorstenhuizen van *Djocjokarta* en *Soerakarta* (2), op eenen 30 ell. hoogen bergrug, mede *Imogiri* geheeten, door bosschaadje omgeven. Langs twee honderd en veertig uit tigchelsteenen gebouwde trappen, die thans met *marchantia, bignonia* en dergelijke planten begroeid zijn, komt men op de hoogte van den bergrug, die in breede terrassen, welke zich amphitheaterswijze achter elkander verheffen, is aangelegd. Door de buitenste terrassen, welke door nangasari-boomen belommerd zijn, vloeit eene waterleiding, welke een groot bekken vult, waarin zich in vroegere tijden de vrome Javanen waschten, eer zij het heilige binnenste betraden. Voorzigtig en in eene -biddende houding openen de Javanen de groote houten deuren, welke met kunstig snijwerk versierd zijn; men treedt

(1) Junghuhn, S. 76.
(2) Het zelfde werk. t. a. p.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 119.

op de binnenste terrassen en ontwaart, even als te *Pasar Gedé*, een aantal Koninklijke grafheuvelen, welke met kruidnagel- (*caryophyllus aromaticus*) en kaneelboompjes (*laurus cinnamomum*) beplant zijn. Weder andere deuren geven toegang tot altijd hoogere terrassen, op welker binnenste of hoogste de voornaamste en oudste graven gevonden worden. Een houten gebouw, dat rondom zorgvuldig gesloten is, omvangt ze; eenige zijn als een ledekant met voorhangsels omgeven, andere met eene houten kast bedekt, waar men door glazen vensters kan inzien. De graven zelve zijn langwerpig vierkante steenen tomben, gewoonlijk uit gewitten zandsteen, en, behalve eenige parallelle lijsten en evenredige hoeken, zonder verdere versiering. Er zijn onderscheidene zulke in even groote terrassen verdeelde ruimten, welke door hooge muren van de daarnaast gelegene gescheiden zijn, terwijl ieder terras door deuren met het hooger liggende verbonden is. Waarschijnlijk zijn er even zoo vele als er stamhuizen of takken geweest zijn van het Keizerlijke geslacht, welks graven zij bevatten. De kunstig uitgesneden deuren, de hooge uit tigchelsteenen opgetrokken muren, welke ieder terras omgaven, doch thans tamelijk vervallen zijn, getuigen van den eerbied, welke de Javaan voor de graven zijner voorvaderen heeft (1).

Plaatsbeschrijving.

Djocjokarta.

Djocjokarta, eigenlijk *Ngajocjokarta*, dikwijls bij verkorting *Djocjo* (2), vroeger *Mataram* (3) geheeten, ligt 75½ palen

---

(1) Junghuhn, S. 86 u. 87.

(2) *Handl. tot de Aardrijksk.*, bl. 97.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Besitt.*, bl. 185.

van *Samarang*, 436½ van *Batavia*, 44 Z. W. van *Soerakarta*, 318 van *Soerabaja*, 26½ paal Z. O. van *Magelang*, 46 palen O. ten Z. van *Poerworedjo*, op 25° 27′ N. B. en 110° 21′ 30″ O. L. (1), op eene hoogte, rondom door bergen met stoute bosschen, vooral aan de Noordzijde, ingesloten, Het is de hoofdstad van het rijk, de zetel van den Sultan en van een aantal Prinsen van den bloede, Rijksgrooten en aanzienlijke Leenmannen, die weleer uitgebreide landgoederen bezaten, en eene der grootste en volkrijkste steden van *Java*, met ongeveer 50,000 inwoners (2), en heeft tevens eenen grooten omvang, daar alle die Leenmannen en Prinsen er meer of min uitgestrekte dalems of paleizen hebben (3). Vroeger had deze met muren en zwaar paalwerk omgeven stad vier houten poorten van djatibalken en even zoo vele wegen of naauwe bergpassen, langs welke de stad alleen genaakbaar was. De eerste weg liep met groote bogten Noordwaarts naar *Samarang*, en wordt de *Engte van Silemby* of *Selimbang* genoemd; de andere poorten en bergwegen heeten *Tadi*, *Oepak* en *Kaliadir*. Van de Noorderpoort *Silemby* naar de Zuiderpoort *Kaliadir* loopt de kromme en meest levendige hofstraat wier Zuideinde bij het Keizerlijk paleis uitkomt op een ruim, met schoon geboomte beplant plein; alle straten zijn morsig en zeer onregelmatig (4).

De inrigtingen zijn genoegzaam de zelfde als te *Soerakarta*. De stad is in twee wijken verdeeld, ieder onder het opzigt van eenen Wijkmeester, terwijl ook het Chinesche kamp eene afzonderlijke wijk vormt (5). In de Europesche wijk, onmiddelijk aan den kraton, ligt het Nederlandsche fort, te gelijk met den kraton in 1760 opgebouwd. Het houdt met zijn geschut de geheele stad in bedwang en is van een sterk garnizoen

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 124.
(2) Teenstra, t. a. p.
(3) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 97.
(4) Teenstra, t. a. p. bl. 185 en 186.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 117.

voorzien. (1), Dit kasteel, hetwelk volgens JUNGHUHN, 96 ell. boven de oppervlakte der zee ligt (2), en op zekeren afstand door kanarie- en vijgenboomen omgeven is (3), heeft meer dan eenen aanval van eene groote overmagt wederstand geboden en dien afgeslagen (4). Het fraaije residentiehuis, dat, volgens VAN DER WIJCK, 113 ell. hoog ligt (5), en de steenen woningen der verdere Europesche ambtenaren, benevens eene Protestantsche kerk en eene Gouvernements Lagere School, met 2 onderwijzers en 70 leerlingen, staan allen rondom of in de nabijheid van het fort (6). De huizen der Europeanen, welke laag en slecht gebouwd zijn, liggen gedeeltelijk terzijde van den weg, en zijn gedeeltelijk stadswijze in eenen kleinen vierhoek tezamengedrongen, welke slechts van eene parallelloopende straat doorsneden is, en grootendeels door afstammelingen van Europeërs (Liplappen) bewoond wordt. Slechts een open, met gras begroeid plein scheidt deze zoogenaamde Europesche kampong van het fort (7). De kraton des Sultans beslaat een langwerpig vierkant van 1120 ell. lang en 753 ell. breed, en is van buiten omgeven met eene gracht en eenen 4 ell. 5 palm dikken muur, van vierkante steenen, die zonder metselwerk slechts op elkander gelegd zijn, terwijl aan de binnenzijde een aarden wal, hoog en breed genoeg om met geschut beplant te worden, oprijst (8). De muur is op de hoeken met op pilaren gelijkende wachttorens voorzien, en heeft onderscheidene overdekte poorten (9), welke aan dat verblijf het aanzien van een versterkt ridderslot uit de vroegere eeuwen verleenen. Het geheel heeft een schoon en indrukwekkend voorkomen, ofschoon er, daar

(1) TEENSTRA, bl. 186.
(2) *Almanak voor Ned. Indië*, 1844, bl. 25.
(3) JUNGHUHN, S. 74.
(4) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 89.
(5) *Almanak voor Ned. Indie*, t. a. p.
(6) KUSSENDRAGER, bl. 240. — TEENSTRA, t. a. p.
(7) JUNGHUHN, t. a. p.
(8) KUSSENDRAGER, bl. 241.
(9) JUNGHUHN, t. a. p.

het hof van *Djocjokarta* door den laatsten oorlog zeer verarmd is, tegenwoordig op verre na de pracht en weelde niet meer heerscht, waardoor het zich vroeger onderscheidde, en welke men nog op den duur aan het hof van *Soerakarta* aantreft (1). Binnen den muur van dit versterkt paleis staan niet slechts eenige gebouwen, maar zelfs een aantal dorpen, welke onder het lommer der gewone vruchtboomen en palmen verscholen liggen, en door duizende menschen bewoond worden. De in nieuweren smaak veranderde gebouwen van den Sultan zijn afzonderlijk omheind en nemen slechts een klein gedeelte van den kraton in (2), welks geheele bevolking op 16000 zielen begroot wordt (3).

In den namiddag van den 3 September 1844 barstte in dit paleis een hevige brand uit, waardoor 140 woningen eene prooi der vlammen werden.

De voorname woningen der inlanders waren vroeger met ringmuren omgeven, en hadden alle hare tuinen, zoodat het geheel een statig en aangenaam gezigt opleverde (4), doch liggen thans meest allen in bouwval. Uren lang strekken de vervallen muren zich uit, welke vroeger tot omheining van hunne hofsteden dienden. Van lusthuizen en koele loofgewelven treft men er nog de sporen aan (5).

De grond waarop *Djocjokarta* ligt, vormt eene vlakte, welke zich ten O. tot *Klatten* en *Soerakarta* uitstrekt, ten N. loopt zij allengs tegen den *Merapi* op, ten N. W. gaat zij in het uitgebreide dal tusschen den *Merapi* en den *Soembing* over, terwijl zij zich Westwaarts uitstrekt tot tegen een bergketen, die van den *Soembing* in eene bijna zuidelijke rigting naar de zee loopt; hare zuidelijke grens is echter gedeeltelijk het zeestrand zelf, gedeeltelijk de steile voet van den bergketen, die parallel met de kust loopt. Slechts ten W.

---

(1) Kussendragier, t. a. p.
(2) Junghuhn, t. a. p.
(3; Teenstra, t. a. p
(4) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 125.
(5) Junghuhn, t. a. p.

van *Djocjokarta*, naauwelijks 1 tot 2 uren daarvan verwijderd, heeft men eenige zachthellende heuvelen. Daar zijn ook die schilderachtige kalkrotsen, uit wier midden eene naar eenen toren gelijkende zuil uitsteekt. Behalve deze heuvelen en de breede en diep uitgeholde rivierbeddingen, die bijna allen met bazaltgruis bezaaid zijn, is de vlakte vrij gelijk, doch niet horizontaal, want zij helt eenige graden naar het Zuiden af, zoo als uit den sterken val der rivieren en de terrassen der rijstvelden, welke Zuidwaarts meer afloopen, blijkt; zelfs reeds bij den eersten opslag ziet men duidelijk, dat zij naar den zuidelijken bergrug allengs afhelt, dat deze lager ligt, en dat zij naar den *Merapi* toe echter altijd meer oploopt. Een aantal kleine rivieren doorstroomen deze vlakte en wenden zich, bijna parellel loopende, in eene zuidelijke rigting naar de zee. De geheele vlakte wordt door niets anders gevormd, dan door die afloopende heuvelreeks, welke, even als van alle kegelbergen op *Java*, van den top des *Merapi's* afkomt, in den beginne, aan den hoogen top, steil afgebroken, smalle bergruggen vormende, doch zich altijd meer verbreedende en vlakker wordende, hoe meer zij zich van den top verwijderen. De rivieren, die in de haar scheidende voren loopen, storten eerst schuimende, over rotsen; verwijderen zich dan altijd meer van elkander, en bevochtigen de groenende rijstvelden, die den altijd vlakker wordenden bodem bedekken. Terwijl daar op eene hoogte van 1400 tot 1600 ell. slechts wilde dieren wonen, verblijden zich hier millioenen menschen in hun aanwezen. Op zulk eenen van den *Merapi* afloopenden vlakken, rug tusschen twee parallel loopende stroomen, die hier eene vierkante ruimte van ½ uur breedte tusschen elkander laten, ligt ook *Djocjokarta*. De geheele vlakte is tot aan de opgegevene grenzen met rijstvelden bedekt, waarin de dorpen verstrooid liggen (1).

In Maart 1817 werd *Djocjokarta* door eene aardbeving geschokt, welke echter geene groote verwoestingen aanrigtte.

(1) JUNGHUHN, S. 72 u. 73.

en den 2 December 1847 barstte boven de hoofdplaats een hevig onweder los, vergezeld van geweldige stortregens en windvlagen, door welke laatste een aantal boomen zijn uit den grond gerukt; een groote waringinboom stortte op eene woning neder, in welke zich ongeveer 60 personen bevonden, van welke 9 hierdoor het leven verloren en 12 min of meer zwaar gekwetst werden (1).

Brambanan.

Brambanan of *Brambanam* is een dorp aan den voet van eene bergreeks, aan welks voet de hiervoor (bl. 147 en volg.) beschrevene bouwvallen gevonden worden. Ten aanzien van dit dorp zegt de overlevering, dat de eerste bewoner EMPOE ROMBO heette, van daar zou het den naam *Empoe Rembana*, en bij verkorting *Poeranbanan* en *Prambanan* gekregen hebben. In het algemeen schrijft men *Brambanan* (2).

Den 15 December 1825 tastten de muitelingen, ten getale van 1000 man, den post van *Brambanan* aan, en zochten de nieuwe benting te *Kalassan* te vernielen, doch werden door de troepen, onder het bevel van den Luitenant SCHLOSSER, zoo wel ontvangen, dat zij na het verlies van 30 dooden de wijk moesten nemen (3).

Pasar Gedé.

Pasar Gedé is eene plaats, ongeveer 12 palen Zuidoostwaarts van *Djocjokarta*. Het is eerst de regeringszetel van *Mataram* geweest; in het begin der zestiende eeuw werd een nazaat van BROWODJOJO alhier tot *Kijahi Gedé* (d. i. Groote Heer) van *Mataram* uitgeroepen. Het oord was toen nog

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 24 Februarij 1848.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. blz. 120.
(3) NAHUYS, *Verzameling van Officiele Rapporten*, D. II. bl. 95.

eene woestenij, en eerst in 1678 verlegde HAMANGKOE RAT I den zetel van *Mataram* naar *Kartasoera* (1).

Te *Pasar Gedé* is, behalve de reeds vermelde vorstelijke graven, als iets merkwaardigs, een groote gladde blaauwe steen te zien, die 1,40 el lang, 1,30 el breed en 1 palm dik is, en op eene kleine verhevenheid onder twee oude waringinboomen ligt. Het is eene niet op *Java* thuis behoorende leisteen. Op zijne oppervlakte zijn twee langwerpige indrukselen en eenige opschriften in het rond in eenen vierhoek, in de Latijnsche, Italiaansche, Hollandsche en Fransche talen. Het Latijnsche opschrift, nog zeer goed leesbaar, staat in het midden en luidt: »*Memoriam sortis Igm. infelicis ad* »*aeternam* (ter bestendige gedachtenis aan een ongelukkig lot)," daar rondom leest men in eenen cirkel: »*Cosi va il Mondo*. — »*Ita movetur Mundus*. — *Ainsi va le Monde*. — *Zoo gaat* »*de wereld*." Behalve nog eenige figuren en onleesbare Romeinsche letters en getallen leest men er in de Latijnsche taal nog eenige woorden op, welke vertaald aldus luiden: »*Smaadt* »*gij, die versmading overwaardig zijt!* — *Waarom wordt gij* »*ontsteld of verbaasd, gij dwaas!* — *Ziet, onwetenden, en* »*lacht!* — *Lotgenooten, vaartwel!*" Aan de linker zijde van den steen staat een steenen vijzel van bijzondere grootte en zwaarte op een voetstuk, in hetwelk vier holten gebeiteld zijn, welke drie ballen, in verschillende kleur, grootte en zwaarte bevatten. De steen wordt als heilig beschouwd. De legenden dienaangaande zijn verschillend, de twee langwerpige groeven zouden in dien steen ontstaan zijn door het daarop zitten van zekeren Sultan, wien de ballen tevens tot speeltuig zouden gediend hebben. Van de opschriften bestaan twee overleveringen, van welke de eene meldt, dat deze steen in vroegeren tijd aan het Zuiderzeestrand, te gelijk met twee Portugesche schipbreukelingen gevonden is; destijds hadden de Javanen aan dit strand nog nimmer eenen blanke gezien, en zij klonken die twee ongelukkigen voor hun leven aan dien steen

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 122.

vast. Eene andere overlevering meldt, dat de uitsnijdingen door twee Europesche soldaten, van welke de eene een Italiaan was, gemaakt zijn, en dat zij dien ten gevolge als heiligschenners beschouwd en met vergift omgebragt werden (1).

Te dezer plaatse viel den 19 Julij 1827 een gevecht voor, tusschen de Nederlandsche troepen, onder bevel van den Kolonel COCHIUS, en de muitelingen, welke laatste, in drie kolonnes kwamen opzetten, waarvan de sterkste 2000 man, veelal met geweren gewapend. De Nederlandsche Bevelhebber liet den vijand zoo nabij mogelijk naderen, alvorens zijn vuur te openen. Toen hij echter hiertoe overging, bragt het artillerievuur, door den Luitenant CLARINGS bestuurd, en ondersteund door een peloton Amboinezen, aangevoerd door den Amboineschen Luitenant MARCUS, al dadelijk de middelste vijandelijke colonne aan het wijken. Toen deze zich hierop met den linker vleugel der muitelingen trachtte te vereenigen, werd de Luitenant GILLY met zijn peloton jagers vooruitgezonden, om dit te beletten, waarin hij volkomen slaagde. Inmiddels hielden de Luitenants DE GROS en SUTHERLAND, met hunne pelotons den vijandelijken regter vleugel in bedwang. De linker vleugel rukte echter nog wel steeds voort, doch het enkel deployement der kavallerie was genoegzaam, om hier almede den verderen voortgang te stuiten. Aan het uiteinde van onzen linker vleugel werd de Luitenant VAN SWIETEN, met een peloton Amboinezen vooruitgezonden, en door een peloton Sumanapsche hulptroepen met een stuk geschut gedekt. Deze troepen bleven, tot aan het einde van het gevecht, met de muitelingen vrij levendig handgemeen, die hier niet dan langzaam terugtrokken, dewijl het terrein hun voordeelig was, en zij, door vele Hoofden te paard aangemoedigd, hier andermaal kwamen opzetten, met zich voerende een paar kleine lilla's. De Kolonel liet daarop zijne kavallerie voortrukken, benevens een peloton Infanterie en Jagers, met zoodanig goed

(1) ROORDA V. EYSINGA, t. a. p. en TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt*, bl. 788, 789.

gevolg, dat de muitelingen in alle rigtingen moesten wijken. Aan het uiteinde van onzen regter vleugel werd insgelijks een stuk geplaatst, waarna de muitelingen alhier mede teruggetrokken. De vijand hield intusschen gedurende eenigen tijd op eenen verren afstand nog post, en bragt zijne benden andermaal, al vurende, nog eenigzins voorwaarts, doch week eindelijk geheel terug. Zijn verlies bedroeg zeven Hoofden en een en zestig man, terwijl aan onze zijde slechts vier man gekwetst werden (1).

In den namiddag van den 10 September 1844 ontstond te *Pasar-Gedé* een hevige brand, waardoor ruim 600 huizen van inlanders in de asch gelegd zijn.

Imogiri.

Als men van *Djocjokarta* de rijstvelden in eene zuidelijke rigting, ongeveer 12 palen ver doorgaat, en de *Kali Oepak* doorwaadt, komt men te *Imogiri* of *Imagiri*, ook wel *Megiri* genoemd, hetwelk aan den noordwestelijken voet van het strandgebergte in een overheerlijk oord ligt, waar men, naar het W. Z. W. een verrukkend gezigt over de van het gebergte vooruitstekende heuvelen heeft. Zacht loopt de met bosschaadje bedekte bergrug af. Aan zijnen voet kronkelen zich, slingerende om de vooruitspringende heuvelen, de zilveren wateren van den *Kali Oepak*, regts over de vlakte van *Djocjokarta*, links door het gebergte bepaald; in het westzuidwesten ziet men den blaauwen, schijnbaar zich verheffenden spiegel der zee, en herkent men den mond der rivier aan de witte streep van schuim en uit het doffe donderen der branding, hetgeen van daar (op eenen afstand van 15 palen) in de ooren dringt (2).

Den 5 December 1825 had er nabij dit dorp eene ontmoeting plaats tusschen eenig Nederlandsch krijgsvolk, onder

(1) Nahuys, *Verzameling van officiele rapporten*, D. II. bl. 388 en 389.
(2) Junghuhn, S. 86 u. 87.

de bevelen van den Majoor SOLLEWIJN, en eene vijandelijke bende van ongeveer vijf honderd man, onder den *Toemenggong* TJO MONGOLO, welke echter spoedig overhoop geworpen werd, met verlies van vijftien manschappen, die op de plaats bleven liggen. Vermoedelijk werd ook het paard van genoemden *Toemengong* gewond, daar men hem na de eerste schoten te voet zag terugtrekken, terwijl zijn paard aan de hand weggeleid werd (1).

In December 1828 had zeker Hoofd, KERTOE PAGELASSAN genaamd, die met ongeveer 400 man om de zuid getrokken was, onder het volk in dit dorp doen verspreiden, dat DIPO NEGORO zich bij hem bevond, met het voornemen, om eene der Inlandsche bentings ten Zuiden van *Imogiri* aan te vallen en te vernielen Het was dit Hoofd gelukt, om daardoor zijne magt tot omtrent 1000 man te doen aangroeijen, met welke hij *Imogiri*, in drie troepen verdeeld, met veel vaardigheid weldra omsingeld had; dan de vijand wist toen nog niet, dat de Kolonel COCHIUS, dien zelfden morgen, met eene aanzienlijke versterking van *Djocjokarta*, aldaar was aangekomen. Met deze troepen wist hij, die met het terrein aldaar zeer goed bekend was, zoodanig doelmatig te manoeuvreren, dat de vijand, met achterlating van eenige dooden, ongerekend de gesneuvelden en gekwetsten, die men had zien wegslepen, in allerijl moest terugtrekken (2).

Pleret.

Het dorp *Pleret*, 3 kleine uren van *Djocjokarta*, heeft eene oude sterkte, welke een uur in den omtrek en 6 ell. hooge muren heeft (3), en in het jaar 1826 door de muitelingen bezet was. De Generaal VAN GEEN deed haar, den 16 April van dat jaar, bestormen, maar de geringe magt maakte het

(1) NAHUYS, t. a. p. bl. 92.
(2) Het zelfde werk, D. III. bl. 6.
(3) VAN KAMPEN, *De Nederlanders buiten Europa*, D. III. bl. 654.

alstoen onmogelijk haar van alle zijden in te sluiten, zoodat zich, na de bestorming, de meeste der verdedigers met de vlugt konden redden, en het door ziekte verzwakt garnizoen van *Djocjokarta* niet toeliet deze plaats te bewaren (1). Den 9 Julij daaraanvolgende werd zij echter gelijktijdig door drie kolonnen onder de bevelen van den Luitenant-Kolonel COCHIUS, te zamen ruim 4000 man, aangevallen, doch waarvan de 3000 Javanen vooreerst slechts als spaarbenden dienden. Onder de 1050 Nederlanders, die 12 stukken geschut bij zich hadden, waren 150 ruiters. De aanval geschiedde onder bevel van de Majoors LE BRON DE VEXELA en ELOUT en den Kapitein KOELMAN. De opstandelingen leden bij de bestorming een verlies van 400 dooden, terwijl de onzen slechts 8 gesneuvelden en 46 gekwetsten hadden, onder de laatste waren onderscheidene Officiers, onder anderen had de Majoor DE STUERS vier wonden ontvangen (2).

Wonosobo.

Te *Wonosobo*, een dorp met kampement, thee-etablissement en fort, werd den 13 Junij 1826 een allermerkwaardigst natuurverschijnsel waargenomen, waarvan geen der hier gevestigde Europeanen, noch ook een enkel Inlandsch Hoofd zich een tweede voorbeeld herinneren kon. Omstreeks vier ure in den namiddag werd de hemel, na den geheelen dag helder te zijn geweest, eensklaps, in minder dan tien minuten, met zware wolken overtrokken, en vertoonde zich aan het oog als geheel in mist en nevel gehuld. Een aan storm grenzende zuidwestelijke wind dreef deze wolken echter spoedig voort, wierp eenige huizen en kazernen omver, en rukte eèn aantal boomen met wortel en al uit den grond, terwijl geweldige bliksemstralen hier en daar nedersloegen en een buitengewoon sterke stortregen het

(1) NAHUYS, *Verzameling van officieele rapporten*, D. II. bl. 134
(2) Het zelfde werk, bl. 145. — VAN KAMPEN, t. a. p. bl.. 654 en 655.

kampement in weinige oogenblikken geheel overstroomde. Nadat het onstuimige weder eene geruime tijd had aangehouden, veranderde de wind plotseling van rigting en werd toen Noordoost, de regen vermengde zich met hagelsteenen, ter grootte van een musketkogel, en de thermometer daalde op 45°. De ruwe onweersvlaag heeft meer dan twee uren onafgebroken voortgeduurd, terwijl de koude stortregen tot den volgenden morgen bleef nedervallen. Het was opmerkelijk, dat op twee à drie palen afstands van de vlakte van *Wonosobo* nagenoeg geen enkel spoor was te ontdekken van de verwoesting, welke de storm en hagel hadden aangerigt (1).

Twee en een half jaar daarna, den 10 Januarij 1829, werd dit zelfde gedeelte des lands op nieuw door eenen orkaan geteisterd, die, van hagel en regen verzeld, aan boomen en gebouwen veel schade aanbragt. Hij kwam in den namiddag uit het Oosten op, en deed den thermometer van Fahrenheit oogenblikkelijk tot op 70° dalen. Onder de gevallene hagelsteenen heeft men er opgemerkt, die de grootte van kleine duiveneijeren hadden. In het fort was eene kazerne geheel ter neder geworpen, en in eene andere werden de wanden met onwederstaanbare kracht omvergerukt. De daken van het kruidmagazijn, van het hospitaal en van de apotheek werden afgeslagen en de gebouwen zelven aanmerkelijk beschadigd, terwijl het water in de kazerne en in andere gebouwen tot eene hoogte van 6 palm was opgeklommen. Gelukkig heeft niemand bij dit ongeval het leven verloren, ofschoon zich in de ter neder geworpen kazerne op dat oogenblik wel 50 of 60 menschen bevonden (2).

(1) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 248 en 249.
(2) Het zelfde werk, bl. 249 en 250.

DE RESIDENTIE

MADIOEN.

Geschiedenis.

Vroeger maakte deze residentie een gedeelte der Vorstenlanden, en wel bepaaldelijk van het *Montjonegorosche* uit, doch werd in 1830, na het dempen van den opstand onder Dipo Negoro, aan het Nederlandsche Gouvernement afgestaan (1). *Madioen* speelt alzoo in de nieuwere geschiedenis eene grootere rol, dan in de oudere. In de laatste deelde dit landschap gedurende het bestaan van *Poerwo-Tjarito*, *Padjang*, *Demak* en *Modjopahit* niet onmiddelijk in de oorlogen van Senopati, Troeno Djojo, Soero Pati, doch in den Chineschen oorlog werd er gestadig krijg gevoerd. In den Chineschen oorlog vlugtte Pakoe Boewono II naar *Pronorogo* en liet alle zijne bezittingen achter. Mas Sajid hield zich steeds in deze streken op, werd gedurig verjaagd en maakte zich meester van *Pronorogo* en *Madioen*, even als Soero Pati vroeger ook gedaan had (2).

Onder de regering van Hamangkoe Boewono II Sepoeh, was *Raden Ronggo* Prawiro Dirdjo, Hoofdregent der *Montjonegoro's* van *Djocjokarta*. Hij handelde zeer willekeurig geheel in den geest van zijnen Vorst, wiens dochter hij gehuwd

(1) Kussendrager, bl. 251. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 216.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 138.

had, en deed door zijnen zoon een onderdaan van *Soerakarta*, die hem een schaap had geweigerd, ombrengen. Dit veroorzaakte een hevig misnoegen tusschen de beide Javaansche hoven, hetwelk echter door tusschenkomst van het Nederlandsche Gouvernement spoedig werd bijgelegd. Maar onder de alleenheersching van DAENDELS begon PRAWIRO DIRDJO weder de *Montjonegoro's* te vuur en te zwaard te verwoesten. DAENDELS eischte hem diensvolgens op; de schuldige zocht nu lijfsbehoud in de vlugt, en eindelijk in eene versterking te *Maos-Pati*, doch in December 1810 werd hij afgemaakt. Zijne zonen waren: *Pangeran* ARIJO PRAWIRO DI NINGRAT, Hoofdregent van *Madioen*; *Raden Toemenggong* HANGON DIRDJO, Regent van *Ngawi*, en *Pangeran* PRAWIRO DIRDJO, die zich, zoo als wij reeds vroeger gezien hebben, in den Javaanschen oorlog van 1825—1830, onder den naam van SENTOT, vermaard gemaakt heeft. In dien laatsten oorlog werd *Madioen* mede herhaalde malen betrokken, en zoo als wij hier boven reeds gemeld hebben, na den oorlog in 1830 aan het Gouvernement afgestaan (1). Ook is in 1831 een gedeelte van het distrikt *Randoe Blatong*, dat tot dus verre onder de afdeeling *Blora*, residentie *Rembang*, behoorde, daarvan afgenomen en onder *Madioen* gebragt.

Gedurende de maand Februarij 1840 heeft in deze residentie een allerhevigste zuidweste wind gewaaid, waardoor de Gouvernements- en andere gebouwen, en voornamelijk het residentiehuis veel hebben geleden. In de hoofdnegorij en omliggende dorpen, zoo mede in het regentschap *Magettan*, waren bij die gelegenheid veertig koffijschuren ingestort en een aantal boomen ontworteld, terwijl een aanzienlijk aantal koffijboomen ontbladerd waren en hunne vruchten verloren hadden (2).

---

(1) BOORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 138 en 139.

(2) *Algemeen Handelsblad* van 28 Junij 1840.

Den 31 October 1847 woedde in deze residentie een hevige storm, vergezeld van zware stortregens en hagelbuijen, waardoor in het distrikt *Madioen* 72, en in het distrikt *Bagi* 43 bamboezen huizen vernield en een groot aantal boomen ontworteld werden (1),

Op den 2 en 3 Januarij 1850 vielen hevige stortregens in de residentie *Madioen*, waardoor te *Tjaroeban* en *Ngawi* zeer zware overstroomingen plaats hadden, en de bruggen *Djeroeban*, *Growo*, *Gemarang*, *Grobogan* en *Ngadirodjo* tusschen *Soerakarta* en *Madioen*, weggeslagen, en eenige in de houtbosschen te *Tjaroeban* en *Grindingan* ter vlotting gereed liggende, balken weggespoeld zijn (2).

Ligging.

De residentie *Madioen* ligt aan alle zijden door andere residentiën omgeven, en grenst ten N. aan *Samarang* en aan *Rembang*, ten O. aan *Kediri*, ten Z. komt het met eene punt aan de *Indische Zee*, en paalt aldaar mede aan *Patjitan*, en ten W. aan *Patjitan* en *Soerakarta* (3). De oostelijke punt is de berg *Welis*, op ongeveer 129° 28′ O. L. De noordelijkste is op 7° 10′ Z. B. De westelijkste op 128° 51′ O. L. en de zuidelijkste op 8° 12′ Z. B. (4).

---

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 27 Januarij 1848.
(2) Dezelfde van 23 Maart 1850.
(3) Teenstra, bl. 214 en 215.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 128.

Verdeeling.

De residentie telt drie groote afdeelingen: *Madioen*, *Ponorogo* en *Ngawi*, waarvan de beide laatste adsistent-residentiën zijn, terwijl de residentie vroeger weder gesplitst was in elf regentschappen, met name *Madioen*, *Djogorogo*, *Ponorogo*, *Tjaroeban*, *Soemorotto*, *Poerwodadi*, *Maospati*, *Magettan*, *Poloredjo*, *Toengal* en *Ngawi* (1).

Thans is iedere afdeeling weder in regentschappen en ieder regentschap in distrikten verdeeld, zoo als uit den volgenden staat blijkt:

GROOTE AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.
Madioen.	*Madioen.*	*Madioen.*
		Oetaran.
		Bagi.
		Kanigoro.
		Maospati.
		Tjaroeban.
	Magettan.	*Magettan.*
		Balé.
		Boeloe.
		Gorang-Gareng.
Ponorogo.	*Ponorogo.*	*Ponorogo 1.*
		Ponorogo 2.
		Koeto.
		Poelong.
	Soemorotto.	*Soemorotto.*
		Goemolak.
		Poloredjo.
		Porang.
	Ardjowinangoen.	*Ardjowinangoen.*
		Djebeng.

---

(1) Kussendrager, bl. 252. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 129, 130.

GROOTE AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.
Ngawi.	*Ngawi.*	*Ngawi.* *Sepreh.* *Derro.* *Gendingngan.*
	Djogorogo.	*Djogorogo* *Sineh.*
	Poerwodadi.	*Poerwodadi.* *Kniten.*

Bestuur.

Het bestuur berust over het geheel bij den Resident; voor de Chinezen bij eenen Luitenant-Chinees; voor de Godsdienst bij eenen Hoofdpriester (1). Behalve de Resident zijn er twee Adsistent-Residenten voor de afdeelingen *Ponorogo* en *Ngawi*, en een Secretaris. Het inlandsche bestuur bestaat uit eenen Hoofdregent, den titel van Pangeran voerende, drie Regenten, met den rang van Raden-Adipatti, zes Regenten, met dien van *Raden-Toemenggong*, en een Onderregent, met de waardigheid van *Toemenggong*. Voorts heeft ieder regentschap zijn *Pati* of tweede Regent, en elke dessa zijn *Petingi* of bijzonder Dorpshoofd (2).

De inlandsche geestelijkheid bestaat hier uit een *Hoofd-Panghoeloe* of Opperpriester, die het gezag over de mindere geestelijken uitoefent, te *Ponorogo* woonachtig is en veel invloed uitoefent; uit *Panghoeloe's* of gewijde Priesters, die krachtens hun ambt zittin in den Landraad nemen, en uit *Santries* of Dorpspriesters, welke lagere titel alleen aan dezulken

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl 135.
(2) KUSSENDRAGER, t. a. p. — TEENSTRA, bl. 215.

wordt gegeven, die nog geen bedevaartreis naar *Mekka* ondernomen, en van daar ook het regt niet hebben, om eenen tulband te dragen. Het schoolwezen is in deze residentie op eenen zeer goeden voet ingerigt, en te *Ponorogo* bestaat eene bloeijende school, onder de leiding van den *Hoofd-Panghoeloe*, welke in dit gedeelte van *Java* eenen welverdienden roem heeft verworven (1).

De te *Madioen* gevestigde Collegiën en Departementen zijn: een Landraad voor de afdeeling *Madioen*, onder welke *Magettan* ten aanzien van het regtsgebied behoort, terwijl de Europeanen onder de jurisdictie van *Samarang* staan; het residentiebureau met de algemeene kas; een Landmeterskantoor; vijf Controleurs voor de Landelijke Inkomsten en Cultures; drie Opzieners voor de indigo, een voor de thee, een voor de kaneelcultuur en een voor de houtbosschen. Voor de eeredienst is er een Gecommitteerde, wijders is hier een belangrijk Vendu-Departement (2).

Grootte.

Het tegenwoordige grondgebied wordt van het Oosten naar het Westen op eene gemiddelde breedte van 45, en van het Noorden naar het Zuiden op 160 palen geschat (3). De oppervlakte beslaat, volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten, 98 vierk. geogr. mijlen of 2387 palen (4). De groote weg, die van *Ngawi* in het Noorden naar *Slaon* in het Zuiden loopt, is 55 palen of 18 uren lang (5).

(1) Kussendrager, bl. 233 en 234.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(3) Kussendrager, bl. 251.

(4) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 157.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 129.

Luchtgesteldheid.

De luchtgesteldheid komt er nagenoeg met die der aan zee gelegene streken overeen; in de binnenlanden is de hitte grooter dan meer landwaarts in of in het gebergte, ofschoon het klimaat overal als zeer gezond geroemd wordt (1).

De bewoners.

Volgens opgaaf der inlanders heeft *Madioen* eene bevolking van 200.000 zielen, onder welke 34 Europeanen (2).

In 1845 bestond de bevolking der geheele residentie uit:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Europeanen	44	23	25	21	113
Javanen	68387	87008	79797	77809	313001
Arabieren en Maleijers	43	43	14	12	102
Chinezen	326	277	256	220	1,079
te zamen	68800	87341	80092	78062	314295 (3).

Volgens eene latere telling bedroeg de bevolking 350000 zielen (4).

Even als elders op *Java*, overtreft het getal vrouwen hier dat der mannen, hetwelk de veelwijverij en het spoedig scheiden zeer bevorderlijk is. In 1835 bedroeg de bevolking 215000 zielen, zoodat zij in tien jaren met 99295 zielen vermeerderd

(1) Kussendrager, t. a. p.
(2) Teenstra, t. a. p. bl. 245.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 130.
(4) Teenstra, t. a. p.

is, welke in het oog vallende aanwas zoowel aan de rust en orde als aan het vruchtbaar aardrijk en het gezonde klimaat te danken is. Bij het opgegevene getal zijn niet geteld 500 man Infanterie, 100 man Kavallerie of *Djajang-Sekars* en ongeveer 20 slaven (1).

Karakter.

De bevolking is hier niet zoo eenvoudig als in andere gedeelten der binnenlanden, doordien vele afstammelingen van Vorsten en Grooten, hier meer dan elders, eenen zekeren adelijken staat voeren, waardoor dan ook de titels van *Raden Mas*, *Raden Pandji*, *Pri-jaji* en andere hier zeer menigvuldig zijn. De voorname inlanders zijn hier zeer hoofsch en trotsch. Lieden van rang hebben eenen grooten stoet achter zich. De mindere Javaan is hier slaafscher, onwilliger, minder deugdzaam en trouw, dan de oostelijke inboorlingen (2).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

In 1849 leverde deze residentie nog maar 868000 pikols rijst op (3), doch thans worden er tusschen de 90 en 100000 bouws met rijst beplant, welke men berekent, dat 1,000000 pikols opleveren, waarvan 720000 pikols tot voeding worden gebruikt, terwijl de overige 280000 pikols gedeeltelijk te water naar *Bodjonogoro* en *Soerabaja*, en gedeeltelijk over land naar *Patjitan* en *Soerakarta* worden uitgevoerd (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a, p. bl. 131.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Temminck, p. 372.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 143.

De koffijcultuur, die in 1849 nog slechts 54000 pikols afwierp (1), levert thans ruim 70000 pikols 's jaars op, en heeft sedert tien jaren eene vermeerdering van 50000 pikols ondergaan, en daar de inlander ten minsten *f* 6.25 voor de pikol ontvangt, zoo wordt er in deze residentie een half millioen guldens door in omloop gebragt (2).

De suikercultuur is, ten gevolge van het ondoelmatige bestuur van eenen fabrikant, zeer verachterd (3). In 1849 was de opbrengst nog 30000 pikols (4), doch sedert zijn drie fabrijken ingetrokken; alleen die van *Poerwodadi* en *Gorang-Gareng* bleven staan, doch leveren niet van belang op (5).

De indigocultuur is daarentegen onder het Gouvernementsbestuur verbazend uitgebreid. In 1836 leverde zij slechts 13500, en in 1846 reeds bijna 83000 Amsterd. ponden op. Tot den aanplant, hiertoe vereischt, werden ongeveer 1470 bouws gebezigd. Onvoorziene omstandigheden, die het snijden in den weg stonden, gaven eenen minderen oogst, dan die landen anders zouden afgeworpen hebben (6). In 1849 was de opbrengst 44,500 Ned. ponden (7).

De kaneelcultuur is hier aanmerkelijk toegenomen, en werpt reeds 4000 ponden 's jaars af (8), terwijl de opbrengst in 1849 nog maar 1200 ponden was (9).

Men heeft hier ook theetuinen aangelegd, die onder het bestuur van den te *Batavia* wonenden Inspecteur staan (10), en in 1848 220 Ned. ponden hebben afgeworpen (11).

---

(1) Temminck, t. a. p.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 133 en 134.
(3) Het zelfde werk, bl. 134.
(4) Temminck, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Het zelfde werk, t. a. p.
(7) Temminck, t. a, p.
(8) Roorda van Eysinga, t, a. p.
(9) Temminck, t. a. p.
(10) Teenstra, bl. 216.
(11) Temminck, t. a, p.

Handel.

De handel beperkt zich in deze residentie meestal tot het binnenland, waartoe de *Madioen* en de *Solo* de gunstigste gelegenheid aanbieden. Alleen rijst, koffij, huiden, indigo, tabak en kapas (boomwol) worden, ofschoon niet in groote hoeveelheid, uitgevoerd (1).

Hoewel in de adsistent-residentie *Ponorogo* weinig handel gedreven wordt, voert men er veel rijst naar *Patjitan* uit, waartoe de Chinezen de hand bieden. Ook worden de koffij, suiker en tabak, die bestemd zijn, om over zee naar *Nederland* gevoerd te worden, derwaarts gebragt (2).

Fabrijken.

Te *Ponorogo* hielden de priesters zich weleer bezig met het vervaardigen van het zoogenaamd Javaansch papier van den *gloegoen-* of *deloewang*-boom (*morus papyrifera*); deze tak van nijverheid is, ten gevolge der mindere vraag naar dit artikel, afgenomen, en bepaalt zich thans uitsluitend tot deze plaats (3). Deze papiersoort zou, volgens sommigen, de zelfde zijn, waarvan de *Zuidzee*-eilanders zich kleedingstukken maken, en zou ook voor *Europa* een gewild artikel opleveren, indien er pogingen werden aangewend, om de bereiding daarvan op regelmatige wijze te bevorderen (4).

(1) Kussendrager, bl. 253.

(2) Hoorda van Eysinga, t. a. p. bl. 137 en 138.

(3) Kussendrager, bl. 254. — Teenstra, t. a. p. bl. 216.

(4) Teenstra, t. a. p.

Voortbrengselen.

Er is hier overvloed van huisdieren, gevogelte, boomen en veldvruchten (1).

Dierenrijk.

Huisdieren.

De toenemende welvaart in deze residentie is duidelijk zigtbaar in de vermeerdering van paarden en hoornvee; er zijn 25,000 paarden, 39,000 koeijen en 76,000 buffels; voor tien jaren waren er slechts 10,000 paarden, 24,000 koeijen en 48,000 buffels (2), en in 1849 nog maar 18,000 paarden en 103.500 koeijen en buffels (3).

Wilde dieren.

In de wildernissen treft men tijgers en wilde zwijnen aan, alsmede geheele zwermen van zwarte apen met lange staarten (*cercopithecus maurus*), de *loetong* der Javanen. Deze laatste schommelen zich op de takken der boomen. Als zij van een hoogeren op eenen lager staanden afspringen, beschrijven zij halve cirkels, zoodat vele der dunne takken, op welke zij met hunnen last nederkomen, breken en met hen naar beneden vallen. Zelfs moeders met hare jongen aan de borst wagen zulke sprongen. Ook treft men er eene soort van marmotten aan, door de Javanen *loewak* genaamd, die de rijpe vruchten van den koffijboom met gulzigheid inslokt en de kern onverteerd weder loost, welke boonen de Javanen dan weder uit den drek opzoeken en voor de beste houden (4).

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksk. van Ned. Indië*, bl. 252.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 134.
(3) Temminck, *Possessions Neerl.* T. I. p. 372.
(4) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 338 u. 342.

Plantenrijk.

Men vindt in dit gewest de gewone Javasche producten, welke meest allen voor den binnenlandschen handel afgevoerd worden (1). als: rijst, koffij, kaneel, thee, suiker, hout, indigo en boomvruchten (2).

De vlakte bij *Ngawi* is met uitgebreide graswildernissen bedekt, in welke hier en daar plossoboomen (*butea frondosa*) staan, alsmede eene regtopgroeijende, 1—1½ ell. hooge soort van klaver (*lepidocoma trifoliatum*), zich in groote menigte overal met allang-allang vermengt. Ook treft men lommerrijke hooge djatibosschen hier en daar in de graswildernissen aan. Digtbij *Ngawi* houden echter de gras- en plossowildernissen langzamerhand op en maken plaats voor meer bebouwde streken met rijstvelden enz. (3). Zeer dikwijls worden de djatibosschen afgewisseld door koffijtuinen, die beschaduwd worden of door dadopboomen of door boomen uit het bosch, welke men bij het ontginnen heeft laten staan (boschkoffij). Zulk eene boschkoffij levert een heerlijk gezigt op; zij biedt vooral de schoone gestalte van boschboomen aan, die zich op eenen van allang-allang en struiken gezuiverden grond verheffen. In hunne schaduw bloeijen de pyramidale koffijstruiken 1½, 2—3 ell. hoog, en met vruchten beladen, die roodachtig op het donkere glimmende loof afsteken. Bij de dorpen treft men slanke pinang- en kokospalmen aan. Vooral de eerste staan aan de steile wanden van vele dalen in zulk eenen overvloed, dat men zou denken, dat zij er van zelfs gegroeid en niet geplant waren, Lijnregt schieten hunne lichtgraauwe stammen 30, 35—45 ell. hoog op, van boven met eenen bladertop gekroond, daarbij hebben zij overal van beneden tot aan den top, de zelfde dikte, en zijn zelden

---

(1) TEENSTRA, t. a, p.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 133. — *Handl. tot de Aardr.*, bl. 103.
(3) JUNGHUHN, S. 338.

meer dan 1½ palm dik. Deze rankheid van den stam in verhouding tot zijne aanzienlijke hoogte en zijnen loodregten wasdom, geven hem een verheven en trotsch aanzien. Hun voorkomen is zoo regelmatig, dat zij gedraaide reusachtige staven gelijken, welke er door menschenhanden nedergezet zijn (1).

Aan de hellingen der bergen treft men grastapeeten aan, waarop kleine struiken en gewassen het allang-allang afwisselen, inzonderheid *pteronia marginata*, met fraaije goudkleurige bloemen, vermengd met het kleine, minder aanzienlijke *ethulia conyzoides*, eene 1½—2 ell. hooge lipbloem, welke naar *orymus* ruikt; voorts de Malabaarsche bezie (*melastoma malabathricum*), en eene struikachtige peulvrucht (*phlebosprium cytisoides*), wier prachtige lichtpaarsche bloesemknoppen deze hellingen versieren (2).

Op de kruin van de *Dorowadi*, zijnde de hoogste top van het *Welisgebergte*, treft men camarinen aan, tusschen welke andere kleine boompjes, namelijk *inga montanica*, Javaansche gagel (*myrica javanica*), en *thibaudia elliptica*, van welke laatste men eenige zeer oude exemplaren met knobbeligen, 2 ell. in omvang hebbenden stam aantreft. Hier en daar spreid een alleenstaande boomvaren zijn teeder loof uit. Onder de struiken zijn het eene soort van braambes (*rubus mollis*), het Javaansche St. Janskruid (*hypericum javanicum*) en *phlebosprium cytoides*, welke het woud versieren, en van de lagere plantgewassen vindt men in het gras verstrooid eenen boksbaard (*tragopogon*), een klokje (*campanula*), eene watereppe (*sium*), waterruit (*thalictrum*), speerkruid (*valeriana*), eene soort van duizendknoop (*polygonum divaricatum*), eenige soorten van weegbree (*plantago*), de Javaansche tarant (*swartia javanica*) en anderen (3).

---

(1) Junghuhn, S. 342.
(2) Het zelfde werk, S. 345 u. 346.
(3) Het zelfde werk, S. 340 u. 347.

Bosschen.

Er zijn belangrijke bosschen, vooral van djatiboomen (1), die veel hout opleveren, inzonderheid die van *Tjaroeban.* In 1816 zijn er meer dan 11,000 boomen geveld, die goede balken opleveren (2).

In sommige dier bosschen staat hier en daar tusschen de djatiboomen een vijgenboom, een broodboom, een bamboes, een met vuurkleurige bloemen bedekte plossoboom of een acacia, van welke laatste men er vooral twee zeldzame soorten aantreft, de eerste is de *inga gracilis* (*werroeh*), wiens stam slank opgroeit en zich in lange opwaarts gekronkelde takken verdeelt, welke even als de stammen aan hunne witte of witachtige kleur reeds in de verte opgemerkt worden, en daar waar zij digt bijeen staan, naar een berkenboschje gelijken, terwijl hun los, wijd uitgebreid loof afgewisseld wordt door de roodachtige kleur hunner peulen, welke in menigte van de takken afhangen. De tweede is de veel hoogere en grootere *inga umbraculiformis* (*seng-on*), welks stam, even als de eerst zeer hoog uitschietende takken, donkergraauw van kleur is. Alzoo vormen zij met hun fijn gevederd teeder loof een gewelf, door hetwelk, als door een bloemenweefsel de blaauwe hemel doorschemert. Hier en daar treft men ook eene pijpkassie (*cassia fistula*) aan, uit wier digt geweefd, lommerrijk loof de gouden bloemtrossen te voorschijn komen, welke onmiddelijk van de dikke takken afhangen (3).

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

Op den berg *Ngebel* vindt men, 670 ell. boven de oppervlakte der zee, bij het meer *Telaga Ngebel*, zoutbronnen,

---

(1) Temminck, t. a. p.

(2) Roorda van Eysinga, t, a. p. bl. 134.

(3) Junghuhn, S. 341.

waar de thermometer van FAHRENHEIT 146° teekent. In het bed der *Ngello*, op eene hoogte van 627 ell., ligt eene bron met eene temperatuur van 96° F. (1).

In de nabijheid van het dorp *Praijan*, 10 mijlen ten Z. van *Madioen*, te midden van een bosch, treft men op eene hoogte van 156 ell., eene warme bron aan. Zij ontspringt op eene vlakke en effen plaats, aan den voet van eenen vijgenboom, die haar beschaduwt, uit eenen zwarten, kleiachtigen modder, en wordt in een vierkant bekken van baksteenen verzameld. Het water, dat, volgens de waarneming van Dr. JUNGHUHN, ten 11 ure, bij eene temperatuur van 38° F. (20° 44′ R.), eene warmte van 91° F. (26° 22′ R.) heeft, heeft eenen zoutachtigen, veel naar het Seltzer water gelijkenden smaak, laat een geel, okerachtig bezinksel achter, en is rijk aan koolzuur. Het water in het bekken wordt niet slechts door veel opborrelend gas in gedurige schijnbaar kokende beweging gehouden, maar de oppervlakte van het water bruischt ook gestadig op, door kleine, zich ontwikkelende luchtblaasjes. De waterstroom, in eene beek uitloopende, is belangrijk, ook schijnt de bron reeds lang onder de inwoners bekend te zijn, aangezien men er in steen gehouwen beelden bij vindt, welke tot de fabelleer der Hindoes behooren (2).

Modder- en zwavelwellen.

Bij het dorpje *Loempang*, niet ver van het meer *Telaga-Ngebel*, loopt eene dalkloof af, in welke de *Kali-Pandoesan* stroomt. Aan de helling van deze kloof, ongeveer op de zelfde hoogte van het meer, rondom door kreupelhout omgeven, vindt men een effen kaal plekje van zwarte modderige aarde. Het zal 10 ell. in doorsnede hebben, en bevat een aantal trechtervormige gaten, die met zwaveldeeltjes bezet zijn, en eene

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 375 en 376.

(2) JUNGHUHN, S. 340.

diepte van 3 tot 6 palm hebben. In hunnen omtrek is de grond warm; eenige dezer gaten zijn uitgedoofd en droog; uit andere echter komen met zacht gesuis zwavelachtige dampen op, en nog andere zijn tot op eene zekere hoogte met modderachtig graauw water aangevuld, welke door opstijgende gasvormige vloeistoffen in eene soort van kookende beweging gehouden wordt. De thermometer klimt daarin op tot 142° F. (48° 89′ R.), waarschijnlijk is het enkel regenwater, hetwelk den modder gedeeltelijk oplost, doch door de opstijgende dampen belet wordt in de diepte te dringen. Ongeveer 1000 schreden verder naar beneden in de zelfde kloof en in de rivierbedding zelve, vindt men onderscheidene plaatsen, waar zout water opsijpelt. Ter zijde van de beek staan bazaltrotsen. De bedding is echter met gras gevuld. Uit de voegen en reten van deze rotsen, en zelfs tusschen de steenlagen, over eene streek van ongeveer 200 schreden langs de beek, dringt op onderscheidene plaatsen een heet water te voorschijn, dat eene temperatuur van 146° F. (50° 67′ R.) en den smaak van keukenzout heeft, en dat tegen de kanten van den steen en aan bij geval daarin geworpene bladeren eene menigte witte kristallen van *murias sodae* afzet. Het ontwikkelt dunne dampen; rotsen, gruis en zelfs het rivierwater van den naasten omtrek zijn warm. Het omgeeft ook de steenen met geelachtige korsten, die zeer vast en bleeker worden, doch naauwelijks de dikte eener lijn hebben. In de regentijd, bij hoogen waterstand, zijn deze bronnen door het water der beek overstroomd (1).

Nog zuidoostelijker, slechts door eenen rug van de kloof der *Pandoesan* gescheiden, vindt men weder een diep, met bosch bezet dal, in welks bodem de beek *Bedali* afstroomt. Hier, in het midden van hoog gras, ligt door struiken en boomen omgeven een klein, zacht afhellend plekje met onderscheidene uithollingen. Eenige daarvan gelijke spleten, die 1 el diep en droog zijn, andere onregelmatige gaten in welke troebel koud water pruttelt; de grootste echter is

(1) Junghuhn, S. 344.

eene rondachtige diepte van 1½ ell. in doorsnede, met vlakken grond, die 1 el onder den naakten, met gras bewassen omtrek ligt. Uit allen ontwikkelt zich koolzuur, zonder eenige reuk of warmteontwikkeling, doch doodelijk voor de zich daarin begevende dieren (1).

De grond.

Het zuidelijke gedeelte der residentie is vruchtbaar, zoo als de voortbrengselen zulks voldingend bewijzen (2). In de nabijheid van de *Bengawan Solo* en de *Bengawan Madioen* is de grond dor en bestaat uit zwarte drooge klei, van 2 tot 2,20 ell. diep, de bodem er onder is enkel kalksteen. In het regentschap *Ngawi*, aan de Oostzijde der *Madioen*, is het land onvruchtbaar, kaal en onbewoond (3). Tot aan het Zuiderstrand is de grond bergachtig. De kust is hoog en bar en bestaat grootendeels uit steile rotsen en klippen (4). De heuvelen vertoonen bij omspitting krijtsteen en kalklagen (5).

Op de *Ngebel* en *Welis* bestaat de grond bijna overal uit eene donkerbruine losse en ligte aarde, die met eene dikke laag schier alle rotsklompen bedekt (6).

Bergen.

De residentie *Madioen* is eene vallei, welke door de bergen *Lawoe* (reeds vroeger (7) vermeld), *Welis*, *Ngebel* en *Pandan* omgeven wordt (8).

---

(1) Junghuhn, S. 344 u. 343.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 132.
(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 131.
(4) *Handl. tot de Aardr.* bl. 203. — Teenstra, t. a. p. bl. 215.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Junghuhn, S. 541.
(7) D. IV bl. 48—67.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p

De Welis.

De *Welis*, *Welles*, *Wilis* of *Willis* is eene bergketen, welke in de residentie *Kediri* ten W. van de hoofdplaats oprijst en zich tot in de residentie *Madioen* uitstrekt (1). De hoogste top *Dorowadi* ligt 2584 ell. boven de oppervlakte der zee (2). Een andere top *Welis* ligt in eene strekking van het Oosten naar het Westen, nagenoeg in het midden der residentie *Madioen* (3).

Het is niet bekend, dat deze berg gewoed heeft. Ook toonen de bosschen, welke het geheele gebergte omgeven, en de dikke laag vruchtbare aarde, die alle rotsen bedekt, duidelijk aan, dat sedert menschengeheugen geene uitbarstingen van dezen berg hebben plaats gehad. Let men echter op de menigte zand- en guislagen, welke den geheelen voet des bergs omgeven, en in het bed van den *Kali Madioen* en vele andere beken gevonden worden, en waarvan zeer vele in rotsharde brokken zijn overgegaan; beschouwt men voorts de nog bestaande sporen van vulkanische werkzaamheid (zoo als de warme, aan koolzuur rijke bronnen aan den voet van den berg bij *Pradjan*, voorts de koolzuurontwikkelingen aan de *Kali Bedali*, de heete zoutbronnen en de nog werkende kleine zwavelbronnen aan de *Kali Pandoesan*), dan raakt men evenwel in verzoeking te denken, dat ook de *Welis* vroeger een vulkaan geweest is en uitgewoed heeft; waar evenwel zijn krater lag, is, naar de tegenwoordige gedaante van den berg moeijelijk te bepalen (4).

---

(1) Kussendrager, *Beschrijving van Java* bl. 264.

(2) *Almanak voor Ned. Indie*, 1844, bl. 25.

(3) Kussendrager, bl. 252.

(4) Junghuhn, *Reisen durch Java*, S. 348 en 349.

De Ngebel.

De *Ngebel* of *Ngebel Pagger* ligt op den grens der residentiën *Madioen* en *Kediri* op 1570 ell. boven de oppervlakte der zee (1).

De talrijke ruggen van den *Ngebel* zijn vaak onregelmatig in elkander geschoven. Diepe en uitgebreide dalen slingeren er tusschen door, met wanden, welke dikwijls zeer steil zijn. Maar alle kloven, wanden en kruinen zijn met wouden bedekt, wier heerlijk groen alle schakeringen doorloopt (2)

De Pandan.

De *Pandan* is een gebergte, gedeeltelijk in de residentie *Rembang*, gedeeltelijk in *Madioen*, gedeeltelijk in *Kediri* 1250 ell. boven de oppervlakte der zee gelegen (3). Op dit gebergte vindt men nog sporen van een volk, dat de Braminische Godsdienst heeft beleden, gelijk uit de verschillende, aan Brama toegewijde beelden en andere voorwerpen ten duidelijkste blijkt. Op den top van dien berg verheft zich een kolossaal beeld van ongeveer 12 ell 8 palm hoog, en door de inlanders *Kiahi-Derpo* geheeten, zijnde dit, volgens hun zeggen, de naam des Priesters, die, tot straf van zijne verregaande ontucht, door de regtvaardige Godheid in dezen steen herschapen werd, welke zij dus veeleer met gevoel van vrees en afgrijzen, dan wel van eerbied beschouwen (4).

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 146 en 340.
(2) Junghuhn, S. 341.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 341.
(4) Kussendrager, bl. 281.

Wegen.

Drie hoofdwegen dienen tot gemeenschap van het Oostelijke met het Westelijke gedeelte, en tot die van het Noorden naar het Zuiden. De eerste komt van *Soerabaja* langs *Bodjonegoro* naar *Ngawi*, en loopt bezuiden de *Solo* over *Djogorogo* voort tot *Soerakarta*, en van daar door het *Salatigasche* naar *Samarang*. De tweede komt van *Kediri* en loopt benoorden de *Welis* over *Tjaroeban* naar *Madioen*, en vervolgens ten Noorden van de *Lawoe* naar *Soerakarta*. De derde loopt van *Ngawi* beoosten de *Madioen* naar de hoofdplaats en over *Ponorogo* naar *Patjitan* (1).

De gemeenschap is in dit gewest dus veel gemakkelijker, dan ergens elders, vermits het buiten die zeer goede wegen naar de residentiën *Soerakarta*, *Djocjokarta*, *Kediri* en *Patjitan*, nog in alle rigtingen met wegen van en naar de onderscheidene regentschappen en distrikten is doorsneden (2).

Zoo is er nog voor weinige jaren tusschen *Ponorogo* en *Mlilir* een nieuwe weg gelegd, terwijl die, welke tusschen *Siraketting* en *Panggool* door den Regent is aangelegd en langs het gebergte tot ongeveer 470 ell. opwaarts loopt, een meesterstuk van beleid is (3).

De in de rotsen uitgehouwen wegen zijn echter onaangenaam om te bereizen door de schittering en den pijnlijken indruk voor de oogen. Geen bronwel, geen beekje vloeit hier. Het schijnt alsof al de wateren zich in dat gedeelte tot de twee stroomen bepalen, welke insgelijks over kalkbeddingen voortsnellen. De stortregens spoelen de aarde van de rots, vormen diepe geulen, en maken de wegen bijna onbruikbaar. In de laatste jaren echter, vooral in 1846, zijn de wegen

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 153.
(2) Kussendrager, bl. 253.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

aanmerkelijk verbeterd, zoowel door begrinding als bedijking, beplanting met boomen en met palen, zoodat de dorpbewoners nu weten, welk deel zij daarvan te onderhouden hebben. Wanneer de regens lang aanhouden, lijden de wegen zeer veel en leveren eene soort van sterk klevende en modderige pijpaarde op. Bij felle hitte barst en splijt de bodem, de klei verkorrelt en de karig van gras voorziene zoden kunnen niet vervoerd worden (1).

Rivieren.

De voornaamste rivieren zijn de reeds beschrevene *Solo* (2), welke voor een gedeelte door *Madioen* loopt, de *Madioen*, de *Koepan*, de *Loerak* en de *Poengoel*, van welke de beide eerstgenoemde bevaarbaar zijn en ruimschoots gelegenheid tot het vervoer van goederen aanbieden (3), doch niets bijdragen tot het vruchtbaar maken of besproeijen van het land (4).

Aan de monden der drie andere rivieren, die wegens hare ondiepte en zware brandingen niet dan met vlotten te bevaren zijn, treft men eene soort van drassig land aan, waaraan men nogtans bezwaarlijk den naam van moeras kan geven (5).

De Madioen.

De *Madioen* ontspringt in het regentschap *Ponogoro*, loopt noordwaarts, ontvangt alle de wateren, die van den *Kawoe* ter linker en van den *Welis* ter regter zijde afstroomen, en vereenigt zich te *Ngawi* met de *Solo*. De oevers zijn steil, de

(1) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 131 en 132.
(2) D. II. bl. 154—166.
(3) Kussendrager, bl. 252 en 253.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 436.
(3) Kussendrager, bl. 257 en 958.

stroom is woest, de bodem klippig. De monding sterk kronkelende, en nabij hare vereeniging met de *Solo* even zoo groot en breed als deze. Op dit punt liggen bergen van klipsteenen, die der scheepvaart zeer hinderlijk zijn. In den regenmoesson is de waterstand zoo hoog, dat praauwen van 10 kojangs geladen den stroom afvaren, welke zoo smal is, dat de vaartuigen, indien zij tegen elkander komen, verbrijzeld worden. De loop is ongeveer 50 palen (1).

De Koepan.

De *Koepan* ontspringt uit het gebergte *Koewoong*, en stort zich in de baai van *Segara Lima* uit. Zij is, even als de *Poengoel* en de *Loerak*, niet op alle plaatsen even diep, daarentegen hier en daar met rotsen en klipsteen, opgevuld, en dus van weinig ander nut, dan om goederen op vlotten naar *Patjitan* af te voeren (2).

De Poengoel.

De *Poengoel* of *Pengoel* ontspringt in het gebergte *Tjing Loengloeng* in de adsistent-residentie *Patjitan* en ontlast haar water in de baai van *Poengoel* (3).

Den 8 Januarij 1848 trad deze rivier uit hare oevers, waardoor het distrikt *Poengoel* onder water gezet, de bruggen *Gedongan* en *Assem* weggesleept werden, terwijl eenig rundvee, een paard, alsmede eenige huisdieren omkwamen en eene hoeveelheid padi en tabak wegspoelde (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 132, 343 en 363.

(2) Kussendrager, bl. 252 253 en 257.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

(4) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 Maart 1848.

De Loerak.

De *Loerak*, *Lorok* of *Lorrok* komt voort uit het *Lanangsche gebergte* en werpt hare wateren in de baai *Loerak* uit (1).

Kanalen.

Door onderscheidene gegravene vaarten en waterleidingen heeft men getracht in het gebrek aan rivieren te voorzien, en eene niet onaanzienlijke uitgestrektheid gronds aan den rijstbouw dienstbaar gemaakt (2). De vele waterleidingen en kanalen, die men er aantreft, zijn dan ook uitsluitend ten dienste van den landbouw gegraven (3).

Meren.

Er is in deze residentie slechts een meer, *Telaga Ngebel* genaamd, dat, volgens JUNGHUHN, 735 ell. hoog ligt (4). Het is geheel door bergen omgeven, heeft eene ovale gedaante, zoodat de grootste diameter, die ongeveer 2000′ lang kan zijn, van het N. N. W. naar het Z. Z. O. gerigt is. In het Oosten komt één rotsachtige bergrug uit het water te voorschijn, en vormt eene kleine, doch steile kaap, welke het meer aan die zijde in tweeën deelt. In het W. en N. W. loopt de oever in eenen halven cirkel om het meer, en is zoo steil, dat hij eenen muur gelijkt, wiens voet onmiddelijk door het water bespoeld wordt, doch niettegenstaande de steilte is deze wand met gras en enkele acaciën begroeid, vooral met *inga*

---

(1) KUSSENDRAGER, t. a. p.
(2) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 103.
(3) KUSSENDRAGER, t. a. p. — TEENSTRA, t. al p.
(4) ROORDA AAN EYSINGA, bl. 378. — *Alm. voor Ned. Indië*, 1844, bl. 25.

gracilis, wier witachtige stammen in de verte bij het groene grasveld afsteken. Op andere plaatsen verheft de oever zich veel zachter; in het O. klimt hij langzaam hooger tot den kruin van den *Ngebel* op, en een smal, zandig, met hoekige bazaltblokken bestrooid strand blijft tusschen hem en het water over. In het O. N. O. en in het N. N. W. echter zijn de bergruggen het verst van het meer verwijderd, en vormen twee grazige afhellingen, welke zeer zacht oploopen. Door de oostelijkste dezer hellingen vlieten drie beken naar het meer af, welks strand daar, even als dat der Europesche meren, met *saccharum klaga* en riet of lischdodde (*typha*) omgeven is. Slechts op eene plaats, in het Z. Z. O., heeft het meer eene afstrooming. Hier zijn de bergruggen vaneengescheiden door eene kloof, op wier smallen, met bazaltgruis gevulden bodem het water, dat de verdamping overlaat, afvloeit. De zee zou, volgens het zeggen der Javanen, niet minder rijk aan visschen dan aan schildpadden van onderscheidene soort zijn, van welke laatste somtijds eene menigte gevangen wordt. De oostelijke kaap bestaat uit een bazaltblok van zoo geringen zamenhang, dat men er zeer gemakkelijk stukken kan afslaan. Aan de oever liggen, behalve van die losse, ook vaste hoekige brokken bazalt verstrooid. Van asch of zulke steenen, waaraan men eene werking van zure dampen bespeuren kan, vindt men hier geen spoor, niettegenstaande de eenen halven cirkel beschrijvende westelijke rug volmaakt naar eenen kratermuur gelijkt, en het geheele meer het aanzien van eenen trechtervormigen krater heeft. De diepte in het midden beloopt ongeveer 80 ell. (1).

Pasars.

Even als in andere residentiën treft men ook hier geregelde marktplaatsen aan, waar men tegen een billijken prijs alles

(1) Junghuhn, S. 344.

kan verkrijgen, wat men voor dagelijksch gebruik noodig heeft, en waarop rijst, tabak, gambier, suiker, olie, groenten, vleesch, kippen, eendvogels, en hier en daar ook lijnwaden en andere artikelen de meest gewilde waren zijn (1).

Oudheden.

Als oudheden merkt men in deze residentie een Doerga-beeld en een gemetseld bad op te *Sempatan*, regentschap *Magettan*. De borsten van het beeld zijn fonteinen. Hier en daar zijn beelden verstrooid, doch tempels zijn nog niet gevonden (2).

Aan de oostelijke helling van den berg *Lawoe* zijn eenige overblijfselen van vroegeren tijd voorhanden, alsmede in de nabijheid van *Maaspatti*. Digt bij *Ponorogo* is het graf van eenen heilige, BATHARA-KATON of BETHORO-KATON, aan wiens schim aldaar wordt geofferd. Sommigen houden hem voor eenen heilige van den Islam, anderen voor eenen heilige der vooronderlijke Godsdienst (3).

Plaatsbeschrijving.

De belangrijkste plaatsen in deze residentie zijn: *Madioen*, *Magettan*, *Ngawi*, *Djogorogo*, *Ponorogo*, *Tegal Sari* en *Simoh*.

Madioen.

Madioen, de hoofdplaats der residentie, ligt bijna in het midden van de uitgebreide vlakte, welke zich tusschen den

(1) KUSSENDRAGER, bl. 253.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 138.
(3) *Handleiding tot de Aardrijksk.* bl. 104.

Lawoe en den *Welis* uitstrekt (1), aan de *Bangawan Madioen*, dat rivier van *Madioen* beteekent, op 37 palen hemelsbreedte van de *Zuidzee*, 155 Z. W. van *Soerabaja*, 53 W. van *Kediri*, 72 N. O. van *Patjitan*, 67 O. t. Z. van *Soerakarta*, 15 W. N. W. van den berg *Welis* (2), volgens Junghuhn ruim 37 ell. boven de oppervlakte der zee (3). Zij is eene gewone inlandsche stad, en heeft behalve hare schoone ligging niets merkwaardigs (4). Men telt er 5000 inwoners (5).

Er is hier een fortje, waar vroeger eene kleine militaire bezetting, onder eenen officier, lag, doch deze post is, ten gevolge van den staat van rust, ingetrokken en de redoute onder civiel beheer gesteld (6).

Het residentiehuis heeft in Februarij 1840 door eenen allerhevigsten zuidwestenwind zeer veel geleden, en is later geheel vernieuwd (7). Het ligt zeer eenzaam in de uitgestrekte vlakte, bijna geheel door rijstvelden omgeven. In het Oosten en Zuidoosten ziet men de bleeke djatibosschen, welke daar de rijstvelden begrenzen en wijd en breed de afhellingen van den *Welis* omgeven. Men verbeeldt zich in eenen pachthof op eene Europesche hoeve te zijn. Nog bewonen drie of vier Europeanen deze plaats. Alles schijnt dood en verlaten. Naauwelijks hoort men een ander geluid dan dat van den Zuidenwind, die zich ten 10 ure verheft en den geheelen namiddag tot laat in den avond even hevig door de boomen en gebouwen ruischt (8).

---

(1) Junghuhn, S. 339.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 135.

(3) *Almanak voor Ned. Indië voor* 1844, bl, 24.

(4) Roorda v. Eysinga, t. a. p.

(5) De zelfde, *Aardrijksk. van Ned. Indië*, bl. 103.

(6) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III. bl. 135 en 407.

(7) Teenstra, *Ned. Overz. Bezitt*, bl. 226.

(8) Junghuhn, S. 339 u. 340.

Magettan.

Magettan of *Mogetan* is de hoofdplaats van een regentschap, dat het zuidelijk gedeelte der afdeeling *Madioen* uitmaakt; de handel. is er enkel binnenlandsch en van weinig aanbelang; er zijn 36 Chinezen, doch geene Europeanen (1).

Deze stad werd den 12 Februarij 1820 door de muitelingen, onder Sosro di Logo, genomen, doch de Luitenants Marnitz en Schnorbusch, die ieder een detachement infanterie aanvoerden, hebben den 14 daaraanvolgende den vijand de plaats weder doen ontruimen (2).

Ngawi.

Ngawi, de hoofdplaats van eene adsistent-residentie en een regentschap van den zelfden naam, ook *Awi*, *Awie*, *Ngawi* en *Ngawie* geschreven, ligt op 22 palen N. van *Madioen*, W. ten N. van den berg *Pandan* en N. O. ½ O. van den Lawoe (3), ter plaatse, waar de *Madioen* in de *Solo* valt, welke beide rivieren hier zeer diep en bijna even breed zijn, hoewel de *Solo*, welke zacht en zonder geruisch daar heenvloeit, meer water bevat dan de *Madioen*, die zich bruischend tusschen klippen in haar nederstort. Deze klippen zijn, even als alle steenlagen, die men uit de rivierbeddingen ziet te voorschijn treden een fijne zandsteen, die ligt te verbrokkelen is, en ook nog bijna ronde bazaltschijven, van eenen duim tot eenen voet groot, in zich bevatten. De Javanen noemen dit mengsel *padas*. In den mond der *Kali Madioen* vormen deze klippen allerlei holen en nissen. Het water is hier in de maanden Junij, Julij en Augustus zeer laag, en komt niet in vergelijking met den waterstand in den regenmoesson, als wanneer

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 135 en 136.
(2) Nahuys, *Verzameling van Officiele Rapporten*, D. III. bl. 84 en 86.
(3) Roorda van Eysinga t. a. p. bl. 136.

niet slechts de diepe bedding tot aan den raad gevuld is, maar vaak ook nog de omliggende vlakten overstroomt, dan is alles vol bedrijvigheid op de rivieren en de voortbrengselen van deze residentie worden per schip naar *Soerabaja* vervoerd (1). *Ngawi* bestaat uit zeer weinige huizen, die op eenige honderde passen van elkander staan, en de algemeene pakhuizen. In den hoek der zamenvloeijing der rivieren ligt de citadel *Generaal van den Bosch.* Te *Ngawi* is eene gevangenis voor kettinggangers. De citadel ligt in den Z. W. hoek der afdeeling, op een hoog terrein, 25 ell. boven den lagen waterstand. In de nabijheid was vroeger het militaire kamp, alwaar eene bezetting lag, doch dit is, toen de citadel gereed was, weggenomen. De grond, waar de citadel op gebouwd is, heet *Pijak*, dat »*scheiden, van een gaan*" beteekent, vermoedelijk omdat hier de scheiding der rivieren is. Dit inlandsche dorp bestaat uit kleine groepjes hutten, her- en derwaarts verspreid, zonder regel of orde. De omstreken zijn hier schaars bevolkt en bevatten kalkgronden (2).

Den 19 November 1825 had er nabij *Ngawi*, dat den 13 dier maand door de onzen bezet was, een gevecht plaats tusschen de Nederlanders en de muitelingen, waarin de laatsgemelden werden op de vlugt gedreven (3).

Kort te voren had aldaar eene woeste zelfopoffering van eenen daar wonenden zeer vermogenden Chinees plaats, wiens groote rijke woning in het vierkant door eenen 3 ell. hoogen sterken muur tegen gewone aanvallen van roovers enz. was beveiligd. De woningen zijner bedienden en slaven stonden allen, bij wijze van een gehucht, nabij den muur aan de buitenzijde. Niet lang waren de zoogenaamde vijandelijke Rambokken of Brandals na hunne aankomst daar, of zij deden op het genoemde gehucht eenen aanval, waarbij zij geen tegenstand vonden, daar de bevolking binnen den muur geweken was; deze woningen werden alzoo dadelijk zonder eenig

(1) Junghuhn, S. 338 u. 339.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 136.

(3) Troost, *Aanteek. gehouden op eene Reis om de wereld*, bl. 317 en 318.

verwijl door de vlammen gesloopt. De vijand deed vervolgens zijn aanval op het groote huis van den rijken Chinees. Hier ontmoette hij eenen wakkeren tegenstand, doch de verdediging kon weinig baten, de muur was tegen geen gewapenden aanval bestand, en de woning daar binnen kwam zeer veel tegen eenen overmagtigen vijand te kort; de Chinees en de zijnen verdedigden zich evenwel eene tijd lang met woede en wanhoop, doch deze tegenstand had niets meer ten gevolge, dan het nederschieten of verwonden van eenige Rambokken. Door de vijanden werd met eene soort van stormtuigen bres geloopen op den muur, en zij kwamen gevolgelijk binnen. De Chinees met zijne beide zonen en zijn gevolg verweerden zich nog daar binnen met de uiterste woede, doch hielden dit slechts korten tijd vol, toen een zijner zonen met het grootste gedeelte der bezetting gesneuveld was, vermoedde hij, dat de nog levenden zich wilden overgeven en tot den vijand gaan. Op dit vermoeden legde hij op hen aan, en de vader schoot in woede en wanhoop zijn eigen nog alleen overgebleven zoon ter neder, bereikte daarop met de snelheid des bliksems den bovenkant van den muur, stortte zich van deze hoogte in eene aan den buitenkant in de vlam staande woning en liet zich levend verbranden. Een kleine slavenjongen ontdekte, kort na het einde van het gevecht, de plaatsen, waar de Chinees zijne schatten had verborgen aan de Rambokken, die er zich dadelijk meester van maakten en met den rijken buit aftrokken (1).

De afdeeling *Ngawi* bevat vele dorre streken en eene geringe bevolking; zij strekt zich in het Noorden voorbij de *Solo* uit (2).

Den 14 September 1850 ontstond er brand in de soldaten kampong te *Ngawi*, zijnde eene vereeniging van ongeveer 150 bamboezen gebouwen, in welke zich de vrouwen en kinderen der Inlandsche soldaten ophouden. Deze brand was zoo hevig,

---

(1) Troost, t. a. p. bl. 333 en 336.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 136.

dat in een oogenblik de geheele kampong was in de asch gelegd (1).

Djogorogo.

Djogorogo ligt aan de *Solo* en is de hoofdplaats van een regentschap, dat door de *Solo* van het regentschap *Poerwodadi* gescheiden is (2).

Den 8 Maart 1817 rigtte een zware regen, welke een etmaal lang aanhield, in dit regentschap groote verwoestingen aan; bergen scheurden, aardklompen stortten in de rivieren neder, en de daardoor buiten hunne oevers getredene stroomen sleepten een aantal woningen mede (3).

Ponorogo.

Ponorogo, eigenlijk *Prono-rogo* in de hof-, en *Prono-ragi* in de gewone taal, dat is: *de kracht* of *het hart des ligchaams*, ligt aan eenen kruisweg, op 18 palen van *Madioen* (4), in de vlakte aan den zuidwestelijken voet van den *Ngebel*. Men ziet den hoogsten top van dit gebergte in het O., 30° ten N., den hoogsten zuidwestelijken top van den *Welis*, *Tjondro Kni* genaamd, echter in het O. 7° ten N. en de *Lawoe* in het W. 35° ten N: (5). Het is de hoofdplaats van een regentschap van dien naam, is goed gebouwd, welvarend en telt 7000 inwoners (6). Er ligt aldaar gewoonlijk eene afdeeling inlandsche schutterij (7).

---

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 2 December 1850.
(2) Roorda van Eisinga, *Aardrijksk. van Ned. Indië*, bl. 252.
(3) *Aardrykek. Woordenboek der Nederlanden*, D. III. bl. 350.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 137.
(5) Junghuhn, S. 341.
(6) Roorda van Eysinga, *Aardrijksk. van Ned. Indië.* t. a. p.
(7) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

In het regentschap *Ponorogo* zijn vele wouden (1). De grond is er vruchtbaar en heuvelachtig (2). De Javaan, die hier landbouwer is, drijft weinig handel, echter wordt er veel rijst naar *Patjitan* uitgevoerd, waartoe de Chinezen de hand bieden. Derwaarts worden ook de koffij, suiker en tabak gebragt, bestemd om over zee naar *Nederland* vervoerd te worden (3).

Tegal Sari.

Tegal Sari of *Tagal Sari* is eene niet onaanzienlijke stad in het regentschap, en ten O. van *Ponorogo*. Aldaar is een Seminarium of Kweekschool voor de inlandsche Geestelijken. Er zijn veelal 300 kweekelingen, die niet enkel onderwijs ontvangen in het oud-Javaansch en in de leerstellingen van den Koran, maar ook in onderscheidene Hindoesche overleveringen, voor zoo verre die namelijk op *Java* zich met de leer van den Islam hebben vermengd; daarenboven worden zij ingewijd in de geheimen der Boeddhisten en Betoros, het zij dan dat deze in geschrift of bij overlevering zijn bewaard gebleven (4).

Simeh.

Simeh, ook wel *Simoh* genoemd, is de hoofdplaats van een distrikt van het regentschap *Ngawi*, en ligt aan de Oostzijde van het gebergte *Lawoe*.

Ten W. van deze plaats haalden de Pangerans van *Pamakassan* en *Kediri*, den 24 December 1828 de vlugtende muitelingen in; op eene voordeelige hoogte geplaatst, beschoten

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksk. van Ned. Indië*, t. a. p.

(2) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

(3) Het zelfde werk, bl. 137 en 139.

(4) *Handleiding tot de Aardrijksk. van Ned. O. I. Bezitt.* bl. 103 en 104. — Roorda van Eysinga. *Aardrijksk. van Ned. Indie.* t. a. p. bl. 232 en 233. — Teenstra, *Ned. Overz. Bez.* bl. 216.

deze laatsten de onzen uit het klein geweer, hetwelk niet onbeantwoord bleef. Reeds was eenig voordeel op den vijand behaald, toen ongelukkiger wijze de zoon van den Pangeran van *Pamakatjang* door een geweerkogel doodelijk getroffen werd, waardoor een oogenblik verwarring ontstond, dewijl het de wijze van oorlogen van den inlander medebrengt, om bij het verwonden van hunne aanvoerders, zich uitsluitend met het wegvoeren van hen bezig houden. De moedige Pangeran van *Kediri*, bijgestaan door den Heer Hardy, die aan de twee voorzegde Pangerans was toegevoegd, herstelde spoedig de orde, en dreef met zijne jagers den vijand met een aanzienlijk verlies uiteen (1).

(1) Nahuys, *Verzameling van officiele rapporten*, D. II. bl. 105 en 106.

DE ADSISTENT-RESIDENTIE

PATJITAN.

Geschiedenis.

Eerst heeft deze adsistent-residentie tot *Mataram* behoord, doch bij de verdeeling van dit rijk in 1755 kwam het gedeeltelijk aan *Djocjokarta* en gedeeltelijk aan *Soerakarta*. Mas Sajid had het op het bezit van dit landschap voorzien, en hield er zich dikwerf in op. Bij de contracten van 1 Augustus 1812 werden de beide Vorsten genoodzaakt hun aandeel af te staan aan het Britsche Gouvernement, dat het voordeel waardeerde van eene haven in deze streken aan de Zuidkust. De plek, waar de hoofdstad ligt, heette toen *Djojagan* (1).

Voor het jaar 1830 maakten deze gezonde berglanden echter weder een gedeelte van het rijk des Sultans van *Djocjokarta* uit, die, na het eindigen van den laatsten Javaanschen oorlog, ze aan het Nederlandsche Gouvernement heeft moeten afstaan (2). Toen maakte het aanvankelijk eene afdeeling van de residentie *Madioen* uit, tot dat het in 1834 tot eene afzonderlijke adsistent-residentie verheven werd (3).

Ligging.

De adsistent-residentie *Patjitan*, wier bestuurder onmiddelijk van de hooge regering afhangt en niet van andere residenten

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 143.
(2) Teenstra, t. a. p. bl. 245.
(3) Temminck, *Possessions Neerl.* p. 371.

ondergeschikt is, zou echter volgens hare geographische ligging als een deel van *Madioen* kunnen worden beschouwd. Zij paalt N. aan *Soerakarta* en *Madioen*, O. aan *Madioen*, Z. aan de *Indische Zee*, en W. aan *Djocjokarta* (1).

De grenzen loopen 30 mijlen langs den *Indische Oceaan*, van de zee Noordwaarts op naar de West, 12 mijlen langs *Kediri* om de N. O., 10 mijlen langs *Madioen* om de W. en Z. W., 19 mijlen langs *Soerakarta* en om de Z. W. tot aan de zee 7 mijlen langs *Djocjokarta*. De uiterste punten zijn ten O. 129° 12′ O. L., ten N. 8° 6′ Z. B., ten W. 128° 34 O. L, en ten Z. 8° 21′ Z. B. (2).

Naamsoorsprong.

Patjitan of *Patjittan* beteekent eene wel aangerigte tafel, (3).

Verdeeling.

De adsistent-residentie bevat slechts eene afdeeling, die een regentschap uitmaakt, verdeeld in vijf districten, als: *Patjitan*, *Semanten*, *Pringkoeloe*, *Lorrok* en *Pangoel*, ieder onder het bestuur van eenen Wedono (4). Er zijn 264 dorpen en 159 gehuchten (5).

Bestuur.

Het bestuur berust bij eenen Adsistent-Resident met eenen Kommies en twee Klerken, bijgestaan door eenen Regent,

---

(1) Temminck, bl. 216 en 217. — *Handl. tot de Aardr.* bl. 102.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 140 en 141.
(3) Het zelfde werk, bl. 140.
(4) Het zelfde werk, bl. 141 en 142.
(5) Kussendrager, bl. 256. — Temminck, *Nederl. overz. Bezitt.* bl. 217.

den titel van *Maas Toemenggoeng* voerende, een Patih, vijf Mantries-Wedono's, met ieder twee policiedienaren onder zich, een Djaksa, een Hoofd-Panghoeloe, en wijders vier Gecommitteerden voor de Koffijcultuur. De dorpsbesturen bestaan uit een Bekel, tot hoofd er van, een Kabajan of Kapoetoehan, en uit zoo vele Oetjangs (gehuchtshoofden) als tot eene dessa behooren, waarvan eene enkele er soms 30 of 40 heeft (1).

Er is een Landraad, wiens vonnissen aan de revisie van het Hooge Geregtshof onderworpen zijn. De Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samarang*. Te *Patjitan* en te *Pangoel* is een Zoutverkooppakhuis. Er zijn twee Controleurs voor de Landelijke Inkomsten en een voor de Kaneelcultuur, een Vendu-Departement en een Kerkelijk Gecommitteerde (2).

De inlandsche Geestelijkheid is uit een Panghoeloe en ook eenige Santries en dorpspriesters zamengesteld. Het onderwijs aan de jeugd wordt door deze Geestelijken gegeven, doch is over het algemeen zeer gebrekkig, zoodat slechts zeer weinigen Javaansch lezen en schrijven kunnen (3).

Grootte.

Volgens eene zeer naauwkeurige berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten beslaat deze residentie eene oppervlakte van 48 geogr. mijlen of 1167 palen (4). De uiterste lengte O. en W. verschilt 28 en de breedte Z. en N. 15 Eng. mijlen (5).

Luchtgesteldheid.

Het luchtgestel wordt doorgaans voor gezond gehouden, daar de koortsen, die nu en dan bij de kentering van den

(1) Kussendrager, bl. 256.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 142.
(3) Kussendrager, bl. 259.
(4) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 157.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 141.

moesson heerschen, zich tot een klein gedeelte der bevolking bepalen en zelden van eenen gevaarlijken aard zijn (1). Ten Zuiden geheel in de nabijheid der zee wordt de dampkring door de zeewinden gedurig verkoeld en gezuiverd; in den regenmoesson zijn de winden en regens hevig (2).

De bewoners.

In 1815 bedroeg het getal zielen hier, volgens RAFFLES, 22,678 (3). Bij eene opname der bevolking, die in 1831 plaats greep, werd het getal zielen op 59,156 aangegeven en in het volgende jaar op 65,108, waaronder een twintigtal Europeanen (4).

In 1845 waren er in de geheele adsistent-residentie:

Europeanen	30
Javanen	89,577
Militairen	37
Pradjoerits	35
Slaven	9
Chinezen	100
Totaal	89,788

Zoodat de bevolking in een tijdvak van dertig jaren met 67,000 vermeerderd, en alzoo bijna verdriedubbeld is, waaruit men moet veronderstellen, dat vele onderdanen van den Sultan en den Keizer herwaarts zullen zijn overgekomen (5).

---

(1) KUSSENDRAGER, bl. 255.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardr. van Ned. Indie*, bl. 255. — *Handleiding tot de Aardrijksk.* bl. 102.

(3) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde.* bl. 142.

(4) KUSSENDRAGER, t. a. p.

(5) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

Karakter.

In vroegere tijden stond de bevolking van *Patjitan* niet gunstig bekend, doch werd dikwerf te zeer onderdrukt, om braaf te kunnen zijn (1). Sedert zij onder het Nederlands bestuur is, gaat zij van jaar tot jaar in beschaving en zedelijkheid vooruit (2).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De bergachtige gesteldheid der landstreek maakt het *Patjitansche* natuurlijkerwijze voor den landbouw minder geschikt, dan andere door de natuur meer bevoorregte oorden, waar overvloed van water de velden besproeit en aan het gezaaide groei en wasdom geeft (3). Landbouw is dan ook hier minder dan elders eene hoofdbezigheid (4). Er wordt evenwel veel Javaansche tabak voor particuliere rekening aangekweekt (5). Ook de koffijcultuur wordt er zoo voortgezet, dat zij reeds aan eenige schepen lading verschaft (6). De vruchtbaarste en meest bebouwde vlakten zijn die van *Patjitan*, *Lorrok* en *Pangoel* (7).

Handel.

Overzeesche handel bestaat hier niet, en de binnenlandsche bepaalt zich tot buffels, tabak, gambier, ijzer, olie, boomwol, huiden, groenten en kleine waar (8).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indie*, bl 235.

(2) Kussendrager, bl. 256.

(3) Het zelfde werk, bl. 258.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 143.

(5) Temminck, p. 371.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 141.

(7) Teenstra, bl. 218.

(8) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 143. — Kussendrager, t. a. p. — Temminck, p. 371.

Fabrijken,

Er worden hier vele ambachten uitgeoefend (1). Aan ijzer-, goud- en zilversmeden, steen- en pottenbakkers, kalkbranders en timmerlieden is in deze residentie althans geen gebrek; ook legt men er zich met goeden uitslag op het weven van katoen, tot het vervaardigen van kleedjes, *tjelehs*, toe (2).

Visscherij.

Eenige vergoeding voor het gemis aan landbouw, vinden de ingezetenen in hunne belangrijke visscherijen, waaraan zij zich dan ook hoofdzakelijk toewijden, en wier opbrengst vroeger alleen in eigene behoefte voorzag, doch thans wordt de visch, na gedroogd te zijn, ook naar *Kediri*, *Madioen* en *Djocjo-karta* uitgevoerd (3).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

en telt er 8000 buffels en ander hoornvee en 9300 paarden (4). Ook hier worden aan de steile klippen vogelnestjes gevonden (5).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(2) Kussendrager, bl. 259.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. — Teenstra, bl. 218. — Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4) Temminck, t. a. p.

(5) Teenstra, t. a. p.

Plantenrijk.

De voornaamste voortbrengselen uit het plantenrijk zijn, bebehalve boomvruchten, rijst, koffij, kaneel, peper, hout en zwaar riet (1). Men wint er jaarlijks 94,000 pikols padi, 32,000 pikols koffij, 5000 pond kaneel en 228,000 ponden peper (2). Op de hooge bergvlakten groeit, zoowel hier als op die van *Djing*, residentie *Pekalongan*, op de grensscheiding van de residentiën *Banjoemaas* en *Bagelen*, eene plant *proewotjong*, welker wortels de Javaansche grooten, inzonderheid de Solosche en Djocjosche Vorsten, in hunne minnedranken mengen (3).

Bosschen.

Men treft in deze residentie nog slechts de overblijfselen van djatibosschen aan, waaruit tijdens het Engelsch tusschenbestuur al het bruikbaar hout, op last der regering gekapt, werd weggevoerd. Thans echter worden deze bosschen gezuiverd, er worden op nieuw djatipitten gezaaid, en alle afkap is vooreerst verboden, zoodat de herstelkracht der natuur ook hier weldra de door menschenhanden geslagene wonden heelen moet (4).

Delfstoffenrijk.

Het eenige voortbrengsel uit het rijk der delfstoffen is zout, dat hier aangemaakt wordt, en waarvan jaarlijks 240 kojans verbruikt worden (5).

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. Indie*, bl. 255. — *Handleiding tot de Aardrijksk.* bl. 102.

(2) Temminck, t. a. p.

(3) Teenstra, t. a. p,

(4) Kussendrager, 258.

(5) Temminck, t. a. p. — *Handleiding*, t. a. p.

De grond.

De grond is er vruchtbaar (1) en zeer goed voor de koffijcultuur (2).

Men kan zich moeijelijk een door diepten en dalen schilderachtiger land dan dit voorstellen, en wezenlijk, de weinige Nederlanders, die het betreden, zien, van dien togt teruggekomen, met eene soort van minachting op de Rijn- en Moezelboorden terug. Evenwel is het niet zoo zeer de steilte en hoogte der bergen en heuvelen, welke den aanschouwer treft; de hoogste kruin toch wordt op 600 ell. berekend, terwijl de overige slechts 300, 180 of 150 ell. bereiken — maar het is het bestendig op- en afloopen, het klimmen en zinken, het rijzen en nederploffen, dat aan deze streken iets geheel eigenaardigs bijzet. Slechts drie vlakten, waarin de hoofdnegorijen *Patjitan*, *Lorrok* en *Pangoel* gelegen zijn, bieden in dezen verwarden chaos het oog als het ware eene rustplaats aan (3).

Bergen.

Tot de voornaamste bergen behooren de *Goenong Lima*, de *Goenong Sepang* en de *Goenong Gadja*.

De Goenong Lima.

De *Goenong Lima* (d. i. vijf bergen) wordt aldus genoemd naar zijnen vijfpuntigen kruin (4). Deze berg, die naar

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.
(2) De zelfde, *Land en Volkenkunde*, bl. 141.
(3) KUSSENDRAGER, bl. 256 en 257.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

gissing 310 ell. hoog en omstreeks zeven palen van de hoofdnegorij en drie van zee gelegen is, is de eenige en veilige baken voor schepen, die naar *Patjitan* stevenen, daar hij zich door zijne vijf verschillende punten zeer kenbaar onderscheidt (1).

De Goenong Sepang.

De *Goenong Sepang* (d. i. Sopanhoutberg), ontleent vermoedelijk zijnen naam naar de daar gevonden wordende Sapanbosschen. Deze berg, waar langs de groote weg naar *Pronorogo* in de residentie *Madioen* loopt, is van eene kegelvormige gedaante, en welligt 200 tot 250 ell. hoog (2).

De Goenong Gadja.

De *Goenong Gadja* (d. i. Olifantsberg) ligt ten Z. W. van *Patjitan*, op de grenzen van *Djocjokarta* (2).

Wegen.

Er is een vrij goede weg, die Noordwaarts naar *Madioen* loopt (4). Ook om de Oost en West loopen er wegen uit de hoofdplaats *Patjitan* (5).

Kust.

De kust is hier, zoo als langs het grootste gedeelte der Zuidzijde van *Java*, hoog, steil en rotsig, terwijl eene hooge

(1) KUSSENDRAGER, bl. 237.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Het zelfde werk, t. a. p. — TEENSTRA, bl. 217.
(4) TEENSTRA, t. a. p.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 143.

en zware branding haar ongenaakbaar maakt, evenwel zijn er ten Oosten van de *Patjitan*-baai eenige kleine havens, doch meestal tegen het Zuiden open (1).

Kapen.

Men heeft hier geene andere kapen dan de beide punten, die de *Patjitan*-baai bepalen, *Karang Semanoe* en *Penambon* (2).

Rivieren en waterleidingen.

Groote rivieren worden er niet aangetroffen, maar wel enkele kleine, die verschillende spruitjes hebben (3). Onder deze verdient melding, behalve de *Koepan*, de *Loeroek* en de *Poengoel*, vroeger (4) reeds vermeld, de *Patjitan* of *Gondoeloe*, die uit de gebergten *Goenong Gadjah* en *Tannan* ontspringt, in haren loop onderscheidene spranken opneemt, en zich in de *Patjitanbaai* ontlast (5). Zij is in het jaar 1836 verlegd, waardoor eene uitgestrektheid van 1200 bouw rijstland, in dat westelijke gedeelte der vlakte van *Patjitan*, vroeger van den regen afhankelijk, van loopend water voorzien werd (6), In Januarij 1849 was deze rivier, ten gevolge van aanhoudenden regen, zoodanig gezwollen, dat zij op eene uitgestrektheid van onderscheidene palen buiten hare oevers is getreden, terwijl het water op sommige plaatsen 1 ell. en meer op de groote wegen stond (7).

(1) *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 101. — Teenstra, t. a. p.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 141 en 389.
(3) De zelfde, *Aardr. van Ned. Indië*, bl. 255.
(4) Zie hiervoor bl. 205 en 206.
(5) Kussendrager, bl. 257.
(6) *Aardrijksk. Woordenb. der Ned.* D. IX. bl. 96.
(7) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 April 1849.

Vele waterleidingen voorzien in het gebrek aan het besproeijen der velden (1).

Baaijen.

Men heeft er langs de kust de *Patjitanbaai*, de *Segaralamabaai* en de *Pangolbaai*.

De Patjitan-baai.

De *Patjitan*-baai is een fraaije inham, waarvan de monding tusschen de punten *Karang Semanoe* en *Penambon* $1\frac{1}{8}$ Eng. mijl Oost en West is. Binnenwaarts wordt zij breeder tot 2 mijlen. Noord en Zuid is zij diep $2\frac{1}{8}$ mijl. Zij is zuiver, behalve eenige klippen aan de oevers. De waterstand is tot 13 vademen. Zij ligt op 128° 47′ O. L. en 8° 15° Z. B. (2).

Deze baai werd vroeger door geene schepen bezocht, maar is later bevonden aan de Oost- en Westzijden goede ankerplaatsen aan te bieden, waarvan thans van tijd tot tijd wordt gebruik gemaakt, zoodat zij bij uitbreiding van den landbouw in het vervolg van veel belang voor den landman en handelaar worden kon, daar het vervoer der voortbrengselen thans aan vele moeijelijkheden en kosten onderworpen is (3).

Inzonderheid is achter de Oostpunt der baai eene haven, waar men ook tegen den zuidenwind veiligheid vindt, die sedert 1826 de *Pollux*-baai genoemd werd (4).

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 143.
(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 382.
(3) ROORDA VAN EYSINGA, *Aard. van Nedl. Ind.*, bl. 255.
(4) *Handl. tot de Aardr*. bl. 102.

De Segaralama- en Pangol-baaijen.

De *Segaralama-* of *Segaralima*-baai is klein, ligt op 128° 59′ O. L, en is met riffen bezet (1).

De *Pangol-* of *Poengoel*-baai, beoosten de voorgaande, op 8° 18′ Z. B. en 129° 9′ O. L. gelegen, is open en bloot; daarin liggen twee kleine eilandjes (2).

Pasars.

Op een dertigtal pasars zijn tegen billijke prijzen padi, rijst, aardappelen, allerlei groenten, vleesch, visch, olie en gevogelte verkrijgbaar (3).

Plaatsbeschrijving.

Patjitan.

Patjitan, de hoofdplaats der adsistent-residentie, ligt op 8° 12′ Z. B. 128° 48′ 15″ O. L., 200½ palen Z. W. ½ W. van *Soerabaja*, 141¼ Z. O. ten Z. ¼ Z. van *Samarang*, O. Z. O. 502¼ van *Batavia*, 71 Z. W. ten W. ½ van *Madioen*, 118 W. Z. W. ten Z. van *Kediri*, aan de Noordzijde der baai, 66 palen Z. Z. O. van *Soerakarta*, en 66 palen Z. O. ten O. van *Djocjokarta*, in eene vlakte van den Westhoek der adsistent-residentie. De ligging is fraai, doch de zeeoever eenigzins moerassig. Het oord wordt door deskundigen voor niet gezond gehouden (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 383.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Kussendrager, bl. 258 en 259.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 142 en 143.

Te *Patjitan* is een klein fortje, dat de reede beschermt en den Adsistent-Resident tot woning dient, en waarin eene bezetting ligt met eenen Officier. Het behoort tot de tweede groote militaire afdeeling, hoofdkwartier *Samarang* (1). De producten uit de naburige landschappen kunnen van hier regtstreeks naar *Europa* gescheept worden (2).

In het distrikt *Patjitan* vertoonde zich in October 1825 een gelukzoeker, die den naam aangenomen had van Dipo Admojo, en zich uitgaf voor eenen zoon van den Pangeran Dipo Negoro. Hij begaf zich den 9 dier maand in de hoofdstad *Patjitan*, aan het hoofd van een veertigtal gewapende manschappen, met welke hij den kort te voren aangestelden Tomenggong van dit district overviel en vermoordde, en voorts een gedeelte van het vlek in brand stak. Den 10 werd een troep dezer muitelingen aangevallen door eenige gewapende eilanders, onder aanvoering van den Opziener en van den burger Deux, wanneer de eersten, met achterlating van hunnen aanvoerder, die aan zijne wonden overleed, op de vlugt gedreven werden. Ter zelfder tijd bragt de Solosche Demang van *Ngelé* het berigt, dat er iemand, zich noemende Dipo Admojo, hem was komen opvorderen, om de zijde der opstandelingen te kiezen, hebbende deze persoon hem verhaald bereids den Tomenggong van *Patjitan* te hebben om het leven gebragt, en aldaar een anderen Regent te hebben aangesteld. Dat hij, Demang, veinzende in dit voorstel te treden en geene magt hebbende, om zich tegen dezen rebel te verzetten, hem en de zijnen goed onthaald had, doch dadelijk twee Demangs uit zijne buurt van het voorgevallene had doen verwittigen en ten zijnent ontboden. Deze opgekomen zijnde, waren zij overeengekomen, om in den vroegen morgenstond den muiteling met zijn gevolg op te ligten, doch hierin niet kunnende slagen, hadden zij ze allen op de plaats afgemaakt. Hiermede liep deze strooppartij ten einde, en was de rust in

(1) Het zelfde werk, bl. 142. — Teenstra, t. a. p. bl. 217 en 318.
(2) *Handl. tot de Aardrijksk.* bl. 101. — Teenstra, t. a. p. bl. 218.

het distrikt *Patjitan* hersteld. Dat de bedoelde aanvoerder dezer muitelingen den naam van Dipo Admojo wederregtelijk had aangenomen is zeker, daar de persoon van dezen naam een werkelijke zoon van den Pangeran Dipo Negoro zich rustig te *Djocjokarta* ophield (1).

Pangol.

Pangol, *Ponggol* of *Poengoel* ligt aan eene baai op eene vlakte. Aldaar zijn pakhuizen voor den stapel der producten, welke aldaar afgehaald worden (2).

(1) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IX bl. 95 en 96.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 142.

DE RESIDENTIE

KEDIRI.

Geschiedenis.

De lotgevallen van deze landstreek nemén eene aanmerkelijke plaats in de kronijken van *Java* in. Aan de Zuidkust zou het rijk *Loedojo*, onder Bathara Wisnoe, de Koning der geesten en demons, bestaan hebben. De beheerscheresse dier wezens, Njahi Gedé Segoro Kidoel, had hier insgelijks eenen voornamen zetel. De tegenwoordige Javanen gelooven nog aan haar bestaan. De Zuidoosterstranden zijn nog woest en onbevolkt, even alsof die geesten er nog hun verblijf houden (1).

In het jaar 701 werd het land de zetel en het middenpunt van het rijk *Doho*, onder Djojo Bojo, een profetisch Vorst, van wien de overleveringen zonderlinge dingen verhalen. Later werd de rijkszetel te *Poerwotjarito* in het tegenwoordige *Bagelen* verlegd, en *Doho* slechts als eene provincie beschouwd. De heerschappij werd verdeeld; *Doho* bleef met *Koeripan*, later *Djenggolo* en *Singosari* een rijk. Bij eene latere verdeeling bleef *Doho* op zich zelve, totdat vreeselijke aardbevingen en uitbarstingen van den berg *Klat* deze landstreek, zoowel als *Singosari* en *Djenggolo*, verwoestte (2).

Tijdens het bestaan van *Madja-Pahit* was *Doho* eene provincie van dit groote rijk. Met den ondergang daarvan in het jaar 1400 der Javaansche tijdrekening verdwijnt genoegzaam den naam van *Doho* uit de geschiedenis; in 1472

(1) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenkunde*, B. III. D. III bl. 151.

(2) Het zelfde werk, t. a. p.

werd de hoofdstad *Doho* verbrand. Van 1400 tot 1432 schijnt *Kediri* gedeeltelijk onder de heerschappij van *Madioen* gestaan te hebben. Daarna kwam het onder *Padjang* en erkende den Adipati van *Soerabaja* als Wedono of Oppergezaghebber des Sultans van dat rijk. In 1525 werd het landschap door SENOPATI I van *Mataram* veroverd. Van toen af deelde het in de gebeurtenissen van *Modjokarto* (1).

Tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN GOENS bevond zich in *Kediri* een der Rijksgrooten van *Mataram*, TROENO-DJAJA genaamd, welke zich van den troon des Keizers trachtte meester te maken; doch deze muiter viel in 1679 den onzen in handen, nadat vijf weken te voren de hoofdplaats *Kediri* door ANTONIE HURDT, na eene hevige bestorming ingenomen was, waarbij de pretendent ontsnapte, hoewel hij later weder werd gevangen genomen (1).

In 1688 van onze jaartelling kwam het land onder SENOPATI en bleef zulks middelijk tot 1703. Den 20 Augustus 1706 trok weder binnen *Kediri* het Compagnies-leger, dat tot ontzet gediend had van Soesoehoenan MAS, die op den 16 dier maand gevlugt was. Van toen af bleef het bestendig onder *Mataram*. In den Mataramschen oorlog had het veel te lijden van de roofzucht der oorlogvoerende partijen, die met *Malang* in betrekking stonden, desgelijks ook bij den Java-oorlog. In 1830 is het onder het onmiddelijk gezag van het Gouvernement gekomen; het behoorde tot de *Montjo-Negoro* of afgelegene landen, die door Regenten van wege en ten behoeve der Vorsten beheerd werden, was verdeeld in *Ngrowo* en *Brebek*, die aan den Sultan van *Djocjokarta*, en in *Sringat*, *Blitar*, *Kediri*, *Trenggalek*, *Patje* en *Tjireboe*, die onder den Keizer van *Soerakarta* stonden (3).

Nadat in October 1837 geweldige stortregens veel schade hadden aangerigt, heeft in Februarij 1838 een hevige wind-

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk.* B. III. D. III. bl. 151 en 152.

(2) TEENSTRA, *Ned. Overz. Bezittingen*, bl. 214.

(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 152 en 153.

vlaag veel nadeel aan huizen en boomen toegebragt; door een en ander hadden de koffijtuinen, inzonderheid in de adsistent-residentie *Ngrowo*, veel geleden (1).

In het laatst van 1844 zijn in deze residentie hevige windvlagen gevallen, welke vooral in het distrikt *Kota-Toetong-agong*, regentschap *Ngrowo*, belangrijke schade hebben aangerigt. In de dessa's *Simmo* en *Gedong-Waroe* waren 23 huizen omvergewaaid, waardoor echter gelukkig niemand der bevolking het leven verloren heeft of gewond werd.

Den 31 December 1845 en den 1 Januarij 1846 vielen er hevige regenbuijen, welke overstroomingen ten gevolge hadden, waardoor op vele plaatsen in de distrikten *Kota-Kediri*, *Djambejang* en *Soekoredjo* van het regentschap *Kediri* en in het distrikt *Blitar* schade werd aangerigt. Onderscheidene dammen braken door en werden vernield, eenige kleine bruggen dreven weg, en vele andere waren zwaar beschadigd.

Ligging.

Kediri is tegenwoordig de Oostelijkste residentie der door het Gouvernement van de Vorsten in 1830 overgenomene landen, en grenst N. aan de residentiën *Rembang* en *Soerabaja*, O. aan *Soerabaja* en *Pasoeroewan*, Z. aan den *Stillen Oceaan*, en W. aan de residentiën *Madioen* en *Patjitan* (2).

De Oostelijke grens is op 128° 11′ O. L., de Noordelijke op 7° 20′ Z. B., de Westelijke op 129° 11′ O. L. en de Zuidelijke op 8° 21′ 40″ Z. B. De Oostelijke grens loopt van den Oceaan Noordwaarts tot den top van den *Kawi*, voorts van daar Westwaarts over den *Kloet*, en om de Noord tot aan het Lamongansche, wijders Westwaarts tot de kruin van den *Pandan*, daarna Zuid Zuid Oost naar dien van den

(1) *Handleiding tot de Aardrijksk.* bl. 104.
(2) Kunsendrager, bl. 260.

Welis, en van daar West Zuid West en eindelijk Zuidwaarts langs de grens van *Patjitan* tot aan de zee, langs welke de Zuidergrens 60 palen voortloopt (1).

Naamsoorsprong.

In vroegere tijden heette dit gewest *Doho*. Thans is de naam in het hoog-Javaansch *Kediri*, en in het laag-Javaansch *Kedinten* (2). Van waar die naam moet afgeleid worden, is niet met volkomene zekerheid te bepalen, doch volgens het verhaal der oude inlanders moet het vroeger door eene Prinses bewoond zijn, die onvruchtbaar was, en daar de Javanen eene zoodanige vrouw *Kedi* noemen, veronderstelt men, dat de benaming *Kediri* daaraan haren oorsprong heeft te danken (3).

Verdeeling.

De residentie heeft twee afdeelingen: *Kediri* en *Ngrowo*, die ieder twee regentschappen bevatten. Tot de afdeeling *Kediri* behooren de regentschappen *Kediri* en *Berbek*, en tot de afdeeling *Ngrowo* de regentschappen *Ngrowo* en *Trenggalek*.

Het regentschap *Kediri* bestaat uit de vijf distrikten *Kediri*, *Modjoroto*, *Djambejan*, *Soekoredjo* en *Papan*, mitsgaders uit de op zich zelve staande wedonoschappen *Blitar* en *Sringat*. Het regentschap *Berbek* bestaat uit de acht distrikten: *Berbek*, *Godejan*, *Soewalan*, *Ngandjoek*, *Gemenggeng*, *Kertosono*, *Waroe-Djajeng* en *Lengkong*. Tot het regentschap *Ngrowo* behooren de vijf distrikten: *Toeloeng-agoeng*, *Pekoentjen*,

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 145 en 146.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Kussendrager, t. e. p.

Tanggoel, *Wadjak*, *Kalangbret*; en tot het regentschap *Trenggalek* de distrikten *Trenggalek*, *Goenoeng-lor*, *Ngarinan*, *Pakis*, *Kampak*, *Soembing* en *Prigi* (1).

Bestuur.

Kediri wordt bestuurd door eenen Resident, met vier Regenten en twee onder-Regenten; slechts een der Regenten, die van *Kediri*, voert den titel van Raden-Adipati, de drie andere hebben den rang van Raden-Toemenggong, terwijl de onder-Regenten van *Blitar* en *Pringat* slechts Raden-Ngabehi zijn. De verdere ambtenaren zijn: een Adsistent voor de afdeeling *Ngrowo*, een Hoofd-djaksa of Hoofd-Fiskaal, een Hoofd-Panghoeloe of Hoofdpriester, en een Hoofd der Chinezen, die den rang van Luitenant heeft (2).

De afdeeling *Kediri* wordt bestuurd door den Resident, een Regent Raden-Adipati, een Hoofdregter en Hoofdpriester, benevens een Kapitein en Luitenant der Chinezen (3),

De afdeeling *Ngrowo* wordt bestuurd door eenen Adsistent-Resident, onder het opperbestuur van den Resident; voorts door de Regenten van *Ngrowo* en *Trenggalek*, die ieder een Hoofdpriester, een Hoofdregter en een Luitenant der Chinezen bij zich hebben (4).

Grootte.

De uitgestrektheid wordt van het W. naar het O. gemiddeld op 15½ uur, en van het N. naar het Z. op 14 uren

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 147 en 148.

(2) Kussendrager, bl. 262. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 148.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. 149.

(4) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 150.

berekend (1). De vlakte-inhoud is volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten 128 vierkante mijlen of 3102 vierkante palen (2).

Luchtgesteldheid.

Alhoewel men in deze streken gedurende den oostmoesson veel van de sterke zuidenwinden te lijden heeft, wordt de luchtgesteldheid er toch over het algemeen voor niet gezond gehouden, en is ook in den regen- of westmoesson uiterst gematigd (3).

Bewoners.

De inlandsche bevolking der tegenwoordige residentie bedroeg, volgens de telling van het jaar 1832, nagenoeg 169,000 zielen, met nog daarenboven 33 Europeanen en 698 Chinezen (4).

In 1845 beliep het cijfer van de bevolking aan:

Europeanen	94
Javanen	233,289
Militairen	37
Djajang Sekars . . .	25
Pradjoerits	132
Slaven	5
Chinezen	1,661
Totaal	235,243 (5)

(1) TEERSTRA, *Nederl. overz. Bezitt.* bl. 612.
(2) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde Jaarg. D. II. bl. 157.
(3) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 261.
(4) Het zelfde werk, bl. 262.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 148.

Naar de opgave der inlanders zelven bedraagt de bevolking thans 270,000 zielen, onder welke 700 Chinezen en 36 Europeanen, doch bij eene laatste naauwkeurige telling bedroeg dit getal 380,000 (1), zoodat de bevolking sedert 1832, dus in twintig jaren, verdubbeld zijn zou.

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De landbouw is hier door de vruchtbaarheid van den grond in sommige distrikten nog voor veel uitbreiding vatbaar; terwijl de lage landen, ofschoon ongemeen vruchtbaar, nog schaarsch bevolkt zijn. Behalve rijst verbouwt men hier indigo (2), katoen, tabak, koffij, suiker en peper (3).

Handel.

Kapas, tabak, djarak, mengkoedoewortels, genetri, stroozakken, klappers, kalk, padi en rijst maken er de voornaamste artikelen van den handel uit, welke zich echter uitsluitend tot het binnenland bepaalt (4) en met *Soerabaja* en *Malang* gedreven wordt (5).

Fabrijken.

Men vindt hier goud-, zilver- en ijzersmeden, leerlooijers,

---

(1) Temminck… Teenstra, *Ned. overz. Besitt.* bl. 212.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 214. — *Handleiding tot de Aardrijksk.*, bl. 104.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 151. — Temminck, *Possess. Neerl.* Tom. I. p. 372.

(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 266.

(5) Temminck, t. a. p. bl. 373.

koperslagers, pannen- en pottenbakkers, enz. (1). Men vervaardigt er krissen voor de inlanders, alsmede waterkruiken bekend onder den naam van *trenggalek* en bestemd om uitgevoerd te worden. Ook is er een houtzaagmolen (2). Benoorden de *Soembreng-baai* wordt bij het meer *Bening* vooral veel kalk gebrand (3).

Visscherij.

Het meer *Bening* levert zooveel visch op, dat de bewoners der omgelegene volkrijke dessa's bijna alleen van vischvangst bestaan kunnen (4). De zeevisscherij is, uithoofde van de gunstige ligging der plaatsen, zeer voor uitbreiding vatbaar (5).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Men telt er 58,600 buffels en koeijen en 14,000 paarden (6). Uitgestrekte wildernissen in de bergstreken zijn de schuilplaatsen van zeer vele tijgers, die vooral bezuiden *Kediri* de wegen onveilig maken. Het gouvernement heeft door het uitloven en betalen van premiën van 10, 12 of 14 gulden voor elk tijgervel, kop, staart of voor elken levend gevangen tijger de jagt op die dieren aangemoedigd, zoodat hun getal reeds zeer verminderd is (7). De weinige vogelnestklippen, welke men langs deze kust aantreft, waaronder de *Priga*, *Gemak* en *Soembring*, leveren, hoewel zij op bepaalde tijden

(1) Kussendrager, t. a. p.
(2) Teenstra, t. a. p. pag. 372 et 373.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 151.
(4) Kussendrager, t. a. p.
(5) Temminck, t. a. p. pag. 373.
(6) Het zelfde werk, t. a. p.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 147.

bezocht worden, slechts eene geringe hoeveelheid nesten op, hetgeen men vooral aan de eigenaardige hoedanigheid der rotsen meent te moeten toeschrijven (1).

Plantenrijk.

Kediri levert rijst, indigo, koffij, suiker, indigo, kaneel, peper, katoen, tabak en kokosnoten (2). De opbrengst is 82,000 pikol padi, 54,000 pikol koffij, 13,500 pikol suiker, 43,000 pond indigo, 7000 pond kaneel en 97,500 pond peper (3).

Bosschen.

Onder de bosschen in dit gewest is alleen dat van *Besowo* in het distrikt *Soekoredjo* van eenige beteekenis, en strekt zich oostwaarts tot aan den berg *Kloet* en van daar zuidwaarts tot in het distrikt *Djambejan* uit (4). Dit bosch levert uitmuntende houtsoorten op, doch de meeste voortbrengselen zijn de gewone Javaansche, welke op de pasars voor binnenlandsch gebruik verhandeld worden (5). Men rekent er op 217 vierkante mijlen djati-bosschen (6).

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

Men heeft er op den berg *Ngebel* de zoutbronnen *Telaga Ngebel* 650 ell. hoog met eene temperatuur van 146° F. en

(1) Kussendragér, t. a. p.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 149 en 151.
(3) Temminck, t. a. p.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 264 en 265.
(5) Teenstra, *Nederl. overz. Besitt.* bl. 214.
(6) Temminck, t. a. p.

de bron *Praga* op eene hoogte van 150 ell., waarvan het water zoutachtig is, en eene temperatuur heeft van 91° Fahrenheit. In het zelfde gebergte zijn kale plekken tusschen welige graszoden, ongeveer 1 el lager dan de oppervlakte van den naburigen grond, welke eene stikstof voortbrengen, die dieren doodt (1).

De grond.

Volgens de grondgesteldheid en natuurlijke ligging kan men *Kediri* in twee nagenoeg gelijke helften splitsen: in het bergachtige namelijk en in het lage of vlakke land, waarvan het eerstgenoemde wel het minst bevolkt, doch uitmuntend rijk in vruchtbare gronden is. De distrikten *Blitar* en *Lodago* daarentegen zijn uitgestrekte wildernissen, onvruchtbaar en onbewoond, alhoewel men wil, dat zij nog eenige sporen dragen van eene voormalige talrijke bevolking, welke men reden heeft te vermoeden, dat ten tijde der invoering van het Mohhammedaansche geloof en ten gevolge van de willekeurige gestrengheid van he inlandsch bestuur hare haardsteden verlaten en zich elders met der woon nedergezet hebben (2). Het eerste bevat slechts 12,602 inwoners op eene oppervlakte van 600 vierkante palen, doch zal, bij het ontginnen van gronden, door de nabijheid van de rivier de *Brantas* vruchtbaar kunnen worden. Het distrikt *Ngrowo* is vruchtbaar en zeer volkrijk (3).

Bergen.

Alhoewel geene bergtoppen zich in dit gewest verheffen, zijn er echter de grenzen door gevormd (4), zoodat het ge-

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 375 en 376.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 262.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 147.
(4) De zelfde, t. a. p. bl. 146.

heel door bergen omgeven is (1). De voornaamste zijn behalve het *Zuidergebergte*, de *Welis*, het *Ngebelgebergte*, de *Pandan*, welke reeds vroeger vermeld zijn (2), de *Kloet* en de *Kawi*.

De Kloet.

De *Kloet*, *Kaloet*, *Galoet* of *Geloet* ligt aan de oostzijde van *Kediri*, op de grenzen van *Pasoeroewang*, gedeeltelijk in die residentie. Het is eene vulkaan, die 1726 ell. hoog en waarvan de kruin zeer gekarteld is. Zijne uitbarstingen zijn altijd zeer verwoestend geweest, zoo als in 1785, 1825 en 1848 (3). In Februarij 1841 heeft hij een massa water opgeworpen, hetwelk over een oud bosch is gestroomd en de zware boomen en andere stukken hout, welke als eilanden kwamen aandrijven, medesleepte en in de *Brantas* wierp.

Bij de uitbarsting van 16 Mei 1848 heeft hij eene verschrikkelijke massa vuur, gloeijende steenen, zandlava en dergelijke stoffen uitgeworpen; een gedeelte dezer massa stortte, met angstbarend en dreunend gedonder onder de aarde, sissende en rookende in de *Kediri*, waardoor het water 5 à 6 ell. begon te rijzen, en de dessa *Kesemban* overstroomd werd, waarbij 20 menschen het leven verloren. Ook in *Blitar* waren 10 menschen omgekomen, terwijl de schade aan huizen, bosschen, veldvruchten, bruggen en andere getimmerte ongemeen groot was (4).

In Januarij 1851 was de berg weder aan het woelen en wierp nu en dan drooge aardstoffen uit (5).

De Kawi.

De *Kawi*, *Kawie* of *Kaweh* wordt op 2510 ell. hoog bere-

(1) TEENSTRA, *Nederl. overz. Besitt.* bl. 212.
(2) Zie hierboven, bl. 67 enz.
(3) TEENSTRA, bl. 146 en 340.
(4) TEENSTRA, *Nederl. overz. Besitt.* bl. 791.
(5) *Nieuwe Rotterdammer Courant* van 18 April 1851.

kend (1), en sluit zich in eene noordelijke rigting aan de *Ardjoeno* aan (2). Van dezen berg tot aan de kraters, en van daar tot aan de zee, vindt men overblijfselen van eenen muur van gebakken steen, denkelijk in vroegeren tijd ter beveiliging tegen overvallen van den woeligen nabuur opgerigt (3).

Wegen.

Sedert de vestiging van het tegenwoordig bestuur, hebben de wegen van *Kediri* eene aanmerkelijke verbetering ondergaan; zij waren vroeger weinig meer dan voetpaden van de eene dessa naar de andere, en aan de beide zijden met hoog geboomte en kreupelhout begroeid, waarin zich het roofgedierte in menigte ophield, zoodat vooral tusschen *Ngrowo* en *Kediri* het getal der door de tijgers verscheurde reizigers en voetgangers van jaar tot jaar op eene schrikbarende wijze toenam. Tegenwoordig heeft men er zeer goede wegen (4). Uit de hoofdplaats *Kediri* loopen drie wegen, één om de Noordoost naar *Soerabaja*; één om de Noord naar *Brebek* (5), welke in verband met den weg nabij *Kertosono* den grooten postweg naar *Madioen* uitmaakt (6), en een om de Zuid naar *Ngrowo* en het zeestrand (7) en verder langs de zuidkust door de regentschappen *Kalangbret* en *Trengalek* tot aan de grenzen van *Madioen* (8); een van *Ngrowo* om de Oost over *Watas*, *Sringat*, *Blitar*, *Tjandi Gambar* en *Antang* in *Pasoeroewan*; een van *Blitar* tot aan de noordelijke grenzen van *Soerabaja* tegenover

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 311. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 146 en 340. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 220.

(2) Domis, *De Residentie Pasoeroeang*, bl. 8 en 9.

(3) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. VI, bl. 359. — Roorda van Eysinga, t. a. p. 151.

(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 265.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 149 en 150.

(6) Kussendrager t. a. p.

(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 149 en 150.

(8) Kussendrager, t. a. p.

Kertosono, — en van laatstgenoemde plaats een om de West naar de grens van *Madioen*, en een om de Zuid naar *Blitar* (1).

De kust.

Het zuider-zeestrand dezer residentie heeft de aanmerkelijke uitgestrektheid van 62 palen, en is ongenaakbaar door steile rotsen, welke genoegzaam loodregt omhoog rijzen en alzoo eenen krachtigen weerstand bieden tegen den aanslag van de zee (2). Die kust heeft onderscheidene bogten (3) en vertoont zich als een lang gebergte (4).

Bij hevigen zuidenwind bruist de Oceaan met geweld op de kust, doch verspilt te vergeefs zijne woede op de barre klippen, waarop de golven schuimend verstuiven (5).

Kapen.

Langs de geheele kust heeft men geene eigenlijke voorhoeken of kapen, dan alleen die welke de *Segara-Wedi-baai* van de *Gemak-baai* scheiden. De zuid-westhoek van de *Segara-Wedi-baai* ligt op 8°21′40″ Z. B. van 129°27′30″ O. L. (6).

Rivieren.

De voornaamste rivieren in deze residentie zijn de *Kediri* en de *Branta*, beiden reeds vroeger beschreven (7), de *Konto* en de *Trengalek*.

Bovendien zijn er nog een aantal bergstroomen, welke, ofschoon niet bevaarbaar, ter besproeijing en vruchtbaarmaking der landen, van onberekenbaar nut zijn (8).

(1) Kussendrager, t. a. p. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 150.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 265.
(3) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 257.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 389.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 146.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 389.
(7) Zie Deel II, bl. 166 en 167.
(8) Kussendrager, t. a. p. bl. 264. — Teenstra, t. a. p. bl. 213.

De Konto.

De *Konto* ontspringt uit den berg *Kloet*, stroomt voorbij *Sringat*, en ontlast zich met onderscheidene armen, nabij *Papa* en *Boerwassi*, in de *Bengawan Kediri* (1). Het is een snelvlietend bruisend water.

De Trengalek.

De *Trengalek*, die in eene oostelijke rigting stroomt, en zich bij de dessa *Gessing* met de *Kediri* vereenigt, is in den regentijd tot in de hoofdnegorij *Trengalek* bevaarbaar, doch in den droogen mousson op vele plaatsen ondiep of zelfs geheel droog (2).

Kanalen.

Bij de dessa *Ngabar* begint een kanaal, waarvan het water, door afdamming der rivier *Patran*, oostwaarts wordt opgevoerd, tot nabij de dessa *Kertosono*, waar het dienen moet, om de uitgestrekte sawah-velden te bewateren (3).

Meren.

In het zuiden, omtrent vier palen ten noorden de *Gemakbaai*, is een zeer uitgestrekt meer, de *Rawa Bening* (d. i. helder meer), hetwelk voor dezen gemeenschap had met de zee, en nog zeer diep en zoo vischrijk is, dat de inwoners der omgelegene dessa's bijna alleen van de vischvangst bestaan kunnen (4).

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 264. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 250.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 264.
(3) Kussendrager, t. a. p.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 266. — Teenstra, t. a. p. bl. 213. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 379.

Baaijen.

De rotsmuur aan de kust heeft vijf openingen, van welke ieder eene baai vormt, onder welke de *Soembreng-baai*, de *Segara-Wedi-baai*, de *Prigi-baai* en de *Gemak-baai* van tijd tot tijd door kustvaarders, die naar *Patjitan*. *Tjilatjap* of de *Wijnkoops-baai* stevenen, bezocht worden (1).

De *Soembreng-baai* is riffig, open, 26 vademen diep, en ligt op 129°13′ O. L. De *Segara-Wedi-* of *Zand-baai*, op 8°21′40″ Z. B. en 129°27′30″ O. L., heeft eene naauwe monding, is 23 vademen diep en bevaarbaar, er liggen daarin eilandjes. De De *Gemakbaai* op 129°26′ O. L. is open en minder goed dan de vorige (2).

Pasars.

De grootste pasars of marktplaatsen vindt men in de hoofdnegerijen *Kediri*, *Toelongageng*, *Kalangbret*, *Trengalek*, *Brebek* en *Blitar*; en kapas, tabak, djarak, mengkoedoe-wortel, genitri, stroozakken, klappers, kalk, padi en rijst maken er de voornaamste artikelen van den handel uit, welke zich uitsluitend tot het binnenland bepaalt (3).

Oudheden.

Er zijn hier menigvuldige prachtige overblijfselen van Hindoesche tempels en van aanzienlijke steden, die echter meerendeels nog niet genoegzaam zijn onderzocht geworden (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 150 en 151. — Kussendrager, t. a. p.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 383.

(3) Kussendrager, bl. 266.

(4) *Handl. tot de Aardr. van de Nederl. Oost. Bezitt.*, bl. 105.

De grot van Sela-mangleng.

Ongeveer twee palen ten westen van de hoofdplaats, treft men de grot van *Sela-mangleng* aan den voet van den heuvel *Klotok*, een aanhangsel van het groote *Welis-gebergte*, aan; zij bestaat uit vier kleine vertrekken, uitgehouwen in de harde rots, waaruit de heuvel tot op eene aanzienlijke hoogte bestaat. Die vertrekken loopen in elkander uit, en vormen een regelmatige reeks welke zich van het noorden naar het zuiden uitstrekt. De twee middelste vertrekken, die de grootste zijn, hebben elk een ingang van buiten, terwijl de beide buitenste, elk door eene deur gemeenschap hebben met het daar naast liggende vertrek. Zij verschillen echter weinig in grootte. Hun vorm is vierkant of langwerpig; de grootste is meer dan 6 ellen lang. De wanden van de twee voornaamste vertrekken zijn bedekt met beeldhouwwerk, en onderscheidene verhevenheden en uitstekken wijzen de plaatsen van godsdienstoefening en boetedoening aan. Verschillende *retjas* (afgodsbeelden), welke nu nog gevonden worden in de laan, welke naar de grot geleidt, even als het beeldhouwwerk, dat de wanden van de vertrekken van binnen bedekt, zijn fraai bewerkt; maar het uitwendige beeldhouwwerk van de rots is grof en de trappen langs welke men opgaat, en die in de rots zijn uitgehouwen, schijnen met voordacht ruw bewerkt te zijn. In verschillende gedeelten van de wanden zijn onderscheidene nissen voor *retjas*, lampen enz. uitgehouwen; een *lingam*, verschillende waterbakken, en andere voorwerpen treft men in den ingang aan. Van een opschrift buiten aan de rots, is nog eene regel zigtbaar, welke van de deur der buitenste vertrekken naar het noordelijke uiteinde loopt, maar vele der letters zijn te veel uitgewischt om te kunnen ontcijferd worden (1).

---

(1) Raffles, *History of Java*, pag. 35.

Oudheden van Sentoel.

Ten Oosten van de hoofdplaats *Kediri*, zijn de oudheden van *Sentoel* en van *Proedoeng* de merkwaardigste. *Sentoel* ligt bij het distrikt *Tingo-Wangi* in een bosch, welks toestand eenen, gedurende eenige eeuwen, ongestoorden wasdom aanduidt. Het hoofdgebouw, dat bijna nog in zijn geheel bestaat, is naar evenredigheid klein van omvang, maar zoo sierlijk bewerkt als eenig oud gebouw, dat op Java gevonden is. De tegenwoordige inwoners noemen het gebouw een *tjoenkoep*, hetwelk eene begraafplaats of rustplaats der dooden beteekent. Over het algemeen gelijkt het op onderscheidene andere voorname oudheden op *Java*, want het is een hecht en zwaar gebouw; behalve een eenig binnenvertrek, als een *tjandi*, heeft het van boven een ruim plat of bidplaats, aan welks westzijde een opgang is, terwijl de andere regtstandig zijn. Niet slechts de zijden der trappen, maar de loodregte wanden van het gebouw, zijn versierd met uitstekken, welks inwendige gedeelten met sierlijk beeldhouwwerk zijn bedekt, terwijl de uitstekken in eene groote verscheidenheid van vorm gebogen zijn. Eenige weinige beelden, welke in hunnen oorspronkelijken toestand zijn gebleven, en op onderscheidene plaatsen van het plein, dat het gebouw omringd, verspreid staan, zijn uitmuntend bewerkt. Op den top staat een zeer sierlijk waterbekken van ongewone grootte. Dit gebouw is bijna vierkant, en de zijden zijn ongeveer 12 ellen lang (1).

Het bevat eenen onderaardschen kelder, waarin men aan de zuidzijde afgaat langs eenen zeer smallen trap; die kelder is verdeeld in drie vertrekken, welke trapswijze in uitgestrektheid afnemen, naar mate zij verder in het gebouw indringen. De kelder is zoo laag dat men daarin niet regt op staan kan, en er is niets waaraan men bespeurt, tot welk doel hij vroeger gediend heeft, hetzij tot eene plaats van godsdienstoefening of boetedoening, of om er de overblijfselen op te nemen van hem,

---

(1) Raffles, . a. p. pag. 36.

wiens gedachtenis men op den top van het gebouw eerbewijzingen had toegebragt (1).

In de nabijheid van deze *tjoenkoep* is een kleiner gebouw van de zelfde soort, op de zelfde wijze met fraai beeldhouwwerk versierd. Uit de nog bestaande grondslagen van onderscheidene muren, kan men opmaken dat het plein hetwelk de *tjoenkoep* omgeeft, in vele afdeelingen is gescheiden geweest, en dat het geheele nabij gelegen grondgebied door eenen van briksteen opgetrokken muur was omgeven, van welken men op onderscheidene plaatsen de sporen ziet. Ook onderscheidene stukken van gesneden steen vindt men binnen den buitensten muur in de nabijheid van den *tjoenkoep*. Van *Sentoel* oostwaarts opgaande, naar de grenzen der residentie *Kediri*, heeft men afzonderlijk liggende overblijfselen van oudheden gevonden; en het is waarschijnlijk dat deze zich, met groote tusschenpozen, tot aan de beroemde oudheden van *Malang* uitstrekken. Men heeft daaronder mede *toegoes* of grenspalen aangetroffen (2).

De Tjandi van Proedong.

De *tjandi* van *Proedong* ligt omtrent acht palen zuidwest van *Sentoel*. Dit gebouw is geheel van gebakken steen opgetrokken en overtreft in grootte en belangrijkheid alle andere, welke van de zelfde bouwstoffen vervaardigd zijn. Ter zijde van het voornaamste vertrek, welks ingang in het westen is, bevat het ten Noorden en Zuiden kleinere vertrekken gelijkvloers, wier ingang gevonden wordt ter plaatse waar men gewoonlijk nissen in de muren aantreft. Het vooruitstek, waarin de trappen geweest zijn, is vervallen, en men klimt naar het binnenste van de *tjandi* met eenen ladder van omstreeks 7 ellen lengte op. De grootte der versierselen en beelden aan de zijden is in volkomen overeenstemming met de zwaarte van het gebouw, en het beeldhouwwerk is in eenen verheven stijl bearbeid. Als men verder zuidwaarts opgaat, vindt men bijna in elk

(1) Raffles, t. a. p. pag. 36 en 37.
(2) Raffles, t. a. p. bl. 37.

dorp, *retjas*, waterbakken, vijzels, overblijfselen van gebouwen en versierselen. Op de grenzen, in het distrikt *Srengat*. nabij het dorp *Genengan*, treft men nog eene geheele *tjandi* van gebakken steen, van de gewone grootte aan (1).

De *retjas*, welke in de hoofdplaats van *Srengat* uit de nabuurschap zijn verzameld geworden, doen duidelijk den toestand van de oude gebouwen kennen, gelijk het algemeen overzigt van de oudheden in deze residentie gevonden ontwijfelbaar aanwijst, dat hare vroegere beschaafdheid zeer verschilde van haar tegenwoordig verval. Op plaatsen, welke nu bedekt zijn met bijna ondoordringbare bosschen, zoo als die, welke de *tjoenkoep* van *Sentoel* omgeven, heeft men de bewonderenswaardigste gedenkstukken van menschelijke kunst en menschelijken arbeid gevonden (2).

De tjandi van Gedog.

De *tjandi* van *Gedog* is een gebouw van gebakken steen in den gewonen trant, maar beter bewerkt, terwijl vele der versierselen van steen zijn. Vele der zijwanden zijn nog geheel in wezen, maar de ingang of trap is gedeeltelijk weg. *Gedog* ligt in nabijheid van *Blitar*, dat vroeger eene hoofdplaats was, doch nu tot een eenvoudig dorp vervallen. Hier werden mede belangrijke oudheden gevonden, onder anderen het oord, waar eene verlaten hoofdplaats gestaan heeft, met zijne muren en vele steenen pedestallen (3).

Oudheden te Penataram.

Noordoostwaarts voortgaande komt men aan te *Penataram*, waar men oudheden aantreft, welke, ofschoon niet tot die van den eersten rang behoorende, ongetwijfeld tot die van den tweeden moeten gerekend worden, zoowel ten opzigte van de

---

(1) Raffles, t. a. p.
(2) Raffles, t. a. p. pag. 37 en 38.
(3) Raffles, t. a. p. pag. 38.

grootte als van de bewerking. Het grootste gedeelte van deze oudheden ligt thans in bouwval. Naar hetgeen er van over is kan men zien dat zij zoowel tot godsvereering als tot bewoning bestemd waren. Men vindt er een uitgestrekte langwerpig vierkante plaats, die omgeven is geweest van eenen muur, waardoor men de grondslagen geheel kan nagaan, en welke in drie afdeelingen gesplitst was. In het oostelijke vak stond het hoofdgebouw, dat men door drie poorten moest ingaan, welke, ofschoon zeer vervallen, in het begin dezer eeuw toch nog te onderkennen waren. Ieder werd even als de *tjandi Sewoe* en die te *Singa Sari* bewaakt door poortwachters, welke op hunne knie liggen, terwijl op de andere die in de hoogte staat de hand rust, waarmede eene knods wordt vastgehouden. De voornaamste poort, in overoude tijden waarschijnlijk de eenige ingang, is zeer groot, en wordt door reusachtige poortwachters bewaakt. Door deze poort komt men in de eerste afdeeling van het geheele plein, waar men twee verhevene langwerpig vierkante vlakten aantreft, omgeven van muren welke boven den omliggenden grond uitsteken, en naar alle waarschijnlijkheid de vloeren zijn geweest van vroegere woonplaatsen (1).

Een dezer vlakten die zeer ruim is en zich tot het noordoostelijke uiteinde uitstrekt, heeft tegen den buitenmuur aan gelegen, zoo als blijkt uit zijne ligging ten opzigte van de poort en tot de grondslagen welke er nog aanwezig zijn; de andere ligt meer in het midden dezer afdeeling en is eenigzins kleiner van omvang. Op beide schijnen gebouwen te hebben gestaan, en zijn thans ongeveer 1 el hooger dan de grond van het omstaande bosch, terwijl de geheele grond bedekt is met eene laag van plantenmist, die gedurende verscheidene eeuwen daar is opeen getast. De zijwanden van de kleinere vlakte zijn bedekt met sierlijk halfverheven beeldhouwwerk. Vier ingangen worden door even zoovele trappen aangeduid, wier zijden fraai versierd zijn en uit de nog op regelmatigen afstand langs de wanden staande voetstukken, welke de gedaante van afgeknotte pijlaren hebben, schijnt men te mogen opmaken, dat zij bedekt is geweest met

(1) Raffles, t. a. p. pag. 38.

een dak, dat op houten pijlaren rustte, bijna op dezelfde wijze als de tegenwoordige pasébans der Javanen (1).

Het tweede vak is niet zoo groot als het westelijke, en bevat eene kleine, zeer fraai bewerkte *tjandi* van steen. Men heeft er mede de overblijfselen van onderscheidene gebouwen, voetstukken en afgebroken ornamenten gevonden, en waarschijnlijk zijn er nog meer door het bosch en de verrotte bladeren bedekt. Dit vak moet beschouwd worden als het voorplein tot het derde of oostelijke vak, waarin het hoofdgebouw staat, hetwelk inderdaad een verwonderlijk schoon gewrocht is; zoowel de arbeid welke er aan is te koste gelegd, als de kunst welke in de versierselen is ten toon gespreid, zijn onschatbaar. De algemeene grondvest is een groot vierkant, van hetwelk iedere zijde in het midden een uitstek heeft, het grootste is in het westen, aan welke zijde de ingang is, waardoor het van buiten twaalf perken heeft. Het behoort tot de zelfde soort van gebouwen als dat te *Sentoel*, en heeft van binnen geen kamer of ledige ruimte, maar is een vaste steenklomp, welks zijden met versierselen overladen zijn, terwijl men aan de buitenzijden plaatsen geschikt tot godsdienstoefening aantreft. Het bestaat uit drie afdeelingen, die bij opvolging kleiner van uitgestrektheid worden. Twee trappen, eene ten Noorden, de andere ten Zuiden van het meest uitstekende gedeelte aan de westzijde, geleidt naar dat plat, hetwelk door het lager gedeelte gevormd wordt, en welks gedaante met den algemeenen grondslag overeenkomt. Van het midden van het meest uitstekende gedeelte der westelijke zijde van dat plat, geleidt een trap naar het tweede en als men deze is opgeklommen, staat men voor eene trap, welke naar het derde plat op den top van het geheele gebouw gaat. Het tweede plat heeft niet de zelfde gedaante als de algemeene grondslag, maar door de afwijking van de zijden in eene tegenovergestelde rigting van de meest vooruitstekende gedeelten der onderste vlakte, is in het Westen eene opene plaats voor de trap en in het Noorden, Zuiden en Oosten zijn uitgebreide vlakten of pleinen, waarschijnlijk bestemd tot

(1) Raffles, t. a. p., pag. 38 en 39.

eene bijzondere eerbewijzing. Het bovenste plat is een geregeld vierkant, maar, naar het uit onderscheidene overblijfselen blijkt, in afdeelingen gesplitst. Hier stond het beeld van BRAMA (de *redja* met vier aangezigten) buitengewoon keurig en fijn bewerkt, en het is opmerkelijk dat behalve dit, nog slechts een enkel beeld aan dit gebouw gevonden is, hetwelk vast zat aan de muren van de tweede verdieping, met het aangezigt gekeerd naar het kleinere plein, van waar men het schijnt te hebben aangebeden. De zijden van alle drie de verdiepingen waren met beeldhouwwerk van onderscheiden aard bedekt. Ten zuiden van dit gebouw, heeft men een gedenkstuk met een opschrift gevonden, waarvan de letters echter door den tijd zooveel geleden hebben, dat zij onleesbaar waren (1)

Oudheden te Semanding en Sanggrahan.

De oudheden te *Semanding* en *Sanggrahan*, eveneens in het distrikt *Sringat* gelegen, schijnen het stoffelijk overschot der gestorvenen te hebben bevat en gediend te hebben om hunne nagedachtenis te vereeren. Zij worden door de inboorlingen als een *tjoengkoeb*, d. i. tombe, beschouwd. Elk heeft echter iets bijzonders in de wijze, waarop zij gebouwd en ingerigt is (2).

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen in deze residentie zijn: *Kediri*, *Djambéjan*, *Soekoredjo*, *Blitar*, *Sringat*, *Godejan*, *Ngandjoek*, *Kertosono*, *Ngrowo* en *Poegi*.

Kediri.

Kediri, de hoofdplaats der residentie en der afdeeling van dien naam, ligt nagenoeg in het midden der residentie, aan den westelijken oever der *Kediri*, op 7°34′ Z. B. en 129°44′

(1) RAFFLES, t. a. p., pag. 39 en 40.
(2) RAFFLES, t. a. p., pag. 40.

O. L., 82½ paal Z. W. van *Soerabaja*, 54½ O. Z. O. van *Madioen*, 118 palen van *Patjitan*, 10 palen O. ten Z. van de *Welis* en 56 palen van het Zuiderzeestrand. Het residentiehuis ligt ongeveer 50 ellen boven de oppervlakte der zee en de eigenlijke hoofdnegorij, met 405 huizen en 2100 inwoners, en die 3000 huisgezinnen onder haar regtsgebied telt, ligt van het residentiehuis verwijderd (1). Er bestaat een belangrijke handel, welke door het gemakkelijk afvoeren langs de *Kediri* bijzonder bevorderd wordt (2). Men treft er eenige zeer belangrijke pasars aan, welke door de handeldrijvende Chinezen gehouden worden (3). Het plaatselijk garnizoen, bestaande uit een officier, een officier van gezondheid en 50 à 60 man, die de geheele krijgsmagt der residentie uitmaken, is gelegerd in eene benting, welke tijdens de Javaansche onlusten op den westelijken rivieroever werd gebouwd en sedert altijd in behoorlijken staat is gehouden (4). Ook is er eene fraaije moskee (5) die vooral merkwaardig is, omdat tot haren opbouw de overblijfselen van Boedhoe-tempels gebruikt zijn (6).

Djambejan.

Djambejan is de hoofdplaats van een distrikt in het regentschap *Kediri*, waar, even als in het distrikt *Sringat*, regentschap *Blitar*, den 11 November 1849 een windhoos gewoed heeft, welke op verschillende plaatsen niet minder dan 128 gebouwen omvergerukt en 900 dadap- benevens 3400 koffijboomen ontworteld heeft (7).

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 262. — Roorda van Eysinga, *Land en Volkenkunde*, D. III, bl. 149.

(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 258. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 105.

(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 263.

(4) Kussendrager, t. a. p. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, bl. 149.

(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 213.

(6) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 105.

(7) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Januarij 1850.

Den 25 October werden in dit distrikt door eenen hevigen wervelwind weder 108 huizen van inlanders omvergeworpen (1).

Soekoredjo.

Te *Soekoredjo*, de hoofdplaats van een distrikt van dien zelfden naam, in het regentschap *Kediri*, waar in het laatst van October 1837 door zware regens onderscheidene huizen weggespoeld en bruggen onbruikbaar geworden zijn (2) is in den namiddag van den 20 October 1850 door eene windhoos een gedeelte der kaneelloods ingestort en de woning van den Opziener bij het etablissement zwaar beschadigd; terwijl een 120tal dadapboomen ontworteld zijn, wier val de kaneelplant in dat jaar zeer heeft benadeeld (3).

Blitar.

Blitar of *Brindjok*, voorheen eene belangrijke stad, doch thans slechts een eenvoudig dorp (4), is de hoofdplaats van een wedono-schap in het zuidoosten der residentie, dat met *Sringat* een ander regentschap vormt, hetwelk tot *Kediri* behoort (5), en ligt 1 m. W. van den berg *Djapan*, 24 m. Z. van *Soerabaja*. Men telt er ongeveer 5000 inw. (6).

Sringat.

Het dorp *Sringat* is de hoofdplaats van een distrikt, hetwelk onder den naam van *Loedop* in de oude mythologie van Java befaamd is (7).

(1) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Januarij 1851.
(2) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. X, bl. 525.
(3) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Januarij 1851.
(4) Raffles, *Hist. of Java*, Vol. II, pag. 38.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 147.
(6) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. II, bl. 486.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 150.

Godejan.

Godejan is de hoofdplaats van een distrikt van het regentschap *Berbek*. Den 20 December 1828 trof de luitenant-kolonel Ledel, in eene nog al aanzienlijke sterkte, nabij dit dorp, eenen hoop aanhangers van Dipo Negoro boogswijze geschaard aan. Eene rivier tusschen beide hebbende, kwam de vijand met snelheid op hem aanrukken en had de onzen zoodra niet bereikt, of hij schoot genoegzaam te gelijk, alle geweren af, en trok zich toen met overhaasting terug Eene troep was intusschen in de vlakte in positie gebleven, en van daar gestadig vurende, gelastte de overste Ledel, aan den kapitein Gillon, met zijn onderhebbend peloton flankeurs, den vijand van daar te verdrijven. Zich daartoe vooruit begeven hebbende, werd de kapitein door een kogel doodelijk getroffen. De vijand zich inmiddels terug getrokken hebbende, vervolgden de onzen hem tot *Sokonillo*; doch zich nu, als naar gewoonte, in de doorweekte rijstvelden verspreid hebbende, werd op zijne uitlokkingen geen acht gegeven, en keerden onze troepen naar *Tegal-Wares* terug (1).

Ngandjoek.

Ngandjoek is de hoofdplaats van een distrikt in het regentschap *Berbek*, waar in de maand Februarij 1850 drie gehuchten door het water overstroomd en vernield zijn. Twaalf inboorlingen verloren daarbij het leven, doordien het water des nachts onverwachts met buitengewone snelheid was komen aanstroomen; het te veld staande gewas, rijst en suikerriet, had op vele plaatsen min of meer geleden; in het geheele regentschap *Berbek* berekende men het verlies aan rijstvelden, welke als geheel verloren te beschouwen waren, op eene uitgestrektheid van 1500 bouw; op den grooten weg had het water op sommige plaatsen tot eene hoogte van 1 ell. 5 palm gestaan. Oude

(1) Nahuys, *Verzam. van Rapporten*, D. IV, bl. 13 en 14.

lieden beweerden dat het water hooger dan immer te voren was gestegen, maar men schreef dit toe aan de jongste uitbarsting van den berg *Kloet*, waardoor veel asch en steenen in de *Kediri* waren gevallen en het bed dier rivier verhoogd was (1).

Kertosono.

Het vlek *Kertosono*, *Kartasana*, *Kartasani*, of *Kertasana*, de hoofdplaats van een distrikt in het regentschap *Brebek*, ligt 14 u. Z. van *Soerabaja*, aan eenen tak der *Kediri*. Men telt er 4000 inwoners (2).

Het is eene nette en zindelijke, doch niet zeer groote plaats. Hier heeft een Toemenggoeng het opperbewind, wiens hof een groote sieraad aan deze plaats geeft. Er zijn mede eene fraaije pasar of markt, een schoone groote paseban, en eene bijzondere nette messigit of moskee Men heeft er ook vele Javaansche huizen, en de plaats drijft eenen grooten handel in rijst, waartoe zij door den tak van den *Kediri* zeer gelegen ligt, om er gemakkelijk alles, of naar de *Kediri*, of naar de *Samangi*, op en af te voeren (3).

In de nabijheid van dit vlek heeft men de overblijfselen van eene prachtig gebouwde badplaats opgedolven, die van zes waterleidingen voorzien was. De fonteinen zijn met opschriften in de Kawitaal, en met allerlei vrij wel uitgevoerd beeldwerk bedekt (4).

In Februarij 1850 brak de dijk langs de *Kediri* tusschen *Kertosono* en *Dallok* aan den regteroever over eene lengte van onderscheidene palen door, het water der *Kediri* ontlastte zich door die breuk in eene uitgestrekte *rawah* (moeras), welke het riviertje de *Brankal* van water voorziet; dit riviertje zwol daardoor in buitengewone mate, zoodat de dijken daar langs mede

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 23 Mei 1850.
(2) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. VI, bl. 323.
(3) Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, D. IV, bl. 42.
(4) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.* D. I, bl. 314.

op vele plaatsen zijn bezweken; daar de *Brankal* zich even boven de hoofdplaats *Modjokerto* in de *Kediri* uitstort, en het water, hetwelk door de dijkbreuk bij *Kertosono* zich ontlastte, op die wijze, grootendeels weder in de *Kediri* werd terug gevoerd, steeg die rivier nabij *Modjokerto* zoodanig, dat de hoofdplaats onder water werd gezet, op sommige plaatsen ter hoogte van ongeveer 1 el. Korten tijd hierna bezweek op verschillende plaatsen de dijk aan den regteroever van de *Perong*, zijnde de oostelijke tak van de *Kediri;* de hechte dijken aan den linker oever van die rivier bleven echter behouden. Dit moet grootendeels worden toegeschreven aan het doorbreken der dijken aan den regteroever; want in weerwil van de aanhoudende inspanning, met welke men trachtte dezen dijk te beveiligen, vreesde men elk oogenblik, dat hij niet langer tegen de drukking van het water bestand zou zijn. Waarschijnlijk zou hij ook weldra bezweken zijn, ware de aandrang van het water niet door dijkbreuken aan den tegenovergestelden oever verminderd. Aan deze omstandigheid is het dus hoofdzakelijk te danken, dat de bevolking van ruim 400,000 zielen, welke de 6 distrikken van de afdeeling *Soerabaja*, *Rawapoeloe* 1 en 2 en *Djenjolla* 1 tot 4, bewoont, bewaard is gebleven voor de onheilen, welke het gevolg zouden zijn geweest van eene doorbraak aan die zijde. Die 6 distrikten behooren tot de welvarendste en meest bebouwde van geheel Java, doch zijn alle lager gelegen dan het bed der *Kediri;* had het noodlot gewild dat de dijk, welke hen beschermt, ware bezweken voor den aandrang van het water, welke vroeger nimmer in die mate heeft bestaan, dan zou hunne talrijke bevolking door verschrikkelijke rampen zijn getroffen (1).

Ngrowo.

Ngrowo, de hoofdplaats van een regentschap en tevens van een distrikt, ligt 20 palen Zuid ten Westen van *Kediri*, en 21 Zuid West ten Oosten van *Trenggalek*. Zij ligt aan eene

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 22 Mei 1850.

rivier, die eigenlijk *Kediri* heet en haren naam aan de *Brantes* mededeelt, op het punt, waar zij ter linkerzijde er in valt. *Ngrowo* is in de hoftaal *Ngrâwi*, dat: naar een meer gaan, beteekent, vermoedelijk van het meer *Tranggoel*, uit hetwelk de *Kediri* ontspringt (1).

Ten gevolge van buitengewoon zware regens, voornamelijk in het zuidelijk gedeelte der afdeeling *Ngrowo*, in het laatst der maand October jl. gevallen, zijn de rivieren, en daaronder vooral de *Kediri* tot eene verbazende hoogte gestegen geweest.

Door den snellen stroom werden aardklompen en zware steenen medegevoerd, zijnde in de dessa *Kali Kidang*, drie huizen, aan den voet eens bergs gelegen, onder zulk eenen aardklomp grootendeels bedolven, waardoor ongelukkig vijf kinderen het leven hebben verloren. De overige bewoners dier huizen hebben zich met veel moeite gered, door de vlugt naar een hooger gedeelte van den berg. In de dessa's *Karangtoeri* en *Poetjong*, waren mede onderscheidene huizen door den stroom weggedreven, ook is er wel eenig vee weggespoeld en schade aan padie enz. veroorzaakt, maar gelukkig zijn er de menschen gespaard gebleven (2).

Den 31 Julij 1844 ontstond in de hoofdplaats in eene inlandsche woning brand, waardoor 98 bamboezen huizen vernield zijn (3).

Prigi.

Prigi is de hoofdplaats van een distrikt in het regentschap *Trenggalek*, waar, ten gevolge van zwaren in den nacht van 2 Augustus 1844 gevallen regen, eene overstrooming heeft plaats gehad, waardoor de vlakte van dat distrikt, gedurende omstreeks drie of vier uren, ter hoogte van ruim eene el met water is overdekt geweest; behalve eene menigte pluimvee, boomvruchten en eene hoeveelheid koffij, waren 21 huizen door het

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 150.
(2) *Staatscourant* van 26 Maart 1838.
(3) *Aardrijks. Woordenb. der Nederl.* D. VIII, bl. 89.

afstroomend water medegesleept en onderscheidene rijstvelden, ter uitgestrektheid van $5^{1}/_{4}$ bouw, van welke de oogst ophanden was, door het water geheel vernield. Het verlies van menschenlevens heeft men echter niet te betreuren gehad.

Eilanden.

Bezuiden de kust van *Kediri* liggen de eilandjes *Poeloe*, *Prangjono*, *Panejan*, *Serak* en *Lima*.

DE RESIDENTIE

DJAPARA.

Geschiedenis.

Omtrent het jaar 109 vindt men de eerste melding van *Djapara*. de deeling van het groote rijk *Poerwo tjarito.* Vroeger moet het gebergte een, van *Java* afgezonderd eiland geweest zijn. Nabij *Demak* was weleer een groot woud, *Bentoro* genaamd, alwaar de hoofdstad van het eerste magtige Mohhammedaansche rijk op *Java* ontstond. Na *Demak* ontstonden *Djapara, Koedoes, Pâti, Djengkal, Séwoe* en *Djawâna. Koedoes* had eenen eigen Soesoehoenan. Na de scheuring van het rijk van *Demak*, werd Pangéran Hadiri, een schoonzoon van Tranggono, vorst van *Djapara, Pati Djawana* en *Rembang.* Door opstoking van den Soenan van *Koedoes*, die zich een hoog gezag als Hoogepriester aanmatigde, werd Hadiri vermoord. De vrouw van Hadiri gaf zijne landen aan haren broeder, den Sultan van *Padjang.* In 1510 kwamen de Portugezen voor het eerst te *Djapara* aan (1).

In 1603 vestigden de Nederlanders zich als handelaren te *Djapara*, doch in 1618 deed de Javaansche Landvoogd van *Djapara*, op last van den Soesoehoenan onze logie aldaar afloopen, roofde de goederen der Oostindische kompagnie, omtrent 20000 rijksdaalders waardig, waarbij drie mannen van ons volk vermoord, drie anderen gekwetst en nog 17 dienaren der Maatschappij landwaarts gevangen gevoerd werden. Om over dit feit wraak te nemen, ontving de kommandeur Adriaan Maartensz. Blok, toen hij den 28 October van dat zelfde jaar naar de Molukkos

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 160.

31*

vertrok, den last, om, indien hij kon op *Djapara* aan te loopen. Hij trad alzoo den 8 November met 160 man aan land, nam eene sterkte in, stak de stad en 10 jonken, van welke hij er ook eenigen nam, nevens eene groote menigte praauwen en andere vaartuigen in brand, behalve dat daar nog dertig Javanen het leven lieten, terwijl Blok geen enkelen man verloor. De Landvoogd van *Demak*, dit vernemende en daarbij aanmerkelijke schade geleden hebbende, zond dadelijk zijn volk naar de schepen, bood de onzen zijne vriendschap aan en beloofde te zorgen, dat de verschillende Landvoogden van *Djapara* gestraft, maar dat het gevangen volk ook dadelijk ontslagen en aan de onzen overgeleverd werd, daar echter Blok naar het antwoord van den Keizer van Mataram niet kon wachten, zette hij zijne reis voort. Aangezien de Sultan echter de gevangen genomen Nederlanders niet uitleverde, tastte Koen met vijf schepen, den 23 Mei 1619, *Djapara* weder aan, plunderde en verbrandde het (1).

Zekere Javaansche Prins Troeno Djojo in opstand gekomen tegen den Soesoehoenan, veroverde in 1676 het landschap *Djapara*, doch het opperbestuur te *Batavia*, zond den Admiraal Cornelis Speelman den Soesoehoenan te hulp, die het landschap weder voor den Keizer heroverde. Daar de Soesoehoenan Tagelwangi inmiddels overleden was, werd diens oudste zoon Pangeran Dipati Anem tot Keizer uitgeroepen onder den naam van Soesoehoenan Hamangkoerat I Senopati Hingngalogo Abdul Rahhman Mohhammed Din Il Kobra (d. i. de aangebedene, die de wereld in zijnen schoot draagt, de bevelhebber in den oorlog, de dienaar des Barmhartigen, de beschermer des waren geloofs) (2). Nu bleef *Djapara* weder onder het groote rijk behooren, doch in 1714 werd het door Pakoe Boewono II, aan de Oost-Indische Compagnie afgestaan (3).

Den 5 Februarij 1820 woedde in deze residentie een ge-

---

(1) Valentijn, *Oud- en Nieuw Oost-Indië*, D. IV, St. I, bl. 81. — Roorda van Eysinga, t. a. p.

(2) Valentijn, t. a. p. bl. 106—110. — Roorda van Eysinga, t. a. p.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

weldige storm, welke vooral op het, een duitsche mijl bewesten de reede van *Djapara* gelegene, *Visscherseiland* boven alle beschrijving hevig was, en, waarschijnlijk met medewerking van het onderaardsche vuur, ten gevolge had, dat dit eiland van dien tijd af in twee deelen is gescheiden (1).

Van 7 tot 17 Januarij 1845 vielen in residentie *Djapara* zware regens, vergezeld van hoozen en buitengewoon sterke windvlagen, welke oorzaak zijn geweest van eenige ongelukken en beschadigingen, zooals: het instorten op drie verschillende plaatsen van de bergkruinen van den *Moerja*, bij welke gelegenheid 13 huizen zijn vernield en niet minder dan 36 menschen het leven hebben verloren en 9 andere zwaar zijn gekwetst geworden: het vernielen en beschadigen van eene nieuwe steenen brug op den weg van *Djapara* naar de dessa *Samat* en van den grooten dam bij de suikerfabriek te *Melongo:* het wegspoelen van eene menigte aan het zeestrand voor den afvoer gereed liggende houtwerken, het beschadigen van onderscheidene kleinere bruggen op de binnenwegen en het instorten van de helft van het kookhuis der suikerfabrijk te *Pakis.*

Ook den 8 Januarij 1848 rigtte het water in de residentie *Djapara* groote schade aan, waarbij een man en een kind het leven verloren. Tusschen *Koedoes* en *Djapara,* spoelden vier voorname bruggen weg, terwijl deze onbruikbaar werden; in het distrikt *Djapara* werden 33 woningen van inlanders door het water medegesleept, en de houtzaagmolen onbruikbaar (2).

In Januarij 1849 zijn in deze residentie vele rivieren en rawa's buiten hare oevers getreden, zoodat de oudste bewoners zich niet herinneren zoo hoogen waterstand te hebben bijgewoond. De suikerrietvelden van de dessa *Telok Boegel* en eenige anderen ten Zuiden van de fabrijken *Majong* en *Klaling* gelegen, stonden zoo diep onder water, dat zelfs de toppen van het riet, hetwelk bijzonder welig was opgeschoten, niet meer te zien waren; ook in andere streken had het riet veel van de felle winden te lijden gehad (3).

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 274.

(2) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 28 Maart 1848.

(3) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 20 April 1849.

Ligging.

Deze residentie, veelal ook *Djapara-en-Djawana* genaamd, omdat zij uit die landschappen is zamengesteld (1), ligt op eenen noordelijken hoek van Java (2), paalt ten W. aan *Samarang* en de *Zee van Java*, N. aan die zelfde zee, O. aan de *Zee van Java* en aan *Rembang*, Z. aan *Rembang* en *Samarang* (3).

De *Tangolang* of de *Tedoenan* maakt hare westelijke en de *Kali Delok* hare oostelijke grensscheiding uit (4).

De grens loopt ten O. 22 palen aan *Rembang*, ten Z. en Z. W. 46 palen langs *Samarang* en ten W., N. en N. O. 60 palen langs de *Zee van Java* (5).

Verdeeling.

De residentie is verdeeld in vier regentschappen, als:

1°. *Pati* met de zeven distrikten: *Pati*, *Tengelles*, *Séloenessi*, *Tjengkal*, *Angkattan*, *Glonggong* en *Rogorami*.

2°. *Djapara* met de vier distrikten: *Djapara*, *Majong*, *Bandjaran* en *Karimon-Djawa*.

3°. *Koedoes* met de drie distrikten: *Koedoes*, *Tjendono* en *Bendahan*.

4°. *Djawana* (*Djoewono*) met de drie distrikten: *Djawana*, *Mantoop* en *Mergo toetoe* (6).

Bestuur.

Het bestuur berust bij den Resident voor het geheel, en bij een Regent *Raden Toemenggoeng*, een Hoofdfiskaal, Hoofd-

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 190.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 194.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 154. — Kussendrager, t. a. p. bl. 267.
(4) Kussendrager, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 154 en 155.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 156.

priester voor het regentschap en een Kapitein voor de Chinezen (1).

Te *Pati* bestaat een landraad voor de inlanders van *Djawana*, en van deze afdeeling. De Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samarang;* wijders zijn hier eene inlandsche schutterij, een Agentschap der Samarangsche Weeskamer, een Vendu-Departement, een Zoutverkoop en eene Subcommissie der Maatschappij van Weldadigheid (2).

Het bestuur in de afdeeling *Djapara*, berust bij eenen Adsistent-Resident, eenen Regent, eenen Fiskaal, en eenen Kapitein der Chinezen (3).

Gedaante.

Deze residentie, welke schier eene groote, noordwaarts in zee uitspringende kaap is, heeft eene langwerpige ronde gedaante, met onderscheidene bogten (4).

Grootte.

In 1824 is nog een belangrijk distrikt, *Bogorama en Passelen* genaamd, hetwelk tot dien tijd onder *Rembang* behoorde, aan deze residentie toegevoegd (5), waardoor de uitgestrektheid van den platten grond thans, volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste Hydro- en Topographische kaarten, eene oppervlakte bestaat van ruim 40 vierk. mijl. of 972 vierk palen en met de daartoe behoorende eilanden 42 vierk. mijl. of 1014 vierk. palen (6). De ongelijkheid van den grond tot vlakte gebragt, zou naar gissing wel het dubbele van die maat geven. Het verschil in breedte is 38 en in lengte

---

(1) Roorda van Eysinga, bl. 157.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 159.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 260.
(5) Kussendrager, t. a. p. bl. 269.
(6) *Tijdschrift voor Nederl. Indië,* Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.

35 Engelsche mijlen. De groote landweg is 49 palen Oost en West (1).

Luchtgesteldheid.

Ofschoon dit gewest, hoewel aan drie kanten door de zee bespoeld, geen laag of moerassig land oplevert, kan toch dat gedeelte, hetwelk de vroegere residentie *Djapara* uitmaakte, geenszins en wel het minst voor vreemdelingen als gezond worden beschouwd, waarvan de groote hitte en de hevige Noord-oostewinden, aan welke deze uithoek in de maanden Augustus, September en October is blootgesteld, wel hoofdzakelijk de reden schijnen te zijn. De overige, meer landwaarts in gelegene streken zijn daarentegen over het algemeen gezond; de thermometer staat er bij dag gewoonlijk op 93 of 94°; doch kan des nachts niet zelden op 74 tot 73° dalen. De zee- en landwinden schikken er zich geheel naar den mousson. In den west-mousson waait den wind des nachts doorgaans Zuidwest, maar wordt tegen den middag Noord-west, en is dan gewoonlijk met regen verzeld. In den oost-mousson gaat hij van het Zuiden door het Oosten naar het Noorden, en kan alsdan tegen den middag vrij hevig zijn, terwijl de drooge hitte, die hij aanvoert, het zeer ongezond maakt, en veelal gevaarlijke koortsen veroorzaakt, welke de regen, die van November tot April valt, door de verkoeling, welke hij in den dampkring te weeg brengt, echter doorgaans spoedig weder doet ophouden (2). De stranden zijn ook voor de gezondheid nadeelig, gevaarlijke koortsen zijn hier inheemsch, bezuiden de *Moerja* is het op den middag in de vlakte verschroeijend (3). Men vindt evenwel in deze residentie hoogbejaarde Javanen (4).

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. 155.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 270.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 156.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 260.

Bewoners.

De bevolking bedroeg in 1840 met het eiland *Karimon Djawa*, dat 468 bewoners telde:

Europeanen	274
Javanen	387,388
Arabieren	40
Maleijers en Boeginezen . . .	857
Chinezen	5302
Totaal	394,061 (1).

In 1843 telde men er

Europeanen	403
Javanen.	413,818
Arabieren, Maleijers en Boeginezen	939
Pradjoerits	133
Slaven	130
Chinezen	6,610
Totaal	422,033.

In dertig jaren zou de bevolking hier bijna verdubbeld zijn, daar zij volgens RAFFLES in 1815, 216,096 zielen bedroeg (2).

Karakter.

De bevolking is hier rustig, landbouwend en handeldrijvend van aard (3).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

In het Zuiden der residentie wordt veel rijst gebouwd, welke bouw bijzonder begunstigd wordt, door het leggen van

---

(1) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 269.
(2) ROORDA van EYSINGA, t. a. p. bl. 156 en 157.
(3) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 261.

gemetselde en andere dammen in de voornaamste rivieren, het opwerpen van dijken en het graven van daarmede in verband staande waterleidingen (1). Hierdoor toch waren in 1836 reeds 13,100 bouw rijstland aangewonnen. De rijst geldt er in gewone tijden *f* 2,50, doch klimt ook soms tot 7 à 8 gulden de pikol, hetgeen echter alleen plaats heeft, wanneer er misgewas is geweest. De opbrengst van dit gewas in padi heeft in het jaar 1834, 302,861 hamatten van 200 kattis bedragen (2). In 1845 was de opbrengst 712,000 pikols padi (3).

De koffij, welke tegen betaling van *f* 12 per pikol, door de planters aan het gouvernement wordt afgestaan, heeft in 1833 ruim 12,000 pikols bedragen, terwijl deze oogst, ten gevolge van de mindere vruchtbaarheid van het jaar, in 1834 aanmerkelijk minder is geweest (4). In 1845 was de opbrengst 10,500 pikols (5).

De suiker wordt bereid door fabrijkanten, welke met het gouvernement in kontrakt staan, en in 1834 werden 28,878 pikols afgeleverd (6) in 1845 echter 100,000 pikols (7).

Voor den indigo zijn aanvankelijk in eenige dessa's kleine fabrieken opgerigt, voor welke de inlandsche bevolking dit gewas meer en meer begint aan te planten; zij bereiden den indigo voor de Europesche markt, en leveren hem aan het gouvernement tegen *f* 1,50 koper het pond. In 1834 hebben zij ruim 4000 ponden afgeworpen (8). In 1845, 4500 pond (9). In dat zelfde jaar leverden de theetuinen 710 pond thee (10).

---

(1) *Handl. tot de Aardr. van de Nederl. Oost. Bezitt.*, bl. 67.
(2) Kussendrager t. a. p. bl. 272.
(3) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tome I, pag. 373.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 273.
(5) Temminck, t. a. p.
(6) Kussendrager, t. a. p. bl. 272 en 273.
(7) Temminck, t. a. p.
(8) Kussendrager, t. a. p. bl. 273.
(9) Temminck t. a. p.
(10) Het zelfde werk, t. a. p.

Handel.

Er is eenige binnenlandsche handel (1), terwijl de verschillende voortbrengselen van den grond meerendeels naar *Samarang*, *Rembang*, *Soerabaja*, *Madoera* en *Soemanap*, *Bawean*, *Banjermasing* en elders uitgevoerd worden (2) Tot de koopvaart bezigt men er 5 schepen, metende 185 last, welke er te huis behooren (3).

Fabrijken.

Behalve de hierboven vermelde suiker- en indigo fabrijken, zijn er geene andere, doch er is een houtzaagmolen door den Heer Dirk van Hogendorp opgerigt, zijnde de eerste die ooit op *Java* bestaan heeft (4). De inwoners houden zich ook veel met het kastenmaken bezig (5).

Visscherij.

Er is eene zeer belangrijke visscherij, zoo op de binnenwateren als op de zee, waartoe 884 *prahoes* van alle grootte gebezigd worden. Ook vangt men er, in de wateren tusschen de *Karimon-Djawa-eilanden*, tripang en karet (6).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Onder de huisdieren komen vooral in aanmerking 92,000 buffels en ander hoornvee, en 6,600 paarden (7).

(1) Hetzelfde werk, t. a. p.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 272.
(3) Temminck, t. a. p.
(4) Van Hogendorp, *Nederl. Bezitt. in O. I.*, bl. 460.
(5) Lauts., *Handl. tot de Aardr. van Neerl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 23.
(6) Temminck, *Possess. Neerl.*, pag. 373 et 374.
(7) Temminck, t. a. p. pag. 374.

In de wouden en op het gebergte is overvloed van wild gedierte en gevogelte; zoowel de zee als de rivieren leveren onderscheidene vischsoorten op (1).

Men heeft hier ook de zijdeteelt ingevoerd (2) en in 1845 werd hier 11,500 pond cochenille gewonnen (3).

Plantenrijk.

De bodem van dit gewest levert hoofdzakelijk *padi* of gewone rijst en *ketan* of glimmende rijst, klappers en klapperolie, *djarak* of palma Christi-olie, indigo, katoen, koffij, tamarinde, *kasoemba*, *mengkoedoe* wortel, *katella*, *djagoeng*, *kapok*, bindrotting, boomsuiker, rietsuiker, *alap* en kurkema op (4).

Bosschen.

Er zijn hier uitgestrekte bosschen onder welke 63 vierkante mijlen met djatihout bezet (5). Ook zijn de bosschen rijk aan ander timmerhout (6).

De grond.

De grond is over het algemeen vruchtbaar en voor velerlei voorwerpen uitnemend geschikt, zoodat de plantengroei er zeer welig is (7). Inzonderheid is de grond in de afdeeling *Pati* voor de suikercultuur zeer goed (8). De Noorderhoek bevat

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië,* bl. 261.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.,* bl. 193.
(3) Temminck, t. a. p. pag. 373.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 272.
(5) Temminck, *Possess. Neerl.,* pag. 373.
(6) Teenstra, t. a. p. bl. 193 en 194. — Bosch, *Neêrl. O. en W. I. Bezitt.,* bl. 126.
(7) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.,* bl. 260 en *Land- en volkenkunde,* B. III, D. III, bl. 156.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde,* t. a. p. bl. 158.

veel zand en moerassen, is laag en ongezond, zoodat de grond hier minder bebouwd wordt (1).

Bergen.

Tot de noemenswaardige bergen behooren: de *Moerja*, de *Tjiliring*, de *Patti-aram*, de *Prowotto*, de *Melawat* en de *Tjinkalsewoe* (2).

De Moerja en de Tjiliring.

De *Moerja* verkeerdelijk *Moria* of *Moerija* genoemd (3), ligt nagenoeg in het midden der residentie, ten O. van *Djapara* en op het punt, waar de regentschappen *Djapara*, *Koedoes* en *Pati* zich vereenigen (4). Het is een bultig, breed gekruind gebergte, van 1255 ell. hoog. Gewoonlijk is het met wolken omgeven, gekloofd, puntig en rotsig. De afhellingen zijn zeer flaauw. Op verren afstand van de West of Oost gezien, zinkt de zuidelijke helling zacht weg, terwijl de noordelijke zich nog eens op het uiterste strand verheft, om de *Tjiliring* te vormen. Dit bergje zinkt zeer steil tegenover het eiland *Mandalike* in zee, dat als eene voortzetting moet beschouwd worden. De massa van de *Moerja* is kolossaal, met vele vooruitspringende bergruggen. In oude tijden zou deze berg, volgens de overlevering, een eiland gevormd hebben en reeds in het jaar 33 bewoond zijn geweest (5). De Javanen houden dezen berg voor heilig en men vindt er onderscheidene graven van zeer vereerde Santons (6).

Op het hooger gedeelte van den *Moerja* werden in Januarij 1849, door het vereenigd geweld van regen en wind, zware boomen ontworteld, die in hunnen val veel schade aan het

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 194.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 271.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 155.
(4) Kussendrager t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 155, 341.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 191.

koffijplantsoen toebragten; met een onwederstaanbaar geweld de *Djapara* afdreven, en eenige in den mond van deze rivier liggende praauwen, alsmede den steiger bij het tolhuis verbrijzelden (1).

De Pati-aram, de Prowotto, de Melawat en de Tjenkalsewoe.

De *Pati-aram* ligt in het regentschap *Pati*, ten W. van de hoofdplaats van dien naam; de bergen *Prowotto*, *Melawat* en *Tjinkalsewoe*, zijn in de regentschappen *Pati* en *Koedoes*, en scheiden deze van die van *Grobogan* en *Wiro Sari* onder *Samarang* (2).

Wegen.

De groote postweg loopt door de residentie *Djapara*, beginnende aan de grenzen van *Samarang*, en loopt oostwaarts over *Koedoes* naar *Pati*; en vandaar verder oostwaarts over *Djawana* naar de grensrivier *Delok*. Te *Koedoes* vereenigen zich vier wegen: de groote postweg, de weg van *Demak*, die van *Djapara* en die van *Pati* (3).

Uit *Pati* loopen drie hoofdwegen, als: een zuidwaarts over *Tjingkalsewoe* en *Grobogan* naar *Poerwodadi*, een noordoostwaarts naar *Djawana* en om de Noord naar *Djapara* en een West ten Zuiden naar *Koedoes*, en verder Noordwest ten Zuiden naar *Djapara*, en uit *Djapara* loopt een weg noordwaarts langs de kust om het *Moerjagebergte* heen naar *Djawana* (4).

In en om de hoofdplaatsen *Djapara*, *Koedoes*, *Pati* en *Djawana*, loopen nog talrijke rijwegen, die nogthans met geene andere plaatsen in betrekking staan, maar slechts ten doel hebben, om het handhaven der policie in die streken te bevorderen, ten welken einde zij over het geheel in zulk een goeden

---

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant*, van 20 April 1849.

(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 271.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 192.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 158 en 159.

staat worden gehouden, dat zij in alle jaargetijden met rijtuigen kunnen bereden worden (1).

De kust.

De kust is moerassig en gedeeltelijk van koraalrif, waaruit onaangename en ongezonde dampen opstijgen (2).

Kapen.

De meest naar het noorden uitspringende hoek wordt *Kaap Tago* of de *Hoek van Djapara* genoemd. Het is een diep in zee vooruitspringend voorgebergte, door verlenging van den berg *Moerja* ontstaan (3).

Rivieren.

De rivieren dezer residentie zijn: de *Marong*, de *Djapara*, de *Gong*, de *Banjaran*, de *Gelies*, de *Tajoe*, de *Djawana*, uit het meer bezuiden *Pati* en *Koedoes* ontspringende, de *Delok*, de *Gendison*, de *Taroean* en *Tedoenan*, van welke alleen deze laatste, welke reeds vroeger (D. III, bl. 359) beschreven is, benevens de *Djawana* werkelijk bevaarbaar zijn, terwijl de overige alleen kleine en boomvaartuigen (*djoekoeng*) dragen kunnen (4). De *Djapara* verdient evenwel, even als de *Djawana*, eene nadere beschrijving.

De Djapara.

De *Djapara* bestaat uit twee takken, waarvan de eene van het Oosten van den berg *Moerja* en de tweede zuidwaarts of uit

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 271.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 155.
(3) Teenstra, t. a. p. bl. 191.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 270 en 271.

de rawa van *Pati* komt. Nabij de monding vereenigen zij zich en daarbij liggen eilandjes. Deze rivier is 30 palen lang (1).

De Djawana.

De *Djawana* neemt haren oorsprong uit een groot, landwaarts in, bezuiden den *Moerja* gelegen meer, waarin zich onderscheidene rivieren ontlastten, en voert alle die stroomen af, die van de zuidoostelijke helling der *Moerja* alsmede die, welke uit de reeks der zuidelijke kalkbergen in voornoemd meer afvlieten. Zij ontlast zich, met eene bogtige, noordoostelijke strekking in de *Zee van Java*. Het is eene der grootste en meest bevaarbare rivieren van de geheele noordkust van dat eiland, hebbende van den mond, een groot eind wegs opwaarts, tot boven de residentie, 6 en meer ellen waters, en zij is omstreeks 60 ellen breed, zoodat de overtogt van den grooten weg met eene pont geschiedt. Bij *Djawana* heeft zij een eigenaardig Hollandsch aanzigt van den kant van *Rembang*. De diepte aldaar is drie vademen. In de kwade mousson is de afwatering zeer sterk, doch in de goede mousson minder. Het water is, even als in meest alle snelloopende rivieren, eenigzins troebel, doch wanneer het eenen korten tijd in potten of vaten heeft stil gestaan, wordt het zeer helder en klaar. Deze rivier, met prahoe majangs opvarende tot in de binnenzee, komt men, langs onderscheidene andere rivieren, te *Samarang* en voorts binnen in het land, hetwelk in twee of drie dagen gedaan wordt; bijzonder doet men het in de kwade mousson, wanneer de overtogt, buiten het eiland *Mandelika* om, te lang tegenhoudt, en veel te gevaarlijk is voor kleine vaartuigen. Voor den mond der rivier ligt eene breede modderbank, waarop somtijds geen voet water blijft staan; en van den mond tot aan de residentie, loopt zij tusschen lage en moerassige gronden door, die onbebouwd liggen en niets dan kreupelhout en struiken voortbrengen, en hier en daar,

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 365.

wanneer de rivier bij zware regenvlagen sterk opzwelt, dikwijls onderloopen (1).

Kanalen.

Voor eenige jaren heeft men langs *Pati* een bevaarbaar kanaal gegraven, ter verbinding van de *Demak* en de *Djawana*, met welken arbeid men in 1830 begonnen is (2).

Baaijen.

Onder de vele kreken, inhammen en baaijen is geen voor de scheepvaart van eenig nut (3), daar zij van wege den modder voor zeeschepen ontoegankelijk zijn (4).

Oudheden.

In de nabijheid van *Pati* staat op eene vlakte eene rots, welke als door menschenhanden is uitgehold en eenige gangen vormt (5). Verder zijn, voor zoo ver bekend is, hier geene oudheden gevonden, doch de residentie is ook nog niet geheel onderzocht (6).

Plaatsbeschrijving.

De merkwaardigste plaatsen in de residentie *Djapara* zijn: *Pati*, *Goegangang*, *Kali-Ampo*, *Djapara*, *Rending*, *Tonggoel*, *Koedoes*, *Parwoto*, *Djawana*, *Tjikiloe* en *Mahoenang*.

---

(1) STAVORINUS, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 121 en 122. — *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. III, bl. 302. — ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 359.
(2) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 193.
(3) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 271.
(4) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 192.
(5) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 68.
(6) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 159 en 160.

Pati.

Pati, verkeerdelijk *Patti* en *Pattie*, sedert 1810 de hoofdzetel der residentie, welke van *Djapara*, waar hij tot dusverre geweest was, derwaarts werd overgebragt (1), ligt aan den grooten postweg die naar *Djawana* loopt (2) op 6°45′40″ Z. B. en 128°41′ O. L., 411 palen O. ten Z. van *Batavia*, 50 palen O. N. O. van *Samarang*, 157 W. N. *W.* $^1/_2$ W. van *Soerabaja*, 356$^1/_2$ W. N. W. van *Banjoewangi*. 10 palen W. Z. W. $^1/_2$ Z. van *Djawana*, 40$^1/_4$ O. Z. O. $^1/_2$ O. van *Djapara*, in het Z. O. $^1/_2$ O. van den berg *Moerja* (3)

Het is eene zeer bevolkte plaats (4) te midden van de vruchtbaarste landen gelegen, waarom men vrij algemeen veronderstelt, dat zij haren naam, die *pit* of *kern* beteekent, aan die bijzonderheid te danken heeft, ofschoon anderen dien liever op de moedige geaardheid der inwoners toepasselijk willen maken (5). Het woord *Pati* beteekent ook *dood* of *Heer*. De *Aloen-Aloen* wordt door hoog geboomte omringd, en het residentiehuis is een mooi gebouw (6). Ook is er eene school voor de kinderen der inlandsche bevolking (7).

Den 20 October 1847 ontstond er te *Pati* brand in eene woning nabij den Mohhammedaanschen tempel, waarbij 12 huizen, 12 bijgebouwen, 2 langars of bedehuizen en 10 gedogans of schuren, benevens een vrij aanzienlijke hoeveelheid padi door het vuur vernield zijn (8).

Het distrikt, waarvan *Pati* de hoofdplaats is, beslaat 456 vierkante palen, en telt 654 dessa's, 31 kampongs en 179,000

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 157.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 261.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 157.
(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 68.
(5) Kussendrager, t. a. p. bl. 268.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(7) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 24 December 1849.
(8) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Januarij 1848.

inwoners (1). Dit landschap is zeer vruchtbaar. De *Djawana* stroomt er van het Z. W. naar het N. O. dwars door. Zuidwaarts van den grooten weg strekt zich eene onafzienbare vallei uit. Noordwaarts stijgt het land naar den breeden hompeligen kruin van het *Moerja-gebergte*. Her- en derwaarts strekken zich de bergruggen zuidwaarts, en verliezen zich in de vlakte (2).

Goejangang.

Goejangang is eene poststation op den grooten postweg, 5 palen W. van *Djawana*, 5 palen O. van *Pati*, 59 palen van *Samarang*, 156 palen van *Soerabaja* en 421 palen van *Batavia* (3).

Kali Ampo.

Kali Ampo is mede een poststation op den grooten weg, in het regentschap *Pati*, 5 palen W. van de hoofdplaats van het regentschap, 34 palen van *Djapara*, 44 van *Samarang*, 166 palen van *Soerabaja* en 411 palen van *Batavia* (4).

Djapara.

Djapara is als koopstad reeds van het jaar 800 bekend (5). In het begin der zeventiende eeuw had de Oostindische Compagnie er reeds eene woning, die de *Soesoehoenan* in 1618 deed afloopen; waarop de Gouverneur-Generaal Koen, den Kommandeur Maartenz derwaarts zond, die er eene landing deed, de stad in de asch legde en onderscheidene Javaansche vaartuigen bemagtigde, zonder eenen man te verliezen. In het volgende jaar werd het huis der Maatschappij hier andermaal overrompeld en daarbij vele weerloze Nederlanders vermoord,

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 268.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 157.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p.
(5) Hetzelfde werk, B. III, D. III, bl. 159.

waarom Koen de stad, bij zijne terugkomst van *Amboina*, nogmaals deed afloopen en uitplunderen (1).

In het jaar 1677 werd *Djapara* door den Admiraal Speelman aan Troeno Djojo, hoofd der zaamgezworenen van *Madoera* tegen den Soesoehanan, Vorst van *Mataram* ontweldigd (2). Zij werd toen de hoofdstad van *Java's* noordoostkust, en bleef dit tot dat de Gouverneur in het begin der achttiende eeuw zijn verblijf te *Samarang* vestigde (3). Van toen af tot en met het jaar 1810 was zij nog de hoofdzetel van deze residentie, welke van het laatstgenoemde jaar af echter naar *Pati* werd overgebragt, waardoor de ongelegenheden zijn uit den weg geruimd, welke zich door de ligging der hoofdplaats aan den uitersten zeehoek dagelijks deden ondervinden, voornamelijk, omdat de groote postweg *Djapara* zelve niet raakte en er van hier geen geregelde en spoedige gemeenschap met de overige voornaamste distrikten, waaronder *Pati*, kon plaats vinden (4).

Djapara ligt 36 palen van *Samarang*, 200 palen van *Soerabaja* en 423 palen van *Batavia* (5) op 6°28′ Z. Br. (6) aan eene rivier langs de zeekust uitgestrekt (7) ten westen van den berg *Moerja* (8). Ofschoon onregelmatig gebouwd, was de stad *Djapara* in vroegere jaren, voor dat zich nog Europeanen in deze streken gevestigd hadden, eene uiterst bloeijende, welvarende en volkrijke plaats; doch later is hare bevolking allengskens verminderd, en zij zelve in eenen deerlijken staat van verval geraakt (9).

Er is hier eene groote moskee met verscheidene daken boven elkander, die van hout gemaakt en met pannen gedekt zijn. In hare nabijheid is eene groote renbaan, waarin de inlandsche

(1) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. III, bl. 300.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 273.
(3) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 67.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 273.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.
(6) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 261.
(7) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 129.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 159.
(9) Kussendrager, t. a. p. bl. 268.

grooten gewoon zijn, des Maandags te paard te rijden, en met de lans elkander te bevechten (1). Ook is er nog een residentiehuis, ofschoon de Resident thans in het zuidelijker en gezonder *Pati* zijn verblijf houdt (2). De school voor Europesche afstammelingen is zeer bloeijend (3).

Voorheen had er de Nederlandsche Oostindische Maatschappij, op eenen niet zeer hoogen berg, een wel versterkt kasteel, voorzien van zwaar kanon en eene sterke bezetting, in staat om de stad te beschermen en tevens den Inlander in toom te houden. Dit kasteel is echter in het jaar 1708 afgebroken (4). Later had men er een driehoekig fortje, waarvan de eene punt naar zee en de twee andere landwaarts in gekeerd waren, in het midden der gordijn, die deze twee laatste aan elkander hechtte, stond de poort (5). Het had vier bolwerken en was door eene gracht omgeven (6) lag op eenen niet zeer hoogen berg of klip, en dekte het inkomen der rivier, doch kon de reede voor groote schepen niet beveiligen (7). Het was bewapend en van een talrijke bezetting voorzien, doch is in 1830 wegens den bouwvalligen toestand, van binnen gesloopt geworden, zoodat er thans nog slechts de batterijen van zijn in wezen gebleven (8).

De huizen van de Europeanen zijn van steen, die der inlanders van bamboes of hout, de straten zijn smal en krom, hetwelk immer onaangenaam is. Vele Chinezen hebben zich hier gevestigd, en drijven met de Javanen en zeevarenden eenen handel, die ter bevordering van landbouw en zeevaart strekt (9). *Djapara* is nog vermaard door hare kalk (10).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 130 en 131.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 192.
(3) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, t. a. p. bl. 131.
(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. III, bl. 300.
(5) Stavorinus, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 116.
(6) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 261.
(7) Baane, *Reis in Oost-Indië*, bl. 215.
(8) Kussendrager, t. a. p. bl. 273. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 159.
(9) Hetzelfde werk, t. a. p. 129 en 130.
(10) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 159.

Sedert meer dan eene eeuw bloeit hier de houtzagerij en kastenmakerij (1), wordende hier voor zeer geringe prijzen alle meubelen naar Europesche of andere bestelde modellen, van djatihout, dat bruin en glad is, gemaakt, waarvan geheele ladingen naar Batavia verzonden worden (2). Ook is er een houtstapel, wordende er veel gezaagd hout, alsmede gevogelte, vooral naar Batavia, uitgevoerd (3).

De markt is te *Djapara* voor den inlandschen handel belangrijk, en de levensmiddelen zijn er goedkoop, daar men er somtijds dertig of veertig hoenders voor een gulden, en een dozijn ganzen voor drie gulden kan koopen (4).

De bevolking zal hier ruim 8000 zielen beloopen, en heeft zich volgens de laatste tijden zeer rustig gedragen (5).

De stranden zijn hier moerassig, echter schijnt de lucht daardoor niet besmet te worden, want men treft hier zeer hoog bejaarde menschen aan. Er moeten alhier vroeger veel vernielende ziekten geheerscht hebben, waardoor somtijds de bevolking bijna geheel uitstierf, doch dit was even als op zoovele andere plaatsen in *Indië* geheel tijdelijk (6).

De rivier is door eene bank gesloten en het vroeger aangelegde palenhoofd door aanslibben genoegzaam bedolven, de ongezonde modderbaai is door eenige kleine eilandjes, waaronder de *Visschers-eilanden*, tegen de weste- en noordwestewinden beschut (7). De watergetijden zijn te *Djapara* waargenomen, doch zeer ongeregeld. Eens in het etmaal zijn er eb en vloed, doch niet volgens de gewone regelen. De hoogste waterstand is in October en de hoogste rijzing en daling verschillen 2 ellen (8). Een klein half uur hooger op de rivier, staat een

---

(1) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 68.

(2) Baake, *Reis in Oost-Indië*, bl. 215.

(3) *Handl. tat de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 68.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 159.

(5) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 130.

(6) Hetzelfde werk t. a. p. bl. 129.

(7) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 67. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 192.

(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 160.

watermolen, die jaarlijks wel vier of vijf duizend groote balken tot planken zaagt, welke onder den naam van molenplanken bekend zijn. Het water van de rivier, dat door een gemetseld kanaal naar den molen geleid wordt, brengt dien in beweging, terwijl het andere water, door een overtoom, belet wordt nederwaarts te vlieten, tot dat de molen water genoeg heeft (1).

Het distrikt *Djapara* is 304 vierkante palen groot, en telt 176 dessa's, 14 kampongs en 70060 inwoners (2).

Rending.

Rending is eene poststation op den grooten weg, 25 palen van *Djapara*, 35 palen van *Samarang*, 175 palen van *Soerabaja*, 402 palen van *Batavia* (3).

Tonggoel.

Tonggoel is eene poststation op den weg naar *Djapara*, 17 palen van die plaats, 39 palen van *Samarang*, 183 palen van *Soerabaja* en 423 palen van *Batavia* (4).

Koedoes.

Koedoes of *Kedoes* beteekent: *schoon*, *gezuiverd;* en deze landstreek ontleent haren naam waarschijnlijk aan den overgang van hare bewoners tot de Mohhammedaansche godsdienst (5).

Deze zeer bevolkte plaats ligt aan den grooten postweg, die naar *Djawana* loopt (6), W. ten Z. van *Pati*, Z. O. ½ ten Z.

---

(1) Stavorinus, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 117.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 267.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.
(4) Hetzelfde werk t. a. p.
(5) Kussendrager, t. a. p. bl. 268.
(6) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 261.

van *Djapara*, O. N. O. van *Djawana*, nabij eene naauw ingeslotene vlakte, zoodat de hitte hier onverdragelijk en schroeijende is; dikwerf teekent de thermometer hier 96° Fahrenheit (1).

Het regentschap waarvan *Koedoes* de hoofdplaats is, beslaat 146 vierkante palen, en telt 193 dessa's, 73 kampongs en 83340 inwoners (2).

Parwoto.

Parwoto of *Prawoto*, dat in het Zuiden van het regentschap *Koedoes*, aan de grens van *Samarang* ligt, was eenmaal (in 1504) de zetel eens Soesoehoenans.

Djawana.

De naam *Djawana*, in het Javaansch *Djoewono*, in de wandeling *Joanna*, zal vermoedelijk *Djoewana* moeten zijn, dat *welvaart* beteekent. Het is de hoofdplaats van een regentschap en distrikt, een klein en lief stadje, 13 palen W. van *Rembang*, 10 N. O. ten O. van *Pati* (3), 59 palen van *Samarang*, 151 van *Soerabaja*, en 426 van *Batavia*, aan den grooten postweg (4), welke hier door eene pont vervangen wordt (5). Het plaatsje bestaat uit twee rijen huizen langs de rivier gebouwd (6), zijnde een klein kwartier uur lang (7). Meer dan eenig ander plaatsje op Java, heeft dat stadje een Hollandsch aanzien. De rivier is diep, breed en groot genoeg voor oorlogsbooten en kleine inlandsche vaartuigen. Van de oostzijde gezien, is de menigte inlandsche huizen groot en zonder geboomte (8).

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 158 en 159.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 268.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 158.
(4) Hetzelfde werk B. III, D. I, bl. 190.
(5) Hetzelfde werk B. III, D. III, bl. 158.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 193.
(7) Stavorinus, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 122.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 158.

Aan het bovenste gedeelte ligt de Pasébaan, en niet verre van daar, staat de woning van den Toemenggong. Aan de overzijde vindt men de Chinesche kampong, op een eilandje, een klein half uur in den omtrek, dat de rivier hier vormt (1).

Het fort, een reduit met vier halve bastions (2), is nog hecht en sterk, en dient tot huisvesting van den kontroleur der landelijke inkomsten daar ter plaatse. Ook vindt men er het algemeene pakhuis, waarin de goederen van het gouvernement geborgen worden (3).

Het nieuwe van hardsteen gebouwde residentiehuis, aan de oostzijde van het fort, is een der fraaiste huizen van Java (4).

Op het laatst der vorige eeuw, onder het residentschap van Willem Niewerth, werd in den vroegen morgen dit fort door de inlanders overvallen, waarbij onderscheidene Europeanen vermoord en eenige pakhuizen verbrand werden; doch het gelukte den gezegden Resident, door den bijstand van eenige getrouwe Javanen, Chinezen en Madurezen, die hier met eenige vaartuigen lagen, hen nog dien zelfden dag te verdrijven, waarbij zij eenige dooden en gevangenen achterlieten, welke laatste dadelijk, zonder vorm van proces gekrist werden (5).

Het regentschap, waarvan *Djawana* de hoofdstad is, is het kleinste der vier, waaruit de residentie *Djapara* bestaat (6), zijnde groot 78 vierkante palen. Men telt er 19 dessa's, 19 kampongs en ruim 36,800 inwoners (7).

Tjikiloe.

Tjikiloe is een dorp en poststation op den grooten postweg, in het regentschap *Djawana*, 10 palen van *Pati*, 49 van *Samarang*, 160 van *Soerabaja* en 416 van *Batavia* (8).

---

(1) Stavorinus t. a. p.
(2) Hetzelfde werk t. a. p.
(3) Kussendrager t. a. p. bl. 274.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 193.
(5) Stavorinus, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 125.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 158.
(7) Kussendrager t. a. p. bl. 269.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.

Mahoenang.

Mahoenang is mede een dorp, en de laatste poststation op den grooten militairen postweg, voor men in de residentie *Rembang* komt (1), in het regentschap en 5 palen van *Djawana*, 64 palen van *Samarang*, 146 van *Soerabaja* en 431 van *Batavia* (2).

Eilanden.

Tot de residentie *Djapara* behooren mede de eilanden: *Karimon Djawa*, *Mandalika* en *Poeloe Penganten*, allen in de *zee van Java* gelegen, en te zamen het distrikt *Karimon Djawa* uitmakende.

Karimon Djawa.

Het eiland *Karimon Djawa*, ligt acht mijlen ten N. van *Djapara* (3) en het *Moerja*-gebergte, de zuidpunt ligt op 5°50′′ Z. B. en 128° O. L., 45 mijlen N. N. W. van *Tandjoeng Batoeman*. De vlaggestok staat op 5°54′ N. B. en 128°12′30′′ O. L. Het is 45 v. m. groot en er is een posthouder gevestigd (4). Ook is er eene bezetting, om tegen de zeeroovers in den omtrek te waken. Voor het overige is er goed drinkwater en brandhout, alsmede eene goede ankerplaats ten westen van dit hoog uit zee zich verheffende eiland, terwijl schepen ook door het lage *Klootseilandje* en andere gedekt zijn (5).

Mandalika.

Mandalika, *Mandalike*, *Mandalique* of *Mandelique*, ligt

(1) Van Hogendorp, *Nederl. Bezitt. in O. I.* bl. 460.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Bosch, *Neerl. O. en W. Indische Bezittingen*, bl. 120.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 156 en 394.
(5) *Handl. tot de Aardr. von Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 68.

benoorden het voorgebergte van *Djapara*, een mijl uit den wal op 6°27′ N. B. en 128°31′ O. L. (1).

Veeltijds wordt het de *Duivelsklip* genoemd, omdat de schepen in de oost-moesson hier soms lange tijd, door de tegenwinden en stroomen worden opgehouden, eer zij het te boven kunnen komen (2). Vooral in Augustus, September en October, heeft men dikwerf hevige noordoosten winden om deze landpunt, waardoor de schepen somtijds 3 dagen achtereen opgehouden worden (3). Dit eiland is eene begroeide koraalrif, welke een paal in den omtrek heeft, zich als een zandbergje voordoet (4), en vijf of zes mijlen ver kan gezien worden. Het ligt omtrent 1½ mijl van den Javaanschen wal, tusschen welke en het eiland eene passage is, langs drie en een halve of vier vademen (5), doch zoo door zijne engte als door de blinde en andere klippen, te gevaarlijk voor de schepen, waarom dit eiland zelden bezocht wordt (6), behalve door Maleische zeeroovers, die het dikwijls tot schuil- en verzamelplaats dient, wanneer zij hunne stoute strooptogten tot in dit gedeelte van den Archipel doorzetten (7), waardoor dit vaarwater voor inlandsche zwak bemande vaartuigen zooveel gevaarlijker is (8).

Poeloe Penganten.

Poeloe Penganten of het *Bruids-eiland*, door onze zeelieden het *Visscherseiland* genoemd, ligt ten westen *Djapara*, 4 mijlen uit den wal (9). Volgens de overlevering ontleent het

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 393.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 393.
(3) Stavorinus, *Reize naar Samarang*, D. I, bl. 120.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 193.
(5) Stavorinus, t. a. p.
(6) Stavorinus, t. a. p. — Teenstra, t. a. p.
(7) Hogendorp, *Nederl. Bezitt. in O. I.*, bl. 459 en 460. — Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 260. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 193.
(8) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 68.
(9) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 393.

zijnen naam van eene vorstelijke bruid, welke aldaar, in vroeger jaren, met haar geheele gevolg zou verongelukt zijn (1).

Den 3 Januarij 1820 is dit eilandje in tweeën gescheiden, ten gevolge der hevige, op dien en de vorige dagen gewoed hebbende stormen, waarschijnlijk met medewerking van het onderaardsche vuur, zoodat het thans in twee ongelijk groote eilandjes verdeeld is, welke *Poeloe-Ma* en *Poeloe-Anak*, Moeder en Kind, geheeten worden (2).

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 274.

(2) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IX, bl. 125. — Kussendrager, t. a. p.

DE RESIDENTIE

REMBANG.

Geschiedenis.

In deze residentie ligt de negorij *Blora* in eene uitgestrektheid lands, welks geschiedenis den oorsprong van *Java* bevat. In het jaar 78 na J. C., het 1ste der Javaansche telling, kwam ADJI SAKA alhier aan en stichtte het rijk van *Mendang Kamoelan* in het Z. W. des landschaps, alwaar nog de bouwvallen aanwezig zijn. Dit rijk bloeide 1000 jaren, en daaruit verspreidden zich de wetten, *adats* of nationale gebruiken; de rijstbouw en de teelt van turksche tarwe, kokos en pisang over geheel *Java*. Alhoewel de kronijken hiervan gewag maken, meldt echter de afzonderlijke geschiedenis van ADJI SAKA, dat hij het eerst op Java's westhoek landde en aldaar reeds eene bevolking aantrof, die zich met de voortbrengselen van den grond voedde; zoodat de invloed van *Mendang Kamoelan* niet in den strengsten zin moet opgevat worden (1).

Het rijk van *Mendang Kamoelan* strekte zich tot *Bodjo Negoro* uit. Bij de komst van BROWIDJOJO SÉWOLO TJOLO in de zesde eeuw, trok volgens de overlevering, ARDJOENA door deze streken, om zich te *Singo Sari* te vestigen. Toen *Djenggolo* verdeeld werd, kwam het rijk van *Ngarawan* of *Browerno* onder *Mengarang*. De geschiedenis meldt echter niets meer van dit land. Toen later de Mohhammedaansche magten op *Modjo Pahit* aantrokken, was dit landschap gedurende eenige tijd het tooneel des verdedigingsoorlogs; later kwam het onder *Demak*, vervolgens onder *Madoera*, waaraan het zich onttrok,

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 167 en 168.

terwijl het onder *Padjang* kwam. Eerst in 1596 der Javaansche jaartelling werd het onder *Mataram* gebragt (1).

Tijdens Koedoe Lalejan den eersten stichter van *Madja pahit*, ontstond te *Blora* een tweede *Mendang Kamoelan*, en toen zijn zoon Bandjaran Sari hem opvolgde, schijnt hier een soort van gemeenebest geweest te zijn, daar het volk eigene hoofden koos. Later werden *Mendang Kamoelan* en *Djonggaloehan* vereenigd. Onder de regering van *Demak* vormde dit oord eene soort van tusschenlandschap, waaraan weinigen zich lieten gelegen liggen; het verviel en werd verwoest. De Mataramsche opstandelingen zochten in zijne woestijnen eene veilige schuilplaats. In 1811 werd het land bij contract door den Keizer aan het Gouvernement afgestaan in ruiling tegen *Malang* en *Antang* (2).

Ligging.

Rembang grenst ten N. aan de *Zee van Java*, ten O. aan *Soerabaja*, ten Z. O. aan *Kediri*, ten Z. aan *Madioen*, ten Z. W. aan *Samarang* en ten W. aan *Djapara* (3). De noordelijkste punt *Tandjong Serang* is op 6°33′ Z. Br., de westelijkste grens op 111°3′ O. L. en de zuidelijkste op 7°27′ Z. Br. De grenzen loopen ten N. 70 palen langs de *Zee van Java*, ten O. 24 palen langs *Soerabaja*, ten Z. 30 palen langs *Madioen*, ten Z. W. 16 palen langs *Samarang* en ten W. 27 palen langs *Djapara* (4).

Naamsoorsprong.

Rembang is vermoedelijk het Maleische *Rambang* of *Rembang* dat *open*, *ruim*, beteekent, en op de kust dezer residentie van toepassing is (5).

---

(1) Het zelfde werk, bl. 171 en 172.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 168.
(3) Kussendrager, *Beschr. van Java.* bl. 271.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 162.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p.

Verdeeling.

Rembang wordt verdeeld in de vier afdeelingen *Rembang*, *Blora*, *Toeban* en *Bodjonegoro* (1). De afdeeling *Rembang*, welke in het Noordwesten ligt, bestaat uit de zeven distrikten: *Rembang*, *Waroe*, *Binangoen*, *Kragang*, *Soelang*, *Pamottan* en *Sedan*; *Blora* in het Zuidwesten is verdeeld in de zes distrikten *Blora*, *Panolan*, *Randoe Blandong*, *Ngawen*, *Karang dati* en *Djepon*; van *Toeban* in het Noordoosten en van *Bodjo negoro* in het Zuidoosten, welke laatste uit de vroeger onder *Djocjokarta* behoord hebbende landschappen *Browerno*, *Bodjo negoro* en *Djipang* bestaat, vinden wij de verdeeling niet opgegeven (2).

Bestuur.

Een Resident en vier Regenten, welke alle den titel van Raden Adipati voeren, maken met twee Adsistent-Residenten, een van de afdeeling *Toeban* en een van *Bodjo negoro*, het hoofdbestuur van de residentie uit. Verdere ambtenaren zijn: twee kommiezen voor het bureauwerk, een kommies belast met het postkantoor; een ander voor het vendukantoor, en eindelijk twee opzieners der posterijen, die tevens herbergiers zijn te *Rembang* en te *Toeban* (3).

Tot de talrijke geestelijkheid in deze residentie, welke op den geest der bevolking eenen aanmerkelijken invloed en hier en daar ook in het burgerlijke eenig gezag heeft, behooren de Hoofdphanghoeloe, die de dienst van hoogepriester bij den landraad uitoefent; de Panghoeloe, aan wien de godsdienstige verrigtingen in den tempel zijn opgedragen; de Katib-sepoeh en Katib-anom, mede dienst doende in den tempel en als getuigen dienende bij huwelijken en echtscheidingen; de Katib

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 276. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 164. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 195.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 164, 165, 167 en 171.

(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 276 en 277.

naib of Priester in de distrikten, die onder den hoofddemang gesteld is en nu en dan uitspraak doet in kleine huishoudelijke geschillen; de Merbats, met het bewaken en schoonhouden des tempels belast; en eindelijk de Modiens, geestelijken van ondergeschikten rang in de dessa's, die bij voorkomende gelegenheden als raadslieden bij het dorpsbestuur worden gebruikt (1).

Gedaante.

De Residentie *Rembang* vormt een langwerpig zeer onregelmatig vlak, dat van de noordzijde twee voorname vooruitstekende punten en onderscheidene bogten heeft (2).

Grootte.

Deze residentie was vroeger grooter dan thans, want in 1831 is een gedeelte van het distrikt *Randoe-Blatong* onder de afdeeling *Blora* behoorende, van deze residentie afgenomen en onder *Madoera* gebragt (3). Volgens eene zeer naauwkeurige berekening op de jongste hydro-topographische kaarten, beslaat deze residentie eene oppervlakte van 124 geographische of 2995 v. palen (4).

De geheele lengte verschilt 67 en de breedte 30 Eng. mijlen. De groote landweg strekt zich langs de kust 86 palen O. en W.; 69 Z. O.; 30 Z. W. van Toeban en Rembang naar Bodjonegoro en 31 palen door de laatstgenoemde afdeeling uit (5).

Luchtgesteldheid.

Ongezond is het luchtgestel hier niet, doch de scherpe winden in den oostmoesson veroorzaken dikwijls oogziekten. De

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 277.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 263.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 275.
(4) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 163.

hitte is, vooral aan de noordkust, onverdragelijk, want niet zelden stijgt de thermometer er van 78 tot 90 en 96° Fahr., wanneer de felle, drooge Oostewind zich dan verheft, schijnen de longen te verschroeijen. De nachten zijn echter veel koeler (1), ook op eenige palen afstands naar het Zuiden is de lucht frisscher (2).

De zee- en landwinden, welke aan de kust geregeld waaijen, schikken zich geheel naar den moesson. In den westermoesson waaijen de landwinden uit het Zuidwesten en gaan door het Westen, makende tegen den middag een' noordwesten zeewind. In den oostmoesson loopen de winden zuidoostwaarts, en gaan door het Oosten tot in het Noordoosten. De regens, die van November tot April vallen, zijn tot de gezondheid zeer bevorderlijk, terwijl daarentegen de hitte en de scherpe winden van Augustus tot October onder anderen vele oogziekten te weeg brengen (3).

Bewoners.

Vroeger had *Rembang* eene bevolking van 441,000 zielen, nadat echter een gedeelte bij *Madioen* gevoegd was, telde men er slechts 380,000 zielen (4). Dit getal is evenwel sedert weder aanmerkelijk toegenomen, want in 1845 bevonden er zich:

Europeanen	439
Javanen	467.766
Maleijers, Arabieren, Boeginezen en Slaven	1,361
Pradjoerits	120
Chinezen	9,000
Totaal	478,706.

De strandbevolking is hier zwak en ziekelijk, veel dommer dan die van *Soerabaja* en dus ook dweepzieker (5).

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 163 en 164.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië,* bl. 263.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 276.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.,* bl. 195.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde,* B. III, D. III, bl. 164.

Op het gebergte *Padan* vindt men nog sporen van een volk dat de Braminsche godsdienst heeft beleden, zooals uit de verschillende, aan Brama toegewijde beelden en andere voorwerpen ten duidelijkste blijken kan. Op den top van dien berg verheft zich een kolossaal beeld van omtrent 23 ell., 3 palm hoog, en door de inlanders KIAHI DERPO geheeten, zijnde dit, volgens hun zeggen, de naam des Priesters, die tot straf voor zijne verregaande ontucht door de regtvaardige Godheid in dezen steen herschapen werd, welken zij dus met gevoel veeleer van vrees en afgrijzen, dan wel van eerbied beschouwen (1).

De bevolking in de afdeeling *Rembang* is zeer tenger en ziekelijker dan die der overige landschappen (2).

Beschaving.

Eigenlijk gezegde scholen vindt men onder de inlandsche bevolking niet; doch er zijn meer dan zestig plaatsen, waar de Javaansche kinderen in de Mohhammedaansche godsdienst een hoogst gebrekkig onderrigt ontvangen, dat zich hoofdzakelijk tot het leeren opzeggen van gebeden uit den koran bepaalt. Slechts zeer weinige Javanen kunnen lezen en schrijven (3).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

Door de ongeschiktheid van vele steenachtige plaatsen, en de meerdere genegenheid der inboorlingen voor den handel, dan voor den landbouw, is hier slechts $^1/_8$ gedeelte van den grond bebouwd, ofschoon er aan de oevers der rivieren ongemeen vruchtbare streken zijn, werwaarts men dan ook waterleidingen gegraven heeft, ter bevordering van den rijstbouw.

---

(1) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 281.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p., bl. 165.
(3) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 277. — TEENSTRA, t. a. p. bl. 198.

Men verbouwt er ook, behalve de produkten voor eigen gebruik, een weinig suiker, maïs en *djarak* (1).

De oogst leverde in 1845, 975,000 pikols padi, 14,000 pikols suiker, 1800 pikols koffij, 4700 zakken goeni, 1400 pond kaneel, en in 1843, 9400 pikols tabak, zijnde de bouw daarvan sedert aan de vrije beschikking der contractanten overgelaten (2).

Handel.

Er is hier binnenlandsche en zeehandel, tot welken laatste gebezigd worden 10 aldaar thuis behoorende schepen, metende meer dan 1000 last (3). Padi, tabak, aardvruchten, alidjagong, ketella, kapas, djarak enz. maken de eerste artikelen van den binnenlandschen handel uit. Het vertier in rijst, kurkema en tabak, benevens in gambier bij invoer, is nogtans het belangrijkste, en maakt een voornaam middel van bestaan der inwoners uit (4). Ook van den drukken ruilhandel leven vele huisgezinnen (5).

Fabrijken.

Tot aanbouw van schepen zijn vier voorname scheepstimmerwerven in werking, in de hoofdnegorij *Rembang* en in de dessa's *Dassoon*, *Galangan* en *Bantjar* (6). Vooral die te *Bantjar* was voorheen belangrijk, dewijl aldaar oorlogschepen gebouwd werden (7). In vroeger tijd was de scheepsbouw echter veel bloeijender dan tegenwoordig, in de laatste jaren is hij zeer achteruitgegaan, en bepaalt zich thans slechts tot kleine

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 197.
(2) Temminck, t. a. p.
(3) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tome I, pag. 375.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 279. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 167.
(5) Teenstra, t. a. p. bl. 197 en 198.
(6) Kussendrager, t. a. p. — Bosch, *Beschr. van Neerl. O. en W. I. Bezittingen*, bl. 127.
(7) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 265.

vaartuigen. Voorts bepaalt zich de nijverheid der inlandsche bevolking tot het maken van touw en het weven van door de inlandsche vaartuigen gebezigde zeilen, het vervaardigen van inlandsch aardewerk, het weven en bestikken van kleedjes en hoofddoeken, het maken van Javaansch papier en van goenizakken enz. (1), van welke laatsten jaarlijks 4700 stuks vervaardigd worden (2). Ook treft men in de afdeelingen *Toeban* en *Bodjo Negoro* nog vier suikerfabrijken aan (3).

Er is mede een zijde-etablissement, hetwelk echter in den nacht tusschen den 27 en 28 November 1844 door brand veel schade heeft geleden, zijnde eene der loodsen met een aantal gereedschappen, benevens onderscheidene duizenden cocons en zijdewormen door het vuur vernield (4). Bovendien worden er vele houtskolen gebrand, ongeveer 2000 pikols jaarlijks voor den uitvoer (5).

De Gouvernements-zoutwinningen te *Dressen*, bewesten *Rembang*, kunnen gemakkelijk 1000 kojangs of 1875000 Nederlandsche ponden jaarlijks opleveren (6).

Er zijn, vooral in de hoofdplaats mede eenige handwerkslieden, zooals timmerlieden, smeden, metselaars en andere, ook goud- en zilversmeden, die echter meest op hun ambacht reizen (7).

In het algemeen echter wordt hier nog bij de hoofden, noch bij de minderen rijkdom aangetroffen, en de hoofden worden karig bezoldigd, zoodat de weelde hier geen prikkel vindt en de handwerken niet worden aangemoedigd (8).

---

(1) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 133.
(2) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 374.
(3) Kussendrager, t. a. p.
(4) Teenstra, t. a. p. bl. 197.
(5) Temminck, t. a. p.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 197.
(7) Van Hoevell, t. a. p. bl. 133 en 134.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 174.

Visscherij.

De visscherij maakt een voornaam gedeelte uit van de kostwinning der strandbewoners. In de distrikten *Waroe*, *Bontjoe*, *Djenoe* en *Rembes* vindt men ook eenige vischvijvers, ongeveer 600 in getal, waarin de bandang en belanak aangekweekt worden. In die zelfde distrikten ziet men voorts ook velen, die met de vischvangst ter zee den kost winnen, en in de hoofdplaatsen *Rembang* en *Toeban* zijn eenige uitgestrekte kampongs alleen door visschers bewoond. De door hen gevangen visch dient gedeeltelijk voor de dagelijksche consumtie, en wordt gedeeltelijk gedroogd of gezouten, naar de binnenlanden of naar andere residentiën uitgevoerd, waarvan een groot vertier bestaat (1).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

In deze residentie zijn 116,000 buffels en ander hoornvee en 16,800 paarden (2). In de bosschen vindt men vele wilde runderen en zwijnen, doch ook den koningstijger, den gevlekten tijger, den zwarten tijger, de wilde kat en andere gedierten. Den zwarten tijger treft men, voor zoo ver men weet nergens op den aardbol aan, dan in de bosschen van *Rembang*. Hij is niet zoo groot, doch vlugger, wilder en woester, dan de alles verslindende koningstijger; levend gevangen is hij razend en vernielt alles, wat zijne vrijheid belemmert, zoodat hij in *Europa* misschien nergens levend vertoond is (3). Ook zijn hier apen, paauwen (4) en ander gevogelte, zee- en riviervisch (5).

(1) Van Hoevell, t. a. p. bl. 133.
(2) Temminck, *Posses. Neerl.*, pag. 375.
(3) Teenstra, t. a. p. bl. 198.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 172.
(5) *Handl. tot de Aardr. van de Nederl. Oost. Bezitt.*, bl. 69.

Plantenrijk.

Boom- en veldvruchten zijn hier overvloedig (1). Ook vindt men in de nabijheid van *Toeban*, naar men zegt, den grootsten boom van *Java*, zijnde een *Randoe-alas*, zooals de Javanen hem noemen, een wilde kapok met eene kruin van 45 ell. middellijn en ongemeen hoog, de stam heeft 22 ell. in omtrek (2).

Bosschen.

De helft der residentie is met djatibosschen bedekt (3). Deze ontleenen allen genoegzaam hunnen naam aan de distrikten, waarin zij gelegen zijn. Die, welke zich langs de boorden van de *Solo* uitstrekken, brengen verre weg het meeste voordeel aan, doordien het vervoer der aldaar gevelde stammen, met oneindig minder moeijelijkheid dan wel elders gepaard gaat (4).

De bosschen, welke zich tusschen *Ngoempak* en *Padangngan* uitstrekken, zijn 20 palen lang, en die van *Panoelan* tot *Plosorodjo*, 18 palen langs den weg. Daarin wordt schier geen menschelijk wezen aangetroffen; geen bebouwd veld, geene enkele hut ziet men er. De grond is in het laatstgenoemde woud, ook *Ngawi* genaamd, zeer ongelijk en bestaat onder de dunne aardlaag enkel uit krijtrotsen. Dit oord onderscheidt zich door steile afgronden en gebrek aan water. Langs de rivierzijde is het eene aaneenschakeling van steile rotswanden, klippige afgronden en de bewoners zijn hier apen, paauwen en tijgers. Eene enkele dessa, *Kali Gedé*, staat er te midden in (5).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 254.
(2) Teenstra, t. a. p. bl. 196.
(3) Temminck, *Poss. Neerl.*, Tom. I, pag. 374.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 278 en 279.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 171.

Delfstoffenrijk.

Bronnen.

In de nabijheid van *Toeban* zijn zoetwaterbronnen. Er zijn ook bronnen van steenolie, vooral te *Oengaran* (1).

Nog heeft men modderwellen te *Tojo Toban*, in het distrikt *Djenoc*, 22 palen van de hoofdnegorij, waarvan de eene 2 ell. 5 palm tot 3 ell. in diameter heeft, doch de andere klein en onbeduidend is. Het water is aanhoudend in borreling en beweging, maar heeft niet meer dan de gewone temperatuur. Men beweert, dat het eene zeer verstikkende kracht heeft, en het niet zelden gebeurt, dat dieren die zich te nabij gewaagd hebben, in den omtrek dood worden gevonden (2).

De grond.

Over het algemeen is de grond vlak (3). De Noordelijke gronden zijn weinig meer dan dorre zandvelden, woest, bar en ter bebouwing ten eenemale ongeschikt. In de binnenlanden bestaat de grond hier en daar uit klippen, en is voor het grootste gedeelte met zware djatibosschen overdekt, zoodat men veilig kan stellen, dat tot hiertoe naauwelijk 1/8 van den grond is bebouwd geworden (4). Langs de kust draagt de bodem minder blijk van aanslibbing dan meer westwaarts, langs de Noordkust van *Java*, het geval is (5).

Bergen.

Behalve de reeds vroeger (6) beschreven *Pandan*, welke in de afdeeling *Bodjo-Negoro* slechts 300 ell. boven de oppervlakte

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 196 en 198.
(2) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 147.
(3) *Handl. tot de kennis der Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 69.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 163.
(5) *Handl. tot de kennis der Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* t. a. p.
(6) Zie hiervoor bl. 259.

der zee verheven is (1), heeft men er nog de *Njamplong* in de afdeeling *Rembang*, bezuiden *Tandjoeng Lérang*, op 6°41′ Z. Br. 129°7′ O. L., welke amphiteaterswijze in zee afhelt en 630 ell. hoog is. De weg loopt langs den noordelijken voet en het gezigt levert een heerlijk schouwspel op (2).

Grotten.

Slechts drie palen van *Toeban* is eene belangrijke spelonk, *Goewa Akbar* met vele gangen die stiklucht bevatten (3). Deze grot schijnt voormaals tot eene heilige offerplaats gediend te hebben; en in hare onmiddelijke nabijheid is eene fraaije vischrijke kom van kristalhelder water, welke, door hooge grijze boomstammen overschaduwd, aan dit schilderachtig oord eene frischheid en bekoorlijkheid verleent, waarvan men welligt op het geheele eiland vruchteloos de wedergade zou kunnen zoeken. De ontelbare menigte apen, die tusschen het digte, over het water neerhangende groen omdartelen, en daar zij nimmer gestoord of verontrust worden, van eene voorbeeldelooze makheid zijn, zetten aan dit verrukkelijk natuurtooneel eene vrolijke levendigheid bij, waardoor de aangename indruk, dien het op den geest des eenzamen wandelaars te weeg brengt, nog aanmerkelijk wordt verhoogd (4). Uit de rots stroomt een riviertje, hetwelk men te vergeefs beproefd heeft een eind wegs op te varen, dewijl de stiklucht, die het hol vervult en reeds op een' afstand van veertig of vijftig voeten de ademhaling belemmert, alle licht of fakkels uitdooft, en spoedig tot den terugtogt dwingt (5).

Nabij de dessa *Kapoe*, in het distrikt *Djenoe*, vijf palen van de hoofdnegorij, ligt *Seroengo*, een ruim gewelfd rotshol, waarin eene bron van bij uitstek helder water ontspringt, die voor den

---

(1) Kussendrager, t. a. p.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 341.
(3) Hetzelfde werk t. a. p. bl. 169.
(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 280 en 281.
(5) Van Hoevell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 147.

landbouw van veel gewigt is, omdat zij, in dit anders aan water niet zeer rijke land, vele velden besproeit. Aan dit plekje is de volgende zonderlinge legende verbonden. De echtgenoot van den Pangerang Permalat, een der voornaamste Regenten onder Madjapahit, zou eens, toen zij zich in deze grot baadde, door eenen vreemdeling zijn bespied geworden. Ofschoon deze zich in een der donkere hoeken had verborgen, bespeurde zij hem toch, maar, door zijne buitengemeene schoonheid getroffen, kon zij niet besluiten, hem te verraden, of de zaak aan haren gemaal te verhalen. Intusschen hield het beeld van den schoonen vreemdeling haar bestendig bezig, ontgloeide hare verbeelding en ontstak in haar gemoed eene vlam, die hare geheele ziel verteerde. De Pangeran, hare droefgeestigheid bemerkende, drong bij haar aan, om de oorzaak daarvan te weten. Zij bekende wat er gebeurd was, doch smeekte, onder betuiging van hare onschuld, om het leven van den onbescheiden vreemdeling, wiens bekoorlijke gedaante haar zoo veel belangstelling had ingeboezemd. De Vorst, woedend van jaloezij, was onverbiddelijk, de dood van den vermetele werd besloten, en hij zelf ging uit, om zijn slagtoffer te treffen, toen zijn Patih of gunsteling hem te gemoet trad, en, voor een oogenblik de gramschap zijns meesters bedwingende, hem wist te overreden, dat zulk een persoonlijke wraakoefening beneden zijne waardigheid zou wezen. De Vorst kwam tot nadenken, en besefte de juistheid dezer opmerking; daarom droeg hij de wraakoefening aan den Patih op. Deze gaat uit, en weet, door verraad van eenen vertrouwde des vreemdelings, zijne schuilplaats op te sporen. Men vond hem in de nabijheid der noodlottige grot, waar zijn hart en zijn ongelukkig gesternte hem gedurig terugbragten. De Patih verwijt hem zijne misdaad, en maakt hem met zijn doodvonnis bekend. Vruchteloos betuigt hij zijne onschuld, vruchteloos bidt hij om genade. Schijnbaar worden hem eenige oogenblikken toegestaan, om zich tot de dood voor te bereiden, maar eer hij zijn gebed heeft geëindigd, houwt de wreedaard hem het hoofd af, dat nog eenige oogenblikken aan den romp blijft hangen, terwijl de verbleekte lippen stervende uitroepen: »*Hasroegego*,"

hetwelk beteekent: »waarlijk te ligtgeloovig!" Deze uitroep van den stervende, allengs verbasterd in *Seroengo*, zou aan de grot den naam hebben gegeven (1).

Wegen.

Behalve de groote postweg, die langs de kust 86 palen O. en W., 69 Z. O., 30 Z. W. van *Toeban* en *Rembang* naar *Bodjo-Negoro* en 30 palen door de laatstgenoemde afdeeling loopt (2), bestaat er nog een andere bijna geheel voor rijtuigen geschikte rijweg, van *Rembang* zuidwaarts over *Blora* naar *Ngawi*, *Madioen* en *Kediri*, terwijl men bovendien nog zeer gemakkelijk van *Blora* over *Bodjo-Negoro* naar *Toeban* kan rijden. Wijders voeren zeer goede binnenwegen van de hoofdplaats naar verschillende distrikten, zoodat het vervoer en de gemeenschap in deze streken met weinige mocijelijkheden verbonden is (3).

De kust.

De kust is eenigzins hoog, hier en daar klippig en kalkachtig, en wordt als gezonder beschouwd dan die van *Djapara* (4). Langs *Tandjong Serang* is de kust ver in zee riffig, steil, doch langzaam rijzende (5). Er zijn hier twee kruisbooten, welke tegen zeeroof en smokkelhandel waken (6).

Kapen.

De voornaamste hoeken of punten zijn *Tandjong Serang* of *Kaap Njamploeng*, die het noordelijkst punt der residentie

(1) Van Hoevell, *Reis door Java en Madura*, D. I. bl. 145 en 146.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 163.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 278.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 163
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 386.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 163.

vormt; *Oedjong-Pangkala*, *Oedjong-Segar* en *Tandjong-Awer-Awer*, een zandige hoek, voortgezet door de reeks van kalkheuvels, terwijl zij de tweede voorname punt uitmaakt (1).

Rivieren.

In deze residentie is slechts eene bevaarbare rivier, namelijk de reeds vroeger (2) beschrevene *Solo*. Voorts zijn er nog eenige minder belangrijke, als de *Rembang*, de *Lossem*, de *Kening*, de *Toeweri* en nog eenige riviertjes in de afdeeling *Bodjo–Negoro*, die door *bendoengngans* of afdammingen de rijstvelden in den omtrek bewateren (3).

De Rembang.

De *Rembang* is een klein riviertje, dat slechts ½ mijl bewesten de stad van dien naam stroomt, en tot op een paal afstands van de zee voor kleine vaartuigen bevaarbaar is (4).

De Lossem.

De *Lossem*, *Lassam* of *Lassoem* is een tak van de *Samangi*, die in *Mataram* ontspringt, en dient voor den afvoer der voortbrengselen van de Bovenlanden (5).

De Kening.

De *Kening* ontspringt in het distrikt *Sedan*, en ontlast zich, na de distrikten *Djatirogo* en *Sengahan* te hebben doorloopen,

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 263 en *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 386.

(2) D. II, bl. 164—166.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 163.

(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 264. — Dezelfde, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 133; *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. IX, bl. 416.

(5) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 264. — Dezelfde, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 133 en 134.

nabij *Bodjo-Negoro* in de *Solo*. Ofschoon niet onder de groote stroomen behoorende, is zij echter voor den landbouw in de twee genoemde distrikten van onberekenbaar nut (1).

De Toeweri.

De *Toeweri* stroomt in het regentschap *Toeban*, distrikt *Djenoe*, komt uit eene grot voort, doch is van weinig aanbelang (2).

Watervallen.

Te *Djojogan*, in het distrikt *Singahan*, 23 palen van *Toeban*, is een prachtige waterval, die met donderend geklater langs eenen steilen rotswand van eene hoogte van 30 tot 35 ell. loodregt in de diepte nederstort. Hij wordt gevormd door een riviertje van geringe beteekenis, de *Ngalirip* genaamd. De aanblik is treffend, en het landschap bijzonder schoon (3).

Kanalen en Waterleidingen.

Waterleidingen tot besproeijing der velden zijn in de geheele residentie van weinig beteekenis en bepalen zich tot eenige niet belangrijke aftappingen, door opdamming uit onderscheidene kleine rivieren of van afspoelend regenwater (4).

Baaijen en Havens.

De residentie *Rembang* is rijk in havens, daar zij buiten die van *Rembang* en *Toeban* nog onderscheidene ankerplaatsen aanbiedt (5).

(1) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 149.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 163.
(3) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 147.
(4) Hetzelfde werk, D. I, bl. 129.
(5) Kussendrager, *Beschrijv. van Java*, bl. 278.

De *Baai van Rembang*, tusschen de voorhoeken *Njamploeng* of *Lérang* en *Tandjoeng Boewang*, westwaarts groot 28 palen, levert een fraai gezigt op bij het afstijgen van den *Njamploeng*. Er liggen vele riffen en eenige eilandjes in, waardoor de reede gevaarlijk is. De diepte is tot 12 vademen ver uit den wal (1).

De *Bogt van Toeban*, oostwaarts van *Tandjong Awer*, is 5 vademen diep en 14 palen breed (2).

Oudheden.

Het *Rembangsche* is rijk aan oude heilige graven, waaraan de Javanen den grootsten eerbied bewijzen. De voornaamste zijn in de dessa *Boewang*, afdeeling *Rembang*, en in de dessa *Gedang*, zoo mede te *Astina*, in de nabuurschap van *Toeban*, en bij de dessa *Madjagang*. Alle deze grafplaatsen zijn van eenen hoogen ouderdom, gelijk uit het opschrift op sommigen blijkt, dat van voor ruim driehonderd jaren dagteekent, en geen Javaan zal die voorbijtrekken zonder, zoo hij te paard is, af te stijgen en in stilte een gebed uit te spreken. In den omtrek van de hoofdnegorij *Toeban* staat ook een kapokboom, die, ofschoon geen voorwerp van godsdienstige vereering, nogthans om zijnen hoogen ouderdom en geweldigen groei opmerkelijk is, daar de stam ter hoogte van ettelijke voeten van den grond nog den geweldigen omvang van 85 vierkante voeten bezit. Ter zelfder plaatse zijn drie groote en zeer diepe putten, welke goed drinkwater opleveren en waarvan de grootste, naar men beweert, reeds voor meer dan 150 jaren gegraven is (3).

Plaatsbeschrijving.

Merkwaardige plaatsen in de residentie *Rembang* zijn: *Rembang*, *Lassem*, *Kragang*, *Bantjar*, *Bonang*, *Blora*, *Toeban*,

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 380.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 279 en 280.

Rembes, *Bekti*, *Mroetak*, *Djenoe*, *Karang-Tawan*, *Modjo*, *Bodjo-Negoro*, *Badahan*, *Browono*, *Ngoempok*, *Kebon-Aging*. *Plosorodjo* en *Kamoelan*.

Rembang.

Rembang, de hoofdplaats der residentie, ligt op 6°40′30″ Z. Br. en 111°10′40″ O. L., vlak aan het strand, 454 palen O. t. Z. 1/2 O. van *Batavia*, 73 N. t. W. 1/2 W. van *Samarang*, 134 Z. Z. W. van *Soerabaja*, en 333 1/2 W. N. W. 1/2 W. van *Banjoewangi*. Het is een regelmatig en aardig plaatsje (1), bestaande uit eene lange hoofdstraat van het O. naar het W., waarop eenige zijstraten uitloopen (2). De Oostzijde bevat de inlandsche stad, afgebakend met wit gekalkte, puntige planken. Tusschen het plein of de paséban en de rivier, ligt de Europesche stad, en bewesten de rivier de Chinesche (3). De bevolking zoo in als buiten de stad, maakt ongeveer 5000 huisgezinnen uit, en onderscheidt zich door rustige geaardheid, levende van den landbouw en zeevaart (4). De Christenen zijn meest hier geboren en niet talrijk. Een gemetseld, half gebastioneerd fortje aan het zeestrand gelegen, bevat het residentiehuis, kantoor, kruidhuis en wachthuis. Behalve de kazernen, pakhuizen, gevangenis voor de kettinggangers en een wachthuis voor *djajang-sekars* (marechaussées) en ambtenaarswoningen, heeft men hier een rond, lief koepelkerkje, een goed schoolgebouw en een logement (5).

Het residentiehuis, dat met regt fraai mag genoemd worden (6), ligt niet meer dan veertig passen van zee, die hier een droog, gezond en gedurig afnemend strand heeft, en somtijds

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190 en D. III, bl. 165.

(2) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 130.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 165.

(4) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 133.

(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 165.

(6) *De Oosterling*, D. I, bl. 269.

met donderend geweld den grond kan beuken. Achter het huis heeft men een heerlijk uitzigt op de onafzienbare watervlakte ten Noorden, op den berg van *Djapara* ten Westen, en op den berg van *Lassem* ten Oosten. Het is een voor ongeveer eene eeuw opgetrokken gebouw, met dubbele verdieping, hecht en sterk, zooals onze voorouders bouwden (1).

De gevangenis is bijzonder groot, en bevat alzoo eene goede ruimte voor de Chinesche smokkelaars, die er dikwerf de grootste bevolking van uitmaken (2).

De Protestantsche kerk is van binnen even net en lief als van buiten, en daarin treft vooral het voetstuk van den predikstoel de aandacht, zijnde een houten standaard, waarop druivenbladen en trossen zoo kunstig en smaakvol zijn uitgesneden, dat zij een meesterstuk mogen genoemd worden van Javaansche kunst (3).

De tempel der Chinezen is een net en met vele versierselen opgeschikt gebouw, en een waar sieraad van het uitgestrekte, en door de loffelijke zorg van het bestuur zeer zindelijke Chinesche kamp. Voor den ingang staan een paar in steen uitgehouwen zittende leeuwen, met een bal in den muil, die alle bezoekers en nieuwsgierigen bezig houdt met de vraag: »hoe heeft men dien bal aangebragt, dewijl de opening van »den bek veel kleiner is dan de bal zelf?" (4).

Te *Rembang* zijn gevestigd de Collegiën en Departementen, zoowel van algemeen bestuur als voor de justitie, en een landraad over den inlander; de Europeanen staan onder het regtsgebied van *Samarang*. Wijders zijn hier een Bureau van het kadaster, een Havendepartement, een Zoutverkoop, eene Subcommissie van Weldadigheid en eene van Onderwijs, eene Gouvernementsschool, een Geneesheer, een Kerkenraad zonder Predikant, want de gemeente behoort onder *Samarang;* vier Controleurs voor de landelijke inkomsten en cultures voor de

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 130.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 165 en 166.
(3) Van Hoëvell, t. a. p.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 132.

geheele residentie, eene Inspectie voor de zijdeteelt, vier Opzieners over de houtbosschen en blandongs of houtkappers van *Sedan*, *Djatirogo* en *Djipang*. Eenige Pradjoerits maken hier de bezetting uit (1). Behalve de gouvernementsschool is hier nog een instituut voor meisjes (2).

Rembang heeft eene der beste havens van *Java*, welker westhoek *Oedjong-Boender*, vrij diep in zee uitstrekt. Eenige eilandjes, en daaronder de *twee Gebroeders*, en eenige zandbanken, dekken de haven, welke door een fort beschermd (3), en veel door schepen en vaartuigen van verschillende plaatsen bezocht wordt (4), terwijl 17 vaartuigen, waarvan 5 van meer dan 300 ton zijn, tot deze haven behooren (5). De stad vertoont levendigheid en welvaart, vooral door den handel in scheepstimmerhout, en de timmerwerven, waarop, onder anderen in 1815, twee gouvernements-schoeners gebouwd zijn. De zoutkeet, welke niet ver van de stad ligt en voortreffelijk zout levert, brengt ook vertier aan (6). Bewesten *Rembang*, ligt de timmerwerf *Dassoon*, waar groote vaartuigen kunnen hersteld worden; zij is partikulier eigendom (7).

Lassem.

Lassem is eene uitgestrekte, welvarende, welbevolkte en handeldrijvende plaats (8), 8 palen O. van *Rembang*, en bijna geheel uit Chinesche huizen bestaande (9), en ook bijna alleen

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, D. III, B. III, bl. 166.

(2) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 152.

(3) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 69. — Bosch, *Beschr. van Neêrl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 127. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 196.

(4) *De Oosterling*, D. I, bl. 264.

(5) Van Hogendorp, *Nederl. Bezitt. in O. I.*, bl. 460.

(6) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 68.

(7) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 167.

(8) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 134. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 70.

(9) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 166 en 167.

door Chinezen bewoond, die van scheepvaart en handel, maar vooral van den smokkelhandel in opium leven, en van welke sommigen op die wijze groote schatten verzamelen. Behalve hetgeen het Gouvernement jaarlijks door middel van de pachters aan de Javanen verschaft, wordt er langs den geheimen weg nog eene onbekende, maar zeer aanzienlijke hoeveelheid van dit vergif onder de bevolking verspreid. Men zegt dat ook de strengste bewaking dit niet zou kunnen voorkomen (1).

Te *Lassem* is eene scheepstimmerwerf, waar zoowel driemastschepen als kruispraauwen gebouwd worden. De djatibosschen van *Rembang* leveren aan dit etablissement het voortreffelijkste hout der wereld, maar de overige materialen moeten uit *Europa* worden aangebragt. Desniettemin bouwt men hier goedkooper dan in het vaderland. Het geheele schip wordt door Javanen bewerkt en in elkander gezet, onder opzigt van den scheepsbouwmeester. Zelfs zijn er te *Lassem* groote vaartuigen gemaakt, onder anderen *de Javaan* en het stoomschip *Koningin der Nederlanden*, dat in de vaart is geweest tusschen *Batavia* en *Samarang* (2).

Nabij den wal vindt men op 4 vademen ankergrond. De grond is hier heuvelachtig met veel hout begroeid (3).

Den 2 Januarij 1828 werd deze stad, die door de muitelingen bezet was, door den Majoor Duperron herwonnen, en de verdrevene muitelingen op hunne vlugt, door den Kapitein-Ingenieur Huybrechts, op wien zij stuitten, nog verder verstrooid (4).

Godo.

Godo is een dorp dat 5 palen van *Rembang*, 444 palen van *Batavia* en 133 palen van *Soerabaja* ligt (5).

---

(1) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 134.
(2) Van Hoevell, t. a. p. bl. 135.
(3) Van den Bosch, *Nederl. Bezitt. in Azia, Amerika en Afrika*, D. I, bl. 27.
(4) Nahuys, *Verzamel. van Rapporten*, D. III, bl. 19 en 20.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.

Den 1 Januarij 1828 werden de onzen, onder den Ritmeester TIELEMAN, die te *Godo* post gevat had, door meer dan 900 muitelingen aangevallen, welke de communicatie tusschen *Pamotan* en *Rembang* zochten af te snijden. Eenige kanonschoten en een goed twee-gelederen vuur van onze infanterie, dreven den vijand weldra uit elkander, die nogthans zich zamentrekkende, achter onze colonne, zich langs den grooten weg weder vertoonde. De Ritmeester TIELEMAN deze beweging ontdekkende, maakte ijlings regtsomkeerd, viel met onverschrokken moed deze groote magt aan, en door dezen wel aangewenden aanval, werden de muitelingen verstrooid, en de communicatie met *Rembang* weder geheel hersteld (1).

Kragang.

Kragang, de hoofdplaats van een distrikt van het regentschap *Rembang*, ligt 25 palen van *Rembang*, 464 palen van *Batavia* en 115 palen van *Soerabaja* aan den grooten weg (2). In het distrikt *Kragang* is eene zijdeplantaadje aan den oostelijken voet van den *Njamplong* (3).

Bantjar.

Bantjar, mede in dit regentschap, ligt 39 palen O. van *Rembang*, 478 van *Batavia*, en 99 van *Soerabaja* (4). Het is een volkrijk vlek, met eene goede haven door eene redoute gedekt. Het bloeide weleer door scheepsbouw, want het had goede scheepstimmerwerven, waar men ook brikken en schoeners voor het gouvernement bouwde, doch deze zijn tijdens den opstand van DIPO NEGORO door de muitelingen verbrand (5).

(1) NAHUYS, *Verzam. van Rapporten*, D. III, bl. 19.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.
(3) Hetzelfde werk, B. III, D. III, bl. 166.
(4) Hetzelfde werk, B. III, D. I, bl. 190.
(5) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 197. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 69.

Thans is de plaats van weinig belang. Het huis van den Arijo, staat op eene hoogte en ziet op zee uit, het omliggend oord is bosch- en heuvelachtig (1).

Bonang.

Bonang is eene groote dessa, 8 palen van *Rembang*, met veel scheepvaart en smallen handel; men heeft er de heilige graven, en de plaats dagteekent van het midden der vijftiende eeuw (2).

Blora.

Blora, de hoofdplaats van een regentschap en van een distrikt, ligt 22 palen Z. van *Rembang*, 25 N. W. van *Padangngan*, dat 23 palen W. van *Bodjonegoro* ligt, in eene uitgestrektheid lands, welks geschiedenis den oorsprong van *Java* bevat. Het is voor de drie Europeanen die hier wonen zeer eentoonig en eenzaam (3).

Den 29 December 1827 werd eene kolonne onder het bevel van den Kapitein Griesheim, bij het optrekken van *Plantoeran* naar *Blora*, in het tusschen die twee plaatsen gelegen bosch, door een groot aantal muitelingen aangetast, die het haar, niettegenstaande de moeijelijkheden van het terrein en de overmagt van zijne vijanden, gelukte uit een te drijven. Een zware stortregen, die als het ware alle beweging belette, verhinderde den Kapitein echter dien dag zijne marsch op *Blora* voort te zetten. Bij het opbreken van zijn bivak, in den vroegen morgen van den volgenden dag, werd hij weder door eene bende van meer dan 1000 muitelingen aangevallen, en, doordien de zware mist belette, alle de bewegingen des vijands gade te slaan, gelukte het dezen, de kolonne van den Kapitein Griesheim om te trekken, hierdoor ontstond in den beginne

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 166.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 167.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 167 en 168.

eenige verwarring, dan de dapperheid onzer troepen, gepaard aan de bedaardheid en het beleid van hunnen aanvoerder, had het gelukkig gevolg, dat de muitelingen, na een hevig gevecht, met een verlies van meer dan 200 koppen, de vlugt namen. Onder de gesneuvelden waren vier beruchte hoofden, onder anderen RADJOEN SOMO WIDJOJO en MANTRI ABI THEMAJAN, anders genaamd *Raden Tomongyong* TIRTO NEGRI; van onze zijde had men 14 gesneuvelden en 11 gekwetsten bekomen; terwijl *Blora* bij deze gelegenheid van muitelingen gezuiverd werd (1).

Toeban.

Toeban, mede de hoofdplaats van een regentschap en een distrikt ligt 63 palen van de hoofdstad *Rembang*, 30 palen N. ten O. van *Bodjonegoro*, en 42 palen W. van *Sidajoe* (2) aan eene veilige baai (3). Het is een welvarend, regelmatig aangelegd volkrijk, levendig en goed onderhouden zeestadje (4), dat voor twee eeuwen eenen magtigen Koning had, die onzen zeeheld VAN WARWIJK zeer deftig onthaalde (5). De vrachtossen met zware pakzadels, de oudheid en eigenaardigheid der huizen, tooveren als het ware den reiziger in een ander oord. De ligging nabij de zee geeft frischheid, en schenkt door de schoonheid van den omtrek een aangenaam leven (6). Tegenwoordig wonen er vele Chinezen, die de zelfde praktijk uitoefenen als die van *Lassem* en van menige andere plaats aan het strand (7). Er is hier veel handel in timmerhout (8). De *Haloen-aloen* is groot en heeft aan de noordzijde het ruime

---

(1) NAHUYS, *Verzam. van Rapporten*, D. III, bl. 18.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 169.

(3) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 196.

(4) VAN HOEVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 138. — TEENSTRA, t. a. p.

(5) ROORDA VAN EYSINGA, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 134.

(6) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 169.

(7) VAN HOEVELL, t. a. p.

(8) TEENSTRA, t. a. p.

en in eenen fraaijen tuin gelegen woonhuis van den Adsistent-Resident (1). Er staan twee waringin-boomen op, die hoog, groot en prachtig zijn. Eerbied voor hunne schoonheid, doen hen als heilig beschouwen. Men neemt er stekken van, die, als telgen dier heilige boomen, verplant en ook als eerwaardig beschouwd worden. De genoemde boomen zijn de schoonste van *Java* (2).

Dewijl hier de leer van Mohhammed reeds door *Sheik* Ibn Moelana is voortgeplant geworden, vindt men te *Toeban* eene der oudste moskeën van *Java*. Ook heeft men er eene herberg voor Europeanen (3). De scheepswerf alhier was vroeger beroemd, doch werd in den laatsten oorlog verbrand, en zonder tusschenkomst van onze dappere marine, zou het er op deze kust slecht uitgezien hebben. Doch zij weerde zich zoo heldhaftig, dat de muitelingen teruggedreven of verslagen, en alzoo in hun voornemen, om op *Soerabaja* aan te trekken, verhinderd werden (4).

Te *Toeban* ligt eene bezetting van Pradjoerits. Uit *Toeban* loopt een weg om de West naar *Rembang*, een om de Oost naar *Soerabaja*, en een om de Zuid naar *Bodjo Negoro* (5).

Men vindt het eerst van *Toeban* gewag gemaakt bij het verhaal van de eerste vestiging van Modjo-Pahit in 1330, toen vele bewoners dezer landstreek zich bij Raden Tandhoeran voegden, om de nieuwe stad te helpen bevolken. Toen werd *Toeban* eene provincie van het groote rijk. Bij het leger der verbondene Mohhammedanen, voegde Arijo Tédjo zich ook in 1477. Later, toen *Toeban* aan *Madoera* cijnsbaar was, stelde het zich onder *Padjang*. In de oorlogen van Taoeno Djojo en Tjokro di Ningngrat had *Toeban* ook zijn deel (6).

Niet ver van *Toeban* is eene suikerfabrijk, *waringon agong* genaamd, naar eene *ficus religiosa*, die niet verre van daar

(1) Van Hoevell, t. a. p.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 169.

(3) Hetzelfde werk, t. a. p., bl. 169 en 170. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 70.

(4) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, t. a. p.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 170.

(6) Hetzelfde werk, t. a. p.

aller bewondering tot zich trekt. De oorspronkelijke moederstam is van eenen zeer grooten omvang, en neemt, door de naar beneden groeijende wortels, die zich van de takken in den grond werken, meer en meer toe. Bovendien hebben zich, door de eigenaardige groeikracht dezer boomsoort, onderscheidene andere dikke takken op die zelfde wijze gevormd; van de verre zich uitspreidende takken trekken gedurig nieuwe wortels naar beneden, die zich ook in den grond vastwerken, meer en meer in omvang toenemen en weldra eenen nieuwen stam vormen (1).

Rembis.

Rembes of *Rimbis*, de hoofdplaats van een distrikt, ligt 67 palen van *Rembang*, 506 palen van *Batavia*, 71 palen van *Soerabaja* (2) vlak aan zee. Het is een nachtverblijf voor reizende militairen (3).

Bekti.

Bekti of *Boekti* is eene bewoonde badplaats in het distrikt *Rembes*, vier palen van de hoofdnegorij. Het is een ruim vierkant bassin, door de natuur gevormd, van 2 ell. 5 palm tot 3 ell. diepte, waarin kristal-helder water uit onderscheidene wellen ontspringt. Het is rijk aan visschen (*ikan tambra* of *leleh*), die de Javaan echter uit bijgeloof niet vangen durft, en die men tot op den bodem overal ziet ronddartelen. Hooge en zware waringin's omgeven en beschaduwen het heerlijke bad, dat door zijne verkwikkende lommer en frischheid, iets onbegrijpelijk bekoorlijks aanbiedt. Het water vereenigt zich uit het bekken in een kabbelend beekje, dat in het donkere geboomte, zich langzamerhand verliest, en beneden in de vlakte talrijke sawah-velden besproeit. Het woud in den geheelen omtrek wemelt van apen, die door de menigvuldige bezoekers

---

(1) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 138.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 190.
(3) Hetzelfde werk, B. III, D. III, bl. 170.

van het bad, meestal op rijst en pisang vergast worden, en daardoor zeer gemeenzaam zijn, zoodat zij zelfs uit de hand eten (1).

Men is het over den waren naam van deze badplaats niet eens. *Bekti* zoo als sommigen haar noemen, beteekent: eerbied of onderdanigheid. *Boekti*, met welke uitdrukking anderen haar aanduiden, geeft te kennen: een gezellige maaltijd of vrolijke vereeniging. De laatste benaming wordt meer algemeen voor de ware gehouden, en schijnt veel voor zich te hebben door het gebruik, dat ook de Javanen van deze badplaats maken, terwijl voor de eerste benaming geen de minste reden bestaat (2).

Mroetak.

Mroetak, een der grootste dorpen van het distrikt *Toeban*, werd den 5 October 1844, op slechts twee of drie kleine woningen na, in de asch gelegd. De brand ontstond in den namiddag, en nam, door eenen fellen wind aangewakkerd, spoedig zoodanig de overhand, dat, binnen weinig tijd, nagenoeg de geheele dessa eene prooi der vlammen en eene bevolking van ongeveer 850 zielen van huisvesting beroofd was. Het getal afgebrande gebouwen bedroeg 526.

Djenoe.

Djenoe is een dorp Z. O. van den hoek *Tandjong-awer-awer*, op eenigen afstand van de zee. Er wonen vele Chinezen. De weg van *Djenoe* naar *Bantjar* is eene woestijn van kreupelbosch en heuvelen (3).

Karang Tawan.

Te *Karang Tawan*, 44 palen van *Rembang*, 485 van *Batavia*, 94 van *Soerabaja* (4), tusschen *Bantjar* en *Glaga*, wonen

---

(1) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 139.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 140.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 170.
(4) Hetzelfde werk, B. III, D. I, bl. 190.

eenige Moren. Bij dit dorp loopt eene rivier, in de rigting van het strand, dat heuvelig, steil en kaal is, een eind wegs voort. Wanneer de zee 's nachts tegen die steilte buldert, heeft dit oord iets zeer onaangenaams (1).

Modjo.

Te *Modjo* mede in de afdeeling *Toeban*, is eene warme bron, welke, door onderaardsch vuur, in eenen bestendig] gelijken graad van hitte wordt onderhouden (2).

Medjagong.

Medjagong of *Medjagang* ligt 1½ paal van *Toeban*. Er is aldaar eene put (*soemoer*), merkwaardig, doordien hij op eene aanmerkelijke diepte, ongeveer 30 el, in den harden kalksteen (*batoe alas*) is uitgegraven. Er bestaan vier dergelijke putten in den omtrek, en een in het distrikt *Bandjar*, op 20 palen afstands van de hoofdnegorij. De Javaansche phantasie heeft haar vernuft ook weder met deze verschijnselen doen spelen. Men verhaalt er, met de innigste overtuiging van de waarheid, dat zekere Kjahi Pamor, een Arabier, beroemd om zijne heiligheid, ze allen in eenen nacht heeft gegraven, om daardoor de kracht van zijn geloof te toonen. Bij den put van *Mendjagong* ligt de begraafplaats van den Soesoehoenan Medjagong, een der Apostelen van den Islam in deze streken (3).

Bodjo Negoro.

Bodjo Negoro, de hoofdplaats van een regentschap, ligt op 6 palen N. van den weg, 30 palen Z. ten W. van *Toeban*, 69 palen Z. O. van *Rembang* en 79 W. van *Soerabaja*, aan den regteroever van den *Bengawan*. De Paséban is mooi en

---

(1) Hetzelfde werk, B. III, D. III, bl. 170.
(2) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* D. VII, bl. 991.
(3) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 141 en 142.

groot. Er is eene redoute, van aarde opgeworpen, in welke vroeger eene bezetting lag; thans dient zij den Pradjoerits tot verblijf. Er is hier een landraad voor den inlander. De Europeërs behooren onder het regtsgebied van *Samarang*. De voornaamste cultuur is hier tabak (1).

Uit *Bodjo Negoro* loopen drie wegen, een om de Zuid naar *Ngoempak*, een om de Noordoost naar *Toeban* en een om de West langs de rivier naar *Padangan*. De wegen zijn door de bosschen zeer goed gebaand en met houten hekken afgeheind. De posterijen zijn hier niet van wege het Gouvernement, maar partikulier en staan even als de wachthuizen op geregelde afstanden (2).

De afdeeling *Bodjo Negoro* beslaat al het land der Residentie bezuiden of langs de *Bengawan*. Het grenst Noordwaarts geheel aan *Toeban*. De Zuidelijke grens loopt van het N. O. naar het Z. W. langs *Soerabaja* en verder van het Z. O. naar het W. over den top van den *Pandan*, en van daar N. W. naar de *Bengawan*, grenzende aan *Kediri* en *Madioen*. De groote binnenweg komt te *Badahan* of *Babadh* op het gebied der afdeeling en loopt 76 palen ver naar *Ngawi* (3).

Het geheele land is zeer dun bevolkt en weinig bebouwd. Uitgestrekte bosschen bedekken een groot gedeelte. Uit de hoofdplaats kan men eene dagreis maken zonder eene enkele dessa te ontmoeten. Geen achtste gedeelte is er bebouwd (4).

In het laatst van Februarij en in Maart 1850 zijn in deze afdeeling door overstroomingen 1200 bouws gereed liggende of reeds bezaaide velden verwoest en 11 huizen ingestort (5).

---

(1) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 172 en 173.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 174.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 170 en 171.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 171.
(5) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Mei 1850.

Badahan.

Badahan ligt 28 palen O. van *Bodjo Negoro*, langs den grooten weg, ter plaatse waar de groote binnenweg op het gebied der afdeeling *Bodjo Negoro* komt. Er wonen vele Chinezen, die onder den Luitenant van *Babadh Lamongngan* staan. *Badahan* en *Babadh* vormen eene negorij, waarvan het gedeelte dat tot *Lamongngan* behoort *Babadh* heet (1).

Browerno.

Browerno, 22 palen O. van *Bodjo Negoro*, is eene groote dessa, vroeger de zetel eens Konings, thans van eenen Mantri (2).

Ngoempak.

Ngoempak ligt ter plaatse waar vroeger *Bodjo Negoro* en *Radjak Wesi* lagen. De aardhoop is nog zigtbaar. Het land in den omtrek is laag en staat bij regen onder water, omdat er geene rivieren in de nabijheid zijn om het af te voeren. Van *Ngoempak* loopt de weg 18 palen ver door een afgebrand en onbewoond bosch (3).

Er is hier eene tabaksplantaadje, van welke de beste schuur in den nacht tusschen den 26 en 27 Augustus 1850 is in den asch gelegd (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 171, 172 en 173.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 172 en 173.

(3) Hetzelfde werk, t. a. p.

(4) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 November 1850.

Kebon ageng.

Te *Kebong ageng* is mede eene tabakplantaadje, en ook een breed, diep, kalkachtig rivierbed, dat alleen in den regentijd tot afvoer van water dient, van hier tot *Padangan* is het land bebouwd en bewoond (1).

Padangan.

Padangan is het oude *Djipang*, gelegen aan de *Bengawan*, 24 palen W. van *Bodjo Negoro*. Het plaatsje ligt zeer aardig. Van hier loopt een weg Noordwaarts van *Rembang*. Vroeger was dit een groot Regentschap, vermaard in de geschiedenis, doch thans is het de verblijfplaats van een' Mantri. Van *Padangan* loopt de weg Zuidwaarts naar *Ngrawoe* of *Ngraoe*, 6 palen (2).

Plosorodjo.

Te *Plosorodjo*, 4 palen van *Ngawi*, is de grens der residentie. De Pasanggrahan ligt op eene hoogte, vanwaar het oog over de vlakte van *Madioen*, beoosten den *Lawoe*, weidt. Twee palen verder ziet men de diepte van *Ngawi*, de digte bosschen en den *Lawoe*. In deze Westelijke en Zuidelijke rigting volgt de weg den voet van het *Pandan-gebergte*, op verren afstand (3).

Kamoelan.

Kamoelan is een der voornaamste dessa's in de afdeeling *Bodjo Negoro*, op den regteroever der *Rembang*, en de rivier welke bij *Teleng* vol zandplaten en ondiepten is, wordt aldaar zeer diep; er is eene groote markt op den marktdag *Kaliwon*.

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 173.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p.

en vele Madoeresche praauwen varen tot hiertoe de rivier op om rijst te koopen (1).

Eilanden.

In de *baai van Rembang* liggen vijf kleine koraaleilandjes met riffen en eenige banken, als: de *Twee Gebroeders* en *Sawalan;* de banken zijn: de *Steenbank*, *Karang Gossa*, *Karang-Besi* en *Karang-Oengkal.* Van de riffen wordt koraal gehaald om hutten te bouwen en kalk te branden (2).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 173.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 163 en 393.



C. Ed Taurel sculps

HET OOSTELIJK JAVA.

Het *Oostelijk Java* grenst N. aan de *Zee van Java* en de *Straat van Madoera,* O. aan de *Straat van Bali,* Z. aan de *Indische Zee* en W. aan *Middel-Java.*

Het bevat de residentiën: *Soerabaja* (waartoe het eiland *Madoera* behoort), *Pasoeroewan* en *Bezoeki.*

Met de nabijgelegene tot deze residentiën behoorende eilanden, beslaat het eene oppervlakte van 593 geographische mijlen of 14340 vierkante palen, en zonder die eilanden 472 geographische mijlen of 11417 vierkante palen. De bevolking beloopt 871,000 zielen.

DE RESIDENTIE

SOERABAJA.

Geschiedenis.

De landstreek van *Soerabaja* is even vermaard in de geschiedenis als *Malang.* In de zevende eeuw zag men nog eene groote zeegolf, waar thans de landstreek gelegen is, welke ten Noorden door *Grissee* en ten Zuiden door den *Penanggoengan,* de *Kediri* en *Djipan* bepaald wordt. Later is dat land echter aangespoeld. Ook bragt de uitbarsting der oostelijke vulkanen omstreeks het jaar 900 eene geheele verandering te weeg.

Het bed van de *Kediri*, die eerst bij *Kertosono* in zee vloeide, werd geheel verlegd, zoodat deze rivier sedert oostwaarts door onderscheidene monden in zee vloeit. Latere omwentelingen in de dertiende eeuw deden het oostelijk land opkomen, bragten het bed der *Kediri* Noordwaarts en deden den bodem ontstaan, waarop thans *Soerabaja* ligt (1).

In de elfde eeuw, onder de regering van KANDIHAWAN, den zeven-en-twintigste afstammeling van ADJI SOKO, werd het land benoorden den *Penanggoengan* het eerst bevolkt. KANDIHAWAN verdeelde zijn rijk *Poerwotjarito* onder zijne zonen, van welke WERSI KANDOEJOE de streken benoorden en bezuiden den *Ardjoeno* bekwam. Hij vestigde zijnen zetel omstreeks het tegenwoordige *Sidoekari*, 15 palen bezuiden *Soerabaja*, en noemde zijne zetelplaats *Djenggolo*. *Singosari* bleef als provincie hieraan onderhoorig. De stichting van *Djenggolo* dagteekent van omstreeks 1050 (2).

De zoon en opvolger van WERSI KANDOEJOE, was KOLO SOERIJO, wiens zoon DEWO KOESOEMO, een wijs man was en een der vermaardste Vorsten uit de geschiedenis. Hij zond zijne zonen en dochter naar de kust van *Coromandel*, om aldaar in de godsdienst van BRAMA opgevoed en onderwezen te worden, en trachtte de Indische kunsten en beschaving op *Java* in te voeren. Bij zijne dood werd het rijk weder verdeeld, en *Djenggolo* viel ten deel aan AMILOEHOER, onder wiens bestuur er drukke gemeenschap met het vaste land heerschte. Zijn zoon was de vermaarde PANDJI INO KARTO PATI, de Cid der Javaansche geschiedenis. Te dier tijd ontstond er oorlog in de vlakten, die tegenwoordig *Soerabaja* omgeven. De magt van *Noeso Antoro*, later *Madoera*, dat men toen voor het eerst vermeld vindt, leed onder den veldheer GOEROE BERMONO KONDO eene volkomen nederlaag, zoodat geen enkele vijand ontkwam. PANDJI sneuvelde insgelijks, even als de Vorst van *Antoro*, KLONO PRABOE DJOJO of PRABOE DJOJO SENGORO. Na

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 208 en 209.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 209.

de dood van AMILOEHOER ging de regering over op den zoon van PANDJI KOEDHO LALÈJAN. Onder zijne regering ontstond de algemeene omwenteling in de natuur, die *Bali* van *Java* scheidde, het eiland *Mengari* deed ontstaan en alle de landen rondom de *Ardjoeno*, *Kloet* en *Kawi* verwoestte, met asch bedekte en ten eene male omkeerde. KOEDHO LALÈJAN vlugtte westwaarts en werd de Stichter van het eerste *Padjadjaran*. De natuur kwam tot rust. De verlaten landstreek kwam weder op. *Pandjadjaran* werd verdeeld. De zoon van den zesden Vorst van dat rijk door zijnen broeder verjaagd, vlugtte boschwaarts en stichtte *Madjapahit* in 1378. Dit rijk bloeide 100 jaren en ging toen onder. Het bestond in het tegenwoordige *Modjokerto* (1).

Tijdens de regering van BROWIDJOJO te *Madjapahit* kwamen in 1391 te *Grissee* de allereerste zendelingen van een Vorst van *Gede* of *Tjaremen* met MAULANA MALEK IBRAHIM aan, die onder het voorwendsel van handel te drijven, het Mohhamedanismus met vrucht begonnen in te voeren en zelfs gezag verwierven in het landschap, dat oorspronkelijk *Tandes* geheten, door hen *Garesik* (*Grissee*) werd genoemd. Het schijnt dus, dat *Grissee* destijds reeds eene handelplaats was. Toen zij zagen, dat zij eenen grooten invloed en veel gezag verkregen; en dat de Vorst van *Madjapahit* voor alsnog niet te bewegen was, om tot den Islam over te gaan, deden zij waarschijnlijk aanzoek bij den Vorst van *Tjaremen*, die reeds Mohhammedaan was. Deze kwam nu zelf over naar *Grissee* en bragt zijne dochter POETRI DEWI SWARI mede. Door tusschenkomst der eerste zendelingen kwam hij in kennis met BROWIDJOJO, dien hij zocht over te halen tot den Islam, met aanbod om hem zijne dochter ten huwelijk te geven. De Vorst van *Madjapahit* gaf hier echter geen gehoor aan, en die van *Tjaremen* maakte zich gereed tot de terugreis naar zijn land. Terwijl hij nu te *Grissee* nog vertoefde tot het in gereedheid brengen der vaartuigen, werd POETRI DEWI SWARI ziek en stierf, hetgeen mede het lot

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 209 en 210.

van velen der reisgenooten van dien Vorst was. De Koning van *Tjaremen* deed toen aanzoek om voor zijne dochter eene grafstede te mogen laten bouwen. Dit stond BROWIDJOJO toe, en nu werd in de dessa *Léren*, in het land *Tandes*, 6 palen bewesten het tegenwoordig *Grissee*, eene tombe en tempel gebouwd, waarmede de Vorst van *Tjaremen* een der Mohhammedaansche zendelingen, SJEICH IBN' MAULANA belastte. De Vorst vertrok en velen gingen over tot den Islam door den grooten naam, die de zendeling verwierf wegens het bouwen van dezen tempel, welke in 1394 zou gebouwd zijn en de allereerste was, die op *Java* gesticht werd. Hij is niet meer te vinden, maar de ringmuur staat nog met een gedeelte der tombe zelve (1).

Na het overlijden van SJEICH MAULANA werd RADEN RAHHMAT, Soesoehoenan van *Ampel Dhento*, Priestervorst van *Grissee*. Hij stierf zonder afstammelingen, en het geestelijk bestuur bleef gedurende zeven jaren open; zoodat de landstreek regtstreeks onder den Koning van *Madjapahit* stond. Later kwam de Staatsdienaar van den Vorst van *Blambangan*, met zijne vrouw NJAHI GEDÉ PENATÉ, en een aangenomen kind, zoon van zekeren Arabier MAULANA HISKAK of ISKAK, verwekt bij de dochter van den voornoemden Vorst, te *Grissee* aan. Deze, NJAHI GEDÉ PENATE, was eene zeer godsdienstige Mohhammedane, en werd door BROWIDJOJO VII benoemd tot opvolgster van RADJA PANDITO, terwijl haar man een hooge betrekking verkreeg in het land van *Grissee*. Toen het even vermelde aangenomen kind acht jaren oud was, werd het ter leere besteld bij den Soesoehoenan van *Ampel Dhento*, die een vreemdeling, geen afstammeling van RADJA PANDITO, was. De jonge leerling, genaamd SANTRI GIRI, maakte groote vorderingen in de Islamitische Godgeleerdheid, om zich daarin verder te bekwamen, nam hij voor eene reis naar *Mekka* te doen. Hij ging te zamen met den zoon des Soesoehoenans SANTRI BONANG naar *Malakka*. Daar troffen zij SJEICH MAULANA HISKAK, bijgenaamd WALI LANANG, de vader van SANTRI GIRI, aan, die hen naar *Java* terug zond, en den

(1) Hetzelfde werk, B. III, D. III, bl. 195 en 196.

naam van PRABOE SETMOTO of SATROMO aan SANTRI GIRI, en dien van HANNJOKRO KOESOEMO aan SANTRI BONANG gaf.

NJAHI GEDÉ PENATE overleden zijnde, werd SANTRI GIRI de eerste Soesoehoenan van *Giri*, onder den naam van PRABOE SETMOTO. Bij zijne 3 vrouwen verwekte hij 10 kinderen, van welke nog de Vorsten van *Madoera* afstammen. In de regering over *Giri* werd hij opgevolgd door zijnen zoon, Soesoehoenan DALEM, en deze weder door Soesoehoenan PRAPEN, onder wiens bestier het landschap werd onderworpen aan *Padjang*. De zoon en opvolger van PRAPEN was KAWIS KOEWO of KOELO, met den titel van *Panumbahan*. Doch diens zoon en opvolger, Pangeran GIRI, werd in 1471 de besturende magt ontnomen, welke men opdroeg aan twee Regenten, die hun verblijf te *Grissee* hielden, als vasallen van *Mataram*. De nazaten der Vorsten van *Giri* verbleven slechts Panghoeloe of Priester, en raakten in vergetelheid (1).

De allereerste vestiging ter plaatse waar *Soerabaja* ligt, geschiedde omstreeks 1452. De laatste BROWIDJOJO, Vorst van *Madjapahit*, stond aan zijnen neef RADEN RAHMAT het geestelijk bestuur van die streek af, onder den titel van *Soesoehoenan*, zijnde de zetel genoemd *Ampel* of *Ngampel Dhento* (2).

In 1478 bragten twee groote ijveraars voor den Islam RADEN PATEH en RADEN RAHMAT, het Hindoeïsme op dit gedeelte van *Java* ten onder, verwoestten *Madjapahit*, en dwongen de Javanen den Islam aan te nemen. Roof en plundering gingen ook hier met de uitbreiding der nieuwe godsdienst gepaard, de prachtige hoofdzetel van het weleer magtige gebied van *Madjapahit* werd nu te vuur en te zwaard vernield, en de proselietenmakers lieten overal bloedige sporen, in de door hen verwoeste streken na; doch de natuur heeft deze sporen meer en meer onkenbaar gemaakt, en schijnt de treurige herinneringen aan zoo vele gruwelen, door de menschheid in naam der godsdienst bedreven, in den weligen plantengroei der vergetelheid te hebben willen prijs geven, alzoo zij die oorden

(1) Hetzelfde werk, bl. 196 en 197.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 210.

met een zacht groen bedekt heeft, waaronder de vervallen tempels en half ingestorte boogen, die nog heden ten dage, als stomme getuigen van voormaligen luister, aldaar worden aangetroffen, te midden van een digt bosch verborgen liggen; slechts een enkel overblijfsel van die eertijds zóo schoone stad is nog in goeden staat, zijnde een *tarik* of langwerpig vierkante vijver, 400 ellen lang, 180 ellen breed en 3½ el diep (1).

In vervolg van tijd kwam *Ampel* onder *Giri* en werd geregeerd als geestelijke provincie, schijnbaar onder de heerschappij van *Demak*. Toen in 1532 der Javaansche tijdrekening de Sultan van *Padjang*, Mas Karébet, te *Giri* kwam, stelden de geestelijke Provinciën *Soerabaja*, *Grissee*, *Sidajoe*, *Toeban*, *Wirosobo*, *Pronoyoro*, *Madioen*, *Kediri*, *Blora*, *Djipang* en *Pasoeroean* zich regtstreeks onder *Padjang;* terwijl zij zich van den geestelijken Vorst van *Mádoera* onthieven, *Padjang* ging te niet, en *Ampel Dhento,* later *Soerabaja,* kwam omstreeks 1530 onder de heerschappij van *Mataram*. Van nu af bleef het daaronder en was een *kaboepaten* of provincie, bestuurd door een der bloedverwanten van het vorstelijke huis, en ontving den naam van *Soero-bojo* (2).

Omstreeks 1673 was Taroeno of Troeno Djojo, onechte zoon van den Keizer Mangkoe Rat Tagal Wangi, *Adipati* van *Soerabaja*. Hij was een ondernemend man, die, aan de eene zijde verontwaardigd over de wreedheid en het despotismus des Keizers, en van den anderen kant aangevuurd en ondersteund door benden Makassaren, die juist om dezen tijd te *Pasoeroean* geland en reeds te *Soerabaja* gevestigd waren, een opstand waagde, ten gevolge waarvan de Keizer zijne rijksstad moest ontvlugten, en in ballingschap stierf. Nu leverden de landstreken bewesten, benoorden en beoosten den *Ardjoena* afwisselende oorlogstooneelen op. Er vielen onderscheidene schermutselingen voor in *Soerabaja* zelve, waar de Nederlanders voor het eerst in 1675 voet kregen. Hunne krijgsmagt nam Troeno Djojo in 1678 gevangen. De nieuwe Keizer Hamangkoe Rat I, halve

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 210.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 210.

broeder van TROENO DJOJO, die zich destijds te *Soerabaja* bevond, terwijl het geheele rijk eene prooi des vijands geworden was, deed genoemde TROENO DJOJO aldaar met vele krissteken koelbloedig ombrengen, na hem zelven den eersten steek te hebben toegebragt. De ongelukkige werd aan stukken gesneden, die in eene poel geworpen werden (1).

In December 1678 werd HAMANGKOE RAT I, Keizer van *Java*, te *Soerabaja* gekroond door ANTONIE HURDT, Raad van Indie. Negen en twintig jaren later, in Augustus 1708, werd zijn zoon SOENAN MAS te *Soerabaja* vervallen verklaard van de kroon, en als staatsgevangene der Compagniein gescheept naar *Batavia* (2).

Na den dood van TROENO DJOJO, had de Keizer het landschap *Soerabaja* geschonken aan TJOKRO DI NINGRAT, Pangeran van *Madoera*, als leen van *Mataram*, van daar het vermeende regt van *Madoera* op *Soerabaja*. Het werd bestuurd door bloedverwanten van den Pangeran. Een hunner gaf in de oorlogen van 1704 tot 1707 blijken van dapperheid, en werd daarom tot Raad des Keizers verheven, doch later gekrist. Dit was de oorsprong van eenen nieuwen opstand van *Soerabaja* met *Mataram* in 1718, waarin de Vorst van *Blambangngan* en een der Prinsen van *Madoera* deel namen. De gezaghebber GOBIUS werd met den zeekapitein CHAVONNES naar den oostboek gezonden, en toen hij ter reede van *Soerabaja* was aangekomen, kwam de genoemde Prins van *Madoera* door zijne broeders verjaagd, schuilplaats zoeken aan boord. Kort daarna kwamen ook de broeders onbewust van het lot des vorigen, aan boord, en door zeker misverstand, dat niet duidelijk genoeg is uitgelekt, werden de oproerige Prins en CHAVONNES door elkander wederkeerig toegebragte steken vermoord. De zoon diens Prinsen werd insgelijks neêrgehouwen en zijn broeder, die ook aan boord was gekomen, werd te *Soerabaja* gekrist, op last van den Rijksbestuurder des Keizers, die aldaar aanwezig was. De Prins van *Soerabaja* kwam weder in onderwerping (3).

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 211 en 212.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 212.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p.

In de Chinesche oorlogen nam *Soerabaja* middellijk deel. In 1742 werd de zoogenoemde Chinesche Keizer MAS GRENDI, op den 5[den] October in onderwerping te *Soerabaja* binnengeleid. In 1741 stond PAKOE BOEWONO II, *Nglangkoengan*, aan de Compagnie alle de Noorderstranden van zijn rijk af, en daardoor kwam *Soerabaja* in eigendom aan de Compagnie. De eerste Oppergezaghebber van harentwege was JOHAN FREDERIK GOBIUS, wiens Commissie reeds in 1718 was verleend, en de laatste was J. A. MIDDELKOOP als Landdrost en Hoofd-Administrateur van *Java's Noord-Oosthoek* (1).

Den Madoeresche oorlog werd grootendeels in deze landstreek gevoerd. De Pangeran van *Madoera*, TJOKRO DI NINGRAT, was vassaal van den Keizer en had de Compagnie in den Chineschen oorlog bijgestaan en alle Chinezen op *Madoera* en in de landschappen rondom *Soerabaja* doen vermoorden. Na dien geëindigden oorlog bleef hij echter de ingenomene Provinciën bezetten, weigerde de overgave aan de Compagnie, op grond van een vermeend regt en de ondankbaarheid voor zijne bewezene diensten. Hij deed in 1743 den Regent van *Soerabaja* bedektelijk aanzoeken om in zijn belang over te komen, hetgeen echter mislukte. Nu deed hij eene menigte Balinezen en Madoerezen over steken, het eiland *Mengan* (later: fort *Lodewijk*, *Oranje* en *Erfprins*) met kanon beplanten om den doortogt te verhinderen, en eindelijk viel hij met 2000 Madoerezen in *Soerabaja*, alle negorijen verbrandende. Maar tevens ondergingen deze ook tweemaal de nederlaag. *Soerabaja* werd nu van hen ontslagen en bleef rustig tot in 1572. Alstoen werd de landstreek geregeerd van wege de Compagnie door de twee inlandsche Regenten SETJO NEGORO en PANDJI; na de dood van den laatsten werd hij opgevolgd door INDRO NOTO, een binnenlandsche Hofgroote uit *Mataram*. De benoeming en opvolging was zeer onaangenaam en stuitend voor SETJO NEGORO, daar deze, uit een ouden Soerabajaschen stam gesproten, het Regentschap voor zich alleen wilde behouden. Daarbij heulde hij met de vijanden der Compagnie in de Mataramschen

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 212.

oorlog. INDRO NOTO's paleis in de stad werd verbrand. SETJO NEGORO verwoestte zelfs de omliggende oorden. De Compagnie gaf hem eene acte als eenig Regent. Wantrouw deed hem echter de wijk nemen naar *Malang*, werwaarts hij door den Prins van *Madoera* gejaagd werd (1).

Aan den Mataramschen oorlog had *Soerabaja* geen deel. Het bleef rustig tot de tijd van ondergang der Compagnie. Engelsche kruisers sloten allen handel en gemeenschap. In 1807 kwam de Admiraal PELLEW met een smaldeel voor *Soerabaja*, vernielde de batterijen, maakte het geschut onbruikbaar, maar beproefde geen landing, waartegen *Soerabaja* niets kon verrigten. Alleen werd onder hevige bedreiging bedongen, de vloot van levensmiddelen te voorzien (2).

Ligging.

De residentie *Soerabaja* ligt op den noordoostelijken hoek van *Java*, ten Westen van het eiland *Madoera*, grenzende ten Noorden aan de zee van *Java*, ten Oosten aan de *Straat Madoera* en de residentie *Pasoeroean*, waarvan zij door *de Gompol* gescheiden is, ten Zuiden aan *Pasoeroean* en *Kediri* en ten Westen aan *Rembang* (3). Zij strekt zich uit van 6°44′ tot 7°43′ Z. Br. en van 129°41′ tot 129°88′ O. L. (4).

Naamsoorsprong.

Soerabaja draagt onderscheidene namen van verschillende beteekenissen. De plaats, waar thans de hoofdplaats ligt, heette van ouds: *Ampel*, *Ngampel*, *Ampel Dhento*: de latere namen zijn: *Soerobojo*, *Soero banggi*, *Soero Hesthi* en *Soereng Kewoeh*, die allen »Dapper in het gevaar" beteekenen. De Engelschen schrijven *Surabaja*, en de officiële naam is *Soerabaja* (5).

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 212 en 213.
(2) Hetzelfde werk t. a. p. bl. 213.
(3) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 199.
(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. X, bl. 533.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 175.

Verdeeling.

Tot deze residentie behoort mede het eiland *Madoera*, dat eene adsistent-residentie van *Soerabaja* uitmaakt, alsmede *Bawean* (1). Behalve die eilanden verdeelt men de residentie in drie groote afdeelingen, als: *Soerabaja* in het midden, *Grissee* in het Noorden en *Modjokerto* in het Zuiden. *Soerabaja* heeft de elf distrikten: *Kotta*, *Djabo Kotta*, *Djenggolo* 1, *Djenggolo* 2, *Djenggolo* 3, *Djenggolo* 4, *Rawah Poeloe* 1, *Rawah Poeloe* 2, *Goenong Kendeng*, *Kaboh*. *Lengker*. *Grissee* bestaat uit drie regentschappen: *Grissee*, *Lamongngan* en *Sidajoe*. Onder *Grissee* behooren de vier distrikten: *Kotta*, *Petambakan*, *Bengawan Djero*, *Goenong Kendeng*. De afdeeling *Lamongngan* telt de drie distrikten: *Tengahan*, *Goenong Kendeng*, *Bengawan Djero*. De afdeeling *Modjokerto* bevat de vier distrikten: *Modjokerto*, *Modjo Saro*, *Modjo agong*, *Modjo Redjo* (2).

Bestuur.

De Resident wordt door twee Regenten, den Raden Adipati van *Soerabaja* en den Maas Tommenggong van *Djipang* in zijne hooge betrekking bijgestaan, en heeft nog twee Adsistent-residenten voor *Soerabaja* en *Djipang*, eenen Secretaris die tevens belast is met het houden der registers van den burgerlijken stand, benevens onderscheidene ambtenaren onder zich (3), als: te *Soerabaja* een Regent voor de inlanders, een Kapitein en vijf mindere hoofden voor de Chinezen, een Kapitein voor de Maleijers, een Hoofd voor de Arabieren en een voor de Bengalezen. Voor het zeewezen is aldaar een Haven- en equipagemeester. Het militaire bestuur berust bij eenen Luitenant Kolonel. De schutterij staat onder eenen Majoor (4). De te *Soerabaja* ge-

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 200 en 237.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 176, 193.
(3) Kussendrager, *Beschrijv. van Java*, bl. 291.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 177.

vestigde Raad van justitie, strekt haar gebied over de geheele oostelijke afdeeling des lands uit (1).

Verdere collegiën en departementen van bestuur te *Soerabaja* zijn: de Landraad over de inlanders, Aziatische en Afrikaansche volken; de algemeene kas; de duitenmunt van het finantieel departement; het departement der middelen en domeinen, met eene contrôle van recherche en kantoor van ontvangst der uitgaande en inkomende regten, zegel-collecte, loodswezen en kadaster; het vendu-departement voor de afdeeling *Soerabaja*; de pakhuis- en zoutadministratie; de posterij; eene afdeeling van den waterstaat; de houtstapel; een agentschap der Javasche bank; een agentschap der Nederlandsche handelmaatschappij; eene subcommissie van onderwijs voor het schoolwezen; eene commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt; eene subcommissie van weldadigheid voor de koloniën in Nederland; een kerkeraad voor de Hervormde en een voor de katholijke gemeente; een medewerkend zendelinggenootschap; een departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het militair departement heeft te *Soerabaja* een kommandement over het Oostelijk *Java*, benevens eene inspectie voor de administratie. Deze twee hoofddeelen zijn van elkander onderscheiden. Tot en onder het kommandement van het garnizoen en van de Oostelijke afdeeling van *Java*, behooren: eene afdeeling infanterie algemeen depot, voor de bezetting der forten; twee bataillons infanterie van linie; twee compagniën veld-artillerie; eene compagnie cavallerie; eene compagnie sappeurs en pionniers; eene onderdirectie der genie en eene voor de artillerie (materieel); eene directie over de militaire geneeskundige dienst; de inspectie der militaire administratie heeft het beheer over dat vak in de geheele afdeeling van *Oost-Java*, evenzoo als de directie over de geneeskundige dienst zich over die afdeeling uitstrekt (1).

De afdeeling *Grissee* heeft eenen Adsistent-resident, die aan het onmiddellijk toezigt van den Resident van *Soerabaja* is onderworpen, benevens drie Regenten, van welke die van *Grissee*

(1) Kussendrager, bl. 291.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 184 en 185.

Pangeran van Sidajoe Raden Adipatti, en die van *Lamongngan* Kahi Tommenggong heet, aan het hoofd van haar bestuur geplaatst. Elk dezer Regenten heeft in zijn distrikt een Hoofd *Jaksa*, een Panghoeloe en verdere inlandsche beambten; terwijl ook de Chinezen, de Arabieren en de Maleijers door een afzonderlijk hoofd worden bestuurd. De verder van gouvernementswege aangestelde ondergeschikte ambtenaren zijn: een Kommies, een Klerk, een Controleur voor de zoutpakhuizen te *Grissee*, *Sidajoe* en *Doekon*, vier Pakhuismeesters, een Kommies-ontvanger voor de in- en uitgaande regten, een Heelmeester voor de geneeskundige dienst en eindelijk een Onderwijzer, aan het hoofd eener school geplaatst, waarin in 1832, 47 kinderen onderrigt genoten (1).

Te *Grissee* bestaat een Landraad voor de drie regentschappen, over allen behalve de Europeanen. Deze laatsten behooren onder het regtsgebied van den Raad van *Soerabaja*, en onder kerkelijk regtsgebied der beide kerkenraden dier plaats. Voor de regterlijke magt bestaat er bij den Justitieraad voormeld, een Ommegaande Regter, wien alle halszaken, waarover de Landraad geene uitspraak kan of mag doen, onderworpen zijn, en die op gezette tijden daartoe rondreist. Zulks is alleen op den inlander toepasselijk. Voor het departement van finantiën bestaat te *Grissee* een bureau van ontvangst van 's Heeren geregtigheid, behoorende onder de contrôle van *Soerabaja*, derde afdeeling van recherche. De Adsistent-Resident is belast met het beheer van 's lands kas, van het vendu- en zegel-departement, de verpachtingen, uitbestedingen en landelijke inkomsten, waarvoor een Controleur bij hem staat; verder een hoofd-depôt en pakhuis van zout. Voor den waterstaat behoort *Grissee* onder *Soerabaja*, eveneens als voor de wees- en boedelkamers en nalatenschappen. Voor de Handelmaatschappij bestaat er een emplooi, voor de geneeskundige dienst een Geneesheer; voor het onderwijs eene school, onder de subcommissie van *Soerabaja* staande; voor de eeredienst eene oefening of voorlezing van de Protestantsche

(3) Kussendrager, bl. 300.

tantsche gemeente; voor de Mohhammedanen een Hoofdpriester en Tempel (1).

De te *Sidajoe* wonende Europeanen behooren in alles onder *Grissee*, even als de inlanders. Collegiën of departementen bestaan er niet. Aan den houtstapel te *Bedanten* is een tolhuis voor den afvoer aan de *Bengawan*, door een aantal Europeanen bediend. Een Controleur beheert de landelijke inkomsten en cultures; een Hoofdpriester bestaat er voor de godsdienst van den inlander (2).

Het bestuur te *Modjokerto* berust bij eenen Assistent-Resident, eenen Regent met rang van Mas Tommenggong. Voor de inlandsche godsdienst bestaat er te *Modjokerto*, en te *Modjo ageng* een *Panghoeloe* of Priester. Voor de Chinezen is er een Hoofd met den titel van Luitenant (3).

Grootte.

Van het Oosten naar het Westen is de residentie lang 14 uren en van het Zuiden naar het Noorden heeft zij eene gemiddelde breedte van 9½ uur (4). Zij beslaat, volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op hydro- en topographische kaarten, behalve de eilanden *Madoera*, *Kangeang*, *Poeloe Bawean* enz. 104 vierkante geographische mijlen, of 2535 vierkante palen, en met die eilanden 224 vierkante geographische mijlen of 5414 vierkante palen (5).

Luchtgesteldheid.

Soerabaja en zijn omtrek, mag een der schoonste en bekoorlijkste streken van *Java* genoemd worden; maar het is hier dikwijls zeer heet, bijzonder in de maanden Maart en

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 198 en 199.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 202.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 204.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 199.
(5) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.

October, wanneer de zon juist in het toppunt staat (1). Aan de stranden is de gesteldheid van den dampkring heet en in de hooge streken zeer koel, doch in het algemeen gezond (2). Van het einde van de maand April tot het einde van October, wanneer hier bestendig Zuidoostelijke winden waaijen, welke tijd de drooge mousson genoemd wordt, heeft men zelden regen (3). Van het einde van October tot het einde van April, wanneer de winden westelijk zijn, en de natte mousson heerscht, zijn zware stortregens en sterke onweders aan de orde van den dag, vooral des namiddags na drie ure (4), maar uithoofde van de hoogere sneeuwlinie zijn zij zoo gevaarlijk niet als in Europa. Er zijn evenwel gevallen, dat menschen door den bliksem gedood en gebouwen aangestoken worden. In de drooge mousson klimt de thermometer van Fahrenheit van 90° tot 103° en in de natte mousson van 80° tot 95° doorgaans, of van Reaumer van $25^{7}/_{9}$° tot $31^{5}/_{9}$° en in de natte mousson van $21^{3}/_{9}$° tot 28° (5).

Aan de stranden is de warmtegraad des morgens en des avonds 70° à 73° en des middags 83° à 84°; in de hooge streken, zooals te *Trawas*, is hij des nachts 60° (6). Het verschil der compasnaald te *Soerabaja* bedraagt 0°10′ Noord-Westering, volgens du Perrey, en 0°31′ volgens den Almanak. De inclinatie der compasnaald was, volgens d'Entrecasteaux, in 1794, 25°40′, volgens du Perrey in 1824, 36°39′ (7).

In de adsistent-residentie *Grissee*, staat de thermometer van Fahrenheit bij dag doorgaans op 80°, somtijds op 84° enkele malen op 86°, doch bij nacht zelden boven de 75° en 76° (8).

---

(1) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 25.

(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 267; *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 70.

(3) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, t. a. p.

(4) Hetzelfde werk, t. a. p.; — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 190 en 191.

(5) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 267.

(7) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 193.

(8) Kussendrager, t. a. p. bl. 90.

Bewoners.

De bevolking beliep, voor zooveel de afdeeling op *Java* betreft, in 1832, in de residentie *Soerabaja*, behalve in het regentschap *Grissee*, 363137 zielen, te weten 1945 Europeanen, 2110 Maleijers en Boeginezen, 2812 Chinezen, 368 Arabieren en Mooren, en 353902 oorspronkelijke Javanen (1), doch met inbegrip van *Grissee*, telde men er 606,000 inwoners, onder welke 1970 Europeanen, 3000 Chinezen, 2500 Maleijers, Boeginezen, Arabieren en Mooren en 598530 oorspronkelijke Javanen (2); doch op 1 Januarij 1844 was de bevolking slechts ruim 600,000 zielen, maar in 1850 was dit getal reeds tot 906758 geklommen, als: 2670 Europeanen, 2632 Arabieren en Maleijers, 5092 Chinezen en 896364 Javanen (3).

De Europesche bevolking wordt verdeeld in: 1°. oorspronkelijke Europeanen of Amerikanen (*Totto's*); 2°. hunne afstammelingen van onvermengd ras; 3°. de *Peranakan*, verdeeld in: *a.* Creolen van Europesche afstammelingen op *Java* geboren. *b.* Mestizen, van Creolen of van een Europeër en eene Creolin. *c.* Mulatten van eenen Peranakan-vader en Javaansche moeder. Alle de geslachten, van de Mestizen af, hebben zwart of donker haar, zwarte oogen, een rank gestel, zijn meestal mager en zonder kuiten, terwijl de kleur den zoon der keerkringen aanduidt. Allen, die van eene vermenging met Javaansch, Chineesch of ander Inlandsch bloed zijn, hebben steil, zwart stroef haar, en zijn meer gedrongen dan de vorigen. Het tweede en derde geslacht van Mestizen met Mestizen of Mulatten met Mulatten is zeer kort van hals, stroef, zwart van haar, rond van gelaat, gitzwart fonkelend van oogen; en de echte, ware Mesties is bruin, bedachtzaam en ondernemend (4).

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 291 en 299.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 199
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 176.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, D. III, B. III, bl. 186.

De vreesselijke hitte heeft eenen natuurlijken invloed op den Europeschen of blanken inwoner. De vrouwen, wier tint niet regtstreeks de vermenging met Javaansch bloed verraadt, zijn bleek tot doorschijnendheid toe, even als was, of met een donker floers als het ware overtogen. Maar de houding is rank, het wezen deftig, de kleeding eenvoudig schoon. Zij onderscheiden zich van de de vrouwen van *Samarang*, door de regelmatigheid harer trekken; terwijl ter laatstgemelde plaats de gelaatstrekken zich eenigzins rond en gedrongen voordoen, zijn zij te *Soerabaja* ovaler en regelmatiger, ook zijn de vrouwen hier langer (1).

De menigte der vrouwelijke kinderen, meisjes en ongehuwde dochters, doet veronderstellen, dat er meer meisjes dan jongens worden geboren (2). Het kind wordt eensklaps man of vrouw (3).

Door eene vermenging van Madoerezen met Balinezen wijkt de Inlandsche bevolking eenigzins af in geslacht en taal van de overige Javanen, doch is meestal van een sterk gestel (4).

Karakter.

Soerabaja, zeer ver van *Batavia* verwijderd, heeft ook veel later de indrukken ontvangen, die invloed hebben op de levenswijze eener bevolking, en *Samarang* reeds sedert eene halve eeuw het kenmerk van den geest der eeuw gaven. Maar de geest der schoone kunne onder de Christenbevolking te *Soerabaja*, met uitzondering van de *Totto's*, is vlugger. Ondoorgrondelijk en geheimvol, stil en schijnbaar bedaard, weten zij een zekér gezag over den man uit te oefenen, dat dikwijls aanleiding geeft tot onaangenaamheden, welke uit het denkbeeld ontstaan, dat de hier geborene vrouw van den Europeschen man heeft, dien zij als vreemdeling in het land, en als onbekend

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 188.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 190.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 189.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 191.

met de zeden of de taal van den inlander beschouwt, welk denkbeeld bijna nooit verdwijnt. Op den leeftijd van 40 tot 50 jaren, nemen hare scherpzinnigheid en gezond oordeel af. Zeer weinige mannen mogen zulks echter ondervinden (1).

In de zorg binnenshuis maken Totto- en Peranakan-vrouwen het sterktst contrast. De eerste verloochenen de gewoonte van haar land niet, en vatten alles aan, maar hebben niet dat phlegma, die bedaardheid, welke tot de deugden behoort. Eene zucht voor het spel, eene zorgeloosheid, die de laatsten bezitten, treft men echter bij de eersten niet aan; kinderen, vinden in de eersten eene strengere moeder, van vastere opvoeding. Die deugden, dat karakter, het verstand der eersten, gaat tot in hoogen ouderdom zelden verloren. De laatsten beminnen den dans hartstogtelijk, zijn bij alle gelegenheden daarin onvermoeid en laten de eersten daarin verre achter zich (2).

Beschaving.

De gesprekken zijn hier dor, onnoozel en kinderachtig. Geene wetenschap, geen litteratuur, geen kunst dan die tot den opschik behoort, geen verheffing of veredeling van denkbeelden, geen reine liefde, geen heilige vriendschap dan bij wijze van uitzondering en dan ook voorbeeldeloos verheven en getrouw (3).

Eenige Javanen zijn tot Christenen bekeerd. Vooral op *Sidokaré*, het landgoed van den Heer Gunsch, maakt het Christendom belangrijke vorderingen onder de Javanen, die er reeds eene kerk en school hebben. In 1846 beliep het getal Javaansche Christenen naauwelijks 100, thans zijn er ruim viermaal zooveel (4).

---

(1) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 188 en 189.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 190.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 188.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 193.

Taal.

De inlandsche bevolking wijkt eenigzins in taal van de overige Javanen af (1). De Maleische taal, welke hier overal gesproken wordt, mag met regt de *Lingua franca* van *Indië* genoemd worden. Het is eene aangename, zachte, melodieuse, harmonische taal (2).

Levenswijze en gebruiken.

Alle de geslachten der Totto's zoo lang er nog één droppel Europeesch bloed in is, kleeden zich als Europeërs, naar het klimaat en de mode van Parijs, althans de mannen; de vrouwen zijn in huis op de Inlandsche, maar buitenshuis op de Europesche wijs, doch eenvoudig gekleed. Dit doen zij tot 40 of 50 jaren, een leeftijd, waarop zij beginnen te grijzen. Wanneer zij dan nog ongehuwd zijn, nemen zij de inlandsche kleeding aan. De Totto loopt gewoonlijk eenvoudig, vergeet de oude mode met de oude rok of jas niet, maar leeft om te sparen of te verteeren. Zelden vindt men bij hen den middenweg. De Sinjôn van den Terceron tot Quateron is eene slaaf van de mode, haakt naar mooije kleederen, heeft een zondags- en een alledaags pak, en leeft in zinnelijk genot. De statie en pracht onder de Europeanen ten toon gespreid, overtreffen die van Europa. De kleinoodein, erfstukken of *poesaka's* zijn diamanten, halsketens, oorbellen, borstsieraden en armbanden van goud met diamanten verrijkt. De opschik bij feestelijke gelegenheden valt echter bezwaarlijk voor de inkomsten van vele mannen; doch de vrouwen zijn hier zeer gesteld op eene rijke juweeldoos (3).

De gehuwde, blanke vrouwen, rijk of arm, van hoogen of minderen rang, worden allen Mevrouw genoemd. In het openbaar

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 191.
(2) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 25.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 186 en 187.

in den omgang duidt niets meer den tijd der oude Oostindische Compagnie of de oud Hollandsche zeden aan, alles is op de Parijsche leest geschoeid (1).

De leefregel is te 8, 9 of 10 ure een klein ontbijt, te 3 of 4 ure het middag- en te 9 of 10 ure het avondeten te gebruiken. De maaltijden zijn half Europeesch, half Inlandsch. Maar behalve bij de feesten der Totto's, zijn zij zeer eenvoudig, en dikwijls zelfs geheel inlandsch. Men staat gewoonlijk te 7 ure op, gaat 's middags na het eten weder slapen tot 6 ure en te 11 of 12 ure naar bed. Drie vijfden worden hier alzoo van het leven met slapen doorgebragt. Bij de Mestizen en Mulatten vindt men eene groote zucht naar cigaren rooken, naar cigarito (*kloleh*) of çigarro (sigaren van tabak, liefst Manilla) alsmede het kaauwen van betel (*siri*), die echte inlandsche gewoonte (2).

Reine vermaken levert *Soerabaja* eigenlijk niet op. Een feest bij dezen of genen, eene tooneelvertooning door militairen en de Chinesche feestdagen, brengen eenig genoegen aan, maar alles wat men in Europa volksvermaak noemt, bestaat hier niet (3). Het spel wordt in alle klasse tot eene aanzienlijke hoogte gedreven (4).

De hitte des daags verbiedt alle wandeling; eerst te 6 ure des avonds bij de schemering, wanneer de vledermuizen uitvliegen, neemt de Europesche stad een levendig aanzien aan. Bij maneschijn is het wandeltijd, en eene wandeling naar de Chinesche stad, onder gelach en gesnap, met het doel om iets van weinig waarde, smaak of aardigheid te nuttigen, is de eenigste uitspanning van het schoone geslacht buiten hare woning. De wegen zijn bij droog weder zandig en stoffig, en bij regen modderig. Parken of eigenlijke wandelpleinen zijn er niet, evenmin als openbare vermakelijkheden (5).

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 187 en 188.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 189 en 190.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 189.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 188.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 189.

De aanzienlijke Javanen vermaken zich met wedrennen en steekspelen, terwijl geringe personen dit met het oplaten van vliegers doen (1).

Sterfte.

Te *Soerabaja* zijn de sterfgevallen veeltijds zeer plotseling, het getal der weduwen, zelfs van jongere jaren, is aanzienlijk. De overledene begint van het tijdstip van overlijden af, bereids te ontbinden, en het lijk wordt ter aarde besteld binnen de twee dagen. Dit verhindert alle verspilling bij de begrafenissen. De lijkdragers vormen een soort van gild uit de laagste klassen der Europesche en Inlandsche Christenen (2).

Huwelijk.

De huwelijken zijn zelden een gevolg van wederzijdsche neiging. Meisjes zijn met de 14 jaren huwbaar. Ook zijn even als elders de rijkste meisjes het meest gezocht en worden doorgaans het eerst ten huwelijk gevraagd (3).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De landbouw is een der voornaamste middelen van bestaan der inboorlingen, die zich hoofdzakelijk toeleggen op het aankweeken van rijst, suiker, riet, tabak, indigo; koffij, kapas, djagong, djarak, obies, ketellas en onderscheidene soorten van katjang (4), peper en andere produkten, waaronder vele voor eigen gebruik; ook kweekt men er yams en uitmuntende aardappelen aan (5).

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 207.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 190.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p.
(4) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 294.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 209.

Terwijl men in 1812 in het regentschap *Soerabaja* nog slechts 4795 jonken sawahvelden bebouwde, was dat getal in 1832 reeds tot 19584, en dat der tegalvelden in het zelfde tijdvak van 105 tot 610 vermeerderd. Ook het getal landbouwers is sedert de laatste jaren in dit regentschap op eene verwonderlijke wijze aangegroeid, daar men er in 1815 nog slechts 32618 in 1827 83599 en in 1832 reeds 98839 telde. Alleen in het fraaije regentschap *Djapang* is een groot gedeelte van den grond onbebouwd gebleven (1).

In het regentschap *Grissee* wordt, aangezien er de grond niet bergachtig en genoegzaam geheel van bosch ontbloot is, meer land bebouwd, dan in eenige andere naburige residentie, zoodat men in het distrikt *Grissee* 6113 sawah- en 685 tegal velden met 14874 landbouwers telt (2), in dat van *Lamongan* waar, door de schraalte van water, geen andere cultuur is dan rijstbouw (3) zijn 5417 sawah- en 106 tegalvelden met 5169, en in *Sidaoje* 7713 sawah- en 1883 tegalvelden, met 11790 landbouwers (4).

De tabakscultuur wordt in de residentie *Soerabaja* op geen groote schaal uitgebreid (5), evenwel zijn langs de *Bengawan* nabij *Babad* 9 tabaksplanterijen, ook zijn de hellingen dier rivier met moesgroenten van allerlei soort beplant (6). Men wint er jaarlijks 2500000 pikol padi, 8000 pikol koffij, 134000 pikol suiker en 4000 pond thee (7).

Handel.

Handel en scheepvaart verkeeren in *Soerabaja* in eenen bloeijenden staat. Rijst, suiker, koffij, specerijen, peper,

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 294 en 295.
(2) Hetzelfde werk, bl. 301.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 203.
(4) Kussendrager, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 208.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 202.
(7) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tome I, pag. 376.

kurkema, thee, verfwaren, huiden, rotting, schildpad, confituren, tamarinde, indigo, vogelnesten, manilla-sigaren en verfhout, zijn de voornaamste artikelen, welke naar *Europa* worden uitgevoerd. Daarbij worden nog aanzienlijke hoeveelheden amfioen, lijnwaden, Europesche provisiën, ijzer, staal, koper enz., verder al wat *Java* oplevert of van het moederland ontvangt, naar de tot deze residentie behoorende eilanden *Madoera* en *Bawean*, overgebragt, en kan *Soerabaja* met regt de algemeene stapelplaats voor *China*, de *Molukken* en den geheelen archipel genoemd worden (1).

Het regentschap *Grissee*, is door zijne natuurlijke ligging aan de *Solo* bijzonder goed voor den handel geschikt, en strekt ten doortogt voor een aantal goederen naar de binnenlanden. De voornaamste artikelen van vervoer zijn: specerijen, wortelhout, karet, kajoe-poetih-olie, tripang (zeeslak), vogelnesten, was, agar-agar, dinding (gedroogd vleesch), kapas, huiden, thee, ruwe zijde, stofgoud, diamanten, vischkuit, stangie, Makasser-olie, gambir, honig, pajongs, dammer (hars), bladjang, rotting, kleedjes van Saleijer, sandelhout, opgezette paradijsvogels, benzoïn, kamfer, ebbenhout enz. Voorts heeft deze residentie veel kustvaart (2), vooral op *Madoera*. Een dertigtal koopvaardijschepen hooren te *Grissee* te huis, en zijn meerendeels het eigendom der hier gevestigde Arabieren, van welke zich velen op den handel toeleggen, zoo als ook de handel in oliën, goud en edel gesteente uitsluitend door hen gedreven wordt. Lijnwaden worden veelal door Chinezen verhandeld, alsmede zijde, thee, specerijen en rotting. De Javanen houden zich bij den kleinhandel (3). Langs de rivier wordt veel handel gedreven door middel van kleine inlandsche vaartuigen, van welke velen te *Kibojo*, *Gedang* en *Modjopoero* te huis behooren (4).

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 294.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 301 en 302.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 197, 198, 199 en 202.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 271. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.* bl. 205.

Handel en scheepvaart zijn in deze residentie in bijzonder bloeijenden staat, en worden behalve in de hoofdplaats, voornamelijk te *Grissee* en te *Sidajoe* gedreven. Er heerscht welvaart in het algemeen, en zelfs rijkdom onder verscheidene standen der maatschappij (1).

Fabrijken.

De bedrijven van nijverheid en volksvlijt in de residentie *Soerabaja* uitgeoefend, zijn: het trekken van olie uit de klappernoot, de katjang, de djarakplant, of wel uit de vruchten der kasambi- en kemiriboomen; het bereiden van boomsuiker en van trassi, zijnde dit laatste een mengsel, waarmede de inlandsche bevolking nagenoeg al hare spijzen kruidt, en dat door de vrouwen uit allerlei soorten van verlegen en half verrotten visch, uit garnalen en schelpvisschen wordt getrokken; batikken en verwen; de bereiding van natten indigo; het garenspinnen; het weven van lijnwaad; het bereiden van leder; het touwslaan; het bakken van pannen en steenen; het kalkbranden; het ijzer-, goud- en zilversmeden; het koper- en blikslaan; geweer-, sloten- en horologiemakerswerk; het draaijen; schrijnwerken; metselen; zadel-, kleer- en schoenmaken (2).

De handwerken worden over het algemeen hier met zorg uitgeoefend. In schildpad, ivoor en steen wordt fraai gewerkt (3). De Javanen vervaardigen hier allerlei aardigheden, als kammen, rottingen, pijpen, mandjes, doosjes en andere voorwerpen, welke zij veelal aan de Europeanen die naar hun land terugkeeren, verkoopen (4), en op de constructiewinkel blijkt het, voor welke hooge ontwikkeling de Javaan in ambachten en handwerken vatbaar is (5), ook wordt er eene soort van Berlijnsch zilver gemaakt (6).

---

(1) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 376 et 377. — Kussendrager, bl. 293. — Teenstra, t. a. p. bl. 205.

(2) Kussendrager, bl. 295 en 296.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 208.

(4) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 136.

(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

(6) Hetzelfde werk bl. 191.

De stoomfabriek van den Heer BAIJER te *Soerabaja*, dienende tot het vervaardigen en herstellen van werktuigen, is van groot nut voor de suikerfabrieken. De cilinders, die er door vervaardigd worden, zijn zeer sterk en worden voor beter gehouden, dan die welke op *Java* ingevoerd zijn (1). Er worden te *Grissee* jaarlijks een aantal schepen zoo oorlogs- als koopvaardijschepen, kruis- en kustpraauwen aangebouwd, waaronder sommigen van aanmerkelijke grootte, zoo heeft onder anderen de voormalige Resident van *Grissee*, WIJNANDS DE GROOT, hier voor ruim 30 jaren een bodem van 700 ton doen van stapel loopen (2).

Van de Arabieren of hunne afstammelingen, die te *Grissee* gevestigd zijn, generen zich velen met koperslagerswerk (3).

Ook zijn te *Grissee* eene geschut- en klokgieterij, eene geweerfabrijk en meer andere inrigtingen; alsmede eene salpeter ziederij, waarvoor men de ruwe salpeter van het gebergte haalt uit holen en grotten, waarin vleermuizen door hare uitwerpselen den grondstof tot het salpeter leveren (4). De ruime zoutpannen, welke men te *Grissee* aantreft (5), leveren jaarlijks 13000 kojan zout uit en die te *Tjapak* 2000; terwijl er in de geheele residentie 2400 kojan verbruikt wordt (6).

Visscherij.

Daar de zee langs de stranden dezer residentie, en vooral de *Straat van Madoera* eenen rijken overvloed van allerlei smakelijke vischsoorten oplevert, is de visscherij mede een voorname tak van bestaan voor de inboorlingen. De strandbewoners, die zich dagelijks met de vangst bezig houden, gebruiken daartoe

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 208.
(2) KUSSENDRAGER, bl. 302. — TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 207.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 197.
(4) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 207.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 209.
(6) TEMMINCK, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 377.

werp-, trek-, kruis- en schepnetten, benevens sekro's (eene soort van fuiken als staketsels opgesteld) en harpoenen; doch de riviervisch wordt meestal met aalkorven en met den hengel gevangen (1). De visscherij is hier alzoo zeer belangrijk en levert veel meer op dan er voor het verbruik noodig is (2).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

In 1848 waren er in de geheele residentie 150000 buffels en koeijen en 20000 paarden (3). Later trof men er 140000 buffels, 80000 koeijen en 30000 paarden aan. Het rundvleesch kost slechts 14 of 15 cents het oude pond (4). In de donkere en ondoordringbare bosschen, onthouden zich vele rhinocerossen, tijgers, apen en slangen van allerlei soorten en grootte (5). Vergiftige gedierten of insekten zijn er wel, maar brengen geen groot nadeel aan. Aan den zeekant zijn eene menigte krokodillen. Wandluizen en ratten zijn te *Soerabaja* met heirlegers, doch minder dan te *Samarang*, en muskieten eveneens (6).

In het gebergte vindt men holen, door millioenen vleermuizen bewoond (7).

In het regentschap *Grissee* maken de *tamboks* of vischvijvers eenen tak van landelijke inkomsten uit (8).

Plantenrijk.

De voortbrengselen van den bodem zijn, behalve rijst, koffij, tabak, peper, djagong, djarak, sirih, nipah, klappernooten,

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 295.
(2) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 376.
(3) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 377.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 208.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 208.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 191.
(7) Van den Bosch, *Nederl. Bezitt. in Azia, Amerika en Afrika*, D. II, bl. 30.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 194.

tamarinde (1), indigo, suiker, katoen, djatihout (2) en slechts een weinig tabak (3), doch te *Sidajoe* velerlei groenten (4). Turksche tarwe is in deze residentie niet overvloedig en kost somtijds 7 of 8 gulden de pikol. De katjang-, kokos- en dempelolie zijn hier ook duur (5).

Bosschen.

Het land is overdekt met bosschen van meerderen of minderen omvang, welke negenenzestig verschillende soorten van hout opleveren, waarvan vierentwintig tot brandhout kunnen dienen, terwijl van de overige allerlei soorten van meubelen, sirihdoozen, piekstokken, kris heften en krisscheden vervaardigd worden. De uitgestrektste wouden zijn in het regentschap *Djepan* en in het distrikt *Lingker* gelegen, ofschoon geen daarvan bijzonder zwaar hout oplevert, terwijl dit, waar het nog gevonden wordt, meestal op zulke ontoegankelijke plaatsen groeit, dat het niet dan met de grootste moeite en onkosten geveld en vervoerd kan worden (6). De djatibosschen beslaan in deze residentie 134 v. m. (7).

Delfstoffenrijk.

Nabij het dorp *Boentasan* is op den top van eenen heuvel eene modderwel, welke als van eenen kegel afvloeit; de modder is met vele zoutdeelen bezwangerd. Ook meent men hieromtrent bronnen van aardpek of aardölie (*naphta*) ontdekt te hebben (8).

In het landschap *Sidajoe* en verder op in het landschap

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 301.

(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 268. — *Handl. tot de Aardr. van de Nederl. Oost. Bezitt.*, bl. 71.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 177.

(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 202.

(5) Hetzelfde werk, bl. 208.

(6) Kussendrager, t. a. p. bl. 297.

(7) Temminck, *Possess. Neerl.*, Tom. I, pag. 376.

(8) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 71.

Toeban zijn steengroeven, waaruit zekere zachte steen, batoe-kombong, gehaald wordt, die, bij het bouwen, vooral tot bouwsieraden gebruikt wordt. Deze steensoort wordt hard door de buitenlucht, en verkrijgt, door den invloed van wind en regen, eene donkere kleur. Er zijn grovere en fijnere soorten, de fijnste is inzonderheid geschikt, om tot bouwkundige versierselen, kroonlijsten enz., bewerkt te worden (1).

De grond.

De grond in deze residentie is deels vlak, deels heuvel-, deels bergachtig (2). De vlakke streken zijn meerendeels van rivieren, kreken en waterleidingen in alle rigtingen doorsneden, zeer vruchtbaar en uitnemend voor den rijstbouw geschikt, de heuvelachtige grond is eenigzins minder vruchtbaar, en de bergachtige slechts ter voortbrenging van enkele produkten, waaronder de koffij, berekend (3).

In het regentschap *Soerabaja* is de grond zeer laag en zandig, zoo zelfs dat het, aan de uitwatering der bijrivieren bij *Melirip*, door dammen tegen de overstroomingen moet beveiligd worden. In dit regentschap zijn geene bergen; de Oostelijke kust is zeer laag en glooijend, evenzoo als de Noordkust langs de naauwte der straat (4).

In het regentschap *Grissee* is het land over het algemeen vruchtbaar; het distrikt *Lamongan* heeft al het voordeel der bergstreken, is wel bewaterd en heeft een fijnen, en uit den aard zijner ligging tusschen vele bergspruiten wel bemesten grond (5). Langs den landweg is de grond eenigzins poelachtig, met lang, stekelig riet, heinde en ver, onbewoond en vlak (6).

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p.
(2) Kussendrager, bl. 294. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 200.
(3) Kussendrager, t. a. p.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 177.
(5) Kussendrager, t. a. p. bl. 300.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 203.

In het distrikt *Sidajoe* is de grond laag. Over het algemeen zijn de beide oevers der *Bengawan* op eenigen afstand van de dorpen kaal en onbewoond, kalkachtig en eenigzins steil (1). In de adsistent-residentie *Djepan* is de grond met bosschen bedekt (2).

Bergen.

Van de bergen in deze residentie verdienen slechts drie vermeld te worden: de *Ardjoeno*, de *Penangoengan* en de *Broebook* (3).

De *Ardjoeno*, *Radjoeno*, *Djepan* of *Welirang*, ligt op 7°48′30″ Z. B. en 130°19′ O. L., ook gedeeltelijk in de residentie *Pasoeroean*, en wordt voor een der hoogste bergtoppen op *Java* gehouden, daar hij zich 11588 Rijnlandsche voeten boven de oppervlakte der zee verheft (4), zoodat het, volgens de getuigenis der inlanders, somtijds op dezen berg vriest (5).

De *Penangoengan* is niet zoo hoog en de *Broeboek* draagt alle blijken van voor een groot gedeelte te zijn ingestort (6).

Langs het noorderstrand loopt een reeks kalkheuvelen, die nabij *Sidajoe* begint en waar langs aan den buitenkant de groote weg loopt. Een andere rij kalkheuvelen begint bij *Grissee* en loopt westwaarts (7).

Grotten.

Te *Soedji*, bijna 2 uren van *Grissee*, is eene merkwaardige salpeter-groef, zijnde eene ruime en diepe grot, waarin de inboorlingen breede lagen mest van vleermuizen, ruigte,

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 201.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 268.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 296.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 207 en 339.
(5) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. I, bl. 313.
(6) Kussendrager, bl. 296. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 200.
(7) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 194.

paardenmest, aarde en bladeren van djarak ophoopen, en dien mesthoop steeds vochtig houden, uit welken zich alsdan het salpeter vormt. Men vindt hier 24 onderaardsche grotten met ongeveer duizend mesthoopen, waarvan ieder, na twee jaren verrotting, 4 à 5 oude ponden salpeter oplevert van de allerbeste soort (1).

Wegen.

De groote postweg loopt in deze residentie om de West naar *Grissee* en om de Oost naar *Pasoeroewan* (2). De weg naar *Grissee*, die vroeger ook over *Wonokromo* liep, gaat uit het Westerdeel der stad door de strandmoerassen 8 palen ver tot aan *Kali Tangi* over de post *Brandjangan*. Bij *Kali Tangi* gaat hij weder Noordelijk op het gebied van *Grissee* (3).

Verder heeft men eenen anderen hoofdweg in het midden der residentie, welke in eene zuidwestelijke rigting en door de distrikten *Djenggolo*, *Djepang* en *Wirosobo* naar de grenzen van *Kediri* heenleidt (4); eenen anderen, beginnende 17 palen van *Soerabaja* bij de brug van *Tangoelangan*, welke mede zuidwaarts loopt en zich bij den 31e paal met den eerstgenoemden vereenigt (5). Eindelijk is er nog een weg, die langs de rivier van *Soerabaja* naar de distrikten *Goenoeng Kendang* en *Kabo* voert (6).

Van *Soerabaja* loopt een breede grindweg naar *Simpang*, die met aanzienlijke buitenverblijven bezet is, een half uur boven *Simpang* te *Wonokromo*, ligt eene lange brug over de de *Kediri*, welke hier meer dan 100 Nederlandsche ellen breed is; deze over zijnde rijdt men langs eenen breeden, effen postweg, en ter wederzijde met boomen beplant, zuidwaarts over

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 207.
(2) Kussendrager, bl. 297.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 193.
(4) Kussendrager, bl. 297 en 298. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 204.
(5) Kussendrager, bl. 298.
(6) Kussendrager, t. a. p. bl.

de poststations *Djemar*, *Pengadangan* en *Sido Kari*, naar *Porong*, op de grenzen van *Pasoeroewan* (1).

Van *Grissee* loopen drie groote wegen. De eene Zuidwaarts naar *Soerabaja*, de andere Noordwaarts naar *Sidajoe* 17 palen, en de derde Westwaarts naar *Lamongan* 22 palen ver. De weg naar *Sidajoe* loopt tot aan de *Bengawan*, na eerst met eene groote brug over de *Kali Manjar* geloopen te hebben. Over de *Bengawan* is een pont of sassak. De rivier is hier omstreeks 800 voet breed. Aan de overzijde der *Bengawan* loopt de weg op *Sidajoe* door. De posten tusschen beide zijn *Ngepek Mandjor* en *Sambajah* (2).

Over het algemeen zijn deze rijwegen in eenen goeden staat, ofschoon die in de Westelijke distrikten *Goenoeng Kendang*, *Kabo* en *Lengking* in den West-mousson veel te lijden hebben en ook in den droogen tijd door de breede scheuren, die er invallen, eenigzins moeijelijk te rijden zijn. De wegen om de Zuid gelegen zijn nogthans breeder en ten allen tijde voor rijtuigen bruikbaar, te meer, daar ook aan het onderhoud der bruggen en overvaarten alle mogelijke zorg en moeite wordt ten koste gelegd. Daarenboven zijn op de hoofdplaats *Soerabaja*, te *Kedoong*, te *Sido Kari* en te *Brandjagan* behoorlijke posterijen aangelegd, waar altijd de noodige paarden, zoo voor rijtuigen als brievenpostiljons gereed staan, zoodat de gemeenschap met de naburige residentiën met veel spoed en geregeldheid onderhouden wordt (3).

Kapen.

Aan de oostkust der residentie zijn, van het Noorden beginnende, de voornaamste punten: *Oedjong-Pangka* aan den in-

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt*, bl. 205. — Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. I, bl. 191, B. III, D. III, bl. 192. — *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 88.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 200.

(3) Kussendrager, bl. 298.

gang der straat; de hoek van *Sidajoe* of *Tandjong Pagat*, tevens een eiland, en de hoek van *Grissee* (1).

Oedjong-Pangka, ook wel *Tandjong-Pangka*, is de westpunt van den noordelijken ingang van *Straat Madoera*. Hoek *Pangka* is laag en zandig, op zich-zelven moeijelijk te verkennen en zich verliezende in het hooge binnenland, doch kenbaar aan de Doodkisten, drie langwerpig vlakke bergen, naauwelijks den naam van bergen verdienende. Wanneer schepen, die *Straat Madoera* in willen, het noodige sein gedaan hebben, hijscht men aan den vlaggestok te *Oedjong-Pangka*, tot waarschuwing der loodsen te *Sidajoe*, eene of twee vlaggen, naar mate van de grootte der schepen. Deze uithoek is de gewone verzamelplaats, zoo der schepen, welke van *Soerabaja* komen, bestemd om met elkander te koersen, als der vaartuigen, welke van *Batavia* naar *Celebes* of de *Molukken* bestemd zijn, in gevalle zij tot hiertoe tegen de mousson moeten opwerken (2).

Rivieren.

De rivieren, welke deze residentie besproeijen zijn: de *Solo*, die reeds vroeger beschreven is (3), de *Kali-Maas*, de *Djono Slower* en de *Amonje*.

De Kali-Maas.

De *Kali-Maas* (*Goudrivier*), is een arm van de *Kediri*, welke de distrikten *Wirosobo* en *Djipang* van *Kabo* en *Djenggolo* scheidt. Verder door de distrikten *Goenoeng Kendang*, *Djenggolo*, *Djabo Kotta* en *Kotta* stroomt (4), en zich even boven de stad in drieën verdeelt. De Oostelijke en Westelijke armen loopen om de stad heen, de middelste komt met eenen breeden Noordwestelijken loop binnen de stad *Soerabaja*, wordt aldaar

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 268.
(2) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 73.
(3) Zie D. II, bl. 161—166.
(4) Kussendrager, *Beschrijv. van Java*, bl. 296.

smaller en dieper door de beschoeijingen en kaaijen (1), vliet midden door de stad, en stort zich vervolgens aldaar in de *Zee van Java*; van *Melirip* af heeft zij den naam van *Kali-Maas*. Zij heeft eene genoegzame diepte voor groote schepen, aan haren mond regts ligt het fort *Kali-Maas* (2). Ook zijn aan den mond dezer rivier twee sterke hoofden van palen en klipsteenen, op dezelfde wijze als het voortreffelijke hoofd te *Batavia*, ter lengte van omtrent een uur gaans in de zee aangelegd (3). Tusschen deze hoofden is de rivier ongeveer 40 el breed, en bij laag water 2 of 3 voet diep, doch bij hoog water 6 of 8 voet diep (4).

Deze sterk vlietende rivier, die in den regentijd niet zelden een *banjir* (stroom) wordt, verdeelt de stad in de eigenlijke stad der Hollanders en in de voorstad der Chinezen, Arabieren, en Javanen, welke voorstad men *Kampong Tjina* noemt. Zij is door eene groote brug over den *Kali Maas* met de stad verbonden. Bij het opvaren naar de stad ligt ter linkerhand de bovengenoemde kampong, eerst enkel bamboeshutten, door Javanen bewoond, maar verder op, steenen gebouwen, die grootendeels door Chinezen en Arabieren en maar zelden door Javanen bewoond worden. Regts langs de rivier is de Hollandsche stad (5). Deze oever is met fraaije helder witte woningen van Europeanen omzoomd, en levert een fraai gezigt op, terwijl de overzijde wel een woeliger, maar volstrekt niet bekoorlijk schouwspel toont, en veelal herbergen, openbare huizen voor de zeelieden en dergelijke gebouwen bevat (6).

De stad zuidwaarts verlatende, ziet men langs deze schoone rivier eenen tuin te *Kapoetran*, suikermolens van den *Ngabehi* Soemo di Wirjo en van Chinezen, en het militaire etablissement

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, D. III, B. III, bl. 178.
(2) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. VII, bl. 231.
(3) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I., bl. 202.
(4) Jukes, *Narrative of the surveying Voyage of H. M. S. Fly.*, Vol. I, p. 402.
(5) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 21 en 22.
(6) Olivier, t. a. p. bl. 202 en 203.

voor de kavallerie op *Wojo*. De gezigten langs de rivier op den anderen oever, de afwisselende cultures, kleine eilandjes in de rivier zelve, den bogtigen weg, waardoor onderscheidene fraaije vergezigten ontstaan, zijn verrukkend; en het is een waar genot, daar des morgens vroeg eene rid te doen (1).

Op den dag wemelt de rivier van vaartuigen en booten van allerlei soort, die van het tegenover liggende eiland *Madoera* van de zee en van binnenslands komen met allerlei levensmiddelen, om hunne produkten ter markt te brengen, terwijl zich honderden lieden aan de oevers baden (2).

De Djono Slower.

De *Djono Slower* of *Settro*, ontspringt bij de dessa *Kedoong-Poehjang*, distrikt *Lingker*, neemt haren loop door de distrikten *Grissee*, *Goenoeng Kendang* en *Djabo Kotta*, waar zij eenen tak van de *Kali Maas* in hare bedding opneemt, en stort zich bij de dessa *Settro* in zee. Deze rivier kan van het zeestrand tot de dessa *Wonosani* met praauwen bevaren worden (3).

De Kedemangan.

De *Kedemangan* ontspringt uit den berg *Genting-Goewa*; loopt noordwestwaarts door de distrikten *Wirosobo* en *Djipang*, en is van de dessa *Wirosobo* bevaarbaar (4).

De Amonje.

De *Amonje* loopt door het regentschap *Grissee*, en ontlast zich, na eenen loop van het Westen naar het Oosten, bij de

---

(1) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 87 en 88.

(2) Röttger, t. a. p. bl. 23.

(3) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 297. — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 201.

(4) Kussendrager, t. a. p. bl. 297. — Teenstra, t. a. p. bl. 202.

stad *Grissee*, tegenover den hoek van *Kamang* op het eiland *Madoera*, in den mond der straat van *Madoera*. Voor haren mond liggen drie kleine droogten (1).

Rivieren van minder aanbelang.

Rivieren van minder aanbelang zijn: de *Kali Goenting*, die uit den berg *Granjang* voortkomt (2), de *Kali Tangi*, de grens met *Soerabaja*, vervolgens de *Kali Manjar*, die in den zuidelijksten arm der *Bengawan* stroomt, en de *Kali Boengo*, die eenigzins Westwaarts van het Zuiden eveneens in de *Bengawan* valt, en eenige kleine beekjes aan de Noordkust (3).

Waterleidingen en Bruggen.

De residentie *Soerabaja* is rijk in waterleidingen ten dienste van den landbouw, van welke *Soerabaja* er 129 en *Djipang* 28 telt, terwijl in dit laatste 64 en in het eerste regentschap 246 houten bruggen gevonden worden (4).

Baaijen en Havens.

De twee hiervoor (bl. 348) beschreven ver uitspringende zeehoofden in den mond der *Kali-Maas*, vormen eene haven, welke van de oost- en westzijde een ruim binnenkomen heeft en, zelfs voor groote oorlogsschepen, eene veilige, tegen alle winden beschutte ligplaats aanbiedt, die als de beste haven van geheel *Java* en als marine-depôt van het uiterste gewigt is (5).

---

(1) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. I, bl. 158.

(2) Kussendrager, t. a. p. — Teenstra, t. a. p. bl. 201 en 202.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 194.

(4) Kussendrager, t. a. p. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 193 en 207. — Teenstra, t. a. p. bl. 202.

(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 203.

De haven van *Grissee* steekt met eene houten kade of hoofd, 200 passen over de modderbank in zee uit, biedt voor de schepen eene veilige ligplaats aan en is door een fort gedekt (1).

Pasars.

Ten gerieve der kooplieden zijn in het regentschap *Soerabaja*, buiten eene menigte andere, ook drie fraaije steenen pasars, *Pabean*, *Ngebong* en *Madjeh*, opgerigt, welke dagelijks geopend en waar alle soorten van levensmiddelen voor zeer billijke prijzen te bekomen zijn. In het regentschap *Grissee* zijn 43 marktplaatsen of pasars (2).

Oudheden.

Er zijn hier belangrijke overblijfselen, ook die van de invoering van den Islam dagteekenen. De bouwvallen van de prachtige en uitgestrekte hoofdstad *Modjopahit* liggen tusschen *Djipan* en *Wirosobo*; doch er is weinig van te zien, hoezeer de stad eerst sedert vier eeuwen is verwoest, ten deele van wege den hevigen brand, die er heeft gewoed, ten deele wegens den sterken plantengroei, die overal op *Java* alles overdekt. Vervallene tempels en half ingestorte bogen vindt men te midden van digt bosch (3). Alles is begroeid en verweerd. Kolommen, steenklompen, wanden, kornissen, goden en altaren liggen dooreen. Geen mensch bewoont het oord. De Javaan vermeent, dat de geesten van hen, die hier vroeger voor de leer van Boedha gestreden hebben, zich in de beelden hebben verborgen, of liever, dat zij om hunne aankleving van het Boedhismus, in steen veranderd zijn. Niet alleen in menschelijke steengedaanten, maar ook in die der dieren, slangen, tijgers, waant hij eenen levenden geest te bestaan; zelfs wanneer men voorwerpen zou ontvoeren, die volgens zijne meening niet bezield konden zijn, zou men ontwijfelbaar worden achtervolgd, door tijgers, die als wachters dit oord bewaken (4).

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 206.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 295 en 301.
(3) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 74.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 206 en 207.

Slechts een overblijfsel is nog in goeden staat: een *tarik* of gemetselde vijver, 1200 voet lang, 345 voet breed en 10 voet diep, omringd met eenen muur van groote steenen (1).

Te *Katanen* ziet men eenige beelden, een badkom en andere oudheden; te *Djotto-Toendo* een gemetseld bad, dat het water ontvangt van den berg, waar het bad tegen aan ligt (2). Het gebouw zelf, thans ingestort, is tegen eene hoogte van 40 voeten aangebouwd, waar nog eenige beelden in nissen staan, en verscheidene stukken nog fraai loofwerk voorstellen. Het heldere water, dat op die plaatsen uit den berg ontspringt, valt in den bak, alwaar het den bezoeker tot het nemen van een bad uitnoodigt. Groote ter nedergestorte boomen, welke door hunnen val, almede verwoestingen aan het gebouw hebben aangebragt, geven aan het geheel een vervallen aanzien. Men verhaalt, dat alle deze plaatsen behoord hebben aan de Vorsten van *Djenggolo*. Men heeft op eenen steen het getal 122 ontcijferd (3).

Niet ver van daar, te *Djedong*, treft men vier tempels van blaauwe alsmede een van gebakken steen aan. De tempels zijn in een vervallenen staat, en schijnen ook weder gediend te hebben, om een groot geheel vierkant te maken. In eenen der zuidelijkste tempels is eene opening in het binnenste gedeelte der eerste verdieping, waardoor met moeite een mensch kan kruipen, doch men verhaalt, dat hij, wien het geluk te beurt viel om op het zoldertje te geraken, eenen blik in de toekomst kan werpen, en al hetgeen hem zal overkomen, aan hem kenbaar zal worden, een enkele, die dit echter gelukt is, heeft zich daarin, zooals men begrijpen kan, bitter te leur gesteld gezien (4).

Te *Soerabaja* is een groot steenen beeld onder eenen steenen zonnescherm (*pajong*), dat mede tot de Boedho-leer behoort en uit de bosschen daarheen gevoerd is. De Javanen brengen aan dit beeld hunne gebeden en offeranden (5).

---

(1) *Handl. tot de kennis der Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, t. a. p.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p.
(3) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 94.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 95.
(5) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, t. a. p.

Op eenen kleinen berg, 2 uren achter *Grissee*, staat een niet groote Mohhammedaansche tempel, welke men beweert een der oudste op *Java* te zijn, en door Moelana Machdoem, als grondlegger van de leer van Mohhammed in deze gewesten te zijn gesticht. Van de hoogte, waarop deze moskee staat, heeft men een verrukkend gezigt op de straat en het eiland *Madoera*. Men vindt hier ook eenige tempels, beelden en heilige graven, onder welke laatsten ook het graf van Njahi Gedė Penateh, eene vermaarde vrouw, die uit hoofde van tooverij uit *Kambodja* naar *Java* gebannen werd, en hier de voedstermoeder was van den heiligen Sultan Giri of vroeger Raden Pakoe, kleinzoon van Moelana Machdoem. Deze Sultan ligt ook hier, nagenoeg een uur gaans ten Noorden van *Grissee*, begraven, en bij zijn graf brandt dag en nacht eene lamp, terwijl de wachters steeds versche bloemen op dit graf strooijen. Ook bewaart men hier in eene sterke en geslotene ijzeren kist, door den Engelschen kolonel Jager aan het graf geschonken, de wonderdoende kris van den Sultan Giri, welke den naam van *Soero Angoen Angoen* draagt, en gesmeed is van eene piek door Raden Pakoe, Sultan van *Giri* nagelaten en als een heilig erfstuk op zijnen zoon Dalem en kleinzoon Prapen overgegaan. Deze laatste droomden, dat hij van de piek twee krissen moest laten maken, hetwelk dan ook op zijnen last door Empoe Soero, smid te *Toeban*, volvoerd werd, van welke krissen de eene in gezegde kist bewaard wordt, doch de tweede *Kilo Moengeng* verloren is geraakt. De Keizer van *Solo* zendt jaarlijks de noodige reukwerken en het goud tot goedmaking der kosten, en de Sultan van *Madoera* onderhoudt de lampen door de benoodigde olie. Om de Javanen voor zich in te nemen, schonk de Maarschalk Daendels eenen gouden ring om het gevest der heilige kris. Het graf wordt door een' lijkboom *Kembang Kambodja* (*Plumeria obtusa*) met zijne treurig hangende takken overschaduwd (1).

Plaatsbeschrijving.

De merkwaardigste plaatsen in de residentie *Soerabaja* zijn:

(1) Teenstra, t. a. p. bl. 211, 790 en 791.

Soerabaja, Fort Erfprins, Simpang, Pleret, Grissee, Sekar Wojo, Sidajoe, Kibojo, Wonobrodo, Doekoe. Gedang, Modjopoero, Lamongan, Tengahan, Modjokerto, Melirip, Singkalan, Wirosobo, Ketanen en *Trawas.*

Soerabaja.

Soerabaja, de hoofdplaats der residentie van dien naam en de derde stad in rang op *Java* (1), hoewel sommigen haar, naar aanleiding van de verschillende voordeelen welke zij aanbiedt, de eerste zeestad van *Java* genoemd willen hebben (2), is als de tweede of westelijke hoofdstad van *Java* te beschouwen, zooals *Batavia* de eerste of oostelijke hoofdstad is. Hoezeer *Soerabaja* veel later dan *Batavia*, en op ruim 500 palen afstands van deze algemeene hoofdplaats werd aangelegd, groeide zij in zeer korten tijd tot eene aanzienlijke hoofdstad aan, waartoe denkelijk de omstandigheid, dat zij minder voor den aanval eener Europesche vijandelijke magt bloot ligt dan *Batavia*, zeer veel heeft bijgedragen (3). *Soerabaja* is niet alleen eene koopstad, maar men vindt aldaar alles vereenigd, wat men in onze aanzienlijke vaderlandsche steden verlangen kan, en ofschoon zij met fraaije buitenverblijven omgeven is, bevat zij echter ook binnen haren omtrek eene groote menigte aanzienlijke huizen (4), en heeft ongetwijfeld zeker de beste en veiligste oorlogshaven van *Java* (5), ofschoon het inkomen bezwaarlijk zonder loods kan geschieden, welke te dien einde van het naburig *Sidajoe* moet komen (6). De veilige en ruime ree kan een groot aantal schepen bevatten, en wordt bij storm niet onveilig, omdat het nabijgelegen eiland *Madoera* de onstuimigheid der zee

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 174.

(2) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 21. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 71.

(3) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 201.

(4) Hetzelfde werk, bl. 200.

(5) Ver Huell, *Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indië*, D. II, bl. 105.

(6) Olivier, *Land- en Zeetogt.*, D. I, bl. 442.

tempert (1). Deze reede is, uithoofde dat zij kort aan de rivier ligt, ook bijzonder gemakkelijk. Eene menigte praauwen is er te allen tijde voorhanden, ten dienste van de daar liggende schepen, zoodat ieder der zich aan boord bevindenden, deze alle boodschappen aan den wal kan doen ten uitvoer brengen (2). *Soerabaja* was voorheen het verblijf van den Gouverneur van *Java's* Oostkust, wiens betrekking zich ook tot het eiland *Madoera* en de beide Vorstenhoven uitstrekte. Zij is de zetel van een der drie geregtshoven, het derde militair kommando en het grootste maritime etablissement (3) en ligt op 7°14'24" Z. Br., 120°24'54" O. L. 568 palen O. van *Batavia*, 199½ palen N. W. van *Banjoewangi*, 36 mijlen N. van den *Ardjoeno* en 6 mijlen Z. van de kust van *Madoera* (4), aan den mond der rivier van den zelfden naam, ook wel de *Kali-maas* geheeten, die door het uitbrengen der hoofden zelfs voor tamelijke groote schepen bevaarbaar is en de stad in twee deelen, welke door eene fraaije ophaalbrug gemeenschap hebben, doorsnijdt (5). Vroeger lag de stad nader aan zee, doch in latere tijden is ook hier, even als aan de meeste noordelijke stranden van *Java*, de grond aanmerkelijk aangeslibt (6). De uitgestrekte vestingwerken omgeven eenen omtrek van bijna vier palen, en bestaan uit eenen aarden wal, met verschillende zoogenaamde redoutes en eene citadel aan de Noord-Westzijde (7), welke ter gedachtenis van Prins Hendrik *der Nederlanden*, die in Junij 1837, toen men bezig was de citadel te bouwen, de stad met een bezoek vereerde, *Citadel Prins Hendrik* genoemd wordt (8). De grond zelf, die op onderscheidene plaatsen de versterkings-

---

(1) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 135.

(2) Troost, *Aanteek. op eene Reis om de wereld*, bl. 312.

(3) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 269; *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 71. — Temminck, *Poss. Neêrl.*, Tom. I, pag. 376.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

(5) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 291.

(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 205.

(7) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 203.

(8) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 536.

werken ongenaakbaar maakt, de *Kali-maas* en nog een tak dier rivier, hebben de fortificatie zeer in de hand gewerkt (1). Aan den ingang van den Trechter wordt de stad krachtig versterkt, door het onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal DAENDELS aangelegd *Fort Lodewijk*, thans *Fort Erfprins* geheeten. De haven zelve, welke aan de Oost- en Westzijde een ruim binnenkomen heeft, biedt zelfs voor groote oorlogschepen eene ruime en tegen alle winden beschutte ligplaats aan, welke tevens als een marine-depôt van het uiterste gewigt is. Zoowel op het fort, als in de stad zelve ligt een sterk garnizoen, tot welks legering de benoodigde gebouwen, als: kazernen, een hospitaal en afzonderlijke woningen voor de officieren, voorhanden zijn. Behalve 9000 particuliere woningen, waaronder 132 van steen, heeft de stad een aantal openbare en Gouvernementsgebouwen, onder welke het stadhuis, de Hervormde Kerk, de Roomsch Katholijke Kerk, het weeshuis, strekkende ter opneming der ouderlooze en behoeftige kinderen, welke vroeger naar *Samarang* werden opgezonden, de stadsschool, de munt, 's lands pakhuizen, het bureau van in- en uitgaande regten, de pletmolen, de gebouwen behoorende tot de constructiewinkel, de marine-pakhuizen, de woning voor den kommandant der troepen, de kogelgieterij en het kruidmagazijn de voornaamste zijn (2).

De Gouvernementsgebouwen zijn kolossaal, ruim en groot, maar van eene eenvoudige bouworde. De woonhuizen hebben eene en sommige twee verdiepingen (3). Zij zijn meestal groot en ruim en plat van boven. De vele en geregelde straten zijn echter niet breed en op elken hoek is een plaatje met den naam der straat, even als dit te *Amsterdam*, *Brussel* en elders plaats vindt (4). Naar de zuidzijde staan de Europesche woningen op ruime binnenpleinen of in tuinen (5).

(1) VAN HOEVELL, t. a. p.
(2) KUSSENDRAGER, *Beschr. van Java*, bl. 292 en 293.
(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 179.
(4) *De Oosterling*, D. I, bl. 274. — ROORDA VAN EYSINGA, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 136.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

De onderscheidene ruime gebouwen van den constructiewinkel bevatten de werkplaatsen der scheepstimmerlieden, blok- en pompenmakers, kuipers, koperslagers, blikslagers, schilders, geweermakers, smids, zadelmakers en houtzagers, mitsgaders de ankersmederij en kogelgieterij. Voor elk dezer handwerken zijn opene loodsen opgerigt, welke met pannen gedekt zijn. De meeste arbeiders zijn inboorlingen van *Java* en *Madoera*, die onder het opzigt van bazen staan, welke den titel van *Loerah* voeren. Alleen in den smidswinkel arbeiden eenige Europeanen (1). De constructiewinkel is in de eerste plaats bestemd voor de behoefte van het leger, voor herstellingen aan wapenen, equipement enz., maar ook partikulieren kunnen er laten werken tegen betaling (2). Ingevolge resolutie van den Gouverneur-Generaal van 19 September 1850 is de constructiewinkel te rekenen van 1 Januarij 1851 in een militair etablissement veranderd, behoorende nu tot het wapen der artillerie, en voerende thans den naam van *artillerie-constructiewinkel*. De fabrijk van stoom- en andere werktuigen, de *Phenix*, mede aldaar in werking, behoort thans tot het departement van Marine (3).

Het etablissement van de munt is alleen tot het slaan van kopergeld bestemd, en bestaat uit loodsen, welke met atap of palmbladen gedekt zijn, en in welke het koper gesmolten, tot platen gevormd, geplet, tot kleine ronde plaatjes geslagen, en eindelijk gestempeld of tot duiten gemunt wordt. Men ziet hier, wel is waar, die uitnemende zindelijkheid niet, welke men in den constructiewinkel met zoo veel genoegen opmerkt, maar men moet in het oog houden, dat de aard van den arbeid, die in de munt verrigt wordt, geene zoo groote netheid gedoogt. In de eerste loods worden de smeltkroezen, de plaat en cylindermallen gekneed, tot welken arbeid men aankomende jongens

(1) Olivier, *Tafereelen en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 205 en 206; — *de Oosterling*, D. II, St. II, bl. 4—8.

(2) Van Hoevell, t. a. p., D. II, bl. 101.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. bezitt.*, bl. 956.

bezigt. De hiertoe gebruikte specie bestaat uit eene daartoe bijzonder geschikte soort van klei, uit de Solosche rivier, gemengd met gebrand rijststroo en met gewoon water verdund. De arbeiders werken twee aan twee; de eene trapt de specie met den voet en de andere geeft er den vorm aan. Dit laatste vooral geschiedt met eene buitengewone behendigheid. Zij vervangen elkander om de acht dagen, na verloop van welke tijd de trapper zijne voetzolen heeft doorgetreden, hetwelk echter geene schadelijke gevolgen heeft, want, nadat hij acht dagen met kneeden, in eene zittende houding heeft doorgebragt, zijn de voeten weder volkomen hersteld. De aldus gemaakte vormen worden in den zonneschijn gedroogd. De tweede loods wordt de smederij genoemd, en bevat een aantal gewone smids-fornuizen, en vuurplaatsen van gebakken steen opgemetseld. Tot brandstof gebruikt men steenkolen, en het vuur wordt door kleine windpompen aangeblazen, die achter de fornuizen met de hand in beweging worden gebragt. In de zelfde loods bestrijkt en effent men de mallen, tusschen welke het gesmolten koper tot platen wordt gegoten. Eene kroes kan somtijds tweemaal, doch zelden meer gebruikt worden. Het eerste pletten van het koper geschiedt op de gewone en bekende wijze, tusschen twee cylinders, die door middel van water in beweging worden gehouden. De tweede pletting geschiedt door middel van eenen cylinder, die op den zolder van het gebouw geplaatst is, en door eenen molen bewogen wordt, welke, bij gebrek aan betere hulpmiddelen, door de handen in werking moet gebragt worden. Het slaan van de duitplaatjes en het stempelen, geschiedt op eene zeer eenvoudige wijze, en men moet de ongemeene behendigheid bewonderen, welke de werklieden hierbij aan den dag leggen: vooral bij het plaatsen van de duiten onder den stempel, waarbij zij gezwindheid met naauwkeurigheid weten te paren. Sommige stempels zijn uit Nederland herwaarts gezonden, maar de meesten in den constructie-winkel zelven gemaakt. Als eene bijdrage tot het karakter der Javanen, mag men hier ter loops aanmerken, dat geene andere inlanders dan Madoerezen bij den stempelschroef gebezigd worden, omdat zij zich telkens,

wanneer zij de werkplaats verlaten, geheel moeten ontkleeden, hetwelk de Javanen zich volstrekt niet willen laten welgevallen. De munt kan maandelijks veertigduizend Nederlandsche ponden koper tot duiten slaan, hetwelk alsdan eene waarde van ruim honderdduizend guldens bedraagt. Deze hoeveelheid, welke reeds aanmerkelijk is, zoude nog kunnen vermeerderd worden, indien men de pletmolens tot meer volkomenheid brengen, en meer door kracht van water werken kon (1).

Aangezien de scheepstimmerwerven en marinemagazijnen alles opleveren, wat tot den aanbouw en het herstellen van schepen noodig is, komen zoowel 's lands oorlogsbodems, als die in koloniale dienst zijn, zich hier ter plaatse tot eene volgende reis gereed maken, waartoe de ligging van *Soerabaja* gedurende de beide moussons meer dan eenige andere haven op het eiland geschikt is (2).

De eigenlijke stad, zonder de omliggende kampongs, heeft ongeveer 5000 inwoners, onder welke vele Europeanen, Chinezen en Arabieren (3). Met de voorsteden medegerekend, telt men er 50000 inwoners, en onder deze 2000 Europeanen en afstammelingen van Europeanen of zoogenaamde inlandsche kinderen, even zoovele Chinezen, en een aantal Arabieren, Bengalezen, Maleijers enz.; de overigen zijn Javanen. Maar hoogst opmerkelijk is het, dat hier de nijverheid in handen is gebleven van de laatsten, en dat men onder hen zeer goede werklieden aantreft (4). De Hervormde gemeente te *Soerabaja* telt omtrent 1000 zielen, onder welke omtrent 400 ledematen. Deze gemeente heeft twee Predikanten en eene kerk (5). In deze gemeente is de door zijne reizen vermaarde Haeble Potter Predikant geweest. Ook de Roomschgezinden hebben hier eene

---

(1) Olivier, *Tafereelen en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 208—211; — *de Oosterling*, D. II, St. II, bl. 8—11.

(2) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 293.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 202.

(4) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 130.

(5) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. X, bl. 537.

kerk (1). Beide zijn kleine, eenvoudige gebouwen (2). In 1848 is er een prachtige Mohhammedaansche tempel gebouwd, ter vervanging van den ouden bouwvalligen *mesdjid*, en den 26 Augustus van dat jaar op de meest plegtige wijze door het plaatselijk bestuur aan den Regent overgegeven, die haar door en in naam der inlandsche bevolking heeft overgenomen (3). Het is een koepelvormig gebouw, dat door zijne tinnen de blikken van elken reiziger, die *Soerabaja* bezoekt tot zich trekt. Aan elke zijde verheft zich een ronde 75 voet hooge *minaret*, die over de huizen der stad, de omstreken en de zee een prachtig panorama aanbiedt (4).

Onder de nuttige inrigtingen behoort eene school voor de stuurmanskunst, het Godsdienstig kindergenootschap en een departement der maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen;* terwijl men er werkzaam deel neemt aan de verrigtingen van het Nederlandsch bijbel- en zendelinggenootschap (5).

De groote uitgestrektheid van het noordelijk deel der stad bevat de plek, waar oorspronkelijk de eerste vestiging van *Ampel Dhento* plaats had. Die plek, thans eene wijk, draagt nog den naam van *Ampel* met den bijnaam van *Soennan* of *Soennan Ampel*. Het is eene verzameling van ellendige huizen van gebakken steen met kleiaarde gemetseld. In het midden staat eene Arabische moskee met een minaret. Benoorden dezen tempel is een Javaansch kerkhof met eenvoudige steenklompen, paaltjes en aardhoopen, alles oud, bouwvallig, zonder eenige orde of rangschikking, zonder eenige onderscheiding, schoonheid of pracht. Hier liggen Radja Pandita, Soesoehoenan van *Ampel* en zijne volgelingen begraven. Radja Pandita, eigenlijk Raden Rahhmat wordt door sommigen voor geen Arabier of Javaan gehouden, maar voor een zoon van eenen Koning van *Tjempo* en neef van den laatsten Browidjojo. Andere

(1) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 136.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 179.
(3) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 30 October 1848.
(4) Van Hoevell, t. a. p., D. I, bl. 208.
(5) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 72.

overleveringen noemen hem den zoon van den Arabier IBRAHIM HASMARO, gehuwd met eene dochter des Konings van *Tjempo*, een land, dat buiten *Java* schijnt gelegen te hebben. Hij was een der Mohammedaansche apostelen op *Java*. Deze grafsteden dagteekenen dus van den tijd, dat *Java* nog het oude *Java* was en voor dat de Koran aan kunsten en wetenschappen den doodsteek gegeven had. Het oord is omgeven door hooge bamboebosschen en poelen, inlandsche woningen en oude vervallene muren, alles statig, somber en stil. Bij den tempel zijn opene gebouwen, waarin eene menigte ellendigen, melaatschen, blinden, kreupelen en lammen huisvesten, met het tweeledig oogmerk om door de liefdadigheid gespijzigd te worden en de hulp van hen, die hier rusten, in te roepen. De nieuwsgierige wordt hier bestormd om aalmoezen (1).

Rondom *Soerabaja*, zijn verlustigende wandelwegen, prachtige tuinen, vruchtbare velden, frissche stroomen en vrolijke inlanders, zoodat, wat de omstreken betreft, *Soerabaja* boven *Batavia* de kroon spant (2). Ook heerscht er in de stad zelve oneindig meer vertier en levendigheid dan te *Batavia* (3).

Den 12 Augustus 1842 ontstond er te *Soerabaja* brand in een der aldaar in 1839 nieuw opgerigte Gouvernements-pakhuizen, hetwelk sedert eenige maanden tot entrepot diende en waarin tevens onderscheidene gouvernements-goederen geborgen waren, deze brand bepaalde zich enkel tot dit pakhuis. Veel heviger woedde die, welke den 26 dier zelfde maand, ten Noorden van den bazaar *Pabean*, ontstond, als zijnde daardoor 144 huizen, waaronder 13 steenen en 31 houten eene prooi der vlammen geworden (4).

Den 9 van dat zelfde jaar ontstond er ten derde male brand te *Soerabaja*, en wel aan de zuidzijde van den bazaar *Pabean*,

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 180 en 181.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Reizen en Lotgevallen*, D. III, bl. 135 en 136.

(3) OLIVIER, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 200.

(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 537.

door welk ongeval er 95 steenen en 595 bamboezen woningen door het vuur vernield zijn (1).

In den avond van den 3 Februarij 1847 werd *Soerabaja* nogmaals door brand geteisterd. Deze barstte uit in het meest volbouwde gedeelte der plaats en daardoor werden 22 met pannen gedekte opstallen en twee bamboezen huizen in de asch gelegd (2).

Fort Erfprins.

Het *Fort Erfprins* ligt 5 uren van *Soerabaja*, op eene bank van klei, welke op rotsen rust, en van alle zijden daardoor omgeven is (3), aan den ingang van den *Trechter*, in de *Straat Madoera*, ter plaatse, waar het vaarwater naauwelijks tachtig tot negentig vademen breed is, op vijftien honderd ellen van den vasten wal, buiten het bereik der batterijen, welke men mogt willen aanleggen om het te beschieten (4), doch er kan geen schip den *Trechter* binnen komen, zonder eene geruime tijd aan een moorddadig vuur van het fort te zijn blootgesteld geweest (5).

Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal DAENDELS, in 1808, zeer regelmatig en fraai gebouwd, werd het naar den toenmaligen Koning van *Holland*, *Fort Lodewijk* genoemd; in 1816 ontving het den naam *Fort Oranje* en sedert 1839 is het *Fort Erfprins* geheeten. Het ligt geheel afgezonderd in zee, zoodat het met zijne fraaije steenen muren op het water schijnt te drijven. Men ziet hoog op de bastions de schildwachthuisjes, en boven de muren de kruinen van eene menigte hooge boomen uitsteken, tusschen welke de daken van een aantal huizen te voorschijn komen. Bij het

---

(1) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, t. a. p.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p., bl. 537 en 538.
(3) Hetzelfde werk, D. VIII, bl. 501.
(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 72.
(5) KUSSENDRAGER, *Beschrijv. van Java*, bl. 292.

intreden van het fort vermeerdert de verwondering, als men bemerkt, dat de boomen, waarvan de toppen uit zee worden gezien, in eene regelmatige rij, op een langwerpig vierkant plein, geplant zijn, hetwelk met het fraaije huis van den Kommandant, onderscheidene andere nette officierswoningen en eene ruime kazerne omgeven is. Ook de breede wallen van het fort zijn met boomen beplant, en leveren eene aangename wandeling op, van waar men overal een bekoorlijk gezigt geniet (1). Aan den Noordoostkant, tusschen het fort en *Madoera*, is het vaarwater zeer naauw, en langs het strand van laatstgemeld eiland niet vrij van droogten, zoodat de schepen, om zoo te spreken, rakelings langs het fort voorbij zeilen, hetwelk een treffend schouwspel oplevert (2). Het fort kan met honderd stukken kanon gewapend worden (3). Men heeft er eene gevangenis voor blanke veroordeelden, die zich met ambachten moeten bezig houden (4).

Simpang.

Te *Simpang*, op eenen afstand van vier palen van *Soerabaja*, treft men fraaije buitenplaatsen en landhuizen van sommige ingezetenen van *Soerabaja* aan (5). Ook heeft men hier een uitmuntend, luchtig, bij uitstek fraai en wel ingerigt groot militair hospitaal (6), een twee verdiepingen hoog gebouw, hetwelk met het trotsche front naar het Noordoosten staat, en van eene breede koele gallerij voorzien is, het heeft twee zijvleugels met gallerijen en is rondom van water omgeven, hebbende aan de Noordwestzijde de schoone *Kalimaas* (7).

---

(1) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I., bl. 223 en 224.
(2) *De Oosterling*, D. II, bl. 103; — Olivier, t. a. p. bl. 224.
(3) Olivier, t. a. p.
(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 73.
(5) *De Oosterling*, D. I, bl. 274.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p.; — Olivier, *Land- en Zeetogten*, D. I, bl. 443; — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 204.
(7) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, t. a. p.

Alle de ambtenaren aan dit etablissement verknocht, hebben hier ruime woningen. Alles vormt een groot vierkant plein, waarvan het lokaal voor de zieken bestemd, het voornaamste gedeelte uitmaakt (1), ten minste 400 zieken kunnen er een ruim verblijf en eene voortreffelijke verzorging genieten (2). Nog is aldaar het residentiehuis, een net en ruim gebouw met eenen prachtigen gevel, oorspronkelijk bestemd tot woning voor den Gouverneur van *Java's noordkust* en het tijdelijk verblijf van den Gouverneur-Generaal (3), hetwelk noch in pracht noch in bevallige ligging voor menig paleis in Europa behoeft te wijken (4). Het ligt onmiddellijk aan de *Kalimaas*. De bergen van den *Padjoeno*, op den achtergrond digt beschaduwde kampongs, een uitgestrekt grasveld, de tuin rondom het huis, de Hindoe-overblijfselen van *Modjopahit*, herwaarts overgevoerd en hier en daar smaakvol ten toon gesteld, het donker gewelfde geboomte, dat de woning overschaduwt en frissche koelte aanbrengt, en de breede stroom der *Goudrivier*, die achter hare muren voorbijvliet, dit alles geeft een betooverend uitzigt (5). Het was hier, dat de Gouverneur-Generaal Merkus, die met het stoomschip *Bromo* eene reis rondom *Java* deed, na te *Soerabaja* ongesteld te zijn geworden, hevig ziek werd en den 2 Augustus 1844 overleed (6).

Tegenover het residentiehuis is een steenen beeld, gezeten op eenen troon, omgeven van in steen uitgehouwen draken; het beeld zit met de beenen kruislings onder zich, en heeft den vorm van een zonnenscherm boven zich. De inlander noemt het *Tjoko* of *Djoko dolok*. Vroeger werd het de kracht toegeschreven, den wensch van onvruchtbare vrouwen te voldoen. Toen was het beeld steeds met geelsel (*parem*) besmeerd, en met bloemen behangen. Maar sedert eenigen tijd

---

(1) Ver Huel, *Herinnering van eene reis naar de O. I.*, D. II, bl. 108.
(2) *De Oosterling*, t. a. p.
(3) Teenstra, t. a. p.
(4) *De Oosterling*, t. a. p.
(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 168.
(6) Teenstra, t. a. p.

is die roep gedaald, daar eenige vrouwen te vergeefs de kracht van den *Djoko dolok* hebben aangeroepen. Het is blijkbaar een oud stuk uit de bouwvallen, die in de afdeeling *Modjokerto* verspreid liggen. Wanneer men het hier heen gevoerd heeft, is niet te raden (1).

Twee palen van *Simpang* te *Denojo*, aan de *Kediri*, is het verblijf voor de kavallerie, die hier eene uitgestrekte en zeer goede kaserne en fraaije stalling heeft (2).

Grissé.

Grissé, eigenlijk *Gersik* en bij de Javanen nog zoo genoemd (3), de hoofdplaats van eene adsistent-residentie en van een regentschap (4), is eene der oudste steden van *Java*, en was in 1510 reeds vermaard (5). Thans is het nog eene levendige, vrolijke en aangename zeeplaats, van waar men de schepen op de reede van *Soerabaja* zien kan (6).

De stad ligt op eenen uithoek aan den voet van den heuvel *Giri*, 11 palen N. W. van *Soerabaja* (7), zeer schilderachtig aan den oever der zee (8), in het naauw der *Straat van Madoera*. Van uit zee gezien is het gezigt zeer fraai op het stadje (9). De Straat, welke *Madoera* van *Java* scheidt, biedt *Grissé* zelve eene goede en ruime haven aan, welke de veiligste ligplaats voor schepen langs de geheele kust van *Java* is (10) en waar men met een schip, dat 24 voet diep gaat, zoo goed als

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 192.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. — *De Oosterling*, D. I, bl. 274; D. II, St. I, bl. 87.
(3) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 73.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 194.
(5) Ver Huell, *Herin. van eene Reis naar O. I.*, D. II, bl. 72.
(6) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IV, bl. 871.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(8) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, D. III, bl. 134.
(9) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(10) Bosch, *Nederl. Bezitt. in Azia, Afrika en Amerika*, D. II, bl. 29.

tegen het hoofd kan liggen (1). De levendige vaart door deze straat maakt *Grissé* tot eene belangrijke en aangename plaats; schepen van allerlei natiën, zoowel Europesche als Amerikaansche en Indische zeilen af en aan, en veroorzaken een groot vertier in den handel, die dan ook zeer bloeijend is (2).

Eene menigte Arabieren wonen benoorden en vele Chinezen bezuiden de Europesche stad. Deze laatste is een groot langwerpig vierkant plein (3), zeer aangenaam door oude zware hooge tamarinde boomen beschaduwd (4), die eene aangename wandelplaats opleveren; van uit dit plein steekt oostwaarts een lang bruggenhoofd in zee (5), terwijl aan de Zuid-, West- en Noordzijde de woningen staan, die groot en hoog zijn (6). Aan de Zuidoostzijde staat het fort, dat weleer diende tot bescherming der reede, doch thans zoo ingesloten is met vreedzame gebouwen en zoo verbouwd met kantoren en pakhuizen, dat slechts eene enkele halve bastion en een stuk der gemetselde courtine, het oorspronkelijke karakter verraadt (7). Het inlandsche en Chinesche gedeelte der stad is zeer uitgebreid en volkrijk (8); doch het getal Europeanen is er gering in vergelijking van de inlanders en Chinezen, welke laatste hier eenen fraaijen tempel hebben (9). De Europesche bevolking bestaat slechts uit eenige familiën, welke er meest reeds honderd jaren gevestigd zijn. Ook is alleen daar nog de oude compagniesgewoonte onderhouden, van ten 6 ure 's morgens, ten 12 en 1 ure 's namiddags en ten 9 ure 's avonds eene bel te luiden, hetgeen vroeger geschiedde ten dienste van het werkvolk en de pennisten (10).

---

(1) Baane, *Reis in Oost-Indië*, bl. 23.
(2) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgev.*, t. a. p.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 194 en 195.
(4) Ver Huell, t. a. p. bl. 73. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 198.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 195.
(7) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 198.
(8) Ver Huell, t. a. p. bl. 72 en 73.
(9) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(10) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 195.

Er is aldaar geen kerk. Bij godsdienstverrigting wordt daartoe, even als op alle plaatsen, waar geen kerk bestaat, het huis van den Resident of van eenen of anderen Ambtenaar of burger gebezigd (1). De gemeente die vrij talrijk is maakte eene filiale van die te *Soerabaja* uit (2).

Onder de pleinen munt de Pasar of Marktplaats uit, die alhier van eene overvloedige menigte van allerlei levensmiddelen voorzien is (3); zij is het middelpunt der inlandsche stad, ligt aan den zuidelijken ingang der plaats. De eene zijde naar het strand wordt beslagen door de Chinesche wijk (4).

Er zijn te *Grissé* ook eene geschut- en klokgieterij en eene geweerfabriek (5).

Het verblijf is er aangenaam, doch niet zeer gezond (6). Ook heeft men er geen goed drinkwater, zoodat men dit of van *Soerabaja* (7) of van *Soetji*, op 5 palen afstand van daar, moet halen, hetwelk een groot ongerief is, en veel zou bijdragen tot verval van het plaatsje, indien het niet bevoordeeld was door eene goede ligging voor de scheepvaart, en niet bij de Mohhammedanen in den reuk van heiligheid stond (8).

Men heeft in de nabijheid van *Grissé* groote scheepstimmerwerven, waarop zoowel oorlogs- als koopvaardijvaartuigen gebouwd worden (9). Ook worden bij deze plaats vele zoutpannen gevonden en in het gebergte wordt salpeter gemaakt (10). In een der spelonken treft men een stalactiet van eene zonderlinge gedaante, als die van eene vrouwenborst, aan. Het water, dat er uit sijpelt, wordt om die reden *aier soesoe* of melk genaamd (11).

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 199.
(2) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 33.
(3) Ver Huell, t. a p. bl. 73.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 198.
(5) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 73.
(6) Van den Bosch, *Nederl. Bezitt. in Azia, Amerika en Afrika*, D. II, bl. 28.
(7) Olivier, *Land- en Zeetogten*, D. I, bl. 443.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(9) Lauts, *Handl. tot de Aardr. van Neerl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 23.
(10) Bosch, *Beschr. van Neêrl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 129.
(11) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IV, bl. 872.

Grissé is in den nacht tusschen 1 en 2 November 1843 ten half een ure, en in den namiddag van den 3den daaraanvolgende, omstreeks half drie door zwaren brand geteisterd, waardoor zij, met uitzondering van de zoogenaamde oude stad of het Europesche, Chinesche en Maleische of Arabische kamp, in twee dagen, eene prooi der vlammen is geworden. Alle de door de Europesche en inlandsche ambtenaren tot blussing van den brand aangewende pogingen werden verijdeld door de felle Zuid-Oosten winden, en de sedert eenen geruimen tijd geheerscht hebben droogte, 2075 huizen, waaronder 99 steenen gebouwen, werden vernield, 6000 zielen werden daardoor in de grootste armoede gedompeld en 4 verloren het leven.

De adsistent-residentie, waarvan *Grissé* de hoofdplaats is, maakte voorheen een afzonderlijke residentie uit, welke, volgens besluit van 21 September 1826, met die van *Soerabaja* vereenigd is. Zij beslaat eene uitgestrektheid van nagenoeg 1500 palen, en telt 1113 dessa's of dorpen, met eene bevolking van 243,000 zielen. De landstreek is over het algemeen vlak en zonder bergen; eerst in het distrikt *Lamongan*, dat het verst landwaarts in ligt, begint de grond eenigermate oneffen en heuvelachtig te worden. Het land is over het algemeen vruchtbaar en bijna geheel van bosch ontbloot (1).

Sekar Wojo.

In het dorp *Sekar Wojo*, dat tot het distrikt *Palambokan* van de assistent-residentie *Grissé* behoort, ontstond in den nacht van den 16 September 1845, een hevige brand, waardoor, ondanks de aangebragte hulp, binnen den tijd van één uur negen en tachtig woonhuizen zijn vernield geworden (2). In den avond van 12 November 1846, werd dit dorp andermaal door eene dergelijke verschrikkelijke ramp getroffen, waardoor het geheele dorp, bestaande uit 207 bamboezen woonhuizen, vernield werd.

---

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. IV, bl. 870.
(2) *Aard. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 326.

Sidajoe.

Sidajoe, in de hooge taal *Sidadjeng*, is een wel bevolkt inlandsch stadje, nabij den zeekant, aan den westelijken oever van den *Trechter*, 344 palen O. van *Batavia*, 38 palen W. van *Soerabaja* (1). Het is voor den handel zeer goed gelegen (2), wordt ook veel door inlandsche handelaren bezocht en geniet hierdoor meer dan gewone welvaart (3). Ook hebben de inlanders er groote en aanzienlijke woningen met ruime pleinen, waarop zij hunne tournooispelen houden (4). Dit oord, of liever het groote witte huis van den Regent aldaar, is een uitmuntend merk voor de zeelieden, bekend onder den naam van het *Huis van Sidajoe* (5). Dit huis is ruim en heeft eenen fraaijen tuin (6). Men praait door middel van een kanonschot, van hier den loods, die nog altijd noodzakelijk wordt geacht, om de schepen in de voortreffelijke, maar moeijelijk in te loopen, haven van *Soerabaja* binnen te sturen (7).

Het omliggende land is zeer kalkachtig, en Noordwaarts beginnen weldra eenige kalkheuvels langs de kust (8).

In December 1596 kwam de eerste vloot, welke door de Nederlanders naar *Oost-Indië* was gezonden voor deze plaats ten anker. De Sjah-Bandar of Havenmeester kwam, den 5. December, onder schijn van vriendschap met eenen grooten stoet aan boord van het schip *Amsterdam*, en vermoordde, onder het geschreeuw van *Amok*, den Kapitein Jan Schellinger en den matroos Verhel. Dadelijk werd het gevecht algemeen,

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 200.
(2) Hetzelfde werk, B. III, D. I, bl. 191.
(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 206.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 271.
(5) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 223.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(7) Olivier, t. a. p.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.

daar ook van de andere schepen op de praauwen gevuurd werd. Van de Nederlanders verloren twaalf en van de Javanen honderd en vijftig man het leven, onder welke laatsten de Sjah-Bandar was. De Javanen deinsden met een groot verlies terug, en de Madoerezen, die ook eenen verraderlijken aanval op de *Amsterdam* waagden, werden door het volk van alle de schepen dermate geslagen, dat hun Vorst, benevens onderscheidene Grooten, en volgelingen er het leven bij verloren (1).

Kibojo.

Kibojo is een redelijk groot dorp, geheel uit inlandsche woningen bestaande, in het distrikt *Sidajoe*, aan den regter-oever der *Kali-Maus*, welke hier ongeveer 750 voet breed en 7 vademen diep is. Het is de befaamde verblijfplaats van den Loerah der krokodillen in de Javaansche fabelkunde. De naam is eigenlijk *Kjahi Boewojo Singoresso*, of de eerwaardige krokodil SINGORESSO (2).

Wonobrodo.

Wonobrodo is een dorp in het distrikt *Sidajoe*, en 5 palen van de hoofdplaats van dat distrikt. Den 13 Junij 1829 rukte een troep muitelingen, met eenige vrouwen aan het hoofd, dit dorp binnen, dat hierop door alle de inwoners verlaten werd, die zich in het nabijgelegen dorp *Blado* terugtrokken. De kommandant van het fort *Wonoprijo*, rukte dadelijk met 3 Europeanen, 6 Pradjoerits en 16 Djajangsekars tegen den vijand op, doch werd, na drie vergeefsche aanvallen, met verlies, tot *Seradjo* teruggeslagen. De luitenant NIELANT, was intusschen op aanschrijving van den Resident, met een detachement van 60 man inlandsche hulptroepen naar *Wonobrodo* gemarcheerd.

---

(1) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 372.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 201.

De muitelingen hadden dat dorp verlaten om den demang van *Sidajoe*, die bij *Blado* stond, te gaan aanvallen, toen onverhoeds het detachement van den luitenant Nielant hem in den rug viel, en zulk eene verwarring te weeg bragt, dat zij met achterlating van eenige vaandels en pajongs, en na het bekomen van eenige gekwetsten en dooden, van alle kanten de vlugt namen (1).

Doekoe en Gedang.

Doekoe en *Gedang* zijn twee bijzonder groote dorpen aan den linker oever der *Kali-Maas*, meestal uit met pannen gedekte woningen bestaande, en waar vele Chinezen wonen. Te *Doekoe* is eene overvaart in den weg van *Lamongan* naar *Sidajoe* (2).

Modjopoero.

Modjopoero, mede aan de *Kali-Maas* gelegen, is het grootste dorp uit den geheelen omtrek. Het bestaat behalve enkele Chinesche woningen, geheel uit inlandsche huizen, en strekt zich een half uur gaans langs den linker oever der rivier uit. Aldaar behooren vele vaartuigen te huis (3).

Lamongan.

Lamongan, de hoofdplaats van een regentschap van denzelfden naam, is een zeer schoon oord, maar het geheel gelijkt meer naar een bosch, dan naar stad of dorp. Het verblijf is er zeer stil. Het zeer groote en prachtige huis van den Regent ligt een halve paal bezuiden den grooten weg (4). Ook

---

(1) Nahuys, *Verzam. van Rapporten*, D. IV, bl. 83 en 84.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(3) Hetzelfde werk, bl. 201 en 202.
(4) Hetzelfde werk, bl. 202 en 203.

hier hebben de Inlandsche Grooten aanzienlijke woningen met groote pleinen, waarop zij hunne tournooispelen houden (1) Beoosten de woning van den Regent, is eene groote vierkante waterkom zonder uitloop, gegraven om het regenwater te verzamelen (2). Er zijn te *Lamongan* een opziener der landelijke inkomsten en een havenmeester, tevens ontvanger der inkomende en uitgaande regten, gevestigd (3).

Het regentschap, waarvan het de hoofdplaats is, is zeer bergachtig, heeft al het voordeel der bergstreken, is wel beplant en heeft eenen fijnen, en, uit den aard zijner ligging tusschen vele bergspruiten, welbemesten grond (4). De Europeanen in dit regenschap bedroegen vroeger een dertigtal, die in alles, evenzeer als de inlanders onder *Grissé* behoorden; thans zijn er geene (5). Men treft er ruim 5000 landbouwers aan (6).

Tengahan.

Te *Tengahan*, de hoofdplaats van een distrikt in de afdeeling *Lamongan*, ontstond den 23 September 1849 een felle brand, waardoor, in weerwil van de spoedig aangebragte hulp, niet minder dan 268 woningen in den asch gelegd en 1324 hamatten padi vernield zijn (7).

Modjokerto.

Modjokerto, de hoofdplaats van eene afdeeling, heette oorspronkelijk *Djepan* of *Djapan*, welke echter bij Gouvernements-

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 271.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 203.
(3) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. VII, bl. 27.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 203.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 206.
(7) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 21 December 1849.

besluit van 1838 in *Modjokerto* veranderd is (1). Zij ligt in het hooge binnenland (2). De plaats is redelijk groot, vrij wel bebouwd en sterk bevolkt. De inlandsche Regent, die er zijn verblijf houdt, heeft er eene aanzienlijke woning, met een ruim plein, dat zoo groot en fraai is, als men ergens op *Java* vindt, en waarop de inlandsche Grooten hunne tournooispelen houden. Ook heeft men er onderscheidene Moorsche tempels en bidplaatsen. Er wordt eene aanzienlijke binnenlandsche handel gedreven. In een naburig bosch ziet men de overblijfselen der oude stad *Melang-Kamalan* (3).

Den 19 Julij 1850 ontstond aldaar brand, waardoor 130 meestal bamboezen met atap gedekte gebouwen, in de asch zijn gelegd (4).

De afdeeling, waarvan zij de hoofdplaats is, beslaat de zuidwestzijde der residentie *Soerabaja*, en bevat de eigenlijke bergstreken van dat gewest, ten Zuiden. Er zijn vele bosschen (5) en men treft er veel djatihout aan (6). De streek nabij de hoofdplaats is echter vlak, bijna geheel bebouwd, en hoofdzakelijk ingenomen door rijstvelden, waartusschen kleine indigovelden liggen (7). De afdeeling is uiterst schraal bewoond. Het getal der Europeanen bedraagt een vijftiental, dat onder het regtsgebied van *Soerabaja* behoort (8).

Den 2 November 1846 woedde in deze afdeeling een hevige stormwind, vergezeld van onweder en regen, waardoor in 14 verschillende dessa's, ruim honderd huizen omvergerukt werden. Eene inlandsche vrouw verloor door het omvallen van eenen boom het leven; eene andere werd door het instorten van hare woning zwaar gekwetst (9).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. b. 204.
(2) Teenstra, t. a. p. bl. 208.
(3) *Aard. Woordenb. der Nederl.*, D. III, bl. 299.
(4) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Octobber 1850.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 204.
(6) Teenstra, t. a. p.
(7) Jukes, *Narrative of the surveying Voyage of H. M. S. Fly.*, Vol. II, p. 130.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(9) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 26 Januarij 1847.

Melirip.

Te *Melirip* of *Malirip*, een dorp ter plaatse waar de *Kediri* zich in twee voorname armen verdeelt, lag vroeger een bandoengan of dam, waardoor het water door eenen zwaren stroom Noordoostwaarts werd geleid (1). Deze dam in 1838 doorgebroken zijnde, is door een sluiswerk vervangen, waaraan den 7 October 1843 de eerste steen gelegd (2) en dat den 16 en 17 October 1846 geopend is (3).

Singkolan.

Singkolan is een pasanggrahan, 29 palen van *Soerabaja*, alwaar het hoofd der waterleidingen woont. Dit plaatsje is zeer aangenaam aan den oever der *Soerabaja* gelegen, door groote boomen beschaduwd, en een goed oord voor liefhebbers van de jagt (4).

Wirosobo.

Wirosobo of *Wirasaba*, een dorp in de afdeeling *Modjokerto*, is een stil en afgelegen verblijf in het midden van een uitgestrekt bosch. De weg van daar naar *Modjokerto* is goed, en loopt door een bosch, waarin men van tijd tot tijd kleine dessa's aantreft. Het land heeft er een vruchtbaar en bergachtig voorkomen, en schijnt voor alle cultures geschikt (5).

Ketanen.

Ketanen is een dorp en marktplaats, 15 palen van *Modjokerto*, op eene hoogte. Men geniet van daar een zeer schoon

---

(1) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 89.
(2) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. VII, bl. 813.
(3) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 26 Januarij 1847.
(4) *De Oosterling*, t. a. p. bl. 88.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 89.

uitzigt op de omliggende bergen en valeijen; een helder stroomend water loopt met een zwaar gedruis over de groote steenen, nevens de pasanggrahan. Aldaar zijn eenige oudheden gevonden, onder anderen een waschbak (badkom) en eenige beelden, alles in het front voor de verblijfplaats gerangschikt. De weg van daar naar *Modjokerto* loopt meest door bergachtige, weinig bevolkte streken (1).

Trawas.

Trawas, eene ruime, zeer goed ingerigte pasanggrahan, in het distrikt *Modjo sari*, welk een alleraangenaamst verblijf aanbiedt, ligt op den bergrug, die den *Penanggoengang* met het *Ardjoeno-gebergte* verbindt, maar aan den voet van den *Bottak*, een der lagere toppen van het laatste. Op eene hoogte van ongeveer 2500 voet, is het klimaat er niet te warm, niet te koud en bijzonder gezond (2). Een fraai slingerpad, waarneven eene sloot loopt, met drie watervallen en snel vlietend water, geleidt naar een goed, groot, op pilaren gebouwd huis (3), van waar men uit de voor-veranda een heerlijk uitzigt op den bergrug heeft, die eene bevallige vallei vormt, met talrijke, amphitheaterswijze aangelegde sawah's, boschaadjen en kleine dessa's. In eenen smaakvol aangelegden tuin, welriekend, door tallooze, altoos bloeijende Perzische en Hollandsche rozenstruiken, is eene menigte Hindoe-beelden, afkomstig van *Djenggolo*, *Modjopahit* en van den *Penanggoengang* ten toon gesteld (4). In dien tuin is een allerfraaiste boom, welke aan eene zitplaats eene heerlijke schaduw schenkt en van waar men op eenen grooten waterval, zeer gelukkig gekozen, een verrukkend gezigt heeft; een met helder water gevulde waschbak en een vischvijver links van het huis, geven

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 92. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 74.

(2) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. I, bl. 104.

(3) *De Oosterling*, t. a. p. bl. 93.

(4) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 104 en 105.

aan het geheel zoo vele afwisselingen, dat men bij het koele klimaat hetwelk hier heerscht, zich in Europa op een klein landgoed waant te zijn (1). Eene tien voet breede waterleiding van het helderst bronnat omgeeft en doorsnijdt den lusthof, en vormt vele kleine watervallen, welke over steenen trappen nederstorten, vervaardigd van gehouwen trachietblokken, waaruit eenmaal de tempels en gebouwen van *Modjopahit* gedeeltelijk waren zamengesteld, en welke herwaarts zijn overgebragt. In het midden van een dier trappen heeft men een beeld geplaatst, mede van elders afkomstig, maar dat thans een zeer aardig effekt maakt. Het is eene vrouw in zittende houding, met eene waterkruik in de hand. Vroeger diende het waarschijnlijk voor eene der goten van een of ander gebouw; thans is het zoo geplaatst, dat een heldere waterstroom uit de kruik naar beneden stort, en de waterval hier op die wijze zijnen loop vervolgt (2).

In September 1849 werden aldaar 25 Javaansche huizen, met hunne bijgebouwen, voor 165 gulden aan papieren geld, 210 pikols koffij, 74 hamatten padi en een aantal verschillende goederen en huisraad door het vuur vernield (3).

Eilanden.

Tot de residentie *Soerabaja* behooren mede de eilanden *Madoera*, dat eene afzonderlijke beschrijving vordert, en *Bawean*.

---

(1) *De Oosterling*, t. a. p.
(2) Van Hoevell, t. a. p. bl. 105.
(3) *Nieuwe Rotterd. Courant*, van 21 December 1849.

HET EILAND

MADOERA.

Geschiedenis.

Volgens de oudste overleveringen zou het eiland ontstaan zijn door eene aardomwenteling, en vroeger meer van den wal van *Java* verwijderd gelegen hebben (1). Volgens anderen zou het in vorige eeuwen met *Java* zijn verbonden geweest, en eene groote vulkanische werking de tegenwoordige zeeëngte tusschen de beide eilanden hebben voortgebragt (2). Gedurende het bestaan van *Djenggolo*, wilde de Vorst van *Noeso Antoro*, later *Madoera*, Kluno Praboe Djojo of Praboe Djojo Sengoro, zich als Vorst en Heer van dat rijk erkend hebben (3). De hieruit ontstane oorlog is reeds vroeger door ons vermeld (4).

Ten tijde van Angko Widjojo of Browidjojo VII, Koning van *Modjopahit*, heerschte diens zoon Arijo Lemboe Petang of Lamboe Pati, die het Islamismus was toegedaan, over *Madoera* en *Pamakassan*, en had zijnen zetel in het jaar 1440 onzer tijdrekening (1355 der Javanen) in *Peroppo* (5); terwijl zijn broeder Raden Djarmo Panoeli over *Soemanap* regeerde. Na den ondergang van *Modjopahit*, waartoe de Vorsten van het eiland (Arijo Baribin van *Madoera* en die van *Pamakassan*

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 215.
(2) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 214.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(4) Zie hiervoor bl. 318 en 319.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 241. — Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 215 en 216.

en *Soemanap* insgelijks hebben bijgedragen) kwam *Madoera* onder het geestelijk bestuur van *Giri*, betwelk in handen was van de afstammelingen van PRABO SETMOTO SOESOEHOENAN I, ook genaamd SOENNAN RATOE GIRI in de lijn van zijnen zoon, BAHI GEDE SOWO, die slechts weinig deel in het bestuur had, maar diens zoon Pangeran WRINGIN PITOE, werd Vorst van het eiland met geestelijk gezag, en de Landsregenten waren zijne vasallen. De afstammelingen van BROWIDJOJO bleven echter in het bestuur over *Pamakassan*. In 1556 kwam *Madoera* onder *Mataram*, door de nederlaag bij *Blega*. De Vorsten bleven echter als vasallen aan het bestuur, onder den naam van BOEPATI. Van WRINGIN PITOE stamden als zoodanig af, Mas PENGANTEN, Pangeran RONGGO, Pangeran RATOE MAS, TJOKRO DI NINGRAT I, II en III (1).

Reeds in 1596 kwam CORNELIS DE HOUTMAN voor *Arosbaja* ten anker, en in 1598 WIJBRAND VAN WARWIJCK; beiden werden hier vijandig ontvangen, en hadden eene bloedige ontmoeting met de ingezetenen (2).

Tijdens SOENNAN TAGAL AROEM of SOENNAN TAGAL WANGI (HAMANGKOE RAT I) maakten de Madoerezen de lijfwacht des Keizers uit, en werd TJOKRO DI NINGRAT I, in 1647 door Pangeran ALIT aan het hof van *Mataram* vermoord. Onder diens opvolger TJOKRO DI NINGRAT II was TAROENO DJOJO, Boepati van *Soerabaja*, gezaghebber van *Madoera*. Deze was, volgens sommigen, een schoonzoon van TAGAL AROEM, volgens anderen een eigen zoon van dien wreeden en laaghartigen Vorst, verwekt bij eene Madoeresche vrouw, die hij later, om een ongegrond vermoeden verstiet en aan eenen der Prinsen van *Madoera* uithuwde. Zeker gaat het, dat TAROENO DJOJO een neef was van TJOKRO DI NINGRAT en aan het Madoeresche hof opgevoed. Hij bewerkte eenen opstand tegen den alom gehaten Soesoehoenan TAGAL AROEM, met medeweten en hulp van TJOKRO DI NINGRAT, en krachtdadig ondersteund door eenen Priester, wien het met weinig moeite gelukte de bevolking aan zijne zijde over te halen. Hij stond aan het hoofd van een

(1) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 216.
(2) TEENSTRA, t. a. p.

magtig leger, waarbij vele Madoerezen. Binnen weinig tijds was hij meester van het geheele noorderstrand en alle de zeehavens van *Java* tot *Cheribon* toe. De staatkunde der Oostindische Compagnie bragt echter mede, tusschen beide te komen en den Soesoehoenan te hulp te snellen. Het was de beroemde CORNELIS SPEELMAN, die met eene groote magt op het tooneel des oorlogs verscheen, in het begin van 1677 *Cheribon* voor zich deed bukken, en weldra door kracht van wapenen het geheele noorderstrand, tot *Djapara* toe, aan zich onderwierp. Reeds voor deze dienst ontving de Compagnie vele voordeelen van den Soesoehoenan en eene aanzienlijke uitbreiding van grondgebied; maar juist dit bewijs van erkentelijkheid van TAGAL AROEM alleen door de angst hem afgeperst, bewerkte zijnen ondergang. Want terwijl SPEELMAN met zijne overwinningen voortging, en zelfs weldra op TAROENO DJOJO te *Soerabaja*, waar hij zich verschanst had, eene schitterende overwinning behaalde, wist de even schrandere als dappere Madoerees, de Rijksgrooten van *Mataram* afvallig te maken, door hun voor te stellen, hoe de Soesoehoenan het land aan de Compagnie verkocht en hen allen afhankelijk en slaven zou maken. Zoo gelukte het hem, zich in het hart van het rijk van *Mataram* te vestigen, de hoofdstad *Kartasoera* in te nemen en den Soesoehoenan te verdrijven, die met zijne zonen vlugtte en te *Tagal* kwam sterven. Later herstelde de Compagnie den oudsten zoon van TAGAL AROEM op den troon zijner vaderen; maar het duurde tot in 1680, eer zij TAROENO DJOJO in hare magt kreeg, en alzoo den opstand geheel kon dempen(1).

Na de onderwerping van TAROENO DJOJO werd het eiland *Madoera*, dat de partij des opstands gekozen had, onder den Soesoehoenan van *Mataram* teruggebragt; maar Pangeran TJOKRO DI NINGRAT, die zijnen neef TAROENO DJOJO zoo blijkbaar ondersteund had, moest daarvoor boeten, door de helft van zijn leen te verliezen. Hij behield slechts het westelijke gedeelte, het eigenlijke *Madoera*, terwijl *Pamakassan* en *Soemanap* werden afgesneden en zekeren MATJAN WOELAN tot

(1) VAN HOEVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 10 en 11.

Regent·ontvingen, met den titel en naam van Toemenggoeng Soera Negara. Deze bragt het eerst den onmiddellijken invloed der Compagnie op *Madoera*, want reeds in 1683 trachtte hij zich aan de opperheerschappij van den Soesoehoenan te onttrekken, door de Compagnie tot zijnen schutsheer aan te nemen. Maar het hield nog eenen geruimen tijd aan, eer de Compagnie de souvereiniteit verkreeg over een gedeelte van het eiland. Want eerst na de overwinning op den Soesoehoenan Depati Anom, en de bevestiging van Pengar op zijnen zetel, deed deze Vorst uit erkentelijkheid voor de bewezen hulp, in een den 5. October 1705 gesloten contract ten behoeve van de Compagnie afstand, zoo voor zich als voor zijne opvolgers van de souvereiniteit op de landschappen *Soemanap* en *Pamakassan* met alle hunne inwoners. Zoo werd de grootste helft van *Madoera* het eigendom der Compagnie; het overige gedeelte bleef echter nog een geruimen tijd onder den Soesoehoenan (1).

De veldtogten van 1706 tegen Soenan Mas werden door de Madoerezen en Soemanapsche krijgsbenden bijgewoond, onder hunne Prinsen Raden Poerba Negara en Arija Soerja Negara. De Soemanapsche Prins Sederma ondersteunde in het geheim den vijand en werd hierom door zijne hofgrooten vermoord (2). Tijdens den Soerabajaschen oorlog in 1718 spande een der Madoeresche Prinsen met de oproerige Prinsen van *Soerabaja* zamen, doch werd door zijne broeders, die de Compagnie getrouw bleven, verslagen en genoodzaakt op het schip van Chavannes te vlugten, zooals wij reeds vroeger omstandiger vermeld hebben (3).

Tjokro di Ningrat III, een ondernemend man, die geheel door zucht naar grootheid beheerscht werd, bekleedt de voornaamste plaats in de geschiedenis van *Madoera*. Hij was gehuwd met eene zuster des Keizers Pakoe Boewono II, maar ofschoon vasal van zijnen schoonbroeder, haatte hij echter dezen, weigerde aan het hof te verschijnen en nam gretig de

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 12 en 13.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 216 en 217.
(3) Zie hiervoor bl. 323.

gelegenheid te baat, om de Compagnie bekend te maken, dat de Keizer in den oorlog tegen de Chinezen, in 1741, zeer trouweloos jegens haar gehandeld had. Toen de Compagnie de waarheid daarvan inzag, werd Tjokro di Ningrat III, bij akte van den Raad van *Samarang*, van de gehoorzaamheid aan den Keizer ontslagen, en zulks op zijne dringende wenschen, om, even als *Pamakassan* en *Soemanap*, regtstreeks aan de Compagnie onderhoorig te zijn. Hij bood aan, al de Chinezen over geheel *Java* uit te roeijen, deed vierduizend krijgers overschepen, en nam bezit van de landen *Sidajoe*, *Lamongan*. *Toeban*, *Djipang* alsmede van *Grissé* (1); drong zelfs tot *Kartasoera* door, en voor de tweedemaal zag men de Madoerezen de hoofdstad *Mataram* innemen (2). Nu deed hij des Keizers broeder als Soesoehoenan uitroepen, hetgeen echter zoo tegen het gevoelen der Compagnie inliep (3), dat Reinier de Klerk, destijds opperhoofd te *Soerabaja*, hem zocht te bewegen, om *Kartasoera* weder aan de Maatschappij in te ruimen, doch in plaats daarvan bedong hij, dat men den geheelen Oosthoek van *Java* tot *Balambowang* toe, onder zijn gebied stelde, en om de Klerk in zijn belang over te halen, bood hij dezen geld aan. De Klerk door dit aanbod met 's Vorsten bedoelingen bekend geworden, poogde die te verijdelen. De Madoeresche Vorst, door deze teleurstelling vergramd, maakte van den invloed, dien hij nog bij de Maatschappij had, gebruik, om de Klerk's ontslag te bewerken, doch *Kartasoera* werd door de Nederlanders in bezit genomen (4).

Toen de Keizer nu de Compagnie weder bijviel, herstelde zij hem in zijn rijk, doch hij zag zich genoodzaakt aan haar af te staan alle de strandlanden van *Cheribon* Oostwaarts met *Madoera*, als schadeloosstelling voor eene schuld van 1,200,000 gulden, die men hem wegens hulp tegen zijne vijanden

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 217.

(2) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 13.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 218.

(4) Huyser, *Het leven van* Reinier de Klerk, bl. 24—27; — Van Kampen, *De Nederl. buiten Europa*, D. III, bl. 44 en 45.

aanrekende (1). Dien ten gevolge werd tusschen *Mataram* en de Compagnie, den 11 November 1743, een contract gesloten, waarbij onder anderen ook het landschap *Madoera*, op het eiland van die naam, aan de Compagnie werd afgestaan, met alle de souvereiniteitsregten, welke de Soesoehoenan en zijne voorzaten daarop gehad hadden. Ofschoon de Regent van *Madoera* vroeger zelf verzocht had, om met zijn leen onder de Compagnie gesteld te worden, was hij nu met dezen afstand van het souvereiniteitsregt niet tevreden. TJOKRO weigerde aan eenigen eisch der Compagnie te voldoen, maakte allerlei aanstalten voor den oorlog (2), nam eene menigte Balinezen in dienst, bezette *Grissé* en *Pasoeroewan*, verwoestte het land rondom *Soerabaja*, wapende het eiland *Mengari* in de *Straat van Madoera*, belemmerde de scheepvaart en overrompelde *Pamakassan* en *Soemanap*, en kwelde de tollenaren in de aan de Compagnie afgestane landschappen. Tegen de gedeputeerden der Compagnie nam hij eene onafhankelijke houding aan (3). Den 16 Februarij 1745 werd hem de oorlog verklaard en twee duizend Spaansche matten op zijn hoofd gesteld (4). Nu stak de gezaghebber ELZO VAN STERRENBERG met 100 Europeanen en 255 inlanders naar *Soemanap* over, hernam de verloren landstreek met weinig moeite en versloeg bij twee gelegenheden ongeveer 3710 Madoerezen en Balinezen, en sloeg hen op de vlugt, waarbij zij een verlies leden van 200 dooden en een groot aantal gekwetsten, onder welke laatsten ook de zoon van den Vorst van *Madoera* was; terwijl daarbij den overwinnaars dertien stukken geschut in handen vielen (5). Ook verwoestte hij de sterkte *Tjetjere*, op de grenzen van *Madoera*, stormenderhand. De Madoerezen vielen echter weder in *Soemanap*, veroverden met 27 vaartuigen het eiland *Telengo*, en brandden,

---

(1) ENGELHARDT, *Staat der O. I. Bezitt. onder het bestuur van* DAENDELS, bl. 20 en 21; — VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 45 en 46.

(2) VAN HOEVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 13.

(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 218.

(4) VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 47; — VAN HOEVELL, t. a. p. bl. 13.

(5) DU BOIS, *Vies des Gouvern. Génér. des Ètabliss. Holland. aux Indes Orientales*, pag. 339.

moordden en blaakten overal. Bij den berg *Njamploeng* werd de magt der Compagnie ingesloten door de Prinsen Sosro di Ningrat en Rono di Ningrat. Intusschen werden de Madoerezen uit *Djipang*, *Lamongan* en *Grissé* verjaagd en in den omtrek van *Soerabaja* en te *Pasoeroewan* verslagen. Nabij *Grissé* leden zij eene gevoelige nederlaag. Zij staken nu *Grissé* in brand en vlugtten naar *Madoera*. Eene magt der Compagnie zette hen na. *Sembilangan* werd aangevallen en *Sampang* stormenderhand veroverd (1). Tjokro di Ningrat ziende dat alle hoop op eene gunstige keer van zaken voor hem vervlogen was, vlugtte naar *Bandjermasing* op het eiland *Borneo*, maar werd daar met twee zijner zonen, door medewerking van den Sultan van *Bandjermasing* gevat en uitgeleverd (2). De Pangeran wilde het doen voorkomen, alsof hij slechts gedwongen de wapenen tegen de Compagnie had opgevat. Men overtuigde hem echter, dat hij den nieuwen opstand begonnen had, en verbande hem naar de *Kaap de Goede Hoop*. Ook zijne twee zonen, die met hem waren gevangen genomen, werden in ballingschap gezonden en wel naar *Ceilon*, Sosro di Ningrat naar *Colombo* en Rono di Ningrat naar *Jaffanapatnan* (3). Een derde zoon, Wiso di Ningrat, was reeds vroeger door zijnen vader om hulp naar *Benkoelen* gezonden. Den vierden Soero di Ningrat, Regent van *Sidajoe*, die geen deel aan den opstand had genomen, werd nu onder den titel en naam van Raden Toemenggong Setjo di Ningrat het beheer over de provincie *Madoera* opgedragen (4); aan dien Vorst werd *Bangkalan* tot residentie aangewezen, terwijl de vroegere Regenten onder den Soesoehoenan te *Sampang* verblijf hielden, en hem de verpligting opgelegd, om jaarlijks zich naar *Batavia* te begeven, ten einde den Gouverneur-Generaal zijne hulde aan te bieden. Op gelijke voorwaarden was de provincie *Soemanap* aan den Toemengoeng Tirto Negoro in leen afgestaan; terwijl

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 218.
(2) Van Hoevell, t. a. p. bl. 14; — Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Van Kampen, t. a. p. bl. 48.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 219; — Van Hoevell, t. a. p. bl. 14.

de provincie *Pamakassan*, die vroeger altijd met *Soemanap* vereenigd was geweest, daarvan nu werd gescheiden en aan MAS MAÏL, mede onder de zelfde voorwaarden, in leen werd gegeven (1). De Vorsten van het eiland speelden nu geen groote rol meer. Tijdens den aanval der Engelschen in 1811 gaven zij zich onder hunne bescherming, doch bij de overgave van het gezag in 1816, gebeurde er ook niets (2).

In 1817 deed de Sultan van *Soemanap* den Commissarissen-Generaal het verzoek, dat *Madoera* tot eene afzonderlijke residentie mogt worden verheven, hetwelk toen voor het geheele eiland geschiedde, doch later weder veranderd werd (3)

In de laatste jaren hebben de Vorsten met hunne krijgsbenden deel genomen aan de oorlogen op *Celebes*, *Java* en *Sumatra*, en belangrijke diensten bewezen (4), en zich als getrouwe en brave bondgenooten van het Nederlandsche Gouvernement getoond (5).

Ter belooning van zijne gehechtheid aan het Nederlandsche Gouvernement, werd in 1818 den regeerder van het kleine Vorstendom *Pamakassan*, de titel van *Panumbahan* gegeven, welke in de kawi-taal zooveel beteekent als *voorwerp van eerbied*. Eveneens werd de Panumbahan van *Soemanap*, wegens zijne in de oorlogen op *Celebes*, in 1824, betoonde diensten, in het volgende jaar door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN tot Sultan van *Soemanap* verheven, en wegens de bereidwillige hulp door de Vorsten van *Soemanap*, *Pamakassan* en *Madoera* aan ons Gouvernement bewezen, werden zij in 1831 met veel plegtigheid met het kommandeurskruis der orde van den Nederlandschen Leeuw begiftigd, terwijl twee zonen van den Sultan van *Madoera* en drie van dien van *Soemanap*, welke zich onder de hulpbenden bevonden hadden, nadat de oorlog geëindigd was, mede met titels of rangen beloond werden (6).

(1) TEENSTRA, *Nederl. Overz. bezitt.*, bl. 242; — VAN HOEVELL, t. a. p. bl. 13.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.
(3) ROORDA VAN EYSNGA, t. a. p. bl. 223.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 219.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 276
(6) TEENSTRA, t. a. p.

Ook ondersteunde de Sultan van *Madoera* de expeditie, die in 1843, onder het bevel van den Kapitein-Luitenant ter zee Coertzen, in de wateren van *Celebes* tegen de zeeroovers uitgezonden werd. Evenzoo namen de Madoerezen in Junij 1846 deel aan den togt tegen *Bali* (1).

Ligging.

Het eiland *Madoera* ligt in eenen inham van *Java's* Noordoostkust, waarvan het door eene zeeëngte van een paar uur breedte gescheiden is (2). Noordoostwaarts van de residentie *Soerabaja* en Noordwaarts van den Oosthoek van *Java* (3). Het wordt ten Noorden en Oosten door de *Zee van Java* ten Zuiden door de *Straat van Madoera* en ten Westen door den *Trechter* bespoeld (4), en strekt zich uit van 6°49′ tot 7°18′ Z. Br. (5) en van 130°31′ tot 131°39′ O. L. (6).

Naamsoorsprong.

De oude naam was *Antoro, Noesa Antoro*, welke *tusschen, tusschen beide*, beteekent. Wanneer het eiland echter aan den naam van *Madoera* gekomen is, vindt men niet vermeld, maar het had dien reeds toen de Portugezen in 1510 voor de eerste maal *Java* bezochten. De inlanders zeggen *Mandoera* of *Madoera*, hetwelk in het Sanskrit *zoet* beduidt (7).

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 242.
(2) Hetzelfde werk, bl. 237.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 214.
(4) Teenstra, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Bennet en van Wijk, *Nederl. Zeer.*, D. III, bl. 140 noot.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 214 en 276; — Bennet en van Wijk, t. a. p.

Verdeeling.

Madoera wordt in het aardrijkskundige gesplitst in 3 deelen, als *Soemanap* ten Oosten, *Pamakassan* in het midden en *Madoera* in het Westen. Als onderhoorigheid van de residentie *Soerabaja*, wordt het verdeeld in de adsistent-residentiën *Madoera* en *Soemanap* (1). De adsistent-residentie *Madoera* wordt weder verdeeld in drie afdeelingen, als *Bangkalan* met *Arosbaja*, *Sampang* en *Balega* met 336 dorpen (2). Tot de adsistent-residentie *Soemanap* behooren de landen van *Pamakassan* en *Soemanap* (3), met de tot de laatste behoorende eilanden (4). *Soemanap* en *Pamakassan* maken ieder een regentschap uit, ieder verdeeld in vijf distrikten, die van *Soemanap* zijn *Kota* met 19 dessa's of kampongs, *Timor daja*, met 106 dessa's, *Timor-laut*, met 72 dessa's, *Barat-laut*, met 55 dessa's en *Barat-daja*, met 104 dessa's. De distrikten van *Pamakassan* zijn *Kota*, met 12 dessa's, *Timor-daja* of *Talang*, met 38 dessa's, *Timor-laut* of *Padelakan*, met 29 dessa's, *Barat-daja* of *Tamberoe*, met 42 dessa's en *Barat laoet* of *Tjaterik*, met 26 dessa's. De eilanden zijn, behalve eenige kleine onbewoonde, *Kangean*, *Tandok*, *Raäs*, *Manok*, *Sapoedi*, *Pandjangan*, *Pondi*, *Poeteran*, *Gili-genting*, *Gili-Loewak*, *Gili-radja*, *Gili-An*, *Goewa-Goewa* en *Gili-Poetok* (5).

Bestuur.

Madoera is door het Nederlandsche Gouvernement aan de Vorsten van *Madoera*, *Soemanap* en *Pamakassan* in leen afgestaan, en wordt door de beide adsistent-residenten van *Madoera* en *Soemanap* afzonderlijk bestuurd, die beide echter

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 220; — *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 100; — Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 29.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4) Kussendrager, *Beschrijv. van Java*, bl. 303.

(5) Van Hoevell, t. a. p. bl. 40 en 72.

aan den Resident van *Soerabaja* ondergeschikt en verantwoordelijk zijn (1).

De Sultans van *Madoera* en *Soemanap* regeren het land en ontvangen de inkomsten er van, welke enkel in producten bestaan. De zonen van den Sultan hebben rangen in het Nederlandsche leger van Oost-Indië en de Sultans zelve hebben eene krijgsmagt, welke onderwezen wordt door Europeanen van het Gouvernement, alsmede eene lijfwacht van Europeanen, oude soldaten, die zij zelf onderhouden in soldij, kleeding en behoeften. De Europeanen, die hen willen bezoeken, moeten daartoe de tusschenkomst van den Resident van *Soerabaja* verzoeken. De regering van wege het Gouvernement als leenheeren, berust bij de Adsistent-residenten, wier functie gedeeltelijk is als Gezant, gedeeltelijk als Minister, gedeeltelijk als Gezaghebber. Hunne jurisdictie strekt zich uit over de vreemdelingen; over de politie des lands en over de staatkundige belangen voor en van wege het Gouvernement en den Sultan, zijn er in ieder Vorstendom, een eerste Rijksbestuurder of Staatsdienaar met het beheer der zaken over den inlander belast, alsmede een Hoofdregter, een Hoofdpriester en een Hoofd der Chinezen met rang van Kapitein (2). De bezetting bedraagt in ieder Vorstendom een 30 tal manschappen, 1 Officier en 1 Doctor (3). De militairen behooren onder de 3e Afdeeling Algemeen Depot en den Kommandant van *Soerabaja;* de Europesche burgers behooren onder de jurisdictie van *Soerabaja;* collegiën of departementen zijn er te *Madoera* niet (4). Doch te *Soemanap* bestaan een havendepartement, een ontvangstkantoor der regten, een vendu-departement, een agentschap voor de Soerabajasche weeskamer, een hoofddepot en verkoop van zout; behoorende alle deze departementen onder *Soerabaja*, even als de kerkeraad voor de Protestantsche gemeente (5).

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 304.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 219, 220, 221, 223.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 220 en 225.
(4) Hetzelfde werk, bl. 221.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 224.

De regering in het Vorstendom *Pamakassan* berust onder een van wege het Gouvernement aangestelden Regent met den titel van *Panumbahan*, welke titel echter niet erfelijk is. Er bestaat in dit landschap een kantoor van ontvangst van regten, waarmede de Panumbahan zelf belast is, alsmede een debiet van zout. Ook is er eene soort van militie, door eenen Europeaan onderwezen. De zonen van den Panumbahan zijn Prinsen in rang, zelfs is een gehuwd met eene dochter van den Keizer van *Soerakarta*. In alles behoort de behandeling van zaken regtstreeks onder de afdeeling *Soemanap*. De Rijksbestuurder heeft den titel van Raden Toemenggong. Een hoofd met rang van Luitenant voert gezag over de Chinezen (1).

Gedaante.

Madoera is een langwerpig, aan beide einden spits toeloopend vlak, dat aan de zuidzijde twee voorname en onderscheidene kleine bogten heeft (2).

Grootte.

De grootste lengte van het Oosten naar het Westen bedraagt bijna 31 uren en de breedte van het Zuiden naar het Noorden is 8 uren (3). Het eiland bestaat, volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op hydro- en topographische kaarten, 97 vierkante geographische mijlen of 2332 vierkante palen, en met de daartoe behoorende eilanden *Kangean* enz. 115 vierkante geographische mijlen of 2792 vierkante palen (4). Het getal dessa's beloopt 1100 (5).

---

(1) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 221 en 222.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Aardrijksk. van Nederl. Ind.*, bl. 273.

(3) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 237.

(4) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.

(5) OLIVIER, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 217; — ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 215.

Luchtgesteldheid.

Aan de zuidkust, in de nabijheid van *Java* is de warmtegraad aanzienlijk, en bereikt somtijds 100°. Op de hoogere streken en aan de noordkust is de hitte veel dragelijker en dikwerf gematigd, wanneer de zeewinden den dampkring verkoelen, zoodat de thermometer wel eens tot 70° dalen kan. Het wordt er voor gezond gehouden, daar de lucht er niet zoo drukkend is als op andere eilanden, waar de wolken lang op en om de kruin der bergen blijven hangen (1).

Bewoners.

De Algemeene volksstam is de Madoeresche, die in Madoerezen en Soemanappers wordt afgedeeld, wijders zijn er Europeanen en hunne afstammelingen, Chinezen en Maleijers (2).

De bevolking beliep in 1841, 262048 zielen, onder welke 496 Europeänen, 157502 Soemanappers, 81575 Madoerezen, 17637 Pamakassangers, 596 Arabieren en Mooren, 2401 Maleijers en Boeginezen en 5241 Chinezen of van hunne afstammelingen (3). Van de bevolking behoorde ongeveer 84000 tot *Madoera*, 19000 tot *Pamakassan* en 160000 tot *Soemanap* (4). In 1850 telde men er 325000 inwoners, onder welke 6500 Chinezen, 10000 Maleijers en voorts velerlei vreemde natiën, als Balinezen, Makassaren en Javanen (5). Bij eene latere telling bedroeg de bevolking 400000 zielen (6).

De Madoerees is van middelmatige gestalte, hij onderscheidt zich van den Javaan door een frisscher gestel, sterker en zwaarder ligchaamsbouw, meerdere grootte en harigheid in het gelaat. Hij is gewoonlijk breed in de schouderen. Zijn gelaat duidt openhartigheid en goedaardigheid aan. Zijne oogen en

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 273 en 274.
(2) Hetzelfde werk, bl. 275.
(3) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 303 en 304.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 237.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 215.
(6) Teenstra, t. a. p.

haren zijn zwart, zijne houding deftig en hoffelijk (1). Hij heeft een meer krijgshaftigen en onafhankelijk voorkomen en een edeler houding dan de Javaan. De Soemanappers zijn echter met betrekking tot de bewoners der andere gewesten van het eiland als een geheel ander volk aan te merken. Zij schijnen oorspronkelijk van *Bali* afkomstig te zijn en hebben in hunne spraak en kleeding veel overeenkomst met de bevolking van laatstgemeld eiland (2). Zij zijn uitmuntende zeevaarders, maar ook stoute en ondernemende zeeroovers (3).

Karakter.

De Madoerezen zijn in vele opzigten in de algemeene trekken van hun karakter, zeer verschillend van de Javanen (4). Zij zijn beroemd door hunnen ondernemenden aard, braafheid en dapperheid, dit laatste en werkzaamheid zijn twee voorname trekken in het karakter der Madoerezen (5), ofschoon minder wellevend dan de Maleijers, en niet zoo onderworpen als de Javanen, worden zij echter bijzonder geacht om hunne getrouwheid en opregtheid (6). De vrouwen zijn over het algemeen bevalliger, schooner en met meer zwier getooid dan die van *Java* (7). Men zegt dat de Madoerezen gelooven dat de geesten der afgestorvenen de aarde weder komen bezoeken.

Taal.

De Madoeresche taal is eene vermenging van Javaansch, Maleisch en Balineesch, met bijzondere tongvallen en lijmerige

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 275; — Dezelfde, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 215.

(2) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I., bl. 250 en 251.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 224.

(3) Olivier, t. a. p. bl. bl 250.

(4) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, t. a. p.

(5) Olivier, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(7) Ver Huel, *Herinnering van eene reis naar de O. I.*, D. II, bl. 93.

uitspraak (1). Als een Javaan en een Madoerees elk zijn eigen taal spreken, dan verstaan zij elkander niet. In het Madoereesch bestaat geen hooge en lage taal, *kromo* en *ngoko;* men hoort slechts eenige meer eerbiedige uitdrukkingen in den mond der minderen, eenige meer gebiedende vormen op de lippen van den meerdere. Er komen een groot aantal woorden in voor, die oorspronkelijk uit het Maleisch zijn overgenomen, maar eenigzins verwrongen en verbasterd. De Madoeresche taal is nogthans woordenrijker en meer beschaafd, dan de nog meer oorspronkelijke Javaansche. In hunne correspondentie onderling, bedienen de hoofden van *Madoera* zich van het Javaansch; terwijl de kennis dier taal mede voor een onmisbaar vereischte eener eenigzins beschaafde opvoeding wordt gehouden; op het platte land echter gebruikt het volk ook het Madoereesch als schrijftaal, en bezigt daarbij de Javaansche karakters. Er zijn ook eenige sporen van Madoeresche litteratuur. In het Madoereesch is plaatselijk ook nog eenig onderscheid, zoodat dit verschil zelfs aanmerkelijk wordt, als men het oostelijk uiteinde van het eiland, *Soemanap,* met het westelijke, *Madoera,* vergelijkt. *Pamakassan* is als het ware de overgang tusschen beide dialekten (2).

Woningen, Kleeding en Gewoonte.

De gewone hutten der landlieden op *Madoera* zijn even als op *Java* geheel van bamboes gebouwd. De daken dezer hutten, die met den Javaanschen naam *Oemah limasan* onderscheiden worden, zijn met *atap* of palmbladen gedekt, en de beschotten bestaan uit repen van doorgekloofd bamboes, welke zeer behendig en hecht tusschen overeind staande en horizontale staken van gave bamboezen gevlochten zijn. De huizen der inlandsche hoofden van geringen rang, zooals de *Kapala dessa's* of dorpshoofden, die den titel van *Loerah*, *Bekel* of *Patinggi*

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(2) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 42 en 43.

voeren, hebben, in plaats van, even als de gemelde hutten, een enkel afdak aan ééne zijde, vier zulke afdaken, namelijk een aan elke zijde, zoodat het huis als met vier gallerijen omringd is. Deze woningen worden *oemah tjibloek* en ook *oemah djoglo* genoemd. Volkshoofden van hoogeren rang, met den titel van *Demang* of *Toemenggong*, bewonen huizen, welke volkomen de zelfde gedaante hebben, maar grooter zijn en vijf of zes goede kamers bevatten. In deze laatsten zijn de stutten van djatihout, en het geheele gebouw is met meer zorg en van betere bestanddeelen zamengesteld. Zulk eene woning noemen de Javanen *oemah-toempang*. Sommige aanzienlijke Arabieren en inlandsche hoofden van zeer hoogen rang, *mantris* en *pangerans*, bewonen steenen huizen, welke met den naam van *oemah-gedong* onderscheiden worden. Ook de Chinezen wonen schier alleen in zulke steenen huizen, welke vooral bij vermogenden, fraai gebouwd en zeer gemakkelijk ingerigt zijn (1).

In hunne kleeding, in de snid en het patroon van hun *sikapan* (baadje of opperkleed), in de kris en de wijze van die te dragen, in de manier van den hoofddoek te vouwen en te knoopen en in duizend kleinigheden meer, is zulk een in het oogvallend onderscheid tusschen den Madoerees en den Javaan, dat er niet veel opmerkzaamheid toe noodig is, om beide onmiddellijk van elkander te onderscheiden (2). Doorgaans dragen de Madoerezen de beenkleederen hooger. De Madoerees draagt een spanbroek tot beneden de knie, en de sarong met twee nederhangende slippen, die in het loopen worden vastgehouden. De kleeding is meest groot geruit, kakelbont en schotsch. De vrouwen loopen met naar buiten gebogen voeten en dragen alles op het hoofd, terwijl de Javaansche het op den rug dragen. De mannen leiden een meer lui leven, geven zich meer af met handel en scheepvaart dan met den landbouw, die veelal der vrouwen deel is (3).

---

(1) Olivier, *Tafereelen en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 216 en 217.
(2) Van Hoevell, t. a. p., bl. 42.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 215.

Even als het oostelijk *Java*, bestaat ook op *Madoera* nog heden het barbaarsche gebruik, van nu en dan bij feestelijke gelegenheden der Rijksgrooten, de echt nationale schouwspelen van dierengevechten te doen plaats hebben, vooral stierengevechten, alsmede van wilde buffels en tijgers (1).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De landerijen op dit eiland worden voor een groot gedeelte ten voordeele van de Vorsten bewerkt, terwijl de overige onder de Rijksgrooten en Hoofden verdeeld zijn, die ze op hunne beurt verpachten of voor eigen rekening doen bearbeiden (2). De velden kunnen er echter wegens het gebrek aan toereikend stroomend water niet door middel van waterleidingen besproeid worden, maar hangen geheel van den regen af. *Sawahs* worden er gevolgelijk weinig of niet gevonden (3). Dien ten gevolge is het eiland dan ook voor een groot gedeelte onbebouwd, en brengt geen rijst genoeg voort, om de bevolking te voeden, die zich veelal moet tevreden stellen met djagong (4), welke geen zeer vetten grond behoeft; en daar de geringe hoeveelheid rijst, welke hier gewonnen wordt, bovendien, naar men wil, niet van zeer goede hoedanigheid is, wordt deze, waar zij gebruikt wordt, gewoonlijk met djagong vermengd (5). Hoewel de landbouw in *Soemanap* minder verwaarloosd is dan in de overige gewesten van het eiland, is zij ook daar nog voor veel uitbreiding en verbetering vatbaar (6).

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 241.
(2) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 304 en 305.
(3) Olivier, *Tafereelen en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 231; — Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 9.
(4) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 8.
(5) Olivier, t. a. p. bl. 235.
(6) Hetzelfde werk, bl. 248.

In 1832 werden in het rijk *Madoera*, door 537 dorpen, 2023 jonken sawah-, 251 tagal- en 900 jonken gagavelden verbouwd (1). Verder verbouwt men er eenig suikerriet, tabak en indigo, doch geen koffij (2).

Handel.

Voor den handel is *Madoera*, waarop eene sterke vaart bestaat, van gewigt, en bij meerdere ontwikkeling vooral in den landbouw, kan dit eiland eenmaal zeer belangrijk worden (3). De smalle handel van *Madoera* wordt op *Soerabaja* en *Grissé*, die van *Pamakussan* op *Pasoeroewan*, en die van *Soemanap* op *Bezoeki* en *Panaroekan* gedreven (4). De handel te *Soemanap* bepaalt zich hoofdzakelijk tot het binnenland. Artikelen van invoer zijn: rijst, padi, djagong, kapas, was, rotting, ijzer, fijn wit linnen, tabak, gambir, grof porselein, aardewerken, benevens eenige voorwerpen van weelde; de uitvoer strekt zich voornamelijk uit tot vogelnesten, klapperölie, rotting, manden, matten, areng-suiker, tamarinde, witte uijen, staartpeper, grof wit gestreept linnen (5) en huiden. De uitvoer van olie bedraagt ongeveer 800 *kojans* of 30000 centenaars in het jaar. In 1830 werden 4789 korsjes lijnwaden en 4000 stuks huiden uitgevoerd. In het zelfde jaar zijn 100 vaartuigen van onderscheidene havens buiten *Java* te *Soemanap* aangekomen en 121 van daar uitgeklaard, die naar *Amboina*, *Bengkoelen*, *Bangka*, *Palembang*, *Makassar*, *Ternate*, *Riouw*, *Soekadana*, *Timor*, *Bali* en meer andere plaatsen bestemd waren (6). Een tiental koopvaardijschepen met Europeesch tuig, behooren te *Soemanap* te huis, waarvan er 3 den Sultan toebehooren (7).

---

(1) Kussendrager, t. a. p. bl. 305.
(2) Teenstra, t. a. p. bl. 240.
(3) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 276.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 224.
(5) Kussendrager, *Beschr van Java*, bl. 305 en 306.
(6) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 249 en 250.
(7) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 224.

Fabrijken.

De alhier door kunstvlijt vervaardigde artikelen zijn olieën (katjang-, klapper- en djarak-olie) en bereide areng-suiker. De kokosölie van *Madoera* en *Bali* wordt als lampölie voor de beste soort in alle onze Europesche bezittingen gehouden, en staat in het helder branden met onze patent- of gezuiverde raapölie gelijk (1). Ook zijn de Madoerezen zeer bedreven in het batikken (beschilderen) van kleedjes, doeken en ander lijnwaad, het linnenweven en garenspinnen, het maken van inlandsche kleedjes en touwwerk, hetwelk vooral te *Madoera* geschiedt (2), alsmede te *Pamakussan*, waar de Vorst eene weverij heeft, op welke hij eene tamelijke hoeveelheid kleedjes doet vervaardigen, hetgeen hem nog al eenig voordeel oplevert (3). Van rotting vlechten de Madoerezen fraaije en sterke manden en matten, van welke laatste de zeelieden dikwerf vloermatten voor de familie naar *Europa* medenemen (4); ook houden zij zich bezig met het graven en houwen van metselsteen (5). Almede zijn er eene kalkbranderij (6) en eenige zoutpannen (7), welke langs de zuidoostelijke kust 8000 pikols opleveren (8).

Visscherij.

Even als in de meeste aan zee gelegen streken, is de vischvangst op *Madoera* een voornaam middel van bestaan voor de bewoners; het regt daartoe wordt te *Soemanap* en te *Pamakassan* verpacht, en levert jaarlijks eene aanzienlijke som gelds

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 241 en 242.
(2) Kussendrager, t. a. p. bl. 305.
(3) Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I. bl. 234.
(4) Teenstra, t. a. p. bl. 242.
(5) Kussendrager, t. a. p.
(6) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 77.
(7) Teenstra, t. a. p. bl. 240.
(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 224.

op. In het rijk *Madoera* bestaan 149 groote en kleine vischvijvers en houden de strandbewoners zich bijna alleen met visschen bezig (1).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

De veeteelt, waarvan de Madoerezen over het algemeen liefhebbers zijn. is er aanzienlijk. De Sultan van *Soemanap* heeft ook eenige stoeterijen, die goede paarden opleveren (2), wordende de Madoeresche paarden beter geacht dan die van *Java* (3). Ook de Sultan van *Madoera* heeft paardenstoeterijen en veefokkerijen (4).

In het jaar 1830 waren op *Madoera* 47200 koeijen, 4260 paarden, 12553 buffels, 1680 schapen en 3290 geiten (5). De uitvoer werd in dat jaar op 1878 stuks gerekend en de inlandsche consumtie op 6000 stuks begroot (6). Andere huisdieren en gevogelte worden er ook in overvloed aangetroffen, maar olifanten, rhinocerossen en tijgers zijn er niet. Van de boschdieren en vogelen zijn er niet zoo vele soorten als op *Java* (7). Maar aan de zoo gezochte vogelnestjes ontbreekt het niet, want dit artikel maakt den grootsten rijkdom van den Sultan van *Madoera* uit, wiens gebied eene zeer groote hoeveelheid van dit kostbare product oplevert (8). De kusten zijn ongemeen vischrijk (9). De vijvers zijn overvloedig gevuld van groote goeramis, den geachtsten zoetwatervisch van Indië (10).

---

(1) Kussendrager, t. a. p.

(2) Bennet en van Wijck, *Nederl. Zeer.*, D. III, bl. 140 noot. — Olivier, t. a. p. bl. 249.

(3) De zelfde, *Zee- en Landreizen*, D. I, bl. 244 en 245.

(4) De zelfde, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 234.

(5) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 275.

(6) Olivier, t. a. p.

(7) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(8) Olivier, t. a. p. bl. 218.

(9) De zelfde, *Zee- en landreizen*, D. I, bl. 445; — Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 240.

(10) Ver Huell, *Herin. van eene Reis naar O. I.*, D. II, bl. 62 en 63.

Plantenrijk.

De belangrijkste voortbrengselen van het plantenrijk op *Madoera* zijn: turksche tarwe, kokosölie, katjang (boontjes), djarak, kapas, tabak, *ketella* of aardappelen, benevens een weinig suikerriet en indigo; er worden druiven gevonden, rijst is er schaarsch en van geen beste hoedanigheid; koffij en peper kunnen er met vrucht aangeplant worden, doch leveren tot dus verre weinig op (1). Op de hoogere gedeelten vindt men uitmuntend djati-hout en vele soorten van palmboomen, vooral de kokospalm (2).

Bosschen.

Men vindt op *Madoera* geene houtbosschen van aanbelang. Het bosch van *Balega*, omtrent 30 palen van *Bangkalan* gelegen, bevat djati-boomen, doch zij zijn zonder veel overleg omgehouwen en hierdoor zeer verminderd geworden (3). Kleinere bosschen zijn *Boedjoer*, *Pasangar*, *Pangreman*, *Ambender*, in *Pamakassan* gelegen, die allen djati-hout van geringe dikte opleveren, alleen geschikt voor den inlandschen huisbouw; zoo alsmede het geval is met eenige kleine bosschen in het rijk *Soemanap*, in de distrikten *Barat-lawoet*, *Timor-lawoet* en *Barat-daja*. Nog een bosch in het zelfde Vorstendom, dat van *Larang-tokol*, heeft niets dan wild hout (4).

Delfstoffenrijk.

De heuvelen bevatten eene aanzienlijke hoeveelheid kalksteen die tot het bouwen van huizen gebruikt wordt (5). Ook vindt

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. — Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.* D. I, bl. 218 en 230.

(2) Teenstra, t. a. p.

(3) Olivier, t. a. p. bl. 232.

(4) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 41 en 73.

(5) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 274 en 275.

men in de berggroeven basalt, kwarts-albast (*batoe bentang*) en eene steensoort *batoe kombang* genaamd, welke in de lucht verhardt (1), ook levert het delfstoffenrijk zout op (2).

Bronnen.

Zeventien palen West van *Soemanap*, in de dessa *Aing Panas*, zijn zwavelbronnen van 93° bij 82° Fahr. buitenlucht, en modderbronnen van 85° bij 83° Fahr. buitenlucht. Te *Kapedi*, 15 palen W. van *Soemanap*, is eene heldere bronwel, waarin zich sinds onheugelijke tijden vier palingen ophouden. Hun getal vermeerdert of vermindert niet; zij zijn zeer mak (3).

De grond.

Op sommige plaatsen is de grond, vooral aan den zeekant, onvruchtbaar, alwaar zij eene blaauwachtige klei bevat. De binnenlandsche vlakten zijn voor den landbouw geschikter, doch niet zoo vruchtbaar als op *Java* (4). Dáár zijn de onvruchtbare streken, de dorre en steenachtige gedeelten, zooals *Madoera* ze oplevert, uitzondering; hier behooren de met bosschen bedekte vlakten, de waterrijke landouwen, de welige velden, doorgaans aan *Java* eigen, onder de zeldzaamheden (5).

In het Rijk van *Madoera* is de grond zeer heuvelachtig, weinig vruchtbaar en steenachtig, in *Soemanap* binnenslands schraal en dor, terwijl de kusten, vooral aan de Oostzijde, moerassig zijn. In *Pamakassan* is het binnenland heuvelachtig, dor en weinig bewoond (6).

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 240 en 241.

(2) Olivier, *Taf. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 218.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 225 en 377.

(4) Dezelfde, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 274.

(5) Van Hoevell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 8.

(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 220, 222, 223 en 225.

Bergen.

Men vindt er geene hooge bergen, doch de grond is met heuvelen en dalen afgewisseld (1). Een keten heuvelen verspreidt zich door het land, zonder aanmerkelijke hoogte (2). De hoogste heuvelen zijn de *Djati-doeri*, 65 voet boven de zee, de *Konderi*, 55 voet, de *Gendes*, 60 voet, en de *Ambender*, 50 voet (3).

Wegen.

De wegen zijn ongemeen fraai, bijzonder die, welke van *Bangkalan* naar *Arosbaja* loopt (4). De landweg over *Madoera* is van *Sembilangan* tot *Soemanap* 102 palen lang. Van *Sampang* gaat een weg langs het strand over de posterij *Bazanta* tot de *Tjantjeré*. Van *Pamakassan* loopt een weg om de Zuidwest, een om de Oost naar *Soemanap*, en een om de Noord naar *Madoera* en *Soemanap*, door het binnenland. Langs de Noordkust is een weg, welke gedeeltelijk te paard, gedeeltelijk met rijtuig kan bereden worden en door het geheele land loopt (5). Van *Kamal* loopt een goede, met allerlei soort van boomen beplante weg naar *Bangkalan* (6).

De kust.

Terwijl de Noordkust klip- en rotsachtig is, en dor en zandig uit zee gezien, met een geelwit strand, is de zuidkust gemakkelijk te naderen, maar vlak. Zij biedt eene goede

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl 238.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 223 en 225.
(3) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 40.
(4) Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 221
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 214, 221, 222 en 225.
(6) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 98.

haven aan voor inlandsche vaartuigen. Zij wordt gevormd door het eiland *Telango* en den *Hoek van Serokka*, en is van 2 tot 5 vademen diep. Vele kustvaartuigen bezoeken haar om zout te laden (1).

Rivieren.

De rivieren zijn op *Madoera* noch lang noch breed, en haar water doorgaans brak, hetwelk veroorzaakt wordt, door de nabijheid der zee, wier water bij den vloed, door de geringe kracht der rivieren, gemakkelijk naar binnen dringt. De voornaamste zijn aan de zuidkust *de Bangkalan*, *de Balega*, *de Sampang*, *de Pamakassan*; aan de Oostkust: *de Saroka*, *de Kalipoetih*, *de Maringan*; aan de Noordkust: *de Lagoeng*, *de Amboenta*, *de Passang–soengan*, *de Batoe kerbo*, *de Tjiateri* en nog onderscheidene anderen van minder belang. De grootste zijn bij hoogen vloed tot op een uur afstand voor praauwen bevaarbaar (2).

De belangrijkste dezer rivieren zijn *de Bangkalan*, *de Seroka*, *de Maringan* en *de Tjiateri*.

De *Bangkalan* ontspringt te *Potjong*, ontlast zich te *Bangkalan* in de *Straat van Madoera* en is tot drie palen van de monding bevaarbaar met praauwtjes, terwijl 700 bouws sawah door haar bevochtigd worden (3).

De *Seroka*, *Serokka* of *Saroka*, die het geheele land van *Soemanap* van het Westen naar het Oosten doorstroomt (4), heeft haren oorsprong binnenslands, vijftien palen van de hoofdplaats, en is tot eene aanmerkelijke hoogte bevaarbaar (5).

De *Maringan* ontspringt te *Soemanap* in de dalem van den Sultan (6), en loopt met eene zuidoostelijke rigting in zee uit;

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 223 en 224.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Ned. O. I.*, bl. 274 en 275.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 223.
(4) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 6 en 7.
(5) Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 244.
(6) Olivier, t. a. p. bl. 240.

hoewel niet breed, is zij toch van groot nut voor de scheepvaart, daar vaartuigen van vijftig en zelfs meer kojans haar veilig kunnen binnenkomen (1). Zij wordt dan ook druk door praauwen bevaren en de reede vertoont veel levendigheid (2). De oorsprong dezer rivier is tot eene zeer aangename badplaats aangelegd (3).

De *Tjiateri* maakt de grensscheiding tusschen het rijk van *Madoera* en *Pamakassan* uit (4).

Oudheden.

Aan den weg bij *Bangkalan* staan, even als bij de Braminsche tempels op *Java*, twee ontzettende reuzenbeelden. Te *Pajong*, in het rijk van *Soemanap*, zijn eenige overblijfselen van eenen Hindoeschen tempel, en men heeft er een beeld van Siva en een van Boedha gevonden. De graven der Vorsten van *Madoera* zijn belangrijk van wege het graf van Ajoe Tjiepret, dochtertje van den Pangeran Sindong-Kamal, omringd door de veertig graven der vrouwelijke bedienden, door wier onoplettendheid het meisje, bij het schilderen van linnen om kleedjes te maken, in kokend was viel en stierf. De veertig ongelukkigen werden allen gewurgd (5). Overigens prijken deze graven, even als die op *Java* en *Sumatra*, slechts met eenvoudige overeind geplante steenen aan het hoofdenëinde, op welke men eenige opschriften in het Arabisch aantreft. Het is eene soort van speksteen, die zeer week is, wanneer hij pas uit den grond komt, maar in de lucht spoedig hard wordt (6). Onder de vorstelijke graven van *Soemanap* munt vooral uit het mausoleum,

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 304.

(2) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 77.

(3) Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 244.

(4) Hetzelfde werk, bl. 232.

(5) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 10. — *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 78.

(6) Olivier, t. a. p. bl. 221 en 222.

door den eersten Sultan van *Soemanap* voor zijnen vader, den *Panembahan* NATA KOESOEMA, op eenen heuvel gesticht; het is van galerijen omringd, uit welker midden een koepel rijst, die veel overeenkomst heeft met de Moorsche bouw orde; midden onder den koepel is het graf, geheel gedekt met inlandsch albast (1).

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen op het eiland *Madoera* zijn: in het rijk *Madoera: Bangkalan*, *Kamal*, *Arosbaja*, *Baleja*, *Padjang* en *Sampan.*

In *Soemanap: Soemanap* en *Batoewan.*

In *Pamakassan: Pamakassan* en *Boendar*

Bangkalan.

Bangkalan of *Bankallang*, de hoofdplaats van het Madoeresche rijk en residentie van den Sultan, ligt aan de *Trechter* (2), 10 palen van de landingsplaats *Kamal* (3), op 7°0′ Z. B. en 130°30′30″ O. L. (4). Zij is groot van omvang en heeft eene sterke bevolking, doch het Europesche en Chinesche kamp is van weinig belang (5). Indien men de Europesche wijk, waar slechts weinige ambtenaren de geheele bevolking zijn, uitzondert, is het eene zeer morsige, verwaarloosde en vervallene plaats (6).

Het paleis of de kraton van den Sultan is bezienswaardig. Over een ruim voorplein, *paseban* of *aloen-aloen*, komt men

---

(1) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 78.
(2) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 238.
(3) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 98.
(4) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 221.
(5) *De Oosterling*, t. a. p. bl. 99.
(6) VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 7.

aan het gebouw, dat gedeeltelijk even als een adellijk slot, met eene gracht omringd is, over welke eene brug ligt (1). Vervolgens heeft men eene zoogenaamde troonzaal, een donker en bedompt vertrek, waarin door spiegels, vergulde stoelen en andere meubelen, veel smakelooze pracht is ten toon gespreid, en dat aan beide zijden vier deuren heeft, die naar vier logeerkamers leiden. Uit de troonzaal komt men in het eetvertrek, en van daar in eene zeer groote *pendoppo*, de receptiezaal (2), waar de gasten ontvangen worden, waar de Sultan ook, bij bijzondere gelegenheden, aan Afgevaardigden of anderen gehoor verleent (3) en feesten worden gegeven (4). Het paleis is eenigzins door ouderdom vervallen en ook niet hoog genoeg (5); de kamers zijn klein, alle vertrekken zeer laag van verdieping (6). De oorzaak dezer gebreken ligt in het vooroordeel, dat alles in den zelfden staat moet blijven, waarin het door den vader van den Sultan gelaten is, en dat de minste verandering noodlottige gevolgen zou na zich slepen. Alles vertoont dus eene mengeling van ouderwetsch en nieuwmodisch, waaronder vele zaken, die wel eens mogten vernieuwd worden, en vele dingen, ofschoon zij kostbaar zijn (7), want overal schitteren er goud en glaswerk en spiegels en schilderijen in de oogen (8), ontsieren het paleis in stede van het te verfraaijen. Bij de groote *pendoppo* vindt men een aanzienlijk aantal rijtuigen, van allerlei soort, waaronder men insgelijks zeer ouderwetsche koetsen vindt, zoo als die, welke voor ruim honderd jaren in Europa gebruikt werden, terwijl andere fraai en naar den laatsten smaak zijn (9).

---

(1) Olivier, *Taf. en merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 219.
(2) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 5.
(3) Olivier, t. a. p. bl. bl 220.
(4) Van Hoëvell, t. a. p.
(5) Olivier, t. a. p.
(6) Van Hoëvell, t. a. p.
(7) Olivier, t. a. p.; — *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 99.
(8) Van Hoëvell, t. a. p.
(9) Olivier, t. a. p.

De *medsjid* (moskee) heeft niets merkwaardigs dan eene rand, die van binnen het geheele ruim omgeeft, en zamengesteld is uit een zeer fraai geschilderd afschrift der drie eerste *soera's* (hoofdstukken) van den koran (1).

De Nederlanders hebben hier een fort, in 1747 gebouwd (2), door 20 Europesche soldaten bezet (3). Ook zijn er eene Protestantsche kerk (4) en eene gouvernements lagere school (5). Men vindt te *Bangkalan* uitmuntend schapenvleesch, visch en vruchten (6).

Kamal.

Kamal is een nog al welvarend visschersdorp (7), aan de zuidwestkust van het eiland (8), waar men gewoonlijk aan wal stapt als men van *Soerabaja* komt. Men landt bij een lang zeehoofd van klipsteenen, en komt vervolgens aan eene oude gemetselde *pasanggrahan*, waar men gewoonlijk eenige verkwikking nuttigt (9). Er is eene goede haven voor welke echter drie droogten liggen (10).

Arosbaja.

Arosbaja, *Arosbaya* of *Arosbaïja*, een zeer groot en bloeijend dorp in het distrikt *Bangkalan* (11), op den Noordwesthoek van het eiland, op 6°35′ Z. B., 13°30′ O. L. (12), als een gevolg

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, bl. 7.
(2) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 100.
(3) Van Hoëvell, t. a. p.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 239.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 220.
(6) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. II, bl. 83.
(7) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 4.
(8) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 273.
(9) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 97; — Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I., bl. 218.
(10) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. VI, bl. 240.
(11) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 29.
(12) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. I, bl. 345.

der aanslibbing van Straat *Madoera*, drie palen van het strand gelegen, terwijl het vroeger aan zee lag (1), staat onder eenen Toemenggong, die er een groot gezag heeft. Het is wel bebouwd, en onder de huizen treft men eenige voorname gebouwen aan. Men heeft er twee fraaije *mesdjid* en twee groote marktplaatsen. Ook werd er vroeger een aanzienlijke handel gedreven, zoo met *Java* als met andere gewesten, waartoe de ruime haven schoone gelegenheid aanbood (2), doch deze haven is door aanslibbering thans in vruchtbaar land herschapen (3).

Er is hier weverij van zoogenoemde Javasche kleedjes, veel vischvangst, zoutpannen, vogelnestjes, en klapper- en katjangölie (4).

Ook zijn er de graven der Vorsten, en onder aan eenen heuvel twee bronnen, *Ajermata* (tranen) genaamd, welke, volgens de legende volgenderwijze zou ontstaan zijn. Een arme ongelukkige, op trouwen staande, had aan den *sjétan* (duivel) een gamelanspel ter leen gevraagd en dit oogenblikkelijk verkregen; doch ongelukkig daarvan een *ketjer* verloren hebbende, maakte hij den satan zoo toornig, dat deze hem zijne bruid ontnam. De bruidegom, over dat verlies zeer aangedaan zijnde, overleed, en van de door hem gestorte tranen zijn deze bronnen ontstaan, welke deze gebeurtenis aan de vergetelheid ontrukken en nimmer kunnen opdroogen (5).

Hier kwam Cornelis Houtman den 6 December 1595 ten anker en in Julij 1598 Wijbrand van Warwijck; beide werden er vijandig ontvangen en hadden eene bloedige ontmoeting met de ingezetenen (6), zoo als wij reeds vroeger omstandig vermeld hebben (7).

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali.*
(2) *Aard. Woordenb. der Nederl.*, t. a. p.
(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 239.
(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 76.
(5) *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 101 en 102.
(6) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 76.
(7) Zie hiervoor, D. I, bl. 23, 24, 30.

Balega.

Balega, *Baliga* of *Blega*, ook *Ambalega*, aan de rivier van den zelfden naam, is eene volkrijke en levendige plaats (1) waar een Hoofd zijn verblijf houdt (2), vroeger was het de zetel van den Sultan, en ligt 25 palen Z. O. van *Bangkalan* (3), op 7°21′ N. B. 131°10′ O. L. (4), ten Noorden van eene bergrij, die zich van *Sotia* tot *Sampan* uitstrekt. Zij is van rondsom door een bosch omgeven en heeft eenen schoonen Moorschen tempel (5). In de nabijheid is het Zadelbergje, dat tot baak dient voor schepen, welke van *Pasoeroewan* naar *Soerabaja* oploodsen(6). De weg van *Balega* naar *Bangkalan* is zeer heuvelachtig, niet onaangenaam, loopt grootendeels door een bosch, en men treft er onderscheidene punten aan, van waar men een zeer fraai gezigt heeft (7).

Het distrikt waarvan *Balega* de hoofdplaats is, telde voor 20 jaren ruim 6500 inwoners (8).

Sampan.

Sampan 15 palen Z. O. van *Balega* (9), en aan den mond der *Sampan*, is een uitgestrekt en rijk visschersdorp met veel kleinhandel (10).

Het is de oude residentieplaats der vroegere Regenten van *Madoera*. Men had er voorheen eene schoone *dalem* (paleis), eene groote *paseban*, twee fraaije en groote Moorsche tempels,

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 31.
(2) Olivier, *Tafereelen en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 233.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 220 en 221.
(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. II, bl. 53.
(5) Hetzelfde werk, D. I, bl. 121.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 221.
(7) Olivier, t. a. p. — *De Oosterling*, D. II, St. I, bl. 106.
(8) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 277.
(9) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.
(10) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 33.

eene sierlijke markt en onderscheidene, deels van hout deels van steen opgebouwde huizen (1).

Men telde in het distrikt *Sampan* voor omtrent 20 jaren ruim 7500 zielen (2).

Soemanap.

Soemanap of *Sumanap* meestal *Kota* genoemd, de hoofdstad en residentie van den Sultan van het rijk *Soemanap* (3), is eene aanzienlijke en welvarende stad aan de *Maringan* (4), bestaande uit den *kraton*, met al wat daartoe behoort, zooals de *aloen-aloen*, de *mesdjid* enz. Men nadert haar langs eene ruime *paseban* of voorplein, waarvan de sneeuwwitte huizen eene zeer goede vertooning maken. Men ziet er een paar waringinboomen (het zinnebeeld van vorstelijk gezag), de woningen van onderscheidene Pangerans en andere leden der familie van den Sultan en voorts eenige straten met steenen huizen, waarin Chinezen en Arabieren hun verblijf houden (5). De *kraton* of paleis ligt op 109 palen van *Kamal*, 97 van *Bangkalan* en 38 van *Pamakassan*, op den grooten weg, welke 12 palen van *Pamakassan* op *Soemanaps* grondgebied komt (6). Zij heeft een bevallig en zindelijk voorkomen. Nadat men drie poorten doorgereden is, houdt men eindelijk voor de linker *pendoppo* stil, door welke men het hoofdgebouw of den *dalem* van den Sultan bereikt. Nogmaals eene poort doorgaande, naast welke de hoofdwacht is, en die met twee helderwitte beelden (strijdig met de Mohhammedaansche stellingen) prijkt, ontwaart men eene prachtige van binnen witgeschilderde met gouden randen versierde ruime receptiezaal (*pendoppo*) aan drie zijden open, frisch en luchtig, niet overdadig, maar goed

---

(1) Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, D. IV, St. I, bl. 46.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardr. van Nederl. Indië*, bl. 277.
(3) Bosch, *Beschr. van Neêrl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 133.
(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.* D. X, bl. 803.
(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 45 en 46.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 224.

en smaakvol gemeubeld. De logeervertrekken zijn zeer net en voor het gemak der gasten doeltreffend ingerigt (1). Het Nederlandsche fort ligt Oostwaarts van den kraton, anderhalve paal van de zee, op eenen heuvel en heeft bastions (2). Het werd in 1783 gebouwd, en men heeft van daar een fraai gezigt op de omliggende landstreek, de eilanden en de zee, met de voorbij zeilende schepen (3). De bezetting bestaat uit een officier, een dertigtal manschappen en eenen officier van gezondheid (4).

Nabij het fort is eene grot, in welke men door eene kleine opening naar beneden gaat, en waarin men alsdan eene getraliede deur vindt, met welke de toegang tot de holen der vogelnestjes gesloten is. In deze holen ontspringt water, dat in zee uitloopt (5).

De Europesche wijk, welke drie palen van *Soemanap*, aan den linker oever der *Maringan* gebouwd is, draagt mede den naam *Maringan*, en is vrij uitgestrekt. Men telt er 300 Christenen, onder welke ongeveer 270 Protestanten, die echter geen kerk hebben. Ook is er eene school met 30 leerlingen. Onder de publieke gebouwen van *Maringan* zijn: het gevangenhuis, goed en luchtig ingerigt, van steen opgetrokken, en met eenen ringmuur omgeven en de *mesdjid*, die een net voorkomen heeft, en waarvan de steenen punt fraai bewerkt is. Er is veel levendigheid en vertier, ook de pasar wordt druk bezocht (6).

De omstreken van *Soemanap* hebben veel bekoorlijks, op een heuvelachtig terrein, hier en daar door lommerrijke dreven afgewisseld, heeft men het genot van schoone uitzigten en eene heerlijke natuur. Op 2½ paal afstands van den kraton ligt *Indrali-poera*, een lusttuin van den Sultan, waarvan het

---

(1) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, bl. 238 en 239; — *De Oosterling*, D. II, St. II, bl. 111. — Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 48.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 225.

(3) Olivier, *Taf. en Merkw. uit O. I.*, bl. 241.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(5) *Aard. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 803.

(6) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 68 en 70.

gebouw wel niets buitengewoons, maar eenen alleraangenaamsten hof heeft. Andere lustverblijven van den Vorst zijn *Sindoelingan*, met een uitgestrekt meer; voorts *Djasokambangan* en *Modirodjo*, allen op korten afstand van elkander, en waarvan voornamelijk het laatste door eenen minder sierlijken dan kunstigen en vindingrijken aanleg uitmunt (1).

Drie palen van den kraton is de vorstelijke begraafplaats *Asta* of *Hasta*, op eenen heuvel (2), welke een heerlijk vergezigt op de vlakte van *Soemanap*, op de baai, op de kleine omliggende eilanden en op den Oceaan aanbiedt (3). Er zijn eenige koepels, en tusschen de graven staan eenige bloeijende boomen, welke met hunne witte welriekende bloemen aan het geheel een statig aanzien geven (4).

Er heerscht geen sombere nederdrukkende, het hart beklemmende, maar een ernstig opwekkende geest in de geheele bouworde en het gansche voorkomen. De bijzondere zorg, waarmede de Sultan de rustplaats zijner betrekkingen laat onderhouden, getuigt evenzeer van zijne liefde voor zijne afgestorvenen, als de aanleg, de vorm en de inrigting der graven, van zijnen smaak en kunstzin. Het eerst en het meest trekt de aandacht tot zich het mausoleum, waaronder het gebeente rust van den *Panembahan* Noto Koesoemo, den vader van den Sultan, wiens lijk hier onder de Nederlandsche vlag werd bijgezet. Wanneer men een dertigtal breede trappen is opgeklommen, ziet men het van kalksteen gemetselde vierkante hoofdgebouw voor zich. Zuilen, portieken, alles in den Javaanschen stijl, vormen de wanden, en in het midden rijst een hoog en fraai koepelgebouw (5), hetwelk een ruim vertrek bevat, waarin men de grafsteden van des Sultans vader en die van zijne dochter en kleindochter vindt (6). Onder de spits van den koepel, midden

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 86 en 87.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Röttger, *Berigten omtrent Indië*, bl. 45.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 88.
(6) Olivier, t. a. p. bl. 243.

in het gebouw, ligt de zerk die de asch van den overledenen Vorst dekt; deze is geheel van het vulkanisch kristal *batoe bentang*. Op zijde van den trap staat ter wederzijde een gebouw voor de wachters van het praalgraf, dat zich in het midden van een ruim plein verheft, hetwelk met eenen hoogen muur is omgeven, door een donker woud van zwaar geboomte beschaduwd (1). Te midden van de rustplaatsen van den overgrootvader des Vorsten, diens echtgenoote en kinderen, allen in één gebouw van zonderlinge bouworde, en van andere leden zijner familie, ziet men eene eenvoudige tombe van de *baboe* of zoogster des Sultans (2).

Eenigzins Noordoost van deze graven staat een waringinboom, onder wiens lommer eenige duizenden menschen kunnen staan. Aldaar ligt een geëerd Priester begraven. Vroeger was het oord onopgemerkt, doch sedert 1843 is er een muur om gemetseld en worden er bedevaarten naar toe gedaan. De naam des Priesters wordt gezegd *Panembahan* Noto Koesoemo te zijn (3) Ten Oosten van de stad is een eenvoudig gedenkteeken opgerigt door den Adsistent-Resident Bronkhorst, ter eere van Phefferkorn en Weissing, die, aan boord van een handelsvaartuig, den heldendood stierven. Phefferkorn was de Kapitein van een handelsvaartuig, hetwelk aan gemelde Resident toebehoorde. Niet verre van den mond der *Soengsang* of *Rivier van Palembang*, werd dit vaartuig door een veertigtal rooversprauwen aangevallen. Door een der eerste schoten verloor Weissing een been, en dit ongeluk ontnam den Kapitein alle mogelijkheid, om zich tegen de overmagt van de roovers te verdedigen. Hij besloot zich zelven met zoovelen zijner vijanden als hij in zijn lot kon doen deelen, in de lucht te laten springen. Nu veinsde hij zich te willen overgeven, maar zoodra een groot aantal roovers aan boord van zijn vaartuig was

---

(1) Ver Huell, *Herinnering van eene reis naar de O. I.*, D. II, bl. 91 en 92.
(2) Ver Huell, t. a p. bl. 92; — Van Hoevell, t. a. p.
(3) Van Hoevell, t. a. p. bl. 88 en 89.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

gekomen, en de overige in de nabijheid daarvan waren, stak hij het buskruid in brand en vloog met man en muis in de lucht. Niet meer dan twee menschen ontkwamen den dood, als ware het om den heldenmoed van den onversaagden scheepsvoogd aan de vergetelheid te ontrukken (1).

Ten gevolge van eenen buitengewonen regen, die van den avond van den 22 April 1836 tot des middags van den volgenden dag had voortgeduurd, is te *Soemanap* eene geweldige overstrooming veroorzaakt, waarbij 22 personen, mitsgaders 30 koebeesten, alsmede eenige paarden en schapen, verdronken, 83 Javaansche huizen, 22 praauwen, 19 bruggen en 6 rijstschuren weggespoeld of vernield zijn, terwijl eindelijk eene uitgestrekte streek land is ingezakt (2).

Batoewan.

Batoewan, een paar palen van den kraton, is een bekoorlijk oord, waar de Adsistent-Resident een zeer goed buitenverblijf heeft, en hetwelk nog verfraaid wordt door eenen zeer goed aangelegden tuin, waarin men koffij, peper en alle soorten van vruchtboomen vindt, en door eenen bekoorlijken wandelweg met lommerrijke lanen. Niet verre van daar is ook een jagthuis van den Vorst, en een buitengoed, *Segaran* geheeten, welke aan de schoonheid van deze landstreek nog meer luister bijzetten. De huizen zijn van witten steen opgebouwd, welke zelfs door de Madoerezen gebruikt worden, om hunne huizen, graven en muren om de dorpen te bouwen en waardoor alles een vreemder en meer welvarend aanzien heeft (3).

---

(1) *De Oosterling*, D. II, St. II, bl. 114; — Olivier, *Taf. en Merkw. uit O. I.*, D. II, bl. 242 en 243.
(2) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. X, bl. 803.
(3) Olivier, t. a. p. bl. 240.

Pamakassan.

Pamakassan, de residentie van den Regent van *Pamakassan*, 38 palen West van *Soemanap* en 37 palen Oost van *Bangkalan* (1), heeft over het algemeen een vrolijk, zindelijk en welvarend voorkomen (2). Het inkomen der plaats is aangenaam, daar men haar door eenen goeden, breeden, met klapperboomen beplanten weg nadert (3). Zij is groot en vrij wel bevolkt, doch heeft, behalve het in het jaar 1831 gebouwde kraton met paleis van den *Panembahan* (4) en eenen fraaijen Moorschen tempel, geene aanzienlijke gebouwen. Men telt er 5000 inwoners, die veel handel drijven (5). De kraton ziet er net en zindelijk uit; de *pendoppo* is ruim en hoog van verdieping, heeft een vrolijk voorkomen, en is met smaak gemeubeld (6).

Boendar.

Boendar ligt 3 palen van *Pamakassan*, 2 palen van de zee, aan eene rivier, welke bij laag water droog loopt, doch bij hoog water bevaarbaar wordt. Er is een zoutpakhuismeester gevestigd (7).

De omtrek van *Boendar* heeft een treurig voorkomen; het is eene uitgestrekte vlakte, met zeer weinige dorpen, verlaten zoutketen en schier zonder eenig geboomte, terwijl bovendien een scherpe doordringende Oostenwind, die er nog al dikwijls waait, er het verblijf niet zeer aangenaam maakt.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 222.
(2) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 39.
(3) *De Oosterling*, D. II, St. II, bl. 107.
(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 76.
(5) Van den Bosch, *Nederl. Bezitt. in Azia, Afrika en Amerika*, D. II, bl. 44.
(6) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 40.
(7) *De Oosterling*, t. a. p. bl. 108; — Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. II, bl. 235.

Behalve de pakhuizen, waarin eene ontzaggelijke hoeveelheid zout voorhanden is, heeft de plaats niets merkwaardigs (1). De zoutpannen liggen er digt aan zee, op laag land, hetwelk door talrijke waterloopen vån het eiland is gescheiden. Er zijn in het geheel 224 stellen pannen, doch meestal zijn er slechts weinigen in werking, omdat het Gouvernement hier niet meer dan 600 kojangs zout laat aanmaken. De zoutmakers en allen, die bij het aanmaken van zout hun bestaan vinden, zijn in afzonderlijke kampongs vereenigd, leven geheel van de overige bevolking gescheiden en vermengen zich door huwelijken zeer zelden met deze. Zij zijn zeer welgestelde lieden, die zich door eene geregelde en ordelijke levenswijze voordeelig onderscheiden (2).

Eilanden tot Soemanap behoorende.

De tot *Soemanap* behoorende eilanden zijn: *Kangeang*, *Tondok*, *Raäs*, *Manok*, *Tandjong*. *Sapoedi*, *Pandjangan*, *Pondi*, *Poeteran*, *Gili-Genting*, *Gili-Loewak*, *Gili-Radja*, *Gili-an*, *Goewa-Goewa*, en *Gili-Poetak*.

Kangeang en Tondok.

Het eiland *Kangeang*, *Kangejang*, *Kangelang* of *Kangelan*, ligt ten Oosten van *Madoera* en ten Noorden van *Bali*, tusschen 6°33′ en 7°19′ Z. B., 132°38½′ en 133°6′ O. L. (3). Het is 72½ vierkante palen groot, door onderscheidene kleine eilanden en klippen omgeven, welke het land zeer moeijelijk (4) en het vaarwater in den omtrek voor groote schepen gevaarlijk maken (5). Men telt er 32 dessa's (6) en ruim 1300

---

(1) *De Oosterling*, t. a. p.; — Olivier, t. a. p.
(2) Van Hoëvell, *Reis over Java*, *Madura en Bali*, D. II, bl. 44.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 390.
(4) Van Wijk, *Alg. Aardr. Woordenb.* op Kangelang.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Van Hoëvell, t. a. p. bl 72.

inwoners, er is veel hout, vooral djatiboomen. Ook zijn er rivieren, welke men op de andere eilanden niet aantreft (1).

Dit eiland wordt bestuurd door eenen *Radja*. die in de kampong *Ketapan* op de Noordwestkust zijnen zetel houdt. Ten zuidwesten van *Kangeang* ligt het zeer kleine eiland *Kamirian* of *Urk*, dat als een schuilhoek van zeeroovers bekend is. In eene baai op de westkust van *Kangeang*, waarin de twee eilandjes *Gili-Gili* en *Sekoeding* digt aan den wal liggen, behaalde het schoenerschip *Hecla*, onder het bevel van den Luitenant ter zee 1ste klasse HINLOPEN, van 10-15 Januarij 1851 eene schitterende overwinning op veertien rooverspraauwen, waarvan de bemanning kort te voren *Sapoedi* had afgeloopen, voor zoover het moeijelijke terrein dit toeliet; zeven praauwen ontkwamen over ondiepten, de overigen werden genomen. Meer dan 100 zeeroovers sneuvelden, een veertiental werd gevangen genomen; terwijl men 67 slaven en slavinnen uit hunne banden verloste; van onze troepen was niemand gesneuveld, en slechts weinigen werden gekwetst (2).

Tondok, het meest Oostelijke der *Soemanap*-eilanden, is klein, ligt op 7°6′30″ Z. Br. en 152°28′ O. L. en is door riffen omgeven (3).

Raäs, Manok en Tandjong.

Het eiland *Raäs* aan de Noordkust van *Madoera* (4) ten W. van *Tondok*, is van het Westen naar het Oosten 7 palen lang en van het Noorden naar het Zuiden 2 palen breed (5), beslaat 13 vierkante palen en bevat 3 dessa's (6) met 3000 inwoners (7). Het heeft ten Noorden een uitgestrekt rif. Vier

(1) OLIVIER, *Tafr. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 248.
(2) BRUMUND, *Indiana*, D. I, bl. 87—104.
(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.
(4) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IX, bl. 348.
(5) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p. bl. 391.
(6) VAN HOËVELL, t. a. p.
(7) OLIVIER, t. a. p.

mijlen Noord ten Westen van *Raäs* ligt het kleine eiland *Manok* (1) en iets westelijker *Tandjong*, dat even als *Manok* onbewoond is (2).

Sapoedi en Pandjangan.

Sapoedi of *Sapodi*, aan de Oostkust van *Madoera* (3), is het aanzienlijkste der *Soemanap-eilanden*, zijnde de lengte van het Noordwesten naar het Zuidoosten 9 en de breedte van het Zuidwesten naar het Noordoosten 5 palen (4), dewijl het 25 vierkante palen beslaat. Men telt er 20 dessa's (5) met 7400 inwoners (6). Het is laag en heuvelachtig en heeft ten Westen een smal rif. In den aanvang van Januarij 1851 werd dit eiland door 23 rooverspraauwen overvallen, waarbij vele kampongs werden verbrand en uitgeplunderd. De inwoners, die niet in het binnenland konden vlugten, werden vermoord of tot slaaf gemaakt (7). Benoorden *Sapoedi* ligt het kleine en lage *Pandjangan*, *Poeloe Babi* of *Varkenseiland* (8).

Pondi.

Pondi, een rond eilandje aan den Oosthoek van *Soemanap* (9), waarvan het door eene kleine straat gescheiden is, ligt op 6°53′ Z. Br., 132°9′ O. L. Het is vruchtbaar en wel bebouwd (10), heeft eene kleine baai met ankergrond (11). eene bank ten Zuidwesten en eene rif ten Noorden. Men telt er 250 inwoners (12).

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 390 en 391.
(2) Brumund, *Indiana*, D. I, bl. 85.
(3) Van Wijk, *Supplem. op het Aardr. Woordenb.* op Sapoedi.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) Van Hoëvell, t. a. p.
(6) Olivier, t. a. p.
(7) Brumund, t. a. p. bl. 84.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(9) Hetzelfde werk, t. a. p.
(10) Van Wijk, *Aard. Woordenb.* op Pondy.
(11) *Aardr. Woordenb. der Nederl.*, D. IX, bl. 231.
(12) Roorda van Eysinga, t. a. p.

Poeteran.

Poeteran of *Poetaran* beoosten de Bogt van *Soemanap*, van welks kust de Noordwesthoek slechts $^1/_2$ paal verwijderd is, heeft van het Westen naar het Oosten eene lengte van 10 palen, en van het Noorden naar het Zuiden eene breedte van 3 palen (1). Het beslaat 24 vierkante palen en telt 32 dessa's, in 1847 be volkt met 7852 Madoerezen, 229 Chinezen, 88 Arabieren en 1164 Maleijers. De vele dorpen, de menigte palmen aan het strand en de groote bedrijvigheid, welke men vooral ook in talrijke praauwen die af en aan varen kan opmerken, geven dit eiland een aangenaam en vrolijk voorkomen. Onderscheidene wegen doorkruisen het (2). De grond is heuvel- en kalkachtig. Rondom is het vaarwater voor klein vaartuig zuiver (3).

Er is op dit eiland eenige rijst- en djagoengbouw, alsmede kalkbranderijen, maar vooral scheepvaart; er wonen inzonderheid aan *Baai Pedike* en *Baai Langoe* eene menigte rijke, inzonderheid Maleische eigenaren van vaartuigen, welke zij aan bewoners van den overwal verhuren, terwijl zij zelven in rijst, olie, rotting en andere voortbrengselen, eenen aanzienlijken handel drijven (4).

Gili-Genting.

Gili-Genting, *Gili-Ginting* of *Gili-Gentang*, een bogtig eilandje bezuiden *Poeteran*, is van het West Noordwesten naar het Oost Zuidoosten $6^1/_2$ paal lang, en van het West Zuid-Westen naar het Oosten 4 palen breed (5), beslaat eene opper-

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 391.
(2) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 72 en 92.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(4) *Aardr. Woordenb.*, *der Nederl.* D. IX, bl. 221.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.

vlakte van 9 vierkante palen, telt 10 dessa's (1) met 1900 inwoners (2). Het is heuvel- en kalkachtig. Rondom liggen uitgestrekte en afzonderlijke riffen en klippen (3).

Den 7 Februarij 1843, zijn in den nacht, aan de zeezijde van dit eiland, twee rotsen uit zee opgekomen, welke met hoogwater één voet Rijnlandsch boven de zee uitsteken. Deze rotsen moeten voor het eerst gezien zijn, nadat eene buitengewone deining van de zee was bespeurd, welke werd toegeschreven aan eene zeebeving.

Gili-Loewak en Gili-Radja.

Gili-Loewak of *Torteleiland,* ook *Gili-Lawik,* is een eilandje beoosten *Gili-Genting*, met riffen en klippen tusschen beide. Het is 1 paal groot, laag en kalkachtig (4).

Gili-Radja ligt bewesten *Gili-Genting.* Van het Westen naar het Oosten 4 palen en van het Noorden naar het Zuiden $3^1/_2$ paal (5), beslaat eene oppervlakte van 9 vierkante palen, en heeft 7 dessa's (6) met 2000 zielen (7). Het is heuvel- en koraalachtig en omgeven door klipriffen (8).

Gili-an, Goewa-Goewa en Gili-Poetak.

Gili-an of *Gili-Bay*, ook wel *Gilion* of *Galjoen*, ligt ten Zuidwesten van *Gili-Radja* (9), 1 groote mijl Z. O. van *Madoera* op 7°5′ Z. B., 126°26′ O. L. op een rif (10). Het is 6

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali,* D II, bl. 72.
(2) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.,* D. I, bl. 248.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde,* B. III, D. III, bl. 391.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p.
(6) Van Hoëvell, t. a. p.
(7) Olivier, t. a. p.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 391 en 392.
(9) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 392.
(10) Van Wijk, *Algem. Aardr. Woordenb.* op Gilian.

vierkante palen groot, bevat slechts 1 dessa (1), en telt 1850 inwoners (2). Hier verzamelde zich den 25sten Maart 1849 de derde expeditie tegen *Bali* (3).

Goewa-Goewa of *Gowa-Gowa* ligt ten W. van *Gili-an* (4), is 3 vierkante palen groot en heeft ook maar eene dessa (5) met slechts 272 inwoners (6).

Gili-Poetak, tusschen *Gili-an* en *Goewa-Goewa* gelegen, is laag, klein en riffig (7).

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 72.
(2) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 248.
(3) *Gids*, 1854, Aflev. 12.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) Van Hoëvell, t. a. p.
(6) Olivier, t. a. p.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p.

HET EILAND

B A W E A N.

Geschiedenis.

De eerste regerende Vorst van *Bawean* heette *Pangeran* RATOE BABI, en was geboortig van *Patjitan* onder *Sidajoe;* na hem volgde *Pangeran* MOELANA OMAR MASRIT. Deze, voornemens zijnde van *Palembang* naar *Java* over te steken, leed, op de hoogte van dit eiland, overvallen door eenen verschrikkelijken orkaan, schipbreuk, en werd in dezen nood, volgens de overlevering, op eenen grooten zeesnoek, die hem op den rug nam, hier bij de dessa *Koemolassa* aan wal gebragt. De bevolking beschouwde hem, uit hoofde van dit wonder, als iemand door een hunner Goden afgezonden; van welk geloof de slimme Pangeran gebruik maakte, zoodat hij zich in deze omstreken spoedig eenen grooten aanhang verwierf en het Islamismus invoerde. Hiertoe zocht hij ook *Pangeran* RATOE BABI, die zijnen zetel in de dessa *Tambak* had, door geschenken als anderzins over te halen; doch daarin niet slagende, bragt hij eene nog al aanzienlijke magt op de been en beoorloogde dezen, waarbij Pangeran RATOE BABI, na zich dapper verdedigd te hebben, sneuvelde. Deze MOELANA OMAR MASRIT wordt als de stamvader van den thans regerenden Regent *Raden Toemenggong* TJOKRO KOESOEMO beschouwd (1).

Vroeger behoorde dit eiland onder *Mataram,* doch is sedert 1741 onder de Nederlandsch Oostindische Compagnie

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië,* Achtste jaarg., D. I, bl. 304 en 305.

gekomen (1). In het jaar 1850 heeft het eene treurige vermaardheid gekregen, toen de zeeroovers het met moord en plundering vervulde. Den 23sten October van dat jaar verschenen vijftien groote rooversvaartuigen op de kusten, met het voornemen om te landen. Gedurende drie dagen gelukte het der bevolking, aangevoerd door den Assistent-Resident G. VAN STENIS en den Regent *Raden-Toemenggong* TJOKRO-KOESOEMO, die landing te beletten. Maar in den vroegen morgen van den 26sten zetteden de roovers voet aan wal, dreven de bevolking op de vlugt, en plunderden bij opvolging zeven kampongs. Vele inwoners werden weggevoerd en omgebragt. Intusschen had de Assistent-Resident, eerst op den dag van de landing, berigt van deze gebeurtenis naar *Soerabaja* gezonden. Z. M. schoenerbrikken *Banda* en *de Huzaar* en de kruisbooten N°. 22 en 44 met een detachement van 35 flankeurs van het 14. bataillon, gesleept door de partikuliere stoomboot *Langon Lamongan*, vertrokken den 29sten van daar en kwamen in den morgen van den 31sten ter reede van *Sangapoera* op *Bawean*, doch de roovers waren juist dien nacht afgetrokken. Niettegenstaande de vaartuigen het eiland omzeilden, werden er geene rooverspraauwen meer aangetroffen, zonder dat men kon nagaan, werwaarts zij zich hadden begeven (2).

Ligging.

Het eiland *Bawean*, bij verbastering *Buviaan* of *Bavian*, of wel volgens zijnen ouden naam *Lobok*, verheft zich eenzaam in den Oceaan, en ligt 36 Engelsche mijlen benoorden *Madoera* op denzelfden meridiaan als *Soerabaja* (3), ongeveer zestien Duitsche mijlen ten Noorden van *Oedjong Pangka*, op de Noordkust van *Java* (4). De zuidpunt ligt op 6°7′ Z. Br. en 128°24′ O. L. (5).

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 226.

(2) BRUMUND, *Indiana*, D. I, bl. 78 en 79.

(3) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

(4) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Achtste jaarg., D. I, bl. 279 en Dertiende jaarg., D. I, bl. 158.

(5) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

Verdeeling.

Het eiland maakt op zich zelf eene afdeeling uit, welke regtstreeks onder den Resident van *Soerabaja* behoort (1), en is verdeeld in drie distrikten, als *Sangkapoera*, *Koelon-negeri* en *Wetan-negeri*. *Sangkapoera* bestaat uit eene vereeniging van 17 kampongs, welke de hoofdplaats vormen, en eenen omtrek beslaan van 3½ paal. Men telde er in 1846, 1079 huizen en 6770 inwoners. *Koelon-negeri* had toen 10 dessa's, met eene bevolking van 11826 zielen in 2881 huizen. *Wetan-negeri*, met 2508 huizen en 10525 inwoners, was verdeeld in 21 dessa's (2).

Bestuur.

Het bestuur berust bij eenen Assistent-Resident, een Inlandsch Regent, eenen Hoofdpriester, een Hoofd voor de Chinezen en een voor andere vreemde natiën. Er zijn een havenkantoor, een zoutverkoop, eene lagere school en eene afdeeling Inlandsche schutterij (3).

Grootte.

Volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op de jongste hydro- en topographische kaarten, beslaat het geheele eiland slechts 3 vierkante geographische mijlen of 87 vierkante palen (4).

Luchtgesteldheid.

Het luchtgestel is voor het grootste gedeelte van het jaar gezond; alleen in de maanden Junij tot September, wanneer

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 226.
(2) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Achtste jaarg., bl. 292, 295, 297.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p.
(4) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.

de Zuidoostenwind met kracht waait, heerscht de koorts vrij sterk, waarbij zich in het jaar 1843 de natuurlijke pokken voegden, die, aangezien de bevolking zich nog niet geheel en al met de vaccine had kunnen vereenigen, groote verwoestingen aanrigtten en ruim 800 slagtoffers ten grave deden dalen. Deze volksramp heeft echter het gelukkige gevolg gehad, dat men thans in deze heilzame kunstbewerking een volkomen vertrouwen stelt. De gewone stand van den thermometer van FAHRENHEIT is van 85° tot 88°, terwijl de hitte door de frissche winden zeer gematigd wordt (1).

Bewoners.

De bevolking bestaat, volgens de telling van 1845, uit 38 Europeanen en hunne afstammelingen, 50 Chinezen, 27224 Baweaners, 426 Maleijers en 1393 Madoerezen en Boeginezen, welke bijna allen aan het zeestrand wonen (2). De dessa's *Dipanga* en *Tambak* bevatten de rijkste ingezetenen van het eiland; het is niet zeldzaam bij hen 50,000, ja tot 80,000 contante penningen aan te treffen, buiten hunne sawahs en voertuigen, waarvan vele tot ruim 100 kojans kunnen laden (3).

Karakter.

De Baweaners, waarschijnlijk afstammelingen van de Madoerezen, zijn van eenen zeer vadsigen en luijen aard; doch men wil, dat deze hunne zoo eigene traagheid, bij het verlaten van hunnen geboortegrond, in groote bedrijvigheid verandert, hetgeen wel is aan te nemen, daar zij, na eenige jaren afwezig te zijn geweest, met een aardig sommetje te huis komen. Zelden hoort men van moord, diefstal of aanranding op publieke wegen. Zij bezitten eene soort van trotschheid, die

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., D. I, bl. 303.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 303 en 304.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 305.

onverdragelijk is, en zijn daarbij ten hoogste dweepachtig. Het is wel de moeite waardig, op eenen Vrijdag morgen de *mesdjid* te gaan bezoeken. Men zal zich dan verwonderen over het aantal vrouwen, dat daar vereenigd is; dikwijls is het zoo opgepropt, dat er ruimte ontbreekt, om behoorlijk, bij het einde van ieder gebed, de gebruikelijke plegtigheid door buigen te kunnen bewerkstelligen, waardoor alsdan dikwijls een hevige twist onder de dames ontstaat, zoodat de plegtigheid gestoord wordt, en de *Pangoeloe* of Priester zich genoodzaakt ziet als bemiddelaar tusschen beide te komen, hetgeen niet weinig gelach en verwarring veroorzaakt (1).

Taal en Kleeding.

De Madoeresche taal is met eenige wijzigingen de heerschende, doch de inwoners van de dessa *Dipanga* bezigen de Javaansche taal. In kleeding verschillen de Baweaners van de Madoerezen, maar hebben in dat opzigt veel overeenkomst met de Boeginezen (2).

Doerongs.

Voor ieder huis staat een soort van gebouw, *doerong* genaamd. Deze *doerongs*, waarvan bij de welgestelde Baweaners meer werk wordt gemaakt dan van hunne huizen, daar men er niet zelden aantreft van 6 ellen lang en 10 ellen breed, hebben eene waarde van 80 of 90 Spaansche matten. Het zijn de zelfde gebouwen, welke men op *Java loemboeng* noemt, hoewel met dit onderscheid, dat in eene *doerong* de padi boven in wordt geborgen, terwijl het onderste gedeelte geschikt is tot het weven van kleedjes, vlechten van matwerk enz. Ook bij feesten wordt daar het middagmaal enz. gehouden (3).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., D. I, bl. 305 en 306.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 305.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 310.

Middelen van bestaan.

Landbouw.

Ook voor de geringste kultuur gevoelen de Baweaners geen de minste neiging, zoo zelfs dat, waren in het jaar 1836 niet de noodige maatregelen door den gewezen Assistent-Resident genomen, het voor den inlander zoo onontbeerlijke siriblad sedert lang niet meer zou bestaan; daar men reeds in 1835 de bladen van *Sidajoe* moest aanvoeren. Eveneens was het met de *tjabi* of Spaansche peper, die weinige jaren later in de dessa's gevonden werd (1).

De djoenangboom wordt in menigte aangekweekt; vooral in de omstreken der dessa's *Soekela*, *Disallam* en *Kaloempee* worden zij het meest aangetroffen, zoodat jaarlijks ongeveer 3,000,000 van deze noten uitgevoerd worden. Ook is de arenboom in overvloed aanwezig; de Baweaners, die overgroote liefhebbers zijn van het verfrisschende sap, voeren, boven hetgeen zij tot eigen gebruik noodig hebben, nog 40 à 30 pikols arensuiker uit. Almede treft men op *Bawean* nog den opregten Ambonneschen sagoboom in tamelijke hoeveelheid aan, wiens sago uitmuntend is, en waarvan de inlanders, na het planten der padi, gebruik maken; het menigvuldigst wordt zij in de omstreken van de dessa *Tellook dalem* gevonden (2).

Tot de rijstcultuur worden 457 jonken sawah-landen gebezigd, alsmede 64 jonken tot gaga-velden, welker opbrengst gemiddeld jaarlijks 695 kojans bedraagt; doch dit is op verre na niet toereikend, om in de behoefte der talrijke bevolking te voorzien, zoodat nog jaarlijks van *Java* en andere eilanden 750 à 800 kojans moeten worden aangebragt. Het bezit en de verdeeling der sawah-velden is over het algemeen zeer onregelmatig en willekeurig ingerigt; de afstammelingen van den *Pangeran* zijn er grootendeels bezitters van, zoodat zelfs sommige dessa's in het geheel geene rijstvelden hebben, waardoor alsdan de

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Achtste Jaargang, D. I., bl. 307.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 284.

gemeene man van alle middelen van bestaan beroofd is. Voorts valt hierbij nog op te merken, dat de eigenaars der sawah's (waaruit het personeel der inlandsche ambtenaren grootendeels is zamengesteld) wanneer zij bij het Gouvernement in dienst treden, hunne sawah's aan hunne kinderen of naaste bloedverwanten afstaan, om, na bekomen ontslag of pensioen, die velden zich wederom toe te eigenen. Overigens vervallen de gronden van vader op zoon en zoo vervolgens, zoodat de bewoners der dessa's waaronder zij gelegen zijn, nimmer in het bezit daarvan kunnen geraken (1).

Daar de paarden en het rundvee geheel aan zich zelven zijn overgelaten, en in de bosschen en valleijen in het wild loopen, moeten de sawah-velden, zoolang het gewas te veld staat, geheel omheind, en als de groote weg daardoor loopt, overal met deuren worden afgesloten (2).

Met veel gemak zou er jaarlijks in onderscheidene streken een tweede aanplant kunnen plaats hebben, doch hiertoe is de Baweaner uit aloude gewoonte, vooroordeelen en hoofdzakelijk door zijne ongehoorde luiheid niet te bewegen, zoodat de sawah's na den padi-oogst aan een ieder afgestaan worden tot het beplanten van aardvruchten, als *katella*, *bintool* en *kaladi*, en een zeer gering gedeelte *djagong*, en dan nog wel zoogenaamde *djagong-kodok*, welke slechts twee maanden behoeft te velde te staan om geoogst te kunnen worden, eene kleine korrel geeft, en ten hoogste de lengte van 4 of 5 duim bereikt. Daarbij moet in aanmerking genomen worden, dat het zoo gretig afstaan der sawah-velden voor den aanplant van aardvruchten alleen gemakshalve geschiedt, daar de sawah's tot dit einde bewerkt, weinig of geen moeite kosten, om in de maanden December en Januarij, met den verderen nieuwen aanplant van padi bereid te worden, welke bereiding dan ook met de grootste onverschilligheid en zorgeloosheid plaats vindt. Het slechtste gedeelte van de sawah's wordt voor *bibit* gebezigd, hetgeen veroorzaakt dat het uitsterft, en men verpligt is op nieuw

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 284 en 285.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 284.

te zaaijen. Het is den Baweaner niet aan het verstand te brengen om anders te handelen; uit ouder gewoonte is zulks zoo bij hem ingekankerd, dat noch zachtheid noch dwang daaraan iets kan veranderen (1).

Handel en Zeevaart.

Niets gaat bij de Baweaners boven het zeeleven, zoo zelfs, dat, bijaldien door het plaatselijke bestuur niet de noodige, krachtige en tevens doelmatige voorzorgen werden genomen, gedurende een groot gedeelte van het jaar de geheele mannelijke bevolking zich op zee zou bevinden, en de verdediging van het eiland aan de te huis blijvende vrouwen zou worden overgelaten. Vele van hen gaan reeds op hun veertiende jaar naar *Samarang*, *Singapoera* en andere plaatsen, om werk te zoeken, en komen alsdan, na een twee- of vierjarig tijdsverloop, met hunne overgelegde penningen terug, om nu aan hunne zucht naar een traag en lui leven den vollen teugel te vieren. Aan hunnen buitengewonen lust voor handel en zeevaart is het toe te schrijven, dat hier ruim 300 praauwen te huis behooren, wier getal nog dagelijks door nieuwe in aanbouw zijnde vermeerdeed wordt (2). Deze praauwen worden voornamelijk te *Bantjang*, in de residentie *Rembang*, aangebouwd. Onderscheidene Baweaners laten reeds zoogenaamde *praauw-toop* (eene soort van kleine zeil-vaartuigen) vervaardigen naar het Europesche maaksel, ofschoon ze altoos op de inlandsche wijze worden opgetuigd. De grootste dier vaartuigen bezigen ijzeren ankers, en voeren gewoonlijk 4 stukken van 3 pond; de kleinere daarentegen hebben houten ankers met één arm, en lange *lilla's* of slangstukken van twee pond. De eerste hebben eene bemanning van 20 tot 24 koppen, en de laatsten van 10 personen. Allen varen voor gemeenschappelijke rekening naar aandeelen, zoodat bij de terugkomst van eene volbragte reis de eigenaar of

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 285 en 286.
(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 307 en 308.

verhuurder ⅓, en de gezagvoerder ⅓ van de behaalde winst ontvangt, terwijl het overige ⅓ onder de opvarende verdeeld wordt (1). Als iets eigendommelijk mag niet onopgemerkt blijven, het uitgeleiden door vriend en magen aan hen gedaan, die zich zeewaarts begeven. Vooral bij laag water, zijn dan de stranden door duizenden, tot dit einde dikwijls van verre gekomen, opgevuld, om hunne betrekkingen het laatste vaarwel toe te voegen; zij begeven zich niet eerder huiswaarts, dan nadat de vaartuigen reeds een groot eind in zee zijn gestevend (2). De voornaamste artikelen van uitvoer zijn ten eerste het matwerk, bestaande in leg-, bank- en stoelenmatjes, voorts rijstmandjes en siridoozen. Jaarlijks wordt er van deze soort van matwerk ruim 180,000 tot 200,000 naar *Java* en andere plaatsen uitgevoerd, voor eene niet geringe waarde van ongeveer 60,000 gulden. Wijders wordt er een niet onaanzienlijke handel in wrijfsteenen, steenen mortieren en kleedjes, gedreven; eerstgemelde twee artikelen worden grootendeels in de dessa *Tellok dalem* vervaardigd, terwijl de laatstgenoemde door de vrouwen, tijdens de afwezigheid der mannen, geweven worden en veelal voor den smallen handel, wel voornamelijk in de *Lampongsche* distrikten, bestemd zijn (3).

Gedurende het goede saisoen komen een aantal van 60 of 70 *padoewans* (booten of sloepen) van *Madoera*, geladen met rijst en katjangölie, ook met *trassi* of gedroogde visch, waartegen zij aldaar *pinang* innemen (4).

In het laatste der maand September tot het begin van December, wordt dit eiland bezocht door verschillende praauwen van *Makassar* en *Boegi*, met het doel om zich niet alleen van koopwaren, meestal uit padi bestaande, te ontdoen, maar ook *tripang*, welke de opvarenden zelven duiken en die in de omstreken van het eiland *Gili* nog al in aanzienlijke hoeveelheid, hoewel niet van de eerste soort, te vinden is, en matwerken

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Dertiende jaarg., D. I, bl. 159 en 160.
(2) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., D. I, bl. 307 en 308.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 309 en 310.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 310.

in te nemen (1). Eindelijk is er handel op onderscheiden plaatsen, waaronder voornamelijk moet gerekend worden op *Banjermasing*, om rotting te laden, en op *Riouw* en *Singapore*, om de rijst, welke de Baweaners op *Java* ingenomen hebben, te verkoopen. Zij keeren dan met contante penningen terug, of zetten eene lading gambir, zoowel voor eigen rekening als vracht, voornamelijk op *Rembang* en *Grissee* van de hand. Ook is de handel op *de Lampongs* sedert ettelijke jaren aanmerkelijk toegenomen; meestal bestaat deze in koperwerken, welke te *Grissee* of *Samarang* ingekocht en tegen peper en was verruild worden. Ook doen zij sedert eenigen tijd goede zaken in ruilhandel op de *Ingono-eilanden*, op *Bawean Poeloe Telandjong* genaamd. Deze wordt gedreven in witte koralen, stukjes blik en boslemmermessen, waartegen *tripang* en *talerami* in ruiling worden gegeven, hetgeen den Baweaners eene groote winst oplevert (2).

Fabrijken.

De nijverheid is er niet groot. Goud- en zilversmeden worden er aangetroffen, die hun handwerk vrij goed verstaan, terwijl het geringe aantal ijzersmeden niet toereikende is, om aan de behoeften der inlanders te voldoen en zich alleen bepalen tot het maken van *parangs* (kapmessen of korte slagzwaarden), *patjols* of spaden enz.; koper- en blikslagers ontbreken geheel, zoodat de benoodigdheden uit die metalen van *Grissee* en *Samarang* worden aangevoerd. In de dessa *Disallan* houdt zich een klein gedeelte der inwoners onledig, met het bakken van potten, welke echter zoo ellendig zijn, dat ze menigmaal niet eens door de behoeftigen gewild zijn. Ook wordt er in onderscheidene dessa's kalk gebrand, die vrij goed is; maar de steenen, welke bij die gelegenheid worden gebakken, zijn zeer slecht. Menige Ba-

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 310 en 311.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 311 en 312.

weaner munt echter bijzonder uit in het snijden van ivoor en houtwerk (1). Er wordt ook veel matwerk vervaardigd, bestaande in leg-, bank- en stoelenmatjes en siridoozen. De plant, *pandang* geheeten, welke in drie klassen verdeeld wordt, en die veel overeenkomst heeft met de aloé, is de grondstof van dezen tak van nijverheid. De eerste soort, welke de langste bladeren afwerpt, wordt tot bank- en legmatjes, de tweede, zijnde het middelmatige blad, tot eene kleiner soort van leg- en stoelmatjes gebruikt, terwijl de derde soort alleen tot het vlechten van sirie- en tabaksdoozen enz. gebezigd wordt. Na gesneden te zijn, wordt de doornachtige kant door middel van een paardenhaar gescheiden, dat vervolgens, naar mate de grofte of fijnte van het matwerk, gespleten, alsdan met een rond houtje, dat men door de vingers laat loopen, glad gemaakt, en daarna om uit te rekken gekookt en in loopend water gelegd wordt. Na in den wind gedroogd te zijn en zijne glinsterende witte kleur te hebben verkregen, is het tot gebruik geschikt. De bewerking, benevens het daarop volgende vlechten, geschiedt alleen door de vrouwen, die zich daarmede in de voor hare huizen staande *doerongs* bezig houden. Almede weven de vrouwen, tijdens de afwezigheid der mannen, kleedjes, waarvoor de benoodigde garens van *Djawana* ingevoerd worden (2).

Visscherij.

Alhoewel de vischvangst uitgeoefend wordt door ruim 800 *djoekoeng mantjing* (vischpraauwtjes van 2 el 3 palm lengte en 2 palm 3 duim breedte, en slechts geschikt om eenen persoon te kunnen bevatten) werd er vroeger slechts weinig visch ter markt gebragt, ja zelfs gebeurde het dikwijls in het felst der west- en oostmousson, dat de pasar daarvan geheel ontbloot was (3).

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 308 en 309.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 309 en 310.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 129.

Thans is dit echter minder het geval, sedert men ontdekt heeft dat de *Baai van Promatan* zeer vischrijk is. Eens of twee malen in de maand, naarmate de gesteldheid van water en wind het toelaten, wordt er in deze schoone baai gevischt, met een zoogenaamd *krabat*, eene soort van zegen of treknet, ongeveer 100 vademen lang, en niet zelden gebeurt het, dat de vangst 1000 en meer visschen oplevert, waaronder meestal *bandengs* en *kembongs* (1). Moeijelijk valt het te beschrijven, welk treffend en tevens vreemd gezigt, de nachtelijke vischvangst bij laag water oplevert, gedurende de maanden Junij, Julij en Augustus, uitgevoerd bij honderden flambouwen, langs het uit zand en klippen bestaande zeestrand. De kreeft wordt er zelden gevangen. Jaarlijks ziet men de kust in de kentering van de oost- en westmoussons door de Madoeresche visschers bezocht, die de jonge *bandengs* voor plantvischjes komen vangen en ze te *Grissee*, het *redan* (5500 vischjes) voor 18 gulden en meer van de hand zetten. De rivieren leveren hoegenaamd geen visch op (2).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Met veel grond is het te vermoeden, dat het grootste gedeelte der alhier bestaande tamme viervoetige dieren van *Java* of elders aangebragt is. De paarden zijn er zeer menigvuldig, bedragende het getal ongeveer 1600 stuks; de hengst onderscheidt zich door zijne buitengewone kleinheid, is echter welgemaakt, vlug en sterk, en beter bestand tegen de vermoeijenissen van den bergachtigen grond dan de Javasche of eenige andere hengst. De merrie overtreft, wat schoonheid en grootte aanbelangt, verre de Javasche; uit dien hoofde en uit aanmerking van de zoo geschikte lokaliteit van dit eiland, zou met

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 296 en 297.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 291 en 292.

goed gevolg, eene stoeterij van Gouvernementswege worden aangelegd, zonder dat dit eenige kosten dan alleen den aankoop van hengsten en het onderhoud veroorzaakte (1).

Hoornvee telt men er bijna 4200. Zoowel de koe als de karbouw of buffel staat gelijk met die van *Java*; de laatstgenoemde is het eenige dier, dat tot den akkerbouw gebezigd wordt; na den afloop daarvan wordt het dier los gelaten, dat alsdan gedurende ruim negen maanden in het wild rondzwerft. Van de koe wordt weinig of geen gebruik gemaakt, alleen de stier wordt geslagt; wanneer men hiertoe wil overgaan zijn de eigenaars verpligt de stieren in de gebergten op te sporen, waarmede men dikwijls dagen lang bezig is, en heeft men ze eindelijk gevonden, dan wordt men ze nog met moeite meester, doordien zij, even als de buffels en paarden, zich in eenen vrijen staat bevindende, half wild worden. Het vleesch komt in geen vergelijking met dat van *Madoera* en *Soemanap* (2).

De weinige schapen en geiten, welke men er aantreft zijn niet verbasterd en zien er goed en voordeelig uit. Tamme varkens zijn er in het geheel niet, maar wilde vindt men in menigte, hoewel niet zoo veel als op *Java*. Ze zijn ook kleiner en valer van kleur, en hebben een veel spitser kop, maar zijn stout en onverschrokken. Hun vleesch is onsmakelijk. Herten, die er in menigte zijn, ontmoet men zoowel op de bergen als in de valleijen. Zij zijn veel kleiner dan op *Java*, zijnde de hoogte gewoonlijk nog geen 8 palm en de lengte $9^1/_2$ palm; daarbij hebben zij een veel langer en hariger staart, die zij krullende opwaarts dragen; hunne horens zijn binnenwaarts gebogen. Zij zijn ook veel moeijelijker te bejagen dan op *Java*, daar zij zelden, zonder door de honden gedreven te zijn, het hout verlaten. De inlanders vervaardigen netten om ze te vangen, doch dikwijls weten zij door hunne vlugheid en spierkracht zich eenen uitweg te banen of springen er overheen; hun vleesch is voortreffelijk, vooral na den bronstijd en het verwisselen hunner horens. *Kidangs* en *kantjils* zijn er evenmin

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 286 en 287.
(2) Hetzelfde werk, bl. 287.

als het op *Java* zoo menigvuldige en zoo schoone eekhorentje; daarentegen is er misschien geen eiland in den geheelen Oostindischen Archipel, waar men zoo vele en zoo groote apen aantreft. De geaardheid dezer even schadelijke als lastige dieren is niet kwaadaardig, maar bij uitstek vrijpostig, zoodat de bewoners van afgelegene woningen niet zelden verpligt zijn te verhuizen (1).

De *tengalong* of zoogenaamde civetkat is op *Bawean* buitengemeen groot, leeft zeer afgezonderd en wordt om zijne uitstekende hoedanigheid op *Java* zeer gezocht; ook de *loewah* wordt er, hoewel zeer schaars, aangetroffen. Het stekelvarken is er mede, doch iets grooter dan op *Java* (2).

Behalve de waterslangen, die men er in soorten aantreft, zijn er nog de *oelar welang*, de *oelar sawah*, de *oelar toewak*, de *oelar bieran* en de *oelar pendjallin;* van welke alleen de eerstgenoemde gevaarlijk is door zijne vergiftige beet; vooral jong zijnde is zijn venijn het kwaadaardigst; er zijn voorbeelden, dat menschen, die door hem gebeten waren, binnen weinige oogenblikken den geest gaven. Bloedzuigers treft men er in het geheel niet aan; scorpioenen en duizendbeenen in menigte; krokodillen ziet men er zelden of bijna nooit; doch daarentegen treft men er eene menigte leguanen aan, welke zich over het geheele eiland ophouden, evenals hagedissen, die men er in soorten heeft (3).

Vele vogelsoorten, welke op *Java*, zoo in den wilden als den tammen staat, eene groote verscheidenheid gevonden wordt, zijn op *Bawean* niet aanwezig, zoo mist men er onder anderen de sierlijke paauw en de fraaije boschhaan. Behalven de *bijo*, welke hier thuis behoort, vindt men er de groote blaauwe en witte boschduiven. Eerstgenoemde op *Java* bekend onder den naam van *kadantjar* en te *Banda* onder dien van nootekraker, heet op *Bawean boeroeng berom;* de tweede wordt op *Bawean koedawa* genaamd. In de valleijen ontmoet

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 287 en 288.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 288.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 289 en 290.

men ook, ofschoon in gering getal, de bevallige groene druif; de *terkoekoe*, de *perkoetoot* en het rijstvogeltje zijn er in 1802 aangebragt, van welke de eerste zich sterk vermenigvuldigd heeft, doch de beide anderen minder. Witte reigers, welke hier in 1824 door het gewezen hoofd der Chinezen op *Java* overgebragt zijn, hebben zich sedert nog al vermeerderd; ook heeft men er de zwarte reiger, welke zich op *Java* niet schijnt op te houden; alsmede vindt men er een tamelijk aantal kwartels of *boerong poejo*. Gedurende het regensaizoen komen er talingen (*maliwis*), pleuwieren, krombekken, waterhoenen en snippen; de laatste echter slechts voor korten tijd in de maanden Januarij en Februarij. Kalkoenen zijn er geene, ganzen en eenden weinig, doch hoenders veel (1).

De voornaamste visschen die men er vangt zijn *tengiri*, *tongkol*, *bambangan* en *lajor*. Kreeften zijn er weinig en de zoo smakelijke *bandeng*, die de meeste overeenkomst met den zalm heeft, wordt er niet zoo als op *Grissee* aangekweekt, aangezien er geene vischvijvers bestaan; ook uit zee wordt zij nimmer aangebragt (2), doch men vindt ze, even als de *blanak* en *ikan kembong*, in grooten getale in de *Baai van Promahan* (3). Oesters zijn er bijna niet, en die gevangen worden zijn bij uitstek klein en nietig, doch nog al fijn van smaak (4). De stranden bij de dessa *Gellam* leveren spons op, die, ofschoon van geringe hoedanigheid, zeer goed te gebruiken is. Er worden mede mossels gevonden, die veel kleiner dan de Hollandsche, doch van een zeer aangenamen en fijnen smaak zijn (5). De rivieren leveren hoegenaamd geen visch op (6), doch in het meer *Telogo kastobo* treft men kleine garnalen aan (7).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 290 en 291.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 291.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 296.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 292.
(5) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 297.
(6) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 292.
(7) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 300.

Plantenrijk.

Zwaar houtgewas is er weinig; alleen de *tjamploong*-boom bereikt niet slechts eene op *Java* ongekende dikte, maar is ook fraaijer en, tot meubels bewerkt, bijna van het *kajoe ambalo* niet te onderscheiden. In de omstreken van de dessa *Gellam* treft men de *kajoe-poetih*-boom in menigte aan; maar aangezien de Baweaners daaruit de zoo bekende olie niet weten te trekken, wenden ze slechts de bladeren en vrucht tot geneesmiddelen aan. Vroeger was er veel *djatihout* aanwezig, doch daar de bewoners het meest gebruikt hebben om er praauwen en huizen van te bouwen, vindt men er geen meer en moet het van *Java* worden aangebragt. Ook van de *kajoe zonne*, die men er voorheen in menigte aantrof, is het eiland thans geheel ontbloot. Alle bergen zijn wel met kreupelhout bewassen, doch dit is alleen geschikt tot brandhout. Ook heesters zijn er eenige, welke men niet op *Java* aantreft, zooals de *kajoe anijang*, wier vrucht op *Java* voor 30 gulden de *pikol* verkocht wordt. Wilde bloemen heeft men er mede in aantal, onder welke zeer fraaije, en onder deze eene groote verscheidenheid van zoogenaamde klimop (1).

Van de vruchten zijn er onderscheidene soorten van *manga*, *pisang*, de *blimbing*, de *pompelmoes* en eenige *doerian*-boomen, doch vele, welke men op *Java* aankweekt, worden hier niet gevonden; integendeel heeft men er de *boewah kajoe pahit*. eene vrucht, welke op *Java* niet voorkomt; de boom bereikt eene hoogte van ongeveer 10 ellen, en heeft als hij vruchten draagt een allersierlijkst voorkomen; de vrucht, welke in trossen groeit, is hoog rood van kleur, meelachtig, en aangenaam van smaak (2).

De zoo nuttige klapperboom is er niet overvloedig, en daar bovendien nog de apen de jonge vruchten grootendeels verwoesten, kan men er voor het gebruik de noodige olie niet winnen, zoodat men die van *Java* en *Madoera* moet

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 282 en 283.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 283.

aanbrengen; aangezien evenwel de inwoners meestal *katjang-* of bij gebrek daarvan *djarak*-olie gebruiken, is die aanvoer niet groot (1).

De *pinang*-boom wordt er in menigte aangekweekt, vooral in de omstreken van de dessa's *Soetela*, *Disallam* en *Kalompee*, zoodat er jaarlijks ongeveer 3,000,000 pinangnoten worden uitgevoerd. Ook de *aren*-boom treft men er veelvuldig aan, wordende er jaarlijks 40 à 50 pikols aren-suiker uitgevoerd; terwijl bovendien de Baweaners er zelf veel van gebruiken, even als van het verfrisschende sap, waarvan zij groote liefhebbers zijn. De opregte Ambonesche *sago*-boom is er mede in tamelijken overvloed aanwezig, doch meest in de omstreken van de dessa *Tellook dalem;* van de sago „ die uitmuntend is, maken de inlanders na het planten van de padi gebruik. Rijst groeit er op verre na niet genoeg om in de behoefte der bevolking te voorzien (2).

Delfstoffenrijk.

Op onderscheidene plaatsen worden, ter diepte van 3 tot 4½ palm, ronde steenen gevonden, welke aangroeijen, roodachtig van kleur zijn en veel gelijken op kogels uit blikkendoozen. Doorgeslagen zijn zij eenigzins glinsterende, hetwelk waarschijnlijk veroorzaakt wordt doordien zij hoofdzakelijk uit bruine ijzersteen bestaan (3). In de nabijheid der dessa *Kalompee* worden ook steenkolen aangetroffen, waarvan in 1832 monsters aan 's lands constructie-winkel te *Soerabaja* zijn ingezonden, doch door de directie afgekeurd. Daar zij ook boven de oppervlakte der aarde liggen, verliezen zij daardoor aanmerkelijk van hunne waarde, doch misschien worden er wel op eene zekere diepte gevonden, die van goede

---

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indië,* Achtste jaarg., bl. 283 en 284.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 284.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 281.

hoedanigheid en zeer goed te gebruiken zijn. Nog vindt men in de nabijheid van gezegde dessa een zeer wit zand, bij uitnemendheid geschikt tot het bekleeden der smeltovens (1).

Bronnen.

Er zijn over het geheele eiland een aantal warme bronnen verspreid, doch deze schijnen weinig zwaveldeelen, maar veel aluin te bevatten. De warmste heeft eene hitte van 125° Fahrenheit. Het water van twee dezer bronnen heeft veel overeenkomst met seltzerwater; in het algemeen is het zeer heilzaam voor huidziekte, waartegen de Baweaners het dan ook met goed gevolg gebruiken (2).

De grond.

Het land is over het algemeen zeer bergachtig en slechts digt aan zee vindt men eenige vlakten, waarvan die, waarop de hoofdnegerij *Sangka poera* is aangelegd en welke $3^1/_2$ paal in omvang heeft, de grootste is. De grond, die alle blijken draagt van vulkanischen oorsprong te zijn, is vruchtbaar, en niet alleen geschikt voor verbouwing van rijst, maar tevens voor de cultuur van indigo, katoen en tabak (3).

Bergen.

De hoogste bergen op *Bawean* zijn de *Goenoeng Tinggi* en de *Goenoeng Radja*, die in hoogte weinig van elkander verschillen en zich wel 630 el boven de oppervlakte der zee verheffen. De top van den *Goenoeng Tinggi*, die met vrij zwaar

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 281 en 282.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 282.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 280 en 281.

houtgewas begroeid is, heeft eene oppervlakte van 3 vierkante ellen. Men heeft daar een panorama over het geheele eiland, dat bijzonder schoon is; de thermometer van FAHRENHEIT teekent er des middags ten 12 ure 75°; de lucht is er fijn maar vochtig. Op ongeveer 11 Nederl. ellen van den kruin wordt het beklimmen zeer gevaarlijk, want dan is men verpligt zich half en half met rotting-touwen op te trekken; het pad heeft niet meer dan 9 palmen breedte en ter wederzijde ziet men in ijzingwekkende ravijnen neder (1).

Grotten.

In de nabijheid van de dessa *Patter* heeft men eene *gowah* of onderaardschen gang, 750 Nederl. ellen diep, en door talrijke vledermuizen bewoond. Vroeger waren de inlanders in den waan, dat zij opgevuld was met slangen, die zich in menschelijke gedaanten vertoonden en derhalve als heilig beschouwd werden, waarom men dikwijls bedevaarten derwaarts deed. De overlevering is echter te niet gedaan, sedert de grot in Januarij 1844 door eenige Europeanen onderzocht is (2).

Klippen.

Het geheele eiland is omgeven van een groot aantal riffen en klippen, van welke laatste vele onder water liggen, waardoor het zeer moeijelijk is het eiland van de zuid- en oostzijde met schepen van 3 ellen en meer diepgang te naderen (3).

Aan de westkust ligt, vier mijlen in zee, eene klip, *Noesa* genaamd, welke 23 ellen in omvang heeft, en ongeveer 16 ellen

---

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Achtste Jaargang, bl. 280.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 295 en 296.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 279.

hoog is. De natuur heeft daarin eene schoone grot gevormd, welke bij eenen omvang van ruim 17 ellen, eene hoogte van 6 ellen heeft. Niettegenstaande de golfslag deze klip met woedende kracht breekt, is het water in de grot, dat eene diepte heeft van 1½ vadem, doodstil: geen enkele rimpel krult zijne oppervlakte, en trotsch is het gezigt daar binnen als men de schuimende baren op de borst der rots ziet breken en kalm en zacht ziet binnenstroomen. De kruin van de klip is met zeegras begroeid; tallooze meeuwen houden er haar verblijf, en de grot bevat de bekende eetbare vogelnestjes, welke jaarlijks door het Gouvernement verpacht worden (1).

Wegen.

Over de vlakten langs het strand loopt een goede weg rondom het geheele eiland, breed en geschikt om daarover, bij eenen onverhoedschen aanval der zeeroovers, zelfs geschut te vervoeren. De binnenwegen zijn smal en moeijelijk en niet meer dan voetpaden, welke in de regenmousson gevaarlijk te berijden zijn (2); die door de hoofdnegerij *Sangkapoera* zijn echter breed, zeer goed onderhouden, en, door menigvuldige vrucht- en andere boomen belommerd, alleraangenaamst te bewandelen (3).

Rivieren.

Er zijn acht rivieren welke in aanmerking kunnen komen. In de drooge mousson beteekenen ze weinig, doch bij veelvuldige regens brengen ze dikwijls zware overstroomingen te weeg. Voor de scheepvaart zijn zij ten eenemale onbruikbaar;

---

(1) *Tijdschrift voor Ned. Indie*, Achtste jaarg. bl. 295, Dertiende jaarg., bl. 159.
(2) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., bl. 300, Dertiende jaarg., bl. 158.
(3) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., bl. 294.

sommige kunnen in de monding met praauwen van slechts 1 à 2 kojangs bevaren worden. Die van de dessa *Tambak* is de grootste en daarover is in 1844 een 22 el lange brug geslagen (1).

Meren.

Men heeft er een bezienswaardig meer, *Telogo kastobo* genoemd. Het ligt in de bergen, op ruim 8 palen afstands van de hoofdplaats, op een gegiste hoogte van 510 ellen boven de oppervlakte der zee. Het heeft eene diepte van nagenoeg 10 ellen; beslaat eene oppervlakte van ongeveer $2^1/_2$ paal, en heeft veel overeenkomst met een met water gevulden krater. Het heeft eene helder blaauwe kleur en is zeer goed drinkbaar. De oevers zijn van nog al zwaar boomgewas omgeven. Visschen zijn er tot dusverre niet in aangetroffen, maar wel kleine garnalen; het wordt echter nog al veel bezocht door *maliwis* (talingen); vooral treft men er die in het regensaisoen aan. Er bestaat slechts éène afwatering, welke het riviertje *Promahan* vormt. De inwoners houden dit meer voor heilig, zoo dat menige bedevaart, meestal van vrouwen, en wel die in eenen onvruchtbaren staat verkeeren, derwaarts geschiedt; zij offeren daar bloemen en welriekende olie, en, na goed gegeten en zich gebaad te hebben, keeren ze vergenoegd en vol hoop huiswaarts. Ook wordt aan dit meer de eigenschap toegekend, dat, bijaldien eenige sawahvelden door felle droogte gebrek aan water hebben, men slechts eenen steen van dit meer behoeft te halen en die op de bedoëlde velden te plaatsen om binnen de 24 uren regen te hebben (2).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië,* Achtste jaarg., bl. 302 en 303.
(2) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., bl. 300—302, Dertiende jaarg. bl. 159.

Watervallen.

Ongeveer 3 palen ten N. van de dessa *Patter* wordt een zeer romaneske, ruim 22 ellen hooge waterval aangetroffen, welks water de rivier de *Soengietopo* vormt en waardoor vele sawahvelden besproeid worden (1).

Baaijen en Havens.

In de bogten en inhammen rondom het eiland heeft men onderscheidene ankerplaatsen, doch alleen geschikt voor praauwen en kleine vaartuigen, en waarvan de *Reede van Sangkapoera*, de *Baai van Telok Djati* en de *Baai van Promahan* de voornaamste uitmaken, welke laatste de vischrijkste van het geheele eiland is (2).

Oudheden.

Onder de oudheden van *Bawean* verdient eene eerste plaats, de *Mesdjid* in de dessa *Dipanga*, welke voor den oudsten moorschen tempel op het geheele eiland gehouden wordt, en, hoewel bouwvallig, bij den Baweaner in zeer groot aanzien is, niet alleen om zijnen ouderdom, maar ook voornamelijk door het zonderlinge verhaal omtrent de stichting. Daarin worden als een heiligdom bewaard twee zeer groote schotels van zekere soort van aardewerk, bekend onder den naam van *bella seriboe*, welke ieder meer dan eene halve pikol gekookte rijst kunnen bevatten. De eene heeft een diameter van 32 Nederl. duimen bij eene diepte van 20 duim, terwijl de andere bij 47 duim middellijn 13 duim diep is. Deze oudheden zouden, volgens de overlevering, toebehoord hebben aan zekere Priesteres, die ze met een kapmes, eene koperen kom en eenen

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 296.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 279 en 296.

klapperdop van *Geri*, in de afdeeling *Grissé*, zou overgebragt hebben; terwijl zij gevolgd werd door haren zoon, een jongeling van achttien jaren, en nog zes andere jonge Priesters. De naam dezer vrouw en haar gevolg, zoo min als het juiste tijdstip van hare overkomst, zijn bekend; doch men meent met zekerheid te weten, dat deze dienares van den Profeet, door haren vromen levenswandel en onbesproken gedrag, vele navolgers verwierf, die om harentwil het Islamismus omhelsden. Het gevolg hiervan was, dat zij met behulp van hare navolgers, den bedoelden tempel uit eigen middelen stichtte. Volgens het volksverhaal zouden alle personen, die hier aan geholpen hadden, bij de inwijding uit de gezegde schotels gespijzigd zijn geworden. Nog heden ten dage worden derwaarts bedevaarten gedaan, waarvan het voorname doel is, het graf der bewuste vrouw of heilige te bezoeken, en tevens uit deze schotels gespijzigd te worden, waartoe de bedevaartgangers zelven de noodige rijst moeten mede brengen. Ten gevolge van dezen maaltijd worden zij, die er aan deelnemen, onmisbaar spoedig rijk (1).

Aan den voet van het oostelijk voorgebergte *Tandjoeng Lajar* genaamd, hetwelk de *Baai van Sangkapoera* vormt, treft men het graf van eenen bij de inboorlingen voor heilig gehouden persoon aan. Volgens de overlevering zou het in dat graf besloten lijk, na onderscheidene reizen, op eenen aanzienlijken afstand, in zee te zijn gevoerd, telkens op deze plaats terug gespoeld zijn, waarna men besloot het aldaar te begraven. Ook zoude men jaren lang, tegen middernacht, op dit graf blaauwe vuren gezien hebben. Deze begraafplaats is eene der meestbezochte, met het doel om er te offeren, als een voorbehoedmiddel tegen allerlei tegenspoeden (2).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 306 en 307.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 302.

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen zijn *Sangkapoera*, *Kepoh* en *Dipangan.*

Sangkapoera.

Sangkapoera, de hoofdplaats van het geheele eiland in het distrikt van denzelfden naam, bestaat uit eene vereeniging van 17 kampongs; heeft eenen omtrek van $3^1/_2$ paal, en telt 1079 huizen en 6770 zielen. Vroeger had de plaats een treurig voorkomen, dit is echter veel verbeterd, sedert er een ruim plein voor het fort is aangelegd en er een nieuw kantoor, geldkamer, zoutpakhuis, weegloods enz., alle witgepleisterde gebouwen, zijn opgetrokken; terwijl ook eenige partikulieren aanmerkelijke verbeteringen aan hunne huizen hebben aangebragt (1).

Er is aldaar een fort *Frederiks-stad* genaamd, met 4 bastions en 24 schietgaten, voorzien van 12 ijzeren kanonnen en omgeven door eene smalle met water gevulde gracht. Daar binnen staat de Assistent-Residentswoning en bijgebouwen, de kaserne der Pradjoerits (24 man onder het opzigt van eenen Europeschen sergeant) en het kruidhuis. De standplaats van des Assistent-Residentswoning is slecht gekozen en het gebouw zelf heeft hoegenaamd geen voorkomen: de daarvoor gelegen *paseban* of *aloen-aloen* is klein en van weinig beteekenis; daarop staat mede de voornaamste *mesdjid*, die zeer bouwvallig is, en ofschoon er tot aanbouw van eenen nieuwen tempel fondsen voorhanden zijn, schijnt men tot de afbraak van den thans bestaanden niet te kunnen overgaan. Nog heeft men er de eenige pasar, welke op het eiland gevonden wordt, die van kleinen omvang is en vier bamboezen loodsen bevat. Het gevangenhuis, mede van bamboes opgetrokken en

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 293, Dertiende jaarg., bl, 161.

met *atap* gedekt, waardoor het zeer weinig aan het doel beantwoordt, heeft bovendien eene ondoelmatige standplaats, aangezien het bijna $^3/_4$ paal van het fort verwijderd staat. Het zoutpakhuis is nu geheel van steen zeer smaakvol gebouwd en kan ongeveer 100 *kojans* bergen. De woningen der Europeanen en hunne afstammelingen zijn van hout met *atap* gedekt, zeer zindelijk en netjes onderhouden, en in de nabijheid van het fort gelegen (1).

Het Europesche kerkhof, aan de oostkust van het fort, is voorzien van een fraai hek, met het opschrift:

ONTVANG WELDADIGE MOEDER UWE KINDEREN WEDER.

Achter de regentswoning verheft zich een kleine berg, *Goenoeng Moloko* genaamd, welke alleen is ingerigt tot begraafplaats van de afstammelingen van Pangeran MASILANA OEMAR MASAID. De grafsteden worden steeds met de meeste zorg onderhouden en, bij het einde der vasten, in groote statie, door den Regent en diens familie, met een talrijk gevolg van *Radens* en *Sentono's* bezocht, waarbij dan de gewone plegtigheden plaats vinden (2).

Sangkapoera heeft het ongerief van geen goed drinkwater op te leveren, zoo dat de Europeanen verpligt zijn het uit eene bron, op ½ paal afstand, te laten halen (3).

Kepoh.

Kepoh, in een zeer aangenaam oord, in het distrikt *Wetan-negeri*, bevat 300 huizen met eene zeer ruime en luchtige *Pasangrahan*, welke aldaar op nieuw in het laatst van 1843 is aangelegd (4).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 292 en 293, Dertiende jaarg.. bl. 162.

(2) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., bl. 293 en 294.

(3) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 294.

(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 297.

Dipangan.

Dipangan, eene dessa in het distrikt *Wetan-negeri*, welks inwoners de Javaansche taal bezigen, bevat, benevens de nabij gelegen dessa *Tambak*, de rijkste ingezetenen van het eiland, zijnde het niet zeldzaam dat zij 50,000 ja zelfs 80,000 contante penningen bezitten, behalven hunne sawahs en vaartuigen, van welke velen tot ruim 100 kojans kunnen laden. De *mesdjid* in deze dessa is de oudste van het geheele eiland (1) en hiervoor (2) breeder door ons vermeld.

HET EILAND GILI.

Tegenover de dessa *Batoesendi* ligt op $1^1/_2$ mijl afstand van den wal het eilandje *Gili*, dat twee palen in den omtrek beslaan zal, en uit eenen enkelen berg van ruim 188 ellen hoogte bestaat. Voorheen was het bewoond door ruim 100 welgezeten huisgezinnen, meestal visschers, doch den 18den October 1844 werd het door een aanzienlijk getal zeeschuimers, die met 5 groote en 6 kleine praauwen voor dit eiland ankerden, afgeloopen, en alles weggeroofd. De bevolking redde zich bij tijds, zoodat slechts 2 personen bij dezen ramp omkwamen en 3 door de zeeroovers in slavernij werden weggevoerd. Gedurende achttien uren bleven de zeeschuimers op het eiland en plantten op onderscheidene plaatsen witte vlaggen met een rood kruis en ook enkel roode vlaggen. Doch toen van *Sangkapoera* negen goed gewapende vaartuigen kwamen opdagen, trokken zij, niettegenstaande zij zich verschanst hadden, af. Sedert is *Gili* verlaten, want de bevolking, die na alles verloren te hebben de vlugt nam, durfde er zich niet weder nederzetten (3).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 305 en 306.
(2) Bladzijde 440 en 441.
(3) Hetzelfde werk, Achtste jaarg., bl. 297 en 298, Dertiende jaarg., bl. 161 - 162.

Het eilandje leverde toen het bewoond was vele aardvruchten en groenten op, alsmede eenige boomvruchten, voornamelijk ananas, lemetjes enz., waarvan een groot gedeelte naar *Sangkapoera* ter markt werd gebragt; ook droogde men er veel visch. Rondom het eilandje, tot op eenige mijlen in zee, en wel voornamelijk in de nabijheid der zoo gevaarlijke klippen *Karangtembaga*, waar reeds menig vaartuig schipbreuk heeft geleden, worden de reuzenschelpen en verschillende soorten van koraal-gewassen aangetroffen. Ook worden er vele schilpads-eijeren gevonden (1).

Het is zeer opmerkelijk, dat zich op dit eiland vele wielewalen (*oriolus galbula*) ophouden, die men echter op het zoo nabijgelegen *Bawean* volstrekt niet aantreft, zelfs heeft men getracht ze naar laatstgenoemd eiland over te brengen, doch dadelijk vliegen zij weder naar hunne geboorteplaats terug. Ook is hier tegen het vallen van den avond de verzamelplaats van de *Koedawa* (witte boschduif), die zich bij honderden op de klippen der hoogste wilde kapokboomen vereenigen, terwijl een gedeelte zijn nachtkwartier op de eilandjes *Noesa Lemboe* en *Noesa Kambing*, ongeveer 15 mijlen van *Bawean*, houdt. De *berron* (blaauwe boschduif) blijft echter vreedzaam op *Bawean* (2).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Achtste jaarg., bl. 298 en 299.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 299.

DE RESIDENTIE

PASOEROEWAN.

Geschiedenis.

De overleveringen berigten dat vele streken in de residentie *Pasoeroewan* reeds in hooge oudheid bevolkt waren. Het regentschap *Malang* heeft reeds vroeg een rijk op zich zelve uitgemaakt, en wel bepaaldelijk het oude *Singosarische rijk*. In het regentschap *Pasoeroewan* was het oude prinsdom *Winangan* gelegen. De Tenger is almede zeer vroeg bevolkt geweest (1).

Het Singosarische rijk bestond reeds eer dan *Madjapahit*. ARDJOENO, Vorst van *Mendang Kamoelan*, in 600 van daar verjaagd door BROWIDJOJO SEWOLO TJOLO, stichtte *Singosari* in 639, bezuiden het gebergte, waaraan hij zijnen naam schonk, in eene vlakte, zoo heerlijk, dat, indien de volgende eeuwen daarin geen verandering hadden te weeg gebragt, deze plaats, welke door hem als de zetel van een nieuw rijk zou gekozen zijn, teregt het paradijs van *Java* kon genoemd worden (2).

Men verhaalt van oorlogen tusschen het *Singosarische rijk* en den Vorst van *Bali*, over eene schoone Vorstin, die aanvankelijk als eene Heilige werd beschouwd, doch later met eenen Prins van Bali gevlugt is (3).

---

(1) DOMIS, *De Residentie Pasoeroeang*, bl. 65.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 236.
(3) DOMIS, t. a. p. bl. 66.

Eene reeks van negen heerschers waren met de schoone streken rondom *Singosari* te vreden, maar Djojobojo niet meer. Hij veroverde meer westelijke streken, verlegde den zetel der heerschappij naar *Doho*, thans *Kediri*, en *Singosari* bleef van 800 af aan het rijk als eene provincie behooren. Het rijk werd verdeeld en *Singosari* bleef aan *Djenggolo*, een rijk dat het tegenwoordige *Soerabaja*, *Pasoeroewan*, *Kediri* en *Malang* in zich bevatte. Na de verdeeling van dat rijk in 1100 kwam *Singosari* aan Amodjojo, den zoon van Dewa Koesoema, terwijl de dochter van deze, Dewi Kili Soetji, zich wijdde aan den opbouw der tempelen, waarvan de bouwvallen ten huidigen dage nog verstrooid liggen, maar niettemin nog alle teekenen van kunst, heerlijkheid en grootheid aantoonen. Van nu af verdwijnt de naam van *Singosari* uit de geschiedenis (1).

Het regentschap *Pasoeroewan* stond van ouds onder de Vorsten van *Madoera* (2). In 1513 onttrok *Pasoeroewan* zich aan dat rijk en kwam onder Padjang (3). Nu bleef het er eenige jaren rustig. Doch na verloop daarvan, verklaarde dit gewest, mitsgaders nog eenige Oostersche landschappen, zich vrij van *Mataram*. Eerst in 1541 maakte de Sultan Agoöng Mataram deze streken weder aan zich cijnsbaar (4).

In 1600 ontstonden nieuwe beroerten in de Oostelijke distrikten. Zekere Troeno Djojo, in verstandhouding met den troonsopvolger, zoon des Sultans Tagal Aroem, maakte zich van al die distrikten meester. Hij schijnt hier echter wel meest in geslaagd te wezen door hulp van zekeren Dain Galengsong, die met eene aanzienlijke bende uit *Makassar* herwaarts was overgekomen, en die zich zelf aanbood de misdadige pogingen des troonopvolgers of zijnen verradelijken raadsman te ondersteunen. Troeno Djojo, door den voorspoed, dien hij ondervond, opgewonden, onttrok zich aan den Prins, en benoemde Dain

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 236.
(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 229.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 229.
(4) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 71.

GALENGSONG tot Hoofd van *Soerabaja* en *Pasoeroewan*, DAIN MANAPAK tot Hoofd van *Balambangan*, terwijl hij zich zelf onder den naam van PRABOE MADOERETA SENAPATI INGALAGA tot Sultan deed uitroepen. Na vele hardnekkige gevechten en door hulp van de Nederlanders werd zijn leger bij Kediri geslagen, en de Vorst van *Mataram* herkreeg al de veroverde plaatsen. De opgeworpen Sultan werd in 1679 aan het Mataramsche hof door den Sultan eigenhandig gekrist (1).

Sedert regeerden te *Pasoeroewan*, zoo wel onafhankelijk als onder *Mataram*, de volgende hoofden:

KJAHI GEDÉ MENAK SOEPETAK, van *Balambangang;*
KJAHI GEDÉ KAPOELOENGAN, van *Soerabaja;*
KJAHI GEDÉ DERMODJOEDO, van *Kartasoera;*
KJAHI GEDÉ DERMODJOEDO, zijn zoon;
MAAS PEKOK, van *Soerabaja,* en
NGABEHI ONGODJOEDO (2).

Onder laatstgenoemd hoofd kwam de vermaarde SOERAPATI op het tooneel, een der behendigste, stoutste en door het geluk meest begunstigde mannen, welke *Java* ooit heeft opgeleverd, en die *Pasoeroewan*, mitsgaders al de Oostersche distrikten, onderwierp, en aldaar gedurende een en twintig jaren als Regent, of liever als onafhankelijk hoofd, geregeerd heeft (3).

Deze SOERAPATI was de zoon van den Pangeran RONGO SOETO, uit het *Mataramsche* en werd, ten gevolge van de inlandsche onlusten, in zijne kindschheid naar *Bali* gevoerd, aldaar door eenen slavenhandelaar gekocht en naar *Batavia* gezonden (4). Hier werd hij, op zevenjarigen leeftijd gekocht door den Opperkoopman PIETER KNOL. Deze had eene dochter, een schoon meisje, van gelijken ouderdom als SOERAPATI of SI ONTONG, zoo als hij des tijds heette. Beiden groeiden met elkander op, en de slavenjongen was de speelmakker, of

---

(1) DOMIS, *de Resid. Pasoeroeang*, bl. 72 en 73.
(2) Hetzelfde werk, bl. 73.
(3) Hetzelfde werk, t. a. p.
(4) Hetzelfde werk, bl. 74.

liever de speelpop, van het kind des huizes (1). Si Ontong had steeds op eenen onschuldigen gemeenzamen voet met haar omgegaan. In jaren toegenomen, nam echter ook deze vertrouwelijkheid eenen anderen keer. Het meisje geraakte in eenen liefdehandel met Si Ontong gewikkeld, en vond zich eindelijk zwanger (2). Bij de ontdekking hier van werd hij in boeijen geslagen en had vermoedelijk wel de straf des doods te wachten, doch door eene verbazende behendigheid en stoutmoedigheid wist hij zich, met nog een zestigtal gevangenen, van zijne boeijen te bevrijden en door het vermoorden der wachten te ontsnappen (3).

Tegelijker tijd ontstonden er nieuwe onlusten in *Bantam*, alwaar de Prins Poerabaja zich tegen de wreedheden van zijnen broeder, den Keizer van *Bantam*, verzette, en het volk, door medewerking van den Priester Joussouf, tegen den regerenden Vorst opruide, welke, in gevolge het verbond, de hulp der Compagnie inriep (4).

Inmiddels doorkruiste Soerapati het land als een roover, doch vestigde eerlang een dorp, alwaar hij zich zoo geducht wist te maken, dat de Regering hem vergiffenis schonk, op voorwaarde, van de Compagnie tegen den in opstand zijnden Bantamschen Prins te dienen (5).

Toen reeds schijnt hij den naam van Soerapati te hebben gedragen, ofschoon anderen beweren, dat hij dien later, als eenen titel, van den Sultan van *Cheribon* ontving (6). Hoe dit zij, men trok dan nu naar het Bantamsche, alwaar de Nederlandsche Luitenant van Happel al spoedig, op eene meer listige dan krijgshaftige wijze, den oproerigen Priester gevangen nam (7). De broeder des Sultans van *Bantam*

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 127.
(2) Domis, *De resid. Pasoeroeang*, bl. 74.
(3) Van Hoëvell, t. a. p.
(4) Teenstra, *Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 261.
(5) Van Kampen, *De Nederl. Buiten Europa*, D. II., bl. 258.
(6) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 128.
(7) Valentyn, *Oud- en Nieuw Oostindië*, D. IV., St. I, bl. 113. Teenstra, t. a. p.

verzocht daarop om in onderwerping te worden aangenomen; SOERAPATI, die zich in Nederlandsche dienst uitnemend kweet, het land en de volkszeden kende, had hem daartoe overgehaald. Men zond daarop den Vaandrig WILLEM KUFFELER met eenen vergifnisbrief. Inderdaad was POERABAJA gereed zich over te geven, en had daartoe, naar 's lands wijze, al zijne wapenen en die der zijnen bijeengebonden (1) en slechts zijne kris behouden, een onderscheidingsteeken, dat een Javaansch Hoofd nooit aflegt. KUFFELER eischte dat hij niet alleen zijne wapens zou afleggen, maar zich ook van zijne kris ontdoen. SOERAPATI bragt hem met beleefdheid het verkeerde dezer handelwijze onder het oog. KUFFELER nam dit zeer kwalijk op, en beleedigde SOERAPATI, in tegenwoordigheid van al diens volk, door bedreigingen en scheldwoorden, op de grofste wijze (2). De broeder des Sultans beloofde gehoorzaamheid, doch wist de zaak slepende te houden, en ontvlugtte met al de zijnen tegen het aanbreken van den dag, en liet KUFFELER met zijn vergiffenisbrief aan den grond zitten (3). Naauwelijks vernam deze den volgenden morgen wat er gebeurd was, of hij voer hevig tegen SOERAPATI uit, als of de aanvoerder der Baliërs, en niet hij zelf, de oorzaak was dezer uitkomst. En toen alle pogingen, om den vlugteling te achterhalen, mislukten, begon hij hem nog meer te schelden, en, gelijk sommigen er bijvoegen, ook een slag in het aangezigt te geven, waardoor het eindelijk zoo hoog liep, dat SOERAPATI's manschappen, dit aanhoorende en het niet meer kunnende verdragen, ronduit tegen hem zeiden, niet langer onder eenen aanvoerder te willen staan, die zich zoo schelden liet, en daar geen wraak over nam. Hierdoor dan gedrongen zijnde tot iets, dat hij anders zocht te ontgaan, besloot hij te doen wat zij verlangden en zich te

---

(1) VALENTYN, *Oud- en Nieuw-Oostindië*, D. IV, St. I, bl. 123 en 124. VAN KAMPEN, *De Nederl. buiten Europa*, D. II, bl. 259.

(2) VALENTYN, t. a. p, bl. 124. VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 129 en 130.

(3) VALENTYN, t. a. p.; VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 260; VAN HOËVELL, t. a. p. bl. 130.

wreken. Hij viel op de tent van KUFFELER aan, doodde velen der zijnen, en joeg hem zelven met de overigen op de vlugt (1).

SOERAPATI wel beseffende dat de dienst bij de Oostindische Compagnie, na deze daad, voor hem gesloten was, vlugtte eerst naar den Sultan van *Cheribon* en later naar den Soesoehoenan van *Mataram* te *Kerta Soera,* wiens gunst hij zich door zijne bekwaamheden wist te verwerven (2). Maar hij stelde zooveel belang in de verdediging van zijne eer en goede trouw, dat hij een naauwkeurig verhaal van het gebeurde aan de Regering te *Batavia* zond, om zich bij zijne vorige meesters te regtvaardigen. Bij den Soesoehoenan wist hij zich zoo bemind te maken, dat deze hem de hand van eene zijner dochters schonk. De gezant der Compagnie, die naar *Kerta-Soera* was afgevaardigd, om den vlugteling op te eischen, werd, onder toelating en goedkeuring van den Soesoehoenan, door de Baliërs, de trouwe lotgenooten van SOERAPATI, met zijne volgelingen afgemaakt, ofschoon het hof van *Kerta-Soera,* ten einde zich in het oog der Nederlanders te verontschuldigen, zich voordeed alsof het SOERAPATI wilde vervolgen; zoo dat deze naar *Pasoeroewan* de wijk nam, waar hij eene onafhankelijke heerschappij vestigde, in welke hij zich twintig jaren lang staande hield (3).

In 1706 besloot de Compagnie tot eenen veldtogt tegen den gevreesden rebel, zoo als hij nog altijd genoemd werd. SOERAPATI had zich in de dessa *Bangil* versterkt, en wachtte daar ons leger af, dat van *Soerabaja* tegen hem was opgetrokken, en waarop hij reeds menig voordeel behaald had De vesting werd met leeuwenmoed door de onzen bestormd en ingenomen. Wel kwam hun die overwinning duur te staan, want ze verloren daarbij 300 man aan dooden en gekwetsten; maar

---

(1) VALENTYN, *Oud- en Nieuw-Oostindië,* D. IV., St. I, bl. 124 en 125; VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali,* D. II, bl. 130.

(2) VALENTYN, t. a. p. bl. 125; VAN KAMPEN, *De Nederl. buiten Europa*, D. II, bl. 260 en 261; DOMIS, *De resid. Pasoeroeang*, bl. 78—81.

(3) VALENTYN, t. a. p. bl. 125, 145; VAN KAMPEN, t. a. p. bl. 261—263; VAN HOËVELL, t. a. p. bl. 130 en 131.

groot was ook het voordeel, dat ze behaalden. Immers de held, die zooveel jaren lang de schrik der Compagnie was geweest, liet er het leven bij. Onverschrokken zijne benden aanvoerende, werd hij door een handgranaat getroffen; doodelijk gewond zonk hij neder. Maar hij vergat zijne smarten, om, zoo het mogelijk was, nog te overwinnen. Vreezende, dat het berigt van zijnen dood zijne soldaten zou ontmoedigen, liet hij zich naar eene afgelegen plaats vervoeren. Vandaar zond hij zijne bevelen, en bleef de ziel van de operatiën, die zijne troepen, ook na het innemen van *Bangil*, tegen de onzen bleven voortzetten. Al wat de Inlandsche kunst vermag, werd aangewend, om het kostbaar leven te behouden; maar 't was te vergeefs — drie weken later bezweek hij. Kort voor zijn sterven verzamelde hij zijn gezin om zijne legerstede, en nam, als een andere HAMILKAR, zijne zonen den eed af, dat ze de Compagnie tot hunnen laatsten ademtogt zouden bestrijden (1).

Niet voor het volgende jaar 1707 werd de veldtogt van onze zijde hervat, en de stad *Kediri* door den Kapitein DE ROODE ingenomen, vervolgens trok de Generaal DE WILDE met een aanzienlijk leger van 60000 man, meerendeels Madoerezen, naar *Singiri*, alwaar het tot een hoofdtreffen kwam, waarin de vijand geslagen werd. De onzen trokken *Pasoeroewan* binnen, welke stad reeds meer dan 20 jaren in het bezit van SOERAPATI geweest was (2). Doch toen ging *Malang* nog niet over aan het rijk. De door de Compagnie afgezette Soesoehoenam van *Mataram*, HAMANGKOE-RAT II, deed de magt van SOERAPATI in zijne zonen voortleven tot in 1708, toen hij verbannen werd (3).

In 1741 kwamen zoo wel het regentschap *Malang* als *Pasoeroewan* door afstand van PAKOE BOEWAN II SEDO NGLANGKONINGAN aan de Compagnie (4). In 1742 en 1743 deed

(1) VALENTYN, *Oud- en Nieuw-Oostindië*, D. IV, St. I, bl. 185—187; VAN KAMPEN, *de Nederl. buiten Europa*, D. II, bl. 322; VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 131 en 132.

(2) VALENTYN, t. a p. bl. 193—195

(3) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 237.

(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 229, 237.

Tjokro di Ningrat, Vorst van *Madoera*, zijne benden in die streken rukken en wel uit vijandschap tegen de Compagnie. In het laatst gemelde jaar werd zijn Veldheer Wira Negara verslagen. In dien tijd werd *Pasoeroewan* een gedurig oorlogstooneel tusschen de Madoerezen en de Compagnie. De eerste plunderden en roofden de negorijen uit, doch in 1747 werd de rust hersteld (1). In 1811 stond de Gouverneur-Generaal Daendels *Malang* en *Antang* aan den Keizer van *Java* af. Hij schijnt weinig belang in die landschappen gesteld te hebben. Maar die traktaten zijn nooit ten uitvoer gelegd. Eerst sedert 1830 is *Malang* belangrijk geworden. Toen nog was die streek zoo woest, dat eens tijger zijne jongen wierp in de moskee der hoofdplaats *Malang* (2).

Ligging.

Zich dwars door het eiland *Java* van het Noorder- naar het Zuider-zeestrand uitstrekkende, grenst de residentie *Pasoeroewan*, ten Noorden aan de residentie *Soerabaja* en de *Straat van Madoera* ten Noordoosten aan die straat; ten Oosten aan de residentie *Bezoeki*, waarvan zij door de *Tongas* gescheiden is, en aan de *Indische Zee*; ten Zuiden aan die zee; ten Westen aan de residentiën *Kediri* en *Soerabaja* (3). Zij strekt zich uit van 7°34′ tot 8°29′ Z. Br. en van 112°20′ tot 130°46 O. L. (4).

Naamsoorsprong.

Deze residentie heeft geen bijzonder vastgestelden naam. In de officiëele stukken bij het Gouvernement heet het

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 229 en 230.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 236 en 237.

(3) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 307; Domis, *De Resid. Passoeroeang*, bl. 1; Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl.-Indië*. bl. 278; Teenstra, *Nederl. O. I. Bezitt.* bl. 219.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 225.

Passoeroewan of *Pesoeroewan.* Van ouds werd het genoemd *Passaroeang*, *Passarwang* en ook *Pasoeroehan.* Alle deze namen schijnen afkomstig of van het woord *Pe-soeroh-an*, gemagtigde, handlanger, zaakgelastigde, en zou dus beteekenen de plaats, waar men iets kon laten waarnemen, of van *Pasar-oewang*, geldmarkt of handelplaats tegen comptante betaling. De afleiding van het Javaansche woord *Pasar-oewong*, menschenmarkt, of van het Madoeresche *Pasar-oebong*, dubbeltjesmarkt, is niet aannemelijk. De ware uitspraak is *Pasoeroewan*, een betel- of sirihtuin, in het hoog Javaansch zegt men *Pasedahan* (1).

Verdeeling.

Deze residentie is verdeeld in drie regentschappen; als: *Pasoeroewan*, *Bangil* en *Malang*. *Pasoeroewan* ligt in het Noordwesten en bevat de distrikten: *Kraton*, *Kotta*, *Radjassa*, *Winongan* of *Winangon*, *Kebon Tjandeh* of *Kebon Tjandi*, *Djati*, *Grati*, *Melatin* of *Melaten*, *Ngempit*, *Tenger*, *Wankal* of *Wankel* en *Porrong*. Men telt er 622 dessa's. *Bangil*, het kleinste der regentschappen dat in het Noordwesten ligt, bestaat uit de distrikten *Kotta Bangil*, *Pandahan* of *Pendahan*, *Gempol* of *Gumpol* en *Gimpang* of *Gemping*, en telt 603 dessa's. *Malang*, dat grooter is dan de beide overige regentschappen, is verdeeld in de distrikten *Karanglo*, *Gondang Legi* of *Gedong Legi*, *Lengoro* of *Sengoro*, *Pakkis*, *Penangoengan Ngantang* of *Anting*, en *Sisir* of *Batoe* met 413 dessa's (2).

Bestuur.

De Regenten van *Pasoeroewan* en *Bangil* dragen den titel van *Raden Adipati* en die van *Malang* van *Raden*

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 227.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 228, 229, 234, 236; Kussendrager, t. a. p. bl. 307 en 308.

Tommongong. De verdere van Gouvernementswege aangestelde ambtenaren zijn: een Secretaris, een Adsistent-Resident voor het distrikt *Malang*, drie Commiesen, een gezworen Klerk, een Landmeter en gezworen Taxateurs (1).

Elk distrikt heeft eenen *Demang*, uitvoerder van de bevelen der hooge regering, aan wien weder de Hoofden der dessa's onderworpen zijn, die in hun dorpsbestuur de inkomsten en veiligheid van den staat waarborgen (2).

Eindelijk bestaat hier, even als in andere residentiën, eéne regtbank, om alle krimineele zaken te onderzoeken en daarin vonnis te vellen, als ook een landraad te *Pasoeroewan* en te *Malang*, ter beslissing der gewone en mindere regtzaken (3).

Een *Hoofd-Djaksa* (Fiskaal) en *Djaksa's* in de distrikten brengen de voorvallende politiezaken voor den Resident en den Demangsraad; de zaken met verzwarende omstandigheden vergezeld worden door den Resident aan den Ommegaanden Regter overgegeven (4).

De *Hoofd-Djaksa*, het Hoofd der Chinezen en dat der Madoerezen worden door de inboorlingen zelven uit hun midden gekozen; terwijl de handhaving der policie aan een korps *Pradjoerits* toevertrouwd is (5).

De inlandsche geestelijkheid verdient de loffelijke getuigenis, dat zij zich met het genot der voordeelen, haar door huwelijken en besnijdenissen aangebragt, ten volle te vreden stelt en zich voor het overige in geenerlei opzigt in het bestuur tracht te mengen. Alleen de *Hoofd-Panghoeloe* en de *Panghoeloes* bij ieder regentschap worden van gouvernementswege bezoldigd (6).

---

(1) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 308.
(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 29.
(3) Kussendrager, t. a. p. bl. 309.
(4) Domis, t. a. p. bl. 29 en 30.
(5) Kussendrager, t. a. p. bl. 308.
(6) Hetzelfde werk. bl. 309.

Gedaante en Grootte.

Pasoeroewan is een onregelmatig, langwerpig vlak (1), dat van het Noorden naar het Zuiden eene lengte heeft van 37 mijlen en van het Westen naar het Oosten eene breedte van 40 mijlen (2). Het beslaat, volgens eene zoo naauwkeurig mogelijke berekening op hydro- en topographische kaarten, behalve het eiland *Sempoe*, 111 vierkante geographische mijlen of 2683 vierkante palen, en met dat eiland 111,5 vierkante geographische mijlen of 2695 vierkante palen (3).

Luchtgesteldheid.

De warmtegraad is hier zeer verschillend, naarmate van de ligging der plaatsen (4). Aan de stranden teekent de thermometer des daags gemiddeld 82°, te *Tenger* 60° en op andere plaatsen 70°, 75° en 80° (5).

Het luchtsgestel is er gezond en in het algemeen zeer zuiver, doch in het drooge jaargetijde dikwijls schraal en scherp, wanneer er een hevige wind van het gebergte komt. De nachten zijn er in het algemeen koel; de dagen, vooral aan de kust, zeer heet (6). De bergen zijn in den regentijd gewoonlijk zeer helder; en wanneer zij slechts eenigzins omwolkt voorkomen, voorspelt dit regen. Daarentegen kan men in den droogen tijd soms het *Ardjoeno*- of *Tengergebergte* niet zien (7).

Stormen zijn hier zeldzaam, eene enkele zeer hevige windvlaag en eene bui uit het Noordwesten overvalt wel eens de residentie, en enkele overstroomingen, door den hevigen regen

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 278.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 228.

(3) *Tijdschrift voor Ned. Indië*, Vijfde jaarg., D. II, bl. 157.

(4) Domis, *De Resident Pasoeroeang*, bl. 25.

(5) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indie*, bl. 278.

(6) Hetzelfde werk, t. a. p.; *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Besitt.*, bl. 79.

(7) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 26.

veroorzaakt, beschadigen alsdan de bruggen en wegen; doch dit gebeurt niet dikwijls, en bovendien strekken de overstroomingen tot nog meerdere vruchtbaarmaking van het lage land, hetwelk reeds door de uit het gebergte vloeijende stroomen ruim besproeid wordt (1).

Bewoners.

De geheele bevolking beliep, op den 1sten Januarij 1829, 254,787 zielen, onder welke 551 Europeanen, 149,506 Javanen, 85,087 Madoerezen, 928 Chinezen, 695 Maleijers, 65 Arabieren en 175 slaven (2). In 1832 telde men er 264,519 zielen, en onder deze 585 Europeanen, 170,049 Javanen, 92,465 Madoerezen, 969 Chinezen, 468 Maleijers, 68 Arabieren en 117 slaven (3). In 1850 was de bevolking echter reeds geklommen tot 356,472 zielen, onder welke 578 Europeanen of daarmede gelijkstaande, 217,529 Javanen, 114,512 Madurezen, 2,229 Chinezen, 961 Maleijers, 202 Arabieren, 62 Militairen, 111 Pradjoerits en 288 slaven (4).

In het Tenger-gebergte woont nog een afzonderlijke volksstam, uit ruim 4200 zielen bestaande, welke sedert den val van het Madjapahitsche rijk derwaarts de wijk heeft genomen, onder elkander huwt en zich zorgvuldig van de omliggende Javanen afgescheiden houdt (5).

Somtijds, hoewel zeldzaam, bereikt een zeker ras van Nomaden de wilde streken in het Zuiden van Malang. Zij trekken her- en derwaarts naar hun goeddunken (6).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 26 en 27.
(2) Hetzelfde werk, bl. 41.
(3) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 308.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.* B., III, D. III, bl. 228.
(5) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl.-Overzeesche bezittingen*, bl. 82.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 240.

Karakter.

De bevolking is over het geheel werkzaam, eerlijk en landbouwend, en de Javaan is hier niet zoo door vreemden invloed bedorven, als in groote steden. Het karakter des inlanders is hoovaardig, geveinsd, weinig vatbaar voor teedere, vriendschappelijke gevoelens; zijne hoofddrijfveren zijn eigenbelang en zelfbehoud. Hij is zeer vlug van begrip, juist van oordeel, en wraakgierig, wanneer hij zonder gevaar voor zich zelven wraak kan oefenen; hij vergeet niet ligt eene beleediging. Vreedzaam, trouw, gehoorzaam, vreesachtig is hij, niet oorlogzuchtig; maar, eens verwilderd, wreedaardig, onmenschelijk, meedoogenloos (1).

De bewoner der vallei van *Malang* is eenvoudig en nog de ware Javaan, ofschoon vermengd met Madoerezen. Geen karaktertrek is in hem door verschillende gebeurtenissen gewijzigd. Hij verhaalt met eenvoudige overtuiging voor zich zelven de legenden omtrent de hem omringende oudheden, die hij uit den mond zijner ouders heeft gehoord en geleerd, en hij bestrooit nog die beelden en bouwvallen met bloemen, om daardoor zegening te erlangen (2).

Het volk van *Tenger* is braaf, omdat het geene vreemde gewoonten duldt; zijne zeden zijn zuiver zoo als die van zijne voorouders, die het eerbiedigt en godsdienstig vereert. Noch vrees, noch diefstal, noch moord, noch overspel is bij hen bekend, en de vrolijkheid bij het doen hunner werkzaamheden is steeds met scherts verbonden (3). In den oorlog hebben zij nooit partij gekozen (4).

In de andere distrikten moordt men uit jaloerschheid. Het rooven van vee is een zwak van de bevolking der residentie. Van kleine diefstallen en vechterijen hoort men weinig. De

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 33.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III, D. III, bl. 240.
(3) Domis, t. a. p. bl. 135 en 136.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 234.

mindere bevolking is niet derwijze aan ondeugden overgegeven, als men wel waant. De strandbevolking, zoo als te *Majangan*, *Mandharan* enz. is vlugger, arbeidzamer en onafhankelijker. Men erkent twee voorname aanleidende oorzaken, waaruit hier in het algemeen zedeloosheid, diefstal en moord ontstaan: opium rooken en spelen. Het eerste wordt intusschen door de Grooten geschuwd (1).

Levenswijze.

De wijze van bouwen is hier zeer eenvoudig. De Grooten hebben eene groote vierkante *pendoppo* (open gaanderij) voor hun huis. De huizen op zich zelven zijn klein, van bamboes gebouwd, met *alang alang* gedekt en zonder vensters. Men vindt er geene ledikanten, en slechts *bali balis* (banken) in. De bewoners slapen op een matje en een oud smerig hoofdkussen. Te midden der huizen van de hoofden vindt men eene staatsieplaats, alwaar onderscheidene kussens op elkander gestapeld zijn. Overigens is alles zeer eenvoudig (2).

De Regenten hebben goede steenen huizen: die van *Pasoeroewan* en *Bangil* hebben fraai bewerkte *pendoppo's*. De huizen in de dorpen zijn onaanzienlijk, zelfs die der *Demangs* niet uitgezonderd. Hoe zeer dan ook de dorpen tusschen de rijstvelden, omringd door *klapper-*, *pinang-* en andere hoogwassende boomen, allerbekoorlijkst liggen, aan rivieren, afhellingen van bergen en heuvels, en op eenen afstand eene fraaije en schilderachtige vertooning maken, is het verblijf daarin gemeenlijk niet aangenaam. Even verrukkend als de ligging is, stuit de digte opeenstapeling der huizen, hun bekrompen ingang, en algemeen smerig aanzien. Gewoonlijk ziet men het pluimgedierte daarin rondloopen, nevens het brandende vuur, en onder de talrijke kinderen, met welke de

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 136.
(2) Hetzelfde werk, bl. 38 en 39.

huisgezinnen meestal gezegend zijn. De inlander maakt over het algemeen weinig gebruik van de middelen, welke hier voor de hand liggen, om zich aangename woningen te verschaffen. Hij bouwt zonder plan, en heeft geen regel, dan alleen in zijne kerfwerken boven aan de *pendoppo's*. De graven der inboorlingen zijn evenmin prachtig, zelfs leveren die der Regenten niets merkwaardigs op (1).

De inboorlingen gaan hier wel en zindelijk gekleed. De vrouwen in de hoofdplaatsen dragen sitsen baaitjes, de mannen insgelijks, doch ook wel gingangen en lakenen buisjes. Sedert eenige jaren is de dragt van Nederlandsche en Engelsche sitsen zeer in den smaak gekomen. De dorpshoofden hebben Nederlandsche, de gemeene man Engelsche sitsen (2).

De dorpshuishouding in het *Tengergebergte* is eenvoudig; zij erkennen hunnen *Patinggi* (Dorpshoofd) als hunnen voorganger, die de bevelen overbrengt, aan hem zijn zij onderdanig, en alle werkzaamheden geschieden gezamenlijk, zonder eenige bedenking. De vrouwen verrigten den zwaren arbeid. Het rooken van opium en het drinken van sterke dranken, is bij hen onbekend. Wanneer zij zich verlustigen, drinken zij *toewak* (gegiste palmwijn), met water gemengd, waarbij zij uitermate vrolijk zijn (3).

De dorpen liggen gewoonlijk in vlakten; de huizen zijn trapswijze nevens elkander gebouwd, en zijn ieder van eene ruime plaats omgeven, om brandhout en bamboezen te bergen. Bij de huizen ziet men geene boomen of planten; alleenlijk is er op de verhevenste plaats eene kraal voor het vee, waarin dit gezamenlijk 's nachts wordt opgesloten, ofschoon zij voor den akkerbouw geen vee houden. De paarden zijn aan het einde van het huis onder een afdak geplaatst (4).

De huizen zijn alle, zonder onderscheid, met het voorste gedeelte, waar de deur op den linker uithoek gevonden wordt, naar den berg *Brama* gekeerd, zoodat zij in elk dorp altijd

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 39 en 40.
(2) Hetzelfde werk, bl. 40.
(3) Hetzelfde werk, bl. 135 en 136.
(4) Hetzelfde werk, bl. 136 en 137.

in dezelfde rigting staan. Zij hebben eene lengte van 12 of 18 el en eene breedte van 3 tot 5 el, naar mate het gezin talrijk is. De hoogte van den grond tot aan het dak is bijna 2 en het dak zelf ruim 1 el, zoo dat ieder huis de gedaante heeft van eene lange lade met een deksel. De wanden zijn van planken en van binnen met fijn gespleten bamboes bedekt. Het dak aan de regterzijde van het huis en voor de helft aan de linkerzijde is met *alang-alang*, doch het halve gedeelte van de linkerzijde met bamboezen gedekt, die gespleten en tegen elkander gelegd zijn. Aan de linkerzijde is een afdak, en daar onder de ingang van het huis, de deur wordt slechts gesloten door een dwarshout en eene lus van rotting gemaakt, welke aan de binnenzijde om den bovensten stijl van de deur wordt vast gemaakt. Aan de tegenover gestelde zijde in de lengte van het huis is een klein venster om den rook uit en het licht in te laten; doch aangezien alles donker is, en dat venster het geheele gebouw niet kan verlichten, opent men eene bamboes van dat gedeelte des daks, dat daarmede bedekt is. In het middenste gedeelte van het huis is een zolder om goederen te bergen; aan het einde van het huis staat een gemetseld fornuis, waarin drie openingen met potten zijn; het vuur wordt daarin steeds onderhouden, en kan niet, dan toevallig bij verlating van het huis worden uitgedoofd, in welk geval dit veroorloofd is. Deze plaats is voor hen heilig, en het is hun zeer onaangenaam, wanneer een vreemdeling zich daar digt bij begeeft, om dit voor te komen, plaatsen zij er planken en banken om heen. Dit vuur stellen zij zich voor, den brandenden *Brama* te zijn, aan wien zij al hunne offerhanden en gebeden wijden. In dit gedeelte van het gebouw zijn ook kamers, aan de linkerzijde voor den vader en de moeder en aan de regterzijde voor de oude lieden of verdere leden van het gezin, ook is aldaar eene opene plaats voor de keukengereedschappen. In de lengte van het huis staat links en regts eene *bali-bali* (zitbank van bamboes); de vrouwen houden zich links en mannen regts (1).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 137 — 139.

De Nomaden, die somtijds de wilde streken in het zuiden bezoeken, kennen noch rijkdom, noch rang, noch behoefte aan weelde. Hunne kleeding bestaat in *kârongs* of gewone biezenmatten. Eenvoudigheid en gastvrijheid heerscht onder hen (1).

Godsdienst.

De inwoners van *Tenger* hebben eene geheel andere godsdienst dan de Javanen. Zij belijden nog geheel de oude Bramiensche godsdienst en zijn volgelingen van Siwa, daar zij meer dan de andere zich aan het vuur wijden. Al hunne gebeden doen zij voor het vuur of aan het einde van hun huis, aan de zijde van den *Brama*, waar aan den binnen kant eene verhevenheid is, *Sangar Pamalingan* genoemd, en bestemd om de offerhanden te plaatsen en te verrigten Bij zekere gelegenheden versieren zij deze verhevenheid met bloemen; alsdan met het gezigt naar den berg *Brama* gekeerd, het hoofd nederwaarts, met zamenvoeging der handen, buigen zij zich drie keeren, na den afloop van het gebed (2). Hun gebed is altijd aan het drietal Goden der Hindoes gerigt, en zij erkennen, boven de Godheden Brama, Vischnoe en Siwa, nog eene opperste magt, welke zij onder den naam van Praboe Goeroe Ingloehoer vereeren, en wiens naam zij zelden uitspreken, doch als zij hem aanroepen, bedienen zij zich meest van den naam Betoro Goeroe. Buiten deze Goden hebben zij een aantal halve Goden, waaronder hunne voorouders ook begrepen zijn. Zij offeren gestadig aan de Goden, en bij alle gelegenheden worden aan hunne halve Goden vruchten enz. aangeboden (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, bl. 240.
(2) Domis, t. a. p. bl. 138—141.
(3) Hetzelfde werk, bl. 140 en 141.

Men vindt bij hen geene tempels of Priesters, slechts zijn onder hen zoogenaamde *Doekons* (geneeskundigen), die bij plegtige gelegenheden de gebeden en ceremoniën verrigten. Ieder verrigt zijne godsdienst in zijn eigen huis, alleen eene maand vóór nieuwjaar, in de maand *Kasodo* (April), gaan zij gezamenlijk naar den berg *Brama*, om voor hen allen den zegen van het Opperwezen af te smeeken (1). Ook wordt er te midden van eene groote vierkante plek eene diepe, geheimzinnige hulde toegebragt aan een gedenkteeken, mogelijk de grafplaats van den laatsten Browidjojo (2).

Huwelijk.

Bij het voltrekken der huwelijken worden in de residentie *Pasoeroewan* prachtige omgangen gehouden, waarbij bruid en bruidegom zeer fraai, met geel besmeerd, met bloemen getooid, te paard, in eene *tandoe* (draagstoel) of wel in eenen staatsiewagen worden rondgevoerd, door inlandsche muziek, piekeniers, vaandels en, bij inlanders van hoogeren rang, door dansers voorafgegaan en gevolgd (3).

Bij de inwoners van *Tenger* hebben de mannen slechts éénе vrouw en noch ijverzucht, noch overspel, noch echtscheiding is bij hen bekend. De weduwen zijn bijzonder onder hen gezocht, en zoodra eene vrouw haren man verliest, heeft zij aanzoek van meest alle ongetrouwde lieden. Een jong meisje krijgt moeijelijker eenen man (4). Ook is er de ongehuwde staat niet in aanzien, men tracht daarom zoo vroeg mogelijk te huwen; te meer daar het lot der meisjes, wanneer zij nog niet in hare behoeften kunnen voorzien, niet zeer aangenaam is. Nog ongehuwd zijnde vrouwen dragen een teeken om den regterarm (5).

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 141.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 234.
(3) Domis, t. a. p. bl. 37.
(4) Hetzelfde werk, bl. 135 en 136.
(5) Hetzelfde werk, bl. 149.

Wanneer het huwelijk tusschen de partijen overeengekomen is, spreekt de jongeling er den vader van het meisje over, die zich alsdan met den vader van den jongman verstaat. Is nu de overeenkomst getroffen, dan wordt de dag van het huwelijk bepaald, nadat door den bruidegom eerst eene schriftelijke toestemming van den *Panghoeloe* te *Pasoeroewan* of *Probolingo* gehaald is. De dag verschenen zijnde, waarop de plegtige viering van het feest zal plaats hebben, zit de bruidegom zeer netjes gekleed, en met bloemen versierd, bij den uitgang van de deur, op de *bali-bali,* terwijl de bruid in een vertrekje nevens het fornuis zit. De familie bevindt zich in het binnenste van het huis, zittende de vrouwen aan de regter- en de mannen aan de linkerzijde. Nevens de vrouwen staan op de *bali-bali* zeven beelden, voorstellende het eerste de *Dewa tologo* (Godheid) en de overige zes de overledene *Demangs*, vrouwen, grootmoeders en andere aanverwanten. Voor de beelden liggen hoopjes bloemen nevens elkander geplaatst. Ook staan daar twee brandende lampen, alsmede eene menigte vruchten en gekookt eten. Het gamelanspel staat op de *bali-bali* aan de linkerhand, en daarnevens zitten de *Doekons*. Het altaar, hetwelk aan het einde van het huis staat, bestaat in eene hooge stelling, waarop eene plank met vruchten, bloemen, potten, klappers en drie figuren, van bloemen gemaakt, geplaatst is. De stelling is versierd met takken en bloemen, en daarvoor hangt een laddertje met drie trappen. Op den grond in het vertrek zitten twee neven, van de bruid en den bruidegom, die gemagtigden van het paar voorstellen en elkander de pligten van het huwelijk voorhouden, en elkander beloven, getrouw te zullen leven en alles op te volgen, wat de voorschriften, door de Goden gegeven, behelzen. Achter ieder zit een getuige, die door het antwoorden van *ja,* bekent de wederzijdsche beloften gehoord te hebben, en het gezamenlijk eten van *sirih* besluit de zaak. Terwijl die beide afgezondenen handelen, doet een der *Doekons* voor de *sangar pamalingan* een gebed (1).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 149 en 150.

Nadat men zich dus in alles verstaan heeft, wordt de bruidegom door twee leden zijner familie van zijnen verlaten hoek op de *bali-bali* bij de deur, in de zaal gebragt; terwijl de oudste vrouwen van de familie naar de bruid gaan en haar van hare zitplaats halen, die dan voorafgegaan van deze vrouwen, al dansende naar den bruidegom wordt gebragt. De *Doekon*, die daarop het paar nadert, doet een gebed, stelt zich aan het hoofd van den troep, en begeleidt dien naar het *sangar* (altaar), in zijne hand hebbende eenen beker met water en eene van gele en witte bloemen gemaakte kwast. Deze optogt geschiedt al dansende en bij het altaar genaderd, plaatst zich de *Doekon* daarvoor, na het met drie buigingen begroet te hebben. De familie plaatst zich voor den bruidegom en de bruid, die elkander de hand geven. Nadat allen gezeten zijn, en terwijl er eene groote stilte heerscht, doet de *Doekon* een lang gebed, waarbij hij afwisselend het altaar met gewijd water besprengt, terwijl ieder der aanwezigen een blad met bloemen omhoog houdt. Als het gebed geëindigd is, haalt men van het altaar eenen aarden pot met water, hetwelk men *banjoe parwato* (water der reiniging) noemt. De Doekon, zich voor het altaar geplaatst hebbende, doopt een kwastje van *waringin* bladeren in het water, en besprengt daarmede de bruid en den bruidegom twee keeren en vervolgens de leden der familie. Na deze besprenging wordt de pot weder op het altaar geplaatst. De *Doekon* begeeft zich daarna naar het vuur, waarvoor hij een gebed doet, even als daarna ook voor de bewaarplaats van het eten. Deze ceremonie afgeloopen zijnde, gaat hij weder naar het altaar, na alvorens, zoowel de nabestaanden, als den bruidegom en de bruid, een weinig fijn gemaakte rijst in de handen te hebben gegeven. Vervolgens neemt hij van het altaar eene klapper- of kokosnoot, waarin drie pijpjes steken, uit welke hij op de regterhand der aanverwanten en voorts ook van den bruidegom en de bruid eenige druppels water giet, welke zij met de rijst in hunnen mond steken (1).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 151—153.

Nu worden groote *tetampa's* (borden) aangebragt, waarop gekookte rijst en vruchten liggen, en op het altaar wordt een bord met onderscheidene eetwaren en, daarnaast, een vaatje met wierook geplaatst, en onder het doen van gebeden wordt het altaar gestadig door den *Doekon* besprengd met water uit het potje, dat hij vroeger van het altaar heeft genomen; vervolgens wordt er een bord met vruchten, waarop eenige strengen garen, rollen met *pitjis* (duiten), en twee armbanden, van duiten met gaatjes, liggen. Na al wat op het bord ligt besprengd te hebben, neemt de *Doekon* een weinig fijn gemaakte rijst, en raakt daarmede de oudste vrouw aan, eerst aan het voorhoofd, daarna aan den regter-, vervolgens aan den linkerschouder en eindelijk op den rug en de borst, waarop hij, al biddende, haar eene streng garen om den regterarm doet. Zij hierdoor alzoo daartoe geregtigd zijnde, doet het zelfde aan eenige leden der familie, terwijl de *Doekon* de zelfde plegtigheid aan den bruidegom en de bruid verrigt, met dat onderscheid echter, dat hij hun, in plaats van strengen garen, de armbanden van duiten om de regterhand doet. Na deze plegtigheid, waarmede het huwelijk gesloten is, gaan de bruid en de bruidegom op de plaats nevens het vuur zitten (1).

Hierop nu worden de voorouders van den bruidegom en de bruid, aldaar in beeldtenis tegenwoordig, vereerd. De *Doekon* plaatst zich voor de beelden, besprengt die met water, en doet inmiddels een lang gebed (2).

Na deze plegtigheid brengen de aanverwanten den bruidegom en de bruid hunne eerbewijzing, bestaande daarin dat allen, zoowel jong als oud, voor de beelden *tandakken* (dansen), en voor hen op- en nedergaan. Daarna gaan zij zitten en maken met beide handen tegen ieder beeld eene voorwaardsche beweging, zoo als zij tegen de daarstaande *pitjis* en bloemen ook doen. De bruidegom en de bruid nu, naar hunne plaats terugkeerende, werpen *sirih* op de *bali-bali* voor

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 153 en 154.
(2) Hetzelfde werk, bl. 154.

de beelden; waarna de beelden buiten het huis verbrand worden en een gezamenlijk feestmaal volgt (1).

In den laten namiddag wordt het paar naar buiten gedragen en men plaatst den bruidegom voor eenen steen, *batoe-giling* (draaisteen) genoemd, waarop een ei met *borè-borè* (blanketsel) ligt. Dit ei wordt door den bruidegom verbrijzeld, waarop de bruid komt, om zijne voeten met dat zamengetrapte vocht te besmeeren. Vervolgens verwisselen de bruidegom en de bruid onderling een sirihblad met rijst, en de *Doekon* geeft hun een waringinblad met water, hetwelk zij beurtelings voor den mond houden, doch daarvan niet drinken, waarop zich de bruidegom en de bruid met de gezamenlijke feestgenooten weder in huis begeven. Het eten, behalve de rijst, wordt alsdan in hoopjes verdeeld, en als allen weder gezeten zijn, neemt de bruidegom een sirihblad, hetwelk hij rolt en in een voor hem staanden pot met olie en rijst doopt, waarmede hij dan al het eten besproeit. Alsdan buigt het paar zich voor het eten, de handen omhoog heffende, om den zegen af te smeeken. Vervolgens wordt het potje door den bruidegom in de hand genomen, de bruid doopt daarin een gerold sirihblad en bevochtigt daarmede de palmen der handen van de ouders, die het op de huisdeur smeeren en daarna weder gaan zitten (2).

Na eene korte stilte worden op den grond ledige potten gezet, waarin met zeer veel deftigheid door den naasten bloedverwant en vervolgens door anderen, onder het uitspreken van eenige gelukwenschingen, duiten worden geworpen, alsmede kleederen, bestaande in kleedjes, sitsen, doeken, enz. Als dit is afgeloopen, wordt de kamer verlicht en ruim gemaakt; het gamelanspel begint en men brengt voorts het overige van den avond en den nacht met dansen door (3).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, t. a. p.

(2) Hetzelfde werk, bl. 155.

(3) Hetzelfde werk, bl. 155 en 156.

Geboorte.

Wanneer bij het volk van *Tenger* eene vrouw zeven maanden zwanger is, wordt er door de *Doekons* van het dorp een gebed gedaan, hetwelk aan de vijf Goden, BETORO SEWORO, BETORO BROMO, BETORO MOHO DEWO, VISNOE en SIWA gerigt wordt, om 'hun te smeeken, dat het kind, ter wereld komende, door geene besmettelijke ziekten moge worden aangetast. Als het kind geboren is, worden de gewone offerhande- en formuliergebeden gedaan en het wordt aan KAKI AMON, NINI AMON, KAKI DJOEROETOELIS, NINI DJOEROETOELIS, KAKI RODJO NITI, NINI RODJO NITI aanbevolen, terwijl van hen de zegen en een lang leven voor het kind worden afgesmeekt (1).

Ziekten.

De ziekten in deze residentie zijn meestal van catharalen aard, veroorzaakt door de hevige winden, welke hier gedurende den droogen moesson waaijen, bekend onder den naam van *grongong*. In dat getijde heerschen heete koortsen. Behalve de huidziekten, vooral de Javaansche pokken, kan niet gezegd worden, dat er bijzondere ziekten, aan het land eigen, aanwezig zijn (2).

De kuischheid der inwoners van *Tenger* is oorzaak, dat men onder hen geen van die ziekten kent, die in de benedenlanden zoo verwoestend zijn (3).

Sterfte.

De sterfte is in de residentie *Pasoeroewan* ongelijk naar den landaard. Deswege zijn de volgende opmerkingen gemaakt: Er sterven jaarlijks

(1) DOMIS, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 148.

(2) Hetzelfde werk, bl. 42.

(3) Hetzelfde werk, bl. 136.

Van de Chinezen in de steden	1	van	52.
» » slaven » » »	1	»	35.
» » Javanen . » » »	1	»	30.
» » » aan de stranden . . .	1	»	30.
» » » in de bovenlanden . . .	1	»	50.
» » » in het hoog gebergte . .	1	»	70.
Kettinggangers	1	»	50.
In de boeijen	1	»	70.

De sterfte onder de Europeanen is mede van weinig belang; men kan die van 1 op de 25 stellen (1).

Begrafenis.

De begrafenisplegtigheden zijn bij de bevolking dezer residentie doorgaans dezelfde als die bij de overige bewoners van *Java*, alleen de bewoners van het *Tengergebergte* wijken daarvan af. Zoodra het lijk bij hen gezuiverd en in linnen gewikkeld is, wordt het door de geheele familie schreijende naar de grafplaats vergezeld, waar een van 6 tot 9 palmen diepe kuil ter opneming van het lijk is in gereedheid gebragt. Daarin wordt het op den rug, met het hoofd naar den berg *Brama* geplaatst; wordende het hoofd zoo gedraaid, dat het met het gezigt derwaarts gekeerd ligt. Nadat het lijk met bamboezen bedekt, en het graf met aarde gevuld is, hetwelk door de familie gedaan wordt, plaatst men eten bij het graf. Ook wordt een holle bamboes in eene overeindstaande rigting op de hoogte van den mond in de aarde gestoken, en daarin, gedurende zeven dagen, een zeker toebereid water gegoten, om den overledene nog te laven. Wanneer de familie voor de eerste keer het graf verlaat, vragen zij aan elkander, of er ook één van hen ontbreekt, hetwelk alsdan met *ja* wordt beantwoord. Na verloop van zeven dagen wordt de bamboes digt gemaakt, en het brengen van eten houdt op (2).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 43.
(2) Hetzelfde werk, bl. 156 en 157.

Men maakt vervolgens van bladeren of wel van den *areng-*, den *pisang-* of andere boomen een menschelijk hoofd en van bloemen armen, hetwelk den overledene moet voorstellen. Dit beeld wordt alsdan bij het vuur gezet, waar men het eten aanbiedt onder het doen van de gewone formuliergebeden, het besprengen van gewijd water en het branden van wierook, hetwelk door den *Doekon* geschiedt. Nadat er de zegen over is afgesmeekt, nemen de oudste en naaste leden der familie het beeld, onder het zeggen: »Waarom verlaat gij ons? Wij zouden »u goed hebben opgepast," en brengen het naar buiten, waar het verbrand wordt (1).

Gedurende een geruimen tijd hebben geene ceremoniën meer plaats; doch na verloop van een jaar (sommigen willen na 1000 dagen) wordt er op nieuw eene beeldtenis, even als de vorige, gemaakt, waarbij echter de gestorvene voorouders van den overledene gevoegd worden. Al deze beelden worden gezamenlijk in het huis van den overledene achter het fornuis geplaatst, waar men hen uitnoodigt, om van het daar geplaatste eten te gebruiken. Nadat de formulier- en ander bij die gelegenheid gebruikelijke gebeden voor het water en vuur zijn uitgesproken, de wierook verbrand en alles met wijwater besprengd is, doet de *Doekon* het laatste gebed, smeekende dat de vijf dewa's Betoro Seworo, Betoro Bromo, Betoro Moho Dewo, Betoro Visnoe en Betoro Siwa hun hunne zonden willen vergeven en dat de zielen der gestorvenen in hunne eigen bloedverwanten mogen terugkeeren. Deze plegtigheid afgeloopen zijnde, wordt alles gezamenlijk verbrand, en nadat men eene klappernoot aan stukken heeft gebroken, is alles afgedaan, geene plegtigheden hebben er meer plaats, en het is dan als het ware geoorloofd, om den overledene te vergeten (2).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 157 en 158.

(2) Hetzelfde werk, bl. 158.

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De verscheidenheid van hooge of lage ligging brengt ook verscheidenheid van voortbrengselen te weeg. Algemeen is de bodem echter vruchtbaar, inzonderheid in de bergstreken, waar men zwarte aarde en rooden kleigrond heeft, terwijl de lagere streken of zilt- of steenachtig zijn. Men mag echter veilig zeggen, dat deze landen van het zeestrand af, tot eene hoogte van 2300 ellen boven de oppervlakte der zee begroeid zijn en een ruim veld voor allerlei ondernemingen aanbieden (1). Men rekent, dat $^7/_{10}$ gedeelten van deze residentie bebouwd, en de overige $^3/_{10}$ gedeelten meerendeels voor cultuur vatbaar zijn (2).

De cultuur brengt welvaart mede. De Inlandsche hoofden zijn welgesteld. Den landbouwer wordt een goede oogst, den handel worden schatten verzekerd (3). Voor den landbouw bezigt men hier: *singkal* (ploeg), buffels of koeijen, *garoe* (egge), *patjol* (spade), *bitjak* (houweel), *kedjindati* (eene andere soort van ploeg), voor *sawah* of natte rijstvelden, en *broedjol* (eene andere soort van egge), *kedjinkadok* (nog eene andere soort van ploeg) en *patjol* (spade) voor *tagals* of drooge rijstvelden (4).

De velden worden in deze residentie verdeeld in *bouws*, zijnde het vierde gedeelte van een *jonk*, die uit 5600 *tjinkals* bestaat, welke *tjinkal* ongelijk van grootte is. Men heeft er van 2,88, 3,29 en 3,54 ell. De bewoners der bovenlanden hebben de grootste maat. In *Bangil* en *Malang* doet eene bouw 402,88 ell., de tjinkal 3,54 ell.; in de hoofdplaats *Pasoeroewan* de bouw 333,80 ell., de tjinkal, 2,88 ell.; in de Bovenlanden de bouw 384,39 ell., de tjinkal 3,29 ell. (5).

De koffij, eene plant uit *Arabië*, bedekt de puinhoopen der voorwereld, en groeit er welig als in haar oorspronkelijk

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 48.

(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 227.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 239.

(4) Domis, t. a. p. bl. 51.

(5) Hetzelfde werk, bl. 46.

vaderland. Tot op de toppen der bergen treft men den koffijboom aan, boven de wolken verheven (1), onder anderen op het *Tengersche gebergte;* doch de uitgestrektste koffijbosschen zijn in het *Malangsche*, vooral in het *Antangsche* en *Batoesche* (2). De koffij wordt te *Bangil, Ngantang, Singosari* en *Malang* in de pakhuizen opgeschuurd en van daar per as naar *Pasoeroewan* vervoerd. Het transport heeft menig honderd stuks rundvee en wagens in dienst, zoodat in den tijd van afvoer de weg steeds met karren bedekt is. Te *Siser* of *Batoe* is eene inrigting om de koffijnoot regelmatig te pellen. Maar overal elders, waar loopend water is, zijn kleinere eenvoudige pelmolens. Ieder huis is van eenen droogbak voorzien, ieder kind kent de behandeling (3). In 1849 werden in *Pasoeroewan* 116,000 pikol koffij gewonnen.

Ook de tabak tiert hier met voordeel en is zeer gezocht, zij wordt tot in de dalen geplant in en langs alle hellingen, diepten en rivieren (4), vooral in het *Malangsche*, alwaar de beste soorten als Havana, Virginia, mitsgaders Bengaalsche en Japansche met het beste gevolg geplant is (5). In 1843 werden in de geheele residentie 1500 pikol tabak gewonnen (6).

De sawahvelden in het *Radjassasche*, *Kratonsche*, *Pasoeroewansche* en *Bangilsche* geven meest twee gewassen 's jaars. *Padi-dalm*, het eerste en voornaamste, heeft vijf à zes maanden tot groei noodig; het laatste en minst tijd vereischende heet *padi-ginja*. De opbrengst van een *jonk padi* is zeer ongelijk. In het *Radjassasche*, in *Winang*, *Kebontjandi* en *Gempol* zijn de vruchtbaarste velden, waar men van ruim 28000 vierkante ellen 40 tot 60 hamatten (2500 tot 3750 ponden) padi inzamelt; terwijl men in *Djati* en *Melatten* naauwlijks

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 38.
(2) Domis, t. a. p. bl. 49.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 239 en 245.
(4) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 238.
(5) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 50.
(6) Temminck, *Posses. Neérl.* Tom. I. pag. 377.

20 hamatten van 200 katties bekomt en *Radjassa* 27 en *Djati* 10voud geeft (1). Men wint in de geheele residentie jaarlijks 1,650,000 pikol *padi* (2).

Er zijn vele waterleidingen tot besproeijing der rijst- en andere bouwvelden. Onder anderen is er eene groote waterleiding uit de *Brantas* naar *Kepandjing* aangelegd. Gewoonlijk plant men na het eerste padigewas, *kedellé, katjan* en andere aardvruchten, en soms ook *djagong*, welke laatste in de lage landen in drie maanden rijp is, en in de hoogere landen twaalf maanden vereischt (3).

Alle werkzaamheden tot bearbeiding der velden geschieden door de mannen, voor zooveel namelijk het ontginnen, beploegen en gereedmaken der gronden betreft; doch het zaaijen en verplanten geschiedt door de vrouwen; zij snijden de padi, brengen die naar hunne woning en ook ter markt (4).

Het laat zich aanzien dat de suiker-cultuur hoe langs hoe meer zal uitgebreid worden. De Javanen bekomen groote winsten van die aanplant. Zij verkoopen in het *Bangilsche* het riet op een bouw land, ongeveer 178 vierkante roeden groot, voor 600 à 700 gulden; terwijl men rekent dat zulk een stuk land 50 tot 80 pikols suiker opbrengt. De landen in het *Radjassasche* geven minder en de bouw wordt daar dan ook voor de helft verkocht (5). Voor een zestal jaren werden er reeds 238,000 pikol suiker in deze residentie gewonnen (6).

De katoen wordt met vrucht aangeplant. De gemeene soorten, welke hier gebruikt worden, zijn de *kapas dalem* en *kapas gindja*, die meest digt aan zee en op lage landen geplant worden. Dit gewas is lang, groeit spoedig, en geeft in 4—6 maanden vrucht (7).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 50.

(2) Temminck, *Posses. Neérl.*, Tom. I. pag. 377.

(3) Domis, t. a. p. bl. 50.

(4) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 50 en 51.

(5) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 56.

(6) Temminck, t. a. p.

(7) Domis, t. a. p. bl. 57 en 58.

Men heeft in deze residentie onderscheidene soorten van indigo, onder anderen de soort, welke op *Sumatra* wast. Men rekent hier op een morgen, bij elken keer snijden, op 20 tot 25 ponden, men kan tot driemalen 's jaars snijden (1).

De *Kasoemba djawa* (*Chathamus tinctorias*). welke hier wel wil voortkomen, wordt door den inlander weinig aangeplant, omdat de teelt weinig voordeel verschaft; eveneens is het gelegen met de *kasoemba kling* (*bixa orillana*); men vindt daarvan onderscheidene boomen, doch de verwstof is niet gezocht, en de lage prijs betaalt den arbeid niet. Intusschen is deze boom op vele plaatsen aangeplant en komt uitnemend voort (2). De aankweeking van den *Nipah* (*Nipa fructicus*) is eene monopolie van het Gouvernement (3).

Behalve de koffijboom en de indigoplant zijn er nog eene menigte uitheemsche gewassen, als: de nopalplant (waarop het cochenille-insekt wordt gekweekt), de indigoplant, de kaneelboom, de theeheester uit het noordelijk China en zelfs granen en groenten uit het noordelijk Europa met goed gevolg overgebragt, die er ongemeen welig groeijen (4).

De meeste der bekende moesgroenten uit *Europa* worden door de Chinezen gekweekt. Uit deze residentie en *Soerabaja* wordt bijna geheel *Java* van aardappelen voorzien (5) welke vooral uit deze residentie zeer gezocht zijn (6). De koelere lucht in het bergachtige gedeelte der residentie veroorlooft zelfs de teelt van fijne Europesche vruchten, waaronder vooral smakelijke perzikken (7). De druif en eenige andere vruchten zijn hier beter dan in eenig ander gedeelte van het eiland (8).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 56 en 57.

(2) Het zelfde werk, bl. 57.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 224.

(4) Het zelfde werk, bl. 227.

(5) Domis, t. a. p. bl. 52; Van den Bosch, *Nederl. Bezitt., in Azië, Afrika en Amerika*, D. II. bl. 42.

(6) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 281; *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 80.

(7) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, t. a. p.

(8) Van den Bosch, t. a. p.

Handel.

De meeste koopwaren worden in *Pasoeroewan* over land aangebragt, door karren met runderen en paarden bespannen (1).

De binnenlandsche handel bestaat veelal uit onderlingen ruil of verkoop voor geld, van rijst, *djagong, padi, kedellé djarek, kapas*, stroozakken, *doempel*, kadjangmatten, koffij, uijen, aardappelen, kool, suikerriet, Javasche suiker, gezouten eijeren, visch, vruchten, kaneel, indigo, tabak, huiden, olie, bloemen, pannen, steenen, kalk, lijnwaden, kleedjes, verwstoffen, mandwerken, jenever, opium, bier, minerale wateren, Europesche mondbehoeften, talkkaarsen, gemaakte gouden en zilveren waren, edelgesteenten enz., van al deze voorwerpen zijn slechts voor den Europeschen handel geschikt koffij, suiker, indigo en huiden (2).

De groote hoeveelheid koffij, welke deze residentie voorbrengt, en wel voornamelijk het regentschap *Malang*, maakt dit artikel van veel belang voor den handel. Men schat den uitvoer van koffij op 80000 tot 90000 pikols. De uitvoer van suiker wordt van 16000 tot 20000 pikol begroot. Deze artikelen verschaffen een levendig verkeer. Koffij en tabak bekomt men uit de bovenlanden van *Malang*, mitsgaders uit de binnenlanden van *Pasoeroewan* en *Bangil*, tegen ruiling met lijnwaden, gezouten visch, goud en zilverwerken en ook voor geld (3).

De *waliran* (zwavel), die de inboorlingen uit het *Ardjoenagebergte* halen, maakt mede een artikel van handel uit. (4).

De uitvoer naar andere plaatsen dan de Europesche markt, als naar *Amboina, Linga, Riouw, Saleyer, Pontianak* enz. bestaat uit aardappelen, gratti-eijeren, uijen, olie, koffij,

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 40.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 61.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 61 en 62.

(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 229.

60*

gading, *padi*, *katjang*. dakpannen enz., waartegen men hier uit *Riouw gambir* en van *Bali kapas* en *kasoemba* bekomt (1).

De rijst wordt hier verkocht bij *gantangs*,

eene *gantang*	bedraagt	10	katjes
eene *pitra*	»	5	»
eene *batok*	»	1 tot 5	»

koffij bij *tjintaks* bedragende 10 katjes, olie bij *oemploens*, welke 20 tot 28 bottels houden; tabak bij *boendels* of *gropaks* van 1000 *templeks*.

Een *templek* (een pruimpje, *soesoer*, omstreeks 2¹/₄ Nederl. lood) is een pakje waarvan ongeveer 40 in een pond gaan. Een *grobak* is een halve paardenlading, welke 100 tampangs houdt.

Een *tampang* heeft 10 templeks.

Een *kodi malangs* houdt 12000 tot 15000 tampangs; eene *kodi* 800 katjes.

Eene paardenlading tabak:

2000	pakjes,	1ste	soort,	wegende	85 à 90 katjes.
2000	»	2de	»	»	65 à 70 »
2000	»	3de	»	»	85 à 50 »
2222	»	1ste	»	»	een pikol.
2857	»	2de	»	»	» »
3333	»	3de	»	»	» »

Lijnwaad wordt bij *ikets* berekend (2).

Fabrijken.

Er bestaan onderscheidene suikermolens, de meeste in het *Radjassasche*, *Kratonsche* en *Gemjolsche* (3), alsmede arakstokerijen (4). Men vindt er geen indigofabrijken in het groot,

(1) Domis, *de Resid. Pasoeroeang*, bl. 62.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 47.

(3) Het zelfde werk, bl. 54 en 55.

(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 80.

de inlander maakt er slechts indigo voor het dagelijks vertier. De bereiding geschiedt door de bladeren en steelen in groote potten met water te doen gisten. Nadat zij een dag en eene nacht daarin gelegen hebben, worden zij uit de potten genomen, en het overblijvend aftreksel wordt met eene bamboe, twee uren lang, geroerd en in het water kalk gegoten. Alsdan laat men het indigowater rusten, tot dat de draf genoeg gezakt is, wanneer het water van dien draf wordt afgegoten. Den volgenden dag wordt het bezinksel, ter drooging gelegd op eenen doek, welke op eene stelling is uitgespreid. Hierna in eenen halfvloeibaren staat in eene pot overgegoten, wordt het in dien staat verkocht (1).

In de residentie *Pasoeroewan* zijn steen-, pannen- en vloersteenen-bakkerijen, vooral worden er bij de hoofdplaats honderd duizenden steenen gebakken, alsmede potten, welke zeer fraai zijn, vooral die te *Malang* vervaardigd worden. In de kampong *Kapoeran*, nabij de stad, heeft men eene kalkbranderij (2).

De Javanen maken alle hunne katoenen goederen op den gewonen weefstoel. Het spinnewiel en het molentje om de katoen te zuiveren is hier gelijk aan die van geheel *Java*. De vrouwen verrigten hier alles wat de katoenwerkerij betreft, zoo wel ten opzigte van het weven als van het beschilderen. Daar deze arbeid nog al tijd vereischt, maakt dit de goederen vrij duur. Er worden geene fijne katoenen vervaardigd, en alleen blaauwe, zwarte of gestreepte stukken ter koop aangeboden. Zijdeweverij is hier onbekend (3).

Het aanmaken van goeniezakken voor de koffij heeft er steeds vele zwarigheden ontmoet. Zij worden vervaardigd van de *teboesorro*, *peloetan*, *rami*, *bagi* en *waroe*. Ook wordt in deze residentie allerlei soort van touw gemaakt, inzonderheid van den *gabang*- en *areng*-boom; en in de distrikten *Melaten*,

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 56.

(2) Het zelfde werk, bl. 57.

(3) Het zelfde werk, bl. 58.

Wankel en *Antung* maakt men stroozakken. Het maken van vischnetten en ankertouwen in het maleische kamp is mede niet onbeduidend (1).

Het verlakken van kris- en piekscheeden geschiedt hier op de openbare pasars. Voorts zijn er koperslagers, smids, goud- en zilverwerkers, timmerlieden, schoen- en kleedermakers, doch deze zijn meestal in hun handwerk weinig bedreven; de metselaars zijn beter, en zullen hun werk, door het menigvuldig bouwen in de residentie, hoe lang zoo meer leeren verstaan. Te *Bangil* heeft men leerlooijers (2); ook worden in deze residentie matten, manden en stroozakken gevlochten (3).

Zout wordt niet aangemaakt. Het zou echter gemakkelijk zijn het te bekomen. In het drooge jaargetijde ziet het strand geheel wit, en de inlander zou de aarde naast zijn huis slechts hebben op te nemen, die te doen kooken, het water te laten bezinken, en het dan overblijvende water aan de zon bloot te stellen, om spoedig goed zout te erlangen. Het zouten van visch en eijeren te *Gratti* geschiedt dan ook niet met zuiver zout, maar met *padak* (grondaarde) van de *tambaks* (vischvijvers). Dit komt goedkooper uit en is beter, daar het zout alleen te sterk is. Men behoeft de kleine vischjes slechts over die aarde te wentetelen, en ze dan te laten droogen, om ze te zouten. De gratti-eijeren zijn zeer gezocht, zij komen uit de dessa *Dawi* op kleinen afstand van het *Gratti-meer*. Ieder inwoner in de dessa onderhoudt ten minste 40 of 50 eenden, wier eijeren zij zouten en over geheel *Java* verzenden. De uitvoer van de eijeren over zee bedraagt soms 100,000 stuk 's jaars. Wanneer men het inwendig vertier in *Pasoeroewan* en het vervoer over land daarbij rekent, kan men nagaan, dat dit artikel voor de bevolking van het distrikt *Gratti* een goed middel van bestaan oplevert. Stellig treft men aldaar meer dan 9000

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 59.

(2) Het zelfde werk, bl. 59.

(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 228.

eenden aan, weshalve het aantal eijeren, dat jaarlijks gewonnen wordt zeer aanzienlijk is. Vele eijeren worden echter bedriegelijk als uit *Gratti* opgegeven; de echte zijn spoedig aan hunne fraaije blaauwe kleur te kennen; de andere zijn bleekblaauw, zelfs wit (1).

Visscherij.

De Visscherij is hier van veel belang (2) en wordt gedreven met verschillende praauwen, als de praauw *madjang*, *tokol*, *sampani*, *kriman*, *seko* en *parian* (3).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Behalve de rhinoceros vindt men in deze residentie al de overige huis- en wilde dieren van *Java* (4).

De paarden, van welke in deze residentie 24000 gevonden worden (5), zijn, ofschoon niet groot, vurig, sterk (6) en van zeer goed ras, en de inwoner, vooral in het *Batoesche*, doet zijn best dit te veredelen. Vreemde rassen treft men niet aan, met uitzondering van eenige Bimanesche paarden (7). Er zijn 90000 buffels en runderen (8), van welke laatste menig

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 60; Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 225.

(2) Temminck, *Possess. Neérl.*, *pag.* 378.

(3) Domis, t. a. p. bl. 59.

(4) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 280.

(5) Temminck, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(7) Domis, t. a. p. bl. 52.

(8) Temminck, t. a. p.

honderdstuks tot transport gebezigd wordt (1). De meeste buffels worden in het regentschap *Malang* en de meeste runderen in de beide overige regentschappen aangetroffen (2). De diepe valleijen, digte bosschen en het kreupelhout bieden vooral in het *Tenger*-gebergte, veilige schuilplaatsen aan voor den tijger (3). Maar de welige bosschen, waar de listige tijger in schuilt, zijn mede bewoond door talrijke benden apen, die hier ongestoord huishouden en nooit verdreven worden (4)

Men heeft wijders onderscheidene soorten van kruipende zee- en landdieren, en omstreeks dertig soorten van slangen, van den ontzettenden *oelar sawah* (boa constrictor) tot den *biloedak*, eenen kleinen adder. In de rivier van *Pasoeroewan*, vindt men eene kleine slang *lempee* genaamd, welks beet zoo niet doodelijk, althans zeer gevaarlijk is. Onder de giftige dieren kan men nog de schorpioenen en duizendpooten brengen, welke men allerwege in Indië aantreft, en wier steken vrij groote en pijnlijke gezwellen veroorzaken. De Javanen bestrooijen die gezwellen met fijnen kalk, het beste middel dat er tegen gebezigd kan worden (5).

Het land is rijk aan gevogelte. Men vindt er meer dan zestig soorten (6), onder welke paauwen, kalkoenen, hoenders, eendvogels, ganzen, wilde en huisduiven, zwaluwen (7), zeemeeuwen enz. Eetbare vogelnestjes leveren de kalk rotsen, op de eilandjes *Sempoe* en *Bali-Kembang*, nabij de zuidkust der residentie gelegen (8).

De zee in deze streken is bijzonder rijk aan visch, zoodat men er meer dan honderd tachtig soorten kan optellen (9),

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 239.

(2) De zelfde, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, t. a. p.

(3) De zelfde, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 233.

(4) Verhuell, *Herinner. van eene Reis naar O. I.*, D. II. bl. 96.

(5) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 53.

(6) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 281.

(7) Domis, t. a. p.

(8) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 239.

(9) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 81.

doch de rivieren zijn zonder visch, alleen eene enkele soort, *trengkaleng*, treft men er in aan (1).

Plantenrijk.

De voornaamste boomen, planten en gewassen, welke in de residentie voorkomen, zijn: de *glogos*, de *lontar*, de *gebang*, de kokosboom, het *rottan*, het bamboes, de *waroe*, de *gajam*, de *nibong*, de *djati*, welke het beste timmerhout oplevert, de *ambalo*, de *kasoemba*, de *asam* (tamarinde), de *sonokling*, de *sonokembang*, de *soerèn*, de *kamoening*, de *kanari*, de *mengkoedoe*, de *dadap*, de *tjemara*, de *waringin*, de *pinang*, de *randoe*, de *basaran*, de *genitri*, en de *gondang*, uit welke laatste men eene soort van was verkrijgt, zoomede uit den *badot* gom elastiek (2).

De voornaamste vruchten, welke men er aantreft, zijn: de *pisang*, de *doerian*, de *langsep*, de *mangis*, de *ananas*, de *manga*, vier soorten van *djamboes*, de *ramboetan*, de *salak*, de *blimbing*, de *saowo*, de *dalima* of granaatappel, de *samanka*, de *nangka*, de *srikaja*, de *kleedong*, de *moendoe*, vijf soorten van *djerok* of citroen, de *namnam*, de *kepel*, de *boewah angoor* (druiven), de *madja*, de *djoewit*, de *oeni* (frambozen), de *doeko*, de *loo* en de *gajam* (3).

De voornaamste bloemen zijn: *tjampaka*, drie soorten van *melati*, *tjampaka gondok*, *soelassi*, *saroeni*, *kananga*, *tonking*, *patjar tjina*, *sambodja*, *katja piring*, *tandjong*, *nogosari*, *ajer mawar* (rozen), *gambir*, *sedap-malam*, *kamoening* en *sengading* (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 242.

(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 51.

(3) Het zelfde werk, bl. 51 en 52.

(4) Het zelfde werk, bl. 52.

Bosschen.

Vooral in de districten *Pandakan* en *Ngempit* is het land zeer boomrijk en vindt men hier en daar eenige djatibosschen, die nogthans weinig goed en bruikbaar hout opleveren. De afdeeling *Malang* daarentegen is van beter hout voorzien, dan men ergens elders in deze streken aantreft, waarvan door den verren afstand en de moeijelijkheid van vervoer echter tot hiertoe weinig of geen gebruik gemaakt wordt. (1)

Delfstoffenrijk.

In het *Tenger-gebergte* vindt men op de toppen, bij den vuurberg *Brama*, groote bazalt- en lava-rotsen. Langs eenen afgestoken heuvel van deze bergen, vond Professor HORSFIELD:

1. Eene bedding lava van de oppervlakte, in kleine brokken, 18 palmen diep;
2 » » fijn zand, 15 palm;
3. » » grijs zand, 15 palm;
4. » » zwart zand, 15 palm;
5. » » gele leemachtige gewas-aarde, 1 el, 5 palm diep;
6. » » lava in brokken, 50 palm;
7. » » gewas-aarde, 6 palm;
8. » » grof zand, 50 palm (2).

In de vuurslonden der nog steeds werkende vulkanen in de prachtige vallei van *Malang*, ziet men rotswanden van trachyten of lava's van verschillende vastheid, kleur en vormen, nu eens loodregte zuilen vertoonende, dan weder in waterpassen lagen verdeeld, dáár eenigzins verweerde of door het

(1) KUSSENDRAGER, *Beschrijving van Java*, bl. 313 en 314.

(2) DOMIS, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 53 en 54.

vuur veranderde blokken van rotssoorten, vooral van obsidiaan, van puimsteen en van onderscheidene soorten van conglomeraten, somwijlen met zwavel doortrokken, of gedeeltelijk ontbonden; ook brokken van vast zamengebakken kleiaarde met zwavel doormengd of met ijzer-oxide bezwangerd; voorts vulkanische asch, zand, slakken, enz. De kleinere bergen bestaan veelal uit gemengde steenvormingen, uit diorieten, zandsteenen en jongere kalksteenen. In de beddingen der bergstroomen vindt men dikwerf keijen van witte kwarts, kristallen van ijzerkies en zuur van magneet-ijzer, alsmede gerolde steenen van agaat, jaspis, chalcedoon, amathist, ook van graniet en andere plutonische gesteenten, ook stukken van versteend hout (1).

Bronnen.

In de vallei van *Malang* springen en borrelen overal warme bronnen (2). Te *Singo ritti*, drie palen van *Batoe* is eene warme zwavelbron. Verscholen tusschen hoog gebergte, levert het badhuisje aldaar een schilderachtig gezigt op. Daarnevens staat een vervallen Braminsch tempeltje, om hetwelk onderscheidene heete bronnen opborrelen, wier water de kracht van versteening bezit, en waarin versteend hout, bamboes en riet gevonden wordt. In dit gebergte heeft men nog eene zuurbron, en boven *Antang*, 1½ paal van de hoofdplaats, eene zoutwel (3).

De Grond.

De lagere gronden zijn van eenen alluvialen aard en niet zoo goed als de hoogere; sommige zelfs zijn dor en

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 226.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III, D. III, bl. 239.

(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 9 en 10.

onvruchtbaar, en door verschillende hoogten voor allerlei gewassen geschikt (1). Aan zee vindt men de boomen *prapatan*, *alor*, *nipah*, wier vruchten worden gegeten, *entong-entong* (*cactus*) en zout; iets verder heeft men sawahvelden, klapper-, *pinangka-*, *manga-*, *tamarinde-* en *pisang*-boomen, benevens alle soorten van *kedelle*, *katella* en op iets hoogere gronden *kapas*, *djagong*, *gadong*, *laboe*, *katjang*, suikerriet, indigo, *djamboes*, *djati*, *nangka*, *doerian*, *srikaja*, enz. De hoogte van 600—900 ellen bereikt hebbende, treft men schoone koffijbosschen en tuinen aan, alsmede *djati*, peper, tabak, *bamboe petoong*, *apos*, *djagong*, den *arengboom*, alle soorten van *langsap*, andere vruchten en een geheel verschillend plantenrijk. De *pakoe* (varen), welke op middelbare hoogte klein is, begint nu allengs grooteren wasdom te krijgen; en op eene hoogte van 1800 ellen groeit een boom daarvan, die 2 el 5 palm tot 3 el 7 palm hoog is. De *tjemara*, eene soort van den, komt nu te voorschijn, en wel met de Europesche perzikken, aardbeziën, artischokken, aardappelen en tarwe, die alleen den grond versieren, daar zoo wel de bamboezen, de *padi* en de klapperboomen, ja bijkans alle voortbrengselen uit de benedenlanden, ons verlaten hebben, de dampkring helderder en ligter wordt, en men eene aangename geurige lucht inademt (2).

Bergen.

Onder de hooge gebergten, waaraan dit gewest bijzonder rijk is, verdienen, behalve de door ons reeds vermelde *Kloet*, *Kawi*, *Ardjoeno* en *Penangoengan* (3), de *Mahameroe*, het *Tengergebergte* en de *Brama* hoofdzakelijk vermeld te worden (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl.-Indië*, bl. 278 en 279.

(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 48 en 49.

(3) Zie hier voor bl. 340 en 344.

(4) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 310 en 311.

De Mahameroe.

Het *Mahameroe-gebergte*, ook wel enkel *Smehroe, Soemeroe* of *Semiroe*, dat zich oostwaarts tot in *Probolingo* uitstrekt (1), wordt voor het hoogste gebergte van *Java* gehouden, heeft eene zuidelijke en noordelijke strekking en is nimmer met sneeuw bedekt (2). De hoogste top, zijnde de *Mahameroe* (3) ligt op 8°8′ Z. B. 113° O. L. (4) en is hoog 3732 ell. (5). De top is kaal en van alle gewassen ontbloot, vermits hij zich boven de lijn van plantengroei verheft (6).

Van *Wedoren* af, dat op de helling van den berg 2000 ellen boven de oppervlakte der zee ligt, begint de kegel zich meer steil te verheffen, en heeft nu aan genoegzaam alle zijden eene helling van 40 graden met het horizontale vlak. De aan alle zijden gelijkelijk afhellende kegel heeft drie kruinen, welke gezamenlijk den top uitmaken en onderling op eenen afstand van ongeveer 400 Ned. ellen van elkander verwijderd zijn; de eerste kruin is in rust gekomen en schijnt werkeloos; de tweede meer zuid-oostwaarts is steeds rookende of brandende; de derde heeft nog geen uitbarsting ondergaan, is de hoogste en ligt zuidwestwaarts van de beiden even genoemde kraters. Op den top van dezen berg teekende de Thermometer den 18en October 1838, des achtermiddags te 5 ure, 33° Fahrenheit (7).

Het Tengergebergte.

Het *Tengergebergte* heeft naar het noordoosten en zuidwesten eene groote uitgestrektheid (8). Het wordt door de

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. O. I.*, bl. 279.

(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 8.

(3) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. VII, bl. 600.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 339.

(5) Almanak *voor Neêrlands Indië* 1844, bl. 25.

(6) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl.-Overzeesche bezittingen*, bl. 79.

(7) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 791.

(8) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 131; Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 311.

Pasoeroewansche distrikten *Pakis*, *Porrong*, *Wankel*, *Gratti*, *Melatan* en de Probolingosche distrikten *Tongas*, *Kepattan*, *Dringo* en *Loemadjang* aan den westelijken en noordelijken kant bepaald, terwijl ten zuiden zich het gebergte *Mahameroe* naar zee uitstrekt, den *Mahameroe* met de *Ardjoeno* verbindende. Het eigenlijke begin is op 16 palen noordwest van den *Mahameroe* (1). Men vindt in dit gebergte zeer vele valleijen en hoogten, waarvan alle toppen begroeid zijn. De meeste van deze toppen hebben eene hoogte van 1200 tot 1800 ellen (2), doch zijne toppen reiken 2700 ellen boven de oppervlakte der zee. De zuidelijke hellingen zijn steiler dan de oostelijke (3). De oostkant van het gebergte is wel vruchtbaar, doch er bestaat gebrek aan water, daar door menigvuldige uitbarstingen van den Brama meest alle bronnen gestopt zijn (4). De *Tenger* rug is breed en lang, van het Noorden gezien een kolossale klomp, digt begroeid met donkere wouden, maar aan de zuidzijde is hij helderder en minder met bosch bezet (5). In het westelijke gedeelte, hetwelk minder door de uitbarstingen schijnt geleden te hebben, heeft men water en de grond is er uitermate weeldrig in het voortbrengen van allerlei planten (6). Hier en daar zendt deze bergrug een voorheuveltje in de vallei af. Kronkelende, steilklimmende wegen voeren naar de dessa's, die opwaarts liggen. Daldiepten, kloven en ravijnen wisselen steile hoogten en ruggen af (7). Voor dat men op eene hoogte van 900 ellen gekomen is, vindt men niets dan bamboesbosschen, welke de zwaarste bamboezen opleveren. Naarmate men hooger komt, beginnen zij te verdwijnen en neemt de natuur allengskens een geheel

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 240.
(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 132; Kussendrager, t. a. p.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 240.
(4) Domis, t. a. p.; Kussendrager, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 240.
(6) Domis, t. a. p.; Kussendrager, t. a. p.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p.

ander voorkomen aan. In de diepe valleijen heeft men bijzonder hooge boomen en zeer vele vreemde en onbekende gewassen. De frambozen groeijen aldaar in het wild, en de *Tjamara* (eene soort van denneboom) is er zeer algemeen (1); de koffijboom wordt bijna tot aan zijnen top geplant en draagt zware trossen vruchten (2), zijnde deze gronden uitermate daartoe geschikt (3).

De grond levert niet enkel voortbrengselen, die tusschen de keerkringen thuis behooren, maar ook gewassen van de gematigde en zelfs van de koudere luchtstreken op. Ook heeft men op dit gebergte wel eens ijs gevonden (4).

De Brama.

Aan den zuidoostelijken afloop van het *Tengergebergte* is de brandende berg *Brama* of *Bromo*, de zetel der godheid van de bewoners dier streken (5), aan den noordelijken kant tusschen andere zware bergtoppen verscholen in eene vlakte, thans bij de inlanders *de Zandzee* of *Pasir* genaamd. De vlakte, welke door bergtoppen omringd is, zal eene uitgestrektheid van $2^1/_2$ palen hebben. In haar midden ligt de uitgebrande *Brama*, met zijne kraters, eenen grooten aschberg vertoonende, die steeds rook opgeeft. De vlakte is ontstaan door het uitgeworpen zand en de lava, welke beide de aldaar bestaan hebbende valleijen, als het ware geheel gedempt hebben. Het gezigt op het geheele tooneel is vreemd en indrukwekkend, en de verwoesting nog merkbaar (6). De vlakte, die 2200 el boven de zee ligt, is kaal en onvruchtbaar.

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 132; Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 311 en 312.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 240.

(3) Domis, t. a. p.

(4) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 79 en 80.

(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.* B., III, D. III, bl. 230.

(6) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 133; Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 312 en 313.

Geen grasscheutje ontkiemt er, geen insekt leeft of zweeft over de vlakte. Bij stormwind raakt het zand in golvende beweging. De *Pasir* zal van de verblijfplaats te *Pasoeroewan Tenger* 9 palen en van *Probolingo Tenger* 2½ paal verwijderd zijn. De gezigten uit het gebergte en tusschen de valleijen zijn schilderachtig. Op de toppen der bergen tegen de glooijing der daldiepten liggen enkele dessa's verspreid, welke, doordien in de dorpen zelven bij de huizen geene boomen geplant zijn, zeer helder uitkomen en, door de bijzonder langwerpige bouworde der huizen, op terrassen, geregeld nevens elkander geplaatst, een zonderling gezigt opleveren. Verrukkelijk vooral is er de morgen, wanneer de bergtoppen nog met geene wolken omhuld zijn, welke gewoonlijk al te vroeg die schoone valleijen, schilderachtig gelegene dorpen en kronkelende wegen voor het gezigt bedekken, dewijl men doorgaans zes maanden van het jaar achtereen des middags zwaar onweder heeft. De rijst komt daar even zoo min als op alle andere aanmerkelijke berghoogten voor, en de kultuur schijnt zich tot eene hoogte van 1000 à 1200 ellen te bepalen (1).

De *Brama* rijst slechts 60 ell. boven de vlakte, maar die geringe hoogte is vermoeijend in het bestijgen. Na bij hem stijgt nog een ander kegelvormig bergje hooger uit de vlakte en is *Bâtok* genaamd. De *Brama* is een steeds rookende vulkaan, altijd werkende met een krater van 300 schreden in omtrek, zoo groot als de top en omgeven door eene afheining. In de diepte kookt de sulfer, wier damp in het opstijgen de borst des aanschouwers beklemt. Jaarlijks komen de bergbewoners onder gezang, muziek en gebed hunne offers brengen aan het zinnebeeld hunner Godheid, en alsdan werpen zij rijst, gebraden hoenders en vruchten in den krater, die gezegd wordt eene onderaardsche gemeenschap met de rivier *de Gembing* te hebben, daar men gezien heeft, dat de in den krater geworpen hoenders later langs die rivier te *Pasoeroewan* afdreven (2).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 133 en 134; Kussendracer, *Beschr. van Java*, bl. 312 en 313.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 230.

De meestbekende uitbarstingen van den *Brama* hebben plaats gehad in de jaren 1767, 1775, 1804, 1815, 1825 (1) en laatstelijk in 1829, als wanneer hij den 5den November groote hoeveelheden lava en vulkanisch zand begon uit te werpen, zoodat groote stukken lava in de *Dessar* en tot bij de dorpen zijn gevallen; terwijl het vulkanische zand, als groote op eengepakte wolken, de hoofdplaats *Pasoeroewan* en ook *Malang* bereikte en aldaar bij groote hoeveelheden nederviel. Den 11den November was de zon geheel onzigtbaar; in het zuidoosten van de hoofdplaats was de lucht vol asch en zand, en de wegen, huizen, boomen, alles was daarmede 5 of 6 duim bedekt. Te halftwaalf ure des middags nam de duisternis zoodanig toe, dat men te *Pasoeroewan* licht moest aansteken. Er was volstrekt geen wind, en er heerschte eene akelige stilte, welke schrikverwekkende omstandigheden nog door de zich gedurig afwisselende, harde slagen in den vuurkolk van den *Brama*, vermeerderd werden. De barometer teekende 30 d.; de thermometer van Fahrenheit 78o. Ten 1 ure des namiddags verminderde de duisternis, allengskens werd het helderder en de donkere stofwolken trokken om de West. Den 12den ontstond er andermaal eene duisternis, doch minder dan de vorige. Den 13den nam de aschregen af, en eindelijk zag men de zon onbewolkt terug, terwijl de wind de onaangename aschwolken verdreef, en een verfrisschende regen alles op nieuw deed herleven. In het gebergte waren de inwoners in de huizen opgesloten geweest; onderscheidene boomen waren door de gloeijende lava in brand geraakt; het vee moest gedeeltelijk verwijderd worden, en de waterbronnen werden opgevuld met de uitwerpselen van den *Brama*. Gelukkig had geen mensch daarbij het leven verloren; doch de groenten in de tuinen en andere aanplantingen hadden veel geleden.

Klippen.

Men vindt aan het zuiderzeestrand hier en daar eenige

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 312.

vogelnestklippen, doch de opbrengst is te gering om tegen het gevaar, waarmede de inzameling er van vergezeld gaat, te kunnen opwegen, van waar zij dan ook dikwijls in jaren niet bezocht worden (1).

Wegen.

De groote postweg loop in deze residentie om de Oost langs het Nooderzeestrand. Hij is van *Soerabaja*, tot *Pasoeroewan* goed te berijden en levert tevens fraaije gezigten op; doch wordt van daar tot aan de oostergrenzen minder goed, hetgeen hoofdzakelijk aan de menigte met suikerriet, zwaar beladen karren, welke er langs komen, moet geweten worden (2). Van *Porang* op de grenzen van *Soerabaja* tot *Bangil* is de weg breed, en met gajam- en tamarindeboomen beplant (3). Over de grensrivier van *Soerabaja*, de *Gempol* genoemd, ligt eene brug van bijna 30 ellen lang van welke men een heerlijk gezigt heeft op de breede en kronkelende rivier, die bovenwaarts in hare slingeringen een schilderachtig meer vormt, achter welke zich met eene steile glooijing de trotsche vulkaan *Ardjoena* verheft (4). De gezigten van dezen weg op het *Ardjoena*- en *Penangoenganschgebergte* zijn verrukkend en deze welonderhouden weg is misschien de beste van Java (5). Van *Bangil* is de weg voor een klein gedeelte met boomen beplant, doch overigens onbeschut; zoodra men tot den post *Bandongan* genaderd is, heeft men ter wederzijden van den weg weder gajam- en tamarindeboomen; men trekt voorbij den suikermolen der erfgenamen van den Chinees HAN HIKKO, wier

---

(1) KUSSENDRAGER, *Beschrijving van Java*, bl. 310; DOMIS, t. a. p. bl. 5.
(2) KUSSENDRAGER, t. a. p. bl. 314; TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 223.
(3) DOMIS, t. a. p. bl. 16 en 17.
(4) TEENSTRA, t. a. p.
(5) DOMIS, t. a. p. bl. 17.

huis regts van den weg staat, alsmede langs het demangschap *Kraton*, en rijdt langs eenen heerlijken, tusschen sawahvelden loopenden weg naar de hoofdplaats *Pasoeroewan* (1). De groote weg naar *Probolingo* vervolgende, heeft men eenen allerbekoorlijksten weg tot voorbij den zevenden paal (2).

Van *Pasoeroewan* loopt zuidwaarts een groote weg over *Malang* 23 palen ver in eene zuidwestelijke rigting naar den bergpas, die den voet van den *Ardjoena* ten zuidoosten met den *Tengger* vereenigt en ongeveer 500 el hoog is. Deze weg, welke tot op den zesden paal met fraaije boomen beplant is, loopt langs kampongs, tuinen, rijst- en suikermolens. Hij stijgt ongemerkt tot 15 palen ver aan den post *Porrong;* van daaraf wordt hij meer bergachtig. De eerste 12 palen loopt hij over eene vlakte, die zuidwaarts tot aan den voet van het digt begroeid *Tengersch-gebergte* reikt, maar verder op wordt het van wederzijden meer boschachtig en weldra hoort men alleen het geruisch en gesuis van insekten en murmelende beekjes. Hier is de reis des nachts gevaarlijk en menigeen door tijgers verscheurd geworden die in de diepe valleijen, digte bosschen en het kreupelhout veilige schuilplaatsen vinden (3).

Een andere weg loopt van *Pasoeroewan* zuidoostwaarts naar *Tossari*, de hoofdplaats van het distrikt *Tengger* (4).

Langs eenen alleraangenaamsten binnenweg kan men regts van *Gempol* naar de negorij *Pandahan* rijden, over eenen goeden, tusschen beplante velden aangelegden weg; van de hoogten nabij *Pandahan* geniet men een uitgestrekt gezigt op de zee (5).

Van *Gempol* loopt een binnenweg zuidwaarts langs de oosterhelling van den *Penanggoengan* en den *Ardjoena* naar den

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 19.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p. bl. 22.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III. bl. 233; Domis, t. a. p. bl. 22—24.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 234.

(5) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 17, 167.

grooten weg van *Malang* en komt daarvan uit bij den 19den paal. Hij loopt door digte bosschen en wordt weinig gebruikt (1). Zeer breede wegen doorsnijden de hoofdnegorij *Malang* en daarbij behoorende kampongs, welke in de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd zijn, zoodat men thans met rijtuig naar *Batoe* kan komen, en gedeeltelijk *Kepandjing* en *Gondanglegi* kan bezoeken (2); zij loopen van *Sengngoro* zuidwestwaarts om de zuidzijde van de *Kawi* naar het *Kedirische;* oostwaarts naar den *Brama* over *Kedal*, *Glaga dogo* en *Gobrook glaga*, en Noordwestwaarts naar *Sisir* of *Batoe* en *Ngantang;* ook loopen er kleine bergwegen naar het *Modjokertosche* (3).

Kusten.

In vergelijking met het hooge gebergte, dat in het middengedeelte oprijst, zijn de zeestranden van dit gewest bij uitstek laag gelegen en deels zandig, deels moerassig (4). De noordelijke kust is veilig; beoosten *Pasoeroewan* heeft men zandgrond; bewesten moerassen en zandgrond (5).

De zuider kust is over het geheel woest en onbewoond en men vindt aldaar onderscheidene klippen. De inlanders van *Malang* en *Loemajang* of *Lamadjang*, waarvan het laatste onder de residentie *Bezoeki* behoort, bezoeken de daaraan liggende de bosschen zeer zelden, zoo om de tijgers, die er in menigte worden aangetroffen, als wegens het heerschend geloof, dat zich daar booze geesten ophouden. Zoo de inboorlingen zich al eens naar deze oorden begeven, hetzij om hout te halen, waarvan zij krisscheeden maken, of om was te zoeken, dan brengen zij

---

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 235.

(2) Domis, t. a. p. bl. 24.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 242.

(4) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 307.

(5) Domis, t. a. p. bl. 4.

eenige dagen met vasten en bidden door. Zij kleeden zich op deze togten in stroozakken, dragen voetzolen en zijn slechts met een kapmes en eene bijl gewapend, daar zij zeggen, dat de onzigtbare geesten niet toelaten hier eenig ander gewaad of wapen te dragen. Des nachts slapen zij op *balibali's*, eene soort van legersteden, welke zij in de boomen maken. Het voedsel, waarvan zij zich op hunne reis, die soms drie maanden duurt, bedienen, bestaat, wanneer zij met een gezelschap bijeen zijn, meest uit sago, welke zij uit het hart van den areenboom stampen, en indien zij alleen zijn, uit eenen wortel, *gadong* geheeten. Zij koken alles in bamboezen, welke men hier veel vindt en maken, vuur op eene eenvoudige wijze door het wrijven van twee stukken bamboes tegen elkander. Ieder die met de inboorlingen medereist, moet zich aan alle gemelde gebruiken onderwerpen; zij veroorloven niet, dat men eenen hoed, bonte kleederen of schoenen draagt, dewijl zij anders volstrekt weigeren in de bosschen te volgen. Trekt men soms digt begroeide plaatsen in een woud voorbij, welke, naar hun zeggen, door de geesten worden bewoond, dan wordt men, die naderende, verzocht niet te spreken of eenig gedruisch te maken, uit vrees van de geesten te storen (1).

Rivieren.

De rivieren in deze residentie zijn voor den handel van weinig nut, doch bewijzen daarentegen aan den landbouw de uitstekendste diensten (2). De voornaamste zijn, behalve de *Kali-Brantas* en de *Djono Slower*, reeds vroeger vermeld (3), de *Radjasa*, de *Kali Tamba*, de *Kali Anjer*, de *Kali Bangil* de *Kali Gembing* en de *Kali Melaten*.

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 6 en 7.
(2) Kussendrager, *Beschrijv. van het eiland Java*, bl. 310.
(3) Zie hier voor D. II. bl. 166 en 167 en D. IV. bl. 349.

De Radjasa.

De *Radjasa*, eene der grootste rivieren uit de residentie *Pasoeroewan* (1), ontspringt in het *Tenger-gebergte*, loopt met eene noordelijke strekking in de *Straat van Madoera* uit, en is bij hoog water eenige palen ver bevaarbaar (2).

De Kali Tamba.

De *Kali-Tamba* of *Tambahan* is een tak van de *Kediri*, loopt 20 palen ver (3) en ontlast zich met eene noordelijke rigting in de *Straat van Madoera* (4). Zij is bij *Sidokari* 15 el breed en diep genoeg voor kleine vaartuigen (5).

De Kali Anjer.

De *Kali-Anjer* is een tak van de *Kediri*, die 22 palen lang oostwaarts stroomt (6), uit de residentie *Soerabaja* komt, en zich, met eene noordelijke rigting, in de *Straat van Madoera* ontlast (7). Bij hoogen waterstand is zij tot op ruim een uur afstand van het strand bevaarbaar (8). Bij de scheiding van *Pasoeroewan* en *Soerabaja* in de dessa *Gimpol* is de brug over deze rivier 95 el lang en 15 el hoog. Het bed wordt verder op tot 156 el breed (9).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 173.

(2) Het zelfde werk, bl. 3.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 364.

(4) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, D. XI. bl. 16.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 364 en 365.

(6) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 364.

(7) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.* D. VI. bl. 227.

(8) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 280. Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 223.

(9) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, t. a. p.

De Kali Bangil.

De *Kali Bangil* ontspringt bij *Tjedono*, loopt door *Bangil* en ontlast zich bij *Kali-Anjar*, een welvarend zeedorp, in de *Straat van Madoera* (1). Zij is 6 palen lang, bij *Bangil* 25 el breed en 15 hoog (2), doch alleen in den regenmoesson van eenige beteekenis; zij loopt over eene bedding van keijen (3)

De Kali Gembing.

De *Kali Gembing* of *Gembong* neemt haren oorsprong uit twee groote beken, van welke de oostelijke, de *Kali Madirdo*, aan den zuidwestelijken voet van den *Tenger*, nabij den heuvel *Djitijo*, ontspringt, en noordwestwaarts stroomt tot op 750 ellen beoosten den grooten weg, nabij den 24[sten] paal in het Malangsche, waar zij de westelijke beek, de *Kali Bendo*, ontvangt. Deze ontspringt aan de oostelijke helling van de *Ardjoena*, vliet met kronkelende bedding en weinig breedte, doch in den regentijd met sterken stroom oostwaarts aan, snijdt den grooten weg onder eene brug van 12 el lengte en 8 el hoogte, en valt in de *Madirdo*, die daar door zich nu eensklaps noord- en noord-oostwaarts wendt, en nu den naam van *Kali Paras* aanneemt, over eene uiterst rotsige bedding, bogtig en krom stroomt, eenige koffijmolens in beweging brengt, langs de oostzijde van den grooten weg in eene diepe ravijn aan den voet van den heuvel *Bali* vliet, en, nabij de dessa *Lawang*, op den bergpas tusschen het *Ardjoena*- en het *Tenger-gebergte*, de beek de *Sentoeran* opneemt. Nu vlieten andere beekjes van de helling des *Tengers* af, en vermeerderen haren vloed. Vervolgens neemt de *Kali Paras* haren loop noordwaarts en komt aan den voet van den heuvel *Bawen*; waar zij

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 18.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 235.

eenen naauwen doortogt over verbazende groote klipsteenen ontmoet, en, haar bed tot op 5 el vernaauwende, hare wateren, welke hier eene kolom van 1 el 25 duim hebben, met donderend geweld in eenen afgrond van 45 el diepte, met steil loodregte wanden en 15 el breedte, nederstort. Nu den naam van *Kali Belang* of *Welang* aannemende, stroomt de rivier met een verbreed bed ongehinderd voort tot op 5 palen van *Pasoeroewan*, waar zij den naam van *Kali Gembing* aanneemt (1); onder welke zij met eene noordelijke rigting, bij het dorp *Gembing*, in de *Straat van Madoera* uitloopt (2). De oevers zijn op sommige plaatsen nog meer dan 6 el hoog. In *Pasoeroewan* is zij 30 ell breed (3) en tot op ruim een uur afstands van het strand, bij eenen hoogen waterstand, bevaarbaar voor kleine vaartuigen (4). De monding is naauw, verscholen in strandgewas en daar voor ligt eene bank van 3 tot 9 palm diepte. De geheele loop is, in eene regte lijn, 30 palen (5). Deze rivier heeft veel water verloren door de herhaalde aftappingen voor de rijstvelden (6).

De Kali Melaten.

De *Kali Melaten* of *Melatin* stroomt van de oostzijde van het *Tenger-gebergte* noord-oostwaarts af, heeft een bed, dat 16 el breed en diep is, weinig water en is onbevaarbaar (7). Zij loopt aan de noordkust in de *Straat van Madoera* uit (8)

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde,* B. III, D. III. bl. 363 en 364.

(2) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, D. IV, bl. 647; Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.,* bl. 223.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 364.

(4) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië,* bl. 280; Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 3.

(5) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenkunde*, t. a. p. bl. 364.

(6) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 3. en 4.

(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 362.

(8) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 3; *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.* D. VII. bl. 812.

Kleinere Rivieren.

Behalve de bovengenoemde rivieren heeft men in deze residentie nog de *Kali Tretes*, die zich 10 palen ver uitstrekt, in de *Golf van Madoera* uitloopt, ondiep is en een breed bed met kiezelsteenen heeft (1); de *Kali Djati*, die van het *Tenger-gebergte* afkomt en 12 palen ver noordwaarts stroomt (2), de *Penengan*, de *Sirawatti*, de *Pakam*, de *Koelang Galas*, de *Koedang Segoro Loerang*, de *Koedang Kowo*, de *Si Batok*, de *Koelang Djewak* en de *Koedang Segoro Aloon*, alle met vogelnestklippen en met eene zuidelijke strekking in de *Indische zee* uitloopende (3).

Meren.

De voornaamste meren in de residentie *Pasoeroewan* zijn *Ranoe Klindoengan* en *Banjoe-Biroe.*

Ranoe Klindoengan.

Het meer *Ranoe Klindoengan*, of *Ranoe Klindonang*, ook wel het *Binnenwater*, ligt in het distrikt *Gratti* 11 palen oostwaarts van *Pasoeroewan*, nabij de dessa *Gratti* (4), omstreeks 2 palen van den grooten weg (5), beslaat eene oppervlakte van nagenoeg 200 bunders, heeft eene diepte van ruim 20 el (6), en is

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 131; Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 311.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 362.

(3) Domis, t. a. p. bl. 5.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 231.

(5) Domis, t. a. p. bl. 10.

(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 222.

inzonderheid vermaard door het aantal krokodillen dat er zich in ophoudt. Hoe die aldaar gekomen zijn is een raadsel, maar de bevolking bewijst aan die dieren bijna goddelijke eer en voedt hen (1). Het meer is besloten tusschen een lang heuvelachtig terrein, hetwelk zich noordelijk ongeveer 15 el boven het omliggende land verheft (2), dat vol apen, koel, aangenaam en plegtig is. Men bereikt het meer langs eene kleine hoogte, van waar men het schoone, uitgestrekte water ontdekt. De vruchtbre *Tenger* in het verschiet en het grazende zware vee langs den noordelijken oever, geven aan het geheel een schilderachtig trotsch voorkomen (3). Op sommige plaatsen moet de diepte meer dan 150 el bedragen. Het water is bevolkt door eene menigte visschen (*ikan leleh*) en draagt op zijne oppervlakte eene tallooze hoeveelheid eenden (4). Eene houten brug ligt eenige roeden ver in het meer; zij verbindt een koepeltje, in het water aangelegd, met den wal. Naauwelijks heeft men in dat koepeltje plaats genomen, of men hoort het geroep: «kom *kjahi* daar zijn vreemdelingen, «zij zullen u lekker onthalen!" Spoedig hierop verschijnen twintig tot vijf en twintig inwoners van *Gratti*, met eenen pisangboom in de hand, die zich te water begeven, den stam der pisang voor zich henen stuwende, waarop twee hoenders en een aardig zamengesteld vierkant tafeltje met vruchten en bloemen geplaatst zijn. De inboorlingen zwemmen naar het midden van het meer, kortswijlende, gerust en onbeschroomd. Nu is alles in verwachting; ieder zoekt, op de oppervlakte van het water den kaaiman te ontdekken, en slaat het spiedend oog ginds en herwaarts Eindelijk ziet men in de verte, meestal in het zuidwesten, eene zwarte stip op het water: dit is de kaaiman. Hij nadert langzaam en statig. Nu laten zich alle stemmen hooren, een ieder beijvert zich om den kaaiman, onder het gestadig geroep van *kjahi koelon*. *lor*, enz., den

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III, D. III, bl. 362.
(2) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 142.
(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 157 en 158.
(4) Van Hoëvell, t. a. p.

weg aan te wijzen, dien hij nemen moet. Door dit geroep vestigt het dier langzaam zijne aandacht op de hoenders, de inboorlingen verlaten daarop het meer en komen aan den wal terug. De kaaiman nadert bedaard, en als bewegingloos het voor hem bereide maal; de hoenders schijnen door hun geschreeuw hun naderend lot reeds te vooronderstellen. Het gedrocht duikt, als of het zijne prooi wil verlaten, doch eensklaps ziet men zijnen verschrikkelijken bek, nevens den pisangboom, uit het water steken, en in eene schuinsche rigting den hap doen naar de voorwerpen, welke zich op den boom bevinden (1).

Daar dit uitgestrekte meer midden in het land ligt, en er zich geene rivieren in ontlasten, is zulks een opmerkelijk verschijnsel. De Geologen houden het er voor, dat hier vroeger een der punten van uitbarsting van het *Tenger-gebergte* geweest is. Maar de inboorlingen weten er geheel iets anders van te verhalen. In vroeger tijd, zeggen zij, eeuwen geleden, stond hier eene groote dessa, *Klindoengan* genaamd (2). De inwoners dier dessa, doodden eens eene groote slang, die de zoon van een Priester was, want zijne schoone bijzit Soekarnia had een ei ter wereld gebragt, waaruit die slang was voortgekomen. Over het vermoorden nu van die slang was de Priester zoo vertoornd, dat hij alle de inwoners van *Klindoengan* doodde en hunne woonplaats in water verkeerde. De inboorlingen van *Gratti* hebben eenen grooten eerbied voor de *Ranoe Klindoengan*, zij dulden daarop geene vaartuigen; meenen uitsluitend regt te hebben in dezen plas te visschen en er in te kunnen zwemmen, daar de kaaimans hun geen leed doen; zij achten zich met deze krokodillen vermaagschapt; even als de visschen in het meer, den naam ontleenen van eene zekere oude vrouw Leleh, die, bij gelegenheid der bovengemelde verandering van het land in water, op haar rijstblok trachtte te ontkomen, omsloeg, verdronk, en in een *Ikan Leleh* (eene soort van visch) herschapen werd. Zeker is het dat nog geen voorbeeld bestaat, dat een inwoner van *Gratti*

(1) Domis, *De Resid. Pasoerocang*, bl. 12 en 13.
(2) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 142.

door de kaaimans is aangedaan, hetgeen misschien daaraan is toe te schrijven, dat deze dieren door de inboorlingen rijkelijk verzorgd worden, door middel van de offers, welke bij elke voorkomende gelegenheid aan het meer gebragt worden (1).

Banjoe-Biroe.

Het meer *Banjoe-Biroe* of het *Blaauwe water*, ligt in het distrikt *Winangan* (2). Het is eene kom, door hoog geboomte, onder welke ook de bloemdragende *Kasoemba-kling*, overschaduwd, waardoor zoo wel aan het water als aan den geheelen omtrek eene in die streken ongewone graad van koelte en frischheid wordt bijgezet (3). Daar men van den weg langzaam derwaarts afdaalt, is het als of men uit de vrije lucht eensklaps in een digt woud verplaatst is, terwijl men niet dan het gekrijsch der apen en het gefluit der vogelen hoort; overigens wordt de plegtige stilte, welke er heerscht, alleen afgewisseld door het geplas van honderde visschen, die vrolijk in de kom rondzwemmen. Het meer ontstaat uit eene wel, die het water ongeveer 4 el hoog opwerpt, en de kom in den omtrek vormt, welke een vlak van ongeveer 300 vierkante ellen beslaat; de diepte en helderheid geven aan den blaauw-steenachtigen grond een hemelsblaauw aanzien, waarbij het groen van het geboomte aan den oever een bekoorlijk schouwspel oplevert (4). Het water van de wel schiet met geweld uit een oneffen bekken van trachiet-konglomeraat op (5), vormt aan den zuidelijken uitgang der kom ook een sterk stroomend riviertje en besproeit vele rijstvelden in den omtrek (6).

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 11 en 12.
(2) Hetzelfde werk, bl. 172.
(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 222.
(4) Domis, t. a. p. bl. 174.
(5) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 140.
(6) Domis, t. a. p. bl. 174 en 175.

Geheele scholen van den zoetwatervisch, *temboro* of *ikan-tambra* genaamd, en eene fraaije groenachtig glinsterende soort van barbeelen, welke meer dan 3 palm lang worden, ziet men daarin heen en weder zwemmen. Zij hebben aan het bijgeloof der inwoners een lang en genoegelijk leven te danken, zoo lang zij maar in het bekken blijven; want niemand zou het op zijn geweten durven nemen, om ze dáár te vangen en dan te eten. Maar wagen zij zich in het riviertje, dan ziet de goede Javaan er geen bezwaar in, zich van hen meester te maken als hij kan (1). Doch de zonderlingste eigenschap van deze bronwel is, dat, wanneer zich een mensch te water begeeft, het gedeelte van zijn ligchaam, dat boven het vlak des waters uitsteekt, en dat, hetwelk den grond raakt, alleen zigtbaar is. Het is derhalve eene zonderlinge vertooning, het hoofd en de voeten alleen te zien voortgaan, zonder ligchaam, en den zwemmer eene schijf gelijkende gedaante te zien aannemen, wanneer hij naar den bodem duikt, terwijl hij met het hoofd weder boven komende, plotseling zoodanig vergroot, alsof hij in eens uit het water zou willen opvliegen (2).

De volksoverleveringen willen, dat zekere *Pangeran* Probo, van *Winangan*, op reis zijnde, eene kleine, maar snelvlietende rivier aantrof, hetwelk hem op het denkbeeld bragt, om den oorsprong daarvan te doen opsporen. Hij bekwam weldra berigt, dat het riviertje uit eene kleine bron vloeide; zich met zijnen stoet derwaarts begeven hebbende, vind hij de wel klein en niets beduidend. Hij stootte echter met zijnen stok daarin, en in een oogenblik veranderde die kleine wel, tot groote bevreemding der menigte, als door tooverkracht, in eene aanzienlijke en rijkelijk water opwellende bron. De Pangeran koos deze plaats tot een uitspanningsoord, en stelde er eene godsdienstoefening in (3). Bij dit water ligt een groote steen, waarop men offert, en welke voor bijzonder heilig wordt gehouden. De plek, waar deze steen ligt, is bekoorlijk, en

(1) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 140.

(2) Verhuell, *Herinner. van eene Reis naar O. I.*, D. II, bl. 95 en 96.

(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 175.

het is ten uiterste streelend om aldaar eenige oogenblikken te vertoeven (1).

Een der rijkste suikerfabrijkanten van *Pasoeroewan* heeft hier, ten gebruike van het publiek, eene badinrigting doen bouwen, die met dergelijke etablissementen in *Europa* kan wedijveren (2). Van het hoofdgebouw bij de kom, hetwelk onderscheidene vertrekken en *pendoppo's* (galerijen) heeft, loopt eene lange, uitstekende galerij over het water, waar de bezoeker gelegenheid heeft alles naar eisch te zien; terwijl een goede trap de liefhebbers tot het nemen van een verfrisschend bad uitnoodigt (3). Niet weinigen komen zich dan ook in dit aangenaam oord verlustigen, en zulks is te minder te verwonderen, daar aan dit water, hetwelk zoo uitermate helder is, dat men op eene diepte van meer dan 12 el het kleinste voorwerp kan zien liggen (4), eene genezende kracht in onderscheidene ziekten en iets bovennatuurlijks wordt toegeschreven, waardoor de bezoeker zijne wenschen ziet vervullen (5).

Uit het gebouw heeft men een uitmuntend vergezigt op het *Tenger-gebergte* en de vruchtbare en bevallige velden aan zijnen voet en zijne hellingen. Heerlijk geboomte omringt de kom, door talrijke grijze apen bevolkt, die aan het bezoek van badgasten zoo gewoon zijn, dat ze hen zeer gemeenzaam naderen en met genoegen een stuk brood of wat vruchten met hen nuttigen. Het is niet te verwonderen dat de ingezetenen van *Pasoeroewan* van dit lieve en bekoorlijke plekje veel gebruik maken, en vooral herstellende kranken in de landelijke rust, de frissche lucht en het zuivere en heldere bronwater zoo vele middelen zien om de verloren kracht terug te vinden (6).

---

(1) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, bl. 141.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p.

(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 175 en 176.

(4) Verhuell, *Herinner. van eene Reis naar Oost-Indië*, D. II, bl. 95.

(5) Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl.-Indië*, bl. 279 en 280. Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 222.

(6) Van Hoëvell, t. a. p.

Watervallen.

Men heeft in deze residentie vijf watervallen, als: de eene bij *Tretes*, op den weg naar *Antang;* de andere op den weg naar *Malang*, ongeveer 50 el hoog; een te *Tretes-Banjir*, westwaarts van *Pasoeroewan*, bijna 100 el hoog maar smal, tegen den berg *Ardjoena* (1); een in de residentie *Bangil*, 15 el hoog, die statig uit een digt woud te voorschijn komt en met donderend gedruisch in de diepte nederstort, en een nabij *Proting*, ruim 60 voet hoog en 7 à 9 el breed (2).

Eerstgemelde waterval is ongemeen prachtig en indrukwekkend. Niet ver van de snelvlietende, bruisende rivier de *Konto*, treft men eenen hoogen rug van rotsen aan, van wier hoogte, door digte bamboesbosschen en ander zwaar geboomte, met hevig gedruisch en geklater, een waterstroom nederstort, welks schuim in eene ligte stofregen verandert (3). Door eenen zwarten rotsklomp wordt de rivier, in haren val, slechts eens, geheel in den aanvang, gebroken; dit breekt tevens het eentoonige, dat anders zulk eenen langen regtstandigen val zou kenmerken; maar ook de vreesselijke hoogte breekt het eentoonige, want de kolossale waterstraal, door zijne eigen zwaarte vernield en uiteenspattend, gaat weldra over in duizenden en millioenen en milliarden regendroppen, in vlokken als wol en zijde, in daauwstofjes en melkschuim, en damp en rook. Beneden verzamelt zich deze, zich zelf vernielende en in damp opgeloste waterstraal in eene halfronde kom, eene soort van bekken, en is onmiddellijk weder eene eenige ellen breede rivier, die langzaam en statig hare kristalheldere wateren voorwaarts stuwt, en zich in de ondoordringbare gewelven van het groenloof en geboomte der wildernis verliest. Onmiddellijk naast den waterval gaat de rots over in wanden, waarop de krachtigste

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 15.

(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 222, 227.

(3) Domis, t. a. p.

plantengroei haren horen des overvloeds uitstort. Daar wiegelt de wilde pisang zijne breede bladeren boven den afgrond; ginds verheft een bamboesstruik zijne sierlijk geronde en fijngebladerde takken, bijna gelijkstandig met de oevers der rivier; hier slingert zich de klimop, in duizende bevallige bogten en kronkelingen, naast den waterval, en tracht ook de naakte rots langzamerhand te bedekken. En als de zon dat groentapijt, en die zwarte rots, en die draperiën van bloemen, waar langs het heldere water nederstort, met haren schitterenden glans beschijnt, dan bespeurt gij de kleuren en schakeringen, het rood en blaauw en geel en wit en paarsch van tallooze regenbogen, door het terugkaatsen der zonnestralen in den kristallen waterspiegel (1). Men stelle zich den indruk voor, welke het gedruisch van de snelvlietende *Konto* en de waterval zelve te weeg brengt; daarbij het levendige groen, in veelvoudige schakering; de gespierde boomen in vrijen wasdom, statig oprijzende en hunne takken breed uitspreidende of regts en en links tot den bodem neigende, als of zij met het minste windje zouden nederstorten; de vele planten in weligen groei; de rustelooze levendigheid, welke nabij den waterval heerscht; de stofregen; de aangename lucht, en men zal kunnen bevatten, dat men door zulk eene afwisseling van natuurschoonheden zich geheel vergeet, alleen aan de plaats gehecht wordt, en niet dan ongaarne dit heerlijk oord, dien waterval, dat liefelijk groen, de *Konto*, dat onafgebroken geruisch, dat schuimen en dat koken verlaat (2).

Maar in de Westmoeson is het anders. Dan heeft de kolom, welke naar beneden stort, een dubbelen omvang. Dan rukt de stroom alles mede, wat zich tegen zijne vaart verzet. Dan ploffen boomstammen en steenbrokken en klompen aarde langs den val naar de diepte. Dan beeft en dreunt de grond. Dan jaagt de woede van den *banjir* (overstrooming), het geraas als van een onophoudelijk ratelenden donder, het barsten en kraken

(1) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 121 en 122.
(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 15 en 16.

der neêrgeslingerde massa's den bezoeker angst en afgrijzen in het hart. Dan is het als of de laatste ure van den aardbol geslagen heeft, en de wereld door water zal verzwolgen worden (1).

Baaijen en Havens.

De eenige erkende haven is die van *Pasoeroewan* (2). De reede, door eene breede bank van de *Kali-Gembong* gescheiden (3), is er uitgestrekt en veilig, heeft eenen goeden ankergrond (4), en op eenigen afstand van het strand eene diepte van vier tot vijf vademen (5).

De reede van *Bangil* wordt weinig bezocht, omdat er weinig te halen is, en de producten naar *Pasoeroewan* worden vervoerd (6). Ook is zij te open, dan dat de schepen er op alle tijden van het jaar veilig zouden kunnen vertoeven (7). Zij is ook geen erkende haven (8). De *Plelot-* of *Simonsbaai* wordt nooit bezocht (9).

Oudheden.

Het dal *Malang* is rijk aan overblijfselen uit de oudheid en uit het rijk van *Singosari*. Deze naam beteekent fraaije leeuw, van *Singo* eigenlijk *Singha* (leeuw) en *Sari* (bloem, puik). De gedenkteekenen vindt men op onderscheidene plaatsen groepswijze bijeen, zooals te *Singosari* 6 palen benoorden, te *Djago* 20 palen oostwaarts, te *Kidal* 5 palen noordoost van *Malang*,

---

(1) Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 122 en 123.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 245.

(3) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 138.

(4) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 310.

(5) Van Hoëvell, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 235.

(7) Kussendrager, t. a. p.

(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(9) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 245.

aan de westelijke helling van de *Smeroe*, te *Ngantang* 30 palen noordwest en te *Polaman* 9 palen noord van *Malang* (1).

Te *Singosari* treft men nog talrijke overblijfsels van tempels en beelden aan (2), op eene uitgebreide vlakke plaats, omgeven van digte koffijtuinen. Eene plegtige stilte beheerscht dit oord. De beeldstukken liggen ordeloos dooreen en geene gedachten kunnen den voormaligen toestand der stad gissen (3).

Te midden der puinen treft men de overblijfselen aan van eenen tempel, uitwendig met nissen voorzien (4). Deze tempel, hier *Tjoenkoop*, dat is bedehuis, geheeten, is bijna 9,50 el hoog, vierkant gebouwd, en heeft zijnen ingang aan den westkant. Al de beelden zijn uit de nissen genomen, slechts in ééne ziet men een beeld zonder hoofd, liggende op den grond, en men vindt twee kleine wachters van den tempel. Langs eenige trappen begeeft men zich naar het middengedeelte, alwaar men slechts eene ruimte ziet, waarin eenige brokken steen verspreid liggen. Aan de noordzijde van den tempel was vroeger een gat in den muur gemaakt, door hetwelk men het binnenste van den tempel kon bereiken, doch waarvoor thans steenen gelegd zijn. Men verhaalde, dat daardoor zekere Prinses, dochter van den Prins Singo-sari, Semboe Amijajo, die hier door haren Vader was gevangen gehouden, gevlugt is. Niet ver van dezen tempel heeft men eene fraaije Genesa gevonden van kolossale grootte, waarvan alles op het kunstmatigst was uitgevoerd Van het hoofdgebouw, dat hier gestaan heeft, zijn niet meer dan twee groote hoopen steen met loofwerk voorhanden, waarvan de steenen zelven 1,25 tot 1,50 el lang en evenredig dik zijn. Die steenhoopen welke tusschen de 5,60 en 6,30 el hoog zullen geweest zijn, liggen op eenen goeden afstand van elkander, en schijnen gediend te hebben om twee reusachtige wachters te schragen, welke daarvan afgevallen zijn. Een dezer zeer bezienswaardige

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 243.

(2) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 314 en 315.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 81.

beelden stond, toen het gevonden werd, voor den noordelijken hoop, was ongeveer 4 el hoog, naar evenredigheid breed en uit één stuk gehouwen. Het wordt zittende op zijnen hak voorgesteld, de handen, waarin eenig voorwerp schijnt te zijn besloten geweest, rusten op de knieën. Het andere beeld, even groot, was aan den zuidkant gevallen, doch is later opgerigt. Onder de steenen, welke hier gevonden zijn, treft men er zes wel bewaard geblevene aan, van 1,90 tot 2,50 el hoog, met Kawische letters beschreven. Zoo uit de wachters, als uit de in deze streken verspreide hoogten en steenen is op te maken, dat aldaar het voornaamste gebouw moet gestaan hebben. Zuidwaarts in het bosch doordringende, vindt men nog onderscheidene vervallene tempels, welke allen met het hoofdgebouw schijnen in verband te hebben gestaan. Op vele plaatsen ziet men op den grond bewerkte steenen, met loofwerk en stukken van beelden, die Mahadewa en Doerga voorstellen. Aan een voetpad treft men een *nandi* of stier aan, die 2 el lang en, in voorstelling zoowel als in uitvoering, meesterlijk vervaardigd is. Nevens dat beeld vindt men eenen steen, het bovenste gedeelte van Brama voorstellende, mede fraai bewerkt. De zonnewagen met zeven paarden ligt daar digt bij; het is te bejammeren dat de hoofden der paarden zijn afgeslagen. Men verzekert, dat de inboorlingen zulks gedaan hebben, uit vrees, dat, ingeval de beelden onbeschadigd bleven, die naar de hoofdplaats zouden vervoerd worden. De luwte in het statige bosch, de plegtige stilte, alleen door het gefluit van eenige vogelen afgebroken, de herinnering aan de tijden, toen deze, thans zoo eenzame, verlaten plaats, het tooneel van beweging en woeling was, brengen den peinzenden bezoeker onwillekeurig in eene zwaarmoedige stemming, en hechten hem tevens onwederstaanbaar lang aan dit oord. Achter het verwoeste hoofdgebouw loopt een klein voetpad naar eene opening, welke tot een dorp geleidt, waar men de overblijfselen van eenen muur vindt, alsmede eene streek hoogland, dat nu bebouwd is, doch alle sporen draagt, dat hier weleer eene stad heeft gestaan, die thans vernield is. Men vindt ook nog vele overblijfselen van

den grooten muur, die het *Singosarische rijk* omringd heeft. Zelfs wordt bij *Malang* nog een oud fort gevonden, bekend onder den naam van *Kota Bedah* (het vernielde fort) hetwelk eertijds op den Patih van *Madjapahit* veroverd is geworden. Bij dezen tempel zijn vele oude Bulische (Chinesche) munten en duiten (kentangs) gevonden; in 1829, onder anderen, 4000 stuks (1). Uit heiligen eerbied houdt men de plaats schoon, offert nog aan die beelden en verhaalt de legenden. Alles is van grijzen steen, verweerd en ingevreten. Maar men kan ook evenwel nog de schoone reliefstukken herkennen, op de vierkante witachtige opeen gevoegde steenen der zuidelijke stukken. Zij zijn keurig net en natuurlijk (2).

Op 6 of 7 palen zuidoost van *Malang*, bij het dorp *Kidal* of *Kedal*, is een bedehuis van denzelfden vorm als dat te *Singosari*, doch grooter, hooger en prachtiger bewerkt, ook beter overgebleven (3). Het is thans nog 11 ellen hoog. Aan elk der vierhoeken is een kolossaal leeuwenbeeld. De fraaiheid van dit gebouw overtreft die van schier alle gewrochten van aloude bouwkunst op geheel *Java*. De leeuwen aan de hoeken, het Siwabeeld aan de poort, op welks hoofd drie groote slangen door elkander slingeren, en onderscheidene andere beelden maken een schoon geheel uit (4). Het verheven beeld- en bijtelwerk zijn zeer fraai en de uitgehouwen dierenbeelden eigenaardig (5).

Te *Djagoe*, eenige palen oostelijker dan *Kidal*, vindt men onderscheidene bouwvallen, onder welke eenen tempel, die twee of drie terrassen heeft gehad (6). Hij ligt verscholen te midden van koffijtuinen en bestaat uit twee hoofdgebouwen, met eenen bouwval in het front van rooden steen. Het hoofdgebouw is een klomp van drie verdiepingen, te zamen 20 trappen hoog. Het front staat naar het West noordwesten.

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 118—123.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 244.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

(4) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I. bl. 319 en 320.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(6) Olivier, t. a. p. bl. 320.

De lengte is ongeveer 27 ellen, de breedte ruim 12,50 el De reliefs, de beelden, het bloemwerk en het geheel vormen een schier onbeschrijfbaar schoon werkstuk, dat, in fraaiheid van bearbeiding, het bedehuis te *Kidal* nog overtreft (1). Een der basreliefs stelt een gevecht voor tusschen een leger van beschaafde volkeren en eene krijgsbende van *raksasas* (reuzen) (2). Ter wederzijden staan overblijfsels van altaren van welke de noordelijke reeds tot den grond geslecht en met koffijboomen overdekt zijn (3). Men heeft hiermede een Sanskrit opschrift gevonden, dat volkomen bewaard was gebleven, ofschoon het daarbij behoorende beeldwerk beschadigd was (4).

Eenige minuten bezuiden den weg van *Gempol* naar *Bangil*, komt men bij eenen ouden, door het lommer van zijne boomen, zeer koelen koffijtuin, nevens welken onderscheidene *dessa's* gelegen zijn; dien binnengaande ontwaart men een oud, 6 ellen hoog vierkant gebouw van grooten omvang. Een oude vervallen trap geleidt naar boven, waar men eene vierkante kamer vindt, van welke de muren koepelswijze gebouwd zijn. In het midden van deze kamer is een vierkant gat. Dit gebouw, hetwelk anders niets bijzonders oplevert, schijnt zijn bestaan aan de laatste tijden van het Madjapahitsche rijk verschuldigd te zijn. De inlander geeft het den naam van *kaboetjandi* (begraafplaats), doch daar het van onderen noch op zijde eenen ingang heeft, dan alleen die op de eerste afdeeling van het gebouw, hetwelk drie verdiepingen heeft, gevonden wordt en werwaarts een trap geleidt, zoo kan alleen deze afdeeling en het bedoelde vierkante gat (waarin men kan afdalen) tot begraafplaatsen gediend hebben (5). Men ziet er eenige basreliefs en dierenfiguren, welke de godsdienst der Braminen herinneren (6). De overleveringen zijn

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 244.
(2) Olivier, *Tafer. en Merkw. uit O. I.*, D. I, bl. 320.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(4) Olivier, t. a. p.
(5) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 161 en 162.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt*, bl. 225.

des aangaande zeer onzeker, het waarschijnlijkste is, dat zekere vrouw, Njang Rondo Dermo geheeten, die zich in de distrikten van *Gempol* door haar godvruchtig gedrag den naam van heilige verworven heeft, aldaar, in een voor dien tijd prachtig gebouw, begraven is (1). Niet ver van daar, in een niet groot meer, staan twee kolossale beelden, die vermoedelijk tot eenen tempel hebben behoord (2).

Te *Blakan* zijn overblijfsels van eenen uitgebreiden tempel, alsmede van groote beelden en twee vierkante gemetselde *tanken* (waterkommen), aan de eene van welke men twee vrouwenbeelden ziet (3). Te *Djejawi* heeft men een vervallen tempeltje (4). Nabij *Djabong* zijn twee Hindoesche tempels, de grootste rond met een koepeldak, ongeveer 19 ellen hoog, en spaarzaam met beeldwerk versierd (5).

Te *Ngantang* bestaat een met oude kawiletters bedekte steen, waarvan de ontcijfering niet doenlijk schijnt; een dergelijke staat nabij den rijweg, die naar *Singosari* leidt. De brokken en steenen, beelden en vazen dienen zelfs hier en daar tot afpalingen der wegen, tot sieraden in de woningen der Hoofden, tot herstelling van waterleidingen en zelfs tot metselwerk (6).

Plaatsbeschrijving.

De merkwaardigste plaatsen zijn: *Pasoeroewan*, *Wonosari*, *Radjassa*, *Grati*, *Ngempit*, *Kali-Anjar*, *Bangil*, *Gempol*, *Tretes*, *Dermo*, *Malang*, *Protong*, *Lawang* en *Gondanglegi*.

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 162.

(2) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 81.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

(4) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 17.

(5) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 81.

(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 244.

Pasoeroewan.

Pasoeroewan, de hoofdplaats der geheele residentie, ligt aan de *Gembong*, nabij de zee (1), op 7°36′ Z.-B. 130°56′ O.-L. (2), 610½ palen Z.-O. van *Batavia*, 137 palen N.-W. van *Banjoewangi*. Zij was in oude tijden de hofplaats van Soerapati. In 1707 werd zij door den oorlog zeer geteisterd (3), doch is thans nog, na *Samarang*, *Batavia* en *Soerabaja*, de voornaamste plaats langs het Noorderstrand (4) en eene der aangenaamste plaatsen op *Java* (5). De stad bevat weinige oude huizen (6).

De breede straten, met een aantal goede steenen huizen, zijn op vele plaatsen met schoone tamarindeboomen beplant (7). Eene groote, eerst in 1829 gebouwde, sierlijke brug over de rivier, welke midden door de plaats loopt, verfraait het inkomen der stad, even als de daarbij staande hoofdwacht (8). De schoone huizen en prachtige paleizen, welke, even als een ruim plein, der stad tot sieraad verstrekken, doen zien dat het de menschen hier welgaat (9). Dit plein waarop loodsen zijn opgeslagen, dient tot markt, welke door hare levendigheid en menigvuldige uitstalling van waren, eene kermis in het moederland herinnert (10). Men vindt hier ook een agentschap der Facteurs van de handelmaatschappij en eene groote schoone

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III. D. III, bl. 232.

(2) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, D. IX, bl. 86.

(3) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 137.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.* t. a. p.

(5) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 309.

(6) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, t. a. p.

(7) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 224; Van Hoëvell, *Reis door Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 136.

(8) Kussendrager, t. a. p., bl. 309; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* D. IX, bl. 86.

(9) Van Hoëvell, t. a. p.; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* t. a. p.

(10) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 18

woning voor den Kapitein der Chinezen (1). Onder de 27000 inwoners telt men ongeveer 400 Europeanen, 1000 Chinezen, 100 Arabieren, 500 Bengalezen, Maleijers en Boeginezen. Elk dezer natiën heeft hare afzonderlijke wijk. Die der Europeanen ligt in het midden der stad (2); hunne woningen staan oostwaarts van de rivier en aan den grooten weg. Uit de Europeanen bestaat er eene schutterij (2*). De Christenen, die bijna allen Protestanten zijn, hebben een klein maar net kerkje (3), oostwaarts afgezonderd en alleen staande (4). De school, tot opleiding van zonen van Javaansche Ambtenaren, den 1sten Januarij 1851 plegtstatig ingewijd (4*), is een luchtig en ruim gebouw, waar een honderdtal kinderen, door twee onderwijzers en twee kweekelingen, onderwezen worden (5).

De Chinesche stad is westwaarts (6). Ook in deze wijk is een gelijke welvaart en rijkdom, als bij de Europeanen heerschende. De Chinezen vooral hebben gedeeld in de schatten, die het stelsel van suikerkontracten, sedert 1831 voor menigeen heeft afgeworpen. Nergens op *Java* hebben de zonen van het Hemelsche rijk de weelde van hun vaderland in zoo hooge mate overgebragt als te *Pasoeroewan* (7). De wijken der Arabieren, Javanen met andere natiën zijn zuidwaarts (8), in den omtrek verspreid en breiden zich tot het strand uit. De *paséban*, voor de woning van den Regent, is ruim, doch niet met boomen beplant; daar langs liggen de graven der Regenten (9). Zij verdient, zoowel als de moskee, die met

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 224.

(2) Van Hoëvell, t. a. p.

(2*) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde*, B. III, D. III, bl. 232.

(3) Van Hoëvell, t. a. p.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4*) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 956.

(5) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 137.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(7) Van Hoëvell, t. a. p.

(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(9) Domis, t. a. p. bl. 21.

eenen steenen bidtoren prijkt, bezigtigd te worden. De rijwegen om de stad en door de kampongs zijn fraai (1). De suikerrietvelden sluiten de stad rondom in (2).

Beoosten en aan de rivier stond vroeger het kleine fortje *Phoenix*, dat wegens bouwvalligheid in 1845 geslecht is. Een militair etablissement is aan de westzijde te midden van een groot veld gebouwd (3). Het bestaat uit een fortje, vierkant van steen opgetrokken en met twee uitstekende bastions (4). Dertig soldaten en eenen Luitenant maken de bezetting uit (5). Groote pakhuizen staan daar in de nabijheid (6).

Wonosari.

Wonosari is het hoogste dorp op het *Tenger-gebergte* en ligt ruim 1906 el boven de oppervlakte der zee (7).

Radjassa.

Radjassa, de Hoofdplaats van een distrikt, dat 18 palen in omvang heeft (8), is een aanzienlijk dorp, aan den grooten weg, waar langs het zich wel een paal ver uitstrekt (9).

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 138.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 233.
(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 232.
(4) Van Hoëvell, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Van Hoëvell, t. a. p.
(7) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 231.
(8) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 2.
(9) Van Hoëvell, t. a. p, bl. 145.

Grati.

Het dorp *Grati* of *Gratti* is de hoofdplaats van het distrikt van dien naam (1), hetwelk 30 palen in omvang heeft (2). Het ligt 626 palen van *Batavia* (3), 11 palen Oostwaarts van *Pasoeroewan*, op den grooten weg (4), en aan den noordwestelijken voet van het *Tenger-gebergte*, welks kolossale massa zich hier, in al zijne trotsche grootheid, aan het oog vertoont, en heeft in hare onmiddellijke nabijheid het *Meer van Grati* of *Ranoe Klindoengan*, hetwelk op zijne oppervlakte eene tallooze hoeveelheid eenden draagt. De inwoners van *Grati* en van de nabijgelegen Dessa *Dawi*, houden zich bijna allen met het verzamelen en inzouten der eijeren van die vogels bezig (5).

Ngempit.

Ngempit of *Njempit* is de hoofdplaats van een distrikt, dat 78 palen in omvang heeft (6) en zeer boomrijk is. Men vindt hier en daar eenige djatibosschen, welke nogthans weinig goed en bruikbaar hout opleveren (7).

Kali-Anjar.

Kali-Anjar, een welvarend zeedorp in het regentschap *Bangil* (8), op den noordhoek van een eiland hetwelk in

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, bl. 142.
(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 2.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, B. III. D. II, bl. 191.
(4) Het zelfde werk, B. III, D. III, bl. 231 en 233.
(5) Van Hoëvell, t. a. p.
(6) Domis, t. a. p.
(7) *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, D. VIII, bl. 88.
(8) Domis, t. a. p., bl. 18.

den mond van de *Bangil* ligt, is eene oude plaats, die wel ½ mijl lang was en 3000 huizen bevatte, toen zij, in het jaar 1706, door de Madoerezen verbrand en verwoest werd, ten einde den onzen die op *Bangil* aanrukten, den voorraad af te snijden (1).

Bangil.

Bangil is eene *kota* of inlandsche stad aan de *Straat van Madoera* (2), 9 palen west van *Pasoeroewan* en 6 mijlen oost van *Penang goergam*. De voornaamste gebouwen staan rondom de ruime *pasar* of marktplaats (3), die doorgaans zeer rijkelijk van levensmiddelen van allerlei aard voorzien is, en zeer druk bezocht wordt (4). Het is eene wel bevolkte plaats, met onderscheidene, door witte muren afgezette straten (5). Men heeft er vele groote steenen gebouwen en zeer ruime goede huizen (6). De rivier van *Bangil* splitst de plaats in twee deelen en heeft hier eene breedte van 25 ellen (7). De geheele omtrek is sterk bebouwd met suikerriet en rijst (8).

Bangil was vroeger eene voorname handelpaats en werd reeds in 1510 door de Portugezen bezocht (9). Toen Soerapati, onder den naam van Raden Adipati Wira Negara, hoofd van *Pasoeroewan* was, en als zoodanig de Oostindische kompagnie

---

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. VI. bl. 227.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 225.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III, D. III. bl. 235.
(4) Verhuell, *Herinner. van eene Reis naar Oost-Indië*, D. II, bl. 95.
(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 125.
(6) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. II. bl. 78.
(7) Van Hoëvell, t. a. p.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(9) Teenstra, t. a. p.

veel schade toebragt, vertoonden zich de Nederlanders, onder het bevel van Pieter Knol, op den 11den October 1706 voor *Bangil*, en wierpen er onderscheidene schansen tegen op; vijf dagen later viel aldaar een bloedig gevecht voor. Het gelukte den onzen den hoogen en dikken muur te beklimmen, waarop Soerapati, die bij deze gelegenheid eene wond aan den schouder bekomen had, aan welke hij den 15den November overleed, zich genoodzaakt zag de plaats te verlaten. In 1712 werd *Bangil* door de zonen van Soerapati en den Prins van *Balambangan* hernomen (1).

Bangil is de hoofdplaats van het regentschap van dien naam, het kleinste der drie regentschappen, waaruit de residentie *Pasoeroewan* bestaat (2), beslaande slechts 253 palen (3). Het beslaat den Noordwesthoek der residentie en sluit aan die zijde tegen *Kediri*, terwijl het zuidwaarts tot aan den *Ardjoena* en *Malang* reikt. Oostwaarts grenst het aan *Pasoeroewan* en Noordwaarts aan de zee en *Soerabaja* (4). Het telt eene bevolking van 95000 zielen (5), is zeer vruchtbaar en tamelijk wel bebouwd, en werd door den voormaligen Regent de Ridder, aanmerkelijk verfraaid. Hij heeft onder de bevolking welvaart en nijverheid gebragt (6). De suikerkultuur heeft er in de laatste 20 jaren eene verbazende ontwikkeling verkregen (7).

Gempol.

Gempol of *Gumpol*, de hoofdplaats van het distrikt van den zelfden naam, hetwelk 84 palen in omvang heeft (8), ligt 399

---

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.,* D. III. bl. 78.
(2) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali,* D. II, bl. 123.
(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang,* bl. 2.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië,* B. III, D. III, bl. 234.
(5) Van Hoëvell, t. a. p.
(6) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.,* t. a. p.
(7) Van Hoëvell, t. a. p.
(8) Domis, t. a. p.

palen van *Batavia* (1), en is een groot dorp met vele steenen huizen. Men heeft er eene lange en hooge brug over de *Kali Anjer* (2). Bij het dorp heeft men eenen dijk, welke belet dat de *Kediri*, in den regentijd, *het Bangilsche* overstroomt. In de lage landen buitendijks heeft men onderscheidene sawah-velden, welke eerst laat beplant worden (3).

Tretes.

Het dorp *Tretes* of *Trettes* ligt in het regentschap *Bangil*, distrikt *Gempol* (4), aan de grenzen van het regentschap *Pasoeroewan* (5). Er is aldaar een waterval, welke reeds vroeger (6) beschreven is.

Dermo.

Het dorp *Dermo*, in het distrikt *Gempol*, heeft volgens de legende, zijn ontstaan te danken aan zeven *Djoeragans* (koopliedien), die van *Borneo* te *Gempol* gekomen, door weddingschappen met hanenvechterijen veel gelds verloren hebbende, voortgeholpen werden door zekere weduwe Dermo, ter wier eere zij een prachtige *tjandi* (begraafplaats) opriglten en eene dorp stichtten, waaraan zij den naam van *Dermo* gaven. Het is in eene gezonde landstreek gelegen, en de omstreken zijn door rijstvelden, suiker-, koffij- en peperplantaadjen gezegend; geen enkel stuk grond ligt daar onbebouwd, en de bevolking is zelf nog te talrijk voor de uitgestrekte velden, welke men daar vindt (7).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 334.
(2) Het zelfde werk, B. III. D. III. bl. 235.
(3) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 17.
(4) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. VI. bl. 227.
(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II, bl. 120.
(6) Hierboven bl. 303 en 304.
(7) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 165.

Malang.

Malang, welks naam *dwars* beteekend (1), is de hoofdplaats van het regentschap van den zelfden naam, en ligt 35 palen van *Pasoeroewan*, aan de *Brantes* (2). Aldaar staan, te midden der *Vallei van Malang*, op 6 mijlen O. Z. O. van den *Kawi*, het residentiehuis, en in eene oostelijke rigting van den *Kawi*, W. N. W. van den *Smeroe* en Z. ten O. van *Ardjoena's* oostelijke topspits, de *passanggrahan* (3).

Malang is een gewoon inlandsch plaatsje aan een groot plein, waaraan de voornaamste woningen belenden, met de inlandsche wijken in geregelde vakken, door straten gescheiden (4). Men vindt er slechts twee steenen huizen, namelijk dat van den Assistent-resident en dat van eenen koopman in koffij; al de overige zijn van bamboes (5). Eene halve paal noordoostwaarts op eene hoogte, Oost van den grooten weg, is eene versterkte kazerne of blokhuis, met eene bezetting van 50 man en 2 stukken geschut (6).

Het regentschap *Malang* beslaat de hoogelanden van *Pasoeroewan* en is een der schoonste valleijen van *Java*, rondom door hoog gebergte ingesloten. De grens, die haar van de overige landen scheidt, is natuurlijk, en loopt van het Zuiderstrand, bij het dorpje *Sediki*, Noordwaarts tot den top van den berg *Mahameroe;* vandaar over de hoogste ruggen van het *Tenger-gebergte* tot den top van den *Ardjoena;* verder over de toppen van het *Dworowati-gebergte* tot den top van den *Kawi*, en vervolgens bogtig langs de helling tot het Zuiderstrand (7). Het is een der rijkste gewesten van het

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl., 235.
(2) *Aardrijk. woordenb. der Nederl.*, D. VI. bl. 613.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 242.
(4) Het zelfde werk, t. a. p.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 227.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(7) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 233 en 236.

geheele eiland. Op de puinhoopen der voorwereld, der oudheden en gedenkteekenen wordt koffij en tabak geteeld (1). *Malang* is misschien het vruchtbaarste koffijland van geheel *Java* (2); tot op de toppen der bergen treft men den koffijboom aan, boven de wolken verheven. Tot in de dalen wordt tabak geplant in en langs alle hellingen, diepten en rivieren, en dit product heeft zekere vermaardheid (3). De Malangsche sigaren zijn zeer gezocht (4). Om de *Vallei van Malang* panoramisch te overzien, sla men, staande op den heuvel *Boworing*, nabij *Malang*, het oog naar het Zuiden, Westen en Noorden. De heerlijkste schakeringen doen zich hierop. Overal stuit het gezigt tegen de hellingen der bergen, langs welke, tot ver omhoog, groepjes boomen en boschjes de plaatsen aanduiden, waar de dorpen liggen; terwijl de diepte met allerlei kleurenvakken en stippen het heerlijke gezigt onovertrefbaar maakt; van eenen anderen kant bestijge men den heuvel *Goendo Sigollo gollo*, ver Noordoostwaarts van den *Boworing*, en het oog weidt over dezelfde vlakte niet alleen tot aan den *Mahameroe*, maar tot Noordoostwaarts in zee. Van de Noordoostzijde biedt het gezigt weder andere tooneelen aan, en te gelijk van den top van het *Tenger-gebergte* over de noordelijke vlakte van *Pasoeroewan* tot in zee (5).

Protong.

Nabij *Protong*, een dorp in het regentschap *Malang*, ziet men eenen majestueuzen waterval van 62 ellen hoog en 8 à 9 ellen breed (6).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenkunde van Nederl. Indië*, bl. 238.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 226.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(4) Teenstra, t. a. p.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) Teenstra, t. a. p., bl. 227.

Lawang.

Het dorp *Lawang* is een lief gelegen plekje, 12 palen van *Malang* en 23½ van *Pasoeroewan*, aan eene uit het *Ardjoeno-gebergte* ontspringende rivier, 470 el hoog nabij den bergpas aan den grooten weg gelegen. *Lawang* beteekent *deur*, poort of ingang. Van hier kan men tot in zee benoorden *Pasoeroewan* zien. Men heeft er heerlijke koffijplantaadjen en gouvernementsmagazijnen. De omstreken van *Lawang* worden door velen als de liefelijkste oorden van *Java* aangemerkt (1).

Gondanglegi.

Gondanglegi of *Gedonglegi*, de hoofdplaats van een distrikt, dat 840 palen in omvang heeft, en zich tot aan zee uitstrekt, alwaar alles rotsachtig en niet bevolkt is; terwijl een lange bergrug van *Lodong*, tot den grooten *Mahameroe*, eene breedte van 10 tot 12 palen heeft, en alsdan 3 palen afhellend naar het zuiderzeestrand loopt; alles is daar wildernis en onbewoond (2).

Vijf palen van *Gondanglegi* heeft men een nieuw etablissement, *Lamadjang Tengah* geheeten, hetwelk meer dan 80 zielen telt, die er sawahvelden aanleggen. Het land is er bij uitstek vruchtbaar (3).

Eilanden.

Nabij het midden der Zuidkust liggen de eilanden *Sempoe* en *Bali-Kambang*; het eerstgenoemde zal eenen omtrek van

---

(1) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 19. Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*. bl. 242.

(2) Domis, t. a. p., bl. 24 en 25.

(3) Het zelfde werk, bl. 25.

een uur gaans hebben (1), het is onbewoond en de kust slechts voor kleine schepen te naderen.

Aan de zuidwestzijde vindt men, op eenen korten afstand van den wal, eene menigte groote, boven het water uitstekende rotsen; aan de zuidzijde, welke zeer steil is, eene groote vogelnestklip, *Goa sibantem* genaamd; de oostkant is insgelijks zeer steil; doch aan de noordzijde treft men in het kanaal, hetwelk door dit eiland en den Javaanschen wal gevormd wordt, eene goede ankerplaats voor eene menigte schepen, door het rondom liggende gebergte voor alle winden beschut. Men kan zich op dit eiland van uitmuntend water voorzien uit eene zoete bron, die echter, wanneer de zee hoog is, met zout water overdekt wordt. Hoezeer *Sempoe* met vele vogelnestklippen bezet is, leveren deze weinig op, inzonderheid omdat de nesten moeijelijk zijn weg te halen, hetgeen meest door het volk van *Panganglelé* geschiedt (2).

Het eiland *Bali-Kambang* is veel kleiner doch heeft nog meer vogelnest klippen (3).

Het kleine, nabij de kust gelegene *Bokken-eilandje* wordt mede gerekend tot de residentie *Pasoeroewan* te behooren.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Indië*, bl. 279; Domis t. a. p. bl. 5.
(2) Domis, *De Resid. Pasoeroeang*, bl. 5 en 6.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. Domis, t. a. p. bl. 5.

DE ADSISTENT-RESIDENTIE

PROBOLINGGO.

Geschiedenis.

Ofschoon *Probolinggo* reeds sedert 1741 aan de Oostindische Compagnie was afgestaan, is het eerst in 1813 onder het onmiddellijk bestuur van het Europeesch Gouvernement gekomen (1).

In het jaar 1810 stelde de Gouverneur Generaal DAENDELS der regering voor ook het regentschap *Probolinggo* te verkoopen, wegens gebrek aan geld en omdat de Inspecteurs der houtbosschen en koffijkultuur hadden verklaard dat het djatihout te kalkachtig en de koffijkultuur te gering was. DAENDELS wilde de uitgestrektheid gronds in drie stukken verdeelen, maar men bood er hem 600,000 Spaansche dollars voor, en dit aannemende deed hij daartoe de voordragt aan den Raad van Indië. Na beraad slaging werd, den 3den December 1810, het landschap *Probolinggo* verkocht aan HAN TIKKO of HANG KIKKO, kapitein der Chinezen te *Pasoeroewan* en broeder van HAN TJANPIT, als een allodiaal goed in vollen eigendom, op voorwaarde dat hij zou betalen in tien jaren, bij termijnen van $^1/_{20}$, de som van een milioen Rijksdaalders zilver geld, in te gaan ultimo Julij 1811, om de 6 maanden, zonder betaling van renten. Wijders dat hij voor de naauwgezette vervulling zijner belofte zou verbinden *Probolinggo* en de landen zijns broeders

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III. D. III, bl. 260.

Bezoeki en *Panaroekan* en dat hij vrij van alle ongelden bleef; dat hij het genot van djatihout in eigen voordeel behield, aan geene gedwongen levering of koffijteelt onderworpen was; dat alle inkomende en uitgaande regten aan het gouvernement verbleven; dat de pachten van alles ten voordeele van den eigenaar door het Gouvernement beheerd werden, en dat de eigenaar het onderhoud der wegen en het transport tegen betaling op zich zou nemen (1).

Het beheer onder de Chinezen was echter van geen langen duur. In 1813 barstte er tegen hen een opstand uit, waarbij Han Tikko op eene wreedaardige wijze werd om het leven gebragt, hetwelk ten gevolge had, dat het Engelsche Gouvernement dit land, even als *Bezoeki* en *Panaroekan*, weder afkocht en onder eigen beheer bragt (2), van hetwelk het sedert op het Nederlandsche Gouvernement is overgegaan (3). Onlangs is *Probolinggo*, dat vroeger een regentschap van de residentie *Bezoeki* uitmaakte, eene afzonderlijke adsistent-residentie geworden.

Ligging.

De adsistent-residentie *Probolinggo* sluit zich ten Westen over de geheele breedte des eilands aan de residentie *Pasoeroewan*, aan de Noordelijke scheiding is de rivier *de Melaten* en de Zuidelijke top van den *Smeroe* en een klein riviertje, dat bij de dessa *Sidiki* aan het Zuiderstrand in zee valt, ten Noorden grenst zij aan de *Straat van Madoera*, ten Oosten aan de residentie *Bezoeki* en ten Zuiden aan de *Indische zee*. De oostelijke grens begint in het Noorden bij de uitwatering van de rivier van *Binor*, gaat van daar naar den top des *Yangs*, buigt zich daarna naar den voet van den *Lamongan* en volgt dan van hier af de rivier van *Djati roso*, doorsnijdt

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 264.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 256, 265.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 124.

de vlakte van *Lamadjang* en *Djember*, van het Noorden naar het Zuiden, langs de *Kali Getem*, die zich tegenover het eiland *Noesa Baron* in zee opent (1).

Naam.

De naam *Probolinggo* schijnt zamengesteld te zijn uit de woorden *probo, glans, straal, vuurvlam* en *linggo, opstapelen*, en heeft waarschijnlijk zijnen oorsprong te danken aan de in het Westen dezer adsistent-residentie gelegene vuurspuwende bergen *Bromo* en *Smeroe*.

Verdeeling.

De adsistent-residentie is verdeeld in drie afdeelingen, *Probolinggo*, *Lamadjang* en *Krakasan*.

De afdeeling *Probolinggo* is zamengesteld uit de vijf distrikten *Probolinggo*, met 30 kampongs en dessa's; *Soember Kareng*, waarin 36 kampongs en dessa's; *Dringoe*, tellende 37 kampongs en dessa's; *Tongas*, met 48 kampongs en dessa's, en *Tengger*, 19 kampongs en dessa's bevattende. *Lamadjang* bestaat uit drie distrikten: *Lamadjang*, met 66 kampongs en dessa's; *Ranoe Lamongan*, dat 36 kampongs en dessa's bevat, en *Kandangan*, waar men 13 kampongs en dessa's telt. *Krakasan* heeft vijf distrikten: *Gending*, 37 kampongs en dessa's; *Pedjarakan*, bevattende 34 kampongs en dessa's; *Krakasan*, met 37 kampongs en dessa's; *Djaboeng*, waarin 19 kampongs en dessa's, en *Pahiton*, dat 44 kampongs en dessa's bevat (1).

Bestuur.

Aan het hoofd dezer adsistent-residentie staat een Adsistent-Resident te *Probolinggo*. Het inlandsch bestuur bestaat uit

---

(1) *Tijdsch. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 122.
(2) Het zelfde werk, D. II. bl. 122, 127.

een Regent te *Probolinggo*, die den titel van *Raden Tomengoeng* (1) heeft. Voorts heeft men er een Onderregent, een Hoofd-djaksa, en het benoodigd getal inlandsche ambtenaren (2).

Grootte en Luchtgesteldheid.

De adsistent-residentie *Probolinggo* wordt op ongeveer 1834 vierkante palen geschat (3).

Deze adsistent-residentie ligt over het geheel onder eenen gezonden en helderen hemel en brengt, vooral in het gebergte, een sterk en krachtig ras van menschen voort. In de lage landen en aan het zeestrand, waar somwijlen eene drukkende, beklemmende hitte heerscht, wordt het nogthans voor minder gezond gehouden, en de reden hiervan schrijft men aan de omstandigheid toe, dat vele rivieren op of in de nabijheid van vulkanische bergen ontspringen, welke meer of min schadelijke deelen aan haar water bijzetten; alsmede in de zware dampen, welke hier en daar uit de onderaardsche holen opstijgen en in de digte ontoegankelijke wouden blijven hangen, door welke omver te houwen men de zuiverheid van den dampkring en dus ook de gezondheid dezer streken aanmerkelijk zou bevorderen (4).

Bewoners.

De bevolking der adsistent-residentie is betrekkelijk gering. In de 511 kampongs en dessa's woonden in 1845, 242,934 zielen, onder welke 285 Europeanen, 821 Chinezen, 58,050 Javanen, 183,036 Madoerezen en 742 Arabieren, Maleijers,

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 231.
(2) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 321.
(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië* 1849, D. II. bl. 122.
(4) Kussendrager, t. a. p., bl. 316 en 317.

Boeginezen, Balinezen enz., welke volgender wijze in de afdeelingen en distrikten verdeeld zijn.

Afdeelingen.	Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Madoerezen.	Arab., Maleij., Boeg. enz.	Totaal. Inwoners
Probolinggo	Probolinggo	165	202	6,707	20,637	277	27,988
	Soember Karing	13	11	264	13,883	4	14,175
	Dringoe	25	11	2,531	13,216	0	15,783
	Tongas	15	94	5,964	8,181	0	14,254
	Tengger	1	0	2,990	402	0	3,393
Lamongan	Lamadjang	22	34	22,274	2,704	39	25,073
	Ranoe Lamongan	0	0	5,229	6,083	0	11,312
	Kandangan	0	0	4,076	46	0	4,122
Krakasan	Gending	5	37	694	17,781	21	18,538
	Pedjarakan	8	74	5,755	18,740	159	24,736
	Krakasan	13	152	1,005	26,065	197	27,432
	Djaboeng	10	150	125	22,273	45	22,603
	Pabiton	8	56	436	33,025	0	33,525
	Totaal	285	821	58,030	183,036	742	242,931 (1).

Godsdienst.

De geestelijkheid is in dit gewest niet zeer talrijk, schijnt van eenen vreedzamen aard te zijn en oefent op de geest der bevolking, welke zich eenigermate aan de leer van Buddha aansluit, weinig of geen invloed uit, alhoewel zij aan het hoofd van het schoolwezen staat. De bewoners van het *Tenggersche gebergte* houden zich meerendeels nog aan het geloof

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië* 1849. D. II. 122.



J. F. C. Reckleben sculps

EEN DER TEMPELS VAN GOEN DENGGOING.

hunner voorvaderen, zijnde de leer van BRAMA, vermengd met eenige Mohhammedaansche gebruiken, welke zij later hebben aangenomen. Zij trouwen op de Mohhammedaansche wijze, maar worden niet besneden, noch gaan ter bedevaart, vermoedelijk wijl zij tegen de groote onkosten van de reis opzien. Het wraakzuchtige karakter der Madoerezen die zich jaarlijks in deze en andere omliggende residentiën komen vestigen, is oorzaak, dat de sluipmoorden hier algemeen zijn (1).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De landbouw bloeit hier in hooge mate. De rijstbouw leverde in 1845 1,230,134 pikols padi, en wel *Probolinggo* 268,742, *Lamadjang* 330,216 en *Krakasan* 611,176 pikols, in het geheel 307 pikols of 296 ponden, per inwoner en alzoo meer dan de noodige hoeveelheid om de bevolking te voeden. Van de gouvernement-cultures hebben in *Probolinggo* slechts de suiker- en koffijteelt plaats. De bodem der stranddistrikten, is bij uitnemendheid voor de suikerteelt geschikt, en bragt in 1845, op 4678 bouws, 173,320,34½ pikols op. — De koffijcultuur in *Probolinggo* is vrij. Het produkt bestond in 1845 uit 2,137,976 pikols, waarin de afdeelingen *Probolinggo* 9394,33, *Lamadjang* 9030,63 en *Krakasan* 2934,90 pikols opleverden (2).

Handel.

De handel geschiedt doorgaans met kleine inlandsche vaartuigen, welke met *padi*, *djagoeng*, tabak, boomsuiker,

(1) KUSSENDRAGER, *Beschrijv. van Java*, bl. 322.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië* 1849, D. II., bl. 124.

djarak enz. naar het eiland *Madoera* stevenen, terwijl de invoer zich enkel tot lijnwaden, *gambir*, ijzer en koperwerk, Chineesch porselein enz. bepaalt (1).

Fabrijken.

In elk der stranddistrikten is eene suikerfabrijk in werking, voor elke van welke fabrijken van 264 tot 660 bouws velden (elke bouw van 7096 vierkante ellen) met de noodige planters zijn afgezonderd. Deze fabrijken waren de volgende:

Distrikten.	Fabrijken.	Aantal Bouws.	Produkten in Pikols.	Pikols per Bouw.
Tongas.	Bayeman.	515	18,886,16	36,37
Soember Karing.	Soember Karing.	528	23,677,40	44,84
Probolinggo.	Oembool.	528	24,062,41½	45,57
Dringoe.	Wonolangan.	475	15,705,99	33,06
Gending.	Gending.	528	18,198,76	34,46
Padjarakan.	Padjarakan.	660	23,702,61½	35,91
Krakasan.	Krakasan.	580	17,987,12	31,01
Djaboeng.	Djaboeng.	264	12,490,74½	47,31
Pahiton.	Pahiton.	600	18,809,34	31,34
Totaal.	9	4678	173,520,54½	37,09(2)

(1) KUSSENDRAGER, *Beschr. van Java*, bl. 321.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 123.

Visscherij.

De visscherij is in *Probolinggo* van weinig belang, en daar de lieden, die er hun beroep van maken, verpligt zijn, zich tot onder den wal van *Madoera* en de tot *Soemangp* behoorende eilanden te begeven, wordt de visch voor het dagelijksch gebruik tegen zeer hoogen prijzen verkocht (1).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Huisdieren.

De adsistent-residentie *Probolinggo* is betrekkelijk arm aan vee, en staat in dat opzigt bij de residentie *Bezoeki* achter. De telling gaf in 1845 een cijfer van 8581 buffels, 32,609 koeijen en 17,017 paarden (2).

Wilde dieren.

De tijger is in deze streken zeer menigvuldig en men ontvangt er dagelijks berigten van inwoners, welke door deze dieren zijn aangevallen en verscheurd, zelfs komen zij de *pasanggrahan*, *Klakka*, in het distrikt *Lamadjang*, des avonds bezoeken (3). Behalve de groote koningstijger en het luipaard, zijn er ook geheel ontembare wilde honden en wilde katten; de laatsten, grijs van kleur, gelijken met haren

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 321.
(2) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 123.
(3) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 63.

spitsen bek, veel op bunsings, en zijn ongemeen bloeddorstig; deze katten bewonen met tallooze apen en eekhorens de takken der boomen. De alles aanvallende wilde hond is klein, heeft kort haar, eenen spitsen vossenbek, staande ooren en eenen langen ruigen staart (1).

Vogelen.

Men vindt er in de bosschen vele wilde paauwen (*Pavo spiafer*), die wanneer zij door eenig geluid verontrust worden, krijschende opvliegen (2). Daar de tijger op de uitwerpselen dezer vogelen aast, duidt de menigvuldigheid der paauwen gemeenlijk aan, dat er vele tijgers in den omtrek zijn (3).

Plantenrijk.

Onder de voortbrengselen van het plantenrijk komen de koffij, rijst en suiker het meest in aanmerking. Ook treft men hier den vergiftboom (*Pohon oepas*) aan, wiens sap, met sterke kruiden of wortelen vermengd, eene zoo doodelijke werking heeft, dat een sterke buffel er binnen ruim twee uren van sterft (4).

Er valt hier voortreffelijk hout, van welke de beste soorten aan mahonijhout gelijk zijn (5). Deze zijn *tengoeloeng*, *laban*, *sonokling*, *sono-kembang* en *prono-sodo*. De eerste levert goede planken tot allerlei gebruik op; terwijl de *laban* om zijne hardheid en vastheid meer tot scheepsbouw geschikt is, tot het vervaardigen van kromhouten, blokken,

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 236.
(2) *Tijdschr. van Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 123.
(3) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 62.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl. Indië*, bl. 284
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 268.

wiggen, houten enz., en de laatste soms voor meubelen dienen. Het hier vallende djatihout is echter door de daarin gevonden kalkachtige deelen, voor den scheepsbouw geheel ongeschikt (1).

Bosschen.

In de adsistent-residentie *Probolinggo* worden 48 bosschen aangetroffen, als 15 in het distrikt *Gending*, 10 in *Padjarakan* 9 in *Krakasan*, 4 in *Djaboeng* en 10 in *Pahiton* (2).

Delfstoffenrijk.

Op de vuurbergen zijn heete en koude zwavelbronnen, en de zwavel van den *Tassem* wordt voor zeer zuiver gehouden (3).

De Grond.

Het *Probolinggosche* is eene aaneenschakeling van bergen, doch de grond is er zeer vruchtbaar. De noordelijke alluviestreken hebben er eene zwarte aarde, hoofdzakelijk uit vulkanische asch gevormd, en daardoor uitnemend geschikt voor de suikerkultuur (4).

Bergen.

De voornaamste bergen zijn, behalve de *Mahameroe*, het *Tenggergebergte* en de *Brama*, welke reeds vroeger (5) beschreven zijn; de *Yang* en de *Lamongan*.

---

(1) Kussendrager, *Besch. van Java*, bl. 319.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 124.
(3) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 232.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 125.
(5) Zie hier voor bl. 485—489.

De Yang.

De *Yang*, *Hjang* of *Hjwang* ligt op de westelijke grens der residentie, 22 mijlen zuidwestelijk van den *Ringgit*, aan den westelijken bergrug *Ranoe*. Het is een breede bergrug, ruim 1880 el hoog, ontzagwekkende, als torschende het hemelgewelf, met diepe kloven en vele kleuren, geel, donker en licht groen (1). De ribben en voorheuvels van dezen berg dalen, met eene rijk geschakeerde vegetatie prijkende, westelijk tot in zee en gaan oostelijk over in den *Waringin*, die zich zuidelijk aan den *Ringgit* sluit (2).

De Lamongan.

De *Lamongan*, op 8° Z. Br, 113° 23′ 45″ O. L., is de werkzaamste vulkaan van *Java*, ter hoogte van ruim 2500 ellen. Somwijlen brandt hij nog geweldig, en dan is, uit zee gezien de vlam helder wit, gestadig toenemende; zich vergrootende, dan weder zich verdeelende en uitgaande, om, na eenige oogenblikken ademhalens, weder fel te branden (3).

Onder anderen heeft hij, den 9den November 1818, onder het schudden der aarde, eene ontzettende menigte brandende lava uitgeworpen; terwijl ook in 1821 eene zware uitbarsting plaats had (4)

Na gedurende ruim twee maanden onophoudelijk gebrand en eene ontelbare menigte steenen uitgeworpen te hebben,

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 257.

(2) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 129.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 266, 340.

(4) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* D. VII. bl. 27.

welke, eene hoogte van omstreeks 160 ellen loodregt in de lucht geslingerd, voor het grootste gedeelte in den krater terug vielen, is de *Lamongan* op den 5den October 1843 geweldig uitgebarsten, zoodat de dampkring met eene zoo scherpe vulkanische asch, welke vooral op de oogen eene pijnlijke aandoening verwekte, werd bezwangerd, dat het niet mogelijk was de voorwerpen op een afstand van honderd schreden te onderscheiden. Eene op de noordelijke helling van den berg gelegene strook gronds is, ter lengte van ruim 1308 ellen, en ter hoogte van ongeveer 365 ellen, tot eene aanmerkelijke hoogte met uitgeworpen steenen overdekt. Vier inlanders, die bezig met inzamelen van palmwijn, zich op dat tijdstip daar ter plaatse bevonden, kwamen op een ijzingwekkende wijze om; een dier ongelukkigen bereikte, ofschoon doodelijk gekwetst zijne woning nog, om overbrenger dier gebeurtenis te zijn; de drie overige lagen zoo diep onder de steenen bedolven, dat hunne lijken, eenen geruimen tijd daarna, nog niet waren teruggevonden.

De gedaante van den berg is kegelachtig met flaauwe helling en breeden voet. De top is tot op 1/8 der bovenkant, grijsachtig, vervolgens naar onderen met digte wouden besproeid (1). Om dezen berg liggen onderscheidene meren of meertjes met brak water, van eenen onaangenamen smaak (2).

Bergen van minder aanbelang.

Andere bergspitsen zijn minder hoog en onder deze is de *Wenni*, een aardig puntig bergje, noordwaarts van den *Lamongan* (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III, D. III. bl. 266.

(2) *Aardrijk. woordenb. der Nederll.*, D. VII. bl. 27.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 269.

Wegen.

De postweg neemt in deze residentie te *Tongas* een aanvang (1), doorloopt die van het westen naar het oosten en eindigt bij *Pahiton*.

De afstand van *Probolinggo* tot *Bezoeki* bedraagt 40 palen. De weg tusschen deze beide plaatsen laat niets te wenschen over, is breed, effen, hard, en de daar langs liggend *dessa's* met tamarinde en andere boomen beschaduwd en om de 5 of 6 palen met een voortreffelijk postgebouw prijkende. De stations zijn te *Gending*, *Padirakkan*, *Krakasan*, *Djaboeng*, *Pahiton* en *Banjoeangat* (2).

Hoe meer men echter *Bezoeki* nadert, des te opmerkelijker wordt het onderscheid in het voorkomen en den aard der landstreek. De *dessa's* worden minder talrijk; de vruchtbaarheid van den bodem neemt in het oogvallend af; steenen en rotsblokken vervangen de zwarte, vette uit vulkanische asch gevormde aarde. De weg begint op onderscheidene plaatsen onmiddellijk langs het strand te loopen, somtijds zelfs over eene smalle strook aangespoelden grond. Aan den eenen kant verheffen zich dan onmiddellijk langs den weg, zware rotsklompen en trachietmassa's, en aan de andere zijde wordt hij besproeid door den oceaan. Heerlijk zijn de zeegezigten, waarin het oog zich nu verlustigt; treffend is de overgang van het groene landbouwende, overal beplante, volkrijke *Probolinggo* tot de onafzienbare watervlakte, die nu voor des reizigers blikken ligt uitgespreid. Maar ook hier is leven en beweging. Het wemelt aan de kust van kleine visscherspraauwen, die het groote zeil moedig voor den wind openstellen, en pijlsnel de baren klieven. In het verschiet ontwaart men menig schip dat trotsch het zwellend doek heeft

(1) KUSSENDRAGER, *Beschrijving van Java*, bl. 319.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, bl. 125.

uitgespannen en statig voortstevent over den kalmen oceaan (1).

Behalve den postweg gaat er ook een weg van *Probolinggo* naar den *Bromo* over *Klakka*, 18 palen van *Probolinggo;* van hier naar den *Bromo* is de rigting Zuidwest en West; maar Zuidoostwaarts aan leidt de weg naar *Lamadjang*, 12 palen verder en van daar naar *Kentang-koelon* nog 12 palen verder (2).

Voorts zijn nog voorname wegen, die van *Lamadjang* naar *Parasgowang* aan de Zuidkust, en de binnenweg door de afdeeling *Krakasan*, die bij *Gending* begint naar den voet van den *Lamongan* loopt; vervolgens in Noordoostelijke rigting den voet van den *Yang*, tot bij de grenzen van *Bezoeki* vergezelt, en dan zich tusschen *Pahiton* en *Binor* weder met den postweg vereenigt (3).

Kusten.

In de adsistent-residentie *Probolinggo* zijn de noorderstranden minder hellend dan te *Bezoeki*, zwartachtig meerendeels onbegroeid, en de ankergrond is goed op 12 vademen. Aan de zuidkust is de kust gedeeltelijk steil en overal gevaarlijk, ofschoon de streek zandig is en er tot vijf vademen water staat, doch ankerplaats is er eigenlijk niet; de oever is klippig en weinig bewoond, maar zeer boschrijk (4).

---

(1) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 158.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 268.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 122.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 265.

Kapen.

Onder de kapen en punten telt men aan de Noordkust: Kaap *Bantar*, geen voorhoek, maar eene steil oploopend, rotsachtig voorgebergte, ruim 60 ellen hoog, waaronder aan de noordzijde, langs de zee de weg loopt, die dus eensklaps uitschiet; terwijl van dit voorgebergte vele klompen steen zijn afgerold, die rondom verspreid liggen; *Tandjong Bantoelam*, nog al ver vooruitstekende, met lagen, zandigen uitloop, en *Tandjong Grinsing* of *Oedjong Grinsing*, een kleine zandige voorhoek (1).

Rivieren.

De voornaamste rivieren van *Probolinggo* zijn: de *Kali Probolinggo*, de *Kali Lampejan*, de *Kali Pegedangan*, de *Kali Pangken* en de *Getem*.

De Kali Probolinggo.

De *Kali Probolinggo*, eigenlijk de *Banger*, is eene ruim 12 ellen breede en 13 palen lange rivier, die met eene noordelijke rigting in de *Straat van Madoera* uitloopt, aan de monding voor booten bevaarbaar. Voor de monding ligt op 2 mijlen afstand het eiland *Katapaän* (2).

De Kali Lampejan.

De *Kali Lampejan* of *Kali Lampean*, is 12 palen lang en verdeeld in takken, die ieder op zich zelf in de *Straat*

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III. D. III. bl., 267 en 268.

(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 362.

van Madoera uitstroomen Hij is 1130 ellen opwaarts voor Inlandsche vaartuigen bevaarbaar.

De Kali Pegedangan.

De *Kali Pegedangan* of *Pengedangan*, is eene aftakking van de voorgaande, met lage oevers 8 palen lang (2).

De Kali Pangken en de Getem.

De *Kali Pangken*, *Pangkar* of *Lamadjar* en de *Getem*, zijn eene verzameling van bergstroomen van de zuidelijke helling van de *Lamongan* en de oostelijke afdaling van den *Smeroe*. Alle die stroomen vloeijen door eene lage zandige streek, met weinige diepte, en in elkander nabij de monding (3). Hare monden zijn door het hooge en met bosschen bedekte eiland *Noesa Baron* tegen den zwaren golfslag gedekt en bieden veilige ankerplaatsen aan (4).

Rivieren van minder aanbelang.

De rivieren tusschen *Probolinggo* en *Bezoeki*, hoe talrijk ook, zijn klein en hoogstens bij hare uitwateringen voor kleine praauwen bevaarbaar. De breedte van slechts enkele is onge veer 10 ellen. De *Kali Krakasan*, welke langs de distrikthoofdplaats *Krakasan* vloeit, is een der voornaamste, doch

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III, D. III, bl. 362; Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 327.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 374 en 375.
(4) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 83.

zal niet meer dan 12 ellen breed zijn. Alle riviertjes, welke Oostelijk van de dessa *Gending* den weg kruisen, zijn afkomstig uit den *Yang* of uit zijne voorheuvels (1).

Meren.

De voornaamste meren in de adsistent-residentie *Probolinggo* zijn: *Ranoe Klakka*, *Ranoe Pakkis*, het meer *Kedoli*, *Djosso*, *Tiris Wétan*, *Tiris Koelon* en *Gong*, welke alle den berg *Lamongan* omgeven (2).

Ranoe Klakka.

Dit meer ook wel *Rawa Lamongan* genoemd, hetwelk in het distrikt *Lamadjang* (3), ruim 220 ellen boven de oppervlakte der zee gelegen is (4), is ongeveer 50 ellen diep (5) en heeft omtrent $2^1/_2$ paal in zijnen omtrek, en op zijnen oever eenen *pasanggrahan*, welke bij het binnenkomen een ruim en goed voorkomen vertoont. Het water van het meer wordt door eene afwatering, over eenige klippen, bij kleine vallen, nevens den *pasanggrahan*, naar de rivier de *Bondo Djoedo* geleid, het heeft eenen onaangenamen smaak, doch men vindt twee wellen aan den Oostkant van het meer waaruit het drinkwater genomen wordt. Het meer is van geboomte omringd en uit den *pasanggrahan* heeft men een verrukkend gezigt over dit meer, de afwisseling van voorwerpen, de trotsche vooruitspringende *Lamongan*, vaartuigjes,

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. 11. bl. 125.
(2) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 59.
(3) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 55.
(4) *Alman. voor Nederl. ind.*, bl. 35; Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 266 en 378.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 232.

welke op het meer dobberen, de stilte, die alom heerscht, de terugkaatsing in het water en de gelukkig gekozene plaats voor den *Pasanggrahan* maken deze plaats boven alle beschrijving bekoorlijk (1).

Ranoe Pakkis.

Ranoe Pakkis is een halve paal Zuidwaarts van *Ranoe Klakka* gelegen. Het is vrij diep, heeft drie palen in omvang, ligt 345 ellen boven de oppervlakte der zee en levert fraaije gezigten op. De oever is zeer hoog, het water brak, en, even als dat van het meer *Klakka* niet goed om te drinken. Van daar kan men de *Indische zee* en *Noesa Baron* zien (2).

Het meer Kedali.

Het meer *Kedali* is kleiner dan de beide voorgaande en ligt op den afstand van eenige palen aan den Noordkant van *Klakka* (3). Er houden zich wilde eenden en eene menigte andere vogels in op (4).

De meren Tiris Wétan en Tiris Koelon.

De meren van *Tiris* liggen aan den Oostkant van den berg *Lamongan*, en daar er ten Noorden en Westen en aan den Oostkant, in de nabijheid van den berg nog meer soortgelijke wateren gevonden worden, is het wel waarschijnlijk,

---

(1) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 58 en 59; *Aardrijksk. woordenb. der Nederll.*, D. VI. bl. 462.

(2) *De Oosterling*, t. a. p., bl. 59 en 60; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 21.

(3) *De Oostenling*, t. a. p. bl. 60.

(4) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. VI. bl. 362; *De Oosterling*, t. a. p.

dat in de groote, als nog onbekende wildernissen ten Zuiden, nog onderscheidene *ranoes* of meren gelegen zijn (1).

Baaijen en havens.

Er is in het *Probolinggosche* slechts eene haven die van *Probolinggo*. Om en bij het eiland *Kapaän*, dat koraalachtig is, zijn de schepen in de Oostmoesson echter niet veilig door de felle Zuidoostelijke rukwinden, welke uit eene lage bergengte tusschen den *Lamongan* en den *Idjeng* doorschieten. Ook zijn de schepen ter reede van *Probolinggo* verpligt, om de 4 of 5 dagen anker te ligten en van plaats te veranderen, opdat de ankers niet te diep in den koraalachtigen kleibodem dringen (2).

Oudheden.

De overblijfselen van de voormalige godsdienst der *Javanen*, welke nog in *Probolinggo* worden aangetroffen, zijn, voor zoo ver bekend is, niet van trachiet, maar van gebakken steenen. Dit is althans het geval met twee tempels in *Djaboeng*. Voorts een tempel van ruim 10 ellen hoogte en 4 ellen lengte en breedte in het distrikt *Lamadjang*, op 30 palen afstands van *Probolinggo*; de grondslag en de Tempels te *Kroekoop* in het distrikt *Gending*, op 8 palen afstands van *Probolinggo*, en dergelijke grondslagen in het distrikt *Padjarakan* op 11 palen afstands van *Probolinggo* (3).

De tempels te *Djaboeng* dagteekenen, zoo als alle overblijfsels van de zelfde bouwstof, van den lateren tijd der Braminsche rijken *Madjapahit* en *Singosari*. De grootste zal

---

(1) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 60.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 265, 268.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 124.

ongeveer 20 ellen hoog zijn, is van eene ronde gedaante, koepelvormig gedekt, en rust op een vierkant voetstuk. Tegen het Westen, boven het basement, is de ingang, waarmede men in een rond gewelfd vertrek komt (1), van hetwelk de vloer eenige voeten dieper ligt dan het portaal (2). Op de vierkante vakken van het voetstuk, waarmede het op de hoeken versierd is, ziet men twee staande figuren, in half verheven beeldwerk, welke eene puntige muts boven een zittend persoon houden. Boven de poort van den ingang en de drie andere toegemetselde ingangen zijn groote monsterachtige gehoornde koppen. Het een weinig verder gelegen gebouw is kleiner, en meer door de hand des tijds gehavend (3). Het was vierkant, ter hoogte van 10 of 11 ellen opgetrokken, terwijl de breedte de helft der hoogte bedraagt, en bestond geheel in blinde muren; boven was een vierkante cel, zonder venster, die het licht door de deuren ontving, deze sombere toren had nog uit- noch inwendig eenige de minste sieraden, en zal waarschijnlijk een oud graf zijn geweest. De inwoners noemen het *Tjandi*, welken naam zij overigens aan alle bouwvallen van tempels of praalgraven geven (4). Thans is het echter niet veel meer dan eene vormlooze hooge steenhoop (5).

Plaatsbeschrijving.

De merkwaardigste plaatsen in deze adsistent-residentie zijn: *Probolinggo*, *Lamadjang*, *Krakasan*, *Djaboeng* en *Pahiton*.

Probolinggo.

Probolinggo door de inlanders gewoonlijk *Banger* ge-

(1) Verhuell, *Herinner. van eene Reis naar Oost-Indië*, D. II. bl. 99.
(2) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 187.
(3) Verhuell, t. a. p., bl. 99 en 100.
(4) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 234.
(5) Van Hoëvell, t. a. p.

noemd (1), de hoofdstad der adsistent-residentie, ligt 725 palen van *Anjer*, 641 van *Batavia*, 41 van *Bezoeki*, 12 mijlen N.N.W. van den *Lamongan* (2), aan zee en langs den grooten postweg, in het westelijkste gedeelte der vruchtbare alluvievlakte, welke door den voet van den *Tengger*, den *Lamongan* en den Yang en door de *Straat van Madoera* ingesloten wordt (3). De vlaggestok staat op 7° 43′ 30″ ZB. 130° 55′ O.L. (4). De plaats is vrij uitgestrekt en volkrijk (5), op eene ruime schaal aangelegd en heeft breede elkander regthoekig kruisende straten, van welke het gedeelte van den postweg, dat haar van het Westen naar het Oosten doorloopt, de voornaamste is (6). De straten zijn ongeplaveid doch goed onderhouden (7). De stad kan gezegd worden verdeeld te zijn in eene buiten- en eene binnenplaats. De laatste bevat de inlandsche wijken langs den grooten weg, beoosten zeker klein riviertje, dat aan de monding tot haven dient voor kleine vaartuigen. Aldaar is eene suikerfabrijk en het residentiehuis (8). Dit laatste, hetwelk aan den grooten weg ligt (9) is een zeer net en aangenaam gebouw, van waar men uit de achtergaanderij een ruim gezigt geniet op den berg *Lamongan*; des nachts, wanneer de kruin van dien vulkaan, met eenen gloeijenden kring omringd is, en men daaruit van tijd tot tijd vuur ziet oprijzen, levert zulks een trotsch en verheven schouwspel op (10). Regt over het residentie-gebouw loopt eene laan van ruim 30 ellen breed, 750 ellen ver Noordwaarts, en komt uit op een groot plein of *pa-*

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 268; *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 124.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p., B. III. D. I. bl. 191, D. III. bl. 266.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(5) Teenstra, t. a. p., bl. 233.

(6) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p.

(7) Teenstra, t. a. p., bl. 234.

(8) Roorda van Eysinga, t. a. p., B. III. D. III. bl. 266.

(9) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.

(10) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 56.

seban, aan welks regter- of Oostzijde de Regentswoning staat (1), terwijl het verder omringd is door de woning van den Patih, eene moskee, het gevangenhuis (2) en het kleine Europesche kerkhof. De Noordzijde aan het strand wordt beslagen door het fort, een etablissement met vier lange muren (3), bezet met 30 militairen, meest inlanders, onder eenen Officier. Het fort kan eene veel grooter bezetting bevatten. Behalven de militairen ligt hier nog een detachement van 30 Pradjoerits (4). Het fort dient voornamelijk om de plaats tegen de aanvallen van Javaansche rooverbenden te beschermen. De grafteekenen der aldaar vermoorde Engelsche Officieren, benevens dat van den Nederlandschen Luitenant Scheffer, die in het jaar 1817 het zelfde lot onderging, zijn treurige gedenkstukken van deze rooverijen (5). Ter wederzijde van het fort loopt een lang bruggen- of havenhoofd in zee, dat sedert 1838 is aangelegd, waarbij de pakhuizen zijn gebouwd voor het product van koffij en suiker, dat de terugkeerende schepen hier komen afhalen (6).

De bloei der suikerkultuur heeft er zich meerdere Europeanen doen vestigen, die er zich nette steenen huizen hebben doen bouwen (7) Er wonen thans ongeveer 100 Europeanen (8), ongeveer 200 Chinezen en omstreeks 250 Arabieren, Maleijers en Boeginezen. De inlandsche bevolking bestaat grootendeels uit Madoerezen (9).

Te *Probolinggo* is een kruisboot tot vervolging der zeeroovers. Op den meridiaan van die plaats is *Java* op zijn smalst en Noord- en Zuidwaarts slechts 12 uren gaans breed (10).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 266 en 267.
(2) *Tijdsch. voor Nederl. Ind*, 1849, D. II. bl. 124.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 267.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.
(5) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 218 en 219.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(7) *Tijdschr voor Ned Ind.*, t. a. p.
(8) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 234.
(9) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p.
(10) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 268.

In den namiddag van den 3 November 1847 ontstond aldaar brand, die aangewakkerd door eenen fellen wind, waardoor alle pogingen tot blussching verijdeld werden, binnen den tijd van één uur, 167 woningen, onder welke één steenen huis, vernielde; terwijl eene oude vrouw daarbij het leven verloor (1).

Door het distrikt, waarvan *Probolinggo* mede de hoofdplaats is, loopt de postweg in eene Zuidoostelijke rigting. Ook ligt daarin de berg *Merapi*. Bij de uitbarsting van dien berg, op den 28, 29 en 30 December 1830, werd dit distrikt geheel verwoest. Door de latere uitbarstingen van 1832 en 1833 had het ook verder veel te lijden (2).

Lamadjang.

Lamadjang, *Lemadjang* of *Loemadjang*, de hoofdplaats van eene afdeeling en een distrikt van den zelfden naam, ligt 24 uren Z. O. van *Soerabaja*, 11 palen van het Zuiderzeestrand, aan de *Lamadjang*. De bevolking bestaat uit Javanen, die veel handel drijven (3).

De afdeeling waarvan *Lamadjang* de hoofdstad is beslaat 1081,50 vierkante palen en maakt de Zuidelijke helft der adsistent residentie uit. Men telt er 30,407 inwoners, onder welke 22 Europeanen, 34 Chinezen, 31,379 Javanen, 18,833 Madoerezen en 39 Arabieren, Maleijers, Boeginezen enz. (4). Het land is zeer vruchtbaar. Daar men onder die van *Tengger* nimmer van eene misdaad, zelfs niet van diefstal hoort, beroemt zich het volk van *Lamadjang* ook daarop, dat onder hen, door eenen inboorling van deze distrikten nimmer gestolen wordt, en dat wanneer die misdaad aldaar bedreven

(1) *Nieuwe Rotterd. Courant* van 28 Januarij 1848.
(2) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. IX. bl. 218.
(3) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 61.
(4) *Tijdschr voor Nederl. Ind.*, 8849, D. II. bl. 122.

wordt, het vreemdelingen zijn, die zich onder hen gevestigd hebben, of zich voor eenen tijd aldaar ophouden (1).

De huizen der Javanen zijn hier allen regelmatig en goed gebouwd, en de bevolking is zeer welvarend door den handel, welke er in tabak met het *Pasoeroewansche* gedreven wordt (2).

Krakasan.

Krakasan, de hoofdplaats van de afdeeling en het zeer vruchtbare en volkrijke distrikt van dien naam (3) ligt aan de *Kali Krakasan*, 289 palen van *Samarang* (4). De afdeeling *Krakasan*, beslaat 42,000 vierkante palen, en telt 126,834, inwoners, onder welke 44 Europeanen, 469 Chinezen, 8015 Javanen, 119,874 Madoerezen en 422 Arabieren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen (5).

Djaboeng.

Djaboeng, *Djabong* of *Saboong*, de hoofdplaats van een distrikt in de afdeeling *Krakasan* (6), ligt 295 palen van *Samarang* (7). Men heeft er de overblijfselen van twee Braminsche tempels (8) en eene houtstapelplaats (9) Het distrikt waartoe het dorp behoort is 39,50 vierkante palen groot (10).

---

(1) *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 61.
(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 62.
(3) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 55.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 125.
(5) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 122.
(6) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 248.
(7) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 125.
(8) Zie hier voor bl. 541.
(9) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 268.
(10) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p., bl. 122.

Den 23 Januarij 1840 zijn in dit distrikt, door eene windhoos, acht inlandsche woningen omver gerukt, waarbij vier menschen het leven verloren (1). In den avond van den 10 Januarij 1847 werden zoo in dit dorp als in de naburige dorpen *Wettan* en *Soenberan* 20 woningen door eenen hevigen Noordwestenwind omgerukt; waarbij weder eene vrouw omkwam (2).

Pahiton.

Pahiton, *Païton* of *Peïton*, de hoofdplaats van een distrikt in de afdeeling *Krakasan*, dàt 86,50 vierkante palen in den omvang heeft (3), is eene poststation op den grooten postweg, 751 palen van *Anger*, 669 van *Batavia*, 28 van *Probolinggo* en 13 van *Bezoeki*, (4) op de grens der residentie *Bezoeki* waartoe zij gedeeltelijk behoort.

Eilanden.

Tot deze adsistent-residentie behoort het eiland *Katapaän*, in de *Straat van Madoera* op 130° 59′ OL. en 7′ 40″ ZB., 2 Engelsche mijlen uit den wal. Het heeft 2 mijlen in omtrek, is onbewoond, omgeven door een koraalrif, laag en steenachtig. Groote slangen houden er zich op (5).

---

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. II. bl. 295.

(2) *Nieuwe Rotterd. Cour.* van 26 Maart 1847.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. I. bl. 191.

(5) Het zelfde werk, t. a. p., B. III. D. III. bl. 265, 267, 392.

DE RESIDENTIE

B E Z O E K I.

Geschiedenis.

Ofschoon *Bezoeki*, even als *Probolinggo*, reeds sedert 1741 aan de oostindische Compagnie was afgestaan, is het eerst in 1813 onder het onmiddellijk bestuur van het Europeesch Gouvernement gekomen (1).

In 1810 waren de landen *Bezoeki* en *Panaroekan* ten voordeele van den Lande voor 9000 Rijksdaalders zilver 's jaars, aan den Kapitein der Chinezen Han Tjanpit of Hang Tam Pit verpacht. Ten gevolge van den slechten staat van 's lands finantiën werden zij op den 26 Julij 1810 aan dien Kapitein voor 400,000 Spaansche matten verkocht. Het Gouvernement behield alleen de pacht van amfioen en de uitgaande en inkomende regten. Den kooper werd vrijheid verleend voor den aankoop van djatihout, ontheffing van alle onkosten van overschrijving enz.; alleen was hij gehouden te zorgen voor het onderhoud van publieke wegen (2).

Het beheer onder de Chinezen was echter ook hier niet van langen duur en de landen *Bezoeki* en *Panaroekan* deelden in het lot van *Probolinggo* (3). In 1824 werd *Banjoewangi* met

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl Ind.*, B. III. D. III. bl. 264.

(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 255 en 256.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II, bl. 124.

Bezoeki vereenigd (1), doch onlangs is dat weder eene op zich zelve staande adsistent-residentie geworden.

De residentie is sedert de herstelling van het Nederlandsch gezag in bloei toegenomen, vooral na de invoering van het stelsel van cultures (2).

Ligging.

De residentie *Bezoeki* grenst westelijk aan *Probolinggo;* Noordelijk, Noordoostelijk en Zuidelijk aan de zee en Oostelijk aan *Banjoewangi.* De Oostelijke grens begint bij straat *Bali*, aan de uitwatering der rivier *Radjoelmati*, volgt deze rivier tot den *Goenong Kendang* en loopt over dezen, den *Kokosan, Rawoen* en *Mayang* naar het Zuiderstrand, waar zij in de baai *Pasirpendek* eindigt (3).

Naam.

De naam *Bezoeki*, eigenlijk *Basoeki* is afgeleid van de welvarendheid der hoofdplaats, daar het woord zelf *Welvarend* beteekent. Van lieverlede is die naam op het geheele gewest overgegaan (4).

Verdeeling.

De residentie bestaat uit drie afdeelingen: *Bezoeki*, *Panaroekan* en *Bondowosso.* De afdeeling *Bezoeki*, is verdeeld in vier distrikten als : *Binor* met 38 kampongs en dessa's;

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III. D. III. bl. 260.

(2) *Tijdschr. voor Ned. Indië* 1849, t. a. p. bl. 119.

(3) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 126.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.

Bezoeki, bestaande uit 64 kampongs en dessa's; *Plandingan*, tellende 15 kampongs en dessa's, en *Boengatan*, dat 16 kampongs en dessa's bevat. De afdeeling *Panaroekan* telt zes distrikten: *Panaroekan*, met 31 kampongs en dessa's; *Sitoebondo*, hebbende 15 kampongs en dessa's; *Kapongan*, dat 21 kampongs en dessa's telt; *Kalitikoes*, waar 18 kampongs en dessa's zijn; *Soemberwaroe*, bevattende 18 kampongs en dessa's, en *Pradjokan*, tellende 30 kampongs en dessa's. De afdeeling *Bondowosso* bestaat uit zeven distrikten: *Bondowosso* met 46 kampongs en dessa's; *Wonosahari*, dat 45 kampongs en dessa's bevat; *Penanggoengan*, uit 36 kampongs en dessa's bestaande; *Soekokerto*, tellende 52 kampongs en dessa's; *Weringin* of *Waringin*, dat 33 kampongs en dessa's heeft; *Djember*, waar 36 kampongs en dessa's zijn, en *Poeger* met 45 kampongs en dessa's (3).

Bestuur.

Aan het hoofd dezer residentie staat een Resident. Het inlandsch bestuur bestaat uit een Regent, die den titel van *Raden Adipati* heeft (4). Voorts heeft men er een Onderregent, een Hoofd-djaksa, een Hoofdpanghoeloe en het benoodigd getal ambtenaren (5).

Grootte en Luchtgesteldheid.

Bezoeki beslaat eene oppervlakte van 3608,40 vierkante palen (1).

De luchtgesteldheid is hier de zelfde als in *Probolinggo*.

---

(1) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 321.
(2) Ternstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 231.
(3) Kussendrager, t. a. p.
(4) *Tijdschr van Nederl Indie*, t. a. p., bl. 127.

Bewoners.

De drie afdeelingen waren te zamen in 1845 bevolkt met 232,480 zielen, onder welke 173 Europeanen of afstammelingen van Europeanen, 345 Chinezen, 20,565 Javanen, 210,380 Madoerezen en 1017 Arabieren, Mooren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen. Deze bevolking was in de afdeelingen en distrikten verdeeld als volgt:

Afdeelingen.	Distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Madoerezen.	Arab., Maleij., Boeg. enz.	Totaal. Inwoners.
	Binor	0	26	0	12,976	4	13,006
	Bezoeki	115	216	610	31,189	479	32,609
Bezoeki	Plandingan	0	18	29	7,577	4	7,628
	Boengatan	0	0	16	6,514	17	6,547
	Panaroekan	22	46	124	14,625	91	14,908
	Sitoebondo	9	0	45	10,307	10	10,371
	K'pougan	1	13	22	12,919	0	12,955
Panaroekan	Kalitikoes	2	2	8	6,745	7	6,759
	Soemberwaroe	0	0	0	5,170	0	5,170
	Pradjokan	1	0	432	11,443	11	11,887
	Bondowosso	10	24	425	24,508	31	24,998
	Wonosahari	5	0	1,283	24,326	0	25,614
	Penanggoengan	5	0	935	15,420	73	16,433
Bondowosso	Soekokerto	0	0	3,713	8,090	0	11,803
	Waringin	0	0	23	13,601	0	13,624
	Djember	1	0	6,656	2,543	37	9,237
	Poeger	2	0	6,247	2,427	253	8,929
	Totaal	173	345	20,565	210,380	1017	232,480 (1)

Karakter.

Het karakter der hier wonende Madoerezen komt nabij dat der drie natiën Javanen, Balinezen, en echte Madoerezen. Ofschoon eenvoudig en nog aartsvaderlijk, gebeuren er echter

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 127.

vele moorden, vooral door de zeeroovers in de Oostelijke distrikten. Hier bestaat nog het gebruik, dat de bergbewoners, in het nederdalen naar de stranden, steeds te paard achter elkander rijdende, bij het ontmoeten van een Europeaan halthouden, afstijgen en zoo lang wachten tot de Europeaan voorbij is (1).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

De landbouw bestaat in dit gewest hoofdzakelijk in de indigo- en koffijteelt, welke met veel vrucht en in goede hoedanigheid verkregen wordt van de zelfde streek, die door de ambtenaren onder DAENDELS daarvoor ongeschikt werd geoordeeld (1) De rijstbouw leverde in het jaar 1845, 938,176 pikols padi op, en wel de afdeeling *Bezoeki* 98,550, *Panaroekan* 525,170 en *Bondowosso* 313,956 pikols, in het geheel 403 pikols of ongeveer 250 ponden per inwoner (2).

Voor de Europesche markt brengt de residentie koffij, suiker, cochenille, indigo en kaneel voort. In 1845 bedroeg de hoeveelheid suiker nog slechts 16,698 pikols, afkomstig uit het distrikt *Bezoeki*, waar 555 velden voor deze kultuur afgestaan waren (3).

De indigo wordt in de afdeelingen *Bezoeki* en *Panaroekan* verbouwd. In 1845 werden van 1783 bouws indigovelden 26,256 ponden verkregen (4).

Alle koffij werd in het gezegde jaar, uit de afdeeling *Bondowosso* verkregen en bedroeg aldaar 45,267,06 pikols (4). Zoo ook kwam de cochenille enkel uit *Bondowosso*. De teelt had plaats op 187,000 nopalplanten en leverde 5,100 ponden op (5).

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 259.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p., bl. 258.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 127 en 128.

(4) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 128.

(5) Het zelfde werk t. a. p.

(6) Het zelfde werk, t. a. p.

In het distrikt *Pradjokan* waren in het zelfde jaar 30 bouws met 52,940 kaneelboomen beplant, welke 5450 ponden pijpkaneel afwierpen, elders in deze residentie was deze kultuur nog niet ingevoerd (1).

Men heeft vroeger ook begonnen den wijnstok met gewenscht gevolg te planten, maar even als alle nieuwigheden tegenstand ontmoeten, viel zulks ook den nieuwen wijn ten deel, terwijl de later aangenomen monopolie van invoer en de goedkoopte der Fransche wijnen, alle onderneming dienaangaande den bodem insloeg. De druiven evenwel zijn van bijzonder groote trossen en zeer goed (2).

Handel.

De handel geschiedt hier even als in *Probolinggo* doorgaans met kleine inlandsche vaartuigen (3). Twee markten te *Bezoeki* brengen eenige levendigheid in den handel aan. De marktartikelen bestaan meerendeels in grof Inlandsch lijnwaad, vele vruchten, waaronder *mangga's* eene voorname plaats bekleeden, en eene zekere plaatselijke vermaardheid hebben; voorts in tabak, *aren*-suiker, maïs of *Djagong* en visch. Te *Gending*, *Krakasan*, *Djaboeng* en *Padjarakan* zijn *blandongs* of houtstapelplaatsen. De verkoop van zout te *Panaroekan* en *Bezoeki* is aan Inlanders opgedragen (4).

Fabrijken.

Men heeft er twee suikerfabrieken in het regentschap *Bezoeki*, zijnde *Ardjowilangan* en *Waringinanom*, er zijn vijf en dertig indigofabrijken, alle in de afdeelingen *Bezoeki* en

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III, D. III. bl. 126 en 128.

(2) Het zelfde werk., t. a. p., bl. 258.

(3) Zie hier voor bl. 527.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 259 en 268.

Panaroekan en wel in de volgende distrikten: twee in *Binor*, vier in *Bezoeki*, twee in *Plandingan*, één in *Boengatan*, vier in *Panaroekan*, vijf in *Sitoebondo*, negen in *Kapongange*, vier in *Kalitikoes*, één in *Soemberwaroe* en drie in *Pradjokan* (1). Men heeft in deze residentie eene proef genomen met het bereiden van indigo, uit eene plant, genaamd *langking*, welke hier door inwoners als tweede gewas wordt gebouwd en zeer voldoet, daar, volgens scheikundig onderzoek, de verwstof uit deze plant, overvloediger is, dan die uit de gewoonlijk hiertoe gebruikt wordende plant *taroeng-kambang* (2), van de latere proeven welke men op eene grootere schaal zou herhalen is echter niets vernomen.

Voorts heeft men in de residentie *Bezoeki* eenige pannebakkerijen en kalkbranderijen; ook leggen de ingezetenen zich op het vervaardigen van katoenen stoffen en *gebatikte* kleedjes en doeken toe (2).

Visscherij.

De visscherij is er als in *Probolinggo*, van weinig belang (4).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Huisdieren.

Men telde in 1845 in het regentschap, thans de residentie, *Bezoeki* 16,171 buffels, 67,438 koeijen en 38,026 paarden (5). Ook zijn er in deze residentie vele schapen (6).

(1) *Tijdschr. van Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 123.
(2) *Handl. tot de Aardr. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 84 noot.
(3) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 321.
(4) Zie hier voor bladz. 529.
(5) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 127.
(6) Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl. Indië*, bl. 284

Wilde dieren.

Men heeft hier vele tijgers, panters, wilde zwijnen en herten. Dat de tijgers den mensch hier niet meer aanvallen, dan plaats heeft, is waarschijnlijk toe te schrijven aan den overvloed van wilde varkens, herten en paauwen, waaraan zij een ruim en nimmer ontbrekend voedsel hebben (1).

Plantenrijk.

Ook hier zijn koffij, rijst en suiker de voornaamste voortbrengselen van het plantenrijk, en men treft er den vergiftboom (*Pohon oepas*) aan (2).

De voornaamste boomen in deze residentie zijn de *poepilans*, met hunne horizontale takken en de donkergroene schermvormige kroon, de grootbladerige *kesombi*, *de pohon alang alang*, die liefst nabij rietvelden groeit, de *borassus flabelliformis*, de *tectona grandis* of *djati*, de *butea frondosa*; ook vindt men, behalve talrijke *borassus* palmen, hier en daar nog eene palmsoort van welke het midden des stams dikker is dan het hooger en lager gedeelte. Voorts heeft men er als lager gewas, *widara*-boompjes, acacia en *bidoeri* (3). Ook treft men er *kalatropis* en *talangs* aan, zijnde deze laatste fraaije boomen met hooge kruinen van 10 tot 20 ellen hoog (4).

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 134.

(2) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 284.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 133.

(4) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 132.

Bosschen.

Het bosch van *Soemberwaroe*, vooral berucht wegens de menigvuldige tijgers, die er zich in ophouden, en tusschen de dessa, wier naam het draagt en *Badjoelmati*, langs het gekronkelde boschpad gerekend 22 palen lang, staande paal 383 bij laatstgenoemde dessa. Groote trachietblokken, door den *Baloeran* uitgeworpen, liggen hier en daar over den bodem verspreid. Het bosch is overigens niet zoo als men zich gewoonlijk een bosch voorstelt. De boomen zijn noch hoog nog digt bijeenstaande, en wisselen op vele plaatsen af met eene struikvegetatie en met uitgestrekte velden van *alang-alang*, dat er tot meer dan een mans hoogte welig opschiet. De physionomie der vegetatie ontstaat in een groot gedeelte van het bosch door de *poepilans*, in het midden echter meer door de karakteristieke *lontarpalmen*, in sommige gedeelten door *djati* en in de bosschen en struiken door *alang-alang* en *bidoeri* (1).

De Grond.

De grond is in deze residentie bij uitstek vruchtbaar (2). Hij is overal zeer bergachtig tot aan de kust. Het Zuiden is weinig bewoond. De zeekust is zandig, maar de vruchtbaarheid van het geheele land stelt eenen plantengroei daar, die verbazend is (3).

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 133.

(2) Kussendrager, *Besch. van Java*, bl. 321; *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 84.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III. D. III. bl., 257 en 265; *De Oosterling*, D. II. St. II. bl. 57.

Bergen.

De voornaamste bergen zijn behalve de *Lamongnn*, die reeds vroeger (1) beschreven is, de *Ringgit*, de *Majang* en de *Telagawarong*.

De Ringgit.

De *Ringgit*, *Ringet* of *Ringoet* ligt digt bij het Noorder zeestrand, op 1260 ellen hoogte, 7° 42′ 30″ ZB. en 121° 32′ O.L. Het is eene uitgebrande vulkaan (2), en de zonderlingste figuur, die er onder de bergen bestaat. Hij is gedekt door eene kruin als de kam van eenen haan, en aan de andere zijde is hij zoo zonderling getakt en gekorven, en heeft er zulke uitstekende brokken en afhangende randen, dat men vreest ze ieder oogenblik te zien naar beneden storten (3). Die hoornachtige spitsen leveren de onmiskenbare teekenen van herkenning op (4) en maken hem tot den gemakkelijkst te herkennen berg van geheel Java (5). Deze berg is evenwel met digt bosch begroeid (6), aan zijne lagere hellingen met eene struik-vegetatie, hooger met zware wouden. Hij staat zoo digt aan het strand, dat hij zijnen voet in de golven schijnt te wasschen en zijne trachietkammen tot in zee zendt (7). Bij *Boengatan* of *Pasirpoetih* buigt zich de postweg om den Noordelijken voet van den

(1) Zie hier voor bl. 532.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 257, 340.
(3) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 158.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 257.
(5) *Tijdsch. van Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(7) Van Hoëvell, t. a. p. bl. 158 en 159.
(8) Roorda van Eysinga, t. a. p.

Ringgit, wiens uitbarstingen dagteekenen van 1586 (8). Toen woelde en kookte het in zijne ingewanden en ontlastte zich die gloeijende massa in eene uitbarsting, welke zoo hevig was, dat de berg instortte en zich van dat oogenblik in die zonderlinge vormen vertoonde, welke wij thans opmerken (9). Toen keerde hij de stad *Panaroekan*, weleer eene welgestelde plaats, als een Javaansch *Pompeji* om (1).

De Majang.

De *Majang*, op 2 mijlen van het Zuiderstrand, ruim 1880 ellen hoog, is nog weinig bekend (2).

De Telaga Warong.

De *Telaga Warong*, *Talaga Warong* of *Baloeran* ligt op 7° 50′ 50″ Z.B. en 132° 6′ O.L. Hij is ruim 1400 ellen hoog en heeft eenen breeden kruin (3). Van *Soemberwaroe* doet deze vulkaan zich voor als een breede massieve kegel met breeden en ongelijk afgeknotten top; van *Badjoelmati* vertoont hij zich echter als een breede berg met zeer breede veeltoppige kruin, van welke de hoektoppen in het Noorden en Noor-Noordwesten zich verheffen (4). Het is eene basaltrots in de uiterste schakel van het *Idjingsche gebergte*,

---

(9) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 158.

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 257.

(2) Het zelfde werk, t. a. p.

(3) Het zelfde werk, t. a. p., B. III. D. III. bl. 251, 252, 340, 384.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 122, 136.

welke kaap *Sedano* en tevens den Oosthoek der Noordkust van *Java* vormt (1).

Wegen.

De postweg neemt in deze residentie eenen aanvang te *Banjoe-angat*, en loopt van het Westen naar het Oosten naar *Soemberwaroe*, op de grenzen van *Banjoewangi* (2), waar met den grooten weg ook de postinrigting eindigt, zijnde de weg verder oostwaarts slechts een smal pad ongeschikt voor rijtuigen (3).

De weg van *Bezoeki* naar *Soemberwaroe* loopt deels langs het Noorderstrand; gaat Noordelijk om den voet van den *Ringgit* heen naar *Panaroekan;* doorloopt de landtong van *Panaroekan* van het Westen naar het Oosten; bereikt weder het Noorderstrand, en eindigt aan den voet van den *Baloeran*, bij het bosch van *Soemberwaroe.* Van *Bezoeki* tot *Soemberwaroe* is de afstand niet minder dan 30 palen. De weg, de postpaarden en postgebouwen zijn in goeden staat, doch niet zoo uitmuntend als tusschen *Probolinggo* en *Bezoeki.* De stations tusschen beide plaatsen zijn *Plandingan*, *Boengatan*, *Klampekan*, *Panaroekan*, *Dowan*, *Kapongan*, *Kalitikoes*, *Assem Bagoes* en eindelijk *Soemberwaroe* zelf (4).

Bezoeki verlaten hebbende komt men eerst langs eenige suiker- en indigovelden. Bij *Boengatan* of *Pasirpoetih* buigt zich de postweg over den Noordelijken voet van den *Ringgit*, die onmiddellijk door de zee wordt bespoeld. Bij *Klampekan*, is men den *Ringgit* grootendeels voorbij. Men heeft het vlakke land en de ruime *Baai van Panaroekan* voor zich. Geheel in

---

(1) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 82; *Aardrijksk. woordenb. der Nederll.,* D. XI. bl. 87 en 88.

(2) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 128.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p. B. III. D. II. bl. 191.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.,* t. a. p. bl. 130.

de verte vertoonen zich de *Baloeran* en de *Idjing*. Weldra bevindt men zich nu op den moerassigen bodem van *Panaroekan* en bereikt men na nog de volkrijke dessa *Klattak* te zijn doorgereden, de hoofdplaats van dit distrikt. Ongeveer een paal Oostelijk van *Panaroekan*, bij de dessa *Kringi* komt men aan de meest Oostelijk gelegen suikerfabriek van *Java*, *Waringin-anom*. Bij paal 337 bereikt men de dessa *Dowan*. Van *Panaroekan* tot *Kampongan* (de breedte der landtong van *Panaroekan*) ligt de weg eenige palen van het strand verwijderd, doch hij bereikt de zee weder tusschen *Kampongan* en *Ardjosso*. Oostelijk van deze laatste plaats wordt de bevolking dunner. Nog slechts op enkele plaatsen ziet men sawahs of andere bebouwde velden. Het terrein wordt allengskens eenigzins heuvelachtig en is met acacia's, *kalotropis* en scherpkruinige *talang* begroeid. Slechts nog bij paal 354 komt men door eene dessa van eenig belang, namelijk *Assem Bagoes*, waar men voor het laatst van postpaarden verwisselt. De weg keert zich nu meer binnenslands, om den Westelijken voet van den *Baloeran* te bereiken, waar, bij paal 361, de dessa *Soemberwaroe* ligt (1).

Het pad door het bosch van *Soemberwaroe* is naauwelijks een pad te noemen. Millioenen trachietsteenen, waaronder eene menigte van meer dan 3 ellen diameter, bedekken overal den grond, waarover het pad is gebaand, en wijzen op de verschrikkelijkheid der uitbarstingen, van welke deze geteisterde plaats eenmaal getuige was. Den reiziger door deze streken vallen terstond de moeijelijkheden in het oog, dat zich hier tot het aanleggen van eenen rijweg voordoen. Het gebrek aan bevolking heeft zich hier nog bij de ongeschiktheid van den bodem gevoegd, om *Java's* grooten postweg tot nu toe onvoltooid te laten. De vraag is echter of men op eenen grooteren afstand van den voet des *Baloerans* geen gunstiger bodem zou vinden, om aan het door den Maarschalk Daendels begonnen werk de laatste hand leggen. Indien de

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II., bl. 130—132.

grond daar geschikt mogt zijn tot het aanleggen van eenen rijweg, zou de afstand van *Assem Bagoes* tot *Badjoelmati*, aanmerkelijk verkort worden en de bevolking uitgelokt, om zich in grooter aantal in deze streken te vestigen. Hoe het zij, de tegenwoordige weg is zoo slecht mogelijk Men moet zich vergenoegen, het geheele bosch stapvoets door te trekken, niet wegens de hoogten of laagten, of sterke hellingen of diepe ravijnen, maar doordien de trachietsteenen zoo talrijk zijn, dat men naauwelijks eenen voetstap vrij op den eigenlijken bodem kan zetten en de minste draf of galop paard en ruiter in gevaar brengt van struikelen en nederstorting op de hoekige steenen. De reis door het bosch is eentoonig, eensdeels door de niet noemenswaardige afwisseling van tooneelen, ten andere door de gedwongene traagheid van het stapvoets gaan (1).

Behalve den postweg, zijn in deze residentie eene menigte binnenwegen van 6 ellen breed; doch deze zijn zeer klipachtig en oneffen, en in den regentijd bijna onbruikbaar (2). Zoo loopt er een weg van *Bezoeki* naar *Bondowosso*, het indigo-etablissement op 12 palen afstands; voorts naar *Segoro Kidoel*, Zuidwaarts in het gebergte 12 palen verder, *Djember* 10 palen verder Zuidwestelijk, *Gamelar* 14 palen verder in de zelfde rigting en eindelijk *Poeger* aan de rivier van dien naam aan het Zuiderstrand nog 12 palen verder Van *Poeger* loopt een weg Noordwestwaarts naar *Lemadjang* (3).

Kusten.

De Zuidkust is in de afdeeling *Bezoeki* gedeeltelijk steil, meer Westwaarts in het distrikt *Poeger*, minder steil, laag

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 133 en 134.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 233 en 234.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III., bl. 263.

en zandig, maar bij *Poeger* hellend en klipachtig, bestaande uit kalkrotsen, schraal begroeid, zij is overal gevaarlijk aan die zijde. Ankergrond is op 25 vademen nog slecht en klipachtig. Nooit wordt deze kust bezocht om handel. De Noordkust evenwel biedt eenige veilige ligplaatsen aan de *Straat van Madoera*, en de *Baai van Bezoeki* eenen ontzagwekkenden gezigtseinder aan, vol hooge bergen en bergvlakten (1). Het is opmerkelijk dat het strand van *Bezoeki* snel in breedte toeneemt. Volgens de oudere ingezetenen der stad was, enkele tientallen jaren geleden, de tegenwoordige bodem der strandkampongs nog zee (2). Toen zag men de zee klotsen, waar thans kampongs met palmboomen en andere gewassen zich verheffen. Sterke aanslibbingen vormden, binnen korten tijd, een terrein, geschikt om bewoond en bebouwd te worden; hoewel het vele menschen ontijdig ten grave deed dalen, door zijnen moerassigen en daardoor ongezonden aard. Thans nog wordt jaarlijks een breede zoom aan het strand toegevoegd (3), zoodat men thans reeds bij ebbe, van het havenhoofd of eenige honderden roeden ver, het droogliggende zandachtige strand, in de rigting naar de volle zee, kan bewandelen. Deze sterke toeneming van het strand schijnt in volstrekte onevenredigheid te staan met de kleine rivieren, die zich in de *Baai van Bezoeki* ontlasten, als ook met de aanslibbingen, die de zee zelve vermag te verschaffen. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat hier een langzame doch regelmatige bodemopheffing in het spel is; eene opheffing, welke voor meer andere gedeelten van *Java* naauwelijks is te betwijfelen (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III. bl. 257, 263.

(2) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129.

(3) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 161.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129 en 130.

Kapen.

Onder de kapen en punten telt men aan de Noordkust: de Westhoek der *Baai van Bezoeki*, een kegelrond voorbergje, met eene bultige afhelling in zee, ongeveer 180 ellen hoog, aan welks voet zwarte klippen liggen; *Tandjong Keta*, de Oosthoek der *Baai van Bezoeki*, laag en gering vooruitstekende; *Kaap Ringgit*, een gekarteld voorgebergte; met spitse hoornige rotspunten, op 7° 42′ 30″ Z. B en 131° 32′ O. L., 1260 ellen hoog, op verren afstand ken- en zigtbaar, en met 24 vademen water in de nabijheid; *Tandjong Tjina*, een vooruitstekende hoek, laag afdalend in de Oostelijke bepaling de *Bogt van Panaroekan* vormende; *Tandjong Djangkar*, een lage hoek, niet zeer groot, minder vooruitstekende dan de voorgaande, en *Tandjong Sandano*, de Noordoostelijke uithoek van *Java*, gevormd door het gebergte *Telaga Warong*, met eenen afhellenden, middelmatig glooijenden voorhoek. Van het Noorden gezien, schijnt zij met het gebergte *Idjeng* en dat van *Bali* zamen te hangen. Het geheel vertoont eene veelkleurige onderschraging van het luchtgewelf. De tinten zijn schoon en zacht; de bodem is woest en rotsig, eene zacht kabbelende zee bespoelt het voorgebergte. De diepte in de nabijheid is aanzienlijk. Van de Oostzijde is het eenen hoogen steilen bergmuur gelijk, met den *Idjeng* zamenhangende; donker door de digte wouden, die het bedekken. Benoorden de kaap *Sandano* is de gevaarlijke *Meindershoogte* (1).

Rivieren.

De voornaamste rivieren in *Bezoeki* zijn de *Poeger*, de *Kali Bezoeki*, de *Kali Panaroekan* en de *Kali Poetih*.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 266 en 267.

De Poeger.

Gelijk de *Tjitandoewi* de hoofdstroom is van *Java's* Westelijke Zuidkust, zoo is de *Poeger* of *Poegar* die der Oostelijke. Deze rivier voert de wateren af, die van de helling der bergen afvlieten, welke een cirkel vormt, door de bergketens *Idjeng*, *Ranoe*, *Yang* en *Saing* bepaald. Zij stroomt Zuidwestwaarts aan, en nabij hare uitwatering ontvangt zij ter regterzijde eenen tak, komende van den *Yang*, die haar dwingt eenen Zuidelijken loop te nemen, waarna zij met eene breede monding, waarvoor op drie mijlen afstands het eiland *Noesa Baron* ligt, hare wateren met den *Indischen Oceaan* vereenigt (1); zoodat haar mond door het hooge en met bosschen bedekte eiland *Noesa Baron* tegen den zwaren golfslag gedekt is, en eene veilige ankerplaats aanbiedt (2); zeer nabij de monding staat 32 vademen water. De *Poeger* loopt door een woest en weinig bewoond gewest, vroeger onder *Blambangan*, thans tot *Bezoeki* behoorende; een oord, waar de mythologie de geesten en démons doet huisvesten. Nabij de zee is het land zandig en laag, maar de rivier is evenwel bevaarbaar. De volle loop is 12 palen afstands (3).

De Kali Bezoeki.

De *Kali Bezoeki* heeft eenen korten loop van 12 palen, is smal en diep van bed en aan hare monding ruim 30

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 358 en 259.

(2) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 93.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 359.

ellen breed; bij hoog water dient zij tot haven voor kleine vaartuigen, bij laag water is zij droog (1). Zij werpt zich na eenen kronkelenden loop, waardoor zij de schoonste gezigten over de vruchtbare omstreken aanbiedt, Noordwaarts in de *Straat van Madoera* (2).

De Kali Panaroekan.

De *Kali Panaroekan* ontspringt nabij de kloof van *Gambangan* uit den *Yang*, doorloopt het hoogland van *Bondowosso*, van ZZW. naar NNO., en verlaat dat plateau door de kloof van *Pradjekan*, om eene delta te vormen van eenige palen lengte en breedte (3), heeft een in de bergstreek sterk kronkelend, diep steenachtig bed; verdeelt zich nabij de uitwatering in vier takken, die met even zoo vele monden beoosten het gebergte *Ringgit* (4), bij de stad *Panaroekan* (5), na eenen loop van 23 palen, door de *Baai van Panaroekan* in de *Straat van Madoera* stroomt (6). Deze rivier is bij *Panaroekan* niet breeder dan 20 ellen, en slechts voor middelmatig groote praauwen bevaarbaar (7).

In de nabijheid der dessa *Dowan*, waar deze rivier ook de *Kali Pradjakan*, de *Kali Dowan* en de *Kali Sampejan* genaamd wordt, is eene afdamming, door welke thans 16000 bouws, vroeger onvruchtbare, velden bewaterd worden (8).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Indië*, B. III. D. III. bl. 562.

(2) De zelfde, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 285; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. II. bl. 350.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 131.

(4) Roodda van Eysinga, t. a. p.

(5) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. IX. bl. 37.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(7) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 131; Roorda van Eysinga, t. a. p.

(8) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 132.

De Kali Poetih.

De *Kali Poetih*, *Soengej Poetih* of *Witte Rivier* komt uit den krater van het *Idjeng-gebergte* (1), stroomt met groote snelheid tusschen *Panaroekan* en *Soemberwaroe* (2), en bepaalt de grensscheiding tusschen *Bezoeki* en *Banjoewangi* (3). Reeds bij haren oorsprong is haar water, in den droogen tijd, wit melkachtig, vermengd met kalk en zwavelstoffen, aarde en aluin (4). De melkachtige kleur is echter slechts merkbaar, wanneer men eene groote hoeveelheid water schept, want in een bierglas schijnt het volkomen helder te zijn. In deze gedaante heeft het water geen hoegenaamden smaak, en is, volgens het zeggen der Javanen, alsdan tot bewatering hunner landerijen zeer dienstig en heilzaam (5). Het wordt eerst nadeelig voor de gezondheid, wanneer in den regentijd het water eener, in den droogen tijd, onbeduidende beek *Soengej Pahit* (Bittere rivier), tot groote massa's aangezwollen, zich met de *Kali Poetih* vereenigt (6). Het water dezer beek is bezwangerd met eene groote hoeveelheid zwavelzuur, en ontspringt uit de vulkanische groeven van den *Merapi* of *Smeroe*. Deze zwavelachtige beek wordt, in den loop van het drooge saizoen, grootendeels verzwolgen door den lossen zandgrond, waardoor zij zich eenen weg baant, en loopt geheel te niet alvorens zij de *Kali Poetih* bereikt; maar wanneer de beek door de slagregens van den West-moesson aangezwollen is,

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkeuk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 361.

(2) Olivier, *Land- en Zeetl. in Nederl., Ind.*, D. II. bl. 4.

(3) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 283.

(4) Olivier, t. a. p.; Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, t. a. p.

(5) Olivier, t. a. p.

(6) *Handl. tot de Aardrijksk. vau Nederl. O. I Bezitt.*, bl. 83.

en door het zand niet meer opgeslurpt worden kan, stort zij zich uit in de *Kali Poetih*, en deelt alle hare verderfelijke eigenschappen aan deze laatste mede. Het zwavelzuur vereenigt zich met de kleideeltjes, die in de wateren der *Kali-Poetih* opgelost zijn, verandert en verheldert hierdoor de kleur van het water, hetwelk te gelijker tijd, ten gevolge van deze vermenging, de visschen doet sterven, de menschen, die het drinken, hevige koliekpijnen en buikziekten berokkent, alle plantgewassen, die er mede bevochtigd worden, doet verdorren, en op den bodem van de rivier zelfs de steenen verteert (1). Deze beide hoedanigheden der *Soengei Poetih* vervangen elkander beurtelings, doch niet op gezette tijden en ook niet altijd even lang (2).

Deze rivier is zeer nadeelig voor de omliggende bebouwde velden, en brengt grooten hinder aan de verbetering van den landbouw toe, en zulks is des te schadelijker, omdat het juist plaats heeft, wanneer zij, door de menigvuldige stortregens aangezwollen zijnde, het geheel omliggende land besproeit (3).

Rivieren van minder aanbelang.

Soengej Piton, de *Soengej Tampoeran* en *de Soengej Kati* zijn rivieren van minder aanbelang, die, met eene noordelijke rigting, in de *Straat van Madoera* uitloopen (4).

Baaijen en Havens.

Baaijen zijn aan de Zuidkust: de *Baai van Poeger Djadjan* en de *Vleermuisbaai*.

---

(1) Olivier, *Land- en Zeett. in Nederl. Ind.*, D. II. bl. 5 en 6.
(2) Het zelfde werk, D. I. bl. 448.
(3) Olivier, t. a. p., bl. 6.
(4) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 283.

De *Baai van Poeger Djadjan* ligt op 131° 16' O.L., en is klippig en gevaarlijk, en *de Vleermuisbaai* op 131,37', 9 mijlen ten Oosten van *Noesa Baron*, voor hare mond ligt de klip *Mistaka* (1).

Aan de Noordkust ontmoet men de *Baai van Bezoeki*; de *Baai van Panaroekan*, en eene kleine inham bewesten *Kaap Sedano.*

De *Baai van Bezoeki* maakt eenen halven cirkel, is tot 5 vademen diep en wordt gevormd door *Tandjong Keta* ten Oosten, en den voorhoek *Tamporrong* ten Westen (2). Zij wordt veel bezocht door schepen, die er koffij komen laden en door oorlogsvaartuigen op de zeerooversjagt (3). De haven van *Bezoeki* is ondiep, en beantwoordt aan een breed zandachtig strand, dat bij ebbe met eenen breeden zoom droog ligt (4). De groote schepen moeten op geruimen afstand ankeren; slechts kleinere kunnen tot nabij het havenhoofd naderen, maar zelfs deze liggen dan bij ebbe meest aan den grond (5). Men heeft er een schoon gezigt op de vlakte en de bergen van *Bezoeki.* Men ziet er, hoe deze vruchtbare vlakte ingesloten is, door de jukken van den *Yang*, *Waringin* en *Ringgit* (6).

De *Baai van Panaroekan* ligt beoosten het voorgebergte *Ringgit*; heeft tot 9 vademen diepte en Oostwaarts *Tandjong Tjina* tot uithoek. In deze baai liggen twee zandbanken (7), en te midden van het zeewater is er eene bron van versch water (8). De haven van *Panaroekan* is goed, doch door twee

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 583.

(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 379.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl., 260.

(4) *Tijdschr voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 122; Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl 161.

(5) Van Hoëvell, t. a. p.

(6) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129.

(7) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(8) *Handl tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 83; Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 232.

banken die er voor liggen, voor groote schepen minder dienstig (1).

Plaatsbeschrijving.

De voornaamste plaatsen in deze residentie zijn: *Bezoeki*, *Binor*, *Panaroekan*, *Kalitikoes*, *Ardjasso*, en *Soemberwaroe.*

Bezoeki.

Bezoeki of *Basoeki*, de hoofdplaats der residentie ligt 628 palen van *Batavia*, 105 palen van *Soerabaja*, 100 palen van *Banjoewangi* en 35 palen van *Probolinggo* (2), ten Westen van den berg *Ringgit* (3) aan eene fraaije baai (4) en aan den grooten weg geheel van hoog en boschrijk gebergte omgeven, hetgeen benevens de vruchtbare dalen, die er tusschen gelegen zijn, de schilderachtigste gezigten oplevert (5). De vlaggestok staat op 70° 4′ Z.B. en 131° 22′ O.L. (6). Het is een aardig plaatsje, luchtig en ruim (7).

De inkomst van de zijde van *Probolinggo* is inderdaad schoon, loopende een zeer fraaije laan, met sierlijke tamarindeboomen beplant, regt aan op het residentie-huis (8). Uit dit zeer groot gebouw, heeft men een ruim en vrij uitzigt, waar

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 261.

(2) Roorda van Eysinga, t. a. p., B. III. D. I. bl. 191.

(3) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Ned. Ind.*, bl. 285.

(4) *Tijdsch. voor Nederl. Ind*, 1849, D. II. bl. 129.

(5) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 269.

(7) Het zelfke werk, t. a. p., bl. 259.

(8) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p.; Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*. D. II. bl. 159.

door het een vrolijk en aangenaam verblijf is te noemen (1). Als gewoonlijk is het middelpunt der plaats een ruim vierkant plein, op welks midden een waringin- of Indiaansche vijgeboom, een heilige boom zich verheft. De tempel staat ter Westzijde, even als overal op *Java*, het Regentspaleis ten Zuiden, de woning van den Pati en den Controleur benoorden, terwijl de Oostzijde besloten is door den militairen post, het fortje of redoute, belendende aan de doctorswoning en de residentie-kantoren. Het fortje is van geringe beteekenis, en bezet met 2 stukjes kanon 30 militairen, onder eenen Officier der infanterie (2). Behalve deze bezetting zijn in de stad nog gekazerneerd 50 pradjoerits, gedeeltelijk aangeworven uit inlanders, in staat van beschuldiging, doch aan wie de landraden geen bepaald misdrijf hebben kunnen ten laste leggen. Er zijn onderscheidene steenen huizen, maar geen enkel gebouw trekt bijzonder de aandacht tot zich. De regentswoning en de groote *messigit* onderscheiden zich door grootheid noch pracht (3).

De Europesche wijk is, behalve door de weinige Ambtenaren, die de residentie besturen, bewoond door eenige Christenen, die van den kleinhandel leven. Er is echter noch kerk noch kluis (4).

De talrijke inlandsche bevolking: hoofdzakelijk uit Madoerezen bestaande, woont digt op een in de talrijke kampongs, die zich om de Europesche wijk (5) in luchtig uit elkander gebouwde wijken uitstrekken. De Chinesche kamp ligt Noordelijker naar het strand, dat hier zeer zandig en mul is (6). Het aantal der alhier wonende Chinezen bedraagt iets meer

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Besitt.*, bl. 234.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 258, 406.

(3) *Tijdsch. van Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129.

(4) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 158.

(5) *Tijdschr. voor Ned. Indië* t. a. p.; Van Hoëvell, t. a. p.

(6) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 258.

dan 200, en dat der Arabieren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen ongeveer het dubbele getal. Het geheele aantal der inwoners wordt op ruim 15,000 geschat (1).

Vele putten of vischvijvers bij den vloed vol, en bij ebbe ledig, brengen eenigzins bij tot de ongezondheid der plaats, die van drie zijden door bergen omgeven en alleen benoorden aan de zee open is (2).

Bezoeki is eene levendige handelplaats (3) en besloten binnen twee riviertjes, beide van weinig belang, onbevaarbaar, maar gevreesd in den Westmoeson, weshalve de daarover liggende bruggen, sterk, hoog en lang zijn. De mond van het Oostelijke, de *Kali Bezoeki*, dient voor haven, is aldaar breed van bed, doch bij laag water droog. Verder op stroomen zij met kronkelende bedden en helder water door diepe geulen over kiezelsteenen langs schoone oorden. In de plaats, langs den grooten weg, bedraagt de onderlinge afstand $^1/_2$ paal, doch de mondingen loopen in elkander door eene in 1838 aangelegd hoofd, waardoor eene kleine havenkil gevormd wordt, in welke de kleine vaartuigen als in eene rivier liggen. (4).

De afdeeling, waartoe *Bezoeki* behoort, beslaat 284,50 vierkante palen, en telt 59,792 inwoners, onder welke 115 Europeanen, 260 Chinezen, 657 Javanen, 58,246 Madoerezen en 504 Arabieren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen. Het distrikt *Bezoeki* is 7530 vierkante palen groot (5).

Binor.

Binor de hoofdplaats van een distrikt dat 113,25 vierkante palen beslaat, ligt aan de 300 paal op de grens van

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 129.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 258.

(3) De zelfde, *Aardr. van Nederl. Ind.*, bl. 285.

(4) De zelfde, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 259 en 260.

(5) *Tijdschr. van Nederl. Indië*, t. a. p., bl. 122.

Probolinggo, van hier af is het terrein onvruchtbaarder en hier en daar met trachietblokken bedekt. Water is er weinig en de vegetatie tot *bidoeri*, acacia's en eenige andere heesters beperkt. De trachietribben eindigen weder bij paal 308 (1).

Panaroekan.

Panaroekan, op 4 mijlen beoosten den *Ringgit*, 25 palen Oostwaarts van *Bezoeki* (2) en 707 palen van *Batavia*, 130 palen van *Soerabaja* en 75 palen van *Banjoewangi* aan den grooten postweg (3), ligt aan eene ruime baai en in den westelijken hoek der delta van de rivier, een van welker uitwateringen de plaats doorloopt (4). Het zal den naam ontvangen hebben van *Taroeka*, een gehucht (5), was vroeger de aloude en magtige hoofdstad van een afzonderlijk rijk, die nog in het laatste der zeventiende eeuw onder eenen *Ingebei* stond, eene bevolking van ongeveer 8000 huisgezinnen en eene der schoonste markten van *Java* had (6), en een zeeplaatsje was, wiens gulden eeuw door de uitbarstingen van den naburigen *Ringgit* verdween. Thans is het weder een stapelplaatsje voor koffij, die in den omtrek groeijende, door schepen hier wordt afgehaald. De kleine scheepvaart en smalle

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 125, 126, 127.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 261.

(3) Het zelfde werk, B. III. D. I. bl. 191.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 131.

(5) Roorda van Eysinga, t. a. p., B. III. D. III. bl. 268.

(6) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.; van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 163.

handel op *Madoera* en *Bali* is van hier levendig (1). Vooral bloeit er handel in rijst, welke in groote hoeveelheid naar *Madoera* en elders wordt uitgevoerd (2). De bevolking bestaat voor het grootste gedeelte uit Madoerezen; echter hebben er zich ook eenige Chinezen, Arabieren, Maleijers en Balinezen gevestigd (3). Alleen een Pakhuismeester en een Havenmeester maken het Europeesch personeel uit. Er bestaan een havendepartement en een kantoor voor de inkomende en uitgaande regten. Het plaatsje heeft dikwerf veel te lijden van zeeroovers, die de kustbewoners verontrusten en soms deerlijk toetakelen. Eene kruis- of kanonneerboot gaat de rooverijen zooveel mogelijk te keer (4). *Panaroekan* was de eerste stad op *Java*, waar de Portugezen die in 1510 onder ALPHONSE D'ALBUQUERQUE in *Indië* kwamen, zich nederzetteden (5). In 1540 werd zij door SENOPATI veroverd (6).

De afdeeling waarvan *Panaroekan* de hoofdplaats is, beslaat een oppervlakte van 939,25 vierkante palen, en telt 62,050 inwoners, onder welke 35 Europeanen, 61 Chinezen, 626 Javanen, 60,809 Madoerezen en 119 Arabieren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen (7). Er wordt hier rijst, koffij, suiker en tabak geplant; men heeft er arakstokerijen en de bosschen leveren goed timmerhout op (8).

Het distrikt *Panaroekan* is 84,50 vierkante palen groot (9). Door het leggen van eenen kapitalen dam, in de rivier van

---

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl Ind.*, B. III. D. III. bl. 261.

(2) TEENSTRA, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 234.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 131; VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 163.

(4) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

(5) TEENSTRA, t. a. p.

(6) ROORDA VAN EYSINGA, t. a. p.

(7) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 127.

(8) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 37.

(9) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p.

Panaroekan in het jaar 1832, is de landrente van dit distrikt op eenmaal met 43,000 gulden in het jaar gestegen, door de meerdere waarde van de bestaande rijstvelden, en de daar door ontstane gelegenheid tot ontginning van nieuwe (1).

Kalitikoes.

Kalitikoes een dorp in de afdeeling *Panaroekan*, distrikt *Kalitikoes*, aan den grooten weg, 728 palen van *Batavia*, 151 palen van *Soerabaja*, 46 palen van *Bezoeki* en 64 van *Banjoewangi*, is eene poststation en nachtverblijf voor reizigers (2).

Ardjosso.

Ardjosso of *Ardjasa* is de hoofplaats van het distrikt *Kalitikoes*, dat 56,000 vierkante palen beslaat. *Ardjosso* telt eene bevolking van 700 Madoerezen. Oostelijk van hier wordt de bevolking dunner. Nog slechts op enkele plaatsen ziet men sawah's of andere bebouwde velden. Het terrein wordt allengskens eenigzins heuvelachtig, is met acacia's, *kalatropis* en scherpkruinige *talangs* bedekt (3).

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 37.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. I. bl. 191.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 132.

Soemberwaroe.

Soemberwaroe, de hoofdplaats van een distrikt van den zelfden naam in de afdeeling *Panaroekan*, is met ongeveer 300 Madoerezen bevolkt. Er is eene *pasanggrahan*, omgeven met een hoog hek, om de daar verblijvende reizigers tegen onverhoedsche aanvallen van tijgers te beschermen. Zij ligt aan den ingang van het beruchte bosch van *Soemberwaroe*. De omstreken zijn woest. Groote trachietblokken, door den *Baloeran* uitgeworpen, liggen hier en daar op den bodem verspreid (1).

Het distrikt *Soemberwaroe* beslaat eene oppervlakte van 408,00 vierkante palen (2).

Palangen.

Palangen of *Palankan* is eene dessa in het distrikt *Soemberwaroe*, waar de Oostindische Compagnie voorheen eene loge en eene kleine bezetting had, maar die, om de ongezondheid en het slechte water, door haar verlaten en, op het midden der vorige eeuw, naar *Banjoewangi* verplaatst werden (3).

Bondowosso.

Bondowosso is de hoofdplaats van eene afdeeling, welke 3284,75 vierkante palen in omtrek heeft en 109,732 inwoners

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 132.
(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 127.
(3) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 22.

telt, onder welke 13 Europeanen, 18,857 Javanen, 90,915 Madoerezen, en 394 Arabieren, Maleijers, Boeginezen en Balinezen (1).

Poeger.

Poeger of *Poegar* eene dessa en distrikshoofdplaats in de afdeeling *Bondowosso*, ligt 59 à 60 palen ten Zuiden van *Bezoeki*, in eene lage, zandige, bewaterde streek. Het woord *Poeger* beteekent steun en is waarschijnlijk daarvan ontleend, dat het land tegen den aanslag des oceaans in het eiland *Noesa Baron* een steunpunt vindt (2).

Het distrikt *Poeger*, is 736,00 palen groot (3), doch niet bevolkt, en was, in het jaar 1811, bij ruiling aan de Vorstenlanden ten deel gevallen, doch is naderhand aan het Nederlandsch Gouvernement teruggekomen (4).

Eilanden.

Tot de residentie *Bezoeki* behooren mede de eilanden *Noesa Baron* en *Mistaka*.

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 127.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 262 en 263.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.

(4) *Aardrijksk. woordenb. der Nederll.*, D. IX. bl. 207.

Noesa Baron

Het eiland *Noesa Baron* of het *Nieuwe Eiland*, voor den uitloop der rivier de *Poeger*, op 5 mijlen van de kust (1), op 8°. 20′ Z.Br. en 131° 5′ O.L (2), rijst overal steil uit zee op, tot 30 en 90 ellen hoog, is 8 palen lang en 3 palen breed (3), en beslaat eene oppervlakte van 1,3 vierk. Geogr. mijl. of 32 vierkante palen (4). Het is onbewoond, onbewoonbaar, waterloos, kalkrotsachtig (5) en met wouden bedekt, aan de Noordzijde zijn eenige baaijen en ankerplaatsen (6).

Mistaka.

Het eiland *Mistaka* ligt voor de *Vleermuisbaai*, is riffig, onbewoond en klein, hebbende slechts eene halve vierkante Engelsche mijl in oppervlakte (7).

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 398.
(2) *Aardrijksk. woordenb. der Nederll.*, D. II. bl. 12.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Indie.*, vijfde Jaargang, D. II. bl. 157.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(6) De zelfde, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 282.
(7) De zelfde, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 247, 399.

DE ADSISTENT-RESIDENTIE

BANJOEWANGI.

Geschiedenis.

De alleroudste oorkonden melden dat het landschap *Banjoewangi* vroeger nog aan *Bali* vast was, doch in 1290 er van afgerukt werd; eene gebeurtenis, die met een enkel woord tot de nakomelingschap is overgeleverd. Tijdens het bestaan van *Madjapahit*, 1378—1478, moet de magt van dat rijk zich tot hiertoe hebben uitgestrekt (1), en het rijk van *Blambangan*, waaronder ook het landschap *Banjoewangi* begrepen was, heeft eenmaal, als een vasal-staat van *Madjapahit*, in de geschiedenis van *Java*, eene belangrijke rol gespeeld. Van zijnen bloei, van den trap van kultuur en beschaving is echter niets anders tot ons overgekomen, dan korte schetsen in de geschiedenis van DAMAR WOELAN, welke de zeden en eigendommelijkheden van de grooten uit dien tijd in een helder daglicht plaatst. De geschiedenis van dat rijk is eene aaneenschakeling van wisselvalligheden, van voor- en tegenspoeden, van verheffingen en van verval. Ten tijde van DAMAR WOELAN waren zeden, godsdienst, kunsten en wetenschappen aan het dalen. Ook de zoo roemrijke staat *Madjapahit* viel in duigen, en eene volkplanting van daar stichtte het

(1) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III, D. III. bl. 248 en 249.

gemeenebest *Matjan Poetih.* De Prins RADEN GOEGOER vertrok, na den val van zijne vaderstad gezien en eenen tijd lang in het *Tengergebergte* gewoond te hebben, naar *Banjoewangi* en bouwde er de stad *Blambangan.* Anderen noemen den *Soesoehoenan* TAWANG ALOEN als stichter. De tijd komt echter overeen met dien der invoering van het Islamisme en van de komst der Portugezen op *Java*, dus in het begin der zestiende eeuw (1).

Later werd het land cijnsbaar gemaakt aan *Mataram*, door SENOPATI I. Doch de herhaalde afval en wederspannigheid deden de veldtogten herwaarts herhalen. In 1636 zond de vijfde vorst van *Mataram* eene menigte bewoners van *Blambangan* in ballingschap als slaven naar *Mataram*, waar hunne nakomelingen nog bestaan onder de namen *Gadjahmati* en *Pinggir*, als eene afgezonderde klasse van *Paria's.* De Vorsten van *Mataram* bragten hen van daar naar *Kartasoera* en *Soerakarta* over. Echter kon *Blambangan* nooit als onderworpen beschouwd worden. Geen invloed van een ver verwijderd Vorst kan daar van kracht zijn (2).

In den oorlog, dien SOERAPATI en zijne zonen zoo vele jaren lang tegen het rijk van *Mataram* en de Oostindische Compagnie gevoerd hebben, sloeg de Vorst van *Blambangan* niet alleen de bevelen van den *Soesoehoenan* in den wind, maar koos hij, eerst in het geheim, naderhand openlijk, de partij van den Balischen slaaf tegen zijnen Souverein. Hij verbond zich zelfs naauw met hem, door eene der dochters van SOERAPATI tot zijne echtgenoot te nemen. Getrouw stond hij zijnen landgenoot en schoonvader bij, en ondersteunde hem gedurig met nieuwe troepen, zoo van *Blambangan* als *Bali* (3).

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 258.

(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 249.

(3) VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, B. II. bl. 208.

Ofschoon, na den dood van Soerapati en de overwinningen van de Compagnie op zijne zonen behaald, de Vorst van *Blambangan* nog altijd op zijnen zetel bleef, en hij zijne stelling tegenover het rijk van *Mataram* vrij wel handhaafde, werd deze eerste aanraking met de beide kolossale magten, die toen *Java* regeerden, toch op den duur de aanleiding tot zijnen ondergang. Immers na gedurige moeijelijkheden en verwikkelingen met den *Soesoehoenan*, na gedurige botsingen en menig bloedig treffen, en nadat later de *Toemenggoengs* Mas Anom en Mas Wikko, vasallen van den Soesoehoenan, reeds geruimen tijd tegen Goesti Moera, die toen het hoofd van *Blambangan* was, hadden geoorloogd, zond de Compagnie eindelijk in 1765, zoo het heette tot bijstand van den *Soesoehoenan*, eene expeditie onder het bevel van Kapitein van Rijk naar *Blambangan*. De Blambangansche hoofden verbonden zich met de Balinesche Vorsten en beoorloogden de Compagnie. De Nederlanders landden het eerst te *Banjoealit* en wierpen daar eene versterking op, waartoe een post behoorde, die meer landwaarts in te *Lateng* gelegen was. Van hier uit geschiedden de verdere krijgsverrigtingen. Wegens sterfte en de ongunstige gesteldheid dezer plaats, waardoor de voortgang der wapenen belet of belemmerd werd, verliet men dat oord en vestigde zich te *Pampang*, aan den ingang van de baai van dien naam, en wierp aldaar eene sterkte op. Ofschoon nu de Compagnie aldaar een versterkt punt bezat, meester van de geheele baai was, en ook reeds zich hier en daar in het binnenland gevestigd had, bleef Goesti Moera, haar evenwel eenen hardnekkigen wederstand bieden. Zoo werd, bij de dessa *Bagoe* een detachement Europeanen, sterk 60 man, door hem verrast en in de pan gehakt. De civiele en militaire kommandant Schophoff, te *Pampang*, over dit feit verwoed, sloot schijnbaar vrede, doch lokte eenige honderden Blambangers, onder welke zich vroegere strijders tegen de Compagnie bevonden, maar ook velen die aan den krijg geen deel hadden genomen, aan boord van een vaartuig in de *Pampang-baai*, en midden in de baai werden alle die ongelukkigen vermoord en over boord geworpen.

Deze gruweldaad verwekte schrik en ontsteltenis onder de bevolking, en SCHOPHOFF begon met vernieuwde kracht den strijd, als of er van vrede geen sprake geweest was. GOESTI MOERA, op zulk eene trouwloosheid niet bedacht, bood slechts geringen tegenstand. *Blambangan* werd te vuur en te zwaard verwoest. De bevolking werd uit elkander gedreven en verhuisde naar *Poeger*, *Bali* en andere oorden; vele duizenden kwamen door honger, gebrek en ellende om het leven, en zij, die overbleven, namen langzamerhand den Islam aan. De geheele landstreek, vroeger rijk bevolkt, verkeerde weldra in eene wildernis (1). In 1800 vond men nog een honderdtal huisgezinnen en eenige dessa's, welke zich in het midden van de bosschen hadden gevestigd, zoo als te *Poejangkrep*, *Kaliagong*, *Petangpoendoeng* en *Kepoeren*. Gebrek aan voedsel, ziekten en vulkanische uitbarstingen hebben de bevolking zeer verminderd. Sedert 1816 neemt zij weder toe (2).

De ongezondheid van *Pampang* gaf aanleiding, dat de Compagnie in 1777 van daar opbrak en zich te *Banjoewangi* vestigde, waar men vermeende ook de Balinezen en Blambangers beter in het oog te kunnen houden (3). Men hechtte echter altijd weinig waarde aan den bergachtigen grond en aan het half heidensche geslacht, dat dien grond bewoonde. Bij alle beschrijvingen werd de landstreek stiefmoederlijk behandeld, met een enkel woord of alleen met den naam gemeld, als lag zij niet op *Java*. Hare oorden en bergen zijn eerst in later tijd bekend geworden. Verwijderd van de uiterste grenzen van wetenschappelijk onderzoek, bezocht geen geleerde hare woeste, eenzame en ontvolkte oorden; geen bepaalde de hoogte harer bergen; geen bezocht de gesteldheid. De naam zelfs zoo wel van landstreek als van bergen werd onderscheiden opgegeven. Geene moeite

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 259; VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 209—211.

(2) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 259; VAN HOËVELL, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 211.

werd aangewend om eene zuivere kaart van land en kust te vervaardigen. De groote landweg zelfs, die aan alle landschappen van *Java* eene gemakkelijke verbinding en gemeenschap bezorgde, schonk zulks aan *Banjoewangi* niet. Bosschen en bergen sloten het af. Vroeger was de eenige gemeenschap over zee. Thans nog leidt een moeijelijke bergweg derwaarts heen. Gedurende de twee eeuwen, dat een Europeesch gouvernement op *Java* gevestigd, en 55 jaren dat deze landstreek daaraan onderworpen was, bezocht vóór 1846 slechts eenmaal een Gouverneur-Generaal dit land, en dat nog slechts éénen enkelen halven dag (1).

Op het einde der vorige eeuw was dit oord eene verbanningsplaats voor misdadigers, die hier door de Oostindische Compagnie tot de koffij- en pepercultuur werden in het werk gesteld; thans vindt men er nog van die bannelingen, welke gebruikt worden tot uitroeijing der bosschen, ontginning der gronden, aanlegging van wegen en aanplanting van koffij en peper (2).

In Januarij 1817 begon een vulkaan in de nabijheid der hoofdstad te werken; hooge vuurkolommen, rook en brandende stoffen werden met ontzettend geraas en beweging van den grond, tot op eenen verren afstand uitgeworpen; asch, zwavel en aarde overdekten de landstreek; rijstvelden en andere bouwlanden werden verwoest, zware boomen en steenklompen losgemaakt en nedergeworpen, die hutten, bruggen, en wat zij meer in hunnen val ontmoetten, nederrukten en de landstreek uren ver als omkeerden. De ademhaling werd benaauwd; vogelen, visschen en hoornvee stierven; menschen leden aan hevige buikpijn en hoest, gevolgen van de met asch bezwangerde lucht en het door velerlei stof bedorven water; terwijl de, gedurende eenige dagen aanhoudende, halve duisternis de akeligheid van dit jammervol tooneel nog vermeerderde (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III. bl. 257, 250.

(2) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, D. II. bl. 92.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

In deze Adsistent-residentie heeft den 15 Februarij 1858 des avonds een hevige orkaan uit het Zuidwesten gewaaid, waardoor aanmerkelijke schade aan gebouwen en koffijtuinen is toegebragt (1).

Ligging.

Banjoewangi is de Oostelijkste Adsistent-residentie van geheel *Java*, van hetwelk zij door hooge bergruggen en uitgestrekte woeste bosschen als het ware is afgescheiden. Zij grenst ten Noorden aan het distrikt *Soemberwaroe*, bij de rivier *Badjoelmati*, ten Westen aan de residentie *Bezoeki*, ten Zuiden aan de *Zuidzee* en ten Oosten aan *Straat Bali* (2).

Naam.

Deze Adsistent-residentie heeft haren naam aan de volgende legende te danken. Voor ongeveer 400 jaren werd dit eiland door eenen Vorst geregeerd, Sindo Rodjo genaamd, wiens *Patih* (Minister) Sido Pokso eene zeer schoone vrouw had, genaamd Sri-Tanjong, die van goddelijke (Braminsche) afkomst was. Wegens hare uitstekende schoonheid en verheven geboorte, zocht de Vorst zelf haar te bezitten, en zond den man naar den *Idjeng*, met het bevel eene bloem te brengen, welke jeugd en onsterfelijkheid geeft; dus met het zelfde doel, hetwelk David met Urias had, want de gevaren bij het beklimmen van den berg waren en zijn thans nog niet gering. De getrouwe dienaar haastte zich, na een teeder afscheid van zijne welbeminde echtgenoot, zijns Heeren

(1) *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. II., bl. 93.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 134 en 240.

wil te volbrengen. De Vorst vervoegde zich toen ten huize van Sri-Tanjong en verlangde haar te spreken. Deze liet door eene dienaresse naar 's Vorsten begeerte vragen, daar zij het onwelvoegelijk hield, zelve te verschijnen. De Vorst alleen in de *pendoppo* (voorgalerij) gekomen zijnde, vroeg dus om een dronk water, die hem gegeven werd, en met de schaamte en wraak in het hart, verliet de gewelde-naar het huis. Buiten verwachting kwam de echtgenoot echter voorspoedig terug, en begaf zich uit dienstijver eerst bij zijnen Vorst. Deze deed aan den *Patih* een omstandig verhaal van de ontrouw zijner vrouw, met belofte van zulks te willen bewijzen. Sido Pokso woedend van spijt, ging naar huis, waar hij door Sri-Tanjong minzaam werd ontvangen. Zij bereidde hem een bad, wiesch zijne voeten met welriekend bloemwater in eene gouden kom, en droogde die met hare haren af. De wraakzuchtige stiet haar echter terug, bragt haar hare huichelarij en valschheid onder het oog, en maakte haar bekend, dat hij zelf het vonnis aan haar zoude ten uitvoer brengen, dat bij echtbreuk in het doorsteken der schuldige met de kris bestaat. De tegenredenen en onschuldsbetuigingen van Sri-Tanjong mogten haar niets baten; Sido Pokso nam haar mede en bragt haar naar *Badjoelmati*. Hier verklaarde zij, dat, ten bewijze van hare onschuld, de eerste bloeddruppel wit zou zijn, en ontving den doodsteek. Werkelijk spatte het warme levensvocht uit de hartewond op de *dodot* (het onder-statiekleed) van den *Patih*. Mogelijk heeft Sri-Tanjong, bij het gevoel, dat zij zwanger was, en wetende, dat bij een steek in de borst om die reden melk zou te voorschijn komen, op goeden grond zulks kunnen voorzeggen. De Javaan beschouwt het echter als een wonder en neemt geene natuurlijke uitlegging aan. In de ziel bedroefd ging de Patih huiswaarts; aan het riviertje van *Banjoewangi* gekomen, waschte hij zijne kris af, en zie daar, het water werd dadelijk welriekend. *Banjoe* beteekent water en *Wangi* welriekend. Thans is het spruitje voor het logement het zelfde, waarin de ongelukkige *Patih* zijne kris heeft afgewasschen; de aangename reuk is echter verdwenen.

Deze legende vindt op *Java* algemeen geloof en is nog in een wel geschreven Javaansch handschrift aanwezig. Van hier de naam van dit land en het tegenwoordig wapen der stad *Banjoewangi*, hetwelk uit eene kris bestaat, die met de punt in het water is gestoken (1).

Verdeeling.

Banjoewangi bestaat alleen uit twee distrikten *Banjoe wangi* en *Rogo Djampi* (2), welke 159 dessa's bevatten, waarvan 60 in het distrikt *Banjoewangi* en 90 in het distrikt *Rogo Djampi* liggen (3).

Bestuur.

Het bestuur berust bij een Adsistent-Resident over het geheel (4). Deze heeft onder zich een Kommies, een Pakhuismeester, een Adsistent bij de Nopal-Kultuur, twee Opzieners, een Geëmploijeerde, een Elève, een Klerk, een Inlandsch Schrijver, een Hoofd-oppasser, zes Oppassers van den Adsistent–Resident, vier Mata-mata (spionnen) bij den Kommies-Ontvanger der in- en uitgaande regten, een Vlaggeman, vier Geldtellers (5) en vier vaste Koelies bij den Posthuismeester (6).

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 261.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 249.

(3) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, 1849, D. II. bl. 253.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 248.

(5) Het muntstelsel heeft eene afzonderlijke betrekking, *Geldteller*, noodzakelijk gemaakt. De duiten, die tegenwoordig de standpenning van *Nederlands Indië* uitmaken, worden in zakken van 25 gulden vervoerd. Bij ieder kantoor op *Java* ziet men dan ook eenige geëmploijeerden, die niets doen dan duiten tellen.

(6) *Tijdschr van Nederl. Indie*, t. a. p.

Aan het hoofd van de godsdienst staat hier de *Maas Panghoeloe* of Hoogepriester, onder wien een aantal mindere, *Katibs*, staan. In de dessa's doen de *Modins* de dienst. De *Panghoeloe* heeft vier *bahoe sawah* (ongeveer 28,400 vierkante ellen rijstvelden), betaalt geene belasting van huistaks, en is vrij van heerendienst (dus geen koffijplanter); hij heeft echter anders geene bepaalde inkomsten, dan alleen bij huwelijken, begrafenissen en dergelijke, en vrijwillige giften, als rijst, vruchten, of een weinig katoen, enz De *Katibs* zijn alleen vrij van belasting; bij gelukkige oogsten geven de landbouwers ook wel $^1/_{10}$ of $^1/_{16}$ ter verdeeling aan den *Panghoeloe* en de *Katibs*. De *Modins* of Priesters in de dessa's zijn insgelijks vrij van belasting en ontvangen geschenken (1).

De inlandsche bevolking staat onder eenen Regent, met den titel van *Ràden Toemenggoeng*, welke tevens lid van den Landraad en Chef der politie is. Hij regelt en houdt het oog op de aankweeking der koffij; alle bevelen, door hem gegeven, worden door den *Raden Patih* ten uitvoer gebragt; deze levert het dagelijksche werkvolk voor transporten en houdt goede orde en zindelijkheid op de hoofdplaats. De distriktshoofden hebben den titel van *Raden-Ingebei*, en zijn, onder toezigt van den Regent, verantwoordelijk voor de politie, aanmoediging van en toevoorzigt over alle kulturen, onderhoud van wegen en bruggen, enz. Rangswijze volgen nu de *Maas Panghoeloe* en de *Djaksa* (Inlandsche Fiskaal), welke de publieke aanklager is en de daartoe betrekkelijke stukken voor de regtbanken brengt. De Hoogepriester geeft in den Landraad inlichting omtrent straffen voor misdaden, echtscheidingen en verdeeling der erfenissen volgens de voorschriften der godsdienst. De *Petingi's* (Dorpshoofden) zijn verantwoordelijk voor de koffijkultuur en de politie in de dessa's, onmiddellijk aan het distriktshoofd. De Regent geniet hier

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 252.

geene bezoldiging, maar leeft van de opbrengst van *sawahs* (rijstvelden) en procenten der koffij. Hij geniet van ieder door de bevolking geleverd wordende pikol koffij een halven gulden, de *Patih* ³/₄ gulden. De *Petingi's* van ieder in de dessa's geleverde pikol 33 cents (1)

Grootte.

Het terrein wordt begroot op 2017 vierkante palen, waarvan 699 vierkante palen in het distrikt *Banjoewangi* en 1318 vierkante palen in het distrikt *Rogodjampi* (2).

Luchtgesteldheid.

De Adsistent-Residentie *Banjoewangi* wordt voor de ongezondste van geheel *Java* gehouden, en door velen als eene plaats van ballingschap beschouwd, dewijl de Europeanen er doorgaans zeer spoedig door kwaadaardige koortsen worden weggerukt (3). Zij verdient echter slechts ten deele den naam van ongezond (4); want er heerscht hier een zeer verschillend klimaat; aan het zuider zeestrand, alwaar het niet moerassig is, zal de lucht door de verfrisschende zeewinden koel en gezond zijn; aan de *Straat Bali*, digt bij de hoofdplaats, is het strand moerassig en ongezond; hoogerop, van 100 tot 1000 ellen, heerscht eene zuivere lucht en een gezond en zacht klimaat. Van 1000 tot 2000 ellen heerscht, door de vochtigheid der diepe wouden, door de dikke mist, welke onder het geboomte blijft hangen, door

---

(1) *Tijdsch. voor Nederl. Ind*, 1849, D. II. bl. 252, 253.
(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl., 135, 241.
(3) Roorda van Eysinga, *Reizen en Lotgevallen*, D. III. bl. 139.
(4) De zelfde, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III. bl. 255.

onweders, plasregens en snijdende winden, eene kille lucht, die ongezond is. Op het hooge plateau achter het *Idjeng*-gebergte, tusschen dit en den boogvormigen *Goenoeng-Kandang*, zou het klimaat voor de kultuur van Europesche gewassen en voor Europesche kolonisten het meest dienstig zijn. De hooger gelegen streken van den *Goenoeng-Rahoen* zijn thans niet bewoond, vol hooge wouden en dus onbekend. In vroeger tijden zijn zij echter bewoond geweest, namelijk het gedeelte tusschen den *Goenong-Pendil* en den *Goenong-Rahoen*, bij *Genting-Waloe* (1).

Bewoners.

Deze Adsistent-residentie is zeer schraal bevolkt, vooral aan den Zuidkant (2). De bevolking bestaat, behalve uit eenige Europeanen en hunne afstammelingen, uit Madoerezen, Maleijers, Mandarezen, Javanen (Blambangers), Balinezen, Chinezen, Mooren en Arabieren. In vroeger tijd was de bevolking aanzienlijker; men veronderstelt, dat in de oorlogen met de Compagnie 60,000 menschen verdwenen zijn; nu bedraagt de bevolking ruim 28,000 zielen, maar neemt dagelijks toe (3). De bevolking bestaat grootendeels uit Javanen. De geïsoleerde ligging van het gewest schijnt de Madoerezen verhinderd te hebben, zich tot heden in grooten getale in het Banjoewangische te vestigen, en deze vestiging heeft dan ook tot nu toe bijkans alleen plaats gehad in de dessa's gelegen tusschen *Badjoelmati* en *Banjoewangi* (4). Deze bevolking was in 1846 volgender wijze in de distrikten verdeeld.

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 245 en 246.
(2) ROORDA VAN EYSINGA, *Land- en Volkenk.*, D. II., bl. 249.
(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 344.
(4) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 135.

Namen der distrikten.	Europeanen.	Chinezen.	Javanen.	Madoerezen.	Mandarezen, Arab., Maleijers, Boeginezen, enz.	Slaven.	Totaal inwoners.
Banjoewangi.	74	202	15146	279	1873	10	17584
Rogodjampi.	...	...	10374	33	43	...	10450
Totaal. .	74	202	25520	312	1916	10	28034 (1)

De Blambangers zijn de oorspronkelijke bewoners, de talrijkste en de landbouwende klasse. Zij zijn welgemaakt, niet zeer donker van kleur en weinig door ziekte mismaakt. Zoo vindt men bijvoorbeeld onder een honderdtal vrouwen meer schoone dan misvormde, hetgeen te *Tagal* juist omgekeerd plaats heeft. De Madoerezen zijn sedert de grenzen zich niet meer tot *Kalitikoes*, maar slechts tot *Badjoelmati* uitstrekken weinig in getal. De Balinezen bewonen eene kleine vuile kampong en staan onder eenen Goesti, die uit hoofde van een huwelijk beneden zijnen stand van *Bali* uitgeweken is. Deze Balinezen zijn zeer arm. De Mandarezen zijn van eene volkplanting van *Celebes* afkomstig. Hun hoofd heeft den titel van Kapitein. De Chinezen bewonen op de hoofdplaats de ongezondste kampongs, langs het strand omgeven van moerassen. Zij staan onder een Kapitein-Chinees. Arabieren of Mooren treft men hier weinig aan, alsmede afstammelingen van Europeanen Voor de jonge dames bestaat zelfs geen vooruitzigt om te kunnen trouwen, aangezien aan jonge heeren gebrek is; de weinige familiën vinden als klerken hun bestaan. Tot vermeerdering van bevolking heeft men her-

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 254.

haalde malen voorgeslagen, om menschen van *Bali* over te voeren, ten einde zich hier te vestigen, maar de ondervinding heeft geleerd, dat deze spoedig verloopen (1).

Karakter.

De Blambangers zijn van eenen goeden inborst, onbedorven natuurmenschen, zeer lijdzaam maar ook zeer bijgeloovig en onnoozel. Men beschuldigt de Javanen van luiheid; maar wanneer men ziet wat de zoo geringe bevolking tot het aanleggen van wegen, bruggen, koffijtuinen, pas ontgonnen gronden en aan onderhoud van vroegere velden gedaan heeft en nog doet, moet men zich over haren ijver verwonderen. Velen echter zijn wezenlijk lui; zoo ziet men er wilde boomwortelen en sago in de bosschen zoeken, in stede van rijst te verbouwen. Waar geen water gevonden wordt om op de rijstvelden te leiden, geven zij zich ook geene moeite, om goede waterleidingen aan te leggen, en het schoonste land blijft alzoo onbebouwd, hetgeen somtijds met geringe moeite en kunst kon besproeid worden (2).

De Madoerezen zijn wraakzuchtig van karakter; moord en roof is onder hen aan de orde van den dag; de Banjoewangische bevolking daarentegen is zeer vreedzaam en rustig, en zelfs de hier wonende Balinezen gedragen zich goed; als landbouwers heeft men de Madoerezen vroeger gaarne hier zien aankomen. De Mandarezen zijn slechte landbouwers, echter meer geschikte zeelieden of visschers. Zij zijn lediggangers, speelziek en wraakzuchtig. In hun volkskarakter ligt wel iets van de tijden der middeleeuwen, met een zweem van adellijke luiheid en hoogmoedigen waan

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 248 en 249.
(2) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 248.

rijkdommen te bezitten. De Chinezen zijn hier arme visschers en kleinhandelaren (1).

Beschaving.

In geestbeschaving zijn de bewoners dezer Adsistent-residentie nog ver ten achteren, daarentegen echter zedelijk goed en onbedorven. Alleen de Maleijers, Mandarezen, Madoerezen, Balinezen en Chinezen hebben ondeugden, welke door het gebruik van opium nog verergerd worden. De Blambangers gebruiken dit heulsap niet. De Balinezen vooral staan op eenen zeer lagen trap van beschaving. Dat de Javanen over het algemeen achterlijk zijn, kan men meerendeels aan het Islamisme wijten. Alleen de Hoofden en Priesters kunnen hier lezen en schrijven; scholen zijn er maar weinig en gebrekkig (2).

Ziekten en Geneeskunde.

De onder de Blambangers meest voortkomende ziekten zijn koorts en buikziekten en eenige exanthemen (ook lepra, doch zeldzaam). De *syphilis* is hier weinig bekend tot groot geluk van de bevolking; ook kinderziekten zijn zeldzaam. De koepokinenting, welke sedert de jaren 1809 en 1810 hier ingevoerd is, wordt met een goed gevolg in deze Adsistent-residentie voortgezet; de inwoners hebben het nut daarvan begrepen, en er bestaat onder hen geen de minste afkeer van deze kunstbewerking; men kan aannemen, dat hierdoor een groot gedeelte der bevolking behouden blijft, en aan dit

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, bl. 248 en 249.
(2) Het zelfde werk, 1849, t. a. p., bl. 249, 251, 252.

middel de vermeerdering van bevolking insgelijks is toe te schrijven. Twee vaccinateurs verrigten de dienst in de twee distrikten, maar zouden bij eene groote bevolking niet toereikende zijn. Zij staan onder het toezigt van den Officier van gezondheid, plaatselijken Geneesheer van *Banjoewangi*. Langs de stranden heerschen somtijds zeer verderfelijke heete koortsen, veroorzaakt door belette uitwaseming in den Oostmoesson bij felle winden. De onder de bewoners der nopalinrigting *Soekaradja* voorkomende ziekten zijn rhumatismen, koortsen en buikziekte; de laatste wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door het genot van onrijpe en waterachtige vruchten, en het daarop drinken van koud water; even zoo is het gesteld bij oude amphioen-schuivers uit gebrek aan opium (1).

Levenswijze en gebruiken.

De kampongs der Blambangers zijn schoon en net bebouwd, van bamboe met stroodaken, of ook met daken van gespleten bamboe of pinangstammen; de meeste zijn van omheiningen (*pagar*) omringd, en ieder huis is voorzien van eene *lombong* of rijstschuur. De huiselijke inrigting, de gereedschappen voor den landbouw, de kleeding en versierselen komen overeen met die der overige Javanen, zoo ook de volksvermaken; de armoede veroorlooft hun slechts gebrekkige muzijkinstrumenten, want groote en kostbare gamelangs ziet men niet. Zij schuiven geen amfioen (2). De Balinezen zijn groote liefhebbers van kleederen met hooge heldere kleuren, alsmede van het hanengevecht.

De Mandarezen hebben in hunne woningen eene van de

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 148, 320, 251, 255.

(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 248.

Javanen afwijkende bouworde; de huizen namelijk zijn groot, net bewerkt, met smalle, spitse vensters en deuren, en rusten op palen hoog boven den grond (1).

De huizen der Chinezen zijn klein en bedompt, van steen, hout en bamboe, zijnde de ware eigenschappen om hardnekkige koortsen te veroorzaken (2).

Godsdienst

De godsdienst en gewoonte der Balinezen brengt mede, dat zij weinig gemeenschap met de Javanen hebben; voor iedere hut in hunne kampongs vindt men een klein offerhuisje (*roemah dewa*), gelijkende naar eene vogelkooi, waarin zij dagelijks hunne offers brengen (3).

De pagode der Chinezen is even als het beeld daarin de oudste op *Java*; zij dagteekent zelfs van voor de aankomst der Europeanen, en kan de moeder en het hoofd der pagoden op dat eiland genoemd worden; want zij beschouwen de overige pagoden als filiaal-tempelen en hebben eenen hoogen eerbied voor deze moederkerk (4).

Middelen van bestaan.

Landbouw.

In het *Banjoewangische* heeft de landbouw, sedert de invoering van den menschlievenden maatregel, om de banne-

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 349.
(2) Het zelfde werk, t. a. p.
(3) Het zelfde werk, t. a. p.
(4) Het zelfde werk, t. a. p.

lingen te vergunnen, hunne vrouwen en kinderen bij zich te hebben, eene aanmerkelijke uitbreiding ondergaan (1). Men is er in de laatste jaren begonnen koffij, tabak en nopal te planten (2).

Bij ontginning van woeste gronden voor koffijtuinen wordt de grond slechts een halven voet diep omgehaald; de regt naar beneden schietende wortel raakt dus spoedig den vasten grond, buigt om. en de koffijboom kwijnt en sterft. Koffijkultuur is er verpligtend, en leverde in het jaar 1820 18 pikols en 73 ponden; in 1836 15374 pikols en 32 ponden; in 1843 11974 pikols, en is nu weder tot 9000 pikols achteruit gegaan (3). De koffij van *Banjoewangi* wordt voor de beste van *Java* gehouden (4) en is zeer gezocht (5).

Men verbouwt in *Banjoewangi* ook vrij goede tabak, die alom gezocht is, zoodat er vele *Kodi's* uitgevoerd worden (6).

Met het beste gevolg wordt in *Banjoewangi* de nopalteelt voortgezet, en de plant groeit aldaar tot eene ongemeene hoogte op (7). Twee palen landwaarts in van *Banjoewangi* ligt de nopalinrigting *Soekaradja* met 5 tuinen, bestaande uit 74 *bahoe's* (500 vierkante roeden ieder), en bebouwd met 270,280 nopalplanten, welke door 430 bannelingen bewerkt worden, en waarvan jaarlijks 22,500 pond cochenille gewonnen wordt.

Indigo wordt door den Inlander weinig en alleen maar voor eigen gebruik geteeld.

Men kan rekenen, dat 150,000 pikols rijst 's jaars geoogst worden, wanneer geen misgewas plaats grijpt, hetgeen

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksbes. van Nederl. Indië*, bl. 284.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, D. II. bl. 253.

(3) *Tijdsch. van Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 135, 253.

(4) Olivier, *Land- en Zeet. in Nederl. Ind.*, D. I. bl. 447; Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Ned. Ind.*, bl. 284.

(5) Kussendrager, *Beschrijving van Java*, bl. 321.

(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 235.

(7) Kussendrager, t. a. p.

meerendeels uit vernieling door veldmuizen en insekten voortspruit. Volgens eene vroegere begrooting was het gemiddeld getal van jaarlijksche rijstopbrengst 1,282,300 ponden.

In de lagere valleijen verbouwt men katjang, erwten, boonen, maïs, watermeloenen, enz. (1).

Handel.

De handel is in deze Adsistent-residentie van weinig beteekenis. Er wordt rijst naar *Bali* uit- en ook van daar ingevoerd. De uitvoer geschiedt gemeenlijk met Soemanapsche vaartuigen. De suiker wordt slechts in stukken op de passers verkocht; bij de invoering van suikerkultuur zou deze echter goede resultaten opleveren (2).

Fabrijken.

Aan de kust zijn eenige tigchelwerken en kalkbranderijen (3). Ook leggen de inwoners zich op het vervaardigen van katoenen stoffen en gebatikte kleedjes en doeken toe (4).

Visscherij.

De zee levert hier veel en smakelijke visch op (5).

In de nabijheid der kusten in *Straat Bali* is parelvissche-

---

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 235.
(2) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 253.
(3) Teenstra, t. a. p.
(4) Kussendrager, *Besch. van Java*, bl. 321.
(5) Teenstra, t. a. p.

rij (1) die jaarlijks verpacht wordt (2). Men heeft daartoe opzettelijke duikers, die, zonder touw om het lijf, met groote snelheid naar den bodem der zee dalen, en na eenige minuten tijds, met of zonder vangst, wederom naar boven zwemmen, om kort daarop op nieuw in zee te duiken, hetwelk zij, met kleine pozen, tot twintig en meermalen kunnen volhouden. De parelen zijn hier niet groot en van geene groote waarde (3).

Voortbrengselen.

Dierenrijk.

Huisdieren.

Men heeft hier een klein, doch sterk en goed, paardenras; reeds jong tot het slepen van bamboe gebruikt wordende, kan men de paarden hier dadelijk voor een rijtuig spannen. De runderen zijn van een gemengd ras, meestal van Balische afkomst. Het vleesch, de melk, huid en beenderen hebben hier eenen sterken muskus-reuk, de *dinding* (gedroogd vleesch) minder. Balisch vee wordt hier van 10 tot 20 gulden per stuk verkocht. De buffel is de gewone karbouw. Schapen en geiten zijn minder talrijk; echter gebruikt men hier meestal melk van de laatste. De inboorling heeft dikwijls eenen grooten rijkdom van vee, hetwelk los en zonder opzigt in de bosschen loopt, en alleen opgevangen wordt wanneer men het bezigen wil; veedieverij valt hier niet voor (4).

---

(1) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 82.
(2) Bosch, *Nederl. O. en W. I. Bezitt.*, bl. 132.
(3) Olivier, *Land- en Zeett. in Nederl. Ind.*, D. II. bl. 1 en 2.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Indie.*, 1849, D. II. bl. 247.

Wilde dieren.

De ondoordringbare wouden van *Banjoewangi* zijn de eigendom van tijgers, herten en wilde stieren (1), welke eersten hier buitengewoon talrijk zijn en van de grootste soort van geheel *Java* (2), waardoor de bebouwing der gronden hoogst gevaarlijk is (3). Niet alleen het vee, maar zelfs de inwoners worden somwijlen, en wel bij helderen dag, door dit bloeddorstig dier weggesleept (4). Doch bij dergelijke gelegenheden geven de Javanen niet zelden bijzondere blijken van onverschrokkenheid. Zoo werkte een hunner eens in de sawahs, hebbende zijn zoontje bij zich, dat eenige schreden van hem af op den grond zat te dartelen. Op eens schiet een monsterachtige tijger uit het bosch, en voert het gillende kind weg. De wanhopende vader, geen wapen bij zich hebbende, vliegt naar zijne woning, haalt de kris zijner voorvaderen, volgt het spoor van het ondier door de vochtige rijstvelden, en vindt het, zich verzadigende met de lillende ledematen zijns kinds; van woede en hartzeer gillende, valt hij aan; en, in weêrwil dat de tijger met zijne verschrikkelijke klaauwen hem wond op wond slaat, en hij met het verscheurende dier worstelend rondtuimelt, overwint hij, en brengt den van woede brullenden tijger den doodsteek toe. Afgemat, door verlies van bloed nederzinkende, bekomt hij eindelijk weder, neemt de verscheurde ledematen van zijn geliefd kind mede en keert met deze treurige zegeteekenen, met wankelende schreden, naar zijne woning. Men reist hier dan ook altijd omringd van een groot aantal gewapende Indianen. Wanneer zij eenen tijger in de nabij-

(1) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 236.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 284.
(3) Teenstra, t. a. p.
(4) Olivier, *Land- en Zeett. in Nederl. Ind.*, D. I. bl. 447.

heid vermoeden, wordt er *rapat!* geroepen, en men sluit zich zoo digt mogelijk inéén. De tijger die in hinderlaag ligt, bespringt altijd den laatste van de bende, waarom de voorzorg van zich op het woord *rapat!* dat *inéén* beteekent, digt bij elkander te begeven, niet geheel noodeloos is. Somtijds laten de reizigers in deze uitgestrekte wouden een oud paard achter den trein volgen (1). De houtkappers zoeken zich, met paggers om de hutten, tegen de nachtelijke aanvallen dezer monsters te beschermen (2).

Vogelen.

Van vogelen ziet men eene groote soort van buceros (*kokosan*, *djongkrang*, *linglingan*) (3). In de uitgeholde holen der klippen van het schiereiland *Blambangan* huist de *Salangane* (*Hirundo Esculenta*), wier nestjes zoo gezocht zijn. De klippen brengen eene som van ongeveer 7000 gulden op. Het grootste levensgevaar gaat vergezeld met het uithalen dier nestjes (4).

Land- en Waterdieren en Visschen.

Aan onderscheidene amphibiën is geen gebrek. Visschen zijn talrijk en goed, vooral de *ikan-dengiri* of koningsvisch, een somber-visch. Er worden vele oesters, ook pareloesters, gevonden; en om de Zuid levert de zee schoone schelpdie-

---

(1) Ver Huell, *Herinn. van eene Reis naar Oost-Indiën*, D. II. bl. 103 en 104.

(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 247.

(3) Het zelfde werk, t. a. p.

(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl Ind.*, B. III. D. III. bl. 251.

ren (1). De oesters zijn lekker, doch komen alleen op de tafel van Resident en Regent te regt (2).

Insekten.

Wilden honig vindt men in de bosschen, en van goede hoedanigheid. Ook eene soort van spaansche vliegen kan hier verzameld worden (3).

In 1830 werd hier de zijdewormteelt ingevoerd, waarvan in 1831 $208^{3}/_{16}$ ponden zijde gewonnen werd, in 1832 $344^{3}/_{4}$ ponden; hetwelk echter daarna jaarlijks afnam, zoodat in 1838, toen slechts 27 ponden gewonnen werden, dit etablissement werd opgeheven (4).

Plantenrijk

De woeste bergstreken zijn rijk aan uitmuntend hout (5); als daar zijn: *djati* (*tectona grandis*) voor huis- scheepsbouw; *pellet* (*kajoe tomoho-daoen*) voor garnering van wapenen; *segawi*, *laban* en *soeren* (*cedrela-febuqa*) voor timmerhout; *keppo* en *bajaor* (*pteosperma lancala folium*), voor brandhout; *koekoen* voor molenwerk; *bendo* en *gangangan* voor brandhout; *pronosodo* en *sono* voor meubelen; *legarang*, voor timmerhout; *soloeh* en *woeni*, voor houtskolen; *kemiri* (notenolie, specerij) wordt niet gebruikt. *Djatihout* wordt echter alleen in de bosschen van *Pakpak* en *Banjoewangi*, en

---

(1) *Tijdschr. van Nederl. Indië*, t. a. p.
(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 243.
(3) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 247.
(4) Het zelfde werk, 1849, t. a. p. 253.
(5) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 235.

niet in groote hoeveelheid gevonden; ook is het hier van eene geringere soort, omdat het met vele kalkaderen doortrokken is. Vele dezer houtsoorten leveren goede meubelen, sommige zijn van fijne aderen voorzien; en het *kajoeniri* neemt eene fraaije polituur aan, gelijkt op mahagoni, maar is meer donkerrood (1). De *poepilan*, in het *Banjoewangische pilang* genoemd, is er zeer talrijk. *Borassus* ziet men er niet, maar wel nu en dan *bidara*, *pohon boeloe*, *bidoeri* en duizende van *seroenen*, die met hunne geele kamille-achtige bloemen den weg begrenzen. Ook enkele *randoe allas* vallen door hunne reusachtige stammen en bladerlooze kruinen in het oog (2). Het *kajoe-pellet* is licht geel met zwarte strepen en plekken, en wordt voor krisscheden en gevesten van wapens zeer gezocht. De Regent van *Banjoewangi* heeft aan een kris een gevest van dit hout, hetwelk hij niet voor duizend gulden wil missen. Gewoonlijk kost zulk een gevest van 10 tot 50 gulden. Bij het zoeken van dit hout is de inboorling zeer bij- en ligtgeloovig, verrigt gebeden en gelooft aan eenen gelukkigen of ongelukkigen dag in het vinden; van buiten kan men den boom niet onderscheiden, en kapt men dus zonder te weten of men den regten heeft (3).

Ook treft men hier den *pohon oepas* of *pohon antjar* (vergiftboom) aan (4). De slingerplant *tjetek* (*strichnos tiente*) levert in haren wortel een nog sterker vergif, hetwelk bij de bereiding gekookt wordt. Buiten eene menigte geneeskrachtige planten, vindt men in de bosschen ook de *patma*-bloem en reusachtige kryptogamen (*Fungi*) (5).

Op de hellingen der bergen vindt men de *palma Christi*, druiven, vele groenten, aardvruchten, aardappelen, zoete

---

(1) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p., bl. 246.

(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 136.

(3) Het zelfde werk, t. a. p. bl. 246.

(4) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, B. II. bl. 194.

(5) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p., bl. 247.

patatsen, enz. De druiven tieren hier even als in *Bezoeki* weliger, dan ergens elders op *Java*, en zijn van den aangenaamsten smaak, ofschoon meer waterachtig en minder geurig dan die van *Europa* (1).

Bosschen.

De meeste streken zijn woest en met wouden bedekt (2), welke eenen rijkdom van boomen en gewassen bevatten, vooral ten Oosten van het *Idjenggebergte*, en wel soorten welke in het westen van *Java* of zeldzaam of welligt in het geheel niet te vinden zijn (3).

Het houtkappen heeft in de lage bosschen van April tot November plaats, in de andere maanden maakt de regen zulks ondoenlijk. Men kapt de boomen en verspilt veel hout nutteloos; zagen kan men niet; gebrek aan water, de ziekten en de vrees voor tijgers maken den inlander steeds van het houtkappen afkeerig, alhoewel, nog dagelijks veel bosch omver gekapt wordt (4).

Delfstoffenrijk.

In deze Adsistent-residentie wordt veel zwavel gevonden (5). Het hoofdproduct der vulkanen is eene ijzerachtige trachytische lava, en de grond welke uit hare verweering ontstaat,

---

(1) Teenstra, *Nederl Overz. Bezitt.* bl. 235.
(2) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 286.
(3) *Handl. tot de Aardrijksk. van Nederl. O. I. Bezitt.*, bl. 84.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 247.
(5) Van den Bosch, *Nederl. Bezittingen in Azia, Amerika en Afrika*, D. II. bl. 43. Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 284.

eene gele domit-aarde, welke met aanzienlijke lagen van humus overdekt en vermengd, en zeer vruchtbaar is; voorts vindt men nog eene zware, digte, basaltische lava, doleritische lava, obsidian, puimsteen, zwavel, vulkanische asch, tras en slijkachtige uitwerpselen, die nog andere delfstoffen inhouden (1).

Bronnen.

Warme wellen zijn, buiten de *Kali-pahit* of *Zwavelkolk*, en in de diepte der *Telaga* niet gevonden; iets hetgeen te verwonderen is, wanneer men den werkenden *Merapi* in aanmerking neemt. Het is mogelijk, dat er minerale wateren bestaan, echter zoo lang het land niet meer aangebouwd is, zullen zij bezwaarlijk bekend worden; want de vrees voor werkzaamheden zal den inboorling beletten, bij ontdekking kennis daarvan te geven, om dat deze geen ander loon daarvoor inoogst dan arbeid en moeite, namelijk van de wildernis uit te kappen en wegen te openen In de vlakte komen overal wellen te voorschijn; bij putgravingen vindt men spoedig opborrelend water, en zulks is door de nabijheid van een zoo hoog gebergte verklaarbaar. Alhoewel het water gewoonlijk helder en zuiver schijnt, houdt het toch dikwijls heterogene bestanddeelen in, waarvan de zwavel het voornaamste en voor de gezondheid zeer schadelijk is (2).

De Grond.

Het land heeft zijnen oorsprong in het Zuiden aan een kalk- en in het Noorden aan een vulkanisch gebergte te dan

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 242.
(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 243 en 244.

ken, en is door de verheffing, uitbarsting, af- en aanstrooming ontstaan (1). De grond is hier overal vulkanisch en op sommige plaatsen bij uitstek vruchtbaar; andere streken zijn woest en onbebouwd (2).

Van het geheele land is slechts $^1/_8$ gedeelte bebouwd, namelijk de vallei tusschen het gebergte en de zee. Aldaar is de aarde zwart, zandig en vruchtbaar. Van den oever af, die zwart, zandig en minder vlak is (3), tot eene hoogte van 950 ellen is het terrein zacht klimmende (4) en op 2 palen van het strand overziet men de landstreek en de zeestraat reeds van het amphitheater eener hoogere ligging van 125 ellen (5). Dit terrein is met vele kloven en ravijnen doorsneden, ontstaande door de vele afwateringsbedden der van de bergen komende rivieren; hooger op wordt het steiler. Deze vorming geeft aan het landschap *Banjoewangi* een bekoorlijk en schoon uiterlijk (6).

Het is een aangename verrassing, wanneer men, na het woeste en eentoonige bosch van *Soemberwaroe* en de weinig minder woeste streek tusschen *Badjoelmati* en *Batoedodol* doorgetrokken te zijn, in eens het lagchende landschap van *Banjoewangi* met zijne amphitheaters van waterrijke *sawahs* aanschouwt, westelijk begrensd door hoog gebergte, oostelijk door de blaauwe wateren van *Straat Bali*, die, als eene breede rivier, *Bali* van *Java* scheidt (7)

Banjoewangi is een veelbelovend gewest. De vruchtbaarheid van den vulkaanachtigen grond is er zoo groot, dat bij eene steeds toenemende verbetering van den landbouw en

---

(1) *Tijdschr van Nederl. Indie*, t. a. p., bl. 241.
(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 231.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 250.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 242.
(5) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 250.
(6) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p.
(7) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 134 en 135.

meerdere ontginning van grond, dit gewest, even als het eertijds woeste *Buitenzorg*, van eene schuilplaats van tijgers en ander wild gedierte in een der schoonste oorden van het bekoorlijke *Java* zal herboren worden (1).

Bergen.

De voornaamste bergen zijn de *Merapi*, de *Ranteh*, de *Goenoeng Rahoen*, de *Goenoeng Koekoesan*, de *Goenoeng Kandang* en het *Zuidergebergte.*

De Merapi.

De *Merapi*, *Merah-Api*, of *Marapi* (*vuurkegel*), ook wel *Idjeng*, (*Berg der onzigtbare menschen*), en *Tassem*, *Tji-Assem* of *Tassam* genoemd, is de hoogste en noordelijkste bergtop van het *Idjeng gebergte;* en 3052 ellen hoog. Hij ligt 9 mijlen van *Straat Bali*, op 6° 54′ 30″ Z. Br. 131°,57′ O. L. (2). Het is de thans nog werkzaamste vulkaan, wiens noordelijke top, de *Goenoeng Widadari* (3), die 2378 ellen hoog is (4), eenen krater heeft van 230 ellen middellijn en 110 ellen diepte (5). Hij is met zware bosschen begroeid, welke ten laatste in *Kajoe-tjamara* (*Casuarinen*) overgaan, en alleen de toppen des kraters zijn van vegetatie ontbloot (6)

---

(1) Olivier, *Land- en Zeetl. in Nederl. Ind.*, D. II. bl. 13.
(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk.*, B. III. D. III. bl. 232, 339.
(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 241.
(4) *Almanak voor Nederl. Ind.*, bl. 23.
(5) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 232.
(6) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 241 en 242.

Het is een der moeijelijkst te beklimmen bergen van geheel *Java*. Daar, waar het digte, schier ondoordringbare woud, door eenige open plekken afgewisseld wordt, is de grond bedekt met alang-alang, dat den doortogt almede zeer moeijelijk maakt, en wanneer dit ter manslengte opschietend gras vermindert, wanneer men reeds op de helling van den berg gekomen is, en hoe langer hoe steiler weg ontmoet, wordt de vermoeijenis van het klimmen op de onaangenaamste wijze verzwaard, door een zekere soort van gras, dat in volstrekte tegenoverstelling met het alang alang, zeer dun en klein van blad is, en, half op den vochtigen grond verrot zijnde, den weg zoo glibberig maakt, dat men zich onophoudelijk aan de takken en struiken moet vasthouden, om niet weder naar beneden te glijden. Na aldus een paar uren te zijn voortgeklouterd, bereikt men den top des bergs, waar ook de krater gevonden wordt. Vóór dat men deze hoogte bereikt heeft, treft men reeds hier en daar groote broze groenachtige brokken zwavel aan, die waarschijnlijk eertijds uit den krater geworpen zijn (1).

De opening van den vuurberg is langwerpig rond, strekkende van Noord-oost naar Zuidwest, en de omtrek beslaat omtrent eene halve mijl. De bodem heeft eene uitgestrektheid van 470 ellen, waarvan de grootste helft lager liggende, een meer vormt, welks water zeer heet is, eene groenachtige kleur heeft, en veel zwavelzuur bevat. Van de oppervlakte stijgen ligte zwaveldampen, en uit onderscheidene kloven en scheuren, in het overige gedeelte van den bodem rook naar boven (2). Dit meer geeft ook aan de zwavelzure spruit haren oorsprong, welke zich in de *Banjoepoetih* stort, en wier wateren voor menschen, dieren en planten schadelijk zijn (3).

---

(1) Olivier, *Land- en Zeetogt. in Nederl. Ind.* D. II., bl. 57 en 8. *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. VII., bl. 839.

(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 8.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 241.

Reeds op de helling des bergs vindt men geen hoog geboomte, met uitzondering alleen van de *casuarina equisetifolia* (door de Javanen *semara* genoemd) eene soort van denneboomen, in welks lange, getakte bladeren, de wind de diepe, doodsche stilte, door een aangenaam geruisch afbreekt en vervrolijkt. In de nabijheid van den krater zijn de boomen zeer klein en veelal geheel verdord. Niettemin houdt zelfs binnen in den afgrond alle plantengroei niet ten eenen male op, en hier en daar ziet men uit de kloven en spleten van de wanden des kraters eene soort van varenkruid, en eene soort van *arbutres* (in het Javaansch *roekon*) ontspruiten, en somtijds zelfs welig groeijen. Nog meer verwondert men zich, tot bij den rand des kraters, de uitwerpselen van den tijger te ontwaren, niettegenstaande het op deze hoogte reeds tamelijk koud is (1).

De plaats, waar men in den krater afdaalt, is aan den Noordwestkant. Een gedeelte van den weg loopt in eene zachte helling af, doch weldra moet men zich van ladders bedienen, die aan de vooruitstekende steenbrokken, nu eens loodregt, dan weder schuins, vastgemaakt worden. Deze wijze van neder te dalen is zeer gevaarlijk, want de steenbrokken zijn, door de werking van het vuur in kalk veranderd, en kunnen derhalve ligt afbrokkelen; in welk geval de reiziger met ladder en al in den afgrond zou nederstorten, en, en waar hij stuiten mogt, alles met zich medeslepen, tot dat hij geheel in de diepte gevallen was (2).

Eenmaal was de geheele omtrek van dezen berg eene aaneenschakeling van *sawah's* en *dessa's*. De velden waren bedekt met *padi*, waarvan een deel in den bloei stond en een ander deel reeds tot rijpheid was gekomen. Een rijke oogst zou den gelukkigen landman voor zijnen arbeid loonen; toen in den nacht tusschen 23 en 24 Januarij 1817 deze berg plotseling zijne gloeijende lava uitbraakte en alles in eene

(1) Olivier, *Land- en Zeett.*, bl. 8 en 9.
(2) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 9.

woestenij verkeerde. Zware kolommen van vuur, rook en ontbrandbare stoffen, rezen met doffe en rollende slagen, nu eens als van den donder, dan eens als zwaar geschut, en waarvan de grond te *Banjoewangi*, ja, uren ver in den omtrek dreunde, uit den berg op. Een stortregen van asch, aarde en zwavel, uit de ingewanden van den berg uitgestooten, deed de zwellende aren knakken, verwoestte alle gewassen, en bedekte ze met eene verstikkende korst. De lucht was zoodanig met asch en zwaveldampen bezwangerd, dat zij de ademhaling geheel belemmerde, zoodat men te *Banjoewangi*, gedurende eenige dagen slechts weinig daglicht had, het meeste pluimgedierte omkwam, en men in de rivieren, bijna niets dan doode visschen zag drijven. Zware boomen en steenklompen rolden met een verschrikkelijk geraas, van het hooge gebergte neder; voerden in hunnen val hutten, bruggen en al wat in den weg stond met onweerstaanbare kracht met zich voort; gelukkig echter, dat de tusschenliggende berg *Ranteh* het geweld der lavastroomen voor *Banjoewangi* gestuit heeft. Groote stroomen water en modder stortten met een ontzettend gedruisch van de hoogten, bedolven de velden en hadden op velen landen sterke overstroomingen ten gevolge. De verschrikte bergbewoners en landbouwers namen van ontsteltenis de wijk naar het zeestrand en de hoofdplaats. Tot ruim 4 ellen stond het water op sommige plaatsen boven den gewonen stand, de wegen waren ontoegankelijk en meest alle bruggen verbrijzeld of weggespoeld. De rook uit den berg bleef nog eenige dagen aanhouden, en de lucht met dampen en fijne asch vervuld, waardoor de maan zich bij voortduring als vuurrood vertoonde. Toen eindelijk de woede der uitbarstingen bedaarde, hadden zij de hoop van den landman verwoest, de bloeijende landstreek vernield, en kommer en gebrek en hongersnood in het land verspreid (1).

---

(1) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 323 en 324; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. VI. bl. 839 en 840; Van Hoëvell, *Reis over Java Madura en Bali*, D. II. bl. 192 en 193.

De Ranteh.

De *Ranteh* of *Rantej* (*Ketenberg*), minder hoog dan de *Merapi*, ligt Westzuidwest van daar (1). De langs dezen berg nedervallende mist verspreidt eenen onaangenamen stank, terwijl alsdan de natte en koude bedomptheid der aan zijne helling staande bosschen, de aangestokene vuren op een afstand van dertig schreden bijna onzigtbaar maakt, de borst beklemt, ja somtijds voor mensch en vee doodelijk is. Zoo werd voor eenige jaren, een man, die naar dezen berg wilde gaan, om van daar zwavel te halen, aan de afhelling van den berg, door de nedervallende mist in het woud, met bijna vijftig paarden, welke hij bij zich had, plotseling gedood (2).

De Goenoeng Rahoen.

De *Goenoeng Rahoen*, *Ranoe*, of *Goenoeng Rawoen* (*Groote berg*), wiens top door de laatste uitbarsting nog kaal is, ligt westelijk van de hoofdplaats, stelt een afgebroken kegel voor en heeft eenen zeer grooten krater (3). De top *Majang* heeft ongeveer 1900 voeten hoogte (4).

De Goenoeng Koekoesan.

De *Goenoeng Koekoesan* of *Kokosan*, bij de inwoners als *Goenong Rantej* bekend, ligt Noordwestelijk van den *Merapi*,

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 117 en 136.
(2) Olivier, *Land- en Zeett. in Nederl. Ind.*, D. II., bl. 3.
(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 241.
(4) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 232.

vereenigt zich met dezen hoog boven de zee, en heeft eenen afgeknotten gehakkelden top die 2200 ellen hoog is (1).

De Goenoeng Kandang.

De *Goenoeng Kandang* loopt van den *Goenoeng Koekoesan*, tot aan den *Goenoeng Rahoen* in eenen wijden boog, en vormt een hoog plateau in het Noorden van deze bergen, hetwelk thans alleen met alang-alang begroeid en door herten bewoond is; het doet zich tot de kultuur van Europesche planten, als groenten en aardappelen, zeer geschikt voor, en zou, om zijne hooge ligging, door Europesche kolonisten kunnen bebouwd worden (2).

Het Zuidergebergte.

Het heuvelachtige *Zuidergebergte* of *Sainggebergte*, welks top *Raauw* 2200 à 2500 ellen hoogte heeft (3), bestaande uit een nieuwere kalkformatie, welke slechts weinige petrefacten insluit, verheft zich aan het Zuiderzee-strand. De Zuidelijkste punt of het gebergte *Proa* loopt Noordwestelijk, vormt eerst de kleinere *Baai van Bunjoe Biroe* en eindigt dan Noordelijk met den *Goenoeng-Ikan* (*Vischberg*) (4), een kegelachtig bergje op 8° 33′ Z. Br.,

---

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p. bl. 137.

(2) Het zelfde werk, 1849, D. II. bl. 241.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 252.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 242 en 243.

op het uiteinde van de landtong (1), welke de schoone *Baai van Pampang* beschut. De *Goenoeng Ikan* is te gelijk voor de zeevaart, den handel en de strategie een belangrijk punt, waarop reeds de Compagnie het oog gevestigd hield, hebbende hier een seinpost; nog vindt men een fragment van den vlaggestok op den top van den ongeveer 125 ellen hoogen berg. Deze kalkrotsen zijn met eene buitengewoon schoone en welige vegetatie overdekt; alleen ontbreekt het hier aan water, hetgeen echter misschien door eene artesische putboring verkregen kan worden (2).

Klippen.

In de *Straat Bali* liggen de *Deptford* klip, eene steile punt waarop twee vademen water staat; de *Torresklip*, bezuiden de eerste, met 4 vademen water. Beide kunnen niet aangelood worden, maar worden aangewezen door tonneboeijen (3). Het grootste rif heeft men tusschen Kaap *Sedano* en *Bangka*, ongeveer 2 mijlen van den wal; voor *Ketapan* een rif, 1/8 mijl in zee, bij de rivier *Soekowedi*. Bij *Banjoewangi* steekt een rif 1/2 mijl in zee uit. Deze liggen alle Noordelijk. Om de Zuid is het veiliger en zijn slechts de volgende aan te merken. Bezuiden *Banjoewangi*, 1/4 mijl in zee uitstekende, ligt er een nabij de plaats. Een ligt er bij *Tandjong Bakem*, 3/4 mijl van den wal. Een bij *Panas Gampal* eene mijl in zee (4).

Wegen.

De weg van de grenzen van *Bezoeki* Oostwaarts is smal,

(1) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 389.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 243.
(3) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 390.
(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p. bl. 256 en 257.

dikwerf ongelijk en gevaarlijk, daar in den omtrek ontelbare tijgers zich in de wildernissen ophouden (1). Tusschen *Soemberwaroe* en *Badjoelmati*, zijnde eene uitgestrektheid van 16 palen, is deze weg zoo klipachtig, dat hij aldaar niet met rijtuigen kan bereden worden (2), maar men dien te paard moet afleggen (3). Men rijdt langs een glibberig voetpad van slechts 6 palen breedte, dwars door zeer zwaar en digt begroeid bosch. Op dezen afmattenden weg ontmoet men slechts een paar ellendige kampongs, elk uit een dozijn armzalige hutten bestaande. Hier en daar vindt men wel is waar overblijfselen van meer zulke kampongs, doch deze zijn door de inwoners verlaten, om den tijger te ontvlugten, die hier menigvuldiger dan ergens elders op *Java* is (4). Hoe zeer men te *Badjoelmati* het eigenlijke bosch van *Soemberwaroe* door is, blijft het landschap nog palen ver woest en boschachtig. De weg bereikt nu allengskens het Oosterstrand van *Java*, en loopt dan, nagenoeg parallel met *Straat Bali*, tot aan *Ketapan*. Tusschen *Badjoelmati* en *Banjoewangi*, verwisselt men nog op vier plaatsen van paarden, en wel te *Bengalingan*, *Semoer*, *Batoedodol* en *Ketapan*. Van hier af keert zich de weg eenigzins van zee af. De streek wordt nu volkrijker en meer bebouwd. Grooter en grooter wordt de tegenstelling van dit landschap met dat van *Badjoelmati* en *Batoedodol* en de terras-wijze aangelegde sawahs, die men sedert het verlaten van *Assem bagoes* niet zag, breiden zich weder voor den reiziger uit, bekoorlijk door het zachte groen der jonge padihalmen, waarmede zij prijken; en eindelijk nadert men langs meerdere aanplantingen van koffij, kapas en djarak, de hoofdplaats *Banjoewangi* (5). Posterijen zijn in dit landschap buiten den brievenpost niet (6).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 286.
(2) Kussendrager, *Beschr. van Java*, bl. 319 en 320.
(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 254.
(4) Olivier, *Land- en Zeett. in Ned. Ind.*, D. I. bl. 447.
(5) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 136 en 137.
(6) Roorda van Eysinga, t. a. p. bl. 398.

Een goede rijweg geleidt van *Banjoewangi*, midden door lagchende *sawah's* en door de *dessa's Penataban* en *Bojolang*, naar het nopal-etablissement *Soekaradja*, van waar men langs eenen anderen weg, loopende door de *dessa Modjorogo*, naar de hoofdplaats terugkeert (1). Verdere wegen zijn er alleen voor het binnenland. Naar de onbewoonde zuidelijke streken zijn voetpaden (2).

Kusten.

Zeer digt langs de kust heeft men op sommige plaatsen riffen, waarop slechts weinig water staat; maar onmiddelijk daarna bedraagt de diepte van tien tot dertig, en op enkele plaatsen zelfs van tachtig tot honderd vademen (3).

Zuidwaarts voorbij de *Pampangbaai* en het voorgebergte *Ikan*, stijgt de kust regt opwaarts uit den Oceaan met digt geboomte bedekt, onbewoond en omzoomd met riffen op eenen afstand van ruim 370 ellen. Bezuiden om krimpt de kust weer Oostwaarts in, vormt de *Tjiken-* en *Gregijanbaaijen* en het schiereiland, dat door zijne benaming de eenige herinnering is aan de overleveringen der voortijden. Het heet *Blambangan*, en is 214 vierkante Engelsche mijlen groot. Een enkel dorpje, *Prowa*, ligt daar. De diepte ten Zuiden is meestal 70, 50 of 30 vademen, tot op ½ mijl van de steile kust. Een immer schuimende golfslag en branding bulderen tegen deze rotswanden en kalkoevers (4). Deze kust levert op sommige punten, inzonderheid bij *Karang Pedang*, een treffend schouwspel op. De berghooge branding doet ons aan de Zwitsersche watervallen denken, bij wier

(1) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p., bl. 139.
(2) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(3) Olivier, *Land- en Zeetl. in Nederl. Ind.*, D. II., bl. 2.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p., bl. 251.

gedruisch de verbaasde aanschouwers luidkeels moeten schreeuwen, om elkander te kunnen verstaan (1).

Westwaarts op langs de Zuidkust vertoont het land eene opeenstapeling van bergen van verschillende hoogte, waar boven echter de *Merapi* zich kennelijk met tweetoppigen kruin verheft. Noordwaarts aan van de Oostelijke vallei af, begint het land eveneens rijzig en steil te worden met digte wouden. Daar verheft zich de gedeeltelijk tot *Bezoeki* behoorende *Telaga Waroeng*, met breeden kruin, als steunpunt van *Java* in den Noordoosthoek. Doch hier is geen verbolgen oceaan noch steile oever, en geen uitgeholde steile rots. Een kalme zee bespoelt den voet, en in den nacht ruischt alleen de vloed met korten golfslag op den oever (2).

Kapen.

Tot deze Adsistent residentie behoort de *Zuidoosthoek*, uitwendig op 8° 46′ Z. B. en 132° 19′ O. L. Het is een voorgebergte, dat in den vorm van een schiereiland de uiterste Zuidelijke en Oostelijke bepaling van *Java* uitmaakt. Vroeger heette het *Blambangan*. Rondom is het een steil uit zee oprijzende hoek, loodregt tot 60 à 90 ellen. De uiterste Oosthoek is minder steil dan de Zuidzijde, waartegen de opene, woeste zee met steeds bulderend geweld aanbruist en hoog in de lucht haar wit schuim doet opsteigeren. De rots is witachtig, kaal, slechts begroeid aan de uiterste Oost- en Zuidhoeken, bar en onbewoond. De diepte in de nabijheid is 70 of 50 vademen. Van het Oosten vormt zij eenen hoogen hoek, scherp Zuidwaarts afdalende, en van de Westzijde is zij gelijk eenen hoogen muur, wit schitterend. Tus-

(1) Olivier, t. a. p.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 251, 252.

schen de Oostelijke en Zuidelijke uithoeken wijkt het land inwaarts en is lager begroeid met digte kokosbosschen. Digt opeengestapeld ligt de bergmassa op de hoeken, om stand te bieden tegen den aandrang des Oceaans. De afzonderlijke landhoeken van het voorgebergte heeten; ten Westen *Tandjong Karang Tambak*; ten Oosten *de Oosthoek* en het *Slokkerif*; ten Noordoosten *Tandjong Kobong*, en ten Noorden de *Goenoeng Ikan* (1).

Rivieren.

De voornaamste rivieren van *Banjoewangi* zijn: behalve de vroeger reeds beschreven *Kali Poetih* en de *Kali Paroekan*, de *Kali Badjoelmati*, de *Kali Banjoewangi*, de *Kali Pampang* en de *Tamboeng*.

De Kali Badjoelmati.

De *Kali Badjoelmati* ontspringt in het Noorden uit den berg *Koekoesan* en ontlast zich Oostwaarts, boven *Straat Bali* (2), en bezijden Kaap *Sedano*, in de *Javazee*. Zij voert de Noordelijke wateren van het *Idjeng-gebergte* af, is onbevaarbaar en 15 palen lang (3). Zij is te *Badjoelmati* nog zoo ondiep, dat men haar te paard gemakkelijk door kan rijden. De bedding is geheel bedekt met rolsteenen van trachiet (4).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl Ind.*, B. III. D. III. bl. 384.

(2) *Tijdschr. van Nederl. Indië*, t. a. p.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

(4) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p., bl. 135 en 136.

De Kali Banjoewangi.

De *Kali Banjoewangi* heette vroeger *Blambangan*, doch heeft den naam *Banjoewangi* bekomen naar de legende door ons hier boven (1) verhaald. Zij ontspringt bij de rustplaats *Sidong* op den berg *Merapi* en loopt bij *Banjoewangi* aan de Noordzijde van het fort *Utrecht*, in de Straat *Bali* (2). Eerst stroomt zij Oostwaarts, doch bij de monding wordt zij als tegengehouden door eene smalle landtong, die haar bed ruim honderd ellen noordwaarts op leidt; de breedte is middelmatig, bij de monding 25 ellen, maar de diepte slechts van 3 tot 9 palm. Zij is 15 palen lang (3).

De Kali Pampang.

De *Kali Pampang* stroomt Noordwaarts door het land *Blambangan* in de *Pampangbaai*, tegenover den *Goenoeng Ikan*; aan haren mond ligt een eilandje. De loop is 7 palen (4).

De Tamboeng.

De *Tamboeng* ontspringt uit den berg *Rantej* en loopt bezuiden het fort te *Banjoewangi* in de monding van de *Banjoewangi* uit en vormt hier de haven. De bank welke zich hier gevormd heeft is na de uitbarsting van den *Merapi* ontstaan (5)- Het is eene vrij breede rivier waarvan de bedding met zware steenbrokken is bezet; zij wordt bij sterke afwatering met woest geweld voortgestuwd (6).

(1) Zie hiervoor bl. 582.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 265.
(3) Roorda van Eysinga, *Land en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 361.
(4) Roorda van Eysinga, t. a. p.
(5) *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, t. a. p., bl. 243.
(6) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 232.

Rivieren van minder aanbelang.

Minder belangrijke rivieren zijn de *Rogodjampi*, die mede uit den *Rantej* ontspringt; de *Bomo*, die van den berg *Rahoen* ontspringt, bij *Bomo* in *Straat Bali* uitloopt, en tot den afvoer van bamboe-vlotten gebezigd wordt; de *Stahoe*, die op den *Rahoen* ontspringt en zijne uitwatering in de *Pampang-baai* heeft; de *Baroe*, die ook van daar uit de bergen *Poerwolingo* en *Sepoedjang* ontspringt en in de Zuidzee vloeit; de *Redjegwesi*, insgelijks uit de hoogte van *Sempang* en *Poetjangkrep* afkomende en zich in de Zuidzee uitstortende (1) en de *Blibis*, die te *Banjoe-alit*, ongeveer zeven palen ten Zuiden van *Banjoewangi* in *Straat Bali* uitloopt (2).

Moerassen.

Men heeft in *Banjoewangi* de volgende moerassen: Beoosten *Kalipakis* te *Kapoelegan*, 1½ paal in den omtrek 3 tot 9 palm diep; bij *Banjoe-alit* te *Petjemangan*, 5 palen in omtrek, 6 tot 25 palm diep; bezuiden *Bomo*, aan het strand te *Saleng*, 1 paal in den omtrek, 6 tot 12 palen diep; bij de dessa *Gradjagan* te *Segoroanak*, 1 paal in omtrek, 3 palm diep; aan het Zuiderzeestrand te *Sampon*, 5 palen in omtrek, 3 palm diep, en Zuidwest van *Rogodjampi* te *Klaga*, 1 paal in omtrek, 1 tot 9 palm diep (3).

Baaijen en Havens.

De hier gevonden wordende baaijen zijn: de *Pampangbaai* en de *Baai van Banjoebiroe* aan de Oostkust, alsmede de *Tjiken baai* en de *Gregijan bogt* aan de Zuidkust.

---

(1) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 243.

(2) VAN HOËVELL, *Reis over Java*, *Madura en Bali*, D. II. bl. 209. *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p., bl. 138.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indie.*, t. a. p., bl. 247.

De Pampangbaai.

De *Pampang-baai*, *Blambangan-baai* of *Balamboeang-baai*, is de beste aan de Oostkust van *Java*, ongeveer 4 mijlen diep en eene mijl breed, en levert eene veilige ankerplaats voor eene groote vloot, als hebbende eene gelijkmatig afnemende diepte en eenen goeden ankergrond (1). Hare monding is Noordwaarts. Zij wordt gevormd door eene Noordwaarts loopende landtong, aan welks Noordzijde de *Goenoeng Ikan* ligt. De ingang, alsmede de oever is vol klippen, de grootste diepte is 5 vademen. Zij wordt nooit bezocht, tenzij door de kleine booten van *Banjoewangi*, om oesters en bamboes te halen. In haren geheelen omtrek ligt één enkel klein gehuchtje *Pampang*, aan de rivier van dien naam (2).

De Baai van Banjoebiroe.

De *Baai van Banjoebiroe* (*Blaauw Water*), ligt ongeveer tien mijlen Zuidelijker dan de *Pampangbaai*. Zij is, hoewel kleiner dan deze, toch nog eene zeer ruime bogt, die door het gebergte *Proa* gevormd wordt (3).

De Tjiken-baai en de Gregijanbogt.

De *Tjiken-baai* is eene bogt in de Zuidzee, bewesten *Blambangan*, de laatste inham ten Oosten, open, 10 vademen diep. De *Gregijanbogt* ligt ten Noorden van de *Tjiken-*

(1) *Tijdsch. van Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 242; Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, Dl. II. bl. 204.

(2) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 379.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, 1849, t. a. p.; Van Hoëvell. t. a. p. bl. 312.

baai (1). Het Zuidwestelijke gedeelte van het Zuiderzeestrand is nog niet genoegzaam bekend; mogelijk dat aldaar gevonden wordende inhammen insgelijks ankerplaatsen aanbieden (2).

Oudheden.

Tien palen Westzuidwest van *Banjoewangi*, vindt men, op het plateau van eenen breeden heuvel, de bouwvallen der zoo bloeijende en magtige stad *Matjan Poetih,* zijnde een tooneel van verwoesting, dat het volstrekt onmogelijk maakt, zich eenig denkbeeld te vormen van den toestand, waarin het geheel zich bevond, vóór die verwoesting plaats greep. Het eerste wat in het oog valt, is de groote omvang, dien de gebouwen, wier overblijfselen hier liggen, hebben ingenomen. Er zijn muren, 4 ellen hoog, 2 ellen dik, en van eene borstwering en gang voorzien, die verscheidene palen lang zijn. Er is eene hoeveelheid steenen in den omtrek verspreid, waarvan nu nog eene menigte huizen konden gebouwd worden; maar het zijn bijna alle vormlooze puinhoopen; slechts enkele stukken muur staan nog overeind. Het belangrijkste daarvan zijn de overblijfselen van eenen tempel (3), wiens voorplein insgelijks van eenen muur omgeven is geweest. Deze tempel was ongeveer 12 ellen lang en 4 ellen hoog en breed (4). Het dak is verdwenen, maar de fondamenten en de muren staan nog gedeeltelijk; zij vertoonen van buiten vierkante vakken, waarin de beitel van den beeldhouwer een schat van bloemen, arabesken en andere versierselen heeft uitgehouwen. De binnenwanden zijn van gebakken steen, maar de buitenmuren van eene steensoort, die waarschijnlijk afkomstig is van *Gradjahan*, eene plaats aan de Zuidkust,

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 383.

(2) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, t. a. p., bl. 257.

(3) Van Hoëvell, *Reis over Java Madura en Bali*, D. II. bl. 195.

(4) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, t. a. p., bl. 258.

op 27 palen afstands van die bouwvallen; want daar worden ze nu nog in groote hoeveelheid gevonden en uit den grond gekapt. Zij heeft eene helder witte kleur, is niet zeer hard als ze wordt gedolven, maar wordt weldra, aan lucht en zon blootgesteld, zoo hard als marmer. De steenen zijn in den vorm van gewone metselsteenen gehouwen, maar zijn 4½ palm lang, 1½ palm breed en ongeveer 8 duim hoog. Zonder cement zijn ze alleen door wrijving op elkander bevestigd. Het voetstuk, waarop deze tempel rust, is vooral opmerkenswaardig. Het is een schildpad omstrengeld door twee slangen, uit hechte lavasteenen gebeiteld (1). De schildpad is het zinnebeeld der aarde of der wereld, de slangen zijn het zinnebeeld van den tijd (2). De kop van den schildpad en de twee slangen vereenigen zich aan de Westzijde en vormen den ingang, die echter mede onkenbaar is geworden (3).

Men steeg uit een kleine *pendoppo* (open hal of paviljoen), of *bali bali*, waarvan het fondament nog te zien is, eenige trappen op in den tempel. Ter zijde ziet men metselwerk van kunstig gebeitelden gebakken steen, hetgeen een gedrocht schijnt te hebben voorgesteld. De sieraden van dezen tempel komen overeen met den smaak der hedendaagsche Javanen; en, alhoewel eene periode van verval van smaak te kennen gevende, zijn zij nogtans keurig bewerkt. Een spruitje en eenige gooten duiden aan, dat men bij de of- offeranden wasschingen en reinigingen heeft in acht genomen.

Matjan Poetih zou ruim 275 jaren geleden gebouwd zijn, en eenen kraton bezeten hebben van den toenmaligen *Soesoehoenan* TAWANG ALOON, wiens opvolgers door de Balinezen van daar zijn verjaagd geworden en naar *Sampang* gevlugt (4).

In den omtrek vindt men nog eenige ofschoon zeer beschadigde, en daardoor niet te herkennen beelden, en wel uit vulkanisch conglomeraat, uit witten kalksteen, uit lava

---

(1) VAN HOËVELL, t. a. p., bl. 195 en 196.
(2) *Tijdschr. voor Nederl. Indië*, t. a. p.
(3) VAN HOËVELL, t. a. p., bl. 196.
(4) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 248.

en ook uit klei vervaardigd. Deze bestanddeelen en de minder keurige bewerking bewijzen, dat zij in den tijd der stichting des tempels op de plaats zelve vervaardigd zijn. Eenige eerwaardige waringin-boomen, mogelijk kleinkinderen van die welke de stichter geplant heeft, overschaduwen deze bouwvallen van eene ondergegane eerdienst, welke naar de beelden te oordeelen, mogelijk de Siwa-vereering geweest is (1).

Op korten afstand van dezen hoofdtempel zijn nog de sporen van eenen kleinen, van gebakken steen, maar nog veel meer verwoest. Het eenige wat er van in het oog valt en opmerking verdient, is eene voorstelling van Kala (de tijd), zijnde een der vormen waaronder Siwa wordt voorgesteld, in de tigchelsteenen gebeiteld, van eene monsterachtige grootte (2). Nu vindt men op deze hoogte nog vele steenhoopen, waarschijnlijk de overblijfselen van de kratons der Grooten. Vroeger heeft men meer gevonden; doch beeldwerk, wapens, gereedschappen en sieraden zijn natuurlijk reeds lang verdwenen, en nu haalt de Javaan zelfs de steenen voor eigen gebruik van daar weg, zoodat mogelijk in niet zeer verre toekomst ieder spoor van het eens zoo bloeijende en magtige *Matjan Poetih* zal verdwenen zijn. Deze sterkte, mogelijk eens door een dertigduizend weerbare mannen verdedigd, is geslecht in eenen vernielenden oorlog tusschen familieleden of broeders, uit naijver om eene beuzelachtige reden; men zegt over het vechten van een paar krekels (3).

Plaatsbeschrijving.

De eenige belangrijke plaatsen in deze Adsistent-residentie zijn *Banjoewangi* en *Soekaradja.*

---

(1) Het zelfde werk, t. a. p., bl. 133.

(2) Hetzelfde werk, t. a. p., bz. 196.

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 258 en 259.

Banjoewangi.

De hoofdplaats *Banjoewangi* ligt op 782 palen van *Batavia*, 205 van *Soerabaja* en 100 palen van *Bezoeki* (1), geheel op het Oostelijke uiteinde van het eiland, aan de oevers van *Straat Bali*, welke hier slechts twee mijlen breed is (2), en aan de uitwatering der *Banjoewangi*. Hoezeer niet eene der grootste is het eene der fraaiste steden van *Java* met een aangenaam en welvarend voorkomen. Zij heeft breede met witte bamboezen hekken afgezette straten, nette huizen en eene fraaije *paseban*, beplant met oude, eerwaardige waringins, wier breede kruinen zich trotsch verheffen, en die de bladerrijke takken in sierlijke bogten en krommingen naar beneden slingeren. De dalem van den Regent en van andere inlandsche ambtenaren en de groote messigit omringen dit plein. Op eenigen afstand is nog een tweede plein, waaraan het fraaije Residentiehuis en nette woningen van Europeanen zijn gebouwd. Uit het residentie-huis heeft men een fraai gezigt op het, een paar honderd schreden daarvan verwijderde fort Utrecht (3), dat eene vierhoekige gedaante en aarden wallen en 40 man bezetting onder twee officieren heeft, en met 8 stukken geschut beplant is (4). Het ligt aan het strand, beschermt de stad en de reede, is ruim en schoon en bevat steenen gebouwen tot huisvesting van het garnizoen, met platte daken, van waar men een schoon gezigt heeft op de straat en tegenover gelegen bergen van *Bali*. Ten tijde van het Engelsche tusschenbestuur, heeft dit fort eenen aanval van zeeroovers afgeslagen; maar dat is ook de eenige affaire, waarin het betrokken is geweest (5).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. I. bl. 191.

(2) Olivier, *Land- en Zeetogt. in Nederl. Ind.* D. I., bl. 446.; *Aardrijksk. Woordenb. der Nederll.*, D. II., bl. 93.

(3) *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 1849, D. II. bl. 137; van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 189.

(4) Roorda van Eysinga, t. a. p. B. III. D. III. bl. 407.

(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. II. bl. 189.

De kampongs zijn uitgestrekt en die der Javanen staan rondom de *paséban*. De Chinesche kampong ligt Zuidelijker aan zee en afgescheiden door het riviertje, welks mond tot haven dient (1), die door eene langwerpige drooge bank tegen invallende zeewinden gedekt is (2). Aan zee is een hoofd voor aankomende booten en eene lange brug over de ondiepe rivier, die van het Zuidwest komende, een eind ver landwaarts in Noordwaarts schiet en 380 ellen verder in zee stroomt. De in den Westmoeson van *Straat Bali* doorvarende schepen vertoeven meestal een paar dagen voor *Banjoewangi*, om de laatste behoeften en water in te nemen, omdat deze hier eenigzins goedkooper dan elders zijn. Het land levert echter weinig meer op dan eenige vruchten, wilde varkens in overvloed, en hetgeen voor de schepen kan dienen. Het waterhalen gaat met bezwaren van vervoer vergezeld. Er zijn twee ambtenaren voor het havendepartement eenige geëmploijeerden bij de cultuur der nopalplant. Het kerkhof ligt midden in de plaats, is redelijk groot, en tusschen sombere *kembodja*-boomen leest men vele Engelsche namen van walvischvangers op gemetselde tomben (3).

De stad, welke door den handel bloeit, heeft eene bevolking van 7000 zielen, onder welke vele Arabieren, Maleijers, Boeginezen, een paar honderd Chinezen, en eenige tientallen Europeanen en afstammelingen van Europeanen (4). Nog niet zeer lang is *Banjoewangi* de hoofdplaats van de Assistent-residentie; vroeger was het *Pampang* en nog vroeger *Banjoealit*. Eerst in 1777 is *Banjoewangi* aangelegd (5).

Deze plaats wordt als zeer ongezond beschouwd; door de

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 253.

(2) Teenstra, *Nederl. Overz. Bezitt.*, bl. 235.

(3) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 253 en 254.

(4) *Tijdsch. voor Nederl. Ind*, 1849, D. II. bl. 137.

(5) Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, Dl. II. bl. 189.

omliggende bergen kan de wind den dampkring niet genoeg zuiveren, terwijl daardoor de hitte zeer hevig wordt (1).

Soekaradja.

Soekaradja is eene dessa op twee palen afstands van *Banjoewangi*, met eene *pasanggrahan* ruim 50 ellen boven de zee, in een schoon en verrukkelijk oord. Men ziet van daar over nopaltuinen, *dessa's*, sawahvelden en kokosbosschen in zee en tegenover op het eiland *Bali*. West- en Noordwaarts rust het oog op de majestueuse *Rantej* en- *Idjin*-gebergten, met hunne rijke vegetatie, wier geschakeerde hellingen nog tot eene aanmerkelijke hoogte de kultuurplanten voeden. De zuivere lucht en het bronwater, dat helder als kristal, hier opwelt en in eene ronde kom verzameld is, noodigt uit om hier een verfrisschend bad te nemen (2).

Doch vooral is deze dessa belangrijk door het aldaar gevestigde etablissement van landbouw, dat geheel is ingerigt voor nopalkultuur en cochenilleteelt. Het is eene kolonie van inlandsche bannelingen, namelijk veroordeelden wegens diefstal of andere misdrijven, bestemd om hunnen straftijd door te brengen in deze vruchtbare en lagchende streek, waar zij goede huisvesting en verzorging, redelijke betaling en geneeskundige hulp vinden, voor eenen verpligten doch niet afmattenden arbeid in de cactus-aanplantingen; een arbeid, die elders door vrouwen vrijwillig wordt verrigt. Het aantal bannelingen in 1846 beliep 449, de vrije vrouwen en kinderen niet mede gerekend. Het is den bannelingen toegestaan, hunne vrouwen en kinderen bij zich te hebben, en zelfs, als zij ongehuwd zijn, vrije vrouwen te huwen. De gehuwden wonen in de dessa, de ongehuwden in het etablissement zelf, in ruime luchtige zalen.

---

(1) Roorda van Eysinga, *Aardrijksb. van Nederl. Ind.*, bl. 286.
(2) Van Hoëvell, t. a. p., bl. 189 en 190.

De werkzaamheden zijn zoo verdeeld, dat aan ieder naar zijn gestel werk toegedeeld wordt; in de *oelar*-loods (insektenhuis) worden de zwakken, de Chinezen en de vrouwen gebezigd en in de tuinen de sterkeren en gezonden. Over het algemeen is de huisvesting en kleeding der veroordeelden goed; zij ontvangen dagelijks 1½ pond rijst, en om de week een pond gedroogd ossenvleesch (*dinding* van Balische beesten), benevens eenige groenten; om de maand ontvangt ieder man eenen gulden *sirih*- (betel) geld. Zij beginnen van 's morgens 6—11 uren te werken, rusten dan in de *pandoppos*, waarvan in iederen tuin een is, tot 1 uur, en werken dan tot 5 uur. Des Zondags ontvangen zij als geschenk geroosterde pisangs. Voor de zieken is een bamboesloods opgerigt, alwaar zij door den plaatselijken Geneesheer van *Banjoewangi* verpleegd worden. Voor de zwakke zieken wordt ziekenkleeding te goed gedaan. De sterfte is per jaar 70; echter moet men in aanmerking nemen, dat er altijd nieuwe veroordeelden bijkomen. Het gemis der vrijheid drukt deze bannelingen niet bijzonder, vermits vrouwen en kinderen den meesten het etablissement tot een nieuw vaderland maken, waar velen ook na het eindigen van hunnen straftijd vrijwillig blijven wonen. Tot dit gesticht behoort ook het etablissement te *Bomo* voor den aanbouw van bamboe met 40 man, en het kultuurgesticht der verwijderden te *Soekodadi*, alwaar thans alleen sawahvelden aangelegd worden (1).

Eilanden.

Tot deze Adsistentie-residentie behoort *Poeloe Gilbowan* of het *Duiven-eiland*, een klein groen eilandje, voor en ten

(3) *Tijdschr. voor Nederl. Ind.*, 1849, D. II. bl. 138, 139, 255; Van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, t. a. p. bl. 190 en 191.

Noorden van *Straat Bali* (1), ongeveer een mijl van de kust van *Bali* en 1/2 mijl van *Java* gelegen (2), 3/4 mijl in het vierkant, met een groot witachtig rif waarvan de Zuidzijde het uitgestrektst is. Het is onbewoond (3).

---

(1) Roorda van Eysinga, *Land- en Volkenk. van Nederl. Ind.*, B. III. D. III. bl. 247, 590.

(2) Van Hoëvell, t. a. p., bl. 187.

(3) Roorda van Eysinga, t. a. p.

EINDE VAN HET VIERDE EN LAATSTE DEEL.

